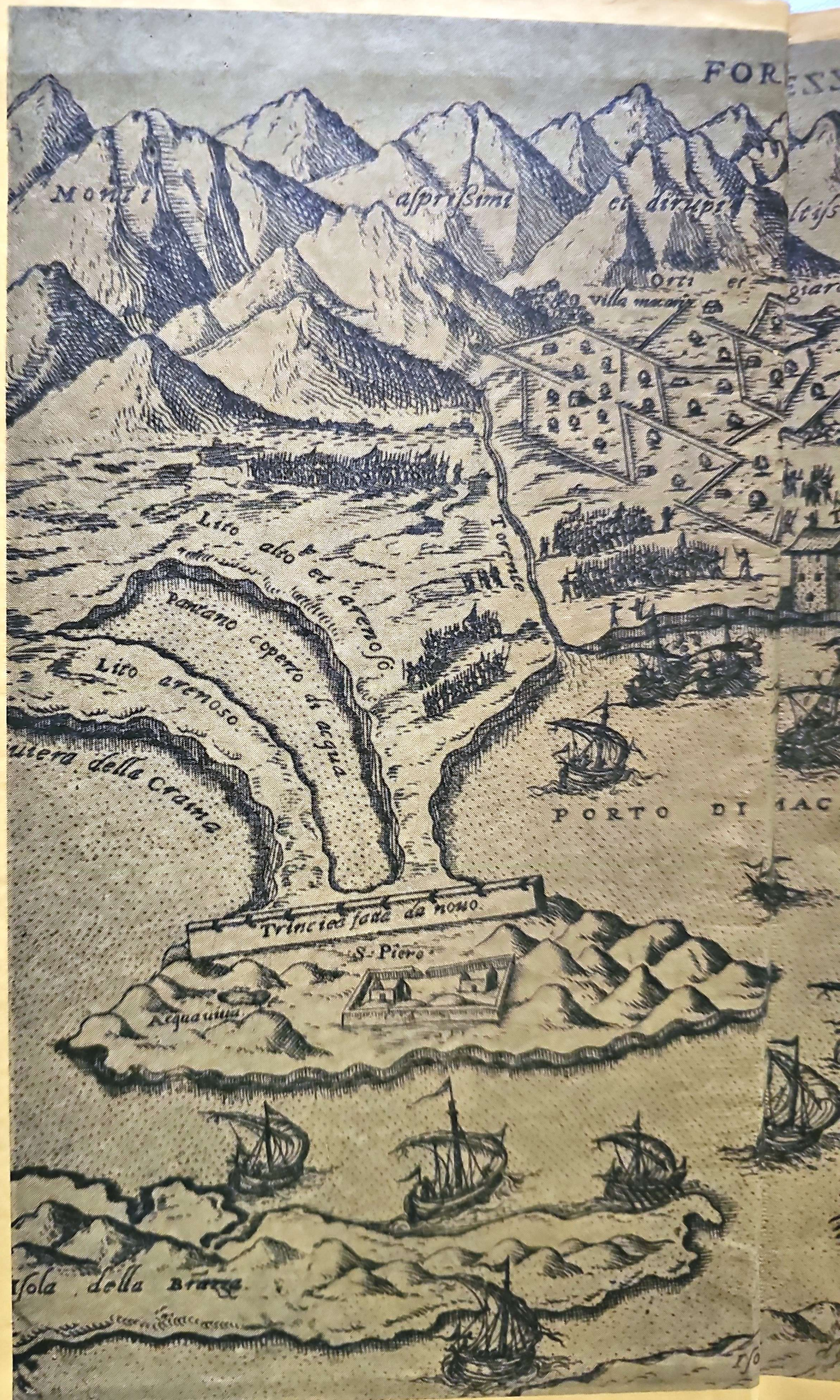
DR KARLO JURIŠIĆ

KATOLIČKA CRKVA NA BIOKOVSKO-NERETVANSKOM PODRUČJU U DOBA TURSKE VLADAVINE

G.F. CAMOCIO, Bakrorez Makarske iz 1572. s franjevačkim samostanom i Hajrudinovim utvrdama

A DI MACARSCA.

Grotta di passo

villa Cossina

Spia
na
ra.

ortalie

et uignali

Fiumara uiene dalle montagne

ACARSCHA

Monest.° d frati de
santo Franc.

COLFO DI
NARENTA.

de Liesna

KATOLIČKA CRKVA NA BIOKOVSKO-NERETVANSKOM PODRUČJU U DOBA TURSKE VLADAVINE

ANALECTA CROATICA CHRISTIANA

BIBLIOTEKA CENTRA ZA KONCILSKA ISTRAŽIVANJA, DOKUMENTACIJU I INFORMACIJE »KRŠĆANSKA SADAŠNJOST«

GLAVNI UREDNIK

JOSIP TURČINOVIĆ

SVEZAK III

DR FRA KARLO JURIŠIĆ

KATOLIČKA CRKVA NA BIOKOVSKO-NERETVANSKOM PODRUČJU U DOBA TURSKE VLADAVINE

DR FRA KARLO JURIŠIĆ

KATOLIČKA CRKVA

NA BIOKOVSKO-NERETVANSKOM PODRUČJU U DOBA TURSKE VLADAVINE

KRŠĆANSKA SADAŠNJOST
MARULIĆEV TRG 14
ZAGREB
1972

OPREMA
VLADIMIR ROZIJAN

KORECTURA
KARLO JURIŠIĆ

Izdaje: Kršćanska sadašnjost, Zagreb, Marulićev trg 14

Odgovara: dr Vjekoslav Bajsić, Zagreb, Kaptol 31

Tisak: Tiskarsko-izdavački zavod »ZRINSKI«, Čakovec

PREDGOVOR

Kad sam kao đak Franjevačke visoke bogoslovije u Makarskoj 1939. g. s drugovima bio na izletu u Zaostrogu, vidio sam u arhivu tamošnjeg samostana brojne *turske dokumente* i odmah pomislio: »Što li se sve u njima krije? Da ih je prevesti!«

Tu želju iz đačkih dana uspjelo mi je ostvariti tek nakon više od dva desetljeća, tj. tijekom moje profesorske službe na istoj Bogosloviji. Za vrijeme triju ljetnih praznika 1959, 1960. i 1962. dobio sam u ruke *hrvatski prijevod* skoro svih turskih dokumenata koji se čuvaju u arhivima sva četiri franjevačka samostana Biokovsko-neretvanskog područja: Zaostroga, Makarske, Imote (sada u Omišu) i Živogošća. Prijevod je izradio naš poznati orijentalist iz Sarajeva nedavno preminuli dr Hazim Šabanović (1916—1971).

Dobivši prijevod u ruke napisao sam doktorsku radnju »Franjevci na Biokovsko-neretvanskom području u doba turske vladavine«, koju sam 1968. obranio na Bogoslovskom fakultetu u Zagrebu. Djelo sam proširio i dotjerao, pa ga sada objavljujem pod širim naslovom: »KATOLIČKA CRKVA« . . .

U okvir ovoga rada ulaze isključivo četiri male krajine srednje *Dalmacije oko Biokova.* To je u prvome redu Makarsko primorje (od Vrulje do ušća Neretve), koje je samo za sebe posebna cjelina. Na nj se nadovezuju tri susjedne krajine, koje mu pripadaju i geografski, i historijski, i kulturno. To je biokovsko zaleđe: Imotska i Vrgorska krajina, te južna dolina Neretve s Metkovićem ili Neretvanska krajina. Ove četiri zemljopisne jedinice sačinjavaju područje starodrevne *makarske biskupije,* s čijim se granicama u novije doba poklapao prošireni *kotar Makarska* (1956—1962). Te dvije činjenice — biskupija i kotar — dovoljno svjedoče, da je prostor, kojim se radnja bavi, zaista jedna cjelovita pozornica.

Vrijeme, koje djelo obuhvaća, jest isključivo *doba turske vladavine* na B-n. području. Međutim sigurno se ne može ustanoviti godina kada je pojedini kraj našega područja pao pod tursku vlast. U novije se doba drži da je Imotska krajina pala 1493, dok su Vrgorska i Neretvanska krajina zajedno s Gornjim primorjem nešto ranije došle u turske ruke (1490—1492). Donje se primorje s gradom Makarskom po svoj prilici i dalje opiralo, dok i ono nije najkasnije 1499. podleglo jačoj sili. Gornja se vremenska granica turske vladavine na B-n. području sporije pomicala: najprije su se oslobodili Primorje i Neretva (1684—1688), zatim Vrgorska krajina (1690), te najposlije Imotska krajina (1717) tako da je od konačnoga oslobođenja Makarske do oslobođenja Imotskog

proteklo 33 godine. Budući da je u Primorju zavladala prava sigurnost tek nakon što je bilo oslobođeno njegovo zaleđe, to taj vremenski raspon od 33 godine, koje su protekle od oslobođenja Primorja do oslobođenja zagorskog dijela, nije toliko na štetu jedinstvenosti radnje, koliko bi se na prvi mah činilo.

Svrha je radnje: pokazati što su i kako su katolički svećenici, a to znači skoro isključivo *franjevci*, zajedno s narodom B-n. područja u teškim prilikama turske vladavine 1490—1717. g. proživjeli i pretrpjeli da se kod toga dijela hrvatskog naroda sačuva katolička vjera.

Navedenu temu s istaknutim ciljem dosada *još nitko* nije obradio u posebnoj studiji. Doduše, nekoliko pisaca, koji su obrađivali prošlost B-n područja, osvrtali su se i na tursko razdoblje njegove povijesti, ali tek kratko i nuzgredno. To su ovi stariji pisci: *D. Farlati* (Illyricum sacrum, IV, Mleci, 1769), *A. Lulić* (Compendio storico-cronologico di Macarsca, Split, 1860), *D. Fabjanić*, (Storia dei Frati minori . . . in Dalmazia e Bossina, I—II, Zadar, 1863—64) i *S. Zlatović* (Franovci države presvet. Odkupitelja, Zagreb, 1888). U novije su doba tursko razdoblje djelomično obradili u primorju *J. Ravlić* (Makarska i njeno primorje, Split, 1934), a u zagorju *A. Ujević* (Imotska krajina, Split, 1954).

Među navedenim piscima jedino se Zlatović u pisanju svoga životnog djela poslužio turskim dokumentima, ali samo djelomično (za naše područje tek 56 dok.) i u lošem prijevodu, pa je svakako potrebito poslije skoro jednoga stoljeća preispitati njegove navode pomoću stručnoga prijevoda istih i preostalih dokumenata u svjetlu suvremene znanosti.

Djelo je pisano prvenstveno na temelju *prvih izvora*, koji su sačuvani na B-n. području (arhivska građa, natpisi i dr.). Među upotrebljenim izvorima na prvo mjesto dolaze *turski dokumenti* gore spomenuta četiri samostana, kojih ima preko 800, a koje ćemo u radnji često nazivati *našim* turskim dokumentima. Posebno treba naglasiti važnost hrvatskih regesta ili naleđnica, tj. kratkih tumača na tim dokumentima, koji su pisani obično hrvatskom ćirilicom, (»bosančicom«), a rjeđe latinicom. Naleđnice, suvremene dokumentu, redovito su vjerodostojne, pa nam daju dragocjenih podataka za bolje razumijevanje turskih izvora, naročito onih najstarijih. Naprotiv, ima priličan broj naleđnica koje uopće ne odgovaraju sadržaju dokumenta.

Što se tiče upotrebljene *literature* vidjet će se tijekom razlaganja da su u nekim tvrdnjama katkada nepouzdani i auktori inače velikog imena, dok se i kod manje pouzdanih pisaca može naći zrnce istine!

Uvod je pisan prvenstveno na temelju već poznate literature. Samo sam u dva slučaja unio rezultate vlastitog istraživanja: pitanje konačne vjerske pripadnosti zagonetnog zaostroškog franjevca i kasnije turskog vojvode *fra Augustina Vlatkovića* (15. st.) i doba konačnog *oslobođenja Makarske* od Turaka. Suprotno tvrdnjama naše historiografije, a na temelju izvora, zastupam mišljenje da je spomenuti fra Augustin živio i umro u vjeri otaca, a da godina konačnog oslobođenja MP nije 1646. nego tek 1684., tj. nakon velike kršćanske pobjede kod Beča, kada su se i inače počeli redom oslobađati naši krajevi u sjevernoj i južnoj Hrvatskoj.

Možda će se čitaocu triju prvih svezaka ANALECTA CROATICA CHRISTIANA učiniti paradoksalnim moj *zaglavak* da je Katolička Crkva na B-n. području kroz dva stoljeća turske vladavine, uza sve poteškoće, stalno napredovala, za razliku od suprotne situacije u Slavoniji i Bosni. Međutim, to je razumljivo kada se ima na umu da je pravac islamskog prodora išao preko Bosne i Slavonije

prema srcu Evrope, pa nije mogao teže ugroziti niti ostaviti jače tragove svoga djelovanja u pograničnom, katolički kompaktnom i ekonomski pasivnom kraju oko Biokova.

Budući da djelo s opširnim uvodom obuhvaća ne samo crkvenu nego donekle i političku i kulturnu povijest B-n. područja od preko jednog tisućljeća (626—1717. g.), svjestan sam svih nedostataka koje mogu pratiti jedan rad s tolikim vremenskim i tematskim *rasponom*. Ali, ako ono barem donekle pomogne osvijetliti jedno od najtamnijih doba hrvatske povijesti, a to je doba turske vladavine, onda je ono postiglo svoju svrhu.

Na kraju izražavam *zahvalnost* svima koji su mi pri ovome radu bilo kako pomogli, a poimence već spomenutom rahmetliji Hazimu Šabanoviću. Na osobiti način zahvaljujem izdavaču KRŠĆANSKOJ SADAŠNJOSTI, bez koje bi ovo djelo teško ugledalo svjetlo dana. Raduje me činjenica što moj rad izlazi kao treći svezak spomenutog niza Analecta Croatica Christiana, i to poslije djela moga profesora dra Josipa Buturca, kome sam također zahvalan za mnogi savjet i sugestiju, i moga redovničkog subrata franjevca dra Srećka Džaje, čiji radovi obrađuju sličnu tematiku u Slavoniji i Herceg-Bosni.

U Makarskoj, na dan Svih svetih franjevačkog reda, 29. XI. 1971.

K. J.

S A D R Ž A J

PRVI DIO

CRKVENE USTANOVE, UPRAVA I DJELOVANJE

I. poglavlje: MAKARSKA BISKUPIJA

II. poglavlje: FRANJEVAČKI SAMOSTANI

III. poglavlje: ŽUPE I CRKVE

IV. poglavlje: KRŠĆANSKI ŽIVOT

V. poglavlje: SOCIJALNO-KARITATIVNI RAD

VI. poglavlje: KULTURNO-PROSVJETNI RAD

DRUGI DIO

TURCI PREMA CRKVI

I. poglavlje: PRAVNI POLOŽAJ CRKVE

II. poglavlje: TURSKA NASILJA

III. poglavlje: MJERE PROTIV NASILJA

BIBLIOGRAFIJA

I

IZVORI

1. ARHIVSKA GRAĐA

ARHIV FRANJEVAČKOG SAMOSTANA IMOTSKI
ARHIV FRANJEVAČKOG SAMOSTANA MAKARSKA
ARHIV FRANJEVAČKOG SAMOSTANA OMIŠ
ARHIV FRANJEVAČKOG SAMOSTANA SUMARTIN
ARHIV FRANJEVAČKOG SAMOSTANA ŠIBENIK—SV. LOVRE
ARHIV FRANJEVAČKOG SAMOSTANA VISOVAC
ARHIV FRANJEVAČKOG SAMOSTANA ZAOSTROG
ARHIV FRANJEVAČKOG SAMOSTANA ŽIVOGOŠĆE
ARHIV HISTORIJSKOG INSTITUTA JAZU ZAGREB
ARHIV HRVATSKE ZAGREB
ARHIV KONGR. PROPAGANDE (ACTA; SCRITT. RIF.) RIM
ARHIV ŽUPSKOG UREDA BRELA DONJA
ARHIV ŽUPSKOG UREDA DOBRANJE KOD METKOVIĆA
ARHIV ŽUPSKOG UREDA PODACA
ARHIV ŽUPSKOG UREDA PROLOŽAC
ARHIV ŽUPSKOG UREDA ROGOZNICA OMIŠKA
ARHIV ŽUPSKOG UREDA SUĆURAJ NA HVARU
ARHIV ŽUPSKOG UREDA TUČEPI
HISTORIJSKI ARHIV DUBROVNIK
HISTORIJSKI ARHIV ZADAR

2. TISKANI IZVORI

ANNALES MINORUM, Od *Waddinga L.* (XVI), *Chiappini-a A.* (XXVII) *i Pandžića B.* (XXXI), Quaracchi, 1933—1956.

BAJRAKTAREVIĆ S., *Jedan značajan turski dokumenat o pobuni u Makarskoj g. 1621,* ZBORNIK HIST. INST. JAZU, II, 69—74, Zgb, 1959.

BATINIĆ M. V., *Njekoliko priloga k bosanskoj crkvenoj poviesti,* STARINE JAZU, XVII, Zgb, 1885, 77—150.

BJELOVUČIĆ N. Z., *Ugovor makarsko-primorskih knezova s mletačkom republikom god. 1646,* STARINE, XXXII, Zgb, 1907.

BOŽITKOVIĆ J., *Kratki ljetopis Tome Juričića iz g. 1596. i 1599,* NARODNA STARINA 25, Zgb, 1931, 117—118.

BOŽITKOVIĆ J., *Na kolac radi zvonova,* HRVATSKA STRAŽA, III, br. 264, Zgb, 19. XI. 1931.

BOŽITKOVIĆ J., *Novi popis starijih makarskih i omiških biskupa,* NOVA REVIJA, XI, 4, Šibenik, 1932.

CAMOCIO G. F., *Isole famose, porti, fortezze e terre maritime sottoposte alla Serma Sigria di Venetia, ad altri Principi Christiani et al Sigr. Turco nouamente poste in luce,* Mleci 1575.

ČRNČIĆ I., *Prilozi k razpravi: Imena Slovjenin i Ilir u našem gostinjcu u Rimu poslije 1453. god.,* STARINE, XVIII, Zgb, 1886, 1—164.

ETEROVIĆ K., *Jedna stara kapitularna naredba,* NR, VII[1], Šib., 1928.

ETEROVIĆ K., *Kako su razdijeljene cetinske župe god. 1646,* NR, VII, 2, Šib., 1928.

ETEROVIĆ K., *Posvećenje crkve sv. Jurja u Drašnicama,* NR, VII, 2, Šib., 1928.

ETEROVIĆ K., *Remete u starim franjevačkim manastirima,* NR, V, 3—4, Split, 1926.

ETEROVIĆ K., *U kojim su mjestima franjevci Zaostroga vršili dušobrižničku službu u 16. i opet u 18. vijeku,* NR, V, 3—4, Split, 1926.

FERMENDŽIN E., *Chronicon observantis provinciae Bosnae Argentinae,* STARINE, XXII, Zgb, 1890.

FERMENDŽIN E., *Acta Bosnae potissimum ecclesiastica,* MONUMENTA SPECT. HIST. SLAV. MERID., JAZU, Zgb, 1892.

FISKOVIĆ C., *Najstariji opisi i slike Vrgorca*, BULLETIN ZZLU JAZU, IX—3, Zgb, 1961.
GRGIĆ I., *Statut primorske lige*, ZADARSKA REVIJA, IV, 4, Zadar, 1955.
HORVAT K., *Novi historijski spomenici za povijest Bosne i susjednih zemalja*, GLASNIK ZEM. MUZEJA, XXI, Sarajevo, 1909.
JELENIĆ J., *Spomenici kulturnog rada bosanskih franjevaca* (1437—1878), STARINE, XXXVI, Zgb, 1918.
JELENIĆ J., *Dva ljetopisa Bosne Srebrene*, Sar., 1919.
JELENIĆ J., *Spomenici kulturnoga rada franjevaca Bosne Srebrene*, MONUMENTA FRANCISCANA JUGOSLAVICA, I, Mostar, 1927.
JERKOVIĆ R., *Pastirski pohodi Nikole Bjankovića biskupa makarskog po Dalmaciji, Bosni i Hercegovini* . . Izvješća godine 1703. i 1706. i dnevnici godine 1706. i 1710, Sar., 1942.
JURIŠIĆ K., *Stariji hrvatski natpisi Makarskog primorja*, (XV—XVIII st), STARINE, 53, Zgb, 1966, 89—133.
JURIŠIĆ K., *Izvori u kojima se prvi put spominju neka mjesta Makarskog primorja*. Prilozi studiji »Nazivi naselja Makarskog primorja«, ZBORNIK ZNANSTVENOG SAVJETOVANJA O MAKARSKOJ I MAK. PRIMORJU, Makarska—Omiš, 1970, 110—113.
KAER P., *Skematizam spljetsko-makarske biskupije* — Primjedbe i isprave — Prvi pokušaj, Split, 1893, str. IX—XII.
KLAIĆ N., *Izvori za hrvatsku povijest*, III, ŠKOLSKA KNJIGA, Zgb, 1959.
(LEMMENS L.,) *Relatio conventuum, capellarum, locorum, oppidorum atque parochiarum existentium in Provincia Bosnae Argentinae*, ACTA ORDINIS FRATRUM MINORUM, XIX, Quaracchi, 1900.
MANDIĆ D., *Acta franciscana Hercegovinae provinciarumque finitimarum tempore dominationis Othomanae*, I, ab an. 1463—1699, MONUMENTA FRANCISCANA JUGOSLAVICA, II, Mostar, 1934.
MATASOVIĆ J., *Fojnička regesta* (Regesta Fojnicensia), SRPSKA KR. AKADEMIJA, SPOMENIK LXVII, Sremski Karlovci, 1930, 61—431.
MIKLOSICH F., *Monumenta serbica spectantia historiam Serbiae, Bosnae, Ragusii*, Viennae, 1858.
»MIRKOVIĆ M.« (-ALAČEVIĆ M.), *Biskup Petar Kačić, osloboditelj Primorja i njegovo neobjelodanjeno dopisivanje sa mletačkim vlastima*, SUPLEMENAT BR. 8 »BULLETTINA«, Spljet, 1888.
»MR.«, *Ferman sultana Osmana II, o zaštiti katolika u Bosni iz 1607*, HRVATSKI DNEVNIK, Zgb, 12. VIII. 1937.
NAMETAK A., *Mostarski stari most*, NAPREDAK — GLASILO, VII, 11—12, Sar., 1932.
PANDŽIĆ B., *Relatic de Provincia Bosnae Argentinae* O. F. M. Anno 1623. S. Congregationi de Propaganda fide exhibita, Rim, 1965, 211—234.
RAČKI F., *Prilozi za geografsko-statistički opis bosanskog pašaluka*, STARINE, XIV, Zgb, 1882.
RAČKI F., *Izvodi za jugoslavensku poviest iz dnevnika Marina ml. Sanuda za god. 1526—1533*, STARINE, XV—XVI, XXI, XXIV—XXV, Zgb, 1883—1892.
RISMONDO V., *Registar notara Nikole iz Augubija*, IZDANJE HISTORIJSKOG ARHIVA U SPLITU, sv. 5, Split, 1965.
STOJANOVIĆ LJ., *Stari srpski hrisovulji, akti, biografije, letopisi, tipici, spomenici, zapisi i dr.*, SPOMENIK, III, SKA, Beograd, 1890, 8—11.
STOJANOVIĆ LJ., *Stare srpske povelje i pisma*, knj. I, dio II, SKA, Beograd, 1934.
(ŠABANOVIĆ H.), *Turski dokumenti u Bosni iz druge polovine XV stoljeća*, ISTORISKO-PRAVNI ZBORNIK, Sar., 1949.
THEINER A., *Vetera monumenta Slavorum Meridionalium*, II, (1524—1800), JAZU, Zgb, 1875.
ZLATOVIĆ S., Kronaka O. Pavla Šilobadovića o četovanju u Primorju (1662—86.), STARINE, XXI, Zgb, 1889, 86 115.
ZLATOVIĆ S., Izvještaj o Bosni god. 1640. o. Pavla iz Rovinja, STARINE, XXIII, Zgb, 1890, 1—38.

II

LITERATURA

A. F. P. M. M. D. P. B. C., *Epitome del privilegio e rolo di Macarsca*, Venezia, 1794.
ANĐELIĆ P., *Turski put od Ivan-planine do Porina*, NAŠE STARINE, IV, Sarajevo, 1957.
ARTURUS — BESCHIN — PALAZZOLO, *Martyrologium Franciscanum*, Romae, 1938.
BAJRAKTAREVIĆ S., *Izvještaj o proučavanju turskih dokumenata u Franjevačkom samostanu u Makarskoj*, LJETOPIS JAZU, 59. Zgb, 1954.
BAJRAKTAREVIĆ S., *Turski dokumenti franjevačkih samostana u Živogošću i Makarskoj*, ZBORNIK HIST. INSTITUTA JAZU, 4, Zgb, 1961.
BAJIĆ L., *O. Ivan Rozić franjevac mučenik i mogući zagovornik pred Bogom*, Šibenik, 1928.
BALIĆ K., *Kroz Marijin perivoj — štovanje Bl. Djevice Marije u franj. Provinciji Presv. Otkupitelja*, KNJIŽNICA »NOVE REVIJE«, 14, Šibenik, 1931.
BAKULA P., *I martiri nella missione francescana osservante in Erzegovina*, Roma, 1862.
BANOVIĆ S., *Gdje se je zapravo nalazio sredovječni neretvanski grad Ostrog*, SERTA HOFFILERIANA, Zgb, 1940, 395—399.
BARADA M., *Topografija Porfirogenetove Paganije*, STAROHRVATSKA PROSVJETA, Nova serija, II, 1—2. Zgb, 1928.
BARTULOVICH P., *Chronicon della dedizione e privilegio di Macarsca*, Venezia, 1797.
BAŠAGIĆ—REDŽEPAŠIĆ S., *Kratka uputa u prošlost Bosne i Hercegovine*, Sar., 1900.
BATINIĆ M. V., *Djelovanje franjevaca u Bosni i Hercegovini* I, Zgb, 1881; II 1883; III 1887.
BATINIĆ M. V., *Franjevački samostan u Fojnici*, Zgb, 1913.
BEZIĆ N., *Makarsko primorje i potres*, VIJESTI MUZEALACA I KONZERVATORA HRVATSKE, XI, 3, Zgb, 1962.
BEZIĆ N., *Crkva sv. Jurja u Tučepima*, PERISTIL, 5, Zgb, 1962.
BOGDANOV V., *Historijski uzroci sukoba između Hrvata i Srba*, RAD JAZU, 311, Zgb, 1957.
BOŽANIĆ—BEZIĆ N., *Prilog evidenciji spomenika donje Neretve*, VIJESTI MUZEALACA I KONZ. H., XIV, 6, Zgb, 1965.
BOŽIĆ I., *Dubrovnik i Turska u XIV i XV veku*, Beograd, 1952.
BOŽITKOVIĆ J., *Kritički ispit popisa bosanskih vikara i provincijala (1339—1735)*, FRANJEVAČKI VJESNIK, (Posebni otisak), Beograd, 1935.
BRALIĆ S. K., *Monografia storica sulle crudelta musulmane in Bosnia—Erzegovina*, PALESTRA DEL CLERO, 13, Roma, 1898.
BUTURAC J., *Katolička crkva u Slavoniji za turskoga vladanja*, ANALECTA CROATICA CHRISTIANA, I, »KRŠĆ. SADAŠNJOST«, Zgb, 1970.
CALLAEY F., *Praelectiones historiae ecclesiasticae aetatis mediae et modernae*,[3] Romae, 1959.

CONTARINI G. B., *Della veneta historia*, II, Venetia, 1669.
CORONELLI V., *Memorie istoriografiche*, Venezia, 1687.
CVITANOVIĆ G., *Nekoliko krvavih uspomena iz Makarske*, GLASNIK GOSPE SINJSKE, VI, 5, Split, 1927, 131—132.
CVITANOVIĆ G., *»Prava mala Braća« — Uspomene iz samostana Zaostroga*, GLASNIK GOSPE SINJSKE, VI, 9, Split, 1927, 202—203.
ČAPKUN P., *De organisatione curae pastoralis franciscanorum apud Croatorum gentem*, Šibenik, 1940.
ČOLAK N., *Iz života iseljenika Makarske i njenog Primorja na srednje dalmatinskom otočju u XVII. i XVIII. st.*, PRILOZI POVIJESTI OTOKA HVARA, I, Split, 1959, 87—121.
DESNICA B., *Istorija kotarskih uskoka*, I, Beograd, 1950.
DRAGANOVIĆ K., *Tobožnja »stjepanska biskupija«*, CROATIA SACRA, IV, 7, Zgb, 1934.
DRAGANOVIĆ K., *Katolička crkva u Bosni i Hercegovini nekad i danas*, CS, IV, 8, Zgb, 1934.
DRAGANOVIĆ K., *Hrvatske biskupije* — CS, XI—XII, 20—21, Zgb, 1943.
DRAGANOVIĆ K., *Katalog katoličkih župa XVII. vieka u Bosni i Hercegovini*, CS, XIII—XIV, 22—23, Zgb, 1944.
DUBOKOVIĆ NADALINI N., *Srednjevjekovni i noviji spomenici otoka Hvara*, PUBLIKACIJA HIST. ARHIVA HVAR, 7, Split, 1958.
DUBOKOVIĆ NADALINI N., *Prilozi »Popisu spomenika otoka Hvara«*, BILTEN HIST. ARH. KOM. HVARSKE, 2, Split, 1960.
DUBOKOVIĆ NADALINI N., *Arheološke bilješke — Sv. Juraj na Sućurju*, BILTEN H. A. K. HVARSKE 7—8, Split, 1965.
ĐURĐEV B., *Uloga crkve u starijoj istoriji srpskog naroda*, Sarajevo, 1964.
——————— *Enzyklopedie des Islam. 113*, *Leiden—Leipzig*, 1934, IV.
ESICH I., *Islam i kršćanstvo*, FRANJEVAČKI VJESNIK, Beograd, 1936.
EUBEL C., *Provinciale Ordinis Fratrum Minorum vetustissmum secundum codicem Vaticanum Nr. 1960*, Quaracchi, 1892.
EUBEL C., *Hierarchia catholica medii aevi, I—III*, Monasterii, 1901—1913.
FABIANICH D., *Storia dei frati minori dai primordi della loro istituzione in Dalmazia e Bossina fino ai nostri giorni*, I—II, Zora, 1863—1864.
FARLATI D., *Illyricum sacrum*, I—VIII, Venetiis, 1751—1819.
FERMENDŽIN E. — MATIJAŠEVIĆ V., *Neki novi franjevački mučenici u Bosni i Slavoniji 1530—1613*, FRANJEVAČKI GLASNIK, XV, Mostar, 1901.
FORTIS A., *Viaggio in Dalmazia*, I, Venezia, 1774.
FRANCISCUS A VARADINO (SUDIĆ), *Descriptio Provinciae Bosnae Argentinae facta anno 1679*, Szabadka, (bez god.).
GALLEMART J., *Sacrosanctum Concilium Tridentinum*, Lugduni, 1640.
GAMS P. B., *Series episcoporum Ecclesiae catholicae*, Ratisbonae, 1873.
GONZAGA F., *De origine Seraphicae religionis franciscanae*, Romae, 1587; Venetiis, 1603.
GUJIĆ K., *Osvajač Bosne sultan Mehmed II i bosanski franjevci*, Zagreb, 1935.
GUMPPENBERG G., *Atlas Marianus*, Monachii, 1672.
HADROVICS L., *L'eglise serbe sous la domination turque*, BIBLIOTHEQUE DE LA REVUE D'HISTOIRE COMPAREE, VI, Paris, 1947.
HADŽIBEGOVIĆ H., *Džizja ili harač*, PRILOZI ORIJENT. INST. III—V, Sar., 1953—1955.
HANDŽIĆ A., *Bosanske solane u XV Ii XVII vijeku*, ČLANCI I GRAĐA, III, Tuzla, 1959.
HANDŽIĆ A., *Uvoz soli u Bosnu u XVI vijeku*, PRILOZI ORIJENTALNOG INSTITUTA, X—XI, Sar., 1961.
——————— *Historija naroda Jugoslavije*, I, Zgb, 1953; II, Zgb, 1959.
HOBERG H., *Taxae pro communibus servitiis ex libris obligationum ab anno 1295 usque ad annum 1455 confectis*, Roma, 1949.
HOLJEVAC V., *Hrvati izvan domovine*, MH, Zagreb, 1967.
HORVAT K., *Glagolaši u Dalmaciji početkom 17. vijeka*, STARINE JAZU XXXIII, Zgb, 1911.
JELENIĆ J., *Kultura i bosanski franjevci*, I, Sar., 1912.
JELENIĆ J., *Latinske škole Bosne Srebreničke*, GODIŠNJAK SVEUČILIŠTA U ZAGREBU, 1924/25 — 1928/29.
JELENIĆ J., *Problem dolaska franjevaca u Bosnu i osnutka Bosanske vikarije*, KNJIŽNICA NOVE REVIJE, Split, 1926.
JERKOVIĆ R., *Križ na Kuli Norinskoj*, Split, 1934.
JERKOVIĆ R., *Župe Neretve*, LIST BISKUPIJE SPLITSKO—MAKARSKE, LXI, Split, 1939.
JERKOVIĆ R., *Otok Osinj na ušću Neretve*, NAPREDAK—KALENDAR, 1942, Sar., 1941.
JIREČEK K., *Istorija Srba*, I², 2 Beograd, 1952.
JIREČEK K. — RADONIĆ J., *Istorija Srba*, II² 2 Beograd, 1952.
JURIŠIĆ K., *Bivša crkvica svetoga Jure na najvišem vrhu Biokova*, Omiš, 1965; i posebni otisak.
JURIŠIĆ K., *Crkve Biokovsko-neretvanskog područja u doba turske vladavine (16—17. stoljeće)*, »KAČIĆ« — ZBORNIK FRANJ. PROVINCIJE PRESV. ODKUPITELJA, II, Split—Đakovo, 1969.
JUTRONIĆ A., *Naselja i porijeklo stanovništva na otoku Braču*, JAZU, Zgb, 1950.
JUTRONIĆ A., *Oko Mateja Nižetića pjesnika XV vijeka*, MOGUĆNOSTI, XII, 1, Split, 1965.
KAČIĆ PEKO P., *Iz Kotara Makarskoga*, Kukuljevićev ARKIV ZA POVJESTNICU JUGOSL. V, Zgb, 1859.
KAČIĆ PEKO P., *Poviest okružja makarskoga u Dalmaciji*, KUKA, VII, Zgb, 1863.
KAER P., *Makarska i Primorje*, I, Opisni dio, Rijeka, 1914.
KHOURY A. TH., *Kristologija Korana* (prevod s njemačkog), SVESCI — KRŠĆ. SADAŠNJOST, 11, Zgb, 1968, 26—31.
———————, KUR'AN ČASNI, »STVARNOST«, Zgb, 1969.
KLAIĆ V., *Hrvatska plemena od XII. do XVI. stoljeća*, RAD, 130, Zgb, 1897.
KOLENDIĆ P., *Fra Bartuo Kačić—Žarković*, GODIŠNJICA N. ČUPIĆA, 33, Beograd, 1914.
KOLENDIĆ P., *Posveta Divkovićevih »Besjeda«*, RAD, 212, Zgb, 1916.
KOLENDIĆ P., *Fra Pavao Posilović i njegovo »Nasladjenje«*, RAD, 206, Zgb, 1915.
KOMBOL M., *Povijest hrvatske književnosti do narodnog preporoda*, MH, Zgb, 1961.
KREŠEVLJAKOVIĆ H., *Kapetanije u Bosni i Hercegovini*, Sar., 1954.
KREŠEVLJAKOVIĆ H., *Hanovi i karavansaraji u Bosni i Hercegovini*, ODJELJENJE IFN, 7, Sar., 1957.
KRISTIĆ A., *Iz stare Bosne — Bosanska zvona*, NAPREDAK—KALENDAR, 1939.
(LASTRIĆ) PHILIPPUS AB OCCHIEVJA, *Epitome vetustatum Bosnesis provinciae*, Anconae, 1776.
LUCCARI G., *Copioso ristretto degli annali di Ragusa*, Venetia, 1605; Ragusa, 1790.
LULICH A., *Stato della dalmata francescana provincia de mm. oss. del SS. Redentore*, Spalato, 1857.
LULICH A., *Compendio storico-cronologico di Macarsca e del suo litorale ossia Primorje*, Spalato, 1860.
LULICH A., *Memorie della francescana provincia de mm. oo. del SS. Redentore in Dalmazia*, Spalato, 1867.
LULICH A., *Serie di tutti i ministri generali dei frati minori col sunto storico*, Spalato, 1869.
LJUBIĆ Š., *O Markantunu Dominisu Rabljaninu*, RAD, 10, Zgb, 1870.

MANDIĆ D., *Duvanjska biskupija od XIV—XVII. stoljeća*, IZDANJA HRV. BOGOSLOV. AKADEMIJE — ZNANSTVENA DJELA, 8, Zgb, 1936.
MANDIĆ D., *Bosna i Hercegovina*, I—III, Chicago—Rim, 1960—1967.
MANDIĆ D., *Franjevačka Bosna — Razvoj i Uprava Bosanske Vikarije i Provincije* 1340.—1735, Rim, 1968.
MANDIĆ D., *Rasprave i prilozi iz stare hrvatske povijesti*, Rim 1963.
MATAS A. K., *Pogled na djelovanje manastira Zaostrog od g. 1468—1868*, NARODNI KOLEDAR MATICE DALMATINSKE, Zadar, 1869.
MIKULIĆ M., *De vita et gestis Nicolai Bianković episcopi Makarskensis* (1645—1730), Romae, 1964.
MILAŠ N., *Pravoslavna Dalmacija*, Novi Sad, 1901.
MIRKOVIĆ M., *Pravni položaj i karakter srpske ckve pod turskom vlašću*, Beograd, 1965.
NOVAK G., *Prošlost Dalmacije*, I—II, Zgb, 1944.
NOVAK G., *Povijest Splita*, PODODBOR MH, II, Split, 1961.
OSTOJIĆ I., *Benediktinci u Hrvatskoj*, I—II, Split, 1963, 1964.
PANDŽIĆ B., *De dioecesi Tribuniensi et Mercanensi*, Romae, 1959.
PETROVIĆ L., *Popovi glagoljaši*, NAPREDAK—KALENDAR, 1936.
POPARIĆ B., *Tužna poviest Hercegove zemlje* (1437—1482), MH, Zgb, 1942.
PRIJATELJ K., *Barok u Splitu*, Split, 1947.
PRIJATELJ K., *Molinarijev Posljednji sud iz stare franjevačke crkve u Makarskoj*, HAUPTMANOV ZBORNIK, Ljubljana, 1966.
PRIJATELJ K., *Slike Pietera i Angela de Costera na našoj obali*, PERISTIL, III, Zgb, 1960.
RAVLIĆ J., *Makarska i njeno Primorje*, POMORSKA BIBLIOTEKA JADRANSKE STRAŽE, KOLO II, SC. IV, Split, 1934.
RENĐEO I., *O Mijatu Tomiću*, NAPREDAK — NARODNE PJESME O M. T., Sar., 1931.
REŠETAR M., *Die serbokroatischen Kolonien Süditaliens*, Wien, 1911.
ROGOŠIĆ R., *Franjevački samostan u Zaostrogu*, HRVATSKA STRAŽA, VII, br. 148, Zgb, 1935, 7.
RUPČIĆ B., *Die Entstehung der Franziskanerpfarreien in Bosnien und der Herz. und ihre Entwicklung bis . . . 1878*, Breslau, 1937.
SAKAČ S., *Apostol Hrvata Ivan Ravenjanin — Prvi nadbiskup splitski* (g. 640 — ?), ŽIVOT, Zgb, 1938, 401—420.
SAMARDŽIĆ R., *Veliki vek Dubrovnika*, Beograd, 1962.
SANUDO M., *Rappoti della Republica Veneta coi Slavi meridionali*, 1496—1533, KUK A, V, Zgb, 1859.
SCARELLI J., *Continuatio historiae Venetae Joannis Baptistae Vero*, Patavii, 1698.
SKOK P., *Iz mojega »Glossarium-a mediae et infimae latinitatis regni Chroatiae«*, ŠIŠIĆEV ZBORNIK, Zgb, 1929.
SMODLAKA J., *Posjet apeninskim Hrvatima*, Zadar, 1906.
STANOJEVIĆ G., *Dalmacija u doba kandiskog rata* (1645—1669), VESNIK VOJNOG MUZEJA JNA, 5. II, Beograd, 1958.
STANOJEVIĆ G., *Dalmacija u doba morejskog rata 1684—1699*, VOJNO DELO, Beograd, 1962.
STANOJEVIĆ S., *Istoriski Atlas*,[2] Wien, 1930.
STOJKOVIĆ M., *Podgora u XVII stoljeću*, ZBORNIK ZA NAR. ŽIV. I OBIĆ., 29. Zgb, 1932.
SUĆESKA A., *Taksit*, GODIŠNJAK PRAVNOG FAKULTETA U SARAJEVU, VIII, Sar., 1960.
SUĆESKA A., *Promjene u sistemu izvanrednog oporezivanja u Turskoj u XVII vijeku i pojava nameta tekjalifi šakka*, PRILOZI ZA ORIJENT. FILOG., X—XI, Sar., 1961.
ŠABANOVIĆ H., *Turski diplomatički izvori za istoriju naših naroda*, PRILOZI ORIJENTALNOG INSTITUTA U SARAJEVU, I, Sar., 1950.
ŠABANOVIĆ H., *Bosanski pašaluk*, NAUČNO DRUŠTVO B. i H., Sarajevo, 1959.
ŠIDAK J., *Neretvanska krajina*, EJ, VI, Zgb, 1965.
ŠIŠIĆ F., *Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara*, Zgb, 1925.
ŠIŠIĆ F., *Pregled povijesti hrvatskoga naroda*,[2] MH, Zgb, 1962.
ŠKALJIĆ A., *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*, Sar., 1965.
ŠKARICA P., *Doba naseljenja plemića bosansko-ugarskih u bivšoj župi Poljica* (Preštampano iz SMOTRE DALMATINSKE), Zadar, 1901.
TOMIĆ J., *Građa za istoriju pokreta na Balkanu protiv Turaka krajem XVI i početkom XVII veka*, I, ZBORNIK ZA IST., JEZIK I KNJIŽEVNOST, SKA, Beograd, 1933.
TRIVULZIO DELLA SOMAGLIA M., *I Papi — Cenni e notizie*, 1926.
TRUHELKA Ć., *Fojnička kronika*, GZM, XXI, Sar., 1909.
UJEVIĆ A., *Imotska krajina — Geografsko-historijski pregled*, Split, 1954.
URLIĆ Š., *Crtice iz dalmatinskoga školstva od dolaska Hrvata do g. 1910*. I (do god. 1814), Zadar, 1919.
VEGO M., *Naselja bosanske srednjevjekovne države*, SVJELOST, Sar., 1957.
VEGO M., *Bekija kroz vjekove — Područje općine Grude i Posušje*, Sar., 1964.
VINAVER V., *Milić Vujadinović i Mihat Tomić*, GODIŠNJAK IST. DRUŠTVA B. i H., IX, Sar., 1958.
VINJALIĆ G., *Compendio istorico e cronologico delle cose piu memorabili occorse agli Illiri e Slavi in Dalmazia, Croazia e Bosna*, (rukopis 683 str.), Arhiv samostana Visovac.
VITEZIĆ I., *La prima visita apostolica postridentina in Dalmazia (nell' anno 1579)*, *Estratto dalla tesi di laurea*, GREGORIANA, Roma, 1957.
(VLADMIROVIĆ L.) LUCIUS NARENTINUS, *Chronicon archiviale conventus Sanctae Mariae Zaostrogiensis*, Venetiis, 1770.
(VLADMIROVIĆ L.) *NORINIJE STAROGRAGIANIN NERETVANSKI*, *Pripisagnie poçetka kragliestva bosanskoga, s mnogim drugim lipim uspomenam*, Mleci, 1775.
(VLADMIROVIĆ L.) RIMDALU (čitaj obratno: Uladmirl), *Cronaca della città e territorio di Narenta*, Vinegia, 1788.
VOJNOVIĆ L., *Dubrovnik i osmansko carstvo*, I, SKA, Beograd, 1898.
ZELIĆ—BUĆAN B., *Bosančica u srednjoj Dalmaciji*, HIST. ARHIV SPLIT, 3, Split, 1961.
ZLATOVIĆ S., *Gradivo za Poviest djelovanja franovaca Presvetoga Odkupitelja u Dalmaciji*, II, MONOGRAFIJE 12 samostana, rukopis pisan oko 1882. g., Arhiv samostana Sv. Lovre, Šibenik, br. 2/II.
ZLATOVIĆ S., *Franovci države Presvet. Odkupitelja i hrvatski puk u Dalmaciji*, Zagreb, 1888.

SKRAĆENICE

AM = Annales Minorum
AProp. = Arhiv Kongregacije Propagande u Rimu
ASI = Arhiv samostana Imotski
ASM = Arhiv samostana Makarska
ASO = Arhiv samostana Omiš
ASZ = Arhiv samostana Zaostrog
ASŽ = Arhiv samostana Živogošće
B-n. = Biokovsko-neretvansko (područje i sl.)
AŽU = Arhiv župnog ureda
CD = Codex diplomaticus regni Croatiae, Slavoniae et Dalmatiae
CS = Croatia sacra, Arhiv za crkvenu povijest Hrvata
EJ = Enciklopedija Jugoslavije
GZM = Glasnik Zemaljskog muzeja
IS = Illyricum sacrum (Farlati)
JAZU = Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti
KUKA = Kukuljevićev Arhiv za povjestnicu jugoslavensku
L1 = Kratki sadržaj Izvještaja biskupa Lišnjića 1666. g. u Arhivu Propagande, Acta 1966, v. 35, f. 50-52.
L2 = Izvještaj biskupa Lišnjića 1672. g. u Arhivu Propagande, Scritture riferite nelle Congregazioni generali, vol. 436, f. 472-521.
Mandić, AFH = Acta franciscana Hercegovinae
Mandić, DB = Duvanjska biskupija
Mandić, BH = Bosna i Hercegovina
Mandić, RP = Rasprave i prilozi
MH = Matica hrvatska
NR = Nova revija
PE = Pomorska enciklopedija
PHAH = Publikacija Historijskog arhiva Hvar
PHAS = Publikacija Historijskog arhiva Split
S(K)A = Srpska (kraljevska) akademija
Tb = Turski dokumenat na hrvatskom jeziku, pisan hrvatskom ćirilicom ili »bosančicom«
TM = Turski dokumenat u samostanskom arhivu u Makarskoj
TO = Turski dokumenat u samostanskom arhivu u Omišu
TZ = Turski dokumenat u samostanskom arhivu u Zaostrogu
TŽ = Turski dokumenat u samostanskom arhivu u Živogošću
ZR = Zadarska revija

OSTALE SKRAĆENICE

b = bilješka; g. = godina; h. = hidžra (islamska era); n.dj. = navedeno djelo; n.mj. = navedeno mjesto; sl. = slijedi ili slika; Sar. = Sarajevo; Šib. = Šibenik; Zgb. = Zagreb.

UVOD

I. POLITIČKE PRILIKE NA BIOKOVSKO-NERETVANSKOM PODRUČJU OD 7. DO 15. STOLJEĆA

1) Doba narodnih vladara

Prema novijim istraživanjima *Hrvati* su na poziv bizantskoga cara Heraklija (610—641) pod vodstvom sedmorice braće i sestara s Klukasom na čelu *626. g. došli* s Karpata na Jadran i svladavši Avare zauzeli i naselili svoju današnju postojbinu, i to s cijelom obalom od Raše u Istri do Apolonije (Valone) u Albaniji.[1] Zauzeto je područje dijelila rijeka *Cetina* na Bijelu Hrvatsku na sjeveru i Crvenu Hrvatsku na jugu. *Biokovsko-neretvansko područje* nije tada bilo jedinstveno. Sjeverni kraj s Imotskim ušao je u sastav Bijele Hrvatske kao posebna župa, a Primorje od Cetine do Neretve, Vrgorska krajina i desna obala Neretve kao samostalna oblast zajedno sa Zahumljem, Travunjom, Dukljom i Ilirikom došli su u sklop *Crvene ili Južne Hrvatske.*[2]

Dok je za Imotsku krajinu već od 10. st. poznat naziv *Župa Imota*,[3] dotle za ostali dio B-n. područja susrećemo više starijih naziva: *(N)arenta* — Neretva, *Pagania* — Poganska (zemlja)[4], *Maronia* ili *Mariania* — *Morska* (zemlja)[5] i *Continens* — Krajina.[6] Stanovnici su se zvali *Neretvani*[7], *Pogani, Morjani* (Primorci) i *Krajinjani.* U doba Konstantina Porfirogeneta († 959) Neretvanska se oblast sastojala od tri županije na kopnu: Rastoka, Makra i Dalena, i od četiri otoka na moru: Brača, Hvara, Korčule i Mljeta.[8] Tada se u Primorju spominju četiri utvrđena grada: *Makar, Brela, Ostrog* i *Labčanj.*[9]

---

[1] *Mandić D.*, RP, 51-76; 195. U prijepornim pitanjima iz stare hrvatske povijesti pisac se uglavnome drži Mandićevih rezultata.

[2] *Mandić*, RP, 157; *Šišić F.*, Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara, Zgb, 1925, pri kraju knjige karta: Hrvatska i susjedne zemlje oko g. 950; *Srkulj S.*, Hrvatska povijest u devetnaest karata, Zgb, 1937, 23.

[3] *Rački F.*, Documenta historiae chroaticae periodum antiquam illustrantia, JA, Zgb, 1877, 400.

[4] *Rački*, n. dj., 410.

[5] *Novak V.—Skok P.*, Supetarski kartular, JA, Zgb, 1952, 214; *Mandić*, RP, 440. Neki misle da se taj naziv odnosi samo na neretvanske otoke: *Barada M.*, Topografija Porfirogenitove Paganije, STAROHRV. PROSVJETA, n.s., II, 52—53; *Puhiera S.*, Judex, dux Marianorum, PRILOZI POVIJESTI OTOKA HVARA, I, Split, 1959, 5—16.

[6] Prvi spomen na splitskom saboru 1. V. 1185. *Smičiklas T.*, CD, II, 193; *Barada*, n. dj., 46, b 94; *Šidak J.*, Neretvanska krajina, EJ, VI, 278.

[7] Držat ćemo se jedino toga narodnoga oblika latinskoga imena Narentani, jer na našemu B-n. području u prošlosti i sadašnjosti susrećemo *samo* naziv *Neretvani*, koji se upotrebljava i u novijim znanstvenim djelima (*Ostojić I.*, Benediktinci u Hrvatskoj, II, Split, 1964, 370 sl.); *Jurišić K.*, Neretljanin ili Neretvanin, »MARULIĆ« HRV. KNJIŽ. REVIJA, III, 1, Zgb, 1970, 109—112.

[8] *Rački*, n. dj., 406.

[9] *Constantinus Porphyrogenitus*, De administrando imperio, XXXVI, Migne, PG, 113, 307—311; *Rački*, n. dj., 410; *Jurišić K.*, Izvori u kojima se prvi put spominju neka mjesta Makarskog primorja, Prilozi studiji »Nazivi naselja Mak. prim.«, MAKARSKI ZBORNIK, 1970, 111.

Neretvanska krajina bila je *samostalna oblast* Crvene Hrvatske, koja je u prvim stoljećima nakon doseljenja priznavala, kao i druge oblasti Crvene Hrvatske, vrhovnu vlast vladara Sjeverne ili Bijele Hrvatske.[10] Na čelu Neretvanske oblasti bio je *judex, princeps* ili *dux*, tj. sudac, knez ili vojvoda.[11]

Neretvani ulaze u povijest kao *gusari.*[12] Zbog gusarstva, toga svoga glavnog zanimanja, Neretvani su se dugo opirali kršćanstvu, pa su stoga i dobili ime Pogani, a njihova se zemlja prozvala Poganska. Upravo time, što su se od svih okolnih pokrštenih Hrvata razlikovali svojim poganstvom, Neretvani su još više odudarali svojom osebujnošću.[13]

Svojim *gusarskim pothvatima* Neretvani su ometali trgovinu po Jadranskome moru. Stoga su često poganski Neretvani dolazili u otvorene sukobe, pa i prave ratove s kršćanskim Mlečanima. Znamo za nekoliko većih takvih sukoba na moru u 9. st.: oko 835. g. Neretvani su na južnoitalskoj obali napali i poubijali mletačke trgovce otevši im lađe i robu; 839. g. u Sv. Martinu kod Splita dužd Petar Trandenik bio je prisiljen sklopiti mir (dakako, nakon borbe) s hrvatskim knezom Mislavom i neretvanskim sucem *Družakom*, ali već 840. g. *Diudit* porazi mletačku mornaricu, upućenu protiv Neretvana. Oko 846. g. Neretvani su orobili grad Kaorle na samim mletačkim lagunama. Poganski su Neretvani 870. g. izazvali međunarodni diplomatski sukob, kada su *zarobili papine poslanike*, koji su se s osmoga općeg crkvenog sabora u Carigradu vraćali u Rim preko Jadranskog mora. Tom su prigodom među ostalim propali i izvorni saborski spisi. I papa Hadrijan II i car Ludovik II okrivili su zbog toga Bizant, što poslanicima nije dao bolju zaštitu na putu. Bizantinci su onda, tobože zbog kazne, napali i orobili ne samo neretvansku nego i ostalu hrvatsku obalu sjeverno od Cetine, koja je ostala nezaštićena, jer su se hrvatska vojska i mornarica u to vrijeme nalazile pod Barijem u borbi s Arapima. Tada su Neretvani morali priznati vrhovnu vlast Bizanta (870). Kršćanska je vojska slijedeće godine na juriš zauzela grad Bari, a car Ludovik upravi caru Baziliju oštro pismo, tražeći da se Hrvatima dade odšteta, a zarobljenici da se vrate. Tim je ujedno prestao savez između dva carstva: franačkoga i bizantskoga.[14] Međutim su oblasti Crvene Hrvatske zajedno s Neretvom ostale pod vrhovnom vlašću Bizanta. Tada je, čini se, Bizant počeo pothvat za konačno *pokrštenje Neretvana*, koje se završilo za vladanja hrvatskoga kneza Branimira (879—892).[15] Upravo se u doba kneza Branimira zbio najveći poznati ratni sukob na moru između Neretvana i Mlečana, kada su Neretvani 18. IX. *887. kod Makarske* tako porazili Mlečane, da su im i samoga dužda Petra Kandiana ubili![16] Čini se, da su upravo poslije toga teškoga poraza Mlečani bili prisiljeni, da više od 100 godina plaćaju danak i hrvatskome vladaru i neretvanskome knezu za slobodnu plovidbu po Jadranu, pa za to vrijeme ne nailazimo ni na kakve ratne sukobe između Mlečana i naših.[17]

---

[10] *Mandić*, RP, 376—389.

[11] *Rački*, n. dj., 336, 425; *Šišić F.*, Pregled povijesti hrvatskog naroda, Zgb,[2] 1962, 96. Mandić neretvanske vladare zove redovito *»vojvodania«*. N. dj., 440.

[12] Gusarstvo pod Biokovom bilo je poznato i u doba Ilira. *Novak G.*, Prošlost Dalmacije, I, Zgb, 1944, 26, 30 sl.; *Stipčević A.*, Gli Illiri, CASA EDITRICE IL SAGGIATORE, Milano, 1966, gdje se među ostalim ističe misao, da su stari Neretvani ilirskoga podrijetla (196).

[13] *Mandić*, RP, 388—389.

[14] O tim sukobima v. *Šišić*, Povijest Hrvata, 319, 321, 327, 328, 330, 351. O imenu »Diuditum sclauum«, kako ga je zabilježio Ivan Đakon, v. *Rački*, n. dj., 336; *Šišić* n. dj., 328—329; *Novak G.*, Neretljani, PE, V, 450.

[15] *Mandić*, RP, 143.

[16] Događaj se zbio »ad *montem Sclauorum* . . . in loco qui vocatur *Muculeš*«. *Rački*, n. dj., 374—375.

[17] *Šišić*, Povijest, 392—393.

Iz desetog su stoljeća veoma oskudne vijesti o Neretvanima, pa je teško nešto određenije reći o daljnjoj sudbini njihove oblasti. Ipak znamo, da je Neretva zajedno s drugim oblastima Crvene Hrvatske *948. g.* došla pod vlast srpskoga velikoga župana *Časlava Klonimirovića*, koji je iskoristio građanski rat u Hrvatskoj u doba bune bana Pribine i svrgnuća hrvatskoga kralja Miroslava. Neretva je ostala u vlasti Časlavljevoj oko 12 godina. Od 960—990. g. po prilici Neretva je u sastavu autonomne Crvene Hrvatske, a onda je došla pod vrhovnu vlast Bugara i tako ostala do 1018. g. Međuvremeno je dužd Petar Orseolo uskratio Hrvatima uobičajeni danak, te je 1000. g. poveo vojnu na Hrvate i Neretvane, zauzeo dalmatinske gradove i otoke i proglasio se *»duždom Dalmacije«*. Tim je nesretnim ratom bio zadan najteži udarac hrvatskome kraljevstvu i njegovoj mornarici, a tako i Neretvanskoj oblasti, kojom je od 1018—1034. g. vladao Bizant. Godine 1034. Neretvanska je oblast došla pod vlast hrvatskih vladara i tako ostala do izumrća narodne dinastije 1102. g.[18]

Znamo za neke *neretvanske knezove* iz druge polovice 11. st., koje neki nazivaju vojvodama i ovako ih redaju:

Berigoj (oko 1045—1055).
Jakov Stariji (oko 1055—1069),
Rusin (oko 1069—1072) i njegov brat
Slavac (oko 1072—1074) i
Jakov Mlađi (1074— oko 1090).[19]

Prema mišljenju većine hrvatskih povjesničara neretvanski *vojvoda Slavac* bio je od jadranskih Hrvata izabran za *hrvatskoga kralja*, i to koncem 1074. g. poslije smrti Petra Krešimira IV. Slavac je bio predstavnik narodne stranke i kao takav štitio glagoljaše, pa je time izazvao mržnju dalmatinskih latinaša. Početkom 1075. g. nezadovoljnici su pozvali u pomoć Normane, koji su pod vodstvom grofa Amika došli s brodovljem, zarobili Slavca i njegovoj daljnjoj sudbini zameli svaki trag.[20]

U drugoj polovici 11. st. spominju se *»zagorski župani«* *Vučina* i *Dragoslav*, koji su vjerojatno vladali biokovskim zaleđem.[21]

Neretvanska je oblast, čini se, igrala značajnu ulogu u doba *najteže krize*, u koju je upala Hrvatska smrću zadnjega Trpimirovića Stjepana II (1089—1090). Kada su Mađari već zauzeli prekosavsku Hrvatsku, prema jednome mišljenju, velikaši su jadranske Hrvatske izabrali za kralja *Petra* (1093—1097), vjerojatno sinovca kralja Slavca, a sina vojvode Rusina.[22] Kralj je Petar skupio vojsku i krenuo protiv Madžara. U sukobu u gori Gvozdu hrvatska vojska bi poražena i kralj Petar poginu 1097. g.

Kada su 1102. g. predstavnici *dvanaest hrvatskih plemena*, kojima je na čelu bio upravo *Juran od plemena Kačić* iz jadranske Hrvatske, s Kolomanom sklopili *»pacta conventa«* o personalnoj uniji Hrvatske s Ugarskom,[23] tada je i Neretvanska krajina kao sastavni dio Hrvatske slijedila uglavnom njenu sudbinu.

---

18 *Mandić*, RP, 385—387; *Šišić*, Povijest, 474—477.
19 *Mandić*, RP, 434—437.
20 *Mandić*, RP, 358—366; *Šišić*, n. dj., 549—551.
21 *Rački*, n. dj., 122, 132; *Ujević A.*, Imotska krajina Split, 1954, 51—54;
22 *Šišić*, Povijest, 612, b 56.
23 N. dj., 636 sl., b 41.

2) Od Arpadovića do Turaka

Nakon što je Neretvanska krajina izgubila svoju samostalnost i priključenjem Hrvatskoj postala njezin sastavni dio, kao što je to već otprije bila Imotska krajina, ona je s tim svojim zaleđem unaprijed dijelila skoro istu kob. Neretvanska je krajina još više bila upućena na sebe i na svoje zaleđe, kada je 1145. g. *Venecija* zauzela nekadašnje njezine glavne otoke: *Brač i Hvar.*[24]

Poslije izumrća hrvatske narodne dinastije *vrhovni gospodari* B-n. područja od početka 12. st. pa do pod konac 15. st. redali su se ovim redom: hrvatsko-ugarski kraljevi 1102—1167; bizantsko carstvo 1167—1180 (za cara Emanuela Komnena); opet hrvatsko-ugarski kraljevi 1180—1326; bosanski vladari 1326—1357; hrvatsko-ugarski kralj Ludovik Veliki 1357—1382; opet bosanski vladari 1383——1466, a od tada pa do pada pod Turke pojedine dijelove našega područja držali su hrvatsko-ugarski, ili bosansko-hercegovački vladari, ili Mlečani.

Uza sve to što je B-n. područje od 12—15. st. naizmjence priznavalo vrhovnu vlast hrvatsko-ugarskih, bizantskih ili bosanskih vladara, ipak ti vladari redovito nisu mogli da nad njim vrše neposredno svoju punu vlast. Mjesto njih se tokom navedenog razdoblja ističu tu pojedine plemićke ili velikaške porodice, koje su bile skoro nezavisni upravljači svoga područja.

U prvome se redu to odnosi na hrvatsko *pleme Kačića,* koje se nakon propasti hrvatske samostalne države pojavljuje u Krajini između Cetine i Neretve kao vodeće, dok se dotada spominjalo samo u kraju između Zadra i rijeke Krke. Postoji mišljenje da je već kralj Petar Krešimir (1056—1073) naselio Kačiće u Neretvansku krajinu, da bi tako pomoću toga jakog hrvatskog plemena učvrstio vlast hrvatskoga kraljevstva uz južnu granicu.[25] Inače se Kačići u kraju između Cetine i Neretve *prvi put* spominju u izvorima *1166. g. kao »tò Katzikíōn éthnos«* — narod, pleme Kačića.[26]

Kačići su u to doba, a zatim cijelo 13. st. *vladajuće pleme* u Krajini. Glavno im je uporište *Omiš,* odakle oni vladaju kao omiški knezovi, a neko se vrijeme u njihovim rukama nalaze i otoci Brač i Hvar. Osnovno zanimanje Kačića bilo je *pomorstvo* i *gusarstvo,* čime su oni u izmijenjenim prilikama nastavili tradicije starih ilirskih Ardijejaca i naših starih Neretvana. Kačići su od svoga glavnog uporišta stvorili moćno gusarsko gnijezdo, odakle su ugrožavali ne samo Split i okolicu nego često i cijeli Jadran.[27] Nekada su omiški Kačići svojim postupkom znali izazvati i teže diplomatske zapletaje u ovome dijelu svijeta, kao 1180. g. *ubojstvom* splitskoga *nadbiskupa Arnira,*[28] te 1221. g., kada su na sebe navukli formalnu križarsku vojnu. Tada su omiški Kačići bili prisiljeni spaliti svoje brodice i »zauvijek« se odreći gusarenja.[29]

Čini se da oko sredine 13. st. treba razlikovati *dvije knežije Kačića:* omišku i krajinsku. Svaka je od njih imala svoga kneza i obje su se bavile gusarenjem. To nam svjedoči slučaj *Odola Predenića* iz Krajine. On je 11. II. 1248. u ime »vseh ljudeh Krainjaneh« s Dubrovčanima sklopio »večni mir i ljubav, među Krainaneh i među Dubrov'čaneh« s posebnom točkom, da Krajinjani neće na-

---

[24] *Ravlić J.*, Makarska i njeno primorje, Split, 1934, 78.
[25] *Klaić V.*, Hrvatska plemena od XII. do XVI. stoljeća, RAD JAZU, CXXX, Zgb, 1897, 19 sl.
[26] *Klaić*, n. dj., 28.
[27] *Klaić*, n. dj., 19—34; *Novak G.*, Naše more — Razvitak moći i plovidbe na Jadranu, Split, 1927, 156—172; *Šidak*, v. gore b6.
[28] *Rismondo V.*, Kronika Tome Arhiđakona, Split, 1960, 39—42; *Novak* G., Povijest Splita, I, Split, 1957, 88—92.
[29] *Šidak*, v. gore b 6.

padati Dubrovčane, a ako Dubrovčani napadnu Omišane, da Krajinjani ove neće pomagati.[30]

Godine 1280. Omiš dođe u mletačke ruke, ali ga 1287. osvoji hrvatski ban *Pavao Šubić* zajedno s cijelom Krajinom do Neretve, kojoj postavi na čelo svoga brata Jurja. Time su bribirski knezovi skršili moć Kačića tako da se oni skoro dva stoljeća ne ističu više kao nosioci političke vlasti u Krajini.[31]

U doba kratke bizantske prevlasti u našim krajevima za cara Emanuela Komnena 1168. počinje se širiti *Zahumska oblast* na račun okolnih zemalja. Tako je u sastav Huma ušla i Neretvanska i Imotska krajina, koje neki nazivaju zapadnim ili hrvatskim Humom (na desnoj strani Neretve).[32] Tim je proširenim Humom kao Emanuelov vazal neko vrijeme vladao *knez Miroslav*, brat Nemanjin (oko 1180—1190 . . .).[33] Doskora je hrvatski herceg Andrija 1198. oteo Nemanjićima Hum. Isti je Andrija kao kralj 1210. dao Imotski splitskome knezu *Domaldu*. Zatim su gospodarima Imotskoga postali *Nelipići*, koji uz manje prekide vladaju Imotskim sve do 1434.[34]

B-n. područje 1326. za dulje vrijeme dobiva nove gospodare: *bosanske banove i kraljeve*.[35] Te je, naime, godine Imotski i Krajinu osvojio ban *Stjepan Kotromanić*, koji je iz Imotskoga potisnuo vlast Nelipića, a u Krajinu doveo bosanske knezove *Bogavčiće*, da preuzmu ulogu propalih Kačića.[36] Sredinom 14. st. u Krajini se ističu Mrdeša i Radivoj Bogavčić, osnivači buduće vlasteoske krajinsko-humske obitelji *Radivojevića — Jurjevića — Vlatkovića*.[37] Radivojevim sinovima vojvodi Jurju i Vukiću kralj je Ostoja 1408. g. uz ostalo poklonio Omiš i Imotski s okolicom, te Krajinu od Cetine do Neretve.[38] Jurjeve sinove (Jurjeviće!) potisnuo je kasnije veliki bosanski vojvoda *Sandalj Hranić*, ali već *1434. g.* Hrvojev sinovac vojvoda *Juraj Hrvatinić-Vojsalić* pobjedivši Sandalje vraća Jurjevićima njihove bivše posjede u Krajini, i to u »Primorju« (!) sela: Bast, Makar, Kotišinu, Tučepi, Živogošće i Zahode (= Baćinu), a u *»Gorskoj župi«:* Vrhdo, Hraštane, Kozicu, Dragljan, Zahojane (= Zavojane) i Vinicu, te utvrde: Vratar (kod Metkovića), Novi i Kruševac.[39]

Petnaesto stoljeće, doba najvećih turskih pobjeda i osvajanja, kada su jedna za drugom padale kršćanske balkanske države (Kosovo 1389, Carigrad 1453, sjeverna Srbija 1459, Bosna 1463, Hercegovina 1482) — ujedno je doba neprestane diplomatske ili oružane borbe između Mlečana (kojima je 1409. Ladislav Napuljski prodao sva prava na Dalmaciju), hrvatsko-bosanskih velikaša, Dubrovnika i Turaka za B-n. područje. Te su borbe samo pospješile pad toga područja pod Turke.

Oko 1439. g. Krajinu među Cetinom i Neretvom zajedno s Omišem i Poljicima ote Hrvatskoj borbeni i prevrtljivi humski *herceg Stjepan Vukčić Kosača* (1435—1466), osnivač Hercegovine.[40] Herceg Stjepan, pataren, turski vazal, prijatelj Venecije, podložnik bosanskoga kralja, neprijatelj Dubrovnika — to-

---

30 *Miklošić F.*, Monumenta serbica, Beč, 1858, 31—32; *Ravlić*, n. dj., 79—80.
31 *Šidak*, v. gore b 6.
32 *Ujević*, n. dj., 53.
33 *Dinić M.*, Miroslav, humski knez, EJ, VI, 132.
34 *Ujević*, n. dj., 53—54. — Srpski car Dušan pokušao je 1350. Bosni oteti Hum s Imotskim. Tom je prigodom bio u Imotskome. Ib., 60.
35 *Ravlić*, n. dj., 83. U posljednje se vrijeme pojavljuje mišljenje da je Krajina došla pod Bosnu već 1326. (HISTORIJSKI ZBORNIK, XVII, Zgb, 1965, 507.)
36 *Ujević*, n. dj., 56; *Ravlić*, n. dj., 84.
37 *Klaić*, Hrvatska plemena, 25, b 3.
38 *Fermendžin E.*, Acta Bosnae, Zgb, 1892, 87—89.
39 *Miklošić*, n. dj., 377—379; *Fermendžin*, n. dj., 145; *Vego M.*, Naselja bosanske srednjevjekovne države, Sarajevo, 1957, 65, 82, 134; *Babić A.*, Hrvatinići, EJ, IV, 123; *Mandić*, BC, 405.
40 *Poparić B.*, Tužna poviest Hercegove zemlje (1437—1428) MH, Zgb, 1942; *Ujević*, n. dj., 66.

kom svoga dugog vladanja dolazio je u sukob sa svima svojim susjedima, pa i s vlastitim sinovima (zbog priležnice mu Firentinke!). G. 1452. ustaju sinovi protiv oca i dijele njegove posjede: Vladislav uze zapadni, hrvatski dio Huma, a Vlatko istočni. U isto se doba od hercega Stjepana odmetnuo *Ivaniš Jurjević — Vlatković*, tada najmoćniji vlastelin među Cetinom i Neretvom. Međutim su *Dubrovčani* budno pazili kako bi zauzeli Krajinu, a još više Neretvu zbog unosne trgovine *soli*. U toj stisci Herceg ponudi Krajinu s Neretvom Mlečanima. U lipnju 1452. zaista *Mlečani* zauzimlju Krajinu i postavljaju joj providura *Karla Maurocena*.[41] Mlečani su tada upotrijebili svu diplomatsku vještinu, kako bi s jedne strane utjecali na narod da rado prihvati njihovu vlast, a s druge strane kako bi od hrvatsko-ugarskoga i bosanskoga kralja, te od samoga Hercega dobili pristanak na zauzimanje Krajine. Mlečani su među Krajinjanima doduše našli svojih pristaša. Najprije su se sama *Brela* podvrgla mletačkoj vlasti, a onda sedam drugih sela. Venecija im je potvrdila stare povlastice. Sredinom srpnja 1452. *Grubiša Kačić* s družinom traži od Venecije, da im potvrdi stare povlastice i da im utvrdi *Makar*. Na jesen iste godine *Kačići*, koji se opet počinju isticati u Krajini, ponovno mole Veneciju, da već jednom počne s gradnjom tvrđave i kule u »*luci Makar*« (porto de Machar), jer su ih neprijatelji opljačkali i popalili.[42]

Dok je bosanski kralj bio voljan prepustiti Krajinu Veneciji, dotle je sam Herceg, nakon što se pomirio sa sinom Vladislavom, krajem 1453. zatražio od Venecije da mu je vrati. Doskora se Herceg miri i s Dubrovnikom.[43]

Sve veće prodiranje Turaka, naročito poslije pada Srbije (1459), natjeralo je nove vladare: hrvatsko-ugarskoga kralja *Matijaša Korvina* (1458—1490), bosanskoga kralja *Stjepana Tomaševića* (1461—1463) i staroga *Hercega* da sklope *savez protiv Turaka*. Međutim se Vladislav zbog posjeda opet digne na oca uz pomoć Turaka. Stjepan udari na Turke, ali bi poražen kod Plevalja. Nastojanjem Mlečana i Dubrovčana otac se opet pomiri sa sinom davši mu četvrtinu posjeda.[44]

Međutim pade Bosna u svibnju 1463. i kralja Stjepana Tomaševića Turci smaknu. Ugarska i Venecija sklope savez i povedu rat protiv Turaka (1463—1479). Saveznike su pomagali i Herceg Stjepan i Vladislav, ali ponovna nesloga među ovom dvojicom navela je Turke na novu navalu, u kojoj su ovi prodrli duboko u Hercegovu zemlju i osvojili *Blagaj 1466*.[45]

U takvim prilikama Mlečani nisu htjeli Krajinu predati Hercegu, nego su dapače dalje radili kod velikih sila, da bi im priznale i Krajinu i Neretvu, jer da su se ove tobože njima same predale uz pristanak njihova gospodara Hercega.[46] U ožujku 1466. g. Herceg zatraži azil u Veneciji, tuži se na postupak splitskoga kneza Jakova Marčela, što mu je bez pitanja uzeo Neretvu i Krajinu, koje je on inače bio nakanio predati. Naročito se tuži na svoga odmetnika *Žarka Vlatkovića*. Venecija odgovara da sa zadovoljstvom prima Krajinu i Neretvu pod svoju zaštitu, te da će primiti i samoga Hercega, ako ustreba. Tako je Herceg — od straha pred Turcima kolebajući između Ugarske i Venecije — pri kraju života prepustio Krajinu i Neretvu lukavoj Veneciji.[47]

---

[41] *Ravlić*, n. dj., 96—99; *Poparić*, n. dj., 63—64.
[42] *Ravlić*, n. dj., 99—101.
[43] *Ravlić*, n. dj., 102.
[44] *Ravlić*, n. dj., 104.
[45] *Ravlić*, n. dj., 105; *Sabanović H.*, Bosanski pašaluk, Sarajevo, 1959, 45.
[46] *Ravlić*, n. dj., 106.
[47] *Ravlić*, n. dj., 106—108.

Herceg Stjepan umre 22. V. 1466. u Hercegnovom.[48] Naslijede ga sinovi: Vladislav u Imotskome, a Vlatko u Hercegnovome.[49]

G. 1465. kralj *Matijaš* poslao je 5000 vojnika pod vodstvom bana Vitovca da od Turaka preotmu osvojeni dio Hercegovine. Hrvatsko-ugarska vojska zauzela je grad *Počitelj* i držala ga do 20. IX. 1471., kada je ponovno pao pod Turke.[50] Vladislav je već 1472. napustio svoj posjed i nastanio se u Hrvatskoj, jer su Turci od 1468. pa sve do 1493. svake godine provaljivali, plijenili i robili dijelove Hercegovine. Mlečani su i dalje držali Krajinu, a hrvatsko-ugarska je vojska poslije pada Počitelja uspjela zadržati u svojoj ruci još samo grad *Koš* kod Opuzena.[51] Ali, sve je bilo uzalud. U veljači 1482. pao je Novi i s njime Hercegovina. Doskora će cijelo B-n. područje pasti Turčinu u ruke.

Od 1485. u Primorju vlada *Juraj Marković-Kačić*, vješt diplomat, koji je znao biti prijatelj Mlečanima i opet zadržati vlast i pod Turcima.[52]

II. CRKVENE PRILIKE NA BIOKOVSKO-NERETVANSKOM PODRUČJU OD 7. DO 15. STOLJEĆA

1) Pokrštenje

Hrvati su prvi od slavenskih naroda primili kršćanstvo. Prema jednome mišljenju krštavanje Hrvata na Jadranu počelo se odvijati odmah nakon njihova doseljenja 626. g. Prvi po imenu poznati apostol kršćanske vjere među Hrvatima bio je *Ivan Ravenjanin*, koga je u jeseni *640. g.* poslao u Dalmaciju novi papa Ivan IV (640—642), rodom Dalmatinac, a početkom 641. isti ga papa učini nadbiskupom nove splitske metropolije, na koju su bila prenesena sva prava stare metropolije iz obližnje Salone.[53]

Kao vrhovni starješina na istočnoj obali Jadrana Ivan Ravenjanin je proveo crkvenu upravu i s područnim biskupima i svećenstvom stao raditi na postepenom krštavanju Hrvata, i to ne samo u Bijeloj Hrvatskoj, nego također i u Crvenoj Hrvatskoj, gdje je osnovao biskupiju u novome naselju Raguzi, a vjerojatno i u Kotoru.

Da je rad Ivana Ravenjanina i njegovih pomagača bio uspješan u Crvenoj Hrvatskoj, svjedoči nam rani osnutak stonske biskupije u Zahumlju i podatak Konstantina Porfirogeneta, da su se u početku bili *obratili na kršćanstvo i Neretvani,* koji su se kasnije većinom *vratili opet u poganstvo.*[54] Kako se to desilo, *dr Dominik Mandić* obrazlaže doslovno:

> »U neretvanskoj oblasti između Neretve i Cetine, koncem 7. ili najkasnije početkom 8. stoljeća, kršćanstvo je doživjelo jak nazadak: vodeći ljudi i većina pučanstva te hrvatske pokrajine povratili su se na staro poganstvo. Tomu je morao biti glavni uzrok, kako mislimo, siromaštvo zemlje. Krajevi Neretve uz more bili su krševiti, a desne strane donje Neretve i

---

[48] *Poparić*, n. dj., 107.
[49] *Ujević*, n. dj., 69; *Poparić*, n. dj., 112.
[50] *Ujević*, n. dj., 72; *Vego*, n. dj., 91.
[51] *Ravlić*, n. dj., 109; *Ujević*, n. dj., 70; *Vego*, n. dj., 23; *Jerković R.*, Dvije stare tvrđave na ušću Neretve (Brštanik i Koš), posebni otisak iz NAPREDKA, Sar. 1941, 7.
[52] *Sanudo M.*, Rapporti della republica veneta coi Slavi meridionali, 1496—1533, KUK A, V, Zgb, 1859, 32; *Ravlić*, n. dj., 111.
[53] *Sakač S.*, Apostol Hrvata Ivan Ravenjanin — Prvi nadbiskup splitski (640— ?), ŽIVOT, XIX, 7, Zgb, 1938, 401—421; *Mandić*, RP, 140.
[54] *Rački*, Documenta, 339.

Trebižata bile su močvarne, pa umnoženo pučanstvo te pokrajine nije nalazilo dovoljno poljoprivrednih proizvoda za svoje uzdržavanje. To je Neretvljane zarana moralo potaći, da se počnu baviti gusarenjem i da se naseljuju na obližnjim otocima otimljući zemlju romanskim kršćanima, koji su tu nesmetano živjeli za svih previranja seobe naroda. Budući da su gusarenje i otimačinu tuđih zemalja na otocima osuđivali katolički svećenici i splitski nadbiskup, Neretvljani su iz oporbe ostavili kršćanstvo i povratili se na staro poganstvo. Kako su u tom ustrajali gotovo 200 godina poslije općega pokrštenja Hrvata, to su ih njihovi sunarodnjaci kršćani nazvali »Poganima« i njihovu zemlju »Poganska«. Tek za vlade bizantskoga cara Vasilija I. i hrvatskoga vojvode Branimira (879. oko 892.), kada je gusarstvo na Jadranu bilo uglavnom uništeno, i onaj dio Neretvljana, koji je dotle ostao poganski, obratio se na kršćanstvo.«[55]

Tako su, dakle, Neretvani posljednji od Hrvata primili kršćanstvo. Ne znamo točno vrijeme ni način toga krštavanja. Budući da je Dalmacija, a s njome i Neretvanska oblast tada potpadala pod rimsku patrijaršiju, krštenje su obavili *zapadni svećenici*, koje je po naređenju cara Bazilija u Neretvu poslao nadležni splitski metropolita.[56]

U vezi s konačnim krštenjem Neretvana bez sumnje je splitska metropolija poduzela sve mjere da sjeme kršćanske vjere, bačeno na donedavno tvrdo pogansko tlo, ne ugine, nego da donese što obilniji plod. Tada su se, dakle, počele graditi crkve, ili radije crkvice, uređivati župne zajednice, odgajati kler. Međutim teško je to išlo. Jedan od najočitijih znakova dubljega vjerskoga življenja i mišljenja u nekome kraju jest postojanje i djelovanje biskupije i samostana u dotičnome kraju. Proći će još mnogo stoljeća, dok nam povijest bude zabilježila prvi spomen makarske biskupije i gdjekojega samostana na B-n. području. Inače su se crkvice podizale mnogo ranije. O tome nam svjedoče do danas sačuvane starohrvatske *crkvice: Sv. Mihovil* u Igranima (11—12. st.) i *Sv. Ivan* u Podaci (11—12. st.),[57] te ostaci crkve u *Runoviću* (9. st.).[58]

Kršćanstvu zaista nije uspjelo da kroz kratko vrijeme jače prožme dušu do nedavno poganskoga Neretvanina, pa je on lako potpadao pod upliv vjersko-kulturnih strujanja, koja su na B-n. područje nanosile političke promjene. Tako npr., već za 30-godišnjega vladanja bugarskoga carstva nad Bosnom i Crvenom Hrvatskom u B-n. području počela se širiti *bogumilska sljedba* (oko 939—1018).[59] Njezin će utjecaj još više porasti u kasnijim stoljećima, naročito kada ovo područje bude došlo u sklop bosanske države.[60]

2) Biskupija

Poznato je da je makarska biskupija postojala već u *antičko doba*, tj. prije dolaska Hrvata na Jadran. U spisima, naime, pokrajinskoga sabora što se *4. V. 533.* držao u Saloni, među ostalim se biskupima Dalmacije spominje i »*Stephanus,*

---

[55] *Mandić*, RP, 142—143; *Rački*, n. dj., 371.
[56] *Mandić*, RP, 79, 131.
[57] *Bezić N.*, Makarsko primorje i potres, VIJESTI MUZEALACA I KONZERVATORA HRV., XI, 3, Zgb, 1962, 70—71.
[58] *Ujević*, n. dj., 47, 50.
[59] *Mandić*, BC, 124.
[60] *Bjelovučić N. Z.*, Povijest poluotoka Rata (Pelješca) sa dijelom povijesti Zahumlja (Hercegovine) i Dubrovačke republike, Split, 1921, 45—93.

1. Staroćirilski natpis »raba Miroslava« s vrha Biokova (b 899)

2. Stećak s reljefom križa iz Tučepi

3. Stećak-ploča iz Kozice s hrvatskim ćirilskim natpisom: ASI JE(S)T U TLI TOMILIĆ KOI ZA ŽI(V)OTA U GOSPODINA POČTEN E BIJU

4. *Kreševska povelja od 12. VIII. 1434, kojom se — među ostalim — pastva na Biokovsko-neretvanskom*

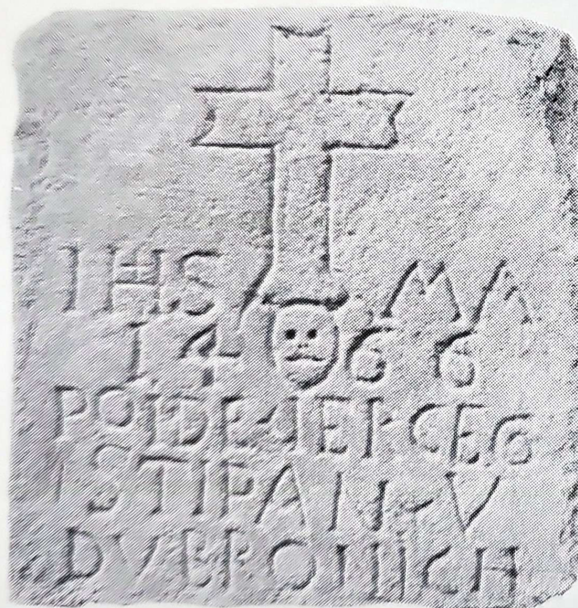
području povjerava franjevcima Bosanske vikarije (b 100)

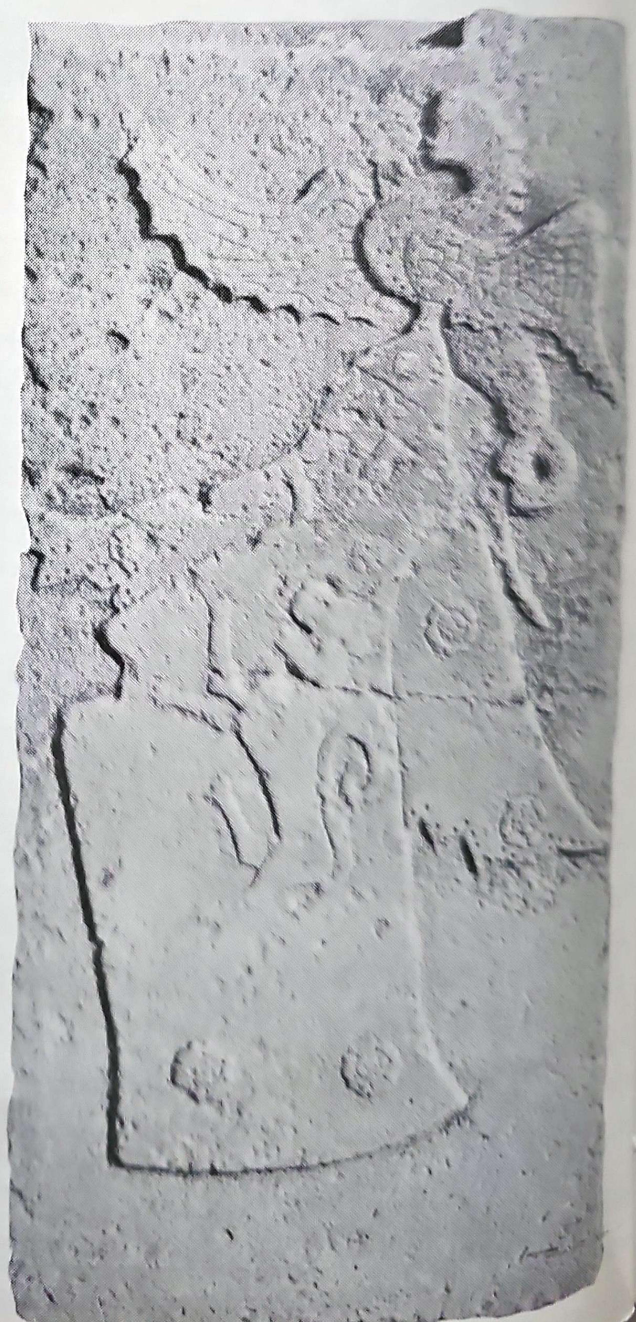
5. *Voštani pečat Jurja Vojsalića koji visi na kreševskoj povelji (sl. 4)*

6. *Stećak iz Zakuća na području Velikog Brda (danas Franj. samostan Makarska)*

7. *Natpis Hercega Stjepana iz Drašnica (danas Muzej hrv. arh. spomenika Split)*

8. *Nadgrobna ploča (227 x 105 x 16 cm) s grbom Kačića iz Drašnica (15—16. st.)*

episcopus Muccorensis«.[61] Stara je makarska biskupija, kao i tolike druge biskupije na Balkanu, propala za vrijeme seoba naroda u 6—7. st.[62] Teške vjerske prilike u staroj Paganiji za više stoljeća nisu dozvolile da se obnovi makarska biskupija. Tako od 533. g. pa sve do 14. st. u izvorima nemamo upravo nikakva spomena makarske biskupije, ni njenoga biskupa.[63]

Do 1185. g. B-n. područje spadalo je pod *Splitsku nadbiskupiju*. Tada su na splitskome saboru (1. V.) određene granice splitske nadbiskupije. Odlukom sabora *Krajina* je potpala pod *hvarsku biskupiju*, koju su Mlečani osnovali 1147. Granica između splitske nadbiskupije i Krajine bila je uvala *Vrulja* tako da je Omiš s današnjom Rogoznicom bio u sklopu splitske nadbiskupije.[64]

Kopnena Krajina nije mogla dugo ostati pod hvarskom biskupijom. Stoga već nakon nepunih sedam godina Sv. Stolica bulom od 13. III. 1192. naznačuje splitskome nadbiskupu između ostaloga: »župu Omiš sve do *Makra* i sve do rijeke *Neretve* i cijeli *Rastok*«.[65]

Zadnjih desetljeća 13. st., nekako između 1274—1297, bila je uspostavljena *duvanjska biskupija* u vezi s nastojanjem Sv. Stolice, da se uređenom hijerarhijom stane na put širenju patarenstva u Bosni i Hercegovini.[66]

Bosanska je hereza na prelazu 13. u 14. st. i u staroj Krajini bila dosta jaka. Bonifacije VIII 1303. g. piše kaločkome nadbiskupu o *hereticima u Bosni i kod mora*.[67] Pod izrazom »kod mora« treba svakako uzeti Makarsko primorje ili nekadašnju Krajinu, u kojoj se patareni spominju već oko 1220.[68]

U doba obnove duvanjske biskupije, tj. svršetkom 13. ili početkom 14. st. na poticaj Sv. Stolice *splitski nadbiskup Petar obnovio je staru makarsku biskupiju* radi suzbijanja patarenske hereze, koja je bila zahvatila B-n. područje.[69] Vjerojatno je pri obnovi makarske biskupije sudjelovao tadašnji krajinski knez *Juraj Šubić Bribirski*, koji je bio također zaslužan za osnutak biskupije u Šibeniku 1298.[70] *Miha Madijev* (rođen oko 1284— † p. 1358), suvremenik nadbiskupa Petra, opisujući događaje svoga doba (1297—1330) među ostalim svjedoči da je *deset sufragana* splitskoga nadbiskupa svake godine moralo doći na blagdan sv. Dujma u Split, pa među tim sufraganima spominje i makarskoga biskupa.[71] *Prvi poznati biskup* obnovljene makarske biskupije jest *Valentin* (oko 1320—

---

[61] *Šišić F.*, Priručnik izvora hrvatske historije, Zgb, 1914, 164. — Općenito se drži, da je makarska biskupija osnovana na drugome solinskome saboru 533. g. i da je tada dobila svoga prvog biskupa Stjepana. Međutim je Skok upozorio, da se iz akata tog sabora ne mora zaključiti, da je tada osnovana biskupija u Makarskoj, nego radije da je tada prazna stolica u Mak. bila *popunjena*, a biskupija da je mogla i otprije postojati. Na aktima sol. sabora iz 530. g. potpisao se zadnji od biskupa »*Victor episcopus* ecclesiae *Martaritanae*«. Skok pretpostavlja, da bi posljednja riječ, čiji lokalitet još nitko nije riješio, mogla biti od kopista iskvareni oblik riječi »Muccuritanae« (jednaki broj slova!), pa bi u tome slučaju makarska biskupija postojala i prije 530. g., a Viktor bi bio prvi poznati makarski biskup. (*Skok P.*, Iz mojega »Glossariuma mediae et infimae latinitatis regni Chroatiae«, ŠIŠIĆEV ZBORNIK, Zgb, 1929, 49—50.); *Jurišić*, Izvori, 110,1.

[62] Vjerojatno je makarska biskupija propala 548. g., kada su Goti pod vodstvom Indulfa zauzeli Makar (Muicurum), stanovništvo poklali, grad opljačkali i srušili. Isto su učinili s mjestom Laureatum na ušću Neretve, o čemu govori Prokopije u »De bello Gothico«, III. (BULLETTINO D' ARCHEOLOGIA E STORIA DALMATA, Split, 1888, 57—61; *Novak G.*, Prošlost Dalmacije, I, 89; *Ravlić*, n. dj., 58.)

[63] Šišićeva i Draganovićeva tvrdnja, da je mak. biskupija osnovana, odnosno obnovljena 1040. g. (*Šišić*, Povijest Hrvata, 493, 660) ili 1060. g. (*Draganović K.*, Katolička crkva u sredovječnoj Bosni, POVIJEST HRVATSKIH ZEMALJA BOSNE I HERCEGOVINE . . . , Sar., 1942, 714; *isti*, Hrvatske biskupije, CS, Zgb, 1943, 101) jest čista pretpostavka bez oslonca u izvorima. Isto vrijedi i za popis mak. biskupa u 11. st. što ga je objavio *Lulić A.* (Compendio storico-cronologico di Macarsca e del suo litorale ossia Primorje, Split, 1860, 89, br. 2, 3 i 4; *Božitković J.*, Novi popis starijih makarskih i omiških biskupa, NR, XI, 4, Šibenik, 1932, 332—341).

[64] *Smičiklas*, CD, II, 131; *Farlati D.*, IS, IV, 185.

[65] *Smičiklas*, n. dj., 251; *Barada*, Topografija, 37.

[66] *Mandić D.*, DB, 7, b 50.— God. 1288, spominje se »*episcopus Morinensis*«, čiji su grad (»civitatem Morinensem«) srušili grčki raskolnici. Nije jasno, na koga se biskupa i grad to odnosi. (*Farlati*, IS, IV, 456—457; *Smičiklas*, CD, VI, 616—617.)

[76] *Smičiklas*, CD, VIII, 48.

[68] *Smičiklas*, CD, II, 187.

[69] *Farlati*, IS, IV, 185; o franjevcu nadbiskupu Petru v. *Novak G.*, Povijest Splita, I, 367.

[70] *Draganović* tu zaslugu pripisuje Mladenu Šubiću (n. dj., 759).

[71] *Farlati*, IS, III, 297.

—1367),[72] za koga neki kažu da je bio od roda *Kačića*.[73] Valentin je bio rezidencijalni makarski biskup, pa se i nastanio u Makarskoj. Međutim su grad i okolica toliko bili zaraženi patarenskom herezom, naročito poslije pada područja makarske biskupije pod Bosnu, da je biskup Valentin bio prisiljen napustiti svoju rezidenciju i povući se u *Omiš*. Splitski su nadbiskupi Petar, Balian (1324—1328) i Dominik (1328?—1348) dopuštali Valentinu, da može iz njihova Omiša upravljati svojom biskupijom, dok mu opet ne uspije da se stalno u njoj nastani.

Međutim su prilike u makarskoj biskupiji i dalje bile takve da se Valentin zadugo nije mogao u nju vratiti. Uz to je sebi svojatao Omiš, zbog čega je došao u *sukob s nadbiskupom*. Nakon istrage, koju je u ime pape Klementa VI, na koga se Valentin prizvao u Avinjon, vodio akvilejski patrijarha Bertrand, a u ime splitskoga nadbiskupa šibenski kanonik Lovro Stričić, Omiš je dosuđen nadbiskupu. Valentin je poslije toga bio prisiljen napustiti Omiš i sklonuti se u napušteni benediktinski *samostan sv. Andrije* nedaleko otoka Visa, što mu ga je 1347. dao na uživanje splitski nadbiskup Dominik.[74]

Papa Klement VI štitio je biskupa Valentina. Tako je 1. XI. 1344. pisao bosanskome banu Stjepanu Kotromaniću, neka milostivo primi Valentina, čija se biskupija nalazi u banovoj zemlji, a u nju nije mogao doći ima već 20 godina; neka mu vrati desetinu da više ne mora prositi; ujedno mu preporučuje biskupa i biskupiju, kojoj su silom oteta imanja i prava.[75]

Ne znamo za učinak papina pisma, ali pretpostavljamo, da se Valentin zaista vratio u svoju biskupiju, iako ne zadugo. Poslije smrti bana Stjepana (1353) Valentin je morao opet napustiti makarsku biskupiju, pače se i nje odreći. Valentin je osim prihoda samostana sv. Andrije uživao također prihode samostana sv. Stjepana Pod Borovima (u Splitu), koje mu je prije 1352. bio dao papa Klement VI.[76]

Valentin je *umro* sredinom 1367. g.[77] poslije dugoga i burnoga biskupovanja. Naslijedio ga je *biskup fra Ivan* (1367 — 1369), redovnik nepoznatoga reda.[78] Prema nekim vijestima i on je pred silom heretika morao napustiti svoju biskupiju, te je navodno umro i pokopan u Omišu kao i njegov predšasnik.[79]

Makarski *biskup Jakov* spominje se već 1369. Te, naime, godine papinski su kolektori oslobodili makarskoga biskupa Jakova od plaćanja takse papi zbog teških prilika u kojima se nalazila njegova biskupija.[80] Makarski se biskup Jakov spominje također 1373. i 1379. na dvjema poveljama kraljice Marije.[81] Poslije Ludovikove smrti (1382) ni Jakov nije mogao mirno boraviti u svojoj rezidenciji.[82]

---

[72] *Farlati*, IS, IV, 185—188, odakle je većina naših podataka o Valentinu.
[73] *Kačić-Miošić A.*, Razgovor ugodni, STARI PISCI HRV., JA., Zgb, 1942, 434.
[74] *Smičiklas*, CD, XII, 134, 135.
[75] *Perojević M.*, u POVIJESTI HRV. ZEMALJA BOSNE I HERCEGOVINE . . . , Sar. 1942, 266.
[76] *Mandić*, DB, 19.
[77] Valentin je umro između 25. III. i 17. VIII. 1367 (CD, XIV, 1367. g.)
[78] Spominje se u diplomi Ludovika Velikoga Rabljanima 17. VIII. 1367 (CD, XIV, 74).
[79] *Farlati*, IS, IV, 188.— Da se tu radilo o hereticima-patarenima, svjedoči nedavno pronađeni izvor o imenovanju dominikanca *fra Ladislava od Sane* 22. XI. 1365. g. za biskupa »neretvanske biskupije«, odakle je kralj Ludovik upravo rastjerao patarene (*Rismondo V.*, Registar notara Nikole iz Augubija, IZDANJE HIST. ARHIVA U SPLITU, 5, Split, 1965, 44—45). Možda se pod imenom »neretvanske biskupije« tu podrazumijeva makarska biskupija, koja je 1365. g. vjerojatno bila ispražnjena nakon odreke biskupa Valentina, a prije imenovanja biskupa Ivana.
[80] *Hoberg H.*, Taxae pro communibus servitiis ex libris obligationum ab anno 1295 usque ad annum 1455 confectis, Rim, 1949, 83. Između biskupa Ivana (+ 1369) i Jakova (1369—1384 . . .) nema mjesta biskupu fra Šimunu! (*Farlati*, IS, IV, 188).
[81] *Radonić J.*, Izvori za istoriju Južnih Slovena — Dubrovačka akta i povelje, SA, Beograd, 1934, 122, 125, 128.
[82] *Farlati*, IS, IV, 188—189.

Makarski *biskup Ivan II*, koji se spominje 1389, bio je prisiljen boraviti u Splitu, odakle je preko zamjenika, a u prvome redu preko franjevaca, upravljao biskupijom.[83]

Poslije biskupa Ivana sve do 1445. g. ne znamo ni za jednoga makarskoga biskupa. Prema povelji hrvatsko-ugarskoga kralja Alberta Habzburškoga od 8. IX. 1438. makarska je biskupija bila u to doba ispražnjena kao i šibenska, ninska, skradinska, trogirska i hvarska biskupija. Makarska je biskupija bila nepopunjena i 1444. g.[84] Za vrijeme bezvlađa makarsku je biskupiju providao ili duvanjski biskup ili splitski metropolita.[85]

Godine 1445. spominje se makarski *biskup Franjo*, pripadnik franjevačkog reda, koji se nazivao »krajinskim biskupom«. Kako je pod vladom Hercega Stjepana ojačao elemenat pribjeglih heretika i raskolnika u Krajini, makarski su biskupi izgubili i grad i stolicu, te su se prozvali krajinskima. To su ime zadržali sve do 18. st.[86]

Posljednji poznati makarski rezidencijalni biskup iz vremena prije turske vladavine jest hrvatski dominikanac *biskup Andrija* (1472— oko 1482), koga je zbog okretnosti i naobrazbe papa Siksto IV učinio krajinskim biskupom, a car Fridrih III svojim savjetnikom i poslanikom kod Svete Stolice. Ni Andrija nije mogao redovito stolovati u svojoj biskupiji, ali ju je često pohađao zahvaljujući zauzimanju cara Fridriha, koji je poslije smrti Hercega Stjepana opominjao njegove sinove, da ne bi smetali njegova štićenika Andriju u vršenju biskupske službe. Andrija je desetak godina djelovao kao biskup. Optužen kod Siksta IV odreče se biskupije i povuče u samostan, ali dok je živio, duhovno je djelovao među svojim Hrvatima.[87]

Makarska je biskupija dočekala tursku vladavinu *bez vlastitoga pastira*. Biskupija je opet teško zamrla. Proći će ne samo 15. nego i cijelo 16. stoljeće, a da Makarska neće imati svoga biskupa. Doći će, dapače, dotle, da početkom 17. st. ni prvi muževi Krajine neće znati, da je Makarska ikada bila biskupija. Dne 5. IV. 1617. mladi biskup po drugi put obnovljene makarske biskupije fra Bartul Kačić-Žarković prigodom svoga boravka u Beču upitat će tadašnjega duvanjskoga biskupa fra Alfonza od Requesensa: »More li se naći u komu pismu ali u kojoj kančelariji, da je kada Makarska bio biskupat?«[88]

3) Redovništvo

Kao što su na B-n. području vjekovima bile nepovoljne prilike za kristijanizaciju njegovih stanovnika, te za osnutak i razvitak domaće biskupije, isto je tako navedeno tlo za više stoljeća bilo nepogodno za podizanje samostana i razvitak redovničkoga života.

Na cijelome B-n. području sve *do početka 14. st.*, u kojemu je obnovljena makarska biskupija, *ne nalazimo ni jednoga samostana!* Ono što se priča o nekadašnjim benediktinskim ili »grčkim« samostanima po Makarskome primorju

---

[83] N. dj., 189.
[84] *Radonić J.*, n. dj., 414, 474.
[85] *Farlati*, IS, IV, 189.
[86] N. dj., 189.
[87] N. dj., 189—190.
[88] *Kolendić P.*, Fra Bartuo Kačić-Žarković, GODISNJICA N. CUPICA, 33, Beograd, Beograd, 1914. 244.

nema sigurnih potvrda u izvorima.[89] U cijeloj jadranskoj Hrvatskoj B-n. područje je sve do 15. st. najsiromašnije samostanima.[90]

Dok o benediktincima i o tobožnjim bazilijancima na B-n. području ne znamo ništa pouzdano, dotle o *pustinjacima sv. Augustina* imamo sigurne vijesti, da su naime već u 13. st. došli u hrvatske krajeve, gdje su osnovali svoju *Dalmatinsko-hrvatsku provinciju*, koja je tijekom vremena podigla svoja prebivališta: u Splitu, na Hvaru, u Neretvi, Makarskoj i u Zaostrogu.[91] Zasad nije poznato, kada su augustinci podigli te samostane.[92] Međutim, sigurno je da su *augustinci u 15. st.*, prije nego su Turci zauzeli Krajinu, imali svoja prebivališta: *Sv. Marije u Zaostrogu* i *Sv. Petra u Makarskoj.*[93]

Pustinjaci se sv. Augustina nisu mogli dugo održati u Makarskome primorju. Od straha pred Turcima, koji su poslije pada Bosne i Hercegovine sve više nadirali prema moru, oni su napustili oba svoja prebivališta, u Makarskoj i u Zaostrogu, te se povukli na otoke.[94]

Franjevci su na B-n. područje došli iz unutrašnjosti i *oko 1300. g.* uz pomoć hrvatskoga velikaša *Ivana Nelipića* podigli *samostan u Imotskome,* koji se spominje tek pri kraju 14. st. kod Bartolomeja Pizanskoga.[95] Taj prvi franjevački samostan u Imotskome, koji je bio smješten kod izvora rijeke Vrljike u Prološcu,[96] imao je svrhu kao i ostali brojni samostani Bosanske vikarije prije turske vladavine,[97] da se bori protiv bogumilske hereze, te da u pravoj vjeri čuva katoličke vjernike na svome području. Poznato je da je 1451. g. brojna misija franjevaca iz Stona i Imotskoga radila u Hercegovini, koja je tada bila bez drugih samostana.[98]

Nije sigurno utvrđeno, kada su se franjevci trajno naselili u *Makarskome primorju.* Prema nekima oni su u ove strane došli već *1400. g.*[99] Ali je bez svake

---

[89] *Kaer* je ubicirao tobožnji prvi benediktinski samostan na mjestu današnjega franj. samostana u Makarskoj (i to već od 6. st.!), a drugi možda na poluotočiću Sv. Petra (*isti*, Makarska i Primorje, Rijeka, 1914, 32); *Lulić* ih je postavljao u Strnj kod Živogošća i u Zakuće kod Krvavice (Compendio, 77 b 4, 82), ali obojica bez jačih dokaza (*Ostojić*, Benediktinci, II, 372, 408—409). — Drugi točno znadu, da »U makarskom primorju *okolo 872. god. podignuto* je bilo *više pravoslavnih manastira* u Zaostrogu, Poljici i Makru, kojih se i danas još tragovi vide«! (*Milaš N.*, Pravoslavna Dalmacija, Novi Sad, 1901, 106; *Vlačić Lj.*, Iz prošlosti srpske oblasti Neretljanske, Mostar, 1901, 50). Priče o »pravoslavnim manastirima« u Mak. primorju temelje se na dvjema »poveljama Žarka Unskoga« iz »1468. i 1498. g.«, koje su proizvod 18. i 17. st. U tim nepouzdanim izvorima (falsifikatima ih smatraju Zlatović, Jelenić, Kolendić) stoji, da su samostane u Zaostrogu i Makarskoj nekoć nastavali »grčki kaluđeri« (ASZ), pa su na temelju toga i neki naši franjevački pisci 19. st. smatrali, da su u Mak. primorju u davnoj prošlosti imali svoje samostane monasi sv. Bazilija (*Lulić*, n. dj., 78, 81, 85; *Kačić-Peko P.*, KUKA, VII, 109; *Fabjanić D.*, Storia dei frati minori, II, Zadar, 1864, 286—288, 292 b 1; *Matas A. K.*, u NAR. KOLEDARU MATICE DALMATINSKE za god. 1869. Zadar, 93, 95). *Zlatović* je ispravno zaključio: »Bez temelja sude i piskaraju oni koji tvrde, da je u Zaostrogu bio grčki ili srbski neki samostan«. (Franovci države presvet. Odkupitelja i hrvatski puk u Dalmaciji, Zgb, 1888, 26, b 1). — Mnogo je *vjerojatnija tvrdnja*, koja je u srpskoj historiografiji općenito prihvaćena, dok je u hrvatskoj, čini se, sasvim nepoznata, da je, naime, *selo Živogošće* u doba prevlasti Nemanjića u hrvatskim krajevima zapadno od Neretve u 13. st. bilo feudalni posjed srpske pravoslavne crkve (ostavština kneza Miroslava?), o čemu govori *nedatirani hrisovulj* kralja Uroša I (1243—76) iz svetogorskog manastira Hilandara (*Viktorov A.*, Sobranie rukopisei P. I. Sevastjanova, Moskva, 1881, 99, br. 2; *Stojanović Lj.*, Stari srpski hrisovulji, akti, biografije . . . SPOMENIK, III, SA, Beograd, 1890, 8—11; *Jireček K-Radonić J.*, Istorija Srba, II,[2] 6,65; *Stanojević S.*, Istoriski atlas, 1930, 38—49: Živogošće! *Jurišić K.*, Crkve Biokovsko-neretvanskog područja u doba turske vladavine, 16—17. stoljeće, ZBORNIK »KAČIĆ«, II, Split-Đakovo, 1969, 118—119).

[90] *Ostojić*, Benediktinci, I, sl. 19, 248, 250; II, sl. 418.

[91] *Farlati*, IS, IV, 190.

[92] Augustinci su mnogo prije 1309. g. bili na Sućurju, ako ćemo vjerovati natpisu na njihovu tamošnjem bivšem samostanu: COENOBIUM. ORDINIS. FRATRUM. EREMITARUM. S. AUGUSTINI. MCCCIX. RESTAURATUM. (*Kaer*, n. dj., 32; *Duboković-Nadalini N.*, Srednjovjekovni i noviji spomenici otoka Hvara, PHAS, VII, 85).

[93] *Farlati*, IS, IV, 191.

[94] Ibidem, 190—191.

[95] *Eubel C.*, Provinciale Ordinis Fratrum Minorum vetustissimum secundum codicem Vaticanum Nr. 1960, Quaracchi, 1892, 75, b 320.

[96] *Zlatović*, Franovci, 16.

[97] Do 1375. g. u Bosanskoj vikariji bilo je osnovano 37 samostana, u kojima je moralo biti preko 450 misionara, *Mandić*, BH, II, 394, b 16.

[98] *Rupčić B.*, Die Entstehung der Franzikanerpfarreien in Bosnien und in der Herzegowina und ihre Entwicklung bis zum Jahre, 1878, Breslau, 1937, 142; *Ujević*, n. dj. 56, 68.

[99] »O tomu imademo izpravu, koju ću ja na svoje mjesto objelodaniti, pošto, u koliko mi je poznato, nije dosada nitko to učinio«, kaže *Kaer*, n. dj., 33.— Ali, Kaer je umro, a da ispravu nije objavio. O samoj, pak, ispravi danas se ništa ne zna!

sumnje, da su franjevci u prvoj polovici 15. st. vršili duhovnu pastvu u Makarskom primorju, kao i u njegovu biokovskom zaleđu. Kada su, naime, *Jurjevići — Vlatkovići 1434. g.* opet dobili u svoje ruke svoju staru djedovinu u Krajini, oni su tada za uprave »gospodina vikara Žuvana« (tj. fra Ivana Korčulanina, vikara Bosne Srebrene oko 1429—1435) duhovnu pastvu na svojim posjedima zauvijek povjerili *»braći fratrom svete crkve katoličaske vire rimske reda svetoga Franciška,* da ih oni čuvaju i obaraju u vsem tom zakonom crkovnim«.[100]

Tada su franjevci pastorizirali ove *župe u Primorju:* Bast, Makar, Kotišinu, Tučepi, Živogošće i Baćinu, te s onu stranu Biokova: Vrhdol (danas Župa i Krstatice), Rašćane, Kozicu, Dragljane, Zavojane i Vinicu.[101] Vjerojatno su u to doba vršili pastvu i još u gdjekojem mjestu B-n. područja, dok su u ostalim mjestima bili dušobrižnici *»svećenici-seljaci«,* tj. *glagoljaši,* koji se 1372. spominju u Zahumlju, Krajini i Zapadnim Stranama.[102]

Kako su, dakle, franjevci u prvoj polovici 15. st. pastorizirali znatan dio područja s obje strane Biokova, to su oni morali u isto doba imati također i bilo kakva svoja prebivališta u tim krajevima. Možda je sam *imotski samostan* tada vršio ulogu matičnoga samostana za spomenute župe. Vjerojatnije je pak da su se *franjevci,* ako li ne već 1400., a onda barem *oko 1434. nastanili u Makarskoj kod Svete Marije,* da mogu lakše providati povjereno stado u Primorju. Po svoj su im prilici *Jurjevići-Vlatkovići,* tadašnji gospodari Makra i okolice omogućili, da podignu ili preuzmu crkvu sv. Marije na istočnoj strani Makarske, dok su na poluotočiću sv. Petra prebivali augustinci.[103]

Ista plemićka kuća Jurjevića-Vlatkovića smjestila je franjevce u napušteni augustinski *samostan sv. Marije u Zaostrogu.* Do danas nije bilo sigurno utvrđeno, kada se to dogodilo. Čini se da se rješenje toga pitanja nalazi u *hućumu* što ga je krajem ramazana 903. hidžretske godine Porta uputila hercegovačkome sandžakbegu, a čuva se u arhivu samostana Zaostroga. U tome dokumentu, koji je pisan *krajem svibnja 1498. g.* kršćanske ere, dvaput se naglašava, da su franjevci samostan i crkvu držali već *30 godina.*[104] Dakle, franjevci su se naselili u napušteno augustinsko prebivalište u Zaostrogu točno *1468. g.!* Augustinci su morali ostaviti Zaostrog između 1463. i 1468., tj. poslije pada Bosne, kada je u našim krajevima zavladao velik strah i bježanje pred Turcima.

Prema kasnije zabilježenoj predaji franjevci su došli u Zaostrog *iz Ljubuškoga,* a jedan između njih bio bi *fra Pavao Jakić,* kasniji vikar i gvardijan. Umro u 96. g. dne 1. I. 1508. u Zaostrogu.[105]

Franjevcima sklona kuća Jurjevića-Vlatkovića, koja je u to doba brojila *osmero braće,* bila je usko povezana sa zaostroškim samostanom. Jedan, naime, od osmero braće te kneževske humske kuće imenom Andrija zarana je stupio u franjevački red i nazvao se *fra Augustin.* Na franjevačkome zboru, što se dr-

---

[100] *Karano-Tvrtković P.,* Srbski spomenici, I, Beograd, 1840, 118; *Miklošić F.,* Monumenta serbica, Beč, 1858, 377—379; sudeći prema fotografiji originala, koji je poslije drugog svj. rata iz Beča povraćen u Hist. arhiv u Dubrovnik, tu Miklošić pogrešno čita »Tučevi« mjesto Tučepi. (Fotokopiju dugujem uslužnosti Dušice Ignjatović). — O fra Ivanu Korčulaninu v. *Mandić,* Franjevačka Bosna, Rim, 1968. 88—91; *Jurišić,* Izvori, 111—112,5. Tu je ta važna povelja prvi put objavljena latinicom.

[101] *Capkun P.,* De organisatione curae pastoralis Franciscanorum apud Croatorum gentem, Sib., 1940, 193, b 5.

[102] *Mandić,* BH, II, 396.

[103] Obje crkve, sv. Petra i sv. Marije u Makarskoj postojale su i prije turske vladavine. To se vidi iz pismenih izvora (T M I-1, I-2; *Farlati,* IS, 190—191) i njihove arhitekture: prozori crkve sv. Petra, koju je 1963. srušio potres, jesu kasno-gotički iz 15. st.; crkva sv. Marije ima elemente starohrv. arhitekture (*Jurišić,* Crkve, 108—111).

[104] Tb Z V. Dokumenat je objavio *Zlatović* (Franovci, 27—28), ali ga je pogrešno datirao: 1490. mjesto 1498. g. Dokumenat je bez pečata, ali je grafijom i jezikom originalan. Osim toga njegov sadržaj potvrđuju suvremeni turski spisi. (Vidi na kraju knjige: Prilozi I, 2.)

[105] »Starinski mrtvar obitelj zaostružke« od 1508. do 1807. g., ASZ. — Najstariji zaostroški turski spisi zaista spominju nekoga Pavla, papaza Svete Gospoje (T Z 6, 399).

žao 7. IX. 1464. na Pašmanu, potpisuje se »Fra Augustin iz Humske zemlje«.[106] Turski ga spisi zovu »*Fragustin Đorđi*« *(Jurjević)*, a njima suvremeni bosanički regesti »*Augustin Vlatković*«.[107]

Fra Augustin Jurjević-Vlatković prvi je poznati veliki dobročinitelj franjevačkoga samostana u Zaostrogu, koji je svojom darovštinom postavio temelje gospodarskog razvitka dotle malenog redovničkog prebivališta pod Viterom. Fra Augustin je, naime, samostanu darovao zaostroško polje oko Svete Marije i plodne doce u planini: Ljubču, Trnovu ... i baštinu Pavla Dragi(ćevi)ća, zvanu »Popova baština«.[108]

Teško je reći kada je fra Augustin izvršio tu darovštinu. Svakako *prije 1494*, kada se ona prvi put spominje.[109] Fra Augustin je u doba pada Hercegovine (1482) napustio franjevački red i stupio u službu Turaka. Kada su Turci konačno zauzeli zapadni Hum s Gornjim primorjem (oko 1492), oni su Augustinu ostavili njegove baštine »u nahijama Vrgorac, Ljubuški i Primorje«, kojima je on dalje vladao kao *vojvoda*.[110] Augustin je najkasnije tada, a vjerojatno još prije, izvršio svoj poklon zaostroškim franjevcima.

Povijesna osoba hrvatskoga plemića, franjevačkoga redovnika i turskoga vojvode *fra Augustina Vlatkovića* toliko je složena da joj ovdje treba posvetiti još nekoliko redaka.

Prema nekima fra Augustin je istupio iz franjevačkog reda i Katoličke crkve, oženio se i prešao na islam. Stoga su ga navodno uhapsili Mađari i na zapovijed kralja Matije ubio ga je beogradski guverner Pavao Bulci.[111] Drugi su smatrali Augustina pripadnikom augustinskoga,[112] a ne franjevačkoga reda.

Prema zaostroškim turskim spisima fra Augustin Jurjević Vlatković bio je *ugledna osoba* u svojoj krajini, koja se po njemu prozvala »*Augustinova zemlja*«.[113] Njegova je osoba bila toliko jaka da je kroz stoljeća dala ime jednoj pokrajini. Turci su, naime, osnovali posebnu nahiju, koja je obuhvatala uglavnome Gornje primorje i dali joj ime »*Nahija Fragustin*«. To se ime susreće u turskim spisima od 1537/38. pa sve do pod konac turske vladavine u Makarskome primorju 1681. g.[114]

Augustin Vlatković nije nikada prešao na islam, jer ga turski spisi poslije smrti nazivaju »*pokojni nevjernik vojvoda Augustin*«.[115] »Nevjernik« tu znači kršćanin. Da je Augustin bio musliman, dobio bi muslimansko ime, pa ga službeni turski spisi ne bi nipošto zvali »nevjernik Augustin«. On je također morao umrijeti u miru s Crkvom, jer inače ne bi bio pokopan u crkvi Sv. Marije u Zaostrogu.[116]

Također nije jasno, koji su razlozi naveli Augustina da napusti franj. red. Da li samo osobni razlozi ili dublji, vjerski i politički, da naime pomogne svome narodu i svojoj crkvi u odlučnome povijesnome času? — U svakome slučaju Augustin je bio plemenit i religiozan čovjek, jer je on svoje baštine poklonio redovnicima u Zaostrogu »za ljubav Božju i da dobije Božju blagonaklonost«, a također i zato da u tome samostanu mogu naći utočište »i drugi putnici i na-

[106] *Fermendžin*, Acta Bosnae, 260—262; *Stojanović Lj.*, Stare srpske povelje i pisma, I—2, 140—142; *Božić*, Dubrovnik i Turska, 214; *Šabanović*, Bosanski pašaluk, 189—190.
[107] T Z 23, 12.
[108] T Z 5, 6, 7, 8, 9, 12, 399.
[109] T Z 5.
[110] T Z 12.
[111] *Luccari G.*, Copioso ristretto degli annali di Ragusa, Venecija, 1605, 115—116; Ragusa, 1760², 195—196.
[112] *Zlatović*, Franovci, 25—26.
[113] T Z 8, 6.
[114] T Z 33, 355.
[115] T Z 7.
[116] *Luccari*, n. dj. (v. b. 111).

mjernici«.[117] Imao je, dakle, taj zagonetni redovnik-feudalac i socijalni osjećaj. Umro je prije 3. I. 1497.[118]

Prije turske vladavine na B-n. području bila su samo *tri katolička samostana ili prebivališta*, i to sva tri franjevačka, koja su pripadala Bosanskoj vikariji: u Imotskome, Makarskoj i u Zaostrogu, od kojih je ovaj posljednji zahvaljujući blagonaklonosti obitelji Vlatković bio najmoćniji.

Franjevci tih triju samostana bavili su se u prvome redu dušobrižničkim radom. Čini se, da im je već prije pada pod Turke uspjelo pomoću banova kralja Matije i Vlatkovića očistiti B-n. područje od patarenske hereze,[119] ali je s liječenjem ćudorednih mana u narodu išlo mnogo teže, osobito u Primorju. Pod jesen, naime, 1498. išao je u Neretvu neki redovnik iz Splita *fra Antonio Rizo* (Ričić?) radi prošnje i uspio je, jer je tamo bio otprije poznat. Kada ga je upitao hvarski knez Alvise Barbarigo, da li je bio i u Krajini, odgovorio je niječno, jer da su tamo »ljudi neukroćeni i zli«.[120]

III. KAKO SU TURCI ZAUZELI BIOKOVSKO-NERETVANSKO PODRUČJE I U NJEMU UREDILI UPRAVU

1) Zauzeće

O tome kako su Turci zauzimali pojedina mjesta i dijelove B-n. područja suvremeni izvori šute, pa stoga kod pisaca nailazimo na *različita mišljenja* bilo o vremenu, bilo o načinu toga zauzimanja.

U ocjeni tih pitanja mi ćemo se držati najnovijega stanja povijesne znanosti. Prije svega treba imati na umu, da nije odjedamput palo pod Turke cijelo B-n. područje, nego postepeno, i to najprije oni krajevi koji su bili pristupačniji turskoj unutrašnjosti, a slabije zaštićeni.

Sigurno je to, da je *1500. g.* u rukama Turaka bilo cijelo B-n. područje, jer je tada hercegovački sandžak Mehmed-beg, poturica iz Poljica, pozivao svoje suplemenjake Poljičane, neka se priklone turskoj vlasti kako su to učinili: Neretva, Makarska, Vrgorac i Imotski.[121]

Čini se da je od našega područja najprije pala *Neretva*, i to *1490. g.*, tj. kada je ugarsko-hrvatska posada u *Košu* kod Opuzena bila prisiljena da napusti i to posljednje svoje uporište.[122]

Zatim je slijedio *gornji dio Makarskoga primorja*. Turci su se prvi put pojavili u Makarskome primorju nasuprot Hvaru već 1470/1471.[123] Možda je već tada počelo masovnije *bježanje* našega življa iz Makarskoga primorja i Neretve na otoke i u južnu Italiju, gdje se sve do danas održala hrvatska jezična skupina u pokrajini *Molise*, i to u tri sela: u Kruču, Štifiliću i Mundimitru.[124]

---

117 T Z 12.
118 T Z 7.
119 *Ujević*, n. dj., 73—74.
120 *Sanudo*, Rapporti, 14.
121 *Ujević*, Imotska krajina, 71.
122 *Jireček-Radonić*, Istorija Srba, I, Beograd, 1952, 397.
123 ZADARSKA REVIJA, 1958, I, 67.
124 *Smodlaka J.*, Posjet apeninskim Hrvatima, Zadar, 1906; *Rešetar*, Slavenske kolonije u Italiji, SRĐ, Dubrovnik, 1907; *isti*, Die serbokroatischen Kolonien Süditaliens, Beč, 1911, glavno djelo o tom predmetu na 402 s; *Čukli M.*, Slavenski otok usred Južne Italije, GLOBUS, 28, Zgb, 10. I. 1960; *Scotti G.*, Hrvatske oaze u Južnoj Italiji, KOLO, MH, 1965, 1, 69—82; *Holjevac V.*, Hrvati izvan domovine, MH, Zgb, 1967, 315—319.

Dosada su jedni smatrali, da su Turci zauzeli Makarsko primorje krajem 1498. ili početkom 1499,[125] drugi tek početkom 16. st.,[126] treći opet pad Makarske i cijeloga Primorja označuju mnogo ranije: 1496,[127] pa čak i 1492.[128]

U navedenome pitanju treba *razlikovati: pad Gornjega primorja od pada Donjega primorja* s Makarskom pod Turke. Prema sačuvanim turskim spisima u Zaostrogu sigurna je činjenica, da je *Zaostrog bio u turskoj vlasti najkasnije 1492.* Prema istim spisima Zaostrog je ostao u turskoj vlasti i narednih godina, poimence: 1494, 1495, 1497, 1498.[129] Prema tome je Gornje primorje palo pod Turke najkasnije 1492, dok se Makarska s okolicom držala još više godina.

Sada je došao na red *Imotski.* Suprotno prijašnjim protivurječnim tvrdnjama, da je Imotski pao 1471.[130] i 1519 (!)[131], danas se drži, da je Imotski došao u turske ruke *1493*, kako je to bosančicom zabilježio kasniji franjevački ljetopisac u Omišu: »*Grad (Imocki)Turčin osvoi na 1493*«.[132] S Imotskim je tada pala i cijela njegova krajina zajedno s utvrdom Prološcem, jer nije poznato, da je u Imotskoj krajini tada bilo drugih utvrđenih gradova, koji bi se u to doba »prvoga rasapa kraljevstva hrvatskoga« (poraz na Krbavskome polju 9. IX. 1493) mogli dulje opirati turskoj sili.

O padu *Vrgorca* i njegove »Gorske župe« ne znamo ništa pobliže. Mirovnim ugovorom između Turske i Ugarske od 20. VIII. 1503. Vrgorac je zajedno s Prološcem, Imotskim, Ljubuškim i drugim pograničnim mjestima bio priznat Turskoj,[133] ali on je morao doći pod tursku vlast mnogo ranije. U svakome slučaju prije smrti Augustina Vlatkovića, koja se zbila *prije 1497.* Po svojoj prilici je Vrgorac pao pod Turke kada i Imotski, tj. oko *1493.*

Najkasnije je došlo na red *Donje primorje s Makarskom,* koja je bila zaštićena morem i Biokovom. Sigurno je da do početka listopada 1498. Kačići s njihovom Krajinom u Donjem primorju još nisu bili turski podanici, jer je tada išao k njima mletački pouzdanik spomenuti *fra Ante Rizo,* da im donese pouzdane vijesti, kako je Porta naredila valonskome paši, da s 25 fušta napadne i uništi njih i njihovu Krajinu.[134] Ta vijest nije bila bez temelja, jer je bosanski Skender-paša *prije travnja 1499.* provalio u Krajinu i zauzeo je.[135] Na temelju iznesenoga treba zaključiti, da je Gornje primorje došlo pod tursku vlast — kako smo rekli — već 1492, dok su Donje primorje s glavnim gradom Makarskom Turci konačno osvojili *zimi 1498/1499.*

O načinu *kako su Turci zauzeli Makarsku* također ne znamo ništa sigurno. Prema predaji Turci su mnogo kršćanske krvi prolili i grad uništili.[136] Predaju o nasilnome zauzimanju Makarske, čini se, da potvrđuju kasnija izvješća u Rim. Bosanski provincijal Olovčić 1623. javlja: »Makarska je skroz srušena u ratovi-

---

125 *Truhelka,* Tursko-slovjenski spomenici dubrovačke arhive, GZM, Sar., 1911, 206—207; *Ravlić,* Makarska, 109; Istorija naroda Jugoslavije, II, 266.

126 *Farlati,* IS, IV, 125.

127 *Kaer,* Makarska, 33.

128 *Šabanović,* Bosanski pašaluk, 161, b 31.

129 T Z 5, 6, 7, 8, 9.; *Šabanović,* n. mj.

130 *Klaić V.,* Povijest Hrvata, IV, Zgb, 1899, 82; *Novak G.* Prošlost Dalmacije, I, 187.

131 *Kreševljaković H.,* Kapetanije u Bosni i Hercegovini, Sar., 1954, 135.

132 *Fra Stipan Vrljić,* Arkivalna knjiga, 13, ASO; *Ujević,* n. dj., 70—71. *Šabanović* (n. dj. 161), smatra, da je Imotski pao u turske ruke »najkasnije 1493«, čime pretpostavlja, da se to moglo dogoditi i prije 1493. g. Doista, Vrljićevo datiranje može se čitati i 1483!

133 *Šabanović,* n. dj., 55.

134 *Sanudo,* Rapporti, 14.

135 V. gore b 125. — Povijest se ponavlja: za vrijeme kandijskoga rata (1646—1669) Makarska s okolicom računala se u mletačkoj vlasti, dok je Zaostrog s okolicom bio stvarno pod nadzorom turske vlasti; za drugoga svjetskoga rata *Gornje primorje* je od 1942. g. bilo redovito pod vlašću partizana, a Makarska kroz cijelo vrijeme rata u Dalmaciji u rukama okupatora (1941—1944)!

136 *Lulić,* Compendio, 34 sl.; *Kaer,* Makarska, 33.

ma tako da je sada ostao samo samostan.«[137] Oko 1630. biskup fra Bartul piše: »Turski je bijes sa zemljom sravnio grad i katedralu sv. Petra.«[138] Osim toga najstariji makarski spisi iz prve polovice 16. st. o Makarskoj govore kao o pustome selu!

2) Turska uprava

Stara se osmanska država osnivala u prvome redu na *osvajanju*. To se pak osvajanje vršilo u dvije etape: najprije pljačkaškim upadima i onda direktnom dominacijom. »Zavodeći svoju vlast, Turci su postupali tako da njihov sistem vladavine nije nužno povlačio za sobom revolucionarnu izmjenu ranijeg društvenog i ekonomskog uređenja, nego više *konzervativno izmirenje* lokalnih uslova i klasa s turskim institucijama; ali je sve bilo usmjereno postepenom uklanjanju ranijeg i zavođenju turskog poredka i ustanova.«[139] Treba također znati, da »Turci, prilikom sprovođenja svoje *upravne podjele* u našim zemljama, nisu bez naročitih razloga, vojnopolitičkih, strateških i ekonomskih, vršili bitne izmjene upravne podjele koju su zatekli u zaposjednutim oblastima i da su, gdje god je to bilo moguće, zadržavali ranije stanje uključujući ga u sistem upravne podjele.«[140]

Ta *načela* osvajanja i uspostavljanja svoje vlasti, te naročito sprovođenje upravne podjele Turci su provodili kao svagdje u našim zemljama tako i na B-n. području, i to ovdje na još izrazitiji način, jer je to područje bilo *pogranični* i skoro sasvim *kršćanski kraj*.

Sistem turske upravne podjele u našim krajevima od kraja 15. do početka 17. st. dijelio se na osnovne jedinice civilne administracije: *beglerbegluke*, *sandžake* i *nahije*.

Najviše upravne jedinice u Osmanskome carstvu bile su *beglerbegluci* ,koji su se također nazivali *ajaleti* ili *pašaluci*. Njima je stajao na čelu *beglerbeg*, koji se također zvao *paša*, pa i *vezir*, te je imao rang od tri tuga.

Beglerbegluci su se dijelili na niže upravne jedinice, tzv. *sandžake* ili *live*, kojima su bili na čelu *sandžakbegovi* ili *mir-i live*. Ovi su kasnije također dobili naziv paše i dva tuga.

Najniže redovne upravne turske jedinice, na koje su se dijelili sandžaci, jesu *nahije*. Pojam turske nahije odgovara našemu srednjevjekovnome pojmu *župe*, pa su se turske nahije u našim krajevima redovno i poklapale s područjem naših starih župa, po kojima su se najčešće i nazivale. Od običnih nahija treba razlikovati *vlaške* ili *stočarske nahije*, koje su imale svoju samoupravnu i posebnu vojnu organizaciju. Takvih je vlaških nahija bilo trajno na području Hercegovine.

Najčešća i skoro redovna upravna jedinica, koja se nalazila između osnovnih redovnih upravnih jedinica, sandžaka i nahije, bila je *kadiluk* ili *kaza*. Na čelu kadiluka stajao je *kadija*, tj. sudac ili predstavnik pravosuđa. Svaki je kadiluk obuhvatao veći ili manji broj nahija, razmjerno prema broju muslimanskog stanovništva. U većim je kadilucima kadija postavljao svoje zastupnike, koji su se zvali *naibi*, a stanovali bi redovito u sjedištima udaljenih većih nahija. Područje naibove nadležnosti zvalo se *nijabet*.

---

[137] Scritture riferite nelle congregazioni generali, vol. 262, f. 15, A Prop., Rim; ACTA ORD. FR. MIN., XIX, Quarracchi, 1900, 82.

[138] *Farlati*, IS, IV, 195.

[139] *Šabanović*, Bosanski pašaluk, 16—17.

[140] N. dj., 101.

Osim navedenih upravnih jedinica Turci su kod nas imali još dvije ustanove, jednu vojnu, a drugu građansku, koje imaju slavenske nazive: *vojvodaluk* i *knežija*. Najčešće je vojvoda vladao jednom nahijom. Ako je vojvoda imao dvije ili više nahija, onda je on u njima postavljao svoga zamjenika — *subašu*. *Emini* su bili upravitelji nahija u kojima su bili *carski hasovi*. Zakupnici tih hasova zvali su se *amili*.

Knezovi su bili starješine u vlaškim nahijama i u drugim kršćanskim mjestima. Veće muslimansko naselje zvalo se *šehir*, a manje *kasaba*. Zaseoci i manje gradske četvrti zvale su se *mahale*. Kršćanska veća mjesta ili mahale nazivale su se *varošima*.[141]

Kada su Turci krajem 15. st. zavladali *B-n. područjem*, oni su od njegovih bivših župa stvorili svoje *nahije*, kojima su ostavili stara imena: 1. *Nahija Imota* sa sjedištem u gradu Imotskome; 2. *nahija Gorska župa* sa sjedištem u Vrgorcu; 3. *nahija Primorje*, koja se prvi put spominje 1494.[142]

Sjedište primorske nahije bila je skela ili luka *Makarska*, u kojoj je od početka 16. st. stolovao *emin* ili njegov zastupnik *amil*, a često i *nazor* te luke.[143]

Ispočetka su sve tri nahije pripadale *drinskome* ili *fočanskome kadiluku*,[144] a kasnije *mostarskome kadiluku*, u čijemu se sastavu spominju već 1522.[145]

Na čelu nahija Turci su ispočetka postavili pređašnje upravljače, koji su bili njihovi politički pristaše. Tako su od Gornjega primorja, Gorske župe i Ljubuškoga učinili *vojvodaluk* i predali ga na upravu vojvodi *Augustinu Vlatkoviću*.[146] U Donjemu primorju ostavili su na vlasti Jurja Kačić-Markovića, koji se 1500. g., dakle poslije smrti Augustinove, naziva »*knez Krajine i cijele* Augustinove Humske zemlje«.[147] U selima su Turci ostavili domaće *seoske knezove*.

Makarsko su primorje Turci kasnije podijelili na *dvije nahije:* nahiju *Primorje* sa sjedištem u Makarskoj i nahiju *Fragustin* sa sjedištem negdje u Gornjemu primorju. Ta je dioba izvršena između 1535. i 1537. g., kada se prvi put spominje nahija *Fragustin*[148]. Za čitavo vrijeme turske uprave u Primorju bile su dvije spomenute nahije.

Proložac je bio neko vrijeme sjedište vlaške nahije Radobolja,[149] koja se protezala većinom izvan našega područja.

Šezdesetih godina 16. st. osnovan je *imotski kadiluk*, koji se prvi put spominje 1562. Tada su četiri nahije našega područja: Imota, Gorska župa, Primorje i Fragustin pripale imotskome kadiluku. Kada je osnovan *gabelski kadiluk* (prije 1598), onda su ovome kadiluku pripale nahije: Gorska župa, Primorje i Fragustin, i pod njim ostale do svršetka turske vladavine. Nahija Imota ostala je u imotskom kadiluku također do svršetka turske vladavine u Imotskoj krajini 1717. Gabelski kadiluk se 1618. zvao »kadiluk Gabele s Makarskom«.[150]

Na lijevoj obali Neretve bila je nahija *Zažablje*, koja je vjerojatno pripadala kadiluku Nevesinje (od 1537), a kasnije možda Ljubinju ili Stocu.[151]

B-n. područje je cijelo vrijeme turske vladavine pripadalo *hercegovačkome sandžaku*, koji je bio osnovan već 1470. Službeno sjedište ovoga sandžaka od

---

141 Cijela je gore navedena terminologija turske uprave uzeta iz spomenutoga *Šabanovićeva* djela, 109—114.
142 T Z 5.
143 *Šabanović*, n. dj., 161—162.
144 T Z 5.
145 T Z 16.
146 T Z 12.
147 Sanudo, n. dj., 32, 145.
148 T Z 33; *Šabanović*, n. dj., 189—191.
149 *Šabanović*, n. dj., 191.
150 N. dj., 194—196.
151 Šabanović nahiju Zažablje spominje jedino na karti, n. dj., 192.

njegova osnutka pa do 1572. bilo je u *Foči*, a onda u *Pljevljima*. Međutim je hercegovački sandžakbeg često privremeno boravio u *Mostaru* (prvi spomen 1522), pa se stoga hercegovački sandžakbeg često naziva »mostarski sandžak« ili »mostarski paša«, premda Mostar za naše područje nije *nikada* bio *službeno* sjedište sandžaka.[152]

Hercegovački je sandžak od svoga osnutka pa sve do 1580. bio u sastavu *rumelijskoga ajaleta* sa sjedištem u *Sofiji*.[153] Kada je, pak, 1580. osnovan *bosanski beglerbegluk*, naše je područje zajedno s cijelim hercegovačkim sandžakom pripalo njemu i pod njim ostalo sve do svršetka turske vladavine. Sjedište bosanskoga beglerbegluka ili pašaluka, koji je zauzimao veći prostor nego sredovječna kraljevina Bosna za svoga najvišega uspona, bila je najprije *Banja Luka* (od 1580. do sredine 17. st.), zatim u drugoj polovici 17. st. *Sarajevo*, a onda Travnik (oko 1700—1850).[154]

Glavni gradovi, pod koje je spadalo B-n. područje, bili su, dakle: Foča ili Pljevlja — sjedište sandžakbega; Sofija ili Banja Luka ili Sarajevo ili Travnik — sjedište beglerbega ili paše, koji od 1621. nosi naziv vezira;[155] Carigrad — sjedište sultana i njegove Porte. Najviši pak predstavnici turske vlasti prisutni na terenu bili su *kadija* u *Imotskome* i u *Gabeli*.

3) Turske utvrde

Turci su na B-n. području držali nekoliko utvrda s vojnim posadama. Te su utvrde bile ove:

1. Imotski. Tvrđava se dizala na klisuri poviše Modroga jezera kao i u srednjemu vijeku. Prema današnjim ruševinama bila je duga oko 40 m i mogla primiti 400—500 ljudi.[156] U doba mira prije kandijskoga rata tvrđava je bila malena, bez artiljerije i jače obrane. Njome je zapovijedao *dizdar* bez agâ.[157] Nešto prije 1636. Imotski je postao *kapetanija*. Tada se Omer-kapetan nazivao »kapetan Imockog, Ljubuškog, Prološkog i Dvorskog«.[158] (Sl. 14)

2. Proložac. Zapadno od Imotskoga na vrletnim klisurama poviše bujice Suvaje Turci su imali također utvrdu na mjestu sredovječne tvrđave, čiji ostaci još i danas strše uvis 12 m.[159] (Sl. 16)

3. Vrgorac. Kao turska utvrda spominje se 1503. Dizala se na vrletnome brežuljku poviše mjesta, koji je bio utvrđen i prije Turaka. 1519. g. posadom u Vrgorcu zapovijedao je dizdar Sulejman.[160] Oko 1626. utvrda je bila bez obrane. Imala je samo dizdara i tri age.[160] (Sl. 15)

4. Makarska. Uvidjevši važnost makarske luke, Turci su već početkom 16. st. odlučili da je utvrde. To su ostvarili tek u drugoj polovici istoga stoljeća uoči ciparskoga rata. Kada je, naime, hercegovački beg Husein predložio Porti, da za graditelja makarske utvrde postavi *arhitekta Hajrudina*, koji je 1566. g. sagradio poznati most u Mostaru, sultan je 7. IV. 1568. izdao naredbu Mimar-baši Sinanu, da »u graditeljstvu sposobnoga Hajrudina« postavi za graditelja »gra-

---

152 N. dj., 45—47.
153 N. dj., 47.
154 N. dj., 90—91.
155 *Šabanović*, Vojno uređenje Bosne od 1463. god. do kraja XVI. st., GODISNJAK DRUSTVA IST. B. i H., XI, Sar., 1961, 178.
156 *Ujević*, n. dj., 85—86.
157 *Rački*, Prilozi za geografičko-statistički opis bosanskog pašalika, STARINE XIV, 175.
158 *Kreševljaković*, n. dj., 135.
159 *Ujević*, n. dj., 86—87.
160 *Šabanović*, Bos. pašaluk, 162.
161 STARINE XIV, 175.— Pobliže o turskoj tvrđavi Vrgorac v.: *Fisković C.*, Najstariji opisi i slike Vrgorca, BULLETIN ZAVODA ZA LIKOVNE UMJETNOSTI JAZU, IX-3, Zgb, 1961, 122—142.

da u luci Maarška« ... na zapadu Bosne.[162] Prema crtežu iz 1572. makarska je utvrda imala tri kule povezane od istoka i zapada zidovima, dok je s južne strane mjesto zida bilo more. Na poluotočiću Sv. Petar tada je podignut novi zid koji ga je branio s kopnene strane.[163] Opis hercegovačkoga sandžaka 1624. o Makarskoj govori kao o jako utvrđenome mjestu. Grad je tada imao 40 većinom trgovačkih kuća i eminovu kulu.[164] Grad je stradao za kandijskoga rata tako da je 1672. imao samo 25 kuća.[165] (Sl. 11)

5. *Zadvarje.* Taj ključ i vrata Primorja i Zagorja (»dvare« — vrata!) Turci su utvrdili već u 16 st.[166] Zadvarje je godine 1665. imalo *tri kule:* Poletnicu, Kučuk (?) i Havalu.[167] Nešto kasnije se spominju zadvarske kule: Poletnica, Zavala i Male Gvare.[168] (Sl. 17)

6. *Norin.* Na uglu koji čine stari tok Neretve i njezin pritok Norin Turci su nepoznate godine, vjerojatno već oko 1500. podigli jaku utvrdu za obranu Neretve s juga. Prema opisu Evlije Čelebije iz 1665. g. kula je imala *sedam katova,* a sagradio ju je Kodža Mustapaša Skopljak, koji je bio zapovjednik vojske Mehmeda Fatiha. Okrugla kula postoji još i danas, ali bez gornjih katova.[169] (Sl. 13)

7. *Smrdan-grad.* Na istočnoj strani Neretve na području današnje župe Slivna na brdu poviše Kleka Turci su imali jaku kulu koja se zvala Smrdan-grad. Kula Smrdan spominje se 1689. prigodom pada u mletačke ruke.[170]

U neposrednoj blizini B-n. područja na rijeci Neretvi u *Gabeli* (koja se nekoć nazivala Drijeva i Neretva), Turci su prije 1549. podigli utvrdu, koju su nazvali *Sedislam,* tj. bedem islama. Tu je 1561—1693. bilo sjedište kapetanije. Oko 1624. utvrdu je čuvalo 10 vojnika.[171]

Turci su pomoću navedenih utvrda i uprave držali veći dio B-n. područja u pokornosti skoro dva stoljeća, a Imotsku krajinu čak 224 godine. Međutim podjarmljena raja nije nikada izgubila nadu u oslobođenje.

IV. BORBA ZA SLOBODU I UČEŠĆE FRANJEVACA U TOJ BORBI

Biokovsko-neretvansko područje, koje se nalazilo na granici Osmanskoga carstva, u blizini kršćanske mletačke države, po stanovništvu i vjeri gotovo sasvim homogeno, teško je podnosilo turski jaram, pa je stoga svaki veći međunarodni zapletaj ili turski poraz nastojalo iskoristiti za svoje oslobođenje. U pokušajima oslobođenja, a osobito u borbi za konačno oslobođenje duhovni vođe naroda bili su ponajčešće franjevci.

---

[162] *Nametak A.,* Mostarski stari most, NAPREDAK, VII, 11—12, Sar., 1932, 137 (v. *Renner H. — Velikanović I.,* Herceg-Bosnom uzduž i poprijeko, Mitrovica, 1900, 302—305).

[163] »Isole famose, porti, fortezze e terre maritime sottoposte alla Serma Sigria di Venetia, et al Sigor Turco«, Venecija, 1575[1], 1656[2]; list 13: Makarska (»Apresso G. F. Camoci«); v. primjerak u Kartografskoj zbirci AH Zgb, D XIV 40; *Kaer,* n. dj., 47.

[164] STARINE XIV, 176.

[165] Scritture riferite (v. gore b 137), vol. 436, f. 486, tj. Izvještaj biskupa Lišnjića 1672. g.; unaprijed: *L 2.*

[166] *Pivčević I.,* Povijest Poljica, Split, 1921, 68.

[167] T M I-25.

[168] STARINE XXI, 111. (Oko 1624. Zadvarje je bio utvrđeni gradić s 40 duša, a okolica pusta, STARINE XIV, 176.)

[169] *Jerković R.,* Križ na kuli Norinskoj, Split, 1934, 9—10, gdje citira »Sejahatnamu Evlije Čelebije«, GZM, Sar., 1908.

[170] *Božanić-Bezić N.,* Prilog evidenciji spomenika Donje Neretve, VIJESTI MUZEALACA I KONZERV. HRV., XIV, 6, Zgb, 1965, 175—176; *Jerković,* n. dj. 15.

[171] *Šabanović,* Bos. pašaluk, 195; *Kreševljaković,* n. dj., 136; STARINE XIV, 176.

1) Pokušaji oslobođenja

Među stanovništvom B-n. područja od prvoga dana njegova pada pod tursku vlast u narodu je tinjala *želja za oslobođenjem*. Već su *1501.* predstavnici Krajine vodili razgovore s Mlečanima i izražavali želju, da bi cijela Krajina rado prešla pod mletačku kršćansku vlast.[172]

Ta je želja u narodu stalno živjela tako da su se *1532.* Turci ozbiljno pobojali bune i stoga pripremali vojsku.[173]

a) »Oslobođenje« 1571.

Dok je tursko-mletački rat 1537—1540. donio našemu području kao i cijeloj Dalmaciji samo teška stradanja, dotle je tzv. *ciparski rat* (1570—73) dao Makarskome primorju prvu prigodu ozbiljnijega pokušaja oslobođenja od Turaka. Čim se, naime, u Krajini čulo za veliku pobjedu kršćanske mornarice u bitki kod *Lepanta dne 7. X. 1571.* u kojoj su sudjelovali i Hrvati iz dalmatinskih komuna sa svojim galijama, a u kojoj je uništena bila turska mornarica tako da se više nije nikada oporavila, odmah su tri krajinska sela: *Brela, Slime i Bast* izjavili u ime 27 sela od Rogoznice do Neretve, da rado stupaju pod okrilje Venecije. Na njihovu je izjavu već 4. XI. 1571. odgovorio dužd Alojzije *Mocenigo*, da ih prima pod zaštitu Republike uz uvjet da plaćaju *300 talira godišnje*, a da će generalni providur Dalmacije i omiški providur postupati s njima kao s mletačkim podanicima. U Mocenigovu se pismu spominju *ova sela:* Rogoznica, Kučiće, Svinišće, Slime; Brela »Mala« (Donja), Brela »Velika« (Gornja), Bast, Veliko Brdo, Makar, Kotišina, Tučepi, Podgora, Drašnice, Igrane, Živogošće, Drvenik, Zaostrog, Podaca, Brist, Labčanj (= Gradac), Poca (= zapadni dio Baćine), Baćina; Grnčenik, Pasičina, Brista, Crnoća, Plina, »Grasnice« (?) i Nove Kuće.[174]

Za vrijeme istoga rata *Poljičani* su nastojali da zauzmu Klis i oslobode Poljica, pa je stoga biskup *fra Nikola Ugrinović*, rođeni Poljičanin, digao *bunu u Radobilju* 5. IX. 1572. g. i priveo ga pod mletačku vlast.[175] Ali, sav je pothvat propao. Mlečani su 7. III. 1573. bili prisiljeni da s Turcima sklope *mir*, i to takav da su — usprkos pobjedi kod Lepanta — morali Turcima prepustiti Cipar i povratiti sve posjede u Dalmaciji, pa i Makarsku s cijelim Primorjem.[176]

Nemamo nikakvih podataka o ulozi franjevaca u prilaženju Krajine pod mletačku vlast 1571, ali o tome nema sumnje, da su oni kao prvi i najbliži vođe naroda u tome pokušaju oslobođenja imali također svoj možda najvažniji udio.

b) Pokušaj općeg ustanka 1620.

Dne 11. XI. *1620. u Beogradu* su se sastali vođe balkanskih katolika i pravoslavnih, a pod izlikom da će platiti danak sultanu. Na sastanku je zaključeno, da se digne opći ustanak protiv Turaka za oslobođenje Bosne, Hercegovine, Crne Gore, Albanije i Srbije. Među zavjerenicima je jedan od glavnih bio franjevac s B-n područja *fra Petar Tomaš(ević) od Vrgorca*. Njegov brat knez To-

---

[172] *Ravlić*, Makarska, 111.

[173] *Rački*, Izvodi za jugoslavensku poviest iz dnevnika Marina ml. Sanuda za g. 1526—1533, STARINE XXI, 147.

[174] Atti della Proveditoria di Macarsca, anni 1408—1683, I, 13, HA Zd, akt nije izvoran nego u prijepisu J. Alačevića iz 1885. g.; *Ravlić*, n. dj., 114—115; *Jurišić*, Izvori, 112—113,6. Tu sam akt u cijelosti objavio.

[175] *Pivčević*, n. dj., 69.

[176] *Novak G.*, Prošlost Dalmacije, I, 195; Istorija nar. Jug., II, 282.

maš dobio je zadatak da sa 6000 ljudi napadne i oslobodi Mostar.[177] Od toga velikoga plana za ustanak, u kojemu je trebalo sudjelovati 150.000 pješaka i 60.000 konjanika Hrvata, Srba i Albanaca, dakako, nije bilo ništa, jer još za to nije došao povijesni čas. Međutim je značajna latentna volja za oslobođenjem, koja je živjela kod svih podjarmljenih kršćanskih naroda na Balkanu, pa i na B-n. području, koje je na zbor u Beograd poslalo jednoga svoga franjevca.

c) »O s l o b o đ e n j e« 1646.

Kandijski rat između Turske i Venecije (1645—1669) vodio se ne samo na Istoku, nego i u Dalmaciji na cijeloj granici prema Turskoj s takvom žestinom, da je s pravom nazvan »najgori od svih ratova« u povijesti Dalmacije.[178]

Već su početak toga rata iskoristili Primorci da bi Makarsku i cijelu Krajinu zauvijek oslobodili od Turaka dobrovoljno se podvrgnuvši Mletačkoj republici. Vođa je toga oslobodilačkoga pokreta bio novoimenovani *makarski biskup fra Petar Kačić*. Nakon što je završio pregovore s generalnim providurom Dalmacije *Leonardom Foscolom* i preko franjevaca pripremio puk u Krajini, sazvao je duhovne i svjetovne predstavnike Primorja na zbor u Makarsku, na kojemu su sastavili *uvjete dobrovoljne predaje* u podaništvo Mletačke republike.[179]

Uvjete u *24 točke* potpisali su narodni predstavnici turskoga Primorja od Rogoznice do Baćine, i to 12 knezova, od kojih četiri iz Makra i Makarske, po dva iz Kotišine i Lapčanja, po jedan iz Kučića, Rogoznice, Podace i Baćine, te jedini predstavnik kléra don Marko Kadić, župnik Kučića. Primorci su od Venecije tražili u prvome redu: *sredstva za obranu;* priznanje *povlastica* knezovima i plemićima; osnutak *makarske općine* sa širokom samoupravom; priznanje *primorskoga zbora* i njegovih odluka; povlastice, koje su dobili *Paštrovići* iz Boke Kotorske i *Poljičani,* koji su također prihvatili mletačko vrhovništvo.[180]

Uvjete dobrovoljne predaje ponijelo je u Mletke *poslanstvo* od osam ljudi s biskupom fra Petrom na čelu i predalo ih senatu 1. II. 1646. Sedmicu dana kasnije *dužd Franjo Molin* potvrdio je uvjete predaje i biskupu fra Petru dodijelio 25 dukata mjesečne plaće.[181]

Primorsko je poslanstvo u Veneciji također tražilo, da se najprije osvoji *Zadvarje.* I to je prihvaćeno. Dok je vojvoda *Caotorta* skupljao vojsku s otoka, dotle je biskup fra Petar sabrao borce sa svoga područja. Zadvarje pade pred naletom oduševljenih osvajača 14. VIII. 1646. Sutradan na *Veliku Gospu* vojska pođe na *Makarsku,* gdje Caotorta zarobivši turskoga predstavnika uspostavi mletačku vlast. Tada je biskup održao svečanu službu Božju, blagoslovio barjak sv. Marka, koji postaviše na kulu, gdje se je do tada vijao turski polumje-

---

[177] *Horvat K.*, Novi historijski spomenici za povijest Bosne i susjednih zemalja, GZM, Sar., 1909, 345—346; *Vego*, Bekija kroz vjekove, Sar., 1964, 179. — Vjerojatno se autogram na jednoj knjizi samost. biblioteke u Živogošću odnosi na toga istaknutoga franjevca 17. st.: »Ovo su knike fra Petra Tomaševića« (*Quaranta S.*, Summa Bullarii, Venecija, 1629, sign. 803).

[178] »Pessimum omnium bellorum«, negdje se izrazio don Frane Bulić.

[179] *Zlatović*, Franovci, 78—82; *Ravlić*, Makarska, 123. sl.

[180] *Bartulović P.*, Chronicon della dedizione e privilegio di Macarsca, Primorie e Craina, Venecija, 1797, 1—24; *Lulić*, Compendio, 40—45; *Bjelovučić Z.*, Ugovor makarsko-primorskih knezova s mletačkom republikom god. 1646, STARINE XXXII, Zgb, 1907, 317—322; *Ravlić*, Dobrovoljna predaja makarsko-primorskog pučanstva u podaništvo mletačko 1646. g., IZVJEŠTAJ SREDNJE TEHN. ŠKOLE U SPLITU 1930, 7—13. — Pastrovići = 70 sela od Budve do Spiča, koji su 1640. pristali na uniju (*Nežić C.*, De pravoslavis Jugoslavis, Rim, 1940, 36—37).

[181] *Mirković M. (= Alačević M.)*, Biskup Petar Kačić i njegovo neobjelodanjeno dopisivanje sa mletačkim vlastima, Split, 1888, 17—20.

sec.[182] Tako je bilo oslobođeno primorje od Omiša do Neretve i postalo mletački posjed, koji će kasnije biti nazvan *»acquisto vecchio«* (stari posjed).[183] Primorci su oduševljeno stresli sa sebe turski jaram i radosno dočekali to »oslobođenje«, ali su se doskora jako razočarali. Oslobođenje je bilo samo po imenu. Mlečani nisu izvršavali uvjete, pa su *Turci* već 22. XI. 1646, opet *zauzeli Zadvarje* i osvetnički *napali Primorje*.[184] Razvio se dugotrajni gerilski rat. U Primorju i njegovu zaleđu decenijima su vladale: sila, pljačka, vatra, krv i smrt, o čemu svjedoči »Libretin«, tj. suvremena kronika fratra Šilobadovića.[185] U tome su ratu bila spaljena sva tri primorska samostana, a i mnoge druge kuće i crkve. Svećenstvo i narod morali su bježati na otoke, gdje su osnovali nova prebivališta: Sumartin na Braču i Donju Bandu Sućurja na Hvaru.[186] Pače i hrabri biskup fra Petar, koji početkom rata »u Makarskoj bijaše stožerom, okolo koga se ovijaše sudbina Primorja«,[187] morao je umrijeti u zbjegu († 1660/61. u Jelsi). Mlečani su odmah 1646. imenovali *providura* za Makarsku, ali se taj nije niti usudio stalno se nastaniti u Makarskoj.

Mlečani su opet 23. II. 1652. preoteli *Zadvarje*. Za tu su pobjedu naročito zaslužni *franjevci Grgur Liović* i *Stipan Lovreta* od kuće Pavlović, kao i još dva franjevca, koji su iz Omiša po bespuću dovukli dva topa.[188] Ali, uza sve to može se reći, da je tada *Makarska* bila *»ničija zemlja«*, dok je *Gornje primorje* ponajviše bilo *pod turskom kontrolom*, kako to dokazuju zaostroški turski spisi.

Nakon 25 godina krvavoga rata konačno je *6. IX. 1669. g.* došlo do *mira*, po kome su Turci dobili Kandiju, a Mlečani Klis. Taj je mir bio *nesretan* i za Poljica i za Krajinu, jer su opet pali *pod Turke*, i turski je emin ponovo došao u Makarsku.[189] Granica je bila povučena tek 30. X. 1671. (»linea Nani«).[190] Franjevački ljetopisac u Makarskoj (spomenuti Šilobadović) pod danom 24. XI. 1671. razočarano je zabilježio: »Kako dužd pusti Primorje caru, a budući se zakleo zakletvom, da ga neće pustiti nikada i budući odnio misal na čem se kleo, to mi ostasmo kako riba na osekli. I to ti uzdanje u svakomu!«[191]

2) Konačno oslobođenje

U doba Lepanta i za vrijeme kandijskoga rata Primorci su dali sve od sebe da se oslobode turskoga jarma, ali uzalud. Opće prilike u svijetu još nisu bile zrele za to. Tek poslije teškoga turskoga poraza pod Bečom 12. IX. 1683, kada je turska sila i na kopnu bila do nogu potučena, postepeno se oslobađaju mnogi hrvatski krajevi, pa i naše B-n. područje.

Velika kršćanska pobjeda pod Bečom neobično je oduševila potlačene kršćane u hrvatskim zemljama, a Turke toliko obeshrabrila, da su ovi sami držali da je došao kraj njihovom carstvu. Doskora je buknuo novi *veliki, bečki ili morejski*

---

[182] *Zlatović*, n. dj., 81—82. Tu pisac upozorava da se auktori ne slažu u redoslijedu događaja, pa bi bilo potrebito prema podacima iz mletačkoga drž. arhiva preispitati kronologiju »oslobođenja« Mak. primorja 1646. U tom pogledu već je nešto učinio *Stanojević G.*, prema kojemu su Primorci u ime 5000 tadašnjih stanovnika upravili molbu tek 8. VII. 1647 (Dalmacija u doba kandiskog rata, VESNIK VOJNOG MUZEJA, 5. II, Beograd, 1958, 114).

[183] *Ravlić*, Makarska, 125.

[184] *Novak G.*, Prošlost Dalmacije, II, 222.

[185] Objelodanio *Zlatović* u STARINAMA, XXI, 86—115, ali nepotpuno i netočno, pa bi trebalo prirediti novo kritičko izdanje prema izvorniku, koji se čuva u ASM. (Sl. 45)

[186] *Božitković J.*, Naseljenje i osnovanje Sumartina na Vrh Brača 1645. g., JADRANSKI DNEVNIK, 7. i 8. I. 1938.

[187] *Zlatović*, Franovci, 88.

[188] N. dj., 108—109.

[189] L 2, f. 486, gdje kaže: »Qui si trova (a Macarsca) un torrione fabricato dalli Turchi et vi risiede hoggidi un camerlengo del Gran Turco et giudice di questo luogo«.

[190] *Ravlić*, Makarska, 128—129.

[191] *Šilobadović*, Libretin, 24. XI. 1671, ASM; STARINE, XXI, 108.

rat (1684—1699) koji je za hrvatski narod bio zaista oslobodilački rat. U Dalmaciji je inicijativa za oslobođenje od Turaka došla od samoga naroda, koga su predvodili njegovi svećenici i starješine. U početku su oprezni Mlečići bili protiv toga oslobodilačkoga narodnog pokreta, ali kada su vidjeli uspjehe, onda su i sami 29. IV. 1684. navijestili rat Porti, nakon što su prethodno pristupili savezu s Poljskom i Austrijom (»Sveta liga«).[192]

Stupanje Venecije u rat, koji je trajao 15 godina, pospješilo je *postepeno oslobođenje* pojedinih dijelova B-n. područja osim Imotske krajine. Proći će, naime, više od 33 godine (1684—1717), dok se u *četiri etape* cijelo naše područje oslobodi turske vlasti.

a) Oslobođenje Makarske i njena Primorja 1684.

Prva od B-n. područja oslobođena je Makarska, koja je svojedobno zadnja pala pod Turke. To se dogodilo tri i po mjeseca ranije nego li je Venecija navijestila rat Turskoj, točno 13. I. 1684. Pod tim je danom Šilobadović zabilježio ovo: »Dođoše Kotarci na Makarsku da izvade *jemina,* jali ga ne daše Primorci nego ga puste na viru. I tako učiniše: pustiše ga na viru i pođe na Vrgorac s mirom *Alibeg Bekzadić* budući jeminom.«[193] Time je u Makarskome primorju zauvijek prestala turska vlast, a počela mletačka.

Prigodom zauzimanja makarske kule, u kojoj je stolovao posljednji turski emin Alibeg Begzadić, mlad čovjek od 30-ak godina rodom iz Bihaća,[194] istakao se makarski gvardijan *fra Mate Juranović.* U tome povijesnome času pokazala se plemenitost primorskih ljudi naprama osvetničkoj sili kotarskih ustanika. Ovi su, naime, htjeli smaknuti zadnjega predstavnika turske vlasti u Makarskoj spomenutoga Alibega, ali su to spriječili Primorci, koji su čovjeka otpratili do biokovskoga prijelaza Saranač i predali ga vrgorskim Turcima. Time su Primorci odali priznanje plemenitome eminu, koji je poslije nesretnoga završetka kandijskoga rata svojim dobrim svjedočanstvom spasio Makarsku i Primorje od sultanova gnjeva.[195]

Nakon oslobođenja Makarske došla su u Zadar *tri opunomoćena* franjevca ka generalnom providuru s molbom od *18. I. 1684.* da *Venecija primi Makarsku* i Primorje *pod svoju vlast.* Među ostalim su ti franjevci-poslanici od Venecije zahtijevali osiguranje njihova kraja od napadaja »Morlaka« i hajduka. Osim toga su — poučeni iskustvom iz kandijskoga rata — tražili dozvolu, da u slučaju ponovnih turskih napadaja mogu prijeći na otoke. Također su tražili praha i olova za obranu svojih triju samostana u Primorju.[196]

U Primorju je zavladala veća sigurnost, kada je kršćanska narodna vojska 18. IV. 1684. zauvijek oslobodila *Zadvarje.* Tom se prigodom ponovno istakao fra Mate Juranović.[197]

---

[192] *Stanojević G.,* Dalmacija u doba morejskoga rata 1684—1699, VOJNO DELO, Beograd 1962. — djelo od 200 str. je vrlo dobar prikaz početka i toka rata, ali šteta, što vrvi mnoštvom pogrešnih oznaka lokaliteta i uopće vlastitih imena: »Sveti Đurad« (Sućuraj), »Hmuk« (Muć), »Zazvina« (Čačvina), »fratar Rezivić« (Resica), »uploviti u Dicmo«, itd.

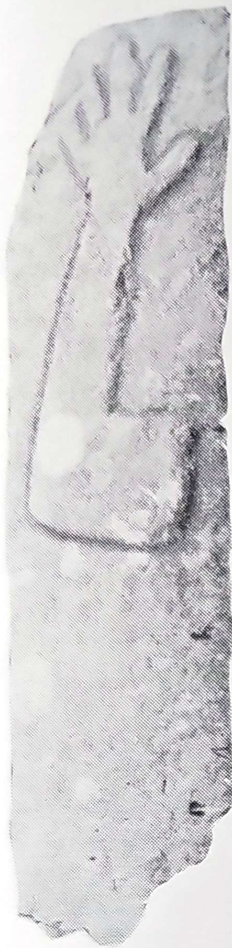
[193] *Šilobadović,* Libretin, 109, ASM; STARINE XXI, 109. — Stanojević kaže: »Moralci iz okoline Splita i Trogira dođoše sa barkama u Makarsku da uhvate emina Ali bega«, n. dj., 38.

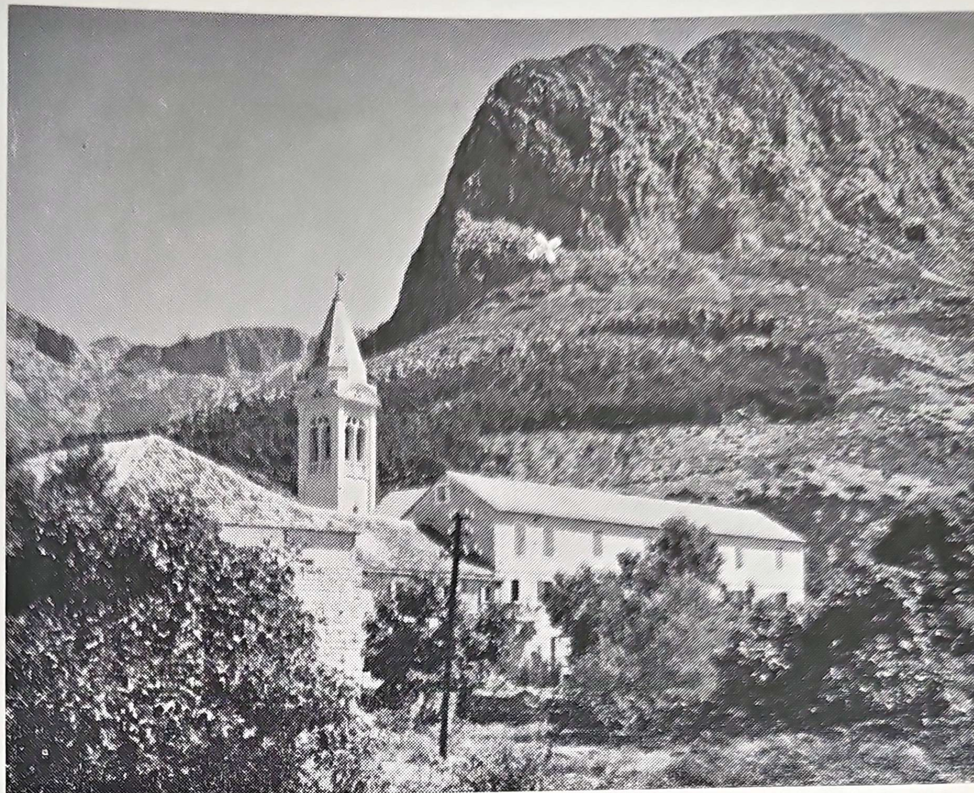
[194] *Coronelli V.,* Memorie istoriografiche, Venecija, 1687, 1. 73.

[195] *Lulić A.,* Serie di tutti i ministri generali . . . col sunto storico sull' ordine de minori in Dalmazia e in Bosnia, Split, 1869, 36.

[196] *Stanojević,* n. dj. 38.

[197] *Šilobadović,* Libretin, 21. IV. 1684; STARINE XXI, 109—110; *Zlatović,* Franovci, 148—149; *Ujević,* n. dj., 85; *Mandić D.,* Acta franciscana Hercegovinae, Mostar, 1934, 237—238.

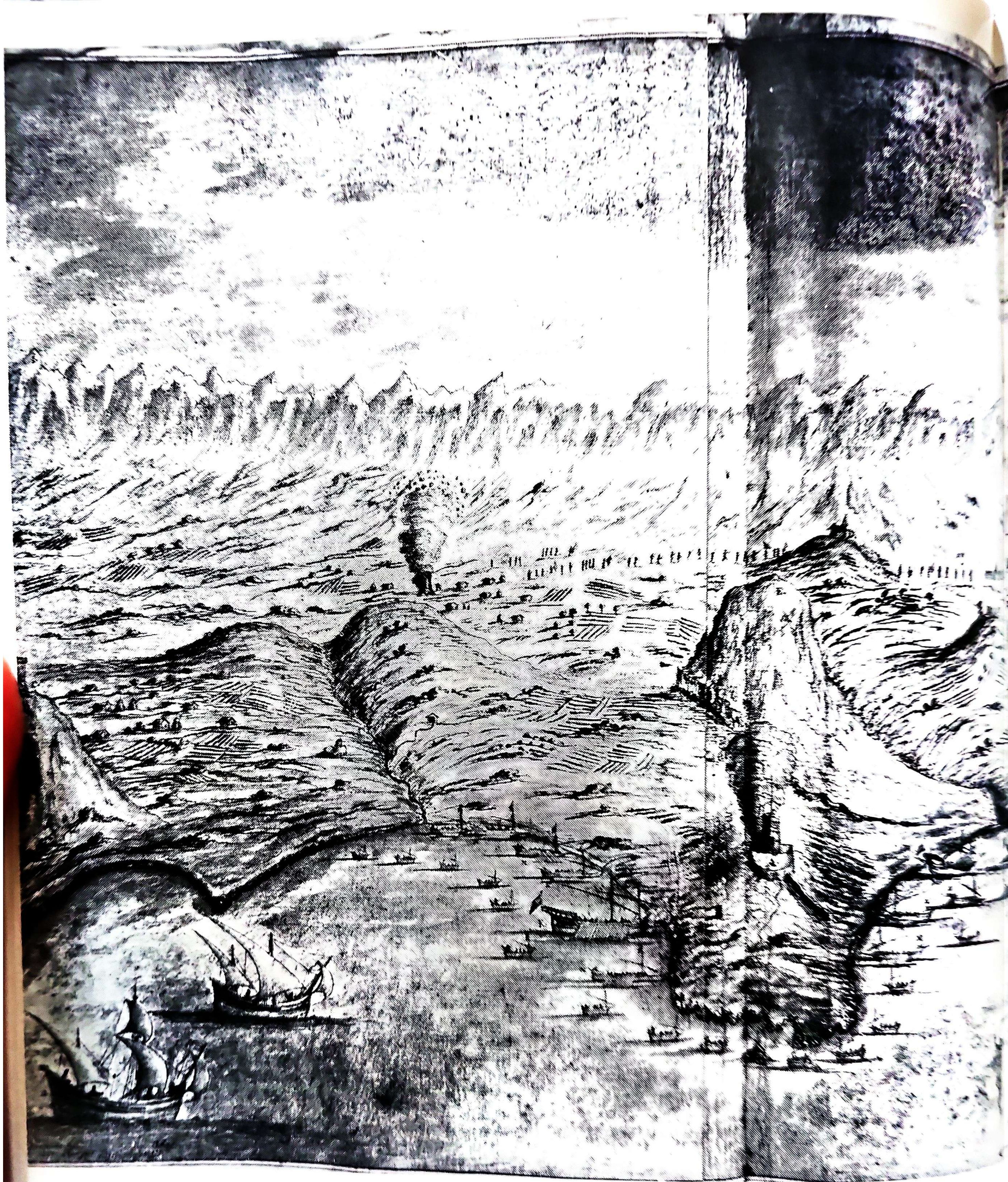

10. *Franj. samostan Zaostrog (1954. g.) s pogledom na stari Ostrog (x) i brdo Viter*

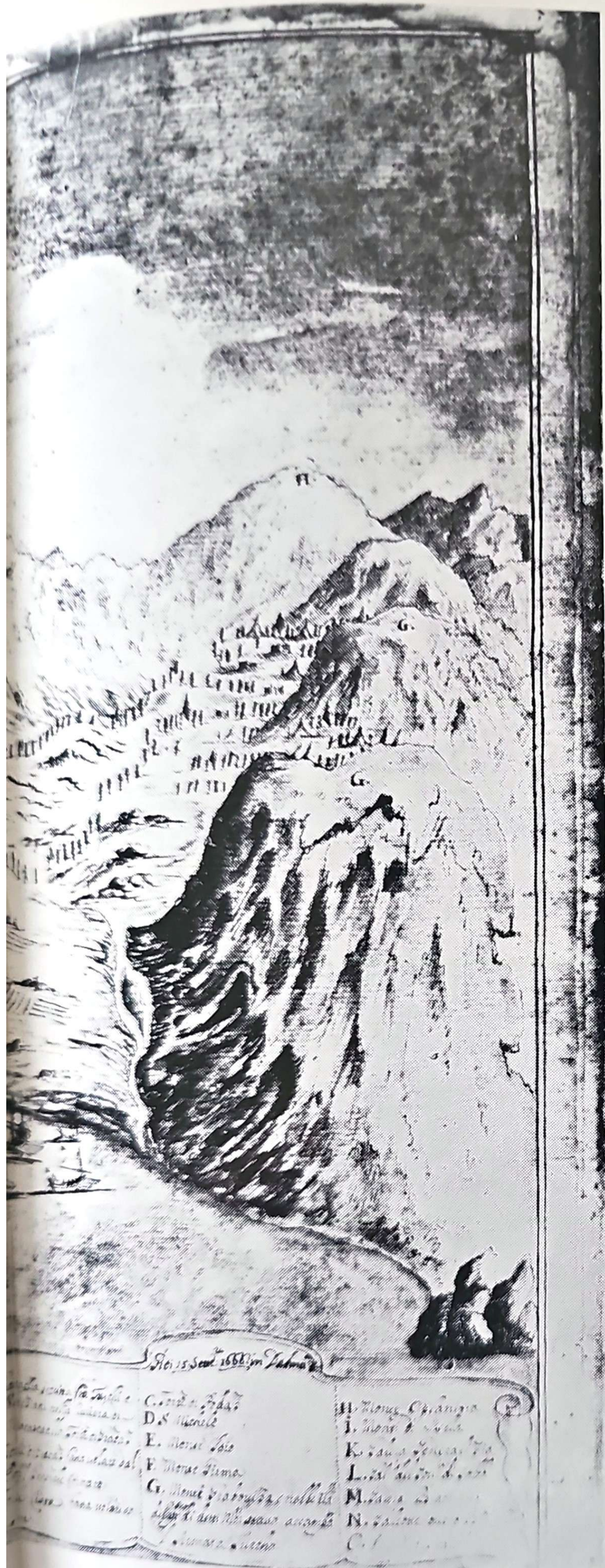
9. *Prag s reljefom ruke na brdu Viteru*

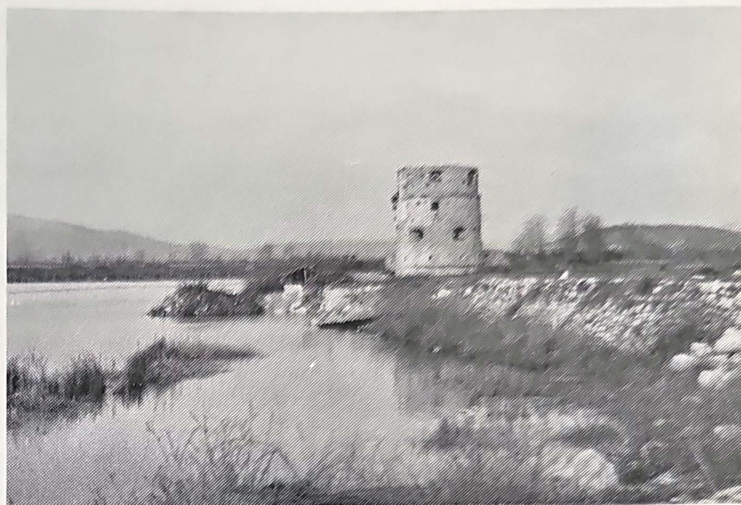

11. *Makarska s utvrdama arhitekta Hajrudina (bakrorez nepoznatog auktora u Grafičkoj zbirci AH Zgb)*

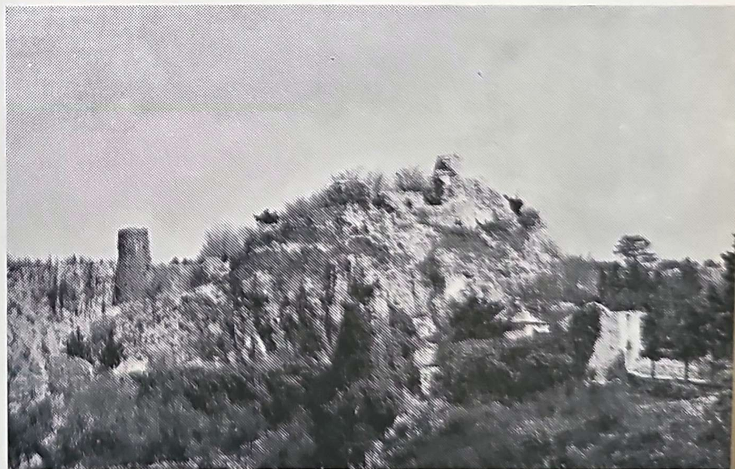
12. J. SANTINI, *Bitka kod Graca 1666. g.*

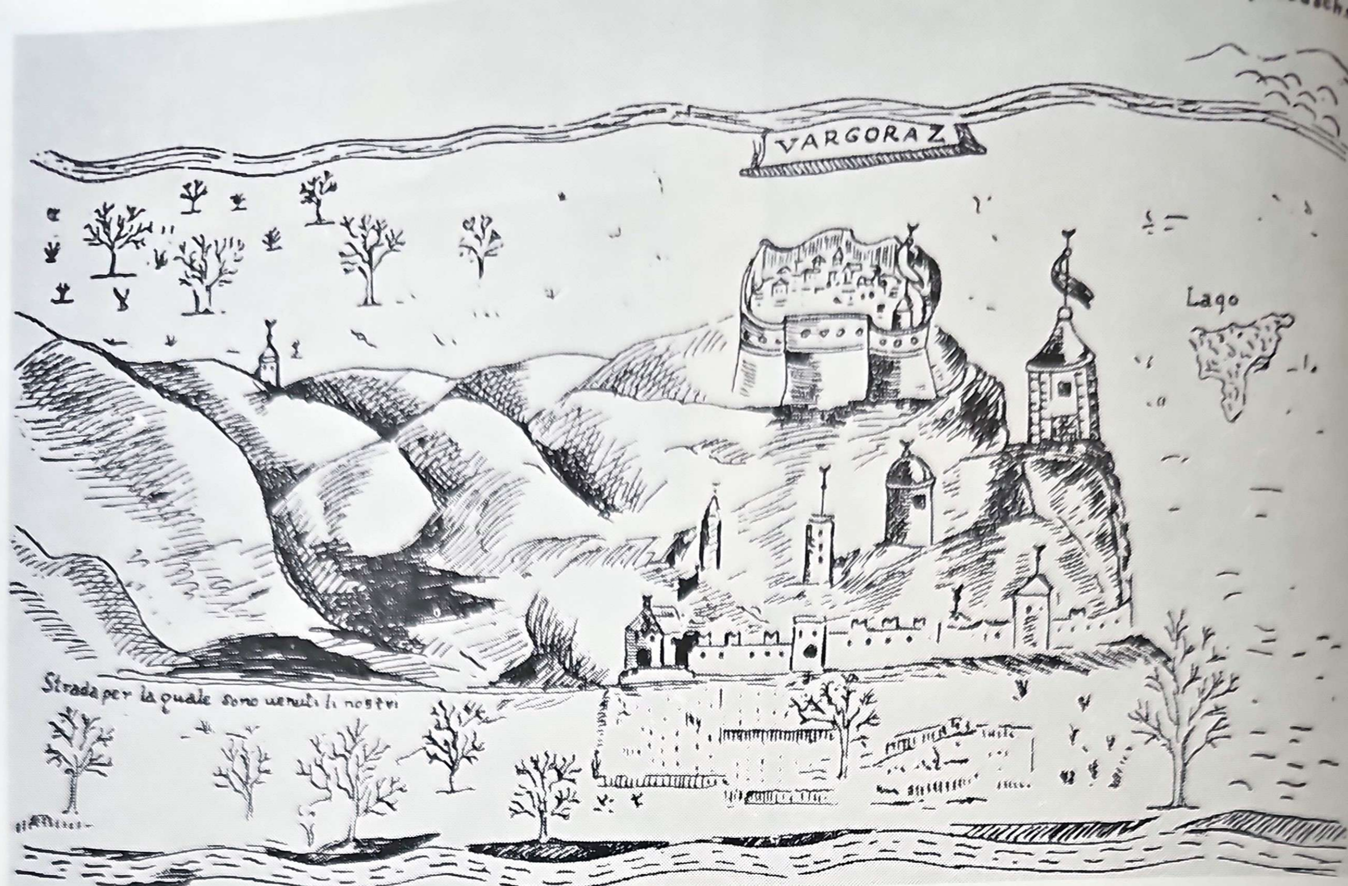

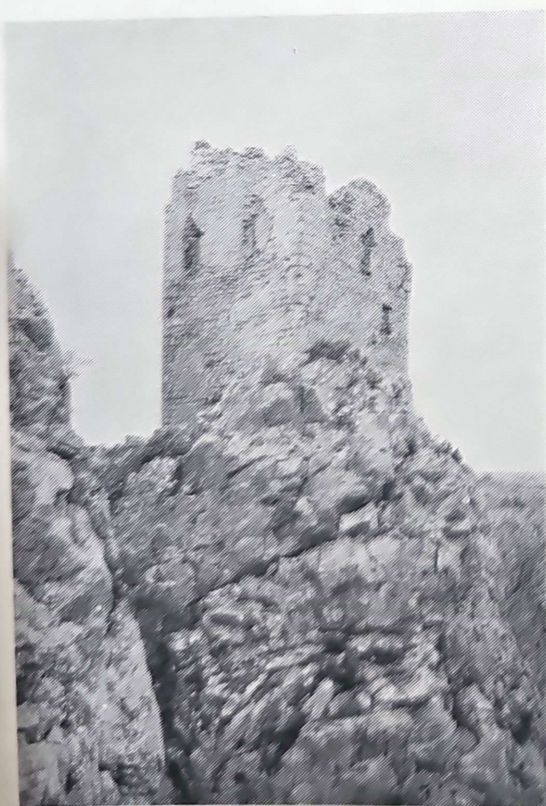
13. *Kula Norinska na rijeci Neretvi (stanje 1972)*

14. *Imotski: ruševine tvrđave (stanje 1972)*

15. C. FISKOVIĆ, Kopija crteža Vrgorca prema izvorniku iz 17. st.

16. Proložac: »Turska kula« (stanje 1972)

17. Zadvarje: ostaci tvrđave (stanje 1972)

Nakon oslobođenja Zadvarja predstavnici Makarske i Primorja dne 1. V. 1684. uputiše *novu molbu* u Veneciju po *Petru Kačiću-Žarkoviću*. U molbi, koja je imala samo pet točaka, ponovno se traži priznanje povlastica i osiguranje obrane Makarske i Primorja. Četvrtom točkom Primorci traže, da ih Venecija mirovnim ugovorom sa sultanom ne ostavi pod turskom vlašću kao poslije kandijskoga rata. Generalni providur nije dozvolio, da tom prigodom pođu u Veneciju glavari Makarske i Primorja.[198]

Tek na jesen 1684. nastanio se u Makarskoj prvi mletački providur *Antun Bolani*.[199]

Turci su početkom naredne godine još jednom pokušali da preotmu *Zadvarje*. Međutim ih 15. I. 1685. porazi kršćanska vojska. Ta je pobjeda toliko oduševila naš svijet da je Šilobadović zabilježio: »I bi veliko veselje u svemu Primorju i u svoj Dalmaciji, jere se oslobodiše od velika zla, amen, alleluja!«[200]

U Primorju je nastao novi život. Izginulo i razbjeglo pučanstvo počelo se nadomještati novim pridošlicama iz Zagorja i Hercegovine tako da je *1686. makarska oblast brojila 2580 stanovnika*.[201]

b) Oslobođenje Neretve 1688—1694.

Mlečani su u jeseni 1684. započeli osvajanja na ušću Neretve. Nakon što su osvojili *Opuzen*, dne 19. XI. 1684. uzmu i jaku tursku kulu *Norin*.[202] Generalni providur Valier namjeravao je obnoviti i opuzenske utvrde i norinsku kulu, ali je kratkovidna politika Senata odredila, da se kula Norin sruši, a samo Opuzen (Fortopus) utvrdi. Turci su, dakako, na proljeće 1686. opet zauzeli i utvrdili Norin. Mlečani su ga tek u studenome 1688. preosvojili i tek ga tada utvrdili.[203] Time je bila oslobođena samo Donja Neretva.

Gornja Neretva zajedno s Metkovićem oslobodila se tek nakon šest godina, tj. kada je 20. VI. 1694. mletačka vojska, sastavljena uglavnom od dalmatinskih Hrvata, nakon desetdnevne žestoke borbe, osvojila Čitluk.[204] Tada je došlo u kršćanske ruke i cijelo *Zažablje*, ponajviše zaslugom obitelji Nonkovića. Njegov zapadni dio, tj. tri sela: Dobranje, Vidonje i Slivno s Metkovićem pripali su makarskoj biskupiji. Time se B-n. područje 1694. proteglo i na lijevu stranu Neretve, i Neretva je prestala bili stara granica.[205]

Prigodom oslobođenja Neretve poginulo je nekoliko franjevaca, o kojima će biti govora kasnije.

c) Oslobođenje Vrgorca 1690.

Poticaj za oslobođenje Vrgorca i njegove krajine dao je mletačkim vlastima zaostroški gvardijan *fra Pavao Kačić-Barišić*. On je stvorio i plan za napad na Vrgorac, koji je prihvatio generalni providur *Aleksandar Molin*.[206] Napad je uslijedio u studenome *1690*, kada je poplavilo vrgorsko polje. Kršćanska vojska, sastavljena od tisuću Primoraca na čelu s guvernadurom Antičićem, te

---

198 *Stanojević*, n. dj. 113—114.
199 *Šilobadović*, Libretin, 18. X. 1684; STARINE XXI, 110.
200 *Šilobadović*, n. dj., 15. I. 1685; STARINE XXI, 111.
201 *Stanojević G.*, n. dj., 118.
202 *Šilobadović*, Libretin, 19. XI. 1684; STARINE, XXI, 110.
203 N. dj., 103—104.
204 *Jerković*, Križ na kuli Norinskoj, 15—16; *Farlati*, IS, VI, 315.
205 *Zlatović*, Franovci, 161 sl.; *Stanojević*, n. dj., 98—100.

stotinama Neretvana i drugih, napadne utvrdu, koja se *26. XI. 1690.*[207] preda pod uvjetom, da njena posada od 34 vojnika može pod oružjem slobodno izići. To im bi udovoljeno, pa ih je nadintendant Marinović ispratio do Ljubuškoga.

Poslije oslobođenja Vrgorca turska *džamija* bi pretvorena u župsku *crkvu Uznesenja Marijina.* Imanje serdara Cukarinovića s kulom dobiju zaostroški franjevci. Oni tu postave župnika, a okolo tvrđave namjeste mnoge kršćanske obitelji, koje su bile pobjegle ispred turske vlasti i tako nasta novi varoš Vrgorac.[208] (Sl. 15)

Turci su dugim ratom bili jako iscrpljeni, pa su već 1687. počeli tražiti mir. Do mira je došlo tek 26. I. 1699. u Srijemskim Karlovcima ,gdje je bio potpisan mirovni ugovor, koji je nekoliko dana kasnije potpisao i mletački opunomoćenik u Beogradu. Mlečani su tim mirom osim Knina i Sinja dobili također još *Čitluk s Gabelom, Vrgorac i Zadvarje* (»nuovo acquisto«, linea Grimani).[209] Osim toga Mlečani su tek sada dobili *de jure* Makarsko primorje.[210]

d) Oslobođenje Imotskoga 1717.

Imotska se krajina od svega B-n. područja posljednja oslobodila Turaka. U 224 godine turske vladavine nad njom bilo je ipak nekoliko ozbiljnih pokušaja oslobođenja. Tako je npr., već 1501. Ivaniš Korvin pokušao s 1200 konjanika i pješaka preoteti Imotski Turcima.[211] U doba bečkoga rata 1686. osam sela Imotske krajine: Zagvozd, Župa, Vrhdol, Zmijavci, Runović, Poljica, Vinjane i Proložac — tražilo je podaništvo i zaštitu Mletačke republike, ali bez uspjeha.[212] Tek je u tursko-mletačkome ratu oslobođen iz turskih ruku posljednji komad Dalmacije: Imotski i njegova krajina.

Inicijativu za oslobođenje Imotskoga dali su *imotski franjevci,* koji su početkom 1715. pobjegli s Prološkog blata u Omiš, na čelu s *fra Stipanom Vrljićem,* i bogati mostarski trgovac-izbjeglica *Mate Šoić.* Na njihov je poticaj gen. providur Dalmacije *A. Mocenigo* odlučio da imotsku tvrđavu preotme Turcima. Zadatak je povjerio generalu Emu i majoru Rizzu, dok su borce za taj pothvat sakupili u prvome redu franjevci, spomenuti Vrljić i *fra Lovre Sitović* (pisac).

Mlečani su započeli topovskom vatrom 27. VII. 1717. Turska je posada uza sav jaki otpor već 1. VIII. bila prisiljena kapitulirati. Te su se noći neki Turci predali i kasnije pokrstili (37), a drugi pobjegli u Hercegovinu. Sutradan *2. VIII. 1717. na Gospu od anđela* imotska je tvrđava bila slobodna.[213]

Požarevačkim mirom od 21. VII. 1718. Turci su Mlečanima priznali Imotski s okolicom. Granica, koja je bila naknadno povučena, podijelila je staru imotsku krajinu hrvatsku i tursku na dva dijela: mletački (današnja Imotska krajina) i *turski dio* (Bekija, što znači ostatak). To je zadnje proširenje mletačkoga zemljišta (»acquisto nuovissimo«, linea Mocenigo), na koje se na štetu cjelovitosti hrvatske zemlje proteglo ime Dalmacije.

---

207 Točan datum oslobođenja Vrgorca zabilježio je suvremenik fra Pavao Kačić Barišić, a objavio *Božitković,* Kritički ispit popisa bosanskih vikara i provincijala, Beograd, 1935, 109. Inače se kao dan oslobođenja Vrgorca slavi 25. XI. *Sveta Katarina (Vladmirović L. =) Starograđanin N.,* Pripisagnie pocetka kragliestva bosanskoga, Mleci, 1775, 85.

208 *Zlatović,* Franovci, 161—162; *Mandić,* AFH, 244—245.

209 *Stanojević,* n. dj., 168 sl.

210 *Ravlić,* Makarska, 129.

211 KUKA, VI, 206—207; *Ujević,* Imotska krajina, 74.

212 *Lulić A.,* Memorie della Francescana provincia del SS. Redentore in Dalmazia, Split, 1867, 10; *Ujević,* n. dj., 87.

213 *Zlatović,* n. dj., 213—214; *Ujević,* n. dj., 88—91.

Fra Stipan Vrljić postao je prvim kapelanom tvrđave, a Mate Šoić prvim kolonelom Imotskoga.[214]

Oslobođenjem Imotskoga konačno je cijelo B-n. područje zauvijek bilo oslobođeno od Turaka. Tada je zavladao dugi mir, za kojega se naše područje počelo postepeno obnavljati ekonomski, biološki i još više vjerski.

[214] Ujević, n. dj., 91.

PRVI DIO

CRKVENE USTANOVE, UPRAVA I DJELOVANJE

I. poglavlje

MAKARSKA BISKUPIJA

I. MAKARSKA BISKUPIJA OD POČETKA TURSKE VLADAVINE DO G. 1614

1. Biskupija bez biskupa 1482 (?) — 1614

Pad Makarske pod Turke (1498/99) zadao je među ostalim i jak udarac staroj makarskoj biskupiji. Osnovana još u antičko doba, uništena seobom naroda, makarska je biskupija morala čekati više od sedam stoljeća da bude obnovljena. A kada je početkom 14. st. ponovno bila uspostavljena, ona nikada nije mogla ostvariti jedan od bitnih uvjeta za normalan život jedne biskupije: stalnu i sigurnu rezidenciju na svome području. Vidjeli smo kako se malobrojni makarski biskupi 14. i 15. st. nisu smjeli često ni pojaviti u Makarskoj, a kamoli u njoj stalno boraviti. Uza sve to Makarska je i u tom razdoblju imala svoje ordinarije-biskupe, koji su se u 14. st. ponosno zvali »biskupi makarski«.

Kada su Turci zavladali Makarskom i njenim područjem, tada je makarska biskupija ponovno teško zamrla tako da je izgubila i vlastitoga biskupa i skoro samo ime »makarske biskupije«. To je stanje potrajalo više od 120 godina![215]

Sveta Stolica u tom razdoblju nije popunjavala makarsku biskupiju, jer tada nije bilo potrebitih uvjeta za njezin opstanak i djelovanje. Popunjavanje makarske biskupije u početku turske vladavine i duž cijelog 16. st. sprečavalo je više razloga, a u prvome redu: *turska sila, nestašica naroda i svećenstva*, te *siromaštvo* puka i njegove Crkve.

---

[215] Prema *Farlati*-ju (IS, IV, 193): »kako kažu skoro sto godina«.

Prema kasnije zabilježenoj predaji Turci su prigodom osvojenja Makarske *srušili grad* i *biskupsku crkvu*.[216] To je *crkva sv. Petra* na istoimenome poluotoku, koja za cijelo vrijeme turske vladavine nije bila obnovljena. Turci *nisu imali povjerenja* u katoličke *biskupe*, koje su smatrali papinim pouzdanicima; pravili su im svakojakih smetnja, a u 16. je st. bilo i nekoliko slučajeva, da su Turci fizički napali, pa i usmrtili neke katoličke biskupe u našim zemljama.[217]

Stanovništvo B-n. područja u doba turskoga prodiranja i zauzeća jako se *prorijedilo* ponajviše iseljavanjem u kršćanske države.[218] To se iseljavanje i kasnije nastavilo kao npr. oko 1537. g. iz Zaostroga;[219] biskup Daniel (1551—1575) preveo je u Južnu Italiju do 500 kršćana iz duvanjsko-krajinske biskupije.[220] Ako je 1609. cijelo Makarsko primorje imalo samo 200 obitelji,[221] tj. po prilici 2000 stanovnika, onda je broj stanovništva u tome kraju sto godina ranije bio još manji.

Broj svećenstva je također bio neznatan, naročito u prvim desetljećima nakon turskoga zauzeća, kada je sve do osnutka makarskoga samostana 1518. jedino vjersko žarište na cijelome B-n. području bilo u samostanu Zaostrogu, dok je u isto doba i taj samostan bio u teškoj borbi za svoj opstanak.

Što se tiče *siromaštva* puka i svećenstva ono je zaista bilo krajnje, kada znamo, da je za primorske seljake u 16. st. vrijedio službeni *naziv »siromasi«*,[222] te da su turski službenici davali pismena svjedočanstva, da su zaostroški i makarski samostani doista siromašni, pa su njihove stanovnike — franjevce — zvali sažalnim imenom *»fukarom«*, tj. sirotinjom.[223] Iz svih tih razloga Sv. Stolica nije smatrala prikladnim da od oko 1482. do 1614. popuni ispražnjenu stolicu makarskih biskupa.

Farlatijeva pretpostavka, da je 1520. franjevac-konventualac *Franjo Orelli* postao makarski i trebinjski biskup, te da se nastanio u novome makarskom samostanu, koji da je bio određen za prebivalište makarskoga biskupa, a samostanska crkva mjesto katedrale,[224] nema nikakva temelja u poznatim suvremenim izvorima. Franjo Orelli nije bio ni makarski ni trebinjski biskup, nego »episcopus triburniensis«, tj. *biskupije Brefny u Irskoj!* U isto doba trebinjska ili »mrkanjska« biskupija imala je svoga ordinarija Aleksandra Nalješkovića (1514—1527).[225]

---

216 N. dj., 193.

217 *(Laštrić) Filip od Očevije*, Epitome vetustatum Bosnensis provinciae, Ancona, 1776, 87—88; *Farlati*, IS, IV, 77; *Zlatović*, Franovci, 46; *Ćurić L.*, Franjevci među hrv. pukom kroz sedam stoljeća, Sar., 1926, 34—35.

218 Vidi literaturu: gore b. 124.

219 T Z 33.

220 *Fermendžin*, Acta Bosnae, 312; *Mandić D.*, Duvanjska biskupija od XIV.—XVII. st., Zgb, 1935, 42. — Veći bijeg iz Mak. primorja zbio se i 1594 (T Z 83).

221 *Mandić*, AFH, 54.

222 *Grgić I.*, Statut primorske lige, ZR, 1955, IV, 202.

223 T M I-11. I-12, VI-3; T Z 28.

224 *Farlati*, IS, IV, 192.

225 *Pandžić B.*, De dioecesi Tribuniensi et Mercanensi, Rim, 1959, 93.

Dok Farlati govori o tobožnjemu biskupu Orelli-ju, dotle na istome mjestu veli: »U konzistorijalnim aktima nalazim zabilježeno ovo: 15. studenoga 1521. providio je Krajinsku crkvu u zemlji nevjernika osobom Ivana Krstitelja Catelli i dopustio mu pontifikalne znakove (pontificalia) u gradu i biskupiji Makarskoj samo uz pristanak biskupa.« . . .[226] To je jedini poznati, stvarno nejasni podatak o tome »krajinskom biskupu« Ivanu Catelli-ju, ali ga ni sam Farlati nije smatrao makarskim biskupom, pa ga nije ni uvrstio u svoj popis makarskih biskupa.[227] Nema ga ni Gamsov, ni Laszowskijev popis, pa ni onaj što ga je objavio Božitković.[228] Jedino ga donosi Lulićev popis, koji inače vrvi pogreškama, a naziva ga dominikancem.[229] Stoga iz navedenoga Farlatijeva podatka možemo zaključiti da Catelli nije uopće bio rezidencijalni »krajinski biskup«, nego da je 1521. dobio pravo da uz pristanak ondašnjega administratora krajinske biskupije može na području grada i biskupije Makarske vršiti bogoslužne čine, pri kojima se upotrebljavaju pontifikalni znakovi: mitra, štap i prsten. U tu svrhu Catelli nije ni morao biti posvećeni biskup, pa je mogao biti i obični svećenik.

2. Upravitelji makarske biskupije

Uza sve gore navedeno Sv. Stolica nije vjernike makarske biskupije u 16. st. pod Turcima bezbrižno prepustila njihovoj sudbini, nego ih je od vremena do vremena povjeravala brizi administratora ili *upravitelja.* Ti su obično bili *duvanjski* ili *bosanski biskupi.* Oni su se redovito zvali upraviteljima *»krajinske biskupije«,* a neki su se pisali *»biskupi Humske zemlje«,* u koju je spadala i Krajina.

1. Vid Hvaranin, biskup duvanjski (1489—1507?)

Vitus de Ruschis bio je hvarski plemić i kanonik kaptola u Hvaru, kada ga je 2. X. 1489. Inocent VIII imenovao duvanjskim biskupom. Njemu je bila povjerena i uprava makarske ili krajinske biskupije, ali ne znamo od koje godine. On se 1491. ili 1495. naziva *»biskup duvanjski i cijele Humske zemlje«.* On je prvi poznati biskup naših dviju biskupija: duvanjske kao ordinarij, a krajinske kao upravitelj. Uz to je upravljao i onim dijelom stonske biskupije što je bio pod Turcima. Međutim Vid nije mogao boraviti među svojim stadom, nego je *živio u Splitu,* gdje je od 1490—1495. bio namjesnik i generalni vikar splitskoga nadbiskupa Talijana

---

[226] *Farlati,* n. mj.
[227] N. dj., 185.
[228] *Gams P. B.,* Series episcoporum Ecclesiae catholicae, Ratisbonna, 1873, 410; *Laszowski E.,* Znameniti i zaslužni Hrvati, Zgb, 1925, CXXIII; NR, XI, 334—336. — *Eubel C.* je makarsku biskupiju 16. st. pomiješao s mrkanjskom (trebinjskom), (Hierarchia catholica, III, Münster, 1910, 338).
[229] *Lulić,* Compendio, 89.

Bartula Averoldi (1479—1503). Uza sve to Vid je osobno djelovao u svojim biskupijama, a inače je njima upravljao pomoću generalnih vikara i franjevaca na terenu. Ne znamo koliko je dugo upravljao krajinskom biskupijom. Umro je nešto prije 26. VI. 1507.[230]

Poslije Vidove smrti pa sve *do 1551. nemamo podataka* o upraviteljima makarske biskupije. Farlati je smatrao da je poslije Vida upraviteljem duvanjske i makarske biskupije postao splitski nadbiskup Bernard Zane (1503—1514).[231] Bez sumnje se Bernard Zane brinuo za ispražnjenu makarsku biskupiju, ako li ne kao administrator, a to barem kao metropolita crkvene pokrajine Dalmacije, pod koju je spadala i krajinska biskupija.

Inače su nam osim spomenutoga Vida poznata još *četiri rezidencijalna duvanjska biskupa* iz prve polovice 16. st. To su: *Toma*, opat cistercitskoga samostana u Kordovi (1507—1514?), španjolski augustinac *Alvar de Salas* (1514—1520?), također Španjolac iz Torkvemade, i pečujski arhiđakon *Nikola Bogantius* (1536—1551).[232] Međutim ni za jednoga od tih stranaca-biskupa ne znamo, da li je ikada vidio svoju biskupiju, kao ni to da li su oni bili barem formalni upravitelji krajinske biskupije. Ukoliko su to doista bili, onda su oni vjerojatno upravljali krajinskom biskupijom pomoću svojih generalnih vikara, ali o tome dosada nemamo nikakvih podataka.

2. Fra Danijel Vocensis (Glasnović?), OFM, biskup duvanjski (1551—75)

Na molbu i prijedlog samih Duvnjaka Sv. Stolica je 2. XII. 1551. imenovala duvanjskim biskupom *splitskoga franjevca*, dakle domaćega čovjeka fra Danijela, humanističkim imenom Vocensis ili Vocatius.[233] Prema Farlatiju već je tada Danijelu bila povjerena i uprava krajinske biskupije.[234] Za razliku od svojih spomenutih predšasnika Danijel je povremeno boravio u svojoj biskupiji i osobno je pohađao. Početkom ciparskoga rata 1570. prebjegao je u Omiš, dok nije konačno svršio u Južnoj Italiji. Tu je 1575. postao biskupom Mura. Umro je početkom 1577.[235]

Kada je Danijel oko 1563. bio u pastirskom pohodu po Hercegovini, morao je pobjeći pred Turcima koji su ga progonili. Bježeći preko Mostara i Ljubuškoga prema moru bi uhvaćen i bačen u tamnicu *u Vrgorcu*. Turci

---

230 *Farlati*, IS, IV, 178—179; 190—191; *Mandić*, DB, 30—33.
231 *Farlati*, n. dj., 191.
232 *Mandić*, DB, 33—38.
233 *Mandić*, AFH, 26—28.
234 *Farlati*, n. dj., 192.
235 *Mandić*, DB, 38—42.

su ga pustili na slobodu tek onda kad su franjevci za nj isplatili visoku ucjenu. Tom su prigodom Turci uništili samostane u Mostaru i Ljubuškom.[236]

3. Fra Nikola Ugrinović, OFM, biskup smederevski (1565—1604)

Papa Pio IV (1559—1565) imenovao je 26. X. 1565. *Poljičanina* fra Nikolu Ugrinovića smederevskim biskupom,[237] ali se mladi biskup većinom zadržavao u Bosni i Dalmaciji tako da možda nikada nije ni pohodio svoje biskupije, koja je u to vrijeme bila posve propala. Kada se biskup fra Danijel povukao u inozemstvo, imenovao je fra Nikolu za svoga *generalnoga vikara* u duvanjsko-krajinskoj biskupiji.[238] To se moglo dogoditi između 1. VII. 1570 (početak ciparskoga rata!) i 26. VIII. 1573, tj. kada je fra Anto Matković imenovan bosanskim biskupom.[239]

Od tada je Ugrinović ostao na čelu duvanjske i krajinske biskupije i to najprije od 1575 kao generalni vikar, a kasnije vjerojatno kao *upravitelj*. Poslije Matkovićeve smrti naš je fra Nikola bio upraviteljem i bosanske biskupije tako da se njegova vlast protezala srednjom Dalmacijom, Bosnom, Hercegovinom, Slavonijom i Banatom (1584—1588).[240] U to je vrijeme Ugrinović bio isposlovao i od samoga sultana priznanje biskupske časti i slobodu kretanja na cijelome prostoru svoje jurisdikcije.[241] Kada je 14. XI. 1588. fra Frane Baličević bio imenovan bosanskim biskupom, Ugrinovićeva se vlast ograničila samo na duvanjsko-krajinsku biskupiju.[242]

Biskup je Ugrinović većinom *boravio u Krajini*. Dne 30. III. 1591. u samostanskoj je crkvi u Makarskoj obavio jedno ređenje, kao i rekoncilijaciju iste crkve.[243]

Pod stare se dane povukao u rodni kraj (Poljica), a upravu biskupija povjerio je svome dugogodišnjemu generalnome *vikaru fra Pavlu Kačiću*.[244]

Ugrinović je živio u oskudici. Stoga je udario namete na vjernike. Ali, seljaci Gornjih i Donjih Brela uskratili su biskupu redovinu. Biskup ih udari interdiktom baš na dan sv. Andrije 1597. zabranivši im misu i sakramente sve dok se ne pokore. Interdikt je bio upravljen na *župnika don Matiju Puljanovića*. Breljani, koji su te godine ostali bez mise i na blag-

---

236 *Mandić*, AFH, 29—31; DB, 42—45.

237 Annales Minorum, XX, 421; *Mandić*, *AFH*, *31*. — Papa je tom prigodom Ugrinovića dispensirao »super defectu natalium«, jer je bio rođen »ex soluto et soluta«. U crkvi sv. Luke u njegovu rodnom mjestu Dubravi na kamenitoj ploči (79 x 57 x 12,5 cm), koja služi za sjeverni dio pregrade između lađe i svetišta, uklesan je bosanički natpis s poremećenim rednim brojem riječi: UGRINOVIC 1585 JA MIKULA STIPANOV. Nezna se tko je mecena te ploče. Možda i sami biskup, koji je namjerno tu istakao ime svoga oca?

238 STARINE, II, 124; *Mandić*, AFH, 55.

239 *Mandić*, DB, 41, 46.

240 *Farlati*, IS, IV, 77, 193; *Mandić*, DB, 47. — Dne 19. IV. 1581. smederevski je biskup bio gost u Zavodu sv. Jeronima u Rimu s jednim slugom; također 7. VI. 1596 (*Crnčić*, Prilozi . . . , STARINE, XVIII, 108).

241 *Mandić*, AFH, 40—41.

242 *Jelenić J.*, Spomenici, STARINE, XXXVI, 87; *Farlati*, IS, IV, 78; *Mandić*, DB, 47.

243 V. naprijed str. 51; *Lulić A.*, Stato della . . . provincia . . . del SS. Redentore, Split, 1857, 28, b 3.

244 STARINE, II, 122.

dan svoga zaštitnika sv. Nikole, pa i na sam Božić, bojeći se da im se ne bi tako dogodilo i Velike Sedmice početkom su travnja 1598. poslali biskupu *delegaciju u Omiš:* kneza Matiju Buzolića, Tadiju Šainovića, Ivana Mezerokića (?), Valetu Petrovića i Matiju Šainovića. Ovi su se 6. IV. 1598. u ime sela s biskupom pismeno nagodili: naredne će jematve Breljani biskupu darovati i do njegove kuće u Dubravi donijeti *60 galeda vina* i *10 marsiljskih kvarata žita,* a biskup će njima dati kapelana koga oni hoće.

Breljani su teško snosili biskupove namete. Stoga, kada su čuli da se u Trogiru nalazi *apostolski pohoditelj* biskupija u mletačkoj Dalmaciji vincentinski biskup *Mihovil Prioli,* oni su poslali u Trogir novu delegaciju, koju je sada predvodio njihov župnik-glagoljaš *don Grgo Stipanović,* dok su s njime bili Tadija Šainović, Jakov Magarinko (?) i Ivan Hrzić. Ovi su 11. IV. 1603. papinskome pohoditelju tužili biskupa Ugrinovića, da na njih stavlja preteške namete, pa da radi toga mnogi umiru bez sakramenata, a neki da su se i poturčili; također su izjavili, da ih Turci često pitaju: zašto ne idu u crkvu, zašto se ne krste i zašto ne drže svoju vjeru, neka za to ne krive Turke. Prioli je dao pravo Breljanima, a ne tuženome biskupu, koga zapravo nije ni saslušao.[245]

4. Fra Frane Baličević, OFM, biskup bosanski (1588—1615)

Fra Frane Baličević, *Sutješčanin,* koga izvori nazivaju »De Stephanis« i »Falconi«, imenovan je 14. XI. 1588. bosanskim biskupom s pravom, da može vršiti biskupske čine u svim okolnim biskupijama na turskom području, koje ne bi imale vlastitog biskupa.[246]

Kada je 1604. poginuo biskup Ugrinović,[247] tada je Baličević preuzeo vršenje dužnosti upravitelja krajinske biskupije na temelju spomenutoga ovlaštenja Sv. Stolice.[248] Međutim, već za života Ugrinovićeva uplitao se Baličević u stvari krajinske biskupije. U izvještaju što ga je 1600. prigodom pohoda ad limina u Rimu podnio papi Inocentu XI Baličević među ostalim kaže, da je kao biskup bio samo jedanput u *Zaostrogu,* kada je 1589. posvetio samostansku crkvu s grobljem, te da su ga tom prigodom napali Turci otevši mu konja i prtljag, a on sam da im je jedva utekao iz ruku. Dalje očituje Sv. Ocu, da je 1599. namjeravao pohoditi samostane u Zaostrogu i Makarskoj, ali da su ga drugi odvratili od nauma, jer da bi ga Turci mogli opet napasti. Stoga je dao punomoć dominikancu *fra Stjepanu* i njega poslao da pohodi one strane.[249]

---

[245] *Horvat K.*, Glagolaši u Dalmaciji početkom 17. vijeka, STARINE, XXXIII. Zgb. 1911, 537—556; *Zlatović*, Franovci, 50; *Mandić*, DB, 48.

[246] V. b 242.

[247] Pitanje doba i načina njegove smrti riješio *Mandić*, DB, 48—50.

[248] *Farlati*, IS, IV, 78.

[249] *Horvat K.*, Novi historijski spomenici, GZM, XXI, 72. Tu je pogrešno navedena godina posvećenja crkve u Zaostrogu 1583. mjesto 1589, pa je to navelo Jelenića na krivi zaključak, da je Baličević obavio navedenu posvetu prije nego li je postao biskup, (*Jelenić*, Kraljevsko Visoko i Samostan sv. Nikole, Saraj., 1906, 62—63, 67—68).

Po svoj prilici Baličević nije ni kasnije pohađao krajinsku biskupiju, ali je imenovao *fra Mihovila Runovića* za svoga generalnoga vikara u Krajini. Zbog duvanjske i krajinske biskupije Baličević je došao u *sukob* sa splitskim nadbiskupom *Markantunom de Dominis* (1602—1615), koji je htio te dvije ispražnjene susjedne biskupije sasvim priključiti svojoj nadbiskupiji. De Dominis je poslije 5. VII. 1605. imenovao za duvanjsku biskupiju svoga generalnoga vikara *fra Pavla Kačića*, ali ga je po nalogu Sv. Kongregacije nakon nekoliko godina morao opozvati.[250]

Osim navedenih biskupa-upravitelja krajinsku su ispražnjenu biskupiju prigodice pohađali i *drugi biskupi*, obavljali u njoj neke biskupske čine, a u prvome redu *posvećenje crkava*. Znamo, npr., da je između 1551. i 1564. samostansku *crkvu u Makarskoj* posvetio smederevski biskup *fra Toma Skorojević*.[251] Sofijski biskup *fra Petar Soljanin* (1601—1623), za koga kažu da je bio odgojen u makarskome samostanu, posvetio je tri crkve u bližoj i daljoj makarskoj okolici: 1606. u *Drašnicama*, 1612. u *Makru* i nepoznate godine novu crkvu u *Rašćanima*.[252]

5. Franjevci i vršenje biskupskih čina

Već je 1322. papa Ivan XXII svojom bulom iz Avinjona dao bosanskim franjevcima mnoge povlastice da uzmognu uspješnije vršiti svoju misionarsku službu. Te su *povlastice* kasnije potvrđivali drugi pape, kao Martin V (1417—1431) i Eugen IV (1431—1447). Između tih povlastica ističu se ove: ako nema katoličkoga biskupa, dijeliti *sakramenat potvrde, četiri niža reda* i *blagoslivljati svećeničko ruho*, oltarnike, tjelesnike, prenosne i nepomične oltare i kaleže.[253]

Tim su se povlasticama služili franjevci *makarskoga* i *zaostroškoga samostana* početkom 16. st. jer makarska biskupija nije tada imala svoga biskupa, a možda ni upravitelja. Zbog toga je splitski nadbiskup Bernard Zane, kao metropolita Dalmacije, pozvao na odgovornost franjevce-dušobrižnike koji su pripadali samostanima u Makarskoj i Zaostrogu i ujedno im naložio, da mu pokažu pismena svjedočanstva o tim povlasticama, koje Apostolska stolica ne običaje davati nebiskupima. Nadbiskupu su odgovorili *fra Stipan*, prokurator provincije Bosne Srebrene, i *fra Luka Lupificius* (Vuković?), starješina olovskoga samostana, da bosanski franjevci nisu svojevoljno i lakomisleno zloupotrijebili pravo obavljanja navedenih obreda, nego da se oni služe pravima koja im je odavno dala Apostolska

---

250 *Mandić*, DB, 51—52.

251 Libro C, 15, ASM; *Lulić*, Stato, 28, 3.

252 U Drašnicama se zapravo radilo o pomirenju crkve (v. Prilozi II, 1).

253 *Gonzaga F.*, De origine seraphicae religionis franciscanae, Venecija, 1603, 585—586, povlastice br. 5, 7 i 30.

Stolica, a osobito papa Eugen IV. Diplome s povlasticama čuvale su se u provincijalnome arhivu. Dapače, bosanski su franjevci imali i tu povlasticu, da njihovo starješinstvo može imenovati najzgodnije muževe, da upravljaju crkvama: bosanskom, duvanjsko-makarskom i drugima koje su bile pod Turcima.[254]

II. MAKARSKA BISKUPIJA OD 1615. G. DO KRAJA TURSKE VLADAVINE

1. Obnova biskupije 1615. g.

Premda nam je poznato da je stara makarska biskupija bila osnovana još u antičko doba, a obnovljena u srednjemu vijeku, uza sve to mi još uvijek ništa pobliže ne znamo ni o njezinu osnutku, niti o prvoj obnovi, dapače ni to koje su se godine dogodili ti važni događaji za crkvenu povijest kod nas. Upravo stoga smatramo uputnim donijeti u hrvatskom prijevodu sažeti kratki izvorni izvještaj o obnovi makarske biskupije u doba turske vladavine, što nam se sačuvao u vatikanskome tajnome arhivu. Taj kratki izvještaj glasi:

»U ponedjeljak dne 15. lipnja (1615) u Rimu u auli palače u Kvirinalu bio je tajni konsistorij, na kojemu se na prijedlog preč. g. kardinala (Petra) Aldobrandija, a zamjeni preč. g. kardinala (Franje) od Dietrichsteina, Presveti naš Gospodin (papa Pavao V) pobrinuo za makarsku biskupiju u kraljevini Dalmaciji u zemlji nevjernika, koja je zbog turske tiranije mnogo godina ostala ispražnjena, osobom *fra Bartolomeja Kačića,* reda sv. Franje od opsluženja, čijega reda braća upravljaju *crkvom sv. Petra,* koja je jedina (!) crkva (toga imena?) u cijeloj njegovoj biskupiji.«[255]

Da uzmognemo razumjeti taj kratki izvještaj, treba da se osvrnemo na razloge koji su doveli do obnove makarske biskupije. Te, pak, razloge treba tražiti u vanjskim i unutarnjim okolnostima, u kojima se tada nalazila Crkva Kristova u svijetu i u hrvatskim zemljama.

Obnova makarske biskupije 1615 g. spada u doba sveopće katoličke obnove u duhu načela i odluka, koje je postavio *Tridentski sabor* (1545—1563), a na osobiti način na području uređenja biskupija i širenja katoličkih misija u »zemljama nevjernika«.

To doba za Klementa VIII (1592—1605) i Pavla V (1605—1621) također je doba *pripremnih radova,* koji su doveli do osnutka *Kongregacije de*

---

[254] *Farlati,* IS, IV, 191—192.
[255] *Mandić,* AFH, 66.

Propaganda Fide 1622 g. pod neposrednim Pavlovim nasljednikom Grgurom XV (1621—1623).[256]

Prilike su na području same makarske biskupije bile takve da su upravo zahtijevale obnovu biskupije.

Prva je činjenica pogodna za obnovu bila ta što je makarska biskupija nekoć zaista *postojala* (6. st., te 14—15 st.), na što u Rimu nisu zaboravili, i što je bila ispražnjena »vrlo mnogo godina«.[257]

Stanovništvo na području biskupije bilo je vjerski *homogeno*, tj. katoličko,[258] a moglo ga je biti oko *10.000 duša.*[259]

Broj crkvenih ustanova i svećeničkoga osoblja, bez kojih jedna biskupija ne može ni opstojati ni djelovati, bio je zadovoljavajući, jer unatoč stogodišnjoj turskoj vladavini: na užem su se području biskupije u doba obnove nalazila *četiri franjevačka samostana* (Makarska, Zaostrog, Imotski i Živogošće) i najmanje *35 crkava* po selima, između kojih oko 25 u Primorju, dok su ostale bile u biokovskom zaleđu.[260] Broj je *svećenstva* mogao biti oko 30 franjevaca, uz neznatan broj svjetovnih svećenika.[261]

U prvim desetljećima 17. st. može se govoriti i o nekoj *povoljnoj vjerskoj slobodi* na prostoru Bosanskoga pašaluka, pod koje je spadalo B-n. područje, a ta je sloboda zbog zemljopisnog položaja uvijek bila veća i izrazitija u Primorju, pa i u njegovu neposrednom zaleđu, gdje je pučanstvo bilo uglavnom vjerski homogeno, negoli u unutrašnjosti pašaluka. Upravo su, naime, u to doba sagrađene *nove crkve* u selima: u Raščanima (1601), Župi Biokovskoj (1602), Makru (1602) i Tučepima (1602), dok su se u Prološcu i Živogošću podizala *dva nova samostana*, i to prvi oko 1600, a drugi od 1612. do 1620.[262]

Osim toga *duvanjska biskupija*, pod koju je kao susjeda spadala makarska biskupija, ostala je nepopunjena više od 30 godina, tj. otkada je 1575. fra Danijel bio premješten na muransku biskupiju u Italiji, a makarska preko 100 godina, pa je trebalo postaviti biskupa i u Duvno, i u Makarsku. Doista, sve je bilo dozrelo za obnovu obiju biskupija. Još je trebao samo *povod*, a dao ga je upravo onaj, koji je htio obje biskupije dokinuti i pripojiti ih svojoj, naime splitski nadbiskup *Markantun de Dominis*.

---

256 *Callaey F.*, Praelectiones historiae ecclesiaticae aetatis mediae et modernae, Rim, 1959³, 420—424.

257 »Vacanti a plurimis annis«. . . *Mandić*, AFH, 66.

258 De Dominis u prijedlogu Pavlu V (1608. g.) kaže, da je duvanjska biskupija (a on je pod njom razumijevao i makarsku!) »hominibus catholici romani ritus plenissima«. *Mandić*, AFH, 53.

259 Suvremeni se izvještaji ne slažu u odredivanju broja katolika pod Turcima: dok jedni tvrde da je 1615. g. na području ondašnje mak. biskupije bilo do 40.000 katolika (Farlati, IS, IV, 193), dotle drugi kažu, da je desetak godina kasnije na području cijele bosanske provincije živjelo samo 30.000 katolika (*Jelenić*, Spomenici, STARINE, XXXVI, 89), što drugi smatraju greškom izvjestitelja, koji je trebao napisati 300.000! (*Pandžić B.*, Relatio de Provincia Bosnae Argentinae O.F.M. an. 1623, RADOVI HPI, I—II, Rim, 1965, 216).

260 V. str. 144—145. ovoga djela.

261 1623. g. u naša četiri samostana živio je 51 franjevac (v. naprijed str. 129), a 1609. g. u sedam bosanskih samostana, od kojih su i četiri naša, živjelo je preko 40 svećenika (*Mandić*, AFH, 55), pa je oko 1615. g. u samostanima B-n. područja moglo biti 30 svećenika, bez klerika.

262 V. pogl. II., III. i IV.

Dne 15. XI. 1602. imenovan je za splitskoga nadbiskupa dotadašnji senjski biskup Markantun de Dominis (Gospodnetić), (* Rab, 1560 — † Rim, 8. IX. 1624), glasoviti Rabljanin, muž velikih sposobnosti, ali i mana. Poduzetni i slavični nadbiskup ponosno se nazivao: »Comes Palatinus, archiepiscopus Spalatensis, Dalmatiae et Croatiae primas«, dok se stvarno njegova biskupska vlast zaustavljala skoro na vratima grada Splita, jer su najveći dio njegove nadbiskupije zauzeli Turci.[263]

Čovjek širokih osnova odlučio je proširiti granice svoje jurisdikcije, kao ono nekoć njegovi predšasnici u doba kralja Tomislava i Grgura Ninskoga. Kako nije mogao na zapad i otoke, gdje su biskupovali Marcije Andreucci u Trogiru (1604—1622) i Petar Cedulini u Hvaru (1581—1634), baci oko na istok, na dvije prostrane biskupije, koje su već dugo bile bez svojih pastira.

Odmah nakon pogibije biskupa Ugrinovića nadbiskup Markantun je poduzeo ozbiljne korake i u Mlecima (1604) i u Rimu (1608), da bi se duvanjska i krajinska biskupija dokinule i jednostavno pripojile splitskoj nadbiskupiji. U svome prijedlogu papi Pavlu V, što ga je 23. VII. 1608. uputio iz Splita, nadbiskup je za svoju namjeru naveo slijedeće *razloge:* 1. Ne treba imenovati novoga biskupa za duvanjsko-krajinsku biskupiju, jer ne bi imao od čega ni živjeti, pošto ga čitava biskupija ne bi mogla uzdržavati, kao što je to pokazao slučaj upravitelja Ugrinovića, pa stoga pokojni Klement VIII nije ni htio popuniti navedenu biskupiju; 2. niti je sigurno, niti je korisno bosanskim franjevcima povjeriti brigu za te duše, a da nemaju nekoga tko će ih stalno poticati i nadzirati, jer mnogi umiru bez sakramenata, a i djeca bez krštenja; 3. bosanski je biskup mnogo udaljen, a uz to mu je biskupija prevelika, pa ne bi mogao biti od koristi na tim stranama. Stoga ostaje jedina mogućnost — zaključio je Dominis —, da se duvanjsko-krajinska biskupija zauvijek sjedini sa splitskom. Okolnost, pak, što se tada duvanjsko-krajinska biskupija sva nalazila pod turskom vlašću, dakle pod drugom državom, Dominis je mislio riješiti time, što bi imenovao jednoga franjevca za svoga vikara sa širokim ovlaštenjima, koji bi bio isključivo njemu podložan.

Planovi nadbiskupa Dominisa nisu uspjeli, jer su naišli na jak *otpor bosanskih franjevaca,* koji su poduzeli potrebite korake i u Mlecima, i u Beču, i u Rimu tako da su sva tri dvora bila protivna nadbiskupovim namjerama. Nakon borbe od pet godina (1604—1609) nadbiskup je morao kapitulirati.[264] U toj su borbi bile odlučujuće *izjave dvaju šibenskih kanonika,* rodom Bošnjaka, na koje se papinski nuncij u Mlecima bio obratio za točne informacije.

---

[263] *Ljubić S.,* O Markantunu Dominisu Rabljaninu, RAD JA, X, Zgb, 1870, 1—159; *Novak G.,* Povijest Splita, II, Split, 1961, 338—347; *Zlatović,* Franovci, 49 sl.

[264] *Mandić,* AFH, 49—50; 52—54.

Glavne misli u izjavama tih kanonika *don Ivana Grunjevića* od 7. I. 1609.[265] i *don Tadije Milinića* od 16. II. 1609.[266] jesu ove: 1. U duvanjsko-krajinskoj biskupiji duhovnu službu već dulje vremena s *uspjehom* vrše *bosanski franjevci,* jer su sinovi svoga puka; 2. franjevci su, kao turski državljani, uspjeli svoj položaj i svoje djelovanje osigurati *mnogim dokumentima,* izdatim od najviših turskih vlasti, pa bi bilo nerazborito njihovu misiju zamijeniti drugom, čiji bi poglavar boravio u drugoj državi; 3. franjevci se s uspjehom opiru zulumu, koji na njih i na njihove vjernike vrše viši predstavnici *raskolničke crkve;* 4. ako bi se ostvario plan nadbiskupa Dominisa, kroz kratko bi vrijeme došao u pitanje *opstanak* svih *sedam franjevačkih samostana,* a s njima i opstanak same Katoličke crkve u tim krajevima; 5. biskup, *turski podanik,* može lakše i uspješnije vršiti svoju misiju u navedenim krajevima negoli strani biskup, koji se ne bi smio ni pojaviti pred Turcima. Itd.

Navedeni ozbiljni razlozi Grunjevićevi i Milinićevi bili su uvaženi i u Mlecima i u Rimu, a Dominisovo moljakanje odlučno *odbijeno* tako da je ovaj bio prisiljen moliti za oproštenje dužda Leonarda Dona pismom od 4. V. 1609. iz Splita.[267] Ali, ne samo to! Doskora je upravo poslije te borbe Sv. Stolica obnovila obje biskupije imenovavši *dva biskupa:* 30. VIII. 1610. Pavao V je postavio za »roškoga« ili duvanjskoga biskupa austrijskoga franjevačkog provincijala *fra Alfonza de Requesens,*[268] a pet godina kasnije tj. 15. VI. 1615. isti je papa poslije tako duge ispražnjenosti makarskoj biskupiji dao za biskupa domaćega sina *fra Bartula Kačića-Žarkovića.*[269]

2. Imenovanje makarskih biskupa

Makarske je biskupe *redovito imenovao papa.* Tako je bilo prije[270] pa i za vrijeme turske vladavine. Međutim, ipak ima jedan izuzetak. Prvoga biskupa obnovljene makarske biskupije *fra Bartula Kačića* već je 1614. prethodno imenovao bečki *cesar Matija* (1608—1619). O tome nam fra Bartul priča u svojim uspomenama: »Ja nahodeći se u kraljevstvu od Bojemije u gradu Budvajišu na 1614 miseca febrara bih imenovan biskup i učinjen od cesara Matijaša, priporučen Svetom Ocu Pavlu Petomu«.[271]

Car se tada poslužio pravom, što su ga tek u 15. st. stekli hrvatsko-ugarski kraljevi, da u Dalmaciji oni imenuju biskupe, koje bi pape naknadno potvrđivali.[272] Tako je bilo i u ovome slučaju: nakon kanonskoga ispita na

[265] *Zlatović,* Franovci, 51.
[266] *Mandić,* AFH, 54—57.
[267] *Mandić,* AFH, 58—59.
[268] N. dj., 60—64.
[269] V. gore tekst o obnovi makarske biskupije 1615. g. u vezi s bilješkom 255.
[270] Dne 30. VI. 1635. g. Kongregacija Prop. je potvrdila običaj, da starješinstvo Bosne Srebrne predloži kandidate za biskupa, između kojih će onda papa izabrati jednoga (*Jelenić,* Spomenici. STARINE, XXXVI, 109—110). — God. 1365. splitski je kaptol imenovao »biskupa Neretve« (v. gore b 79).
[271] *Zlatović,* Franovci, 72; *Kolendić* u GODIŠNJICI ČUPIĆA, 33, 245.
[272] *Šišić F.,* Pregled povijesti hrvatskog naroda², Zgb, 1962, 245.

sjednici Kongregacije od 22. IV. 1615. papa je dne 15. VI. 1615. potvrdio imenovanje sa strane bečkoga cesara, odnosno hrvatsko-ugarskoga kralja i tako »providio« makarsku biskupiju osobom fra Bartula Kačića.[273]

Značajno je da je bečki car imenovao biskupa pod turskom vlasti smatrajući tako makarsku biskupiju dijelom, koji bi trebao pripadati hrvatsko-ugarskoj kraljevskoj kruni, ali su ga Turci silom oduzeli. Međutim slijedeća dva puta nije više bečki car imenovao makarske biskupe. Propaganda je 1625. izjavila da ugarski kralj nema prava imenovati biskupe koji nisu u sklopu Ugarske, pa tako ni makarskoga biskupa.[274]

Kada je u Rim stigla vijest o smrti biskupa fra Bartula, tada je Propaganda 21. VIII. 1645. odlučila *fra Petra Kačića,* koga je već davno za to predložio pokojni fra Bartul, imenovati makarskim biskupom. Papa Inocent X (1644—1655), smatrajući da imenovanje makarskoga biskupa spada na bečkoga cara, odobrio je dne 12. IX. 1645. Propagandin dekret pod uvjetom, da kandidat podnese dokaz o carskome imenovanju.[275]

Kad je kardinal Corneli izvijestio, da je već 29. VII. 1645. iz Beča car Ferdinand III (1637—1657) imenovao fra Petra makarskim biskupom. Propaganda je 18. XII. 1645. odredila da se ispita, da li bečki car ima pravo imenovati makarskoga biskupa. Nakon što se ustanovilo, da je *uvijek, osim zadnjega puta, Sv. Stolica slobodno popunjavala makarsku biskupiju,* Propaganda je 26. I. 1646. zaključila, da se pristupi postavljanju fra Petra Kačića makarskim biskupom *bez spominjanja carskoga imenovanja.*[276]

Konačno je papa Inocent X dne 25. VI. 1646. — točno godinu dana nakon smrti biskupa fra Bartula († 25. VI. 1645) — u tajnome konsistoriju u Paulinskoj auli na Kvirinalu na prijedlog kardinala Capponija imenovao fra Petra Kačića makarskim biskupom, a da u istoj odluci nije spomenuto carsko imenovanje.[277]

Nakon smrti biskupa fra Petra, koja se desila ili 1660., ili početkom 1661, »svjetovni i redovnički *kler grada Makarske*« dne 12. VII. 1661. *predložio* je Sv. Stolici *fra Miju Jelavića* za novoga makarskoga biskupa.[278]

Starješinstvo Bosne Srebrene već je u ožujku 1661. saznalo, da je *fra Marijan Lišnjić,* Imoćanin, koji se tada nalazio u Italiji, promaknut za biskupa bez znanja istoga starješinstva, koje je bilo protiv bilo kojega imenovanja novih biskupa na području Bosanske provincije, jer ih je ona uzdržavala. Stoga su provincijal fra Franjo Ogramić i generalni vizitator fra

---

[273] Annales Minorum, XXV, 549; *Mandić,* AFH, 66; *isti,* DB, 55; *Farlati,* IS, IV, 193—195.
[274] *Farlati,* IS, IV, 79.
[275] *Mandić,* AFH, 132—133.
[276] N. dj., 136—137.
[277] N. dj., 141.
[278] N. dj., 168—169.

Martin Požežanin 30. III. 1661. uložili prosvjed kod rimskih kardinala protiv imenovanja fra Marijana Lišnjića za biskupa.[279]

Uza sve protivne molbe i prosvjede nakon tri godine zatezanja konačno je 11. II. 1664. papa Aleksandar VII (1655—1667) u tajnome konsistoriju u apostolskoj palači na Kvirinalu na prijedlog kardinala Decija Azzolinija imenovao *fra Marijana Imoćanina* za makarskoga biskupa.[280] Marijan je malo poslije imenovanja primio biskupsko posvećenje u franjevačkoj crkvi Aracoeli u Rimu.[281] Čini se da Lišnjić duguje biskupsku čast svojoj vlastitoj okretnosti i dobrim vezama u Rimu, gdje se zadržavao u tu svrhu od 1660. do 1664. Konačno je tako Lišnjić postao makarskim biskupom protiv volje starješinstva svoje provincije i makarskoga klera.

Treba opaziti značajnu činjenicu, da je Sv. Stolica u sva tri slučaja imenovala makarskim biskupom kandidata, koji je ujedno bio: franjevac, domorodac, turski podanik i pripadnik jednoga od tri stara samostana B-n područja.

Što se tiče *naziva* makarskoga biskupa spomenuti rimski izvori 17. st. redovito ga zovu *»episcopus Macar(i)ensis«*, a njegovu biskupiju *»dioecesis«* ili *»ecclesia Macar(i)ensis«:* makarski biskup, makarska biskupija. U carskim, pak, dokumentima za makarskoga biskupa susrećemo naziv *»omiški biskup«*. Tako je Ferdinand III 1645. imenovao fra Petra Kačića za »episcopum Almisiensem«.[282] Makarski su biskupi dobili taj naziv, jer su u prеđašnjim stoljećima boravili u Omišu, iako Omiš nikada nije pravno pripadao makarskoj biskupiji, nego splitskoj nadbiskupiji. Stoga Sv. Stolica nije htjela prihvatiti taj novi naziv »omiški biskup«, nego se držala staroga naslova »makarskoga biskupa«.

3. Sjedište makarskih biskupa

Farlati kaže, da je tobožnji makarsko-trebinjski biskup Franjo Orelli 1520. udario svoje sjedište u novom samostanu otaca franjevaca u Makarskoj, »kako je to bilo određeno« (»uti decretum fuerit«).[283] Međutim, već smo vidjeli, da Orelli uopće nije bio makarski biskup. Osim toga nije nam poznat nikakav »decretum«, po kome bi makarski samostan u 16. st. bio službeno proglašen rezidencijom makarskoga biskupa, a samostanska crkva katedralom. To tim više, što tokom cijelog 16. st. makarska biskupija nije imala vlastitoga biskupa.

Tek je u 17. st. obnovom makarske biskupije *samostan Sv. Marije u Makarskoj* postao zaista rezidencijom makarskoga biskupa, a samostanska

279 *Fermendžin*, Acta Bosnae, 502.
280 *Mandić*, AFH, 175.
281 Annales Minorum, XXXI, 215.
282 *Fermendžin*, n. dj., 460.
283 *Farlati*, IS, IV, 192.

crkva katedralom. Taj časni naslov koliko je poznato, samostan i crkva, nisu dobili *nikakvim dekretom*, nego silom prilika, jer je u glavnome gradu biskupije bila jedina crkva — samostanska crkva, i jedina crkvena stambena zgrada — samostan.

U samostanskoj se crkvi u Makarskoj *prvi ustoličio* za biskupa *fra Bartul*. O tome kaže Farlati: »Kad je došao u Makarsku, svatko ga je primio uz neopisivo klicanje i veselje, a on je udario svoje sjedište kod otaca franjevaca gradskoga samostana Svete Marije«.[284] To je moglo biti svršetkom 1615. ili početkom 1616. Zanimljivo je, da se mladi biskup Kačić, iza kako je u Mlecima primio biskupsko posvećenje, nije povratio najprije u svoju biskupiju, nego je preko Zadra pošao u Bosnu i obišao je od Olova do Banja Luke. Dne 25. XI. bio je na zboru franjevaca u bosanskome Kreševu, odakle se tek tada zaputio u svoju biskupiju. U svojim autobiografskim bilješkama[285] fra Bartul uopće ništa ne govori o nekome dočeku i ustoličenju u Makarskoj, vjerojatno iz skromnosti, ali u Farlatijevu tvrdnju ne treba sumnjati, jer je činjenica sama po sebi razumljiva, a i sam je fra Bartul smatrao Makarsku glavnim gradom svoje biskupije.

Inače je prvi biskup obnovljene biskupije ponajviše stanovao u svome zavičajnome samostanu *Zaostrogu*, koji je nazivao svojim »domom«. Tako sami fra Bartul veli, da je nakon godinu dana putovanja u Rim i natrag došao »doma u Zaostrog na Svetoga Jurja« 1621.[286] Nakon skoro dva desetljeća (1640) opći pohoditelj bosanske provincije *fra Pavao Pelicer* našao je biskupa fra Bartula u njegovu redovitom boravištu u Zaostrogu, premda isti pisac zove Makarsku gradom i katedralom makarskoga biskupa.[287] Fra Bartul nije mogao provesti konac života na području svoje biskupije, nego u zbjegu na mletačkome teritoriju u *Sućurju* na otoku Hvaru, gdje je i umro 1645. u kući, koju je sam sagradio.[288]

Nakon »oslobođenja« Primorja poslije 1646. biskup *fra Petar Kačić* podigao je u Makarskoj *kapelu sv. Ante*[289] i vjerojatno uz nju neku kuću, koja se zvala »*biskupova kuća*«.[290] Ali, nije ih dugo uživao. Zbog teških ratnih prilika fra Petar je morao prije 1658. također pobjeći na mletački teritorij, na otok Hvar, gdje je i umro. Njegovu su kapelu Turci srušili i više se nije obnovila.[291]

Treći makarski biskup *fra Marijan Lišnjić* u početku svoje službe 1665. boravio je u *Podgori* s još dva svećenika i jednim slugom.[292] Godine 1678. bio je dulje vremena u *Imotskome*. Inače, koliko nam je poznato, Lišnjić je

---

[284] N. dj., 193.
[285] *Kolendić*, n. dj., 233—252.
[286] N. dj., 246.
[287] STARINE, XXIII, 18—19.
[288] *Kolendić*, n. dj., 248.
[289] L 2, 486.
[290] »Biskupovu kuću« spominju neki spisi 17. st., ASM.
[291] L 2, 486. Prema Lišnjiću, stariji su makarski biskupi navodno imali sjedište u Omišu, gdje su se 1672. g. nalazili i kuća i arhiv makarskih »ili omiških« biskupa.
[292] A. Prop., Rim: Acta a. 1666, vol. 35, f. 51.

najviše stanovao *u Makarskoj*, u franjevačkome *samostanu*, u kojemu je on jedini od dotadašnjih makarskih biskupa dočekao konac života.

Biskup Lišnjić u dugome izvještaju Sv. Stolici *1672. g.* među ostalim kaže, da su njegovi predšasnici nekoć stanovali u *Omišu*, gdje da se još uvijek nalazi biskupska kuća i arhiv »omiško-makarskih biskupa«. Zatim se tuži Sv. Stolici, kako biskup u Makarskoj nema: »ni rezidencije, ni kuće, ni župske crkve, ni arhiva, ni knjiga, ni biskupske menze, ni sakristije, niti ikakve stvari koja bi se mogla zvati biskupovom«. Stoga u istome izvještaju dalje predlaže, da Sv. Stolica »treba svakako iz rečenoga samostana (u Makarskoj) uklonuti fratre, pa da u njemu biskup zasjeda«![293]

Sv. Stolica, dakako, nikada nije udovoljila smionoj želji biskupa Lišnjića, a makarski su franjevci biskupu Lišnjiću dali u svome samostanu stalno gostoprimstvo i u svojoj crkvi grob.

Što se tiče *uzdržavanja* makarskoga biskupa znamo da je biskup fra Petar primao *od Venecije 100 dukata* godišnje, a od *Austrije 300 forinti.*[294] Inače su biskupe u Bosni pod Turcima, pa tako i makarskoga, morali uzdržavati *samostani*. Nekoć je bilo i posebnih župa, čiji su prihodi išli u korist biskupa, ali je to Kongregacija dokinula 1676. Upogled biskupske kurije biskup je redovito imao svoga *tajnika*, generalnoga *vikara* i jednoga *slugu*. I njih je također uzdržavao samostan.[295]

4. Granice makarske biskupije

O granicama se makarske biskupije može nešto pobliže govoriti tek od onoga doba, od kojega je obnovljena pod Turcima, tj. od 1615.

Glavni izvor za poznavanje granica makarske biskupije u 17. st. jesu izvještaji makarskih biskupa Sv. Stolici, a u prvome redu *izvještaj biskupa fra Bartula oko 1630.*

Fra Bartul počinje opis svoje biskupije ovako: »Makarska biskupija jest pod vlašću Turaka u pokrajini Dalmaciji i nadvojvodini Sv. Save, položena uz obalu Jadranskoga mora«.[296]

Orijentaciona točka fra Bartulu za određivanje granica makarske biskupije jesu *četiri samostana* (Makarska, Živogošće, Zaostrog i Imotski), koji su se tada u njoj nalazili. Prema tome dokle su sezale župe podložne tim samostanima, dotle je uglavnome sezalo i područje makarske biskupije u to doba. Pastoralno područje spomenutih četiriju samostana oko *1630. g.* obuhvatalo je prostor koji je graničio na jugu morem od *Vrulje do ušća Neretve;* na istoku *rijekom Neretvom* od ušća Neretve preko Mostara do

[293] L 2, 486.
[294] V. gore b 292.
[295] A. Prop., Rim: Scritt. rif. nelle congr. gen., vol. 262, 17; ACTA ORDINIS FR. MINORUM, 1900, 84.
[296] Farlati, IS, IV, 195.

uključivo planine *Čabulje;* na sjeveru pravcem od Čabulje na *Rakitno-Vir-Aržano;* na zapadu se širila *Cetina* (Donja i Gornja), *župa* makarskoga samostana, čije je područje teško točnije odrediti.[297]

Biskup fra Bartul, dakako, iz makarske biskupije isključuje područje *samostana Rame,* za koji kaže, da sa svoje *četiri župe* (dvije u okolici Duvna, te po jedna u Livnu i Rami) spada zapravo u *duvanjsku biskupiju,* koja je ostala bez svoga pastira, pa je bosanski biskup-administrator povjerio ramsko područje zbog blizine makarskome biskupu tako da makarski biskup upravlja cijelim područjem *između Neretve i Rame.*[298]

Površinu svoje biskupije biskup mjeri vremenskim mjerilom: duga je dan i po hoda, a široka oko jedan dan hoda.

Sva su tri naša biskupa vodila *parnice sa susjednim biskupima* zbog granicâ. Naročito je parnica biskupa fra Bartula sa tobožnjom *»stjepanskom biskupijom«* uzvitlala mnogo suvišne prašine i u Rimu i kod kuće tako da je stavila u pitanje istočne granice makarske biskupije i za više godina mir među svećenstvom i vjernicima trebinjske i makarske biskupije.

Turci su, naime, 1624. iz Albanije protjerali skadarskog biskupa *fra Dominika Andrijaševića, OFM,* koga su neki slabi katolici optužili radi veleizdaje. Ostavši bez biskupije Andrijašević je uspio uvjeriti Sv. Stolicu, da je stara *»ecclesia stephanensis«,* koja je zapravo bila u Albaniji 80 km južno od Kroje, identična sa starom biskupijom u Naroni u Hercegovini. Pošto je stara Narona bila porušena, titul katedrale sv. Stjepana iz Narone bio je prenesen u *Gabelu,* gdje su franjevci 1614. podigli novu crkvu na mjestu srušene oko 1540. Odobrenjem Propagande biskup je Andrijašević došao u Hercegovinu i kao biskup počeo upravljati novom biskupijom uzevši dijelove trebinjske i makarske biskupije s obje strane Neretve, i to: *Popovo polje, Zažablje, Gradac, Čitluk i Mostar.* Andrijašević se održao u Hercegovini *šest godina* (1625—1630) uz neprestane borbe s makarskim i trebinjskim biskupom, kao i s bosanskim franjevcima.

Poslije duge i mučne parnice, koja se vukla punih 6 godina i raspravljala na 30 sjednica, Propaganda je dne 27. III. 1631. stvorila zaključak da *fra Dominik Andrijašević mora napustiti biskupiju,* a trebinjski i makarski biskup dobivaju natrag svoje krajeve. Dakle, *status quo ante,* dok će Andrijašević do smrti živjeti u Rimu u nekome samostanu na trošak Sv. Stolice. Biskup fra Dominik Andrijašević nije dugo ni živio. Već 13. III. 1632. bio je pokojni.[299]

Makarski *biskup fra Petar Kačić* vodio je spor s bosanskim biskupom fra Marijanom Maravićem *zbog Rame,* koju su obojica svojatala. Sv. Stolica

---

[297] v. kartu »Makarska biskupija u XVI-XVII. st.« na kraju knjige.
[298] *Farlati,* n. dj., 195.
[299] *Draganović K.,* Tobožnja »Stjepanska biskupija« . . . u Hercegovini, CS Zgb, 1934, 29—58; *Mandić,* AFH, 82 sl.

je 1650. riješila spor tako, da je Ramu dosudila bosanskome biskupu i odredila da *Rama* ima biti *dio bosanske biskupije.*[300]

Biskup *fra Marijan Lišnjić* imao je još veće pretenzije od svojih predšasnika. On je, naime, 1672. poslao Sv. Stolici memorandum o granicama makarske biskupije i o svome skoro desetgodišnjemu djelovanju u njoj. Prema Lišnjiću *granice makarske biskupije* idu uz granice trebinjske i bosanske biskupije, a to su: *Ivan-planina, Zec-planina, »Gigantov Grob«, Jajce, Bilaj* i na sjeveru *Lika!*[301]

U istoj se spomenici Lišnjić posebno osvrće na *spor s bosanskim biskupom* radi granica biskupije *i s ramskim franjevcima* zbog ramskih krajeva. Lišnjić se pozivlje na tobožnju tvrdnju *Tome Arhiđakona Splićanina* (1200—1268), da se makarska biskupija nalazi *između* rijeka *Cetine i Neretve.* Dosljedno tome Lišnjić tvrdi da se i *Duvno,* (koje po njemu nije nikada bilo posebna biskupija!) i *Rama* s Prozorom nalaze na teritoriju makarske biskupije tako da njegova biskupija seže sve do vrata Jajca u Bosni, čega neće da prizna njemu suvremeni bosanski biskup. Lišnjić moli Sv. Stolicu, neka naredi bosanskome biskupu, da ne prelazi spomenutih starih granica, nego neka se drži onoga što je od davnina bilo određeno.[302]

Lišnjić je nastojao prisvojiti i *istočni dio splitske nadbiskupije,* što je tada bio još pod Turcima. On u spomenutoj spomenici priznaje, da je u doba omiškoga providura *Jakova Gritti*[303] splitski nadbiskup učinio *nagodbu* s makarskim biskupom u pogledu područja dviju velikih župa *Cetine* i *Livna.* Obje su te župe — prema Lišnjiću — pripadale makarskome samostanu, ali su livanjsku župu, koja je nekoć pripadala splitskoj nadbiskupiji, prisvojili ramski franjevci. Međutim u prisutnosti svjedoka: Šimuna Jankovića iz Omiša, Ivana Radobiljca iz Radobolje, fra Petra Kumbata iz Imotskoga, fra Pavla Kunića iz Vrdola, sve samih staraca od 70—78 g. i omiškoga providura Jakova Grittia, — splitski je nadbiskup prepustio makarskome biskupu *župu Livno,* a makarski je biskup »u zamjenu dao« splitskome nadbiskupu *Omiš s ovim selima: Rogoznica, Kučiće, Slime, Poljica, Podgrađe, Blato, Nova sela, Jesenica, Paraći, Radobilja i Grabovac.* Međutim, Lišnjić u nastavku tvrdi da splitski nadbiskup još nikada nije pohodio navedena sela bojeći se da mu Turci ne bi oduzeli život, stoga Lišnjić moli Kongregaciju, neka naredi splitskome nadbiskupu, da se zamjena poništi i da se sve povrati u prijašnje stanje. Lišnjić nadodaje, da je on, poput svojih predšasnika pohađao i Cetinu i Livno, ali da se nije miješao u Omiš i spomenuta sela.[304]

---

300 *Farlati,* IS, 82, 197.
301 L 2, 490.
302 L 2, 487.
303 U nastojanju da bih ustanovio doba vladanja toga omiškoga providura obratio sam se za podatke dobroj poznavateljici omiške povijesti pok. Olgi Vitezić-Lozančić († 1966.), Historijskom arhivu Zadar i Archivio di stato u Veneciji, i od svih troje dobo sam negativan odgovor, da je, naime, dotični providur uopće nepoznat!
304 L 2, 503.

Ne znamo za odgovor Propagande, ali je po svoj prilici bio negativan. Izmijenjene političke prilike, koje su uslijedile *nakon oslobođenja* B-n. područja, dovele su makarsku biskupiju dotle, da je izgubila sve što je u doba turske vladavine imala u Bosni i Hercegovini tako da je *državna granica* između Mletačke republike, odnosno Dalmacije, i Herceg-Bosne bila ujedno *granica makarske biskupije.* Zapadna je granica išla od Vrulje na Grabovac, Lovreć, Cistu, Biorine i Aržano. Na istoku je makarska biskupija dobila na lijevoj obali Neretve *dio trebinjske biskupije* sa Slivnom, Vidonjama, Dobranjem i Metkovićem. Te su granice makarske biskupije ostale do danas.[305]

5. Veze makarskih biskupa sa Sv. Stolicom, bečkim dvorom i turskim vlastima

Zahvaljujući pograničnom položaju svoje biskupije makarski su biskupi češće i lakše saobraćali sa Sv. Stolicom, pa i s vanjskim silama negoli biskupi iz unutrašnjosti turskoga Balkana.

Sva su tri naša biskupa imala osobite *veze s Apostolskom Stolicom,* s kojom su saobraćali ili osobno ili pismeno. Biskup je *fra Bartul Kačić dvaput* išao u Rim *ad limina:* prvi je put u putovanje utrošio više od godinu dana (13. III. 1620 — 23. IV. 1621), a drugi put više od dvije godine (10. IV. 1629 — ? VIII. 1631).[306] *Oba* je *puta* fra Bartul podnio Sv. Stolici *pismeni izvještaj* o stanju svoje biskupije. Ni jedan ni drugi izvještaj *nisu do danas pronađeni,* a glavni sadržaj izvještaja oko 1630. poznat nam je iz Farlatijeva djela.[307] Vjerojatno je fra Bartul prigodom prvoga posjeta Rimu dobio od pape Grgura XV na poklon srebreni *kalež s natpisom:* GREGORIUS XV PONT MAX.[308] Drugi se put fra Bartul dulje zadržao u Rimu zbog spora sa »stjepanskim« biskupom Andrijaševićem. Osim tih osobnih veza fra Bartul je podržavao i pismene veze sa Sv. Stolicom, kada se na nju obraćao radi rješavanja različitih sumnja iz pastoralne prakse ili kada je pod stare dane tražio sebi nasljednika.[309]

Biskup je *fra Petar Kačić* u doba kandijskoga rata *1654.* podnio Sv. Stolici *pismeni izvještaj* o stanju svoje biskupije. Taj je izvještaj ostao do danas *nepoznat.* Znamo za nj samo iz pisma kardinala Petra Alojzija Caraffe, što ga je 22. VIII. 1654. uputio fra Petru u vezi s tim izvještajem o »stradanju njegove ucviljene biskupije«.[310]

Zna se da je biskup *fra Marijan Lišnjić dvaput* podnio Sv. Stolici izvještaj o stanju svoje biskupije: *1666.* i *1672. g.* Prvi izvještaj još nije pronađen,

---

[305] V. kartu makarske biskupije na koncu knjige.
[306] *Kolendić,* n. dj., 241, 246.
[307] *Farlati,* IS, IV, 195—196.
[308] V. naprijed str. 64.
[309] *Mandić,* AFH, 113—114, 116—122, 129.
[310] *Mirković M.* (— *Alačević M.*), Biskup Petar Kačić, Split, 1888, 47—48.

ali se za njegov glavni sadržaj zna iz zapisnika 104. generalne sjednice Propagandinih kardinala 1666. g.[311] Drugi je izvještaj s ostalim prilozima i molbama na preko 50 strana sam Lišnjić osobno predao 4. VII. 1672. Propagandi u Rimu, kada je nakon kandijskoga rata i sklopljena mira došao ad limina u Vječni grad, i tu se zadržao nekoliko mjeseci.[312] Osim toga Lišnjić je 1665. za vrijeme rata upravio Sv. Stolici *tužbu* protiv mletačkih vojnika, što su zarobili i prodali kao robove na turske lađe preko 7000 kršćana iz njegove biskupije. Također je više puta tražio rješenje nekih pastoralnih pitanja, kao i novčanu pomoć. Sv. Stolica mu je doista udijelila 30 škuda pomoći.[313] Na ponovnu molbu biskupa Lišnjića Propaganda mu je 15. I. 1669. dopustila, da može obavljati biskupske funkcije u ramskome samostanu, dok traje potreba, jer su prošle godine Turci bili opljačkali primorske samostane.[314]

Otkada su Hrvati 1527. izabrali Ferdinanda Habzburgovca za svoga kralja, otada su bosanski franjevci upirali *oči u Beč*, nadajući se od bečkih vladara, kao zakonitih hrvatskih kraljeva, pomoći i oslobođenju.[315] Stoga, kada je početkom 17. st. nastala opasnost, da u borbi s nadbiskupom Dominisom izgube duvanjsko-krajinsku biskupiju, bosanski su se franjevci obratili za pomoć Beču. I uspjeli su tako da je car Matija 1614. imenovao bosanskoga franjevca fra Bartula Kačića za makarskoga biskupa. Također je kasnije Ferdinand III 1645. imenovao biskupa fra Petra Kačića za »omiškog«, odnosno makarskoga biskupa. Nisu nam poznate daljnje veze makarskih biskupa s bečkim dvorom. Znamo samo to, da je biskup *fra Bartul 1617. putovao u Beč*,[316] ali ne znamo zašto. Bez sumnje je imao velikih razloga za to, a u prvome redu da traži kakvu milost ili pomoć od vladara, koji ga je učinio biskupom.

Što se tiče veza makarskih biskupa *s mletačkim vlastima*, spomena je vrijedno dopisivanje mletačkih građanskih i vojnih predstavnika s biskupom fra Petrom Kačićem nakon ustanka Makarskoga primorja protiv Turaka, kojemu je ustanku bio na čelu biskup.[317] Mletačke su vlasti dale utočište na svome području obojici biskupa Kačića: prvome početkom, a drugome tokom kandijskoga rata.

Odnos Turaka prema makarskim biskupima bio je različit. Zbog velikoga ugleda, što ga je biskup *fra Bartul* uživao među svojim pukom, i sami su Turci poštivali toga crkvenoga prelata tako da mu nisu pravili smetnja kao ostalim biskupima pod svojom vlasti. Desetak turskih spisa iz naših primorskih samostana govore o »biskupu fra Bartolu, sinu Nikolice«, a

---

[311] A. Prop., Rim: Acta, a. 1666, vol. 35, f. 50v—52 v.
[312] A. Prop., Rim, Scritt. rifer. nelle Congregazioni gen., Vol. 436, f. (472) 479—522, tj. Lišnjićev izvještaj 1672. g. što ga mi označujemo skraćenicom »L 2«, ostao je do danas većim dijelom neobjelodanjen.
[313] *Mandić*, AFH, 177—179.
[314] N. dj., 181.
[315] *Mandić*, DB, 55.
[316] *Kolendić*, n. dj., 244; *Mandić*, AFH., 114—115
[317] V. gore b 310.

odnose se u prvome redu na uređenje pitanja baštine biskupova oca.[318] Ipak je jednom i fra Bartul došao u *sukob* s makarskim naibom Halil-efendijom tako da se ovaj osjetio jako uvrijeđenim. Spor je sretno svršio krajem 1626. pred imotskim kadijom Mustafom. Naib je biskupu oprostio uvredu, a kadija izdao potvrdu, da spomenutoga papaza zbog toga ne smije nitko uznemirivati.[319]

Dok o biskupu fra Petru Kačiću nema nikakva spomena u našim turskim spisima, jer je on za Turke bio buntovnik i stvarno podložnik neprijateljske mletačke države, dotle isti spisi češće spominju *biskupa fra Marijana Lišnjića.*

Kada se nakon više godina izbivanja u inozemstvu novi biskup Lišnjić na proljeće 1665. vraćao u svoju biskupiju i u svoj zavičaj, tada je zbog ratnih prilika od turskih vlasti tražio dozvolu slobodnoga kretanja i djelovanja, pa su mu imotski kadija i neke age dali dozvole, »da može iz neprijateljske zemlje doći u islamsku zemlju«.[320] Biskup je češće pohađao svoj imotski zavičaj, pa je u tu svrhu dobivao od imotskih kadija, kapetana, dizdara, aga i »ostalih vitezova Imoćana« dozvole, »da more izaći slobodno na svoje i u svoju rodbinu u Imotu i da svoj zakon daje svojim siromahom«.[321]

Za slobodno djelovanje među Vlasima i drugim kršćanima na području kliškoga sandžaka, a u prvome redu po cetinskoj i livanjskoj župi, biskup je Lišnjić između 1667. i 1676. dobio više dozvola od različitih kajmekana kliškoga sandžaka i livanjskih kadija.[322]

Za pastirski pohod »*hrvatskim Vlasima*« u okolici Blata i Broćna biskup fra Marijan Lišnjić dobio je posebnu dozvolu, a u istu svrhu mostarski hafiz Ahmed izdao je sličnu teskeru i stanovnicima Blata i Broćna.[323]

Između dozvola, koje je od turskih vlasti dobivao biskup Lišnjić, na osobiti se način ističe dozvola duvanjskih *begova Kopčića,* koji su se uvijek isticali svojom susretljivošću prema predstavnicima Katoličke crkve. Pismo, pisano hrvatski, bosančicom, zanimljivo zbog osvjetljavanja međuvjerskih odnosa u duvanjskoj krajini 1666, prenosimo u cijelosti:

> »Poklon i pozdrav biskupu od nas Kopčića Čelil-bega i Alil-bega. Zatizim eto smo čuli da se žapaš i niko ti je govorio, da ti mi branimo amo doći, mi nismo dosada branili nikada pratrom oditi po našemu čitluku. Zato hodi evo te župa i kmeti zovu radi niki skakavaca. A od nas ti tvarda vira čista Muamedova da ti nikakova zarara neće biti;

318 T Z 105—108, 137, 165, 172, 187, 232.
319 T M IV—21.
320 T O 8,35.
321 T O 37, 38.
322 T O 11—17.
323 T O 34; T M III—72. U oba nedatirana spisa govori se o »fra Marijanu od Imotskoga«. Na poleđini drugoga u pečatu je 1060. g. po h., tj. izvor je pisan poslije 1650. g. Držim, da se oba spisa odnose na Lišnjića prije nego li je postao biskup. — O »*Hrvatskim vlasima*« v. *Šišić*, Pregled pov. hrv. naroda,² 243.

i odi sutra zašto je potriba radi ove cvarni. A lako ćemo s časti učiniti mirno i s Alaj-begom; i fala ti na časti.

Pisasmo mi Kopčići, iz Duvna na 30. juna 1666. (Na poleđini:) Da se dade u ruke biskupu u Imoti ili gdi bude.«[324]

Uza sve mjere opreznosti biskup je Lišnjić doživljavao i teških neprilika s turskim vlastima. Tako je prigodom pastirskoga pohoda u okolici Mostara između 1666. i 1670. bio uhvaćen, mučen i utamničen. Pušten je bio na slobodu tek nakon što su katolici za nj položili veću svotu novca.[325]

Uza svu pismenu dozvolu kretanja biskup je Lišnjić morao prigodom pastirskih pohoda podmićivati predstavnike turske vlasti dajući im u znak podložnosti i poštovanja različite darove bilo u novcu, bilo u naravi. Tako je prigodom pastirskih pohoda u Gabeli dao Turcima 10 škuda, u Ljubuškome i Vrgorcu 13,5 škuda, po Livnu i Cetini 40 škuda, a u Broćnu osim 8 škuda dao je još sapuna, šećera i pulastara.[326] To je darivanje ili »čast« postalo nepisani zakon, koji je jedino omogućivao biskupima obavljanje kanonskih pohoda po biskupiji.

6. Biskupska služba

Pod pojmom biskupske službe podrazumijevamo one čine, koji u prvome redu spadaju na biskupa, a to su: *ređenje svećenika, imenovanje župnika, kanonski pohodi* župa s dijeljenjem sakramenta potvrde, te *pridržani slučajevi*, pa ćemo ta pitanja nastojati sada redom obraditi.

a) Ređenje svećenika

Dijeljenje sakramenta sv. reda pripada isključivo biskupu. Zato su mladi svećenički pripravnici s našega područja u doba turske vladavine primali sv. red ondje, gdje je pribivao nadležni biskup ili kamo je on mogao doći. *U 16. st.*, kada makarska biskupija nije bila popunjena, ređenje je kandidata spadalo na *biskupe-upravitelje* makarske biskupije. Tako je fra Nikola *Ugrinović* 30. III. 1591., u subotu, u crkvi Sv. Marije u Makarskoj redio za *poddakona Pavla Stjepanova*, klerika stonske biskupije. Svjedoci su toga ređenja bili: makarski gvardijan fra Jure Skorojević i fra Pavao Jurjev.[327]

Već smo vidjeli, da su na našemu području kao i u cijeloj Bosanskoj vikariji u nestašici biskupa u 16. st., a na temelju povlastica Sv. Stolice, *sami*

---

324 T O 36.— Datum po kršćanskome kalendaru! — U izvještaju 1672. biskup Lišnjić spominje obitelj Kopčić riječima: »Et in mezzo di detti villaggi (Congora, Lippa etc) vi e un Turco potente detto *Copcich*, et ha occupato tutti li suddetti villaggi, essendone Padrone assoluto«. (L 2,480).

325 L 2, 498—499.

326 L 2, 488, 492, 503, 495.

327 *Mattei G. M.*, Memorie storiche su Ragusa, vol. II, 717, — rukopis 416 AS Male Braće u Dubrovniku. Dobrotom dra fra B. Rupčića.

franjevci davali svojim klericima *niže redove.* Međutim, *više redove* davali su beziznimno *samo biskupi.*

U *17. st.*, kada je makarska biskupija imala svoga redovitoga biskupa, taj je obično dijelio sv. redove kandidatima iz naša četiri samostana. Ređenje se obavljalo u mjestu biskupova boravka. Tako je klerik *fra Filip iz Poljica,* koji je 1640. stanovao u Makarskoj, radi svoga ređenja došao u Zaostrog, gdje je redovito boravio biskup fra Bartul.[328]

Na početku kandijskoga rata, tj. oko 1645. s B-n. područja bilo je oko *120 franjevaca,* koji su pripadali četirima samostanima.[329] Najvjerojatnije je da je najveći dio njih bio ređen u domovini, koja je već 30 godina imala svoga vlastitoga biskupa, fra Bartula. Ostali su mogli biti ređeni od bosanskoga i drugih susjednih biskupa. Možda je gdjekoji primio svećeničko ređenje i u inozemstvu, gdje se nalazio na školama. Ali, to je bila rijetkost, jer je u 17. st. u bosanskoj provinciji bila redovita praksa, da se na studije u inozemstvo šalju mladi franjevci tek nakon svećeničkog ređenja. To svjedoči u svome izvještaju 1640. pohoditelj fra Pavao Rovinjanin: »Nakon ređenja šalju u Italiju mlade svećenike, da studiraju spekulativne znanosti«.[330] Jedna istovremena bilješka iz Makarske kaže: »Posla se na študij u Italiju devet mladi misnikov, i obuče se osmero dice i učiniše prefesion pošteno«.[331]

Dok o ređenjima, koje je obavio biskup fra Petar, nemamo sačuvanih podataka, dotle znamo, da je biskup Lišnjić redio za svećenike bilo franjevce, bilo glagoljaše (del rito illyrico). Tako je npr. 1664. redio 30-godišnjega mladića *Miju Grbavca* iz Dobroga Sela za svećenika-glagoljaša;[332] zatim je 24. VIII. 1678. u crkvi sv. Stjepana u Imotskome (= Gorici) redio za svećenika Ivana Turića;[333] a dne 19. X. 1682. u samostanskoj je crkvi u Makarskoj redio za svećenika *fra Filipa iz Ciste* u prisutnosti fra Ivana Šarića, fra Pavla Šilobadovića i mnogih drugih.[334]

Kada biskup Lišnjić više nije mogao rediti zbog starosti, on je tada svojim podložnicima davao pismene dozvole, da ih mogu rediti drugi biskupi držeći se kanonskih propisa. Takvu je dozvolu dao 10. XII. 1684. *Anti Rebiću* iz Mostara.[335]

Otpusna pisma — litterae dimissoriales — franjevačkim kandidatima davao je provincijal, a kada bi franjevački kandidat išao k drugome biskupu, onda nije tražio otpusno pismo od svoga biskupa. Na to se izričito tužio Sv. Stolici biskup Lišnjić.[336]

---

328 STARINE, XXIII, 16—17.

329 *Mandić,* AFH., 139; Annales Minorum, XXIX, 323; *Fermendžin E.,* Chronicon . . . Bosnae Argentinae, Zgb, 1890, 38.

330 STARINE, XXIII, 19.

331 *Cvitanović G.,* Građa za povijest Provincije, a osobito franj. samostana u Makarskoj (rukopis ASM), 45.

332 L 2, 494; *Capkun P.,* n. dj. 97—98.

333 Najstariji spisi, 14 AS 2.

334 Th I, ASO.

335 *Mandić,* AFH., 239—240.

336 L 2, 483.

Kad je *biskup fra Bartul* neovlašteno redio neke bosanske klerike, sâm se naknadno obratio Sv. Stolici, neka njega i ređenike odriješi od možebitnih kazna u koje su upali. Sv. Stolica je 16. VI. 1636. povjerila bosanskome provincijalu, da biskupa i ređenike odriješi od crkvenih kazna u koje su upali.[337]

I kasnije se opet biskupu fra Bartulu dogodila slična neprilika. Nedopušteno je redio za svećenike *fra Iliju iz Rame* i *fra Franju iz Hercegovine,* koji su došli u Milan radi studija. Propaganda je, na njihovu molbu, 9. IX. 1641. ovlastila milanskoga nadbiskupa kardinala Cezara Monti, da ih odriješi od suspenzije u koju su bili upali.[338]

b) Imenovanje župnika

Da se uzmogne lakše shvatiti pitanje imenovanja župnika na području makarske biskupije, potrebno je prije ukratko se osvrnuti na *povijesni razvitak* toga pitanja na području Bosanske vikarije, odnosno provincije, uopće.

U pitanju prava imenovanja župnika na području Bosne Srebrene treba razlikovati *dva razdoblja,* kojima je kamen-međaš *Tridentski sabor.*

Već od 1340, kada su franjevci preuzeli duhovnu pastvu u Bosni, na temelju različitih povlastica koje su primali od rimskih papa (od Ivana XXII pa do Siksta IV i njegove konstitucije tzv. »Mare magnum« iz 1474), *franjevačke* su *starješine* na području njihove misije u Bosni i okolnim zemljama *bez biskupova znanja i odobrenja postavljali i dizali župnike-franjevce,* te su im ujedno davali ovlaštenja za ispovijedanje i vjenčavanje.[339] Ta je povlastica, kojom su se franjevci služili i prije i poslije turskoga osvojenja, izazvala otpor biskupâ, čija je vlast porasla na *Lateranskom* (1512-1517) a još više na *Tridentskom saboru* (1545-1563).[340]

Ujedinjavanje župâ sa samostanima Tridentski je sabor pridržao Sv. Stolici, a što se tiče župnika na župama, koje su već bile ujedinjene sa samostanima, sabor ih je podložio pod biskupsku vlast u svemu onome, što se odnosi na župu. Ta važna *saborska odluka* glasi doslovce u prijevodu:» U muškim ili ženskim samostanima ili kućama, na koje spada briga za duše svjetovnih osoba, ... osobe bilo redovničke, bilo svjetovne, koje vrše takvu brigu, u onim stvarima, koje spadaju na spomenutu brigu i dijeljenje sakramenta, imaju biti *podložni vlasti,* pohađanju i kažnjavanju od strane *biskupa,* u čijoj se biskupiji nalaze. Također se tamo ne smiju slati neki, pa ni oni po volji pokretni, osim samo uz njegov pristanak i tek nakon što je on ili njegov zamjenik prethodno obavio ispit.«[341]

---

337 *Mandić,* AFH, 117—118.
338 N. dj., 122.
339 Annales Min., XIV, 122.
340 *Capkun,* n. dj., 71 sl.
341 Sjednica XXV, g. 11; *Capkun,* n. dj., 74.

Odluke su Tridentskoga sabora bile u Bosni *proglašene* i stupile na snagu tek *pri kraju 16. st.*[342]

Sve do proglašenja odluka Tridentskoga sabora bosanski su franjevci uživali *veće povlastice negoli sami biskupi*, a upravitelji biskupija na njihovu području nisu se tim povlasticama protivili, tako da tada nije dolazilo do sukoba između biskupa i bosanskih franjevaca. Međutim, sukobi su nastali tek nakon što su bile proglašene odluke Tridenta, koji je svu dušobrižničku skrb povjerio biskupima. Uzrok tim sukobima bilo je prekoračivanje mjere u postupku s jedne i s druge strane.

Povijest se tih sukoba može razdijeliti u *dva dijela:* 1. od proglašenja odluka Tridentskoga sabora *do 1660*, kada biskupi hoće da provedu reformu protiv franjevačkih povlastica; 2. od 1660. do 1676, kada se franjevci podlažu reformi, ali hoće da obrane autonomiju svoje egzempcije i pravo na župe.[343]

Već je *biskup Baličević* na početku svoje službe poveo pitanje o provedbi tridentskih odluka. Bosanski se franjevci 1594. potuže u Rim svome kardinalu-protektoru, a ovaj opomenu biskupa neka bude razborit.[344]

Poslije Baličevićeve smrti (1615) prepirka se nastavlja. Sv. Stolica je *1618.* naredila bosanskome provincijalu, da bez *biskupova pristanka i odobrenja* ne smije davati župe franjevcima, ali su franjevci — zbog teških prilika u Bosni — nastavili da se u tome pogledu i dalje drže *»staroga prava«*.[345]

Kada je 22. VI. *1622.* Grgur XV bulom »Inscrutabili« osnovao Kongregaciju za raširenje vjere *(Propaganda)*, područje je Bosanske provincije došlo pod tu novu kongregaciju kao *misijska zemlja*. Nakon osnutka Propagande među prvima koji su došli u Rim, da podnesu izvještaj i da brane svoje povlastice, bila su dva bosanska franjevca, i to već u rujnu *1623.*[346] Naredne je godine *bosanski biskup* iznio svoje *zahtjeve* i to: 1. da može uzeti bilo koji samostan za *rezidenciju;* 2. da franjevci-župnici budu njemu *podložni;* 3. da se gvardijan Fojnice ne bira bez njegova *»placet«*.[347] Kongregacija je na prve dvije točke odgovorila potvrdno, a na treću niječno.[348] Također je 9. VIII. 1624. javila generalu Reda, da on obavijesti provincijala i gvardijane Bosne Srebrene da bez biskupove privole ne mogu braći davati župe.[349]

Međutim se *Bošnjaci* nisu time zadovoljili, već su 1625. uložili *utok* prizivajući se na *bulu Eugena IV »Romanus Pontifex«* o providanju župa po njihovom starješini, pa su samu bulu poslali u Rim. Kongregacija je 5. XI.

[342] *Mandić*, AFH, 108, 95; *Čapkun*, n. dj., 77.
[343] *Čapkun*, n. dj., 78—79.
[344] N. dj., 80.
[345] N. dj., 81.
[346] *Jelenić*, Spomenici, STARINE, XXXVI, 89.
[347] *Fermendžin*, Acta Bosnae, 371.
[348] N. dj., 372—373; *Čapkun*, n. dj., 82.
[349] *Čapkun*, n. dj., 83.

1627. izjavila da *bula nema važnosti*, jer je opozvana odlukama Tridentskoga sabora i Grgura XIII. Kongregacija je Eugenovu bulu zadržala, a bosanskim je franjevcima udijelila neke druge manje važne povlastice.[350]

Time je 1627. vlast redovničkih starješina u Bosni bila skučena. Uza sve to oni su i dalje kažnjavali možebitne prestupke redovnika-župnika. Zbog toga su se već 1625. potužili u Rim makarski biskup Kačić-Žarković i skradinski Ivković,[351] ali — čini se — bez uspjeha.

Borbe i žalbe i dalje traju zbog zloupotrebe i krivoga shvaćanja s obje strane.

Od 17. st. Sv. Stolica je stalno težila za tim, da izvanredne povlastice, što su ih nekoć uživali bosanski franjevci, dokine, odnosno da ih svede u granice općega prava i redovitih ovlasti. To se sasvim postiglo tek u 18. st., kada bosanski franjevci zaista nisu više imali onih izvanrednih povlastica, koje su imali ostali pravi misionari, već su bili tretirani poput običnih redovnika-župnika ostalih katoličkih krajeva.[352]

Na upit prefekta Propagande kardinala Altierija, kako se u Bosni vrši imenovanje župnika, odgovorio je 8. XI. 1673. iz Fojnice fra Ante Travnjak, provincijal, da *redovničke starješine uz pristanak biskupa imenuju župnike i kapelane*, gdje zatreba. Provincijal, naime, daje župnicima svoju *poslušnicu* — la patente obedientiale —, a biskup ih ovlašćuje da dijele sakramente. Provincijal je odgovoru priložio primjerak poslušnice s klauzulom: »Petita prius et obtenta facultate Episcopi Diocesani«.[353]

Kako u Bosni tako i na području *makarske i skradinske biskupije* bosanski provincijal i gvardijani sve su do 1660. postavljali na župe i dizali s njih svoje podložnike franjevce. Na takav su se postupak potužili Propagandi već spomenuti makarski biskup Kačić-Žarković i skradinski Ivković, pa je ista Kongregacija 9. VII. 1630. odredila, da bosanski provincijal i gvardijani ne smiju bez odobrenja navedenih biskupa postavljati svoju braću na župe, niti ih bez njihova znanja dizati sa župa; također da treba spomenute starješine opomenuti, da su i oni dužni vršiti odluke Tridentskoga sabora i konstitucije Grgura XV.[354]

Dok o odnosu biskupa fra Petra Kačića i franjevaca u pogledu toga pitanja nemamo nikakvih podataka, dotle nam je dobro poznat *stav biskupa fra Marijana Lišnjića* u toj stvari.[355]

Lišnjić je osim makarske biskupije imao pod svojom upravom također i cijelo područje duvanjske i skradinske biskupije. Na tom su širokom području sve župe bile u rukama franjevaca osim maloga broja onih, kojima

350 *Mandić*, AFH, 94—96; *Capkun*, n. dj., 83—84.
351 *Fermendžin*, Acta Bosnae, 377.
352 *Capkun*, n. dj., 85—86, b 60.
353 *Mandić*, *AFH*, 207.
354 *Mandić*, AFH, 103—104; *Capkun*, n. dj., 86.
355 L 2, 509—510; *Capkun*, n. dj., 97—100, b 107.

su upravljali malobrojni svjetovni svećenici-glagoljaši, a koje je Lišnjić svim silama favorizirao. Lišnjić je htio da u svojoj službi bude *sasvim nezavisan* i da isključiva vlast nad župnicima, bili oni redovnici ili svjetovni svećenici, pripada samo njemu. On nije priznavao *jus cummulativum* s redovničkim starješinom u pogledu župnikâ-franjevaca i franjevačkih župa. Lišnjić je počeo sam postavljati župnike-glagoljaše na neke do tada isključivo franjevačke župe. Franjevci su se tome oprli, pa se spor vodio kod Propagandina sudišta u Rimu, ali nam ishod nije poznat.

Lišnjić je prigodom svoga spomenutoga pohoda ad limina 1672. među ostalim podnio Propagandi na odobrenje *molbu* od 12 točaka, od kojih navodimo ove:

»2. Da ni jedan svećenik ni redovnik ne može vršiti dušobrižničku službu, ako li nije pripušten i odobren od ordinarija (= biskupa), nisi obtenta prius patenta. — 3. Da redovnički starješine, tj. provincijali i gvardijani ne mogu po svojoj volji na kapitulu odrediti nekoga redovnika za dušobrižničku službu bez pismene dozvole i ovlaštenja ordinarija (= biskupa), i da nipošto nemaju nikakvo pravo izvan samostana. — 6. Da bude na volju ordinarija (= biskupa), da može maknuti i mijenjati župnike bilo svjetovne, bilo redovne, prema tome kako on bude smatrao da je prikladnije za veću službu Božju i dobro vjernika.« — Dne 21. XI. 1672. *Propaganda je odgovorila* na 2. i 3. prijedlog: »*Non posse* sine approbatione«, a na 6.: »*Non posse* nisi cum causa et prius consulta S. Congregatione«.[356]

Poslije svoga neuspjeha kod Propagande biskup je Lišnjić morao pristati na već ustaljenu praksu, da redovnički starješina imenuje i skida redovnike-župnike, a biskup im daje i oduzima jurisdikciju na prijedlog redovničkoga starješine, kao što je bio običaj i u Bosni poslije 1660.

c) Kanonski pohodi

Makarski su biskupi u doba turske vladavine veoma marljivo i požrtvovno vršili jednu od svojih glavnih dužnosti: pohađati povjereno stado. Sva su tri naša biskupa bez razlike vrlo predano vršila tu dužnost, koja je u ono doba bila skopčana s mnogim teškoćama, pa i s pogibelji za vlastiti život. Izvori nam svjedoče, da su sva tri biskupa obavljala pastirske pohode, ali samo o Lišnjićevim znamo nešto pobliže.

Fra Bartul Kačić odmah nakon što je 1615. došao u domovinu kao biskup, išao je »po biskupatu vižitajući i svoje oficije čineći do pet godišta i po.«[357] Onda je išao u Rim ad limina. Tom je prigodom podnio izvještaj o pastirskome pohodu, ali nam je taj — kako smo rekli — do danas ostao nepoznat; ne zna se, koja je sve mjesta obišao mladi biskup od 1615. do 1620.

[356] Sve Lišnjićeve zahtjeve na izvornome tal. jeziku objavio *Capkun*, n. dj., 98—100, b 107.
[357] *Kolendić* u GODIŠNJICI ČUPIĆA, 33, 246.

pohađajući svoje stado, koje je nakon više od 100 godina tek prvi put vidjelo svoga vlastitog biskupa.

Sa svoga drugog putovanja ad limina fra Bartul je *1631.* donio iz Rima *42.524 medaljice.* Biskup je te sve medaljice »za ljubav Božju« razdijelio prigodom pastirskih pohoda: po *Primorju, Zajezerju, Čitluku, Blatu* (Mostarskome), *Rasnu, Duvnu, Livnu, Rami, Imotskome, Gorskoj Župi* i »ništo malo u *Sarajevu* onizim krstjanom«.[358]

Kada fra Bartul zbog starosti i bolesti nije više mogao ići u pastirske pohode, onda su ga zamjenjivali susjedni biskupi. Tako je skradinski biskup *fra Pavao Posilović* za Bartulova života 20. I. 1644. posvetio crkvu Svih Svetih u Zagvozdu.[359]

U gore spomenutome pismu koje je kardinal Caraffa 22. VIII. 1654. uputio biskupu *fra Petru Kačiću,* kardinal hvali biskupa, što je pohodio svoju prostranu biskupiju.[360] Ne znamo što je fra Petar pohodio do 1654., ali se zbog ratnih prilika opseg njegova pastirskoga pohoda po svoj prilici ograničio samo na ono područje, koje je bilo pod nadzorom mletačkih vlasti, jer se on kao vođa ustanka protiv Turaka nije smio pojaviti na čisto turskome području svoje biskupije. Stoga je »zbog nesretne turske navale« koja mu je priječila vršenje pastirskih dužnosti, bio prisiljen da za ugrožene krajeve imenuje generalnoga vikara. Bio je to njegov *sinovac fra Ivan Kačić.*[361]

O pastirskim pohodima *biskupa Lišnjića* znamo nešto više iz spomenutih dokumenata Propagandina arhiva u Rimu.

U doba kandijskoga rata *do 1666. g.* Lišnjić je uspio pohoditi *12 sela* svoje biskupije, i to po svoj prilici ponajviše u Makarskome primorju. U tim je selima podijelio sakramenat potvrde 855-orici osoba. Ostala sela zbog Turaka nije dotada mogao obaći.[362]

Pri kraju rata i nakon rata pa *do 1672. g.* Lišnjić je obašao veliki dio povjerenog mu područja triju biskupija: makarske, duvanjske i skradinske. U dvije godine, 1670. i 1671, Lišnjić je pohodio »župu« (= biskupiju) *Duvno,* kojoj su tada pripadala sela: *Kongora, Lipa, Mandino selo, Oplećani, Županpotok, Mokronoge, Kolo* i *Stipanići.* U duvanjskoj biskupiji nije Lišnjić našao tada ni jedne crkve, pa niti njezina traga, dok su muslimani imali jednu džamiju. Kršćanskoga je stanovništva bilo svega 300 duša, od kojih je Lišnjić krizmao 100. Župnik im je bio *fra Ivan Ančić.* Muslimani su bili brojniji, a među njima se isticala gore spomenuta *obitelj Kopčić,* koja je bila potpuni gospodar spomenutih sela.[363]

358 N. mj., 246.
359 Vidi VI. pogl., str. 181.
360 *Mirković (Alačević),* n. dj., 47—48.
361 N. dj., 50.
362 A Prop., Acta, a. 1666, vol. 35, f. 52.
363 L 2, 480.

U isto je doba biskup pohodio *Roško Polje* sa 5 kršćanskih i 7 muslimanskih kuća. Crkvu sv. Ivana srušili su Turci. Lišnjić je također pohodio i brdsku kapelaniju *Skopje*, kao i okolna sela: *Kupris* (!), *Ravno, Vukovsko, Varcarev Vakuf, Rumboke, Mihace, Privor, Progorilicu, Crnu Planinu;* zatim prema Jajcu: *Horugvicu* (Horuguiza?), *Prusac, Vitorog, Ključ* do Bilaja; prema Lici: *Srb, Karaorman* (= Crna Gora), *Grahovo, Atlagiće* (?) i *Glamoč*.[364]

U kapelaniji Skopje bilo je mnogo muslimana i raskolnika, a malo katolika. Katolici nisu imali nijedne crkve, a raskolnici dvije srušene. Župnik je bio *fra Grgo Drežničanin*. Biskup je tu krizmao 250 osoba.

Biskup se penjao i na *planine Vitorog* i *Ljubušu*, gdje je u ljetno doba našao pastire *»morlake«* i njihova dušobrižnika *fra Antu Ripčanina*. Svi su živjeli pod šatorima, jer u planini nisu imali nikakvih kuća. Biskup se loše izražava i o stadu i o njihovu pastiru. Lišnjić nije zalazio na područje samostana Rame, koje je pripadalo bosanskoj biskupiji, jer mu je to Kongregacija izričito zabranila.[365]

U *Makarskome je primorju* pohodio sva sela. U njima je za vrijeme rata i potresa bilo porušeno desetak crkava, ali su od 1667. do 1671. sve obnovljene. Stanovništvo je bilo malobrojno: samo je po 25 kuća bilo u Makarskoj, Kotišini, Makru, Velikome Brdu i Bastu. U tih pet mjesta živjelo je tada 400 duša, od kojih je Lišnjić krizmao 300. Sela istočno od Makarske: Tučepi, Podgora, Drašnice i Igrane imale su također 25 kuća, i to »među Turcima i raskolnicima«, kaže Lišnjić.[366]

Gabelu i okolicu pohodio je biskup u dva puta, 1668. i 1670, gdje je krizmao 2290 vjernika. Gabela je imala oko 50 kršćanskih kuća, a okolna sela preko 100. Župnik je bio *fra Stipan* iz zaostroškoga samostana. Župnoj crkvi sv. Stjepana u Gabeli srušio se krov, pa su ostali sami zidovi. U okolici su bile još tri crkve od kamena, ali su sve tri srušene, i to: 5 milja daleko od Gabele *crkva sv. Vida i Modesta* (u Vidu?), 4 milje daleko *crkva Rođenja Gospina* (u Dobranju) i prema dubrovačkoj granici *crkva Navještenja* u Doljanima.[367]

Na *lijevoj su strani Neretve* sela, koja prema Lišnjićevu mišljenju također pripadaju makarskoj biskupiji, a to su: *Tasovci, Počitelj, Lukavac, Dubrave, Buna, Bunica, Blagaj, Stolac, Velež, Podveležje, Bilo Polje, Jasenice, Lipete, Sajmište* sve do *Ćenčića*. Tu je malo kršćana, a mnogo raskolnika, koji imaju svoja tri samostana. Biskup je, gdje je god došao, a tu osobito, naredio, da narod naglas moli *Gospinu krunicu ili ružarje*, da tako što bolje nauči Očenaš, Zdravomariju, Vjerovanje i Zapovijedi Božje.[368]

---

364 L 2, 480—481.
365 L 2, 481.
366 L 2, 486—487.
367 L 2, 488.
368 L 2, 488—489.

Od 1665. do 1671. Lišnjić je dvaput pohodio župu *Vrgorac-Ljubuški* s njihovom okolicom, gdje živi 3000 samih katolika, od kojih je krizmao 1450. Župa nema ni crkve, ni župne kuće, ali ima župnika *fra Marka Kežića*, koji se služi prenosnim oltarom, a misu govori po privatnim kućama. Crkva sv. Ivana u *Veljacima* i sv. Stjepana blizu Vrgorca srušene su. Jedino je ostala crkva sv. Jurja u *Borovcima*. Krizma je obavljena na ruševinama crkve u Veljacima.[369]

Župu Broćno sačinjavala su tada sela: *Hamzići, Buhovo, Zvirovići, Tepčići, Dobro Selo, Jasenice* i *Blato*. Dva su župnika: *fra Frane* iz kreševskoga samostana i *fra Petar* iz imotskoga samostana. Kršćana ima 2500, a svi su dobri katolici. Tu je 15. IV. 1668. Lišnjić krizmao 800 vjernika. Biskup je postavio *glagoljaša don Miju Grbavca*, da živeći tu u rodnoj kući u Dobrom Selu, gdje je tada bilo 8 katoličkih kuća, obilazi okolna sela i govori sv. misu. Crkve sv. Marije u Mostaru i sv. Stjepana u Broćnu porušene su. Župnik ide po kućama s prenosnim oltarom da reče sv. misu.[370]

Rasno je mala župa samostana sv. Križa u *Ložibabi* (= Živogošću), koju su uništile mletačke i turske čete. Biskup je ovdje našao *10 bijednih kuća*. Za župnika je postavio mladomisnika *fra Miju Runovića* od Imotskoga; nitko od svećenika ne želi tu službovati. U okolici su sela *Kočerin* i *Sedlari*. U Rasnu je biskup krizmao samo 36 osoba. Narod želi Divkovićeve knjige, ali je tiskar u Mlecima umro, pa se više ne mogu ponovno tiskati.[371]

Crkva sv. Stjepana u Imoti (tj. u Gorici) napola je srušena. U njoj se samo triput godišnje govori misa. U okolici su potpuno *opustjela sela: Rakitno, Drežnica, Brišnik, Roško Polje* i *Buško Blato*, a to sve zbog rata i pustošenja turskih i mletačkih četa. Mali broj kršćana, što živi među muslimanima, ne može uzdržavati dušobrižnika, zato je sâm biskup na svoj trošak postavio tu jednog svećenika.[372]

U *župi Mostar*, kojoj je župnik *fra Luka Vuknić* od Imotskoga, ima samo *45 katoličkih kuća s 800 duša*, od kojih je Lišnjić krizmao 560. U gradu su Turci jaki. Imaju 48 džamija. Kršćani nikada nemaju mira od Turaka. Prigodom navedenoga pohoda sam je biskup dopao tamnice i batina zajedno s 12 katoličkih muževa iz Mostara i okolice.[373]

Lišnjić je 1667. pohodio župu *Rašku Goru* pod planinom Čabuljom i krizmao 1000 duša, što s još 560 pričesnika čini 1560 stanovnika osim nejake djece. Župi pripadaju sela: *Polog, Crnač, Britvica* i *Raška Gora*. Župnik je *fra Ivan Lalić*, starac od 81 g. iz Tribistova, a pripadnik imotskoga samostana. Župa nema nikakve crkve. Dvije male crkvice: sv. Ivana Krstitelja u Gracu kod Lištice i sv. Jure u Crnču srušene su do zemlje tako da im se

---

369 L 2, 492—493.
370 L 2, 494—495.
371 L 2, 495—496.
372 L 2, 496—497.
373 L 2, 498—499.

jedva poznaju temelji. Narod je jako zapušten i skoro podivljao tako da nezakonito rođenu djecu ne krste i bacaju psima! Lišnjić je prvi biskup, koji ih je pohodio.[374]

Lišnjić je također pohodio prostrane župe: *Cetinu* i *Livno*, u kojima je našao mnoge nepravilnosti. Obilazeći sva sela krstio je 325 osoba, za koje se uvjerio, da ih neznalice-svećenici nisu valjano krstili.[375]

Biskup je Lišnjić i poslije 1672. marljivo pohađao svoje stado, koliko su mu dopuštale sile, ali nemamo sačuvanih izvještaja o tim pohodima.

d) Pridržani slučajevi

U skladu s ondašnjom crkvenom stegom i životom vjernika biskupi su u 17. st. vrlo često sebi pridržavali odrješenje od slučajeva savjesti. Tako je biskup *Lišnjić* 16. IV. 1678. iz Imotskoga izdao odluku o ovim slučajevima, kojih je odrješenje u ispovijedi pridržao sebi: To su: *rastava* bračnih drugova, ako traje više od tri mjeseca; *uvreda* ili *udarac* po drugi put naneseni ocu ili majci; *čaranje* i ugovor s đavlom na štetu bližnjega; ako rodilja po drugi put *uguši živo dijete; udarac* nanesen redovniku; hotimično *ubojstvo.*

U istoj odluci Lišnjić je udario *prokletstvom* sve one koji uz pomoć Turaka sudjeluju u *otmici* djevojke ili žene; također i one, koji opsuju redovnika dok je na oltaru ili ga udare. Među *zaprekama za vjenčanje* istakao je ubojstvo bračnoga druga u svrhu sklapanja nove ženidbe.

Istom je odlukom biskup Lišnjić objavio kaznu *suspenzijom od mise* za one svećenike, koji obave novo vjenčanje jednoga supruga, dok je druga stranka živa; također za one koji proklinju s oltara, izvrću paramente s oltara i svijeće okreću naopako. Kaznom zabrane dijeljenja sakramenata udario je one svećenike, koji bi preuzeli župu bez biskupove pismene dozvole.[376] (Sl. 50)

III. MAKARSKI BISKUPI ZA VRIJEME TURSKE VLADAVINE (1615—1717)

Sedamnaesto je stoljeće, kako smo vidjeli, doba obnove makarske biskupije. U tome je stoljeću makarska biskupija imala četiri biskupa, od kojih su prva tri bili franjevci: fra Bartul Kačić (1615—1645), fra Petar Kačić (1646—1660/61) i fra Marijan Lišnjić (1664—1686), dok je četvrti makarski biskup 17. st. imenovan i posvećen u zadnjem desetljeću navedenog

---

374 L 2, 500—501.
375 L 2, 503—504.
376 Najstariji spisi, 13 AS Ž. — V. Prilozi, I, 9.

stoljeća, bio svjetovni svećenik i član Oratorija sv. Filipa Nerija: Nikola Bijanković (1695/99—1730).

O toj četvorici makarskih biskupa prvi je u 18. st. pisao Farlati, a za njim više pisaca, ali većinom nuzgredno i škrto zbog pomanjkanja podataka.[377] O biskupu Bartulu Kačiću Kolendić je 1914. objavio prvu i jedinu kratku monografiju.[378] Miroslav Alačević je 1888. izdao kratak životopis biskupa fra Petra, ali s mnogo netočnih podataka.[379] O biskupu Lišnjiću dosada nemamo ništa posebno napisano. O biskupu Bijankoviću do danas je objavljeno više članaka i monografija. Međutim, tek je u naše doba izišao prvi opširni i kritički pisani životopis Nikole Bijankovića, ali u inozemstvu i na latinskom jeziku (1964).[380]

Stoga smatramo potrebnim ovdje donijeti sažete životopise sva četiri makarska biskupa 17. st., i to na temelju novijih istraživanja.

1. FRA BARTUL KAČIĆ-ŽARKOVIĆ (1570? — 1645)

a) Život

Prvi biskup obnovljene makarske biskupije fra Bartul Kačić Žarković potomak je starodrevne hrvatske plemićke kuće Kačića iz seoca Brista u Gornjem primorju. Brist je tada pripadao župi Podaci, a bio je na duhovnom području zaostroškog samostana, pa stoga u izvorima i kod pisaca postoje razlike u označivanju biskupova rodnog mjesta: Brist, Podaca i Zaostrog.[381] Nije nam se sačuvao podatak o fra Bartulovom krštenju, pa ne znamo točno ni godinu njegova rođenja. Sudeći prema njegovoj vlastitoj izjavi u pismu, koje je 2. I. 1640. iz Zaostroga pisao papi Urbanu VIII, da se »nalazi pod teretom od oko 70 godina«, zaključujemo da se *rodio oko 1570.* [382]

Otac mu je bio vojvoda *Nikolica Kačić*, a *majka Lucija* nepoznata roda. Fra Bartul bi bio sedmi i najmlađi sin svojih roditelja. Ostala su mu braća: Šimun, fra Luka, Juraj, Grgur, Pavao i Perić. Zna se da je imao barem dvije sestre: Mandu, koja ga je preživjela, i drugu nepoznata imena.[383]

---

[377] *Farlati*, IS, IV, 193—198; *Starogragianin N.* (= Vladmirovic L.), Pripisagnie, Mleci, 1775, 77, 80; *Lulić A.*, Stato, 47, 49, 55, 60—61; *Kačić-Peko P.*, Poviest okružja makarskoga, KUKA, VII, Zgb, 1863, 120—123; *Batinić M. V.*, Djelovanje franjevaca u BiH, II, Zgb, 1883, 94—97, 115, 136; *Zlatović*, Franovci, 71—75; 80—82; 109, 139—140. Nakon Zlatovića nove dokumente objavili: *Alačević M.* (v. b 310) i *Mandić* (AFH, 61, 66, 91 s, 113 s, 116, 118—120, 123 s, 129—133, 136, 141; 129 s, 132 s, 136 s, 141 s, 169, 175; 164 s, 175, 177 s, 181, 183, 202, 211, 213, 226—8, 237, 239 s, 160).

[378] *Zlatović*, Franovci, 71—75; *Kolendić*, Fra Bartuo Kačić Žarković, GODISNJICA N. CUPICA, 33, 233—252.

[379] V. gore b 310.

[380] *Milan Mikulić*, De vita et gestis Nicolai Bianković, Rim, 1964, XVI + 184.

[381] *Farlati* kaže, da je Bartul rođen »u gradu Zaustrogu« (IS, IV, 193), a Zlatović »u župi Podači« (n. dj., 71).

[382] *Fermendžin*, Acta Bosnae, 430.

[383] *Kolendić*, n. dj., 235. Iz Kolendićeve studije ponajviše crpimo sljedeće podatke. S imenima i brojem Nikoličinih sinova slaže se i turski izvor (T Z 105 iz 1605. g.), gdje je Bartul također na posljednjemu mjestu.

Nemamo izvornih podataka ni o mjestu i vremenu njegova nižega *školovanja,* ali to je po svoj prilici bilo u njegovu zavičajnom samostanu *Zaostrogu.* U listopadu 1600. išao je na daljnje studije u *Italiju,* gdje se specijalizirao u *bibličkim znanostima.*[384] Kao mlad *profesor* predavao je bogoslovlje u inozemstvu: najprije više godina u *Napulju,* a onda u *Zagrebu,* gdje ga 1610. nalazimo kao lektura.

Kao zagrebački profesor privremeno se nalazio u češkim Budjejovicama i tu ga, u veljači *1614.* zatekne imenovanje kojim ga car Matija imenuje *makarskim biskupom.* Zbog raznih razloga fra Bartul je morao skoro godinu i po čekati na biskupsko posvećenje. Konačno se 15. VI. 1615. i Rim složio s vladarevom odlukom, pa je 26. VII. 1615. fra Bartul Kačić primio biskupski red u Mlecima u franjevačkoj crkvi »ilirskoga« samostana Alla Vigna. Konsekratori su bili tri biskupa: neki Aleksandar iz Kandije, kotorski biskup Jeronim Rusca i neki Verancije rodom iz Šibenika.

Biskupa Bartula, domaćega sina, oduševljeno su primili u domovini i svećenstvo i narod. Cijenili su ga ne samo kršćani nego i muslimani.

Fra Bartul je imao skoro *divovski stas,* veliku bradu do pojasa i častan izgled.[385] Uvijek je nosio redovnički habit bilo u samostanu, bilo na putovanju, jer se tako mogao lakše kretati među Turcima. Provinicija mu je dala na raspolaganje jednoga svećenika i jednoga klerika.[386] Među slugama biskupa fra Bartula bio je i njegov mještanin *fra Augustin Kuluzović.*[387] Fra Bartul je češće poboljevao, pa mu je 21. XI. 1634. Propaganda svjetovala, da zatraži sebi za pomoćnika s pravom nasljedstva fra Pavla Posilovića, koji je bio već predložen Sv. Stolici za nasljednika skradinskome biskupu fra Tomi Ivkoviću.[388] Kasnije je fra Bartul sve sile uložio, da mu bude nasljednikom njegov suplemenjak fra Petar Kačić, pa je u tome i uspio. Fra Bartul je — kako smo već rekli — redovito boravio u *Zaostrogu* ostavši uvijek vjeran svome stadu. Tek pod kraj života zbog starosti, bolesti i približavanja kandijskoga rata sklonuo se na susjedni *Sućuraj* na otoku Hvaru, gdje, je umro 25 (ili 23?) VI. 1645.[389] Pokopan je u bivšoj župskoj crkvi sv. Jurja na Sućurju, u obiteljskoj grobnici u kapeli, koju je bio sam sagradio.

b) D j e l a

Biskup fra Bartul ističe se u prvome redu kao *dobar pastir* svoga stada, a zatim kao *graditelj crkvi.* Do 1630. sagradio je četiri nove crkve na pod-

[384] Divković ga zove »naučitelj i meštar Svetoga Pisma« (»Besjede svrhu evandjelja nediljnijeh«, Mleci, 1616, 8).

[385] STARINE, XXIII, 17.

[386] ACTA ORDINIS, XIX, 83—84.

[387] Vlastoručna Kuluzovićeva bilješka na knjizi »Delle vite dei Santi Padri« u knjižnici sam. Zaostroga (bez signature!).

[388] *Mandić,* AFH, 116.

[389] Prema nekim kasnijim zapisima »izhodnji dan« biskupa Bartula jest 23. VI. (Lib. arch., 80, ASZ), a prema drugima 25. VI. (ibidem, 89; *Puratić G.,* Memorie e dati per rinvenire l'origine e l'obligo delle messe conventuali . . . pro benefactoribus, rukopis, ASM).

ručju zaostroškoga samostana, a petu uz pomoć braće franjevaca u Čitluku 1614.[390] Na Sućurju je podigao spomenutu kapelu s grobnicom.[391]

Još kao obični franjevac *borio* se za opstanak makarske i duvanjske biskupije protiv presizanja splitskoga nadbiskupa Dominisa, a kasnije za istočno područje svoje biskupije protiv »stjepanskoga biskupa« *Andrijaševića,* i — kako smo vidjeli — u oba slučaja sasvim uspio.

U doba, kada je bilo vrlo teško i opasno putovati, fra Bartul je zbog pastirskih i crkvenih poslova više puta išao u *inozemstvo:* 1617. u *Beč,* te dvaput u *Rim* ad limina (1620/1621. i 1629/1631). U korčulanskoj katedrali i u splitskoj metropolitani je sudjelovao u ređenju dvaju biskupa: fra Jeronima Lučića i fra Tome Ivkovića.

Na *kulturnome je polju* fra Bartul ostavio skromnih tragova: u rukopisu, pisanom bosančicom, kratko *razmatranje o Adamu s autobiografskim bilješkama.*[392]

Za vrijeme svoga boravka u Rimu oko 1630. fra Bartul je predao Propagandi već spomenuti *izvještaj* o stanju makarske biskupije, čiji nam je glavni sadržaj poznat iz Farlatijeva djela.[393]

Fra Bartul je pomagao prvoga bosanskoga književnika, a svoga nešto starijega suvremenika *fra Matiju Divkovića* (1563—1631), koji mu je toplim riječima *posvetio* svoje *»Besjede* svrhu evanđelja nediljnijeh priko svega godišta« (Mleci, 1616).

Dne 18. VI. 1645, tj. nekoliko dana prije smrti fra Bartul je u svojoj kući na Sućurju pred zdravstvenim mletačkim predstavnikom Matejom Politeom i pred četiri svjedoka: kapetanom Antom Cecato, župnikom fra Nikolom Goićem, klerikom Jurom Domančićem i drom Fabricijem Leporini diktirao *oporuku,*[394] kojom je svoju pokretnu i nepokretnu imovinu razdijelio zaostroškim franjevcima, crkvi na Sućurju, sestri Mandi, koja ga je dvorila, i drugoj rodbini.

Spomenuli smo, da desetak naših turskih dokumenata između 1605—1639 spominje fra Bartula, i to ponajviše u vezi s *baštinom njegova oca.*[395] Budući da je prvih godina 17. st. *svih sedam sinova kneza Nikolice* iz Brista *pobjeglo* »u neprijateljsku zemlju«, to je njihova baština ostala pusta i potpala pod državnu tapiju, pa ju je 1605. za 12.000 akči otkupio *Abdulkerim-aga,* zapovjednik vojnika u Vrgorcu. Kada se fra Bartul povratio iz inozemstva kao biskup, odlučio je *otkupiti cijelu očevu baštinu,* pa je 19. III. 1616. pred gabelskim kadijom Ismailom Hadžimehmedovim sklopio ugo-

---

[390] *Farlati,* IS, IV, 195.
[391] *Kolendić,* n. dj., 251.
[392] Izvornik u ASZ. Neke izvatke objavio *Zlatović* (Franovci, 72—73), a cijeli rukopis, kome se početak nije sačuvao, objelodanio *Kolendić* u »CUP. GODIŠNJICI«, 33. Cijeloviti prijepis fra Bartulovih bilježaka, koji potječe od fra Nikole Gojaka (1762. g.), s početkom razmatranja i dodatkom o oprostima nalazi se u ASM, Libro C, 34—42.
[393] IS, IV, 195—196.
[394] *Kolendić,* n. dj., 248—251.
[395] V. gore bb 318, 319.

vor, po kojemu je spomenuti Abdulkerim prodao biskupu sva prava na polovinu fra Bartulove očevine u Bristu i Podaci za 210 groša ili 16.800 osmanskih akči. Drugu polovinu te baštine uživali su Marko Novosel i Stipan Pećar iz Grmčenika, te Ivan Vickov iz Podace. Oni su je poklonili biskupu uz neko dobrovoljno uzdarje.[396] Kasnije je fra Bartul cijelu svoju baštinu s kućama, vinogradima i vrtovima u Bristu, Podaci i Lavčanu, kao i dio svoga mlina u Perki prodao — vjerojatno fiktivno — zaostroškim franjevcima za 52.022 akče.[397] Biskup je 1624. također otkupio baštine braće Jurja i Stipana Štrbac, sinova Matije, iz Podace, koje su ostale puste nakon njihova bijega u neprijateljsku zemlju.[398]

c) Ostavština

Vrijeme je bilo nesklono fra Bartulovoj ostavštini. Sve do 20. st. čuvala su se *dva fra Bartulova portreta:* jedan na oltarnoj slici krunjenja Marijina u bivšoj crkvi sv. Jurja na Sućurju,[399] gdje je biskup bio prikazan zajedno s bratom Perićem u ulozi donatora, a drugi u sakristiji sustolne crkve sv. Marka u Makarskoj. Prvi je prigodom rušenja stare crkve oko 1896. propao, a drugi je uništen od bombardiranja 1943—1944. Nije se sačuvala niti fotografija tih portreta.[400]

Od mnogih predmeta što ih je biskup ostavio crkvama u Sućurju i Zaostrogu do danas su sačuvane u zaostroškome samostanu *dvije misnice,* za koje predaja kaže, da su fra Bartulove, i na Sućurju već spomenuti srebrni kalež s natpisom: GREGORIVS XV — PONT — MAX.[401]

d) Sudbina fra Bartulovih posmrtnih ostataka

Biskup fra Bartul je — kako smo već rekli — bio pokopan u staroj porušenoj crkvi sv. Jurja na Sućurju, i to u kapeli Presv. Trojstva, u *grobnicu,* koju je sam sagradio pred oltarom na strani poslanice. Na grobu je bila kamena *ploča* i na njoj uklesani: okrunjeni krilati zmaj (= grb Kačića) i biskupska mitra, ali bez natpisa.[402]

Nakon što je *1896. g. stara trošna crkva bila porušena* i u njezinoj se blizini sagradila nova današnja (blagoslovljena na Badnji dan 1897), danas se više ne zna točno gdje se nalaze fra Bartulovi posmrtni ostaci i što se dogodilo s njegovom nadgrobnom pločom.

---

[396] T Z 137.
[397] T Z 165, 232.
[398] T Z 172.
[399] *Matas A. K.,* Pogled na djelovanje manastira Zaostrog od g. 1468—1868, NARODNI KOLEDAR MATICE DALM., 1869, Zadar, 100—101.
[400] Prema izjavi † dra P. Kolendića fotografija fra Bartulove slike iz Makarske, koju je za njega bio učinio fra Alberto Bukić († 1953), također se izgubila (Pismo: Beograd, 31. I. 1965.).
[401] Prema punzi kalež, visok 22 cm, vatikanske je proizvodnje. Danas služi kao krušnik, pa mu je napravljen poklopac.
[402] V. gore b 399; *Zlatović,* n. dj., 75. — Natpis na našoj slici broj 43. odnosi se na »vitezove«: biskupa Bartula i brata mu Perića. (Prilozi II, 3).

Na temelju izjave ondašnjih sućuranskih crkovinara *Kolendić* je 1914. u spomenutoj monografiji napisao, da je tadašnji župnik *don Stipe Vidali* (1889—1900): »fra Bartulov grob zasuo zemljom, od nadgrobne mu ploče otukav natpis (!) i grb dao napraviti sjedala ispred crkve i da je ikonostas (!), na kom je bila slika fra Bartulova i njegova brata Perića »u sjajnom narodnom odijelu, navezenom i puceti nakićenom« — u dvadesetom vijeku eto — spalio!!«[403]

Početkom 1967. g. *Centar za zaštitu kulturne baštine Hvar* prigodom iskapanja pod vodstvom dra Nike Duboković Nadalini i pukovnika Nikole Anića, Sućuranca, otkrio je temelje stare crkve i *našao biskupov grob*, ali bez ploče i bez kostiju.

Zamoljen od istoga Centra pisac je nakon toga nalaza pregledao Župni arhiv na Sućurju i pronašao dva službena spisa na talijanskome jeziku u vezi s prijenosom biskupovih posmrtnih ostataka. U prvome župnik Vidali dne 18. V. 1896. moli Biskupski ordinarijat u Hvaru, da od nadležnih građanskih vlasti isprosi dopuštenje, da se posmrtni ostaci biskupa fra Bartula, »zaslužnoga za vjeru i domovinu«, mogu izvaditi i prenijeti u novu grobnicu, koja će biti sagrađena *u svetištu nove crkve*, »da ne bi uspomena jednoga tako slavnog dobrotvora bila zaboravljena od potomaka nego da se održi uvijek živa«.[404]

U drugome spisu od 4. VII. 1896. Kotarsko poglavarstvo u Hvaru na temelju dopuštenja C.K. Namjesništva od 4. VI. 1896. dopušta prijenos posmrtnih ostataka biskupa Kačića-Žarkovića u prezbiterij nove crkve u raku, dovoljnu da primi novi lijes, a da se iskop i prijenos obave pod određenim uvjetima, a u prvome redu pod nadzorom liječnika i u lijesu od cinka, hermetički zatvorenom.[405]

Posmrtni ostaci prvoga biskupa obnovljene makarske biskupije iz doba Turaka danas se, bez sumnje nalaze u svetištu današnje crkve sv. Jurja na Sućurju, ali — nažalost — budući da položaj ničim nije označen, mi danas ne možemo pokazati gdje se točno nalaze posmrtni ostaci toga muža tako »zaslužnoga za vjeru i domovinu«, kako ga je okarakterizirao spomenuti župnik Vidali.

2. FRA PETAR KAČIĆ (oko 1600—1660. ili 1661)

a) Život

O životu fra Petra Kačića, makarskoga biskupa iz doba kandijskoga rata, sačuvalo nam se veoma malo podataka tako da ne znamo sigurno ni vrijeme, ni mjesto njegova rođenja i smrti.

403 *Kolendić*, n. dj., 251.
404 Službeni spisi ŽA, Sućuraj, god. 1896, br. 73.
405 Na istome mjestu, god. 1896, br. 105. (I. R. Capitanato Dist., Lesina, 4. Luglio 1896, Nr. 7181).

Suvremeni ga izvori zovu *Makaraninom*. Neki kasniji pisci tvrde da je rodom iz *Kotišine*, sela kod Makarske, dapače da je baš u Kotišini rođen.[406] Prema rodoslovnom stablu primorskih Kačića iz 18. st. fra Petrov je *otac* bio *Bariša Kačić*, koji je osim najstarijega sina fra Petra imao još petoricu sinova: Lovru, Andriju, Radoja, fra Luku i fra Pavla.[407]

Norinije daje fra Petru nadimak *»Šilje«*.[408] Valjda je taj nadimak pisac uzeo iz navedenoga rodoslovnoga stabla, ali treba primijetiti, da u njemu nadimak Šilje nosi samo fra Petrov rođak, a unuk njegova strica Marka, i nitko drugi! Stoga biskupu fra Petru nećemo davati toga nadimka, kad se on sam nije tako zvao, niti to spominju suvremeni izvori.

O biskupovu odgoju i školovanju izvori također šute. Po svoj su ga prilici odgojili franjevci makarskoga samostana i vjerojatno je kod njih prigrlio redovnički stalež.[409]

Svoju biskupsku karijeru fra Petar ima zahvaliti u prvome redu svome prethodniku fra Bartulu. Sedamdesetgodišnji biskup upućuje 2. I. 1640. iz Zaostroga molbu papi Urbanu VIII, da mu zbog starosti i bolesti dade za pomoćnika s *pravom nasljedstva »Petra Kačića*, redovnika-opservanta sv. Franje, rođena u ovoj mojoj biskupiji, osobu čestitoga života«.[410] Kako ta molba nije uspjela, stari biskup piše iz Makarske nakon četiri i po godine, 2. VII. 1644, tajniku Propagande, neka zamoli Sv. Oca, da mu za pomoćnika dade *»mp. o. fra Petra Kačića, Makaranina, čovjeka rijetkih odlika, spremnoga teologa*, koga mnogo cijeni cijela bosanska provincija«.[411]

Propagandi se u tome pitanju nije žurilo kao biskupu Bartulu, koji nije ni doživio biskupsko ređenje svoga kandidata.

Tek 25. IV. 1645. Propaganda zaključuje, da od generalnoga komesara franjevačkoga reda fra Benigna de Janua zatraži podatke o fra Petru Kačiću, a da fra Bartulove isprave, kojima osigurava uzdržavanje svoga pomoćnika, pošalje splitskome nadbiskupu Leonardu Bondumeriju na ocjenu i mišljenje.[412]

Na osnovu povoljnoga svjedočanstva franjevačkoga komesara i skradinskoga biskupa Posilovića Propaganda 9. V. 1645. odluči, da uz papin pristanak imenuje fra Petra Kačića pomoćnikom makarskoga biskupa s pravom nasljedstva, koji bi nosio *naslov »drivatskoga biskupa«*.[413]

Točno godinu dana poslije smrti biskupa Bartula, nakon što su obavljene mnoge formalnosti, konačno je *papa Inocent X 25. VI. 1646. imenovao fra Petra makarskim biskupom*.[414]

---

406 *Kačić A.*, STARI PISCI H., XXVIII, 301; *Vladmirović* (v. gore b 377); *Mirković (Alačević)*, n. dj., 5.

407 »Albero dei Conti Cacich« pergamena 146 x 71 cm, ASM. (*Jurišić K.*, Stariji hrvatski natpisi Makarskoga primorja, STARINE 53, Zgb, 1966, 108, sl. 33).

408 *Vladmirović-Starogragianin*, Pripisagnie, 77.

409 *Lulić*, Stato, 55, 60 p.

410 *Fermendžin*, Acta Bosnae, 429—430.

411 *Mandić*, AFH, 129.

412 N. dj., 129—130.

413 N. dj., 130—131.

414 N. dj., 132—133.

U vezi svoga imenovanja fra Petar je već prije smrti biskupa Bartula *išao u Rim*, jer mu je ovaj u tu svrhu posudio 100 škuda, koje je prema fra Bartulovoj oporuci morao vratiti njegovoj sestri Mandi.[415] Nije nam poznato, gdje je i kada je fra Petar primio biskupski red. Zlatović tvrdi, da je to bilo u Mlecima, a Božitković u Rimu, i to istoga dana imenovanja.[416]

Fra Petrovo biskupovanje spada u najžalosnije razdoblje povijesti makarske biskupije: u *doba kandijskoga rata*, koji je buknuo upravo onda, kada je fra Petar počeo svoju biskupsku službu, a svršio se desetak godina poslije njegove smrti. Biskup je morao bježati na otoke, i to najprije na Brač, a onda na Hvar da se skloni pod mletačku vlast, kamo su bježali i mnogi njegovi vjernici. Godine 1658. bosanski biskup Maravić javlja Propagandi, da su makarsku biskupiju jako ugrozili Turci i stoga da njezin *biskup stanuje na otocima*.[417] Biskup je u tom izbjeglištu nakon nekoliko godina i umro. Prema nekoj vijesti iz makarskoga samostanskoga arhiva to se desilo *u Jelsi na Hvaru*, gdje je biskup imao svoju privremenu rezidenciju.[418]

Što se tiče *godine fra Petrove smrti* povjesničari se ne slažu. Farlatijeva tvrdnja da je fra Petar umro 1663.[419] zavela je skoro sve kasnije pisce. Jedini je Lulić ustvrdio, da je biskup umro oko 1661.[420] Danas je *sigurno*, da je biskup fra Petar Kačić bio *mrtav mnogo prije 16. VII. 1661*, jer su toga dana na 51. generalnoj sjednici Propagande u Rimu kardinali primili na znanje prijedlog naroda i klera Makarške, da se za nasljednika biskupu Kačiću, koji je *već »preselio u bolji život«*, imenuje fra Mijo Jelavić, franjevac.[421] Krajnji rok fra Petrove smrti jest, dakle, konac lipnja 1661. I na spomenutome rodoslovnome stablu stoji, da je biskup Petar umro 1661. Međutim, možda je biskup fra Petar umro 1660, kako je bilo uklesano na njegovoj nadgrobnoj ploči: MDCLX . . . , prema nekoj bilješci iz 18. st., ukoliko tu nije izostavljena zadnja znamenka »I«.[422] U prilog ranijega datuma fra Petrove smrti stoji činjenica, da su u Bosni već 30. III. 1661. znali, da je fra Marijan Lišnjić u Rimu promaknut za biskupa.[423] Domaći historičar fra Jure Božitković (1887—1938) je u najnovijem mrtvaru makarskoga samostana svojom rukom zabilježio smrt biskupa Petra dne *26. III. 1660.*, ali ne znamo na temelju kojega podatka. Dakle, rok fra Petrove smrti zasada ostaje *1660. ili 1661. g.*

Ni *uzrok smrti* biskupa Petra ne možemo sigurno utvrditi. Prema nekim vijestima fra Petar je umro *»od otrovnoga pića*, koje su mu pružili«.[424] Teško

---

415 *Kolendić*, n. dj., 250.
416 *Zlatović*, Franovci, 81; NR, 1932, 340.
417 Annales Minorum, XXX, 440.
418 *Cvitanović G.*, Makarska za turskog gospostva, rukopis-predavanje održano 30. III. 1940. g. u Makarskoj. Kod pisca.
419 *Farlati*, IS, IV, 197.
420 *Lulić*, Serie, 40.
421 *Mandić*, AFH, 168—169.
422 ASM; NR, 1932, 341.
423 *Fermendžin*, Octa Bosnae, 502.
424 »Cui venenosum potum traditum fuit«, — NR, 1932, 336. Slično »Inventarium episcoporum« u L 2, 497.

je prosuditi, da li je taj škrti podatak istinit, te ako jest, tko je mogao biskupa otrovati: da li mletačka ili turska diplomacija, ili pak osobna mržnja?

Tijelo je biskupovo *pokopano* u samostanskoj crkvi u *Makarskoj*, i to pred stepenicama koje vode u svetište, gdje se i danas nalazi. Za gvardijanstva fra Jeronima Radića (oko 1667) makarski je samostan kupio dvije nadgrobne ploče: »jednu koja je na grobu biskupovu, a drugu za grob fratarski«.[425] Na prvoj velikoj nadgrobnoj ploči (201,5 x 70 cm) bio je uklesan biskupov *grb i natpis*, koji — jer je ploča na prolazu — već nakon manje od sto godina nije bio sasvim čitljiv. Dne 14. V. 1755. Matej Valeri, mletački popisivač grobnih natpisa u navedenoj crkvi, ovako je zabilježio natpis na fra Petrovu grobu:

ANNO DOMINI
S:E:ILLV: ET
REVEMVS D:D:PE
TS. CACIC. E:MACA:
MDCLX . . . .D: XXV[426]

U isto se doba još raspoznavao *grb na ploči*, koji Farlati ovako opisuje: »*Zmaj* i leteći *orao* raširenih krila, a dolje uspravan *lav*, stojeći na stražnjim nogama«.[427] Danas se nakon tri stoljeća više ne raspoznaje ni jedno slovce natpisa niti ikoja crta od likova na grbu!

b) Djela

O *pastoralnome radu* biskupa fra Petra Kačića nešto malo i skoro jedino znamo iz već spomenutoga pisma kardinala Petra Alojzija Caraffe, koje je pisano iz Rima 22. VIII. 1654. Prema tome pismu fra Petar je obavio *vizitaciju* svoje biskupije, koja je tada bila jako ugrožena »od Turaka i raskolnika«.[428]

Kako je biskup zbog ratnog stanja bio prisiljen većinom boraviti izvan svoje biskupije, to su ga pozivali drugi dalmatinski biskupi da kod njih obavlja biskupske funkcije.[429] G. 1647. pozvao ga je i omiški providur Franjo Pisani, da dođe u Omiš blagosloviti oskrvnjenu crkvu.[430] Nekoliko je mjeseci upravljao i *duvanjskom biskupijom*.[431]

Kako smo već gore spomenuli fra Petar je u prvoj polovici *1654.* g. podnio Sv. Stolici *izvještaj o stanju makarske biskupije*. Taj izvještaj o »nesre-

---

425 Libro di protocollo antico, 1622—1722, 14, ASM.
426 NR, 1932, 341.
427 *Farlati*, IS, IV, 197.
428 *Mirković (= Alačević)*, n. dj., 47—48.
429 *Farlati*, IS, IV, 197.
430 *Mirković (= Alačević)*, n. dj., 24.
431 *Farlati*, IS, IV, 197.

ćama ucviljene crkve« fra Petrove duboko je ganuo i papu i kardinale,[432] pa ako se jednom pronađe u Rimu, bit će dragocjen izvor prve ruke za poznavanje prilika na B-n. području u doba najkrvavijega rata u Dalmaciji.

Biskup fra Petar brinuo se za *školovanje* siromašnoga dječaka *Nikole Bijankovića* iz Splita (15. VIII. 1645—10. VIII. 1730), koji je kasnije postao drugi fra Petrov nasljednik na makarskoj biskupskoj stolici.[433]

Fra Petar je kao biskup — možda odmah nakon privremenoga oslobođenja Makarske — sagradio u Makarskoj *kapelu sv. Ante,* koju su kasnije srušili Turci.[434]

Međutim, mnogo je važniji *politički i socijalni rad* biskupa Petra, u kome je oživio slobodarski duh starih Kačića, poznatih boraca protiv tuđina. U početku kandijskoga rata — kako smo već to istakli u Uvodu — fra Petar se ističe kao organizator i diplomat u akciji oslobođenja Primorja od Turaka. U to doba »u Makarskoj *bijaše on stožerom,* okolo koga se ovijaše sudbina Primorja«.[435] Koliko su mletačke vlasti očekivale od toga odvažnoga crkvenoga prelata, vidi se najbolje iz *38 poznatih pisama,* koje je on u desetak godina (1647—1657) od njih primio.

Prema navedenim pismima biskup se prvih godina rata (1646—1650) najviše brinuo za obranu Primorja, za gradnju i čuvanje utvrda, za straže na brdima i pribavljanje ratnih lađa. On se borio protiv širenja kuge, koja se na zaprepaštenje mletačkih vlasti bila pojavila u Vrgovcu i okolici; pribavljao je majstore za podizanje utvrda po drugim gradovima Dalmacije; snabdjevao je mletačke galije ljudskom snagom, koju je pronalazio među zarobljenim muslimanima. Prigodom pojedinih ratnih podviga skupljao je i organizirao vojsku među svojim vjernicima. U jeseni 1648. mletačke su vlasti vruće molile biskupa Petra, da posreduje kod seljaka radi zamjene soli za kukuruz i bilo koju vrstu žita, jer je u republici vladala najveća oskudica toga. Prigodom priprema za napadaj na Zadvarje u veljači 1648. makarski providur Cocco piše iz Splita biskupu, neka on s kapetanima izvrši sve što treba. Dne 15. VI. 1649. plemić Franjo Barbaro i providur Nikola Priuli iz Omiša šalju biskupu dva pisma o tome, da je iz Kučića došla vijest da Turci kane napasti Primorje, pa neka se znaju ravnati on i podložnici.[436]

Tako je često bilo: uza sav ugovor Mlečani nisu pružali potrebnu pomoć, a kada bi nastupila opasnost, onda su poručivali biskupu: »Snađi se ti i narod!«

---

[432] *Mirković (— Alačević),* n. dj., 48.
[433] *Mikulić M.,* De vita et gestis Nicolai Bianković, episcopi makarskensis (1645—1730), Rim, 1964, 15, 123, 148.
[434] L 2, 486.
[435] *Zlatović,* Franovci, 88.
[436] *Mirković (— Alačević),* n. dj., 20—47.

Biskup fra Petar morao je u zbjegu umrijeti razočaran, jer nije doživio ni svršetak rata, ni konačnog oslobođenja svoga zavičaja. Ali plod njegova rada na političkome i socijalnome polju osjećao se još dugo poslije njegove smrti.

c) O s t a v š t i n a

Od *rukopisne ostavštine* biskupa fra Petra nemamo danas baš ništa. Ipak znamo za *»domaću knjigu biskupa Petra Kačića«*, pisanu na pergameni s biskupovim obiteljskim grbom. Knjiga je sadržavala već spomenuta pisma mletačkih vlasti, objavljena 1888.[437] U prošlome stoljeću knjiga je bila vlasništvo suca i arheologa Josipa Alačevića (1847—1904),[438] a danas se više ne zna za njenu sudbinu.

Jedini poznati njegov rukopis bio bi *izvještaj Propagandi* 1654, ukoliko se pronađe u njezinu arhivu.

Ostala su također nepoznata fra Petrova *pisma mletačkim vlastima,* od kojih je bez sumnje bar nešto sačuvano u mletačkim arhivima.

d) N a l a z u g r o b u 1 9 6 3.

Prigodom početnih radova na restauriranju stare samostanske crkve u Makarskoj uprava je samostana 9. IX. 1963. otvorila i pretražila grob biskupa fra Petra Kačića. To je — čini se — bilo prvo otvaranje groba nakon biskupova pokopa. Tom je prigodom u dubokome i vlažnome grobu osim vrlo istrunulih kostiju i dasaka, na kojima je biskup bio postavljen, pisac ovih redaka našao još: 1 gotički srebrni *kalež,*[439] visok 19,5 cm, i patenu; obje prilično sačuvane *rukavice; prsten* (promjer 2,6 cm); prsni *križ* (krakovi 7 x 4,5 cm) i *štap od drva* u tri komada. Sudeći po grobu, koji je u gornjemu dijelu, gdje je bilo postavljeno mrtvo tijelo, bio za pola metra produljen, biskup je Petar morao biti čovjek *visokoga stasa* kao i njegov suplemenjak i predhodnik fra Bartul.

Nađeni su predmeti izloženi u Zbirci starina franj. samostana u Makarskoj, koja je 1969. otvorena u sakristiji stare crkve. (Sl. 28)

---

[437] N. dj., SUPLEMENAT BR. 8 »BULLETTINA«, Split, 1888, 19—51.
[438] N. dj., 3.
[439] Snimku sličnog kaleža iz 1612. g. v. u NARODNOJ STARINI, I, 33.

3. FRA MARIJAN LIŠNJIĆ (14. V. 1609—3. III. 1686)

a) Život

Ime. Već se uobičajilo, da se trećega makarskoga biskupa 17. st. zove *fra Marijan Lišnjić.*[440] Međutim njegovo je ime i prezime u suvremenim izvorima, ne samo latinskim i talijanskim, nego također i hrvatskim, više ili manje preinačeno: Marin Lišnić;[441] Marian Lišnić;[442] Marianus de Licinianis;[443] Mariano Liciniano.[444] Farlati donosi njegovo latinizirano prezime »Lisnichius« i humanizirano »Licinianus«.[445] Turski ga spisi iskrivljeno zovu: Lisinić, Lisičić i Lišić.[446] Mi ćemo ga zvati fra Marijan Lišnjić, jer je on sam svoje ime pisao *Marijan,* a ne Marin, a i prezime za njegova života u dokumentima pisano je također *Lisgnich, tj. Lišnjić.*[447]

Zavičaj. Suvremeni dokumenti uz ime fra Marijana Lišnjića nadodaju i oznaku njegova zavičaja: *de Imota, ab Imota* ili *Imothensis.* Ali, kako Imota ima dva značenja: grad Imotski i Imotska krajina, koja je u doba turskoga vladanja zahvaćala i dio današnje Hercegovine (= Bekija), to se kasniji pisci razilaze u određivanju njegova rodnoga mjesta: jedni vele »ex Imota, quod est castellum«,[448] drugi »iz Drinovaca od Imote«,[449] treći »da Varhdo«;[450] četvrti »iz Župe imotske krajine«.[451] Postoji također mišljenje, da je biskup Lišnjić rođen u Krstaticama, koje su u njegovo doba bile u sklopu župe Vrhdol u Imotskoj krajini, a u kojima i danas živi 7 obitelji s prezimenom Lišnjić.

Sigurno je samo to da je biskup Lišnjić rodom iz Imotske krajine, a naše je mišljenje, da je *rođen u Gorici* u današnjoj zapadnoj Hercegovini, koja graniči s Imotskim. Tome u prilog govore dvije činjenice: 1. predaja krstatičkih Lišnjića, da su se njihovi stari iz Gorice doselili u Krstatice[452] i 2. sam biskup Lišnjić pod stare dane u nekoj darovštini za slučaj smrti na osobiti se način sjeća novčanom pomoći crkve sv. Stjepana u Gorici,[453] po svoj prilici samo zato, što mu je to bila crkva rodnoga mjesta.

Tijek života. Zahvaljujući današnjim nastavljačima Wadingovih Anala znamo točno, kada se *rodio* biskup Lišnjić: *14. V. 1609.*[454] Bio je Imoćanin, pa je po svoj prilici prvo obrazovanje dobio u imotskome samostanu, što

---

[440] KUKA, VII, 122; *Zlatović,* Franovci, 481; *Mandić,* AFH, 295.
[441] *Jurišić,* Stariji hrv. natpisi, 95.
[442] Vlastoručni potpis bosančicom 28. VI. 1674. g. na listini o darovštini iz 1628. g., Najstariji spisi, 1, ASZ. — (Sl. 49)
[443] Lišnjićev pečat na spisu od 10. I. 1668, Th. I, ASO.
[444] Potpisi na izvještaju Propagandi, L 2, 480, 487, 491 . . .
[445] *Farlati,* IS, IV, 197.
[446] T 0 11, 15, 16.
[447] Lib. arch., 86, ASZ; Potvrda o ređenju fra I. Turića, Najstariji spisi, 14, ASZ.
[448] *Farlati,* n. mj.
[449] *Starogragianin (— Vladmirović),* Pripisagnie, 77.
[450] *Lulić,* Compendio, 91.
[451] *Kačić-Peko* u KUKA, VII, 122.
[452] Pismo vlč. Marina Škarice, župnika Krstatica, 1. IX. 1964.
[453] Lišnjićevi spisi, ASM.
[454] ANNALES MINORUM, XXXI, 215.

se tada nalazio na otoku Prološkoga blata.[455] Za taj je, naime, samostan jedan vijek kasnije pisao eksprovincijal fra Petar Lašvanin, da su se u njemu »varsni oci uzdizali u nauku i svetigni, koji su bivali *biskupi*, ministri i vladaoci od provincije«.[456] Po svoj je prilici s tom tvrdnjom Lašvanin mislio u prvome redu na biskupa Lišnjića.

Ne zna se kada ni gdje je postao franjevcem, ali najvjerojatnije u njegovu matičnome imotskom samostanu. Višu je bogoslovsku naobrazbu dobio po svoj prilici u Italiji kao i njegov stariji predhodnik fra Bartul.

Kao zreo čovjek od 51 godine bio je u Rimu, pa je tada Propaganda 27. VII. 1660. odredila povjeriti mu delikatnu dužnost da na povratku obiđe Liku i Krbavu, zatim trebinjsku biskupiju i onda o svemu izvijesti Rim.[457]

Lišnjić se zadržao u Rimu i slijedećih godina, 1661—1662,[458] kada je poslije smrti biskupa fra Petra bila ispražnjena makarska biskupija, očito da dođe do biskupske časti. Međutim je sporo išlo s imenovanjem fra Marijana za novoga makarskoga biskupa, jer su se tome protivili i starješinstvo provincije i predstavnici iz Makarske. Lišnjić je, ipak, 11. II. 1664. konačno *imenovan makarskim biskupom* i malo poslije posvećen u Rimu.[459]

Pred odlazak u svoju biskupiju novi je biskup zatražio od Propagande potrebita ovlaštenja, zatim popudbinu i novčanu potporu, koju je bio uživao i njegov prethodnik, te novo biskupsko ruho. Kongregacija je odredila, da se novi biskup služi ruhom pokojnoga biskupa, koje mu je prije malo godina bila dala papina sakristija, a što se tiče novčane pomoći, treba prije ispitati, da li mu je, i koliko mu je potrebna.[460]

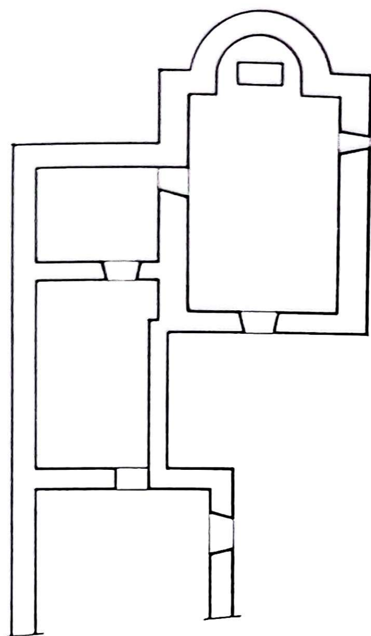
Budući da su u doba Lišnjićeva biskupskoga ređenja bile ispražnjene obje susjedne biskupije, duvanjska i skradinska, Sv. Stolica mu je i njih povjerila tako da je na fra Marijanovim leđima sve do smrti ležao teret brige za *tri biskupije:* makarsku, duvanjsku i skradinsku, koje je on marljivo pohađao.[461]

Lišnjić je već prvih godina svoje vlasti imenovao za *generalnoga vikara* makarske biskupije *fra Petra Vukovića*, koji se u latinskim spisima naziva »frater Petrus Lupus«.[462] Bivši generalni vikar i sinovac Lišnjićeva predhodnika fra Ivan Kačić osjećao se time jako ponižen, pa je stoga došao u sukob s biskupom Lišnjićem.[463] Godine 1670. biskupov je vikar bio glagoljaš *don Petar iz Zagvozda*,[464] a 1678. g. tajnik mu je *don Tadija Lišnjić*, možda sinovac.[465]

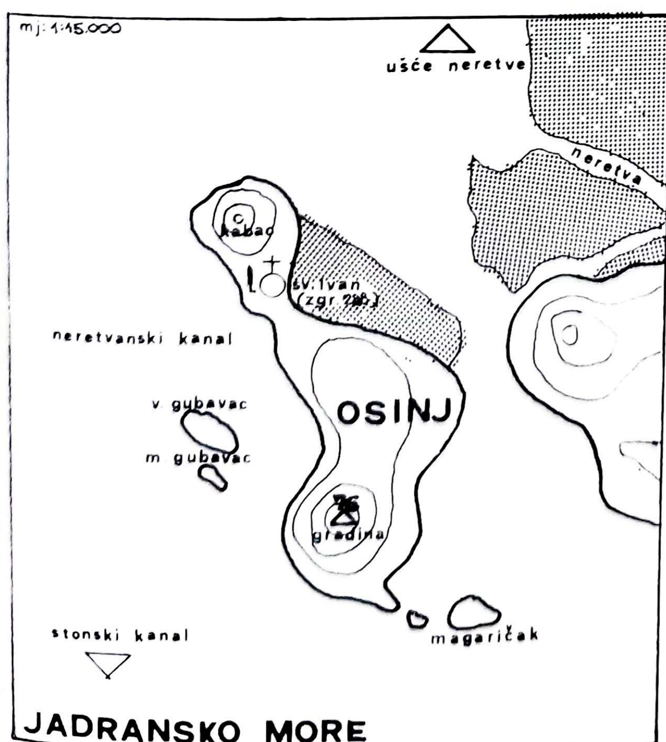
---

455 *Lulić*, naprotiv, tvrdi: »Allevato ed educato dai Padri Francescani di Macarsca« (Stato, 60, q).
456 Bosaničko pismo pred kapitul 7. X. 1723, Th I, ASO.
457 *Mandić*, AFH, 163—165.
458 *Fermendžin*, Chronicon, 43, 45.
459 *Mandić*, AFH, 175—176.
460 N. dj., 176.
461 *Farlati*, IS, IV, 198.
462 Spisi od 10. I. 1668., Th I, ASO.
463 *Farlati*, IS, IV, 197.
464 L 2, 486.
465 Potvrda o Turićevu ređenju, v. gore b 447.

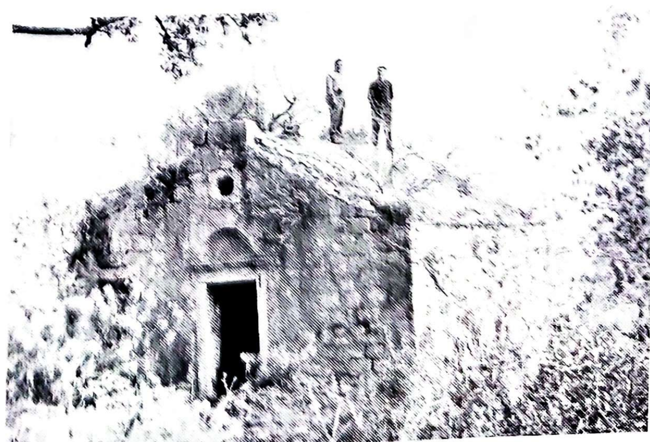
TLOCRT CRKVE SV. IVANA S PREBIVALIŠTEM NA OSINJU
(1963. g.)

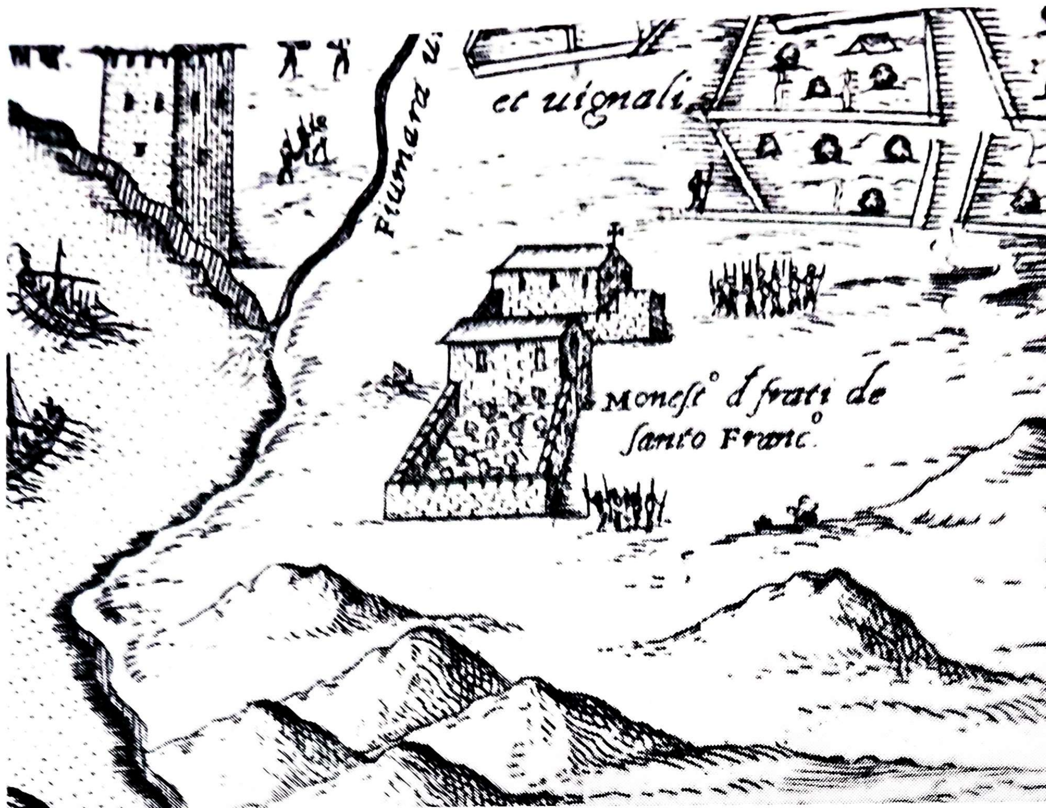
18. Tlocrt crkve sv. Ivana s prebivali- štem na Osinju Mjerilo 1:300

19. Osinj: Katastar- ska slika

20. Ruševine crkve sv. Ivana i prebivališta na Osinju (stanje 1972)

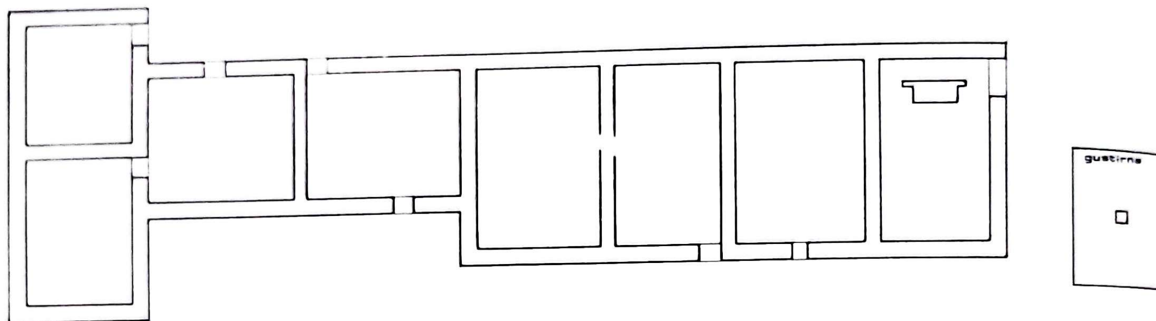
21. Izgled franj. samostana i crkve u Makarskoj 1572. prema bakrorezu G. F. Camocia

22. Pročelje stare franj. crkve i samostana u Makarskoj (zvonik 1716, kupola nove crkve 1940)

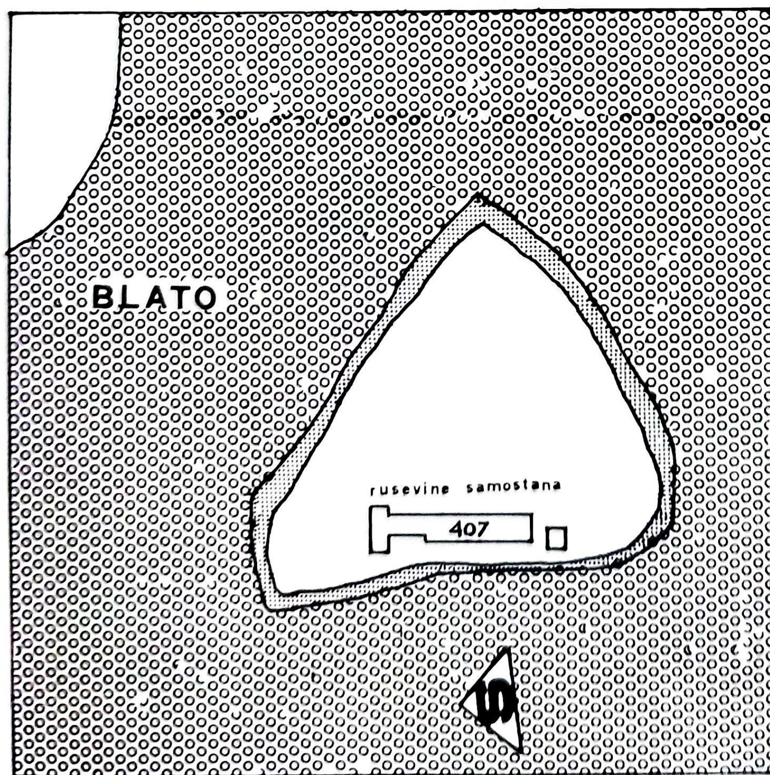
23. *Crkva Svih Svetih u Zagvozdu posvećena 1644.*

24. *Stari klaustar franj. samostana u Makarskoj*

25. Tlocrt samostana na otoku Prološkog blata. Mjerilo 1:400.

26. Otok Prološkog blata: katastarska slika. Mjerilo 1:2880.

Biskup je Lišnjić redovito residirao u *makarskome samostanu*, u kojemu se i danas po predaji zna za sobu u kojoj je stanovao. Spomenuli smo već da je u početku svoga biskupovanja živio *u Podgori.*

Već 1679. g. Duvnjak fra Ivan Ančić iz Ankone piše Propagandi, da je biskup Lišnjić odveć star, slab i bolestan, pa da stoga ne može više upravljati duvanjskom i skradinskom biskupijom, te nudi sebe za duvanjskoga biskupa.[466]

Ančiću se nije ispunila želja, a Lišnjić je poživio još 7 godina i *umro u Makarskoj 3. III. 1686.* Pokopan je u samostanskoj crkvi u blizini svoga prethodnika. Na grob mu je postavljena kamena *ploča*, na kojoj su uklesani Lišnjićev grb, mitra i pastoral s ovim *natpisom:*

D. O. M.
HIC IACET. ILLVS. ET RE
VERENS. DOMINVS D. F.
MARIANVS. LISNICH.
AB IMOTA EPVS MAC
ARENES ET ADM. SHR. LAVDABILITER
VIXIT ANNOS 20. MEN.
II. IN EPATV. CVRSVS VITE
SVE ANNOS 73. OBIIT ANNO D.
M.DC. LXXXVI. DIE. 3. M. MARTY.[467] (Sl. 35, 36)

b) Djela

Biskup se Lišnjić u prvome redu ističe kao *pastoralni radnik*, naročito svojim čestim pohodima po najzabitnijim selima triju biskupija. Veoma gorljiv u službi, nastojao je ne samo u vjeri učvrstiti vjerni puk krijepeći ga riječju Božjom i sakramentima, nego i u krilo Katoličke crkve privesti gdjekojega inovjerca.[468] Tako je do 1672. g. obratio 33 muslimana i 60 pravoslavnih.[469] Zbog njegova pastirskoga žara Turci su ga bacili u tamnicu i tukli.

Lišnjić se brinuo za *popravljanje porušenih crkava*, naročito u Primorju, kao i za potreban crkveni namještaj. Širio je pobožnost Gospina ružarja i učio narod molitvi.[470]

---

[466] *Mandić*, AFH, 226.
[467] Natpis netočno objavio *Kaer*, Makarska, 35. Inače i sam natpis na ploči ima netočnosti, npr. godine života i biskupovanja.
[468] *Farlati*, IS, IV, 197—198.
[469] L. 2, 472, 491.
[470] L. 2, 489, 491 sl.

Pomagao je i izvan područja povjerenih biskupija. Tako je 31. VIII. 1669. u *Fojnici* obavio *posvetu* samostanske *crkve* Duha Svetoga i njezina četiri oltara, te za to od samostana dobio nagradu 2500 jaspri.[471]

Lišnjić je počeo odgajati *svjetovni glagoljaški kler* i nastojao ga proširiti u svojoj biskupiji, ali je u tome nailazio na mnoge poteškoće.[472]

Što se tiče *kulturnoga rada* treba istaknuti, da je Lišnjić na poticaj Propagande 27. III. *1666.* osnovao u Makarskoj *osnovnu školu* za dječake, u kojoj se učilo: čitanje, pisanje, vjeronauk i gramatika.[473] Lišnjićevi spomenuti *izvještaji* Sv. Stolici iz 1666. i 1672. imaju i kulturno-historijsku vrijednost. U posljednjemu izvještaju na dva mjesta donosi *bosanički alfabet*, za koji kaže da su ga »učinili sveti Jeronim, Metod i Ćiril«. Spominje i drugi neobični i nepraktični alfabet, kojim se služe hrvatski svećenici u Dalmaciji, a navodno bi ga bio preuzeo iz kaldejskoga i hebrejskoga alfabeta sv. Ivan Milostinjar († oko 620).); veli da se na njemu ne može studirati, pa predlaže da se napusti, koliko je to moguće.[474] Lišnjić je, dakle, bio *protiv glagoljice*, a zalagao se za ponovno izdanje Divkovićevih knjiga hrvatskom ćirilicom (bosančicom), jer da ih narod traži.

Lišnjić je također 1672. molio od Propagande da mu za potrebe svećenstva i crkava, koje su Turci opljačkali, pribavi: latinskih i hrvatskih misala, obrednika, brevijara, kalendara i života svetaca; zatim, što više katekizama tiskanih bosančicom, dvije turske gramatike i hrvatsko-latinski rječnik.[475]

c) Ostavština

Ostavština posljednjega makarskoga biskupa-franjevca, osim spomenutih izvještaja u Rimu kod Propagande, nalazi se — što je poznato — u franjevačkim samostanima u Makarskoj, Živogošću i Omišu, a sastoji se od ovih rukopisa i predmeta:

1. *Rukopisi: u Živogošću* naredbe u 16 točaka, koje je Lišnjić izdao bosančicom u Imotskome 16. IV. 1678. (Prilozi I, 9); popunjeni latinski tiskani obrazac-potvrda o ređenju fra Ivana Turića, izdato u Imotskome 24. VIII. 1678; vlastoručni potpis i pečat Lišnjićev od 28. VI. 1674. na spisu o darovštini Suzine iz 1628. u Živogošću.[476] *U Omišu:* potvrda o ređenju fra Filipa iz Ciste, Makarska 19. XII. 1682. i desetak propusnica turskih vlasti u vrijeme kandijskoga rata i poslije njega za slobodno kretanje među vjerni-

---

471 Izvorna potvrda fojničkoga gvardijana s pečatom, Lišnjićevi spisi, ASM; *Batinić M. V.*, Franjevački samostan u Fojnici, Zgb, 1913, 58—59. — Lišnjić je 1681. posvetio crkvu sv. Ante u Kotišini (Zbornik KAČIĆ, II, Split, 1968, 112) i crkvu u Vrhdolu Gornjemu, današnjoj župi Biok. (*Ujević*, Imotska krajina, 77). — Prilozi II, 4.

472 *Petrović L.*, Popovi glagoljaši, NAPREDAK, 1936, 86—95.

473 L 2, 515—517.

474 L 2, 492—493, 496, 500.

475 L 2, 511, 513.

476 Najstariji spisi, 1, 13, 14, ASŽ. — V. gore b 442.

cima.[477] *U Makarskoj:* kratka oporuka pred neko putovanje, pisana bosančicom 17. V. 1682, kojom dijeli svotu od 50 cekina i 10 ungara, i to crkvi sv. Stjepana u Imoti, samostanima u Makarskoj i Zaostrogu po 10 cekina, a Živogošću 8 ungara; a ostatak od 20 cekina i 2 ungara rodbini.[478]

2. Portret. U riznici samostana u Makarskoj čuva se velika uljena slika na platnu, 131 x 95,5 cm, koja u naravnoj veličini prikazuje nekog biskupa. Biskup je u svečanom ornatu s plaštom i mitrom na glavi. Sjedi na tronu držeći u lijevoj ruci pastoral, dok je desnu stavio na prsa. Lice pravilno i muževno s bradom. Dva velika crna oka daju utisak plemenita čovjeka. Uz biskupa je pisaći sto na kojemu stoji propeće, a poviše njega grb. Na slici nema nikakva natpisa ni signature. (Sl. 34)

Podijeljena su mišljenja, koga slika prikazuje. Većina dosadašnjih pisaca smatra da navedeni portret prikazuje biskupa fra Marijana Lišnjića,[479] dok je *M. Alačević* ustvrdio, da je to slika biskupa fra Petra Kačića.[480]

Na temelju analize Lišnjićevih grbova na njegovim pečatima i na nadgrobnoj ploči, te grba na slici C. Fisković, ravnatelj Regionalnog zavoda za zaštitu spomenika kulture u Splitu, prigodom pregleda kulturno-historijskoga fonda u makarskome samostanu 1965. ustanovio je, da navedeni *portret prikazuje biskupa Lišnjića,* i time potvrdio samostansku predaju o istoj slici. Bitni dio Lišnjićeva grba jest *vizir,* koji se ističe i na njegovu grobu, i na opisanoj slici.

d) N a l a z u g r o b u 1 9 6 3.

Prigodom restauriranja stare samostanske crkve u Makarskoj početkom rujna 1963. g. bio je otvoren i grob biskupa Lišnjića, koji zahvaća isključivo prostor drvenoga sanduka, u kojemu je biskup bio pokopan. Kostur je nađen u normalnom ležećem položaju i uza nj: gornji metalni dio pastorala, križ i prsten, te nekoliko čavala od istrunuloga sanduka. Sve se čuva u samostanskoj riznici.

Godine 1775. fra Luka Vladmirović izrazio se o biskupu Lišnjiću, da je bio »varlo dobra i pokorna života, ukopan je u Makarskoj i čini čudesa«.[481]

4. NIKOLA BIJANKOVIĆ (1645—1730)

Lišnjić je zadnji makarski biskup, koji je bio turski podanik, a prvi koji je doživio konačno oslobođenje jednoga dijela svoje biskupije (1684) i umro na oslobođenom području (1686). Kada je nakon trinaest godina

---

477 Th I, ASO.
478 Lišnjićevi spisi, ASM.
479 *Kačić-Peko* u KUKA, VII, 104; *Lulić,* Memorie, 51; *Kaer,* n. dj., 40.
480 *Mirković (— Alačević),* n. dj., 17.
481 *Starograđanin (—Vladmirović),* Pripisagnie, 81. — V. gore sliku Lišnjićeva križa, nađena izvan groba (sl. 29).

Makarska dobila novoga biskupa Nikolu Bijankovića (1699), tada je veći dio B-n. područja bio pod kršćanskom mletačkom vladavinom. Jedino je Imotska krajina još svih osamnaest godina ostala pod Turčinom. Stoga u okvir naše radnje djelomično ulazi i biskup Bijanković, čija se duhovna vlast širila i po turskome području, i to ne samo po Imotskoj krajini (do 1717) nego i po daljnoj unutrašnjosti sve do Mostara i Duvna. Zato ćemo se ovdje ukratko osvrnuti na život i djelovanje biskupa Bijankovića s osobiti obzirom na njegov rad na turskome području.[482]

Osim toga je 1702. Bijanković makarskoj biskupiji priključio oslobođeno područje na lijevoj obali Neretve koje je dotada stoljećima pripadalo trebinjskoj biskupiji. Nakon što je 1705. i Rim to potvrdio, lijeva je obala južne Neretve s Metkovićem, Dobranjem, Vidonjama i Slivnom zauvijek došla u sklop B-n. područja. Stoga ćemo u dodatku ovome poglavlju donijeti i kratki prikaz povijesti trebinjske biskupije i njezina djelovanja na navedenom području u doba turske vladavine, što također spada u okvir ove radnje.[483]

a) Život

Nikola Bijanković rodio se 15. VIII. 1645. u Splitu od oca Dominika, Hrvata rodom s otoka Šolte, i majke Laure Nadalin, Mlečanke, koji su se vjenčali 6. XI. 1644.

Na poticaj kanonika don Andrije Reggio i makarskoga biskupa fra Petra Kačića odluči se za svećeničko zvanje. Niže je školovanje i male redove dobio u Splitu, pa je 14. X. 1663. išao u Loreto u hrvatski kolegij, koji je bio pod brigom Propagande.

Zaređen za svećenika 15. VI. 1669. u Loretu vratio se u rodni grad, gdje je 1669—1695. djelovao kao upravitelj nadbiskupskih dobara u Kaštel—Sućurcu, te kao župnik i profesor u Splitu. Od 1671. bio je kanonik. U Splitu je osnovao oratorij sv. Filipa Neri, kojim je upravljao 1688—1695. Osim toga je od 1673—1696. uz neke prekide vršio službu apostolskog misionara u splitskoj nadbiskupiji.

Sedmi dan nakon smrti biskupa Lišnjića, tj. 10. III. 1686. Bijanković se sam pismeno obratio tajniku Propagande, da ga preporuči za makarskog biskupa, jer da »poznaje kraj i hrvatski jezik«.[484] Međutim ga je Propaganda imenovala samo apostolskim vikarom za makarsku i skradinsku biskupiju. U želji da već jednom postigne biskupsku čast, sutradan po smrti

---

[482] Skoro sve podatke o Bijankoviću crpimo iz gore već spomenute doktorske radnje *fra Milana Mikulića* (b 380), koju je on obranio na Papinskom sveučilištu Antonianumu u Rimu i tiskao je pod naslovom »De vita et gestis Nicolai Bianković episcopi Makarskensis (1645—1730)«, PONT. ATH. ANTONIANUM, F. TH. — Theses ad lauream n. 257, Rim, 1964. To je do danas najuspjelija monografija o Bijankoviću.

[483] Podatke o tome predmetu uzeli smo iz djela: *B. Pandžić*, De dioecesi Tribuniensi et Mercanensi, STUDIA ANTONIANA, 12, Rim, 1959, XVI + 174.

[484] *Mikulić*, n. dj., 130—131.

trogirskog biskupa Kuparea, tj. 16. VIII. 1694. piše Citu, tajniku Propagande, da ga preporuči papi i kongregaciji za Kupareova nasljednika.[485] Konačno 1695. mletački senat — na temelju patronatskoga prava nad oslobođenim krajevima na Balkanu — imenuje ga makarskim biskupom. Premda je Bijanković požurio u Mletke, da pospješi potvrdu iz Rima i biskupsko posvećenje, morao je čekati do 29. XII. 1697, da ga Inocent XII potvrdi za makarskoga biskupa, a do 10. V. 1699, da ga mletački patrijarha Baduaro zaredi.

Bijanković je tek svršetkom 1699. došao u Makarsku, gdje je u samostanskoj franjevačkoj crkvi 15. XII. bio svečano ustoličen. On je skoro istodobno bio imenovan upraviteljem i apostolskim pohoditeljem oslobođenih dijelova trebinjske biskupije, od koje je sporazumno s mletačkim vlastima otcijepio lijevu obalu Neretve i priključio je makarskoj biskupiji. Nezadovoljan makarskom stolicom Bijanković nakon smrti splitskoga nadbiskupa Cosmi-ja 20. V. 1707. moli papu, a 24. VI. 1707. piše Propagandinu prefektu kardinalu Sacripante, da mu dadu splitsku nadbiskupiju.[486] Kada mu to nije uspjelo, onda je opetovano tražio trogirsku biskupiju, ali uzalud tako da je do kraja života ostao u Makarskoj, gdje je 10. VIII. 1730. umro i pokopan. Od 1756. grob mu se nalazi u stolnoj crkvi sv. Marka iza velikoga oltara.[487]

b) Djela

Kroz svoj dugi pontifikat Bijanković je razvio mnogovrstan rad na duhovnome polju. U Makarskoj je 1707. sagradio malu crkvicu sv. Marka. koja mu je služila za župsku i stolnu crkvu, a mogla je primiti samo trideset osoba. Poslije pobjede nad Turcima kod Sinja 1715. sagradio je u Brelima crkvu »Gospi od pobjede« (danas Gospe od Karmela).

Osnivao je bratovštine »Dobre smrti« (1707), »Presvetoga sakramenta« (1714) i »Presv. Ružarja« (1714. u Makarskoj, Neretvi i Zagvozdu). U Makarskoj je uveo procesiju flagelanata (bičevalaca) na Veliki petak.

Bijanković je posebnu brigu posvetio kršćanskoj pouci puka, pa je u tu svrhu širio Mrnjavićev prijevod Belarminova katekizma. Osim toga sam je sastavio »Nauk krstjanski kratak složen« i dao ga dvaput tiskati (Mleci, 1708, 1724).[488]

Za grad je Makarsku 1725. iz rimskih katakomba pribavio kosti nepoznatog mučenika, sam ga nazvao »Klementom« (clemens- blag, milostiv) i učinio ga glavnim zaštitnikom biskupije odredivši mu svetkovinu 21. studenoga.

---

485 N. dj., 133.
486 N. dj., 136—139.
487 N. dj., 101—103.
488 HRV. ENC., II, 529.

Poput svojih predšasnika Bijanković je marljivo obavljao pastirske pohode,[489] ali prvih godina samo po mletačkome području, jer se tada nije usuđivao ići na turski teren. Godine 1700. pohodio je izbjeglice iz Zagvozda, koji su u nekoj pobuni ubili dvadeset muslimana, pa se sklonili u brda prema Zadvarju. Godine 1703. boravio je dva mjeseca u oslobođenom Čitluku i okolici, gdje je primao vjernike što su dolazili iz turske Hercegovine i Bosne.

Prvi Bijankovićev pohod na tursko područje bio je tek 1706, kada je preko Neretve išao u Duvno, gdje su ga lijepo primili muslimanski feudalci Kopčići, koji su bili nakloni i prema njegovu predšasniku Lišnjiću.[490] Na povratku za Makarsku Bijanković se neko vrijeme zadržao u Vinici, Studencima i Opancima.

Godine 1707. pohodio je Župu Biokovsku, zbog koje se sporio s bosanskim biskupom; 1710. ponovno je išao u duvanjski kraj, te Kozicu.

Za vrijeme turske vladavine Bijanković se nije usuđivao pojaviti u Imotskome. Tek nakon oslobođenja Bijanković je prvi put pohodio Imotski po Malome Uskrsu 1718. Na poziv Kopčića biskup je tada opet pošao u Duvno, gdje su mu u nedostatku crkve sami muslimani Kopčići dali vlastitu kuću za obavljanje obreda.

Godine 1721. opet pohodi Imotski, a odatle pođe na tursko područje svoje biskupije u Posušje, Mostarsko Blato i Broćno, gdje su kršćani zadnji put biskupa vidjeli prije 40 godina, kada im je dolazio Lišnjić.

Godine 1723. Bijanković je po treći put pohodio Duvno, a prvi put Mostar. Zamoljen od splitskoga nadbiskupa na povratku je pohodio tri sela splitske nadbiskupije pod turskom vlasti nedaleko Imotskog.

Bijanković se mnogo brinuo za uzgoj svjetovnoga klera i širenje Filipinske kongregacije, kojima je namjeravao povjeriti glavni dio duhovne pastve u makarskoj biskupiji, koju su vjekovima bili držali franjevci.

c) »Sluga Božji«

Dvadeset i šest godina poslije Bijankovićeve smrti, kada su prigodom otvorenja nove makarske katedrale sv. Marka bili preneseni njegovi balsamirani posmrtni ostaci u novi grob iza velikoga oltara, a za vrijeme posebne napetosti između biskupske kurije i franjevaca u makarskoj biskupiji, splitski oratorijanac Cetinčić napisao je na talijanskome jeziku životopis Nikole Bijankovića, gdje ga je prikazao kao gotova sveca i čudotvorca.[491] Cetinčićeve je podatke kasnije koristio Farlati za Illyricum sa-

[489] *Jerković R.*, Pastirski pohodi Nikole Bjankovića biskupa makarskog po Dalmaciji, Bosni i Hercegovini (Izvješća godine 1703. i 1706. i dnevnici godine 1706. i 1710.), Sar., 1942.
[490] V. gore str. 50—51.
[491] *Mikulić*, n. dj., XII, 112.

crum (IV),[492] a 1798. makarski je kanonik Lučić-Pavlović Cetinčićevo djelo objavio hrvatski, te 1800. kratki sadržaj na talijanskome jeziku.[493]

Na temelju te nekritički pisane literature stvorio se u 19 st. glas o svetosti Nikole Bijankovića, pa je 1881. zaveden i biskupski postupak za njegovu beatifikaciju. Međutim zbog arhivske dokumentacije, koja teško tereti Bijankovića za njegov odnos prema franjevcima, postupak je do danas ostao na mrtvoj točki, a Bijanković je na temelju staroga prava dobio naslov »Sluga Božji«.[494]

Dodatak

TREBINJSKA ILI MRKANJSKA BISKUPIJA

Trebinjska je biskupija jedna od naših starijih biskupija. Nju, naime, spominje već Ljetopis popa Dukljanina, i to u vezi sa saborom na Duvanjskome polju, koji neki naši noviji povjesnici datiraju u 753. godinu. Ali, prvi sigurni spomen trebinjske biskupije susrećemo tek u buli pape Benedikta VIII od 27. IX. 1022.[495]

Stara katedrala i rezidencija stradale su vjerojatno za provale Tatara 1242.

Trebinjski su se biskupi kasnije pred raskolnicima i patarenima povukli na dubrovačko područje, gdje su dobili otok Mrkanj, po kome se već od 1322. zovu mrkanjskim biskupima. Naziv trebinjsko-mrkanjskih biskupa od 1436. susrećemo i u papinskim bulama.[496]

U 15. st. neki su trebinjsko-mrkanjski biskupi stanovali u biskupiji i to u bivšemu benediktinskom samostanu sv. Petra u Čičevu, na čijim je ruševinama 1906. sagrađena pravoslavna crkva.[497]

Do kraja 12. st. stanovništvo Travunje i Zahumlja bilo je u većini katoličko. Kada su te pokrajine 1189. došle pod vlast srpskih vladara, tada je malo pomalo kroz dva stoljeća njihove vladavine u tim krajevima uveden i učvršćen istočni obred (1189—1373). To je jedan od razloga brojčanoga opadanja katoličkoga življa na području trebinjske biskupije. U vezi s provalom Turaka i njihovom vladavinom krajem 15. st. i dalje, broj je katolika sve više opadao. Jedni su, naime, izginuli u ratovima, drugi upali u ropstvo, treći prihvatili islam ili pravoslavlje, koje je bilo u daleko po-

---

[492] *Farlati*, IS, IV, 198—203.
[493] *Mikulić*, n. dj., XIII, 112 sl.
[494] N. dj., 117 sl., 154 sl. — Zbog pravno postignutoga naziva »Sluga Božji« Bijankovića smo uvrstili u »Katalog hrvatskih Božjih ugodnika« (v. monografiju NIKOLA TAVELIĆ, Zgb, 1971, 207,9).
[495] *Pandžić B.*, De dioecesi Tribuniensi et Mercanensi, 9. (V. gore b 483).
[496] N. dj., 17.
[497] N. dj., 24—25.

voljnijem položaju nego katolicizam, dok je također veliki broj katolika pobjegao u katoličke zemlje: Dubrovačku republiku, Veneciju i naročito u Južnu Italiju.

Od druge polovice 16. st. stanje se Katoličke crkve u trebinjskoj biskupiji nešto poboljšalo zahvaljujući djelovanju franjevaca dubrovačke provincije, u kojoj je tada bilo dosta članova s područja trebinjske biskupije. Tako je domorodac fra Bazilije 1579. sagradio crkvu u Ravnome.[498]

Kada je 1599. domaći franjevac Toma Medvjedović postao nadbiskup barski i primas srpski, on je posebnu pažnju posvetio trebinjskoj biskupiji, a osobito njezinu zapadnome dijelu, gdje je za župnika Graca (Zažablje) postavio domoroca fra Blaža od Graca. Ovaj je prije ulaska u franjevački red trgovao po Italiji. Bio je član dubrovačke provincije. Postavši župnik rodnoga kraja dao se na popravljanje porušenih i gradnju novih crkava. Sredinom lipnja 1620. na njegov poziv došao je u njegovu župu biskup Krizostom Antić i blagoslovio tri nove crkve: Uznesenja Marijina u Gracu, sv. Ivana Krstitelja u Vidonjama i Rođenja Marijina u Dobranju, te blagoslovio temeljni kamen crkve Uznesenja Marijina u Trebinju.[499]

Statistički podaci trebinjske biskupije 1640. jesu ovi: četiri župe, i to Herceg-Novi, Zurovići, Popovo i Gradac (Zažablje). Zurovići su brojili 5 sela s 15 katoličkih kuća i 130 duša; Popovo 17 sela, 149 kat. kuća i 1000 duša; Gradac 26 sela, 158 kat. kuća i 1000 duša. Sama župa Gradac imala je župnika i četiri crkve.[500]

Drugi je župnik redovito bio u Popovu, dok je Zuroviće prigodno providao misionar iz Dubrovnika, koga je od 1627. slala Propaganda.

Kada je 1670. smrću župnika-liječnika Marka u Popovu trebinjska biskupija ostala bez ijednoga svoga svećenika, tada je biskup Primović pozvao dva bosanska franjevca da preuzmu duhovnu pastvu u trebinjskoj biskupiji. Godine 1674. tu su bila već tri franjevca: u Gracu, Popovu i Zurovićima.

Stolica trebinjsko-mrkanjskih biskupa redovito je bila popunjavana. Biskupe je imenovao dubrovački senat, a potvrđivao ih je papa. Biskupi su stanovali u Dubrovniku, gdje su prije potresa 1667. imali dvije kuće. Do oko 1517. biskupi su obavljali funkcije na otoku Mrkanju, a onda su dobili dopuštenje, da ih mogu obavljati u Dubrovniku.

1663. papa Aleksandar VII naredio je novome biskupu Scipionu da mora stanovati u biskupiji, ali se nalog nije mogao izvršiti, jer nije bilo kuće, ni mogućnosti za kupnju. A kada je 1667. potres srušio obje biskupske kuće u Dubrovniku, Scipion se odrekao trebinjske biskupije. Propaganda je izabrala Omblu (Rijeku Dubrovačku) za sjedište trebinjsko-mrkanjske

---

498 N. dj., 35; *Mandić*, AFH, 41.
499 *Pandžić*, n. dj., 35—38, 109—114.
500 N. dj., 52—53.

biskupije, 1679. Slano, dok na kraju nije 1684. opet odredila Dubrovnik za rezidenciju, ali samo na tri godine. Otada je trebinjski biskup morao svake četvrte godine da od Propagande ponovno moli dopuštenje, da može rezidirati i obavljati funkcije u Dubrovniku.[501]

Veliki bečki ili morejski rat (1683—1699), koji je za mnoge naše krajeve bio oslobodilački rat, za trebinjsku je biskupiju značio katastrofu. Dok su s jedne strane onaj mali broj svećenika progonili Turci smatrajući ih mletačkim pouzdanicima, dotle su ih s druge strane uznemirivali hajduci, koji su napadali i pustošili sve na što su naišli na turskome području ne razlikujući kršćane od muslimana. Tako su početkom 1693. hajduci ubili Iliju Boškovića, župnika u Popovu.[502]

Nakon što su Mlečani 1686. osvojili Herceg-Novi i 1694. Čitluk, cijela je trebinjska biskupija došla pod njihovu vlast. Tada je 1696. splitski nadbiskup postavio za vizitatora trebinjske biskupije mletačkoga pouzdanika i novoimenovanoga makarskoga biskupa Nikolu Bijankovića, što je 1697. potvrdila i Sv. Stolica.[503]

Ali, mirovnim je ugovorom samo mali dio trebinjske biskupije ostao pod Mlečanima, — na istoku Herceg-Novi, a na zapadu Metković sa selima: Dobranje, Vidonje i Slivno. Ta su sela trebinjski biskupi zauvijek izgubili, jer su ih Mlečani dali makarskome biskupu. Kada je 1703. trebinjsko-mrkanjski biskup Antun Righi išao pohoditi svoju biskupiju, pa sretno obišavši njezin turski dio htio prijeći na mletačko područje svoje biskupije, spriječili su ga u tome predstavnici mletačke vlasti, jer da to područje ne spada na njega. Mlečani, naime, nisu dopuštali, da na njihovu području vrši vlast biskup, koji stanuje u Dubrovniku.

Tako je smanjena trebinjsko-mrkanjska biskupija i dalje ostala pod Turcima, a 1706. u svojim novim granicama imala je: 4 župe, 4 župnika i 2400 katolika.[504]

Popis trebinjsko-mrkanjskih biskupa 1481—1703

Donat Jurjev, dominikanac	1481—1492
Juraj Kružić, cistercita	1492—1513
Augustin Nalješković, dominikanac	1513—1527
Franjo Pucić, dominikanac	1527—1532
Toma Crijević, dominikanac	1532—1562
Jakov Lukarević, franjevac	1562—1575
Šimun Menčetić, kanonik	1575—1599
Toma Natalis Budislavić, liječnik	1606—1608

[501] N. dj., 55 sl.
[502] N. dj., 63.
[503] N. dj., 64.
[504] N. dj., 65.

Ambroz Gučetić, dominikanac	1609—1615
Krizostom Antić, benediktinac	1615— ?
Savin Florian (Cvitković?), franjevac	1647—1661
Scipion de Martinis, liječnik iz Apulije	1661—1668
Ante Primović, franjevac	1669-1703.[505]

Kako se po prezimenima vidi, većina trebinjsko-mrkanjskih biskupa 1481—1703. bili su domaći ljudi, Dubrovčani, i to od njih trinaest desetorica su bili redovnici.

II. poglavlje

FRANJEVAČKI SAMOSTANI

Kao što su u svim našim krajevima pod turskom vladavinom *skoro jedino katoličko svećenstvo* bili *franjevci,* a jedina katolička žarišta njihovi *samostani,* tako je to bilo i na B-n. području. Tu su franjevci u prvome stoljeću turske vladavine imali svoja dva samostana — u *Zaostrogu* i *Makarskoj*, a u drugome stoljeću još druga dva: u *Prološcu (Imoti)* i u *Živogošću.* Osim ta četiri prava smostana još su u 16. st. na našemu području kraće vrijeme djelovala dva manja franjevačka *prebivališta:* u *Drašnicama* i na otočiću *Osinju* na ušću Neretve.

Ti su franjevački samostani bili *jedine oaze* katoličke vjere i kršćanske kulture cijelo vrijeme turske vladavine, i to ne samo za B-n. područje nego i za cijelu zapadnu Hercegovinu sve do granica Bosne — naročito poslije propasti samostana u Mostaru i Ljubuškome 1563. Osim toga spomenuti su samostani *omogućili obnovu* i djelovanje *makarske biskupije* u 17. st. Oni su ,naime, iz svoje sredine davali kandidate za makarske biskupe, pružali im stan, uzdržavanje i osiguravali im dušobrižnički kler. Samostani su bili temelj opstanka i djelovanja makarske biskupije u doba Turaka.

U ovome ćemo *poglavlju* prikazati kratku povijest spomenutih samostana od početka pa do kraja turske vladavine. Treba posebno naglasiti, da sigurno utvrđene povijesne činjenice iz života naših samostana počinju turskom vladavinom, tako da su najstariji sačuvani dokumenti, koji nam govore o prvim počecima života i rada naših samostana — upravo turski dokumenti!

---

[505] N. dj., 90—99.

Najprije ćemo obraditi tri primorska samostana, i to vremenskim redom, zatim imotski samostan i najposlije prebivališta.

I. SAMOSTAN SVETE MARIJE U ZAOSTROGU

1. Položaj i naziv samostana

Franjevački samostan Svete Marije u Zaostrogu, star pet stoljeća (1468—1968) poznat je u našoj kulturnoj prošlosti po svome najistaknutijem članu fra Andriji Kačiću Miošiću (1704—1760). Od svog je utemeljenja pa do danas uglavnom sačuvao isti *položaj*, koji su mu odredili njegovi prvi osnivači, vjerojatno augustinci: smješten je uz morsku obalu, u plodnoj ravnici zaostroškoga polja između dva brda, istočnoga Vitera (770 m) i zapadnoga Plane (259 m), dok se u pozadini dižu biokovski obronci Rilić-planine s brdom Šapašnikom (917 m) tako da samostan stoji, rekao bih, u središtu najljepše prirodne pozornice.[506] (Sl. 10)

Sve do vremena kandijskoga rata samostan je bio *jedina kuća na moru* u Zaostrogu, dok je cijelo selo bilo u brdu pod Šapašnikom, pa stari dokumenti položaj samostana označuju: *»pod selom Zaostrogom«.*[507] Poslije potresa 1962. g. skoro je cijelo selo sagradilo nove kuće na moru i preselilo dolje tako da je sada samostan približno u *sredini* novoga Zaostroga. Zaostroški je samostan od najstarijih vremena uvijek bio *posvećen blaženoj Djevici Mariji.* Još dok je bio u augustinskim rukama u 15. st., zvao se *»samostan Svete Marije u Krajini pod Zaostrogom«.*[508]

Kada su *1468. g.* samostan preuzeli franjevci, oni su i dalje zadržali njegov dotadašnji naslovnik, i to u prvom redu iz pobožnosti prema Majci Božjoj. Ali, možemo pretpostaviti, da je jedan od razloga zbog kojih franjevci nisu promijenili naziv svoga samostana pod turskom vladavinom bio i taj, što su oni znali, da i Turci časte *Mariju kao majku pejgambera Ise*, te da na temelju indžila imaju o njoj uzvišeniji pojam nego o samoj Muhamedovoj majci. Naši turski spisi od 1494. g. pa sve do pod konac turske vladavine zaostroški samostan najradije zovu *»Crkva Svete Gospoje«.*[509]

I kršćani su u 16. st. tako zvali zaostrošku crkvu i samostan, kako to proizlazi iz natpisa na istoj crkvi, koja je 1589. bila posvećena *»na počtenje Svete Gospoje«.*[510]

---

506 T Z 390 oko 1671 g. opisuje »manastir Zaostrog, koji postoji od davnih vremena na granici sedam kraljeva, na obali morskoj, u nahiji Fragustin«. — *Banović S.* Gdje se je zapravo nalazio sredovječni neretvanski grad Ostrog, SERTA HOFFILERIANA, Zgb, 1940, 395, skica.

507 Izjava nekih seljaka Zaostroga 27. V. 1662. g., Lib. arch., 20—21, ASZ; *Zlatović*, Franovci, 130.

508 *Farlati*, IS, IV, 191; u 16. st. general franj. reda *Gonzaga F.* zove ga »*S. Mariae*« (De orgine seraphicae religionis, Romae 1587, 515; samostanski pečat iz 18. st. glasi: »SIG. LOCI S. MARIAE. D. ZAOSTROG.«, Lib. arch., 63, ASZ.

509 Preko 30 puta susrećemo taj naziv, rjeđe »Manastir S. G.«, a sasvim rijetko »Sv. Gospođe« (T Z 40, 401); jedanput »Crkva Marie« (T Z VIII, bosančicom oko 1500. g.).

510 V. str. 182. i sl. 39; *Jurišić K.*, Natpisi, 100—102.

Dok od 18. st. pa dalje imamo svjedočanstva da je zaostroški samostan posvećen *Uznesenju Marijinu* ili *Velikoj Gospi*,[511] dotle nemamo podataka, kojemu je otajstvu Marijina života u 15. st. bio posvećen taj naš samostan. U 17. st. o tome imamo suprotne izvještaje: provincijal Olovčić 1623. zove ga samostanom *Rođenja Gospina*,[512] a samo četiri godine mlađi spis naziv-lje ga samostanom *Gospe od milosti*.[513]

Danas se smatra *Uznesenje Marijino* (15. VIII) titularom zaostroškoga samostana,[514] dok je glavna vanjska proslava bila na *»Gospu od anđela«* (2. VIII), na dan kada se donedavno održavao veliki sajam.

Zaostroški je samostan, dakle, kroz svoju dugu polumilenijsku povijest u svome imenu imao više različitih naziva iz otajstva života Majke Božje, ali nikada nije promijenio sam naziv Marijina samostana, stoga u svima izvorima dolazi uvijek isključivo kao samostan posvećen Gospi.

2. Spor s augustincima

Već smo u uvodu vidjeli, da su primorsko-neretvanski plemići Jurjevići--Vlatkovići 1468. g. pozvali bosanske franjevce i smjestili ih u već posto-jeći samostan Svete Marije u Zaostrogu, koji su predhodno bili napustili augustinci i povukli se na otok Hvar u svoj stari samostan Sućuraj.[515]

Dok je u Primorju vladao strah od Turaka, augustinci se nisu mnogo za-nimali za svoj nekadašnji posjed u Zaostrogu, a kada je Primorje palo pod Turke i tu pod novom vlasti počeo redoviti život, hvarski su augustin-ci pokrenuli pitanje o zaostroškom samostanu, u koji su se htjeli povratiti. Tome su se suprotstavili novi vlasnici franjevci, koji su kroz skoro tri-desetak godina uredili crkvu i povećali samostan, te osim toga od Vlatko-vića i drugih obitelji dobili još nepokretnih dobara.

Zbog toga se povela parnica[516] i pred crkvenim i pred građanskim, odnosno turskim sudom. Na jednoj strani bili su nekadašnji vlasnici, a sada mle-tački podanici augustinci, kojima su u svemu pomagali neki stari primor-ski feudalci, a u prvome redu *Kačići* i *Kostanići*. Na drugoj su strani bili turski podanici franjevci s novim stanovnicima, svojim vjernicima, koje su oni doveli iz unutrašnjosti u Primorje.

Prvi se spomen o sporu javlja već 1494. g.[517] Tada su franjevci poslali svoga čovjeka »nevjernika po imenu *Pavla*«, po svoj prilici također franjevca, čak u Carigrad na Portu da zatraži zaštitu od samoga sultana Bajezida.[518]

---

511 *Starogragianin (— Vladmirović)*, Pripisagnie, 46; *Lulich*, Stato 24; Schematismus Provinciae SS. Redemptoris OFM, Split, 1906, 140.
512 ACTA ORD. F. M., 1900, 80; takvim ga za to doba smatra i *Mandić* (AFH, 94).
513 WADDINGUS, Annales Min., XXVII, 75—76.
514 Schematismus Provinciae Dalmatae SS. Redemptoris OFM, Roma — Split, 1965, 140.
515 V. str. 13.
516 *Farlati*, IS, IV, 190—191; *Zlatović*, Franovci, 26—28.
517 T Z 5
518 T Z 6; 399. Ovaj posljednji spis nije datiran, ali grafijom i sadržajem pripada kraju 15. ili početku 16. st.

Spor se vodio i pred crkvenim sudom. Tako znamo da je papa Aleksandar VI. 1498. g. odredio dva posrednika da riješe to pitanje, i to vikara zadarskoga nadbiskupa *Hektora Cingolese* i dominikanca fra Mateja Nižetića,[519] ali bez uspjeha.[520]

Godine 1504. hvarske su augustince na turskome sudu zastupali njihovi redovnici *fra Dominik* i *fra Bartul*.[521]Kroz to su Pavko Kostanić, Ivan Kačić i Jakov Ivanović franjevcima činili različitih neprilika.

Ne znamo za konačni ishod parnice. Svakako je u tome pitanju bio odlučan stav nove turske državne vlasti, koja je konačno otvoreno zaštitila svoje podanike franjevce. Značajne su u tome pogledu dvije izjave *Mehmed-bega*, gospodara zemlje Hercegove, koji u prvoj naređuje mostarskome vojvodi Sinanu, da zaštiti franjevce držeći se načela: »Što su god pratri držali dosada za prve gospode, da im nitko ništa ne uzme i da ih ne gone od tole.« U drugoj izjavi isti beg piše vojvodi Petru: »Što su ostavili Vlatkovići c'rkvi i fratrom' da nikomu inomu ne služe nego fratrom' i da im nitko ne dosadi. Neka stoie s mierom' u namasteru.«[522]

Konačno je fra Augustinov sinovac *Petar Šimraković*, sin Pavlov, kao zakoniti baštinik sve imovine pokojnoga Augustina krajem *1510. g.* pred kadijom u Neretvi, zastupnikom zaostroškoga samostana fra Stipanom i pred mnogim svjedocima, muslimanima i kršćanima, među kojim se spominju :*Matijaš Kostanić, Ivaniš Ivanov* i *Živan Radakov*, izjavio, da on priznaje zaostroškome samostanu sve one zemlje, koje je njegov pokojni stric ostavio kao zadužbinu crkvi Svete Gospoje, i to poimence: dio mezre Zaostroga, zemlju Ljubču, njivu Trnovu Kljenu i baštinu Pavla Dragičevića. Šimraković je postavio jedini uvjet, da zaostroški franjevci imadu za navedene zemlje državi redovito plaćati potrebite pristojbe. Petar je na kraju istakao da na te zemlje nema nitko pravo nego samo franjevci. Izjava je na to bila zavedena u »siđil atname«.[523]

Poslije Šimrakovićeve izjave 1510. g. u korist zaostroškoga samostana poznata su nam samo dva slučaja iz ovoga doba, da su neki posizali za imovinom zaostroškoga samostana, i to 1520.[524] i 1526,[525] ali bez uspjeha.

---

519 *Farlati* IS IV, 190—191. Bračanin M. Nižetić bio je istaknuti čovjek svoga vremena, provincijal i pjesnik. ZNAMENITI I ZASLUŽNI HRVATI, Zgb, 1925, 199; *Jutronić A.*, Oko Mateja Nižetića pjesnika XV. vijeka, MOGUĆNOSTI, XII, Split, 1965, 96—104.

520 Spor je došao u odlučnu fazu upravo 1498. g., kako se to vidi i iz T b Z V (v. Prilozi, I, 2.). Taj je spis datiran krajem ramazana 903. H., tj. krajem svibnja 1498. g. (*Zlatović*, Franovci, 27—28, gdje je hidžretska godina pogrešno prevedena u kršćansku 1490.)

521 T Z 10; 11. Suvremena bosanička naleđnica na TZ 11 glasi: »Fra Dominik i fra Bartuo prili se na sudu i sud im prisudi po ovom emru manastir.«

522 Tb Z 47; VI.

523 T Z 12 s bosaničkom naleđnicom! — Bosanička naleđnica T Z 14 (iz 1516. g.) govori kako »*gospoia Stana* i njezina rodbina ostaviše fr(atr)om« baštinu Dragičevića. Možda je »gospoja Stana« bila udovica tada već umrloga Petra Šimrakovića.

524 T Z 15.

525 T Z 22. Ovdje se opet radi o baštini Pavla Dragičevića, zvanoj »Popova baština«, koju je htio prisvojiti Toma Markov iz Zaostroga.

Tako su zaostroški franjevci iz navedenih sporova izišli i ostali de facto i de jure gospodari zaostroškoga samostana, njegovih posjeda, slugu, mlinova i dr., čime su mogli razviti svoju vjersku i kulturnu djelatnost među povjerenim pukom.

3. Sjedište kustodije

U nekoliko najstarijih turskih spisa iz Zaostroga na desetak mjesta spominje se *»redovnik-kustod«* u Zaostrogu. Između njih su nam dvojica poznata po imenu: stariji *fra Blaž* i mlađi *fra Stipan.*

Kustod fra Blaž je živio u Zaostrogu *1497. g.* tj. za vrijeme državnoga popisa,- ako li već ne možda 1492, kada je bio prvi popis, pa je samostanska imovina bila tada zabilježena na njegovo ime.[526] U vrijeme parnice s augustincima turska je vlast 1498. kustoda fra Blaža postavila *»bašbog«-om,* tj. starješinom zaostroškoga samostana.[527] Ime kustoda fra Blaža citiraju spisi iz 1526. i 1529, kada on nije više vršio tu službu.[528]

Godine 1523. u Zaostrogu je živio *»fratar kustod Stipan«.*[529] On je u važnijim poslovima zastupao samostan, kao npr. u legaliziranju ostavštine u Drašnicama kod crkve sv. Jurja u korist zaostroškoga samostana,[530] te u pohađanju bliže i daljnje okolice, a poimence cetinske nahije.[531]

Početkom 16. st. bosanska je vikarija imala *sedam kustodija.* Između njih se na drugome mjestu spominje »*Custodia S. Mariae de Sodonico*«, pod koju su spadali samostani: Ljubuški, *Zaostrog,* Tuzla, Olovo, Konjic i »Mili«.[532] Skoro su svi dosadašnji pisci u nazivu *Sodonico* vidjeli iskvareni oblik zemljopisnog imena *Zvornik,* grada u istočnoj Bosni, pa su dosljedno tvrdili da su navedeni samostani spadali pod *zvorničku kustodiju.*[533]

Prvi je Rogošić († 1963) upozorio, da pod iskvarenim nazivom »Kustodija sv. Marije od Sodonika« treba razumjeti možda *zaostrošku kustodiju.*[534]

Iz drugih nam izvora nije poznato, da je nekoć postojala posebna »zaostroška kustodija«, ali je iz navedenih turskih spisa sigurno, da je od kraja 15. st. pa do trećega desetljeća 16. st. samostan bio *sjedište kustoda,* koji se na jednom mjestu zove *»bosanski kustod«.*[535] Zaostroški je samostan to mogao biti obzirom na njegov zemljopisni položaj, gdje je — u čisto kršćanskom kraju i u blizini kršćanske države — bio manji pritisak turske sile, a i njegova ekonomska snaga, koju mu je osigurala moćna

---

[526] Tb Z V; *Šabanović;* Bos. pašaluk, 162, b 31.
[527] T Z 9.
[528] T Z 23, 26.
[529] T M I—8.
[530] N. mj.
[531] T Z 405.
[532] Annales Minorum, XV, 397.
[533] *Mandić,* AFH, 10—11.
[534] *Rogošić, R.* Franjevački samostan u Zaostrogu, HRVATSKA STRAŽA, VII, Zgb, 1935, 148, 7.
[535] Tb Z III.

kuća Vlatkovića, ide u prilog toj časnoj ulozi zaostroškoga samostana. Osim toga sam naziv kustodija »Svete Marije« ne može pripadati samostanu Zvorniku, kada je on bio posvećen Duhu Svetome.

4. Zaostroški samostan do kraja ciparskog rata 1573.

Zbog nedostatka povijesnih vrela ne možemo stvoriti ni približnu sliku o razvitku i životu zaostroškoga samostana u desetljećima prije ciparskoga rata. Tek možemo pretpostaviti, da je samostan u doba mira koliko toliko napredovao, kao i da je morao pretrpjeti mnoge nevolje u doba dvaju ratova: tursko-mletačkoga 1537—1540 i tzv. ciparskoga rata 1570—1573. Prema nekim nepotvrđenim vijestima 1538. samostan bi Turci bili najprije opljačkali, a onda zapalili, dok bi fratri s narodom bili pobjegli na Hvar.[536] Međutim, suvremenih potvrda za to nemamo.

Početkom 1548. mostarski je Čejvan-beg odobrio zaostroškome samostanu, da može sazvati seljake na neki posao za manastir. Čini se da se taj posao odnosio na gradnju zaštitnih zidova oko samostana.[537]

Iz jednog nedavno objelodanjenog izvora saznajemo da doduše u ciparskome ratu zidovi crkve i samostana u Zaostrogu nisu bili ni taknuti, ali da su neki duždevi podanici (!) samostan »dva puta opljačkali i opustošili noseći sa sobom sve što su mogli naći bilo u samostanu bilo u crkvi, iz koje su na kraju odnijeli jednu prekrasnu sliku Djevice Marije, koja zapada stotinu zlatnih škuda.«[538] Iz drugog izvora, o kome ćemo naprijed nešto više reći, proizlazi da su tu pljačku izvršili Hvarani i Bračani u sklopu mletačke mornarice.[539]

Čini se da su baš zbog te pljačke, u kojoj su nestali također i kaleži, patene i knjige, zaostroški franjevci bili prisiljeni za kratko vrijeme napustiti svoj samostan.[540]

5. Obnova i razvitak samostana poslije ciparskoga rata (1573—1645)

Poslije ciparskoga rata zaostroški su se franjevci opet povratili u svoj samostan, te su poduzeli sve sile da ga ne samo obnove, nego da ga učine što većim i ljepšim. To im je i uspjelo za relativno dugoga mira između

---

[536] *Zlatović*, Monografija dvanaest samostana (rukopis u ASSLS), 116. Tu se pisac pozivlje na »La descrizione delle epoche«, rukopis ASZ, koji nisam mogao pronaći.

[537] TZ 38 s bosaničkom naleđnicom.

[538] *Jurišić K.*, Crkve Biokovsko-neretvanskog područja u doba turske vladavine (16—17. st.), KAČIĆ—ZBORNIK FPPO, II, Split-Đakovo, 1969, 122, 148.

[539] Vidi naprijed, str. 97.

[540] T Z 386, spis nedatiran, ali spada u doba Selima II (1566—1574), koji je 1567. g. izdao naredbu o prodaji napuštenih crkava i samostana (*Đurđev B.*, »Prodaja crkava i manastira« za vreme vlade Selima II, GODIŠNJAK IST. DRUŠTVA BiH., IX, Sar., 1958,241—247). — »Godine 1567 . . . Turci u jedan mah obore grčke crkve i jevrejske sinagoge. Dubrovčani od straha bijehu sagradili crkvu ispod zemlje«, kaže *Vojnović L.*, Dubrovnik i osmansko carstvo, I, SA, Beograd, 1898, 110—111.

ciparskoga i kandijskoga rata (1573—1645). Čitavo to vrijeme od *preko 70 g.* u zaostroškome se samostanu uvijek nešto novo gradilo ili staro popravljalo.

Na prvome su mjestu zaostroški franjevci uredili svoju samostansku *crkvu,* koju im je 8. XII. 1589. svečano *posvetio* bosanski biskup *Baličević.*[541] Krasni bosanički natpis na pragu glavnih vrata i danas svjedoči koliko o kulturnoj visini i narodnoj pripadnosti zaostroških franjevaca, toliko i o ljepoti i veličini tadašnje njihove samostanske crkve.

Jedna od prvih briga zaostroških franjevaca bila je da svoju lijepu crkvu ukrase *zvonom,* tim javnim znakom kršćanstva. U doba turskoga ropstva zvono bi kršćanskome puku bilo predmet osobite utjehe. Ali, Turci u svome carstvu nisu trpjeli kršćanskih zvona. Dok se u Bosni i u ostaloj unutrašnjosti osmanskoga Balkana sve do 19. st. nije smjelo pojaviti zvono na crkvama, pa su se franjevci mjesto zvona služili tzv. »*tahtama*«[542] (gvozdenim pločama) i čegrtaljkama, dotle su naši primorski franjevci uspjeli već *krajem 16. st.* na svoje crkve postaviti zvona. Trebalo im je zato prebroditi mnogo poteškoća i isposlovati mnoge dozvole.

Prvu poznatu dozvolu da se na zaostrošku samostansku crkvu postavi zvono, izdao je *1588. g.* naib mostarskoga kadije Abdi Mustafin, a potvrdili su je dvojica vrgorskih aga.[543] Zvono je imalo biti postavljeno na *zvonik,* koji su 1587. uskoci porušili, pa je makarski emin Mehmed izdao odobrenje da se zvonik popravi i zvono postavi. Ali, jer je bilo smetnja s više strana, zaostroški su franjevci 1590. zatražili i od suda odobrenje za zvona. Mostarski je kadija Sulejman doista fra Matiji iste godine izdao hudžet, kojim je potvrdio odobrenje makarskoga emina.[544] No za tako rijetku stvar u turskome carstvu, kao što je zvono, sve to nije bilo dovoljno, pa su zaostroški franjevci bili prisiljeni tražiti dvije nove dozvole, koje su im i izdate: hercegovački *sandžak-beg Mehmed* 1591. izdaje teskeru iz Nevesinja, da nitko od njegovih ljudi ne smije ometati postavljanje zvona u manastiru Zaostrogu, koje su bili porušili »prokleti uskoci«.[545] Teskeru je isposlovao okretni *fra Pavao Jakić.*

Na isti se slučaj odnosi i nedatirani hudžet naiba mostarske nahije Mahmuda Bohadirova, u kojemu se navode imena petnaest svjedoka, sve samih uglednih kršćana iz okolnih sela kojima je i te kako bilo stalo, da čuju glas zvona s crkve njihova samostana. To su pučki knezovi: Paval, Nikola Žarko (tj. Žarković, otac budućega biskupa fra Bartula), Božić, Novak, Buljan, Grgur, Radoje, Mirko, vojvoda Lule, zatim Juraj Ivanov,

---

541 V. str. 182. i sl .39.
542 *Kristić A.,* Iz stare Bosne — Bosanska zvona, NAPREDAK — KALENDAR ZA 1939. g., 50 sl.
543 T Z 75.
544 T Z 77.
545 T Z 78.

Juraj Dragića (Dragićević), Mihovil Banović, Dragiša Kosović, Juraj Petka i Stipan Kosović.[546]

Zvonik kao da dulje vremena nije bio popravljen, pa je na molbu fra Tadije Jakića na temelju prijašnjih dozvola početkom 1617. makarski nazir Mustafa izdao novu dozvolu za popravak zvonika u Zaostrogu.[547]

Konačno su zaostroški franjevci popravili zvonik i pred blagdan Svih Svetih *1620. postavili tri zvona* na svoju crkvu. Tada je gabelski kadija Ahmed prigodom pregleda izdao službenu potvrdu o postavljanju zvona, koja su inače »postojala od starih vremena«.[548] Krov je zvonika bio pokriven ćeremitom. Kada je taj dotrajao, gvardijan Franceško Pasičanin je 1635. isposlovao od gabelskoga kadije Hadži-Jusufa dozvolu, da može prepokriti zvonik.[549]

Braća su svoju crkvu stalno snabdijevala i drugim potrebitim namještajem, svetim ruhom i posuđem, a oko 1620. nabavili su i *dvije slike:* jedna je predstavljala sv. Jurja, a druga Sudnji dan.[550]

Sličnu su brigu zaostroški franjevci posvećivali i svome *samostanu*, kao i drugim pomoćnim zgradama, da osiguraju sebi i gostima krov nad glavom.

Posljednjih godina 16. st. braća su poduzela potrebite korake da sagrade *nove trijemove* namjesto starih. U tu je svrhu gvardijan Stipan s drugom braćom 1598. išao u Gabelu i od kadije Ahmeda dobio potrebiti hudžet.[551] Slijedeće 1599. g. makarski je nazir Sulejman izdao sličnu dozvolu, u kojoj kaže, da »manastir u nahiji Fragustin mnogo koristi putnicima, namjernicima i državnim dohocima, ali kako u njemu nije izgrađen svod, pa je sklon padu, neka se izvrši popravak spomenutoga manastira i podigne pod.«[552]

U prvoj polovici 17. st. sve do kandijskoga rata u zaostroškome se samostanu marljivo gradilo.

Na proljeće 1611. samostan je dobio dozvolu makarskoga emina, da pokrije *kuhinju*, koju su fratri sagradili i nazvali je *»polačom«*.[553] Nakon dvije godine tražili su i dobili dozvolu, da sagrade novu *musafirhanu*.[554]

Zaostroški su samostan zbog njegova usamljena položaja na morskoj obali dugo ugrožavali *uskoci*, koji su ispočetka doduše napadali samo Turke, a branili kršćane, ali su kasnije vodili akcije protiv svega što je na turskome području.[555] Osim uskoka bilo je i razbojnika, koji su znali napa-

---

546 T Z 381.
547 T Z 138.
548 T Z 151.
549 T Z 213.
550 Lib. arch., 21, 47, 55, ASZ.
551 T Z 89; bosanička naledница kaže, da se to odnosi na »volte svetoga Franceška prid crkvom«.
552 T Z 90, 92.
553 T Z 122.
554 T Z 129.
555 Uskoci su dapače napadali i Dubrovčane, jer su ih smatrali turskim podanicima. ISTORIJA NARODA JUG., II, 688.

dati samostan. Stoga su zaostroški franjevci bili prisiljeni samostan ograditi *dvjema jakim kulama* s juga i s istoka. Puške su pribavili od Mlečana.[556] I Turci su uvidjeli da je za opstanak samostana i konačišta nužna kula u svrhu samoobrane. Stoga je gabelski kadija Mustafa Balijev na proljeće 1619. izdao dozvolu zaostroškim fratrima, da mogu nanovo podignuti *karaulu — stražaru* za 2—3 vojnika zbog obrane od dušmana.[557]

Iste su 1619. g. zaostroški franjevci poduzeli veće radove na svome samostanu, i to za uređenje u prvome redu *stambenih prostorija.*

Krajem 1628. samostan je stradao od bujica, koje su u Primorju česte, pa je gabelski kadija Humlija izdao dozvolu, da se kod manastira može podići *gostinjac* za putnike i popraviti što je bilo porušeno.[558]

Zaostroški je samostan tada imao *tri musafirhane, zamak* i *staju,* pa i neke *sanitarne uređaje.* Od 1629—1633. franjevci su tražili i dobili više dozvola da mogu popraviti ili »oživjeti neka mjesta manastira« ili napraviti nove sanitarne uređaje prema ondašnjemu stanju javne higijene.[559]

Posljednju dozvolu za popravak samostana pred kandijski rat izdao je 4. X. 1644. gabelski kadija Sulejman. Radilo se o popravku krova »prid svetim Franceškom«. Dozvola je izdata na temelju šerijatskoga načela: »Kada se poruše crkve, neka se obnove u ranijem obliku«.[560]

Zaostroški je *samostan,* dakle *uoči kandijskoga rata* bio u cijelosti dotjeran: veliki samostan ,obnovljena crkva, zvonik s tri zvona, trijemovi (klaustar), mnoge gospodarske zgrade, tri musafirhane za putnike, dvije kule za obranu, pa najposlije i higijenski uređaji prema ondašnjim prilikama. Nikakav crtež tadašnjega samostana nije ostao sačuvan. Možemo ipak pretpostaviti, da se zaostroški samostan svojom bogatom arhitekturom, na svome slikovitome položaju morao ugodno dojimati ljudskoga oka. Stoga nije čudo, što je opći pohoditelj bosanske provincije fra Pavao Rovinjanin *1640. g.* ustvrdio, da je *zaostroški samostan najljepši u cijeloj provinciji!*[561]

6. Stradanje samostana u kandijskome ratu i obnova poslije rata (1645 — 1669 — 1684)

Najljepši samostan bosanske provincije u kandijskome ratu doživio je tešku *katastrofu: Turci su ga zapalili.* O toj nesreći zaostroškoga samostana govore nam kasniji turski i kršćanski izvori, prema kojima se čini,

556 *Zlatović*, Monografije, 120.
557 T Z 145; akt su kasnije potvrdila dvojica drugih kadija.
558 T Z 188.
559 T Z 189, 194, 198, 203.
560 T Z 251.
561 Doslovno: »Questo convento tra tutti in Proua è il pù bello«, »Nobil memoria della visita del Pre M. Rdo Paolo da Rouigno Como. in Proua di Bos. Argentina del 1640«, 50, Codex 23 ASS; STARINE, XXIII. 17.

da je od požara stradalo sve: i crkva, i samostan zajedno s »polačom« i kulama; izgorjele su i sobe, u kojima su stanovali redovnici.[562]

Nije nam poznato točno vrijeme toga požara, koji se najvjerojatnije dogodio prvih godina kandijskoga rata 1647—1648. Jedini razlog toga zlodjela bila je *turska osveta*, što se Primorje odmetnulo od osmanskoga carstva i priključilo mletačkoj republici.

Zaostroški su franjevci predviđajući tragediju svoga samostana na vrijeme *pobjegli s narodom na Sućuraj na Hvaru*, gdje su smjestili vredniji samostanski i crkveni namještaj.[563] Tu su na Donjoj Bandi uvale *Gubavac* tokom vremena podigli *prebivalište i crkvu sv. Ante*, koju su 1663. pokrili kamenitim svodom.[564]

Dok su zaostroški franjevci na Sućurju na mletačkome području podizali za sebe sklonište, dotle oni nisu nipošto sasvim napustili svoj stari samostan u Zaostrogu, nego su ga doskora poslije požara donekle osposobili za stanovanje, naročito za gvardijana Jelavića (1653—56) i Tvrtkovića (1656—59) tako da se od 1660. g., dakle još za vrijeme rata, u samostanu držao novicijat, a 28. X. 1664. u samostanskoj je crkvi biskup Lišnjić obavio krizmu.[565]

Nešto veći popravak svoga samostana, zaostroški su franjevci poduzeli tek poslije rata (1669). U tu su svrhu od turskih vlasti zatražili potrebite dozvole. Najprije su »*kršćani* sela Primorja« (!) došli gabelskome kadiji Abdulahu s molbom, da dozvoli popraviti crkvu i samostan u Zaostrogu, što su stradali od požara, a bili su u upotrebi od osvojenja. Kadija je poslao izvještaj na Portu. Nato je *sultan Mehmed IV* sredinom travnja 1672. izdao ferman, upućen navedenome kadiji, neka odobri popravak, ako su navodi točni, ali pod uvjetom da bude sve na starim temeljima.[566] Slijedeće 1673. g. *Mustafa-paša* dopušta u smislu fermana, da redovnici sela Zaostroga mogu napraviti kuhinju i sobu prema starom stanju.[567] 1674. makarski emin Velija izdaje teskeru, a gabelski *kadija Abdulah* muraselu, da zaostroški redovnici mogu napraviti sobu i kuhinju, koje su stradale požarom, ali samo onako kako je bilo ranije.[568]

Samostan je do 1679. g. zaista bio popravljen u starome obliku, o čemu je izdao potvrdu *Hajrulan-aga* prigodom službenoga pregleda crkve i samostana u Zaostrogu navedene godine.[569]

---

[562] T Z 290; Lib. arch., 156, ASZ; *Božitković*, Kritički ispit, 109.
[563] *Zlatović* (Monografija, 121) taj bijeg meće već na proljeće 1645!
[564] STARINE XXI, 90; *Zlatović*, Franovci, 129. — Sačuvani natpis na pročelju crkve glasi: »ANNO. DNI. MDCLXIII./XXIII. FEBRVARY. HANC AEDICULA. FECERYNT. AED/IFICARE. FRES. CONS. S.M. / ZAOSTROG. AD.HONORE. Q. / D. ET. B. ANTONY PATAVINI.« Crkva je sagrađena u stilu stare crkve sv. Barbare na groblju u Zaostrogu (gotički svod). (Sl. 44)
[565] Lib. arch., 84, 83, 159—160, ASZ; *Zlatović*, Monografije, 125.
[566] T Z 290.
[567] T Z 301.
[568] T Z 312, 313.
[569] T Z 347.

Zaostroški je, dakle, samostan u doba turske vladavine bio ne samo više puta pljačkan, nego jedanput i ognjem spaljen, ali ga franjevci nisu nikada sasvim napustili, već su ga stalno popravljali i dotjerivali, u njemu do kraja ostali i nadživjeli tursku vladavinu.

II. SAMOSTAN SVETE MARIJE U MAKARSKOJ

1. Prvi sigurni spomen o franjevcima u Makarskoj (1502)

U uvodu smo iznijeli *pretpostavku,* da su se franjevci nastanili u Makarskoj već u 15. st., tj. mnogo prije dolaska Turaka, i to ako li ne već *1400,* onda barem *oko 1434.* ili najkasnije *1468* — kao i u Zaostrogu — u vezi s franciskanofilskom politikom tadašnje krajinske vlastele Jurjevića — Vlatkovića,[570] ali za tu pretpostavku dosada nemamo sigurnih suvremenih dokaza.[571]

Prvi sigurni spomen o stalnom boravku franjevaca u Makarskoj u suvremenim izvorima susrećemo tek u prvome desetljeću turske vladavine u Makarskome primorju, i to u *turskome spisu iz 1502.*

U prvoj dekadi ševala 907. hidžretske godine, tj. *između 9. i 19. travnja 1502., »redovnici crkve u Makarskoj* u nahiji Primorje, koja spada pod Mostar« ,došli su na sud i izjavili da se njihova crkva na nekim mjestima počela rušiti ,pa stoga mole da im se izda dozvola za popravak. Pri tom su pokazali carski ferman, kojim je na molbu bosanskih franjevaca bila izdata općenita dozvola za popravak aktivnih crkava na području bosansko-hercegovačkoga i zvorničkoga sandžaka pod uvjetom, da budu popravljene u starom stilu i veličini. Na temelju toga fermana *fočanski* je *kadija Muhamed, sin Muse Burhanova,* navedenoga datuma izdao makarskim franjevcima posebni hudžet, da na svojoj crkvi mogu »popraviti ona mjesta i krov, koja je potrebno popraviti s tim da ne prekoračuju preko onoga što je ranije bilo«. Pri tome su bili prisutni *svjedoci:* Jusuf Šavčić, Sulejman Bartolov, Husein Dizdarov, Stipan Markov, Vukić Ivkov i Andrija Radosavljev.[572]

Taj prvi sigurno utvrđeni spomen franjevaca u Makarskoj 1502. g. u vezi je s *nastojanjem bosanskih franjevaca* da početkom turske vladavine u Makarskoj, koja je prema predaji prigodom pada pod Turke izgubila cijeli dotadašnji dušobrižnički kler, stvore polaznu točku za pastirsku služ-

---

570 V. uvod, str. 13.

571 *Predaja,* koju su zabilježili mnogi kasniji pisci, zaista govori *o dvostrukom dolasku franjevaca u Makarsku:* prvi put u 15. st. (1468?), a drugi put 1503. g. *Starogragianin N. — (Vladmirović),* Pripisagnie, 38—41, 47; Lib. arch., 276, ASM; *Lulich,* Stato, 28; *isti,* Memorie, 37, b 1; *Kaer,* Makarska, 33; Puratić-Cvitanović, Crkva i manastir . . . u Makarskoj, rukopis, ASM.

572 T M I—1. — Prilozi 8, 3; sl. 57.

bu među vjenicima Makarske, kao i njezine bliže i daljne okolice. Makarski su kršćani, navlastito *makarski Kačići*, rado primili bosanske franjevce i omogućili im prvi smještaj i uzdržavanje.[573]

2. Položaj i izgradnja makarskog samostana

Kada su franjevci 1502. g. poduzeli korake za uređenje svoga novoga prebivališta u Makarskoj, oni nisu htjeli postupiti kao 1468. g. u Zaostrogu, pa preuzeti napušteni augustinski samostan sv. Petra nad liticom istoimenoga poluotočića na zapadnoj strani Makarske, nego su se radije odlučili za ravni položaj blizu mora na istočnoj strani grada i tako samostanu odredili njegovo vjekovno mjesto sve do danas. (Sl. 21, 22)

Glavni je razlog izbora toga položaja bez sumnje bio taj, što je tu već postojala *stara Gospina crkva* iz predturskoga doba, koja se inače izričito spominje tek 1508. također u vezi s njenom obnovom.[574] Prema nekoj nedokazanoj tvrdnji iz druge polovice 17. st. ta je crkva prije turske vladavine pripadala svjetovnome svećenstvu,[575] dok je ona — u pretpostavci da su franjevci došli u Makarsku već u 15. st. — mogla biti i otprije franjevačka crkva, pa bi se u tome slučaju franjevci početkom 16. st. povratili na svoj stari položaj.[576]

U to je doba *Makarska* bila tako slabo naseljena i skoro pusta da je i turski i kršćanski izvori zovu jednostavno *selom!*[577] Daleko, pak, od toga sela *»na pustome, opasnome i jako strašljivome mjestu«*[578] makarski su franjevci u početku turske vladavine odlučili, da svoje skromno prebivalište izgrade u pravi samostan s novom crkvom. Za taj je veliki pothvat trebalo ne samo mnogo novčanih sredstava, nego također i još više duševne snage i snalažljivosti, čega bosanskim franjevcima nije nikada nedostajalo. Treba priznati da su izgradnji novoga samostana u Makarskoj pogodovale i tadašnje *političko-ekonomske prilike* u ovome pograničnome kraju turskoga carstva, gdje se počela razvijati *trgovina* između kopna i mora. Uza sve to rad se na izgradnji samostana i crkve otegao sve do u treće desetljeće 16. st., tj. od 1502. do 1523.

Makarski su franjevci u prvom redu do temelja *porušili staru* trošnu Gospinu *crkvu*[579] i na njenim temeljima u istome stilu sagradili *novu crkvu,*[580] koja je sa svojom glavnom prostorijom sačuvala iste dimenzije sve do danas.

---

[573] *Farlati,* IS, IV, 191. Prema Farlatiju, makarski su građani tek 1503. g. pozvali bosanske franjevce za svoje dušobrižnike.

[574] T M I—2.

[575] L 2, 486. Lišnjić tu piše polemičkim stilom.

[576] *Kaer,* Makarska, 33.

[577] TM I—2; ACTA ORD. FR. MIN., 1900, 82; *Farlati,* IS, IV, 191.

[578] T M I—4, I—7; T Z 16, 21, 25.

[579] T M I—7.

[580] T Z 21.

Oko crkve su franjevci izgradili *»kuće za stanovanje redovnika«.*[581] Budući da se povećao dovoljan broj braće, crkvena je vlast 1518. makarsko franjevačko prebivalište priznala *pravim samostanom.*[582]

Novi je makarski samostan, osamljen na morskoj obali, već izdaleka upadao u oči: kršćanima na utjehu, a mnogim muslimanima kao trn u oku. Među ovima se našlo pojedinaca, koji su i na to pomišljali, da bi to »nevjerničko gnijezdo« trebalo raskopati, pa su u tu svrhu i neke korake poduzimali. Ali franjevci nisu ostali skrštenih ruku. Da spase svoj samostan i da se održe u novoj makarskoj turskoj luci, oni su se obraćali za pomoć samim *turskim vlastima* od nadležnoga kadije pa sve do sultanova dvora. Kada je predstavnik makarskih franjevaca 1520. došao na samu *Portu* da se potuži kako ih uznemiravaju neki ljudi, tada je *sultan Sulejman* Veličanstveni iz Smedereva izdao poseban ferman, da nitko ne smije uznemivati redovnike samostana u luci Makarskoj, gdje sjede emin i amil i prodaju državnu so.[583] (Sl. 56)

Na temelju Sulejmanova fermana makarski su franjevci slijedećih godina uspjeli od turskih sudskih ustanova dobiti *»vele dobre hudžete«,*[584] koji su opravdavali i zaštićivali opstanak i razvitak njihova samostana, što je u to doba on upravo kao *samostan trebao državi.*

Kada je, naime, krajem *1523.* u Makarsku došao *mostarski kadija Kemal* radi pregleda samostana i crkve, on je ustanovio, da *novi samostan* ne *služi* samo redovnicima nego također i *trgovačkim karavanama,* koje tu nalaze sklonište i utočište, jer u okolici nema drugih kuća za smještaj, pa je zaključio: »Ako bi se ta crkva (tj. samostan s crkvom) digla, sigurno je da bi *luka ostala pusta.* Stoga neka nitko ne uznemiruje redovnike!« Kemal je o svome uvidu na isti način izvijestio Portu.[585]

Dvije godine kasnije novi *mostarski kadija Mustafa* prigodom službenoga pregleda makarskoga samostana i crkve odobrio je odluku svoga predšasnika i izdao novi hudžet, u kome je među ostalim istakao, da *makarski samostan savršeno služi razvitku makarske luke,* što je poznato ne samo njemu nego i svemu stanovništvu onih krajeva, pa stoga ne smije nitko ometati izgradnju toga samostana.[586]

Sličan je hudžet 1528. izdao makarskim franjevcima i mostarski *kadija Alija,* pod koga je tada spadala Makarska.[587]

Svi su ti fermani i hudžeti bez sumnje stajali makarske franjevce mnogo truda i novaca, ali su oni s jedne strane osigurali opstanak i razvitak samostana u njegovim počecima, a s druge strane oni su nam dragocjeno hi-

---

581 T M I—7.
582 *Gonzaga,* De origine, 589; *Zlatović,* Franovci, 37.
583 T M I—4.
584 V. bosanički regest na T Z 21.
585 T M I—7.
586 T M I—10, T Z 21.
587 T Z 25.

storijsko svjedočanstvo, da je upravo *osnutak franjevačkoga samostana u Makarskoj* bio jedan od glavnih čimbenika, koji su u 16. st. *uvjetovali obnovu i razvitak* toga našega hrvatskoga *gradića* na Jadranu.

3. Naziv makarskog samostana

Makarski samostan, kao i zaostroški, od svoga je početka pa do danas *posvećen Bl. D. Mariji.* Najstariji nam je njegov naziv zabilježen također u turskome izvoru iz *1508: »Crkva (samostan) Svete Gospoje u selu Makarska«.*[588] Turski ga spisi 1508—1671. g. redovito tako zovu :crkva ili manastir Svete Gospoje, Gospođe ili Gospe,[589] a rjeđe *»Svete Marije«.*[590]
Naziv Marijina samostana zajamčen je i u većini *kršćanskih izvora* 16. i 17. st., ali se ovi, kada daju ime samostanu, ne slažu u označivanju otajstva iz života Marijina. Tako, npr., dokle ga jedni nazivaju samostanom *»Gospe od milosti«,*[591] drugi ga smatraju samostanom *»Porođenja Marijina«*[592] Biskup Bijanković 1703. kaže, da je crkva posvećena *Velikoj Gospi.*[593] Taj je naslov i crkvi i samostanu ostao do danas.
Međutim se u nekim starim, pa i službenim spisima 17. st. makarskome samostanu pridijevaju i *drugi nazivi.* U izvještaju Propagandi o stanju bosanske provincije 1623. za makarski se samostan izričito kaže, da je posvećen *sv. Petru,*[594] a tako ga zove i fra Ivan Ančić u podnesku Propagandi 1680. iz Ankone.[595] Makarski samostan u turskim spisima (1613. g.) jedamput dolazi i pod imenom *sv. Vida.*[596] Vjerojatno su ta dva naziva nastala u vezi s osobitim *štovanjem* sv. Petra i sv. Vida u makarskoj franjevačkoj crkvi u to doba.[597]
Imamo i još jedan neobičan naslov za makarski samostan: *»Ad Sanctum Franciscum«,* i to u opsežnom djelu njemačkoga isusovca Gumppenberga »Gospin atlas«, u kome autor opisuje sva Marijina svetišta po katoličkom svijetu, pa dok među Gospina svetišta na području tadašnje Bosne ubraja i makarsku samostansku crkvu, pisac je zove »Sv. Franje« bez sumnje zato, jer je pripadala sinovima sv. Franje Asiškoga.[598]
Bez obzira, dakle, na slučajne druge nazive, koje su makarskome samostanu davali ljudi, koji nisu bili rodom s njegova duhovnoga područja, taj je samostan bio i ostao uvijek *Gospin samostan,* a njegova crkva uvijek Marijina crkva!

---

588 T M I—2.
589 T M I—2, II—5, II—15; T Z 40, 57, 91.
590 T M VI—6, I—20, Va—1. U dva se slučaja uz taj naziv dodaje neobični i nejasni pridjev »ramački« (remački): »redovnici crkve Svete Marije ramačke«, T M II—2, II—3.
591 »S. Maria della gratie«, Cod. D 68, ASM; »S. Mariae Gratiarum«.
592 Libro C, 15. ASM.
593 *Jerković R.*, Pastirski pohodi Nikole Bjankovića, Sarajevo, 1942, 7.
594 ACTA OFM, 1900, 80.
595 *Mandić*, AFH, 228.
596 T Z 131.
597 Na blagdan sv. Petra (29. VI.) u Makarskoj se vjekovima držao poznati sajam (T Z 382; v. str. 153). U popisu relikvija samostanske crkve u Makarskoj iz 1622. g. ističu se i relikvije sv. Vida (Protocollo, 19, ASM).
598 *Gumppenberg G.*, Atlas Marianus, München, 1672, (v. prednji dio »Peritia libri«, bez oznake str.!).

4. Stradanje i obnova makarskog samostana u drugoj polovici 16. stoljeća

Spomenuti franjevački povjesnik *Gonzaga* 1587. piše, da su *Mlečani* za vrijeme rata iz vojnih razloga *srušili samostan u Makarskoj*, a onda da su Turci, ono što je od samostana ostalo, sve *ognjem sažegli*. Kada je pak nastao mir, bosanski su franjevci obnovili samostan sredstvima, koja im je dao *Martin Ljubičić iz Olova*.[599]

Gonzaga nije označio *vrijeme*, kada je samostan srušen, ni kada je obnovljen.

Farlati je stradanje i obnovu makarskoga samostana — ne navodeći izvore ni dokaze — *povezao s tursko-mletačkim ratom 1537—1540.* nadodavši Gonzaginim podacima još i to, da je bogati i pobožni Bošnjak Ljubičić na svoj trošak sagradio novi veći samostan, koji da je mogao primiti više od 30 braće.[600]

Farlatijevu su tvrdnju kao sigurnu činjenicu prihvatili *svi kasniji pisci*, između kojih se naročito ističe *Zlatović*.[601] Međutim se *iz nikakvih dosadašnjih poznatih izvora ne može stvoriti zaključak*, da je novi makarski samostan stradao za *tursko-mletačkog rata*, koji je počeo *1537*, a svršio mirom u listopadu 1540. Historičari ne spominju Makarsku kao poprište borba u tom ratu.[602] Osim toga između *23 naša turska izvora*, koji su nastali od 1539. do 1570, a tiču se makarskoga samostana, ni jedan se od njih ne odnosi na popravljanje porušenoga samostana ili crkve, nego svi govore o drugim pitanjima, koja pretpostavljaju, da je makarski samostan kroz navedeno vrijeme bio u *normalnome stanju*.[603] Dapače se u jednom izvoru iz 1543, dakle neposredno poslije navedenoga rata izričito tvrdi, da se redovnicima toga kraja dotada nije nanijela *nikakva šteta*.[604] S druge, pak, strane između 25 naših turskih dokumenata, koji su datirani kroz nekih 25 godina poslije ciparskoga rata (1575—1599), a odnose se na makarski samostan, jedanaest od njih govore o potrebi popravka porušenoga ili spaljenoga samostana.[605] Između navedenih turskih izvora za naše su pitanje naročito važna dva iz *1599*, jer nam oni kažu *vrijeme i način stradanja* makarskoga samostana.

---

599 Citavi opis doslovno glasi: »*De conuentu S. Marie Macharsche*. Ad litus maris, nec longe a Pharia, Venetorum insula, sed 8. milliari a quodam Turcarum castro (Zadvarje, o. p.), prope Macharscha, hic conuentus virgini Mariae sacratus, anno Domini *1518*. a fratribus constructus fuit. Que tamen Veneti, quod sibi tempore belli negocium facessere posset, destruxerunt, post ipsos Turcae immisso igne, omnino combusserunt. Sed, pace inter eosdem constituta, ab huius Prouinciae patribus, ex bonis tamen *Martini Glubicichij Plumbensis*, reaedificatus est. Commorantur vt plurimum hoc in loco 7. fratres.« — *Gonzaga F.*, De origine seraphicae religionis franciscanae,[1] Romae, 1587, 515; Venetiis, 1603,[2] 589. — Usp. ANNALES MINORUM, XVI, XXXVII.

600 *Farlati*, IS, IV, 192.

601 *Lulich*, Compendio, 35—36; *Fabianich*, Storia, I, 260—263; *Batinić*, Djelovanje, II, 36—38; *Zlatović*, Franovci, 37—38; *Kaer*, Makarska, 33—34; *Balić*, Kroz Marijin perivoj, 26; *Ravlić*, Makarska, 113.

602 *Contarini G. B.*, Della veneta Historia, II, Venetia, 1669, 92—98. Tu se opširno govori o navedenome ratu i borbama kod Klisa, Skradina, Obrovca i Hercegnovoga, ali ne i kod Makarske! — *Novak G.*, Prošlost Dalmacije, I, 193; HIST. NAR. JUG., II, 280.

603 T M VI—3, I—16, VI—4, VI—5, II—1, IV—1, VI—6, I—17, VI—7, I—18, I—6, I—19, VI—8, VI—9, I—20, II—2, II—3, II—4, Va—1; T Z 36, 40, 47, 54.

604 TZ 36.

605 TM II—5, II—7, Va—2, Va—3, VI—12, VI—14; T Z 57, 67, 73, 91.

Prema tim izvorima makarski je samostan nastradao *»u doba odmetništva«*,[606] *»kada je mletačka vojska došla s mora«*. »Tom su prilikom *uskoci i haramije od Senja porušili krov manastira«*.[607]

»Doba odmetništva« odnosi se na ciparski rat (1570—1573), kada se tridesetak sela makarske Krajine nakon velike pobjede kršćanske mornarice kod Lepanta 7. X. 1571. dragovoljno podložilo Mlečanima, o čemu smo govorili u uvodu.[608] Ali, Turci nisu mogli pregorjeti Makarsku, koja im je bila važna luka, osobito za trgovinu soli. Stoga su se vodile jače borbe za Makarsku.[609] Pri tome je morao stradati makarski samostan, jer se u onoj pustoši sa svojim zdanjima uz obalu isticao kao važna strateška točka.

Prema turskim dokumentima makarski su samostan pod zaštitom mletačke vojske, koja je došla preko mora, porušili uskoci i haramije od Senja,[610] za koje je poznato da su u ciparskomu ratu bili saveznici Mlečana.[611]

Iz nedavno otkrivenih dokumenata Državnog arhiva u Veneciji saznajemo neke pojedinosti koje bacaju određeno svjetlo na tragediju tadašnja dva primorska samostana u ciparskome ratu. U pismu od 8. VI. 1573. bosanski provincijal fra Antun Matković iz Sutiske žali se mletačkome duždu i njegovoj sinjoriji, da su u prošlome ratu njihovi podanici »porušili i skoro sasvim uništili samostan Svete Marije u Makarskoj, koji je bio dosta lijep i opskrbljen, i sve do toga doba od Turaka netaknut, a sada je jednim dijelom oboren na zemlju i sav raskriven, i tako je opljačkan od (duždevih) podanika da su ostale gole zidine«. Dalje se provincijal tuži duždu: »A da spomenuti Vaši podanici nisu dirali u spomenuti samostan, tada ni Turci ne bi srušili kapelu (samostansku crkvu) sa sakristijom, koje su bile nasvođene.«[612]

Iz drugoga nedatiranog pisma, koje je isti Matković nešto kasnije pisao u svojstvu kustoda bosanske provincije, saznajemo da je naređenje za rušenje samostana u Makarskoj izdao opći providur za Dalmaciju Mlečanin Grimani, a da su pljačku i rušenje izvršili Hvarani i Bračani. S gorčinom podvlači Matković duždu, da su ti njegovi kršćanski podanici iz dva samostana u Makarskoj i Zaostrogu »odnijeli kaleže, patene, knjige i mnoge druge stvari iz prezira prema božanskom kultu«. Osim toga su makarskom samostanu sasječene sve voćke i druga raznovrsna stabla, kojih je bilo mnogo.[613]

Ta se katastrofa makarskog samostana u ciparskome ratu, u kojemu su kršćani srušili samostan, a muslimani samostansku crkvu, dogodila ili

---

606 T M III—2.
607 T Z 91.
608 V. str. 21.
609 *Ravlić*, n. dj., 114—115; HISTORIJA NAR. JUG., II, 281.
610 T M II—5, II—7, III—2, Va—3; T Z 67, 91.
611 HIST. NAR. JUG., II, 282.
612 *Jurišić K.*, Crkve, KAČIĆ, II, 148 (v. gore b 538).
613 Archivio di Stato, Venezia, Senato Mar. f. 57.

koncem 1572 (bitku za Makarsku mletački je crtač datirao 9. XII. 1572)[614] ili početkom 1573, jer su 7. III. iste godine Mlečani bili prisiljeni sklopiti mir, po kome je Makarska s primorjem opet došla pod Turke.[615] U navedenom drugom pismu Matković izričito kaže da je makarski samostan porušen pri svršetku rata.

Makarski je, dakle, samostan iz ciparskog rata izišao opljačkan i porušen zajedno s crkvom tako da su ga franjevci na neko vrijeme bili sasvim napustili. Tako su isto učinili i zaostroški franjevci sa svojim dvaput opljačkanim samostanom. Na temelju zakona sultana Selima II iz 1567. o prodaji napuštenih crkava i samostana neki su Turci pokušali prodati zaostroški i makarski samostan, ali u tome nisu uspjeli, jer su se franjevci doskora povratili i poslali svoga čovjeka na Portu radi žalbe. Međuvremeno je u korist franjevaca posredovao nevesinjski kadija Resul, jer da su navedeni samostani stradali za vrijeme rata s Mlečanima, a da su sada opet naseljeni.[616]

Prema sačuvanim turskim izvorima makarski su franjevci tek treće godine nakon završetka ciparskoga rata poduzeli mjere da svoj porušeni samostan i crkvu osposobe barem za najnužniju upotrebu. U tu su svrhu mjeseca redžepa 984. hidžretske godine, tj. 1576. došli na sud u Imotski: »Šimun fratar, Marko fratar i Anton fratar, svi iz crkve Svete Gospoje u luci Makarskoj«, da zatraže dopuštenje za popravak njihove stare crkve i samostana. Nakon što su dvojica »poštenih muslimana« posvjedočila da je istinita izjava spomenutih redovnika, imotski je kadija Halil Huseinov izdao »odobrenje, da se navedena crkva popravi onakva kakva je bila u pogledu dužine, širine, visine i dubine«.[617]

Čini se da je tada bio izveden privremeni popravak, a da se tek 1581. pristupilo temeljitoj obnovi samostana i crkve. U tu je svrhu imotski kadija Hadži-Mustafa izdao hudžet s obrazloženjem, da će obnova samostana i crkve pridonijeti naseljavanju stanovništva u makarskoj luci.[618] Radovi su se oduljili, pa su 1584. makarski franjevci Grgur i Pavao zatražili i dobili nove građevne dozvole.[619]

Bez sumnje u ovo razdoblje nakon ciparskoga rata treba datirati izdašnu pomoć olovskog trgovca Martina Ljubičića, o čemu nas uvjerljivo izvješ-

---

614 Prema Camocio-vu bakrorezu (v. sliku na početku knjige) samostan je 9. XII. 1572 (prije početka bitke?) bio još čitav (v. uvod IV, b 174).

615 HIST. NAR., II, 282.

616 T Z 386. — V. gore b 540.

617 T Z 57, stara signatura: M. 30. — Zlatović je u očitoj zabuni, kada taj isti spis dvaput koristi pogrešno ga datirajući oba puta s razlikom od 127. g.: 1540. i 1667. g. (Franovci, 38, 128). Međutim nam je ta zabuna našega zaslužnoga historičara shvatljiva, kada znamo, da Zlatovićev prevodioc *Mustafa Sefić* (Mostar, 1884. g). taj važni dokumenat ne samo da nije u cijelosti preveo, nego ga nije *ni datirao!* Uopće je naš historičar bio veoma nezadovoljan Sefićevim poslom. (*Zlatović S.*, »Turske listine iz franov. samostana u Dalmaciji 1464—1700, hrvatski preveden od uredovnih tumača«, rukopis u ARHIVU JUG. AKADEMIJE, ZGB, I. d. 167.)

618 T Z 67 (st. sign.: M. 18). Bosanička naleđnica glasi: »Učet (hudžet, o. p.) po knizi nazorovoi *da se gradi manastier«*. Po svoj prilici tada se je počeo graditi samostan s pet šćemerenih sobica uz pročelje crkve (1581. g.). T M II—5.

619 T Z 73 (st. sign. M. 44) s bos. naleđnicom: »Hudžet imotskoga kadie *po rasmiriu da se pokrie cirkva* na Makarskoi«. Vjerojatno je tada bilo pokriveno pet sobica (1584)! (T M VI—12, Va—a).

čuje Gonzaga. Taj je mladi general franjevačkoga reda (1579—1587) prigodom svoga pohoda bosanskoj provinciji[620] po svoj prilici došao i u Makarsku i svojim očima vidio obnovljeni samostan, a možda se na tom putovanju upoznao i s njegovim mecenom Ljubičićem, čije je podatke, premda stranac, točno naveo.[621]

Međutim, uza svu pomoć sa strane i tolika višegodišnja nastojanja za obnovu makarskog samostana njegov je krov i dalje bio privremen, tj. drven, koji je tek pri kraju 16. st. bio zamijenjen trajnim kamenitim svodom, kada je fra Pavao Jakić 1599. od imotskoga kadije Hasana Hadži-Lisičića dobio hudžet, »da se ima crkva na Makarskoj sva zbotit«,[622] tj. prekriti kamenom.

5. »Oživljavanje«, ponovno stradanje i obnova samostana u 17. st.

Kao u Zaostrogu tako su još više u Makarskoj na prelazu iz 16. u 17. st. naši franjevci marljivo gradili i uređivali svoj samostan koristeći se dugim razdobljima mira. Turci su tada zbog trgovačkih razloga blagim okom trgledali »oživljavanje« makarskoga samostana, jer su znali, da će sada trgovci i putnici još lakše u njemu naći zaklona ,pa će na taj način »oživljeni« samostan unapređivati luku i državne prihode.[623]

Danas nam nije sasvim jasno, u čemu se pobliže sastojalo to »oživljavanje« makarskoga samostana, ali je ipak sigurno, da je između ciparskoga i kandijskoga rata nekadašnji mali makarski samostanić povećao svoj stambeni prostor u prvome redu novim paralelnim zgradama, koje su od istoka i zapada[624] spojile crkvu s najstarijom južnom zgradom tako da su tada crkva i tri samostanska krila stvorili zatvorenu kvadratnu cjelinu s dvorištem i bunarom u sredini, tzv. »kloštar«.

U prvim desetljećima 17. st. makarski su franjevci u samostanskom klaustru počeli graditi trijemove s lukovima, taj najljepši arhitektonski dio svoga samostana iz turskoga razdoblja, koji je 1631. bio još u gradnji.[625]

Oko početka 17. st. franjevcima je uspjelo na svoju crkvu postaviti jedno zvono, a 1605. dobili su dozvolu i za drugo.[626] Ali, budući da je nekim muslimanima bilo teško podnositi njihovu zvonjavu, braća su o Božiću 1623.

---

[620] Prema svjedočanstvu suvremenika general Gonzaga (stric sv. Alojzija, te i sam kandidat za beatifikaciju!) zaista je pohodio bosansku provinciju. ACTA ORD. F. M., 1900, 84, gdje se za Gonzagu izričito kaže: ... »qui fuit Minister generalis et ultimus visitavit ... provinciam ac vidit omnia nostra privilegia, necnon labores et persecutiones«. (Izvještaj 1623. g.).

[621] V. b 599. — U prvoj polovici 17. st. u Olovu je živjelo pleme *Ljubičić* (Fermendžin, Acta Bosnae, 491).

[622] T Z 91 (st. sign.: M. 9).

[623] T M III—2, gdje dvaput dolazi izraz »oživljavanje« manastira ili crkve.

[624] Zapadno krilo s 5—6 presvođenih sobica, za koje su svi dosadašnji pisci držali da je podignuto oko 1540. g., spominje se prvi put tek 1633, kada je primorski naib Mehmed odobrio gvardijanu fra Ivanu, da može prekriti krov na tim sobama. T M III—36.

[625] T M IV—27, tj. murasela *imotskoga kadije Abdulvasi Ahmedova*, da se može dovršiti svod samostanskoga trijema.

[626] TM IV—3.

bila prisiljena tražiti nova odobrenja.[627] Tada se mali zvonik na preslicu nalazio na istočnoj strani crkve, odakle su ga 1625 — uz prethodnu dozvolu — fratri premjestili na zapadnu stranu.[628]

U ovom su razdoblju makarski franjevci oko samostana i crkve izgradili i druge, u prvome redu gospodarske zgrade, zatim musafirhane,[629] mlin na potoku Vrutku[630] i dr. Pa i 1645, dakle, neposredno pred sam kandijski rat makarski su redovnici poduzimali nove građevne radove,[631] kako je to zahtijevala samostanska ekonomija i poveći broj braće bijegom iz imotskoga samostana.

Prema svjedočanstvu očevica fra Pavla Rovinjanina makarski je samostan u to doba (1640) imao dvije blagovaonice, dvije kuhinje, dvije konobe: jednu za franjevce, a drugu za nasrtljive muslimane, koji su često znali ući na konjima u samostan. Stoga su franjevci bili prisiljeni samostanska vrata tako stisnuti da su bila malena kao prozori, pa je čovjek morao ulaziti na bok i prignut.[632] U izvorima nalazimo vrata stisnuta već 1623,[633] pa sve do 1689,[634] tj. dugo nakon oslobođenja, kada su franjevci bili sigurni da se Turci više nikada neće vratiti.

Daljnji razvitak makarskoga samostana spriječio je *kandijski rat*, za vrijeme koga su *Turci zapalili i crkvu, i samostan*,[635] i to zapadno i istočno krilo samostana.[636] Ne znamo točno kada se zbio taj požar. Vjerojatno već 1647,[637] ili možda 1654, kako hoće kasniji izvori.[638] Međutim, davno prije te nesreće franjevci su — kao i u Zaostrogu — zajedno s pukom pobjegli preko mora na Vrh Brača, gdje su osnovali novo prebivalište *Sumartin*.[639]

Osim požara za vrijeme kandijskoga rata makarski je samostan pohodilo i još jedno zlo: poznati *dubrovački potres* (6. IV. 1667), koji je od požara napukli samostan i crkvu još više rastresao.[640]

Međutim uza sav požar, potres i rat makarski franjevci nisu *nikada* sasvim *napustili* svoj samostan. Dok su na Vrh Brača u mletačkoj državi

---

[627] T M Va—11.

[628] T M III—29. Tom je prigodom crkva dobila svoje *novo zapadno* pročelje, kor, nove »figure« za oltare (veliki i sv. Mihovila) i Sudnji dan nad korom. (Cod. E, 16, ASM).

[629] Musafirhana mak. samostana prvi put se spominje 1613. g. (T M III—8). 1637. g. samostan je imao dvije »kuće gostinje« (Cod. E, 9, ASM).

[630] 1564. g. samostan traži pola mlina na Vrutku protiv Petra Andruševa iz Kotišine (T M VI—8). Na Comocio-vu bakrorezu iz 1572. na Vrutku se vidi pet mlinica (v. sliku na početku knjige).

[631] T M IV—56, IV—57.

[632] Cod. 23, 55—56, ASS; STARINE, XXIII, 20; *Zlatović*, Franovci, 70.

[633] V. ferman (!) budimskoga paše protiv zahtjeva nekih Turaka-izjelica, da se tijesne kapije bogomolje u nahijama Primorju, Gorskoj Župi i Fragustin proširе (T M Va—10; T Z 163).

[634] Dodatak fra Nikole Gojaka Silobadovićevu Libretinu, 211, ASM: »17. III. 1689. Raširiše se *vrata od trima*, koja kada su stisnuta cića Turaka, da konja ne uvode, ovoga nezna nitko od staraca, koji imadu po 60 godišta i veće«.

[635] Cod. 23, 55, ASS; STARINE, XXIII, 20.

[636] Lib. arch., XXV, 276, ASM. — Prema Cod. E, 10, ASM, Turci su spalili među ostalim: »gornju jisbu, i kuinju, i salvarobu, i celu«, te »kuću kod mosta«.

[637] *Zlatović*, Franovci, 88.

[638] Lib arch., 276, ASM.

[639] *Zlatović*, n. dj., 86—87. Novija istraživanja oslabljuju Zlatovićevu tvrdnju, da se mjesto nazvalo *Sumartin* po tome, što su franjevci s pukom prispjeli u tu luku na dan Sv. Martina 1646. Tu je, naime, već otprije postojala *crkvica sv. Martina*, koja se spominje 1579. g. u Vallerovoj vizitaciji. (BRAČKI ZBORNIK, IV, 13). U srednjemu se vijeku (1322. g.) taj lokalitet zvao *Sitno* (VJESNIK ZA ARH. i HIST. DALM., Split, 1932, 287, b.).

[640] Taj je potres učinio mnogo štete u Mak. primorju. Tako je u Podgori srušio polovicu crkve Svih Svetih, a bilo je i smrtnih slučajeva (STARINE, XXI, 102).

podizali sigurnije zaklonište, dotle su u Makarskoj u nekoliko navrata vršili najnužnije popravke[641] tako da su još za vrijeme rata mogli tu držati *novicijat.*[642]

Svršetkom rata u Makarskoj se privremeno nastanio *mletački vlastelin Jakov Minio.* Nemajući druge rezidencije *»hotijaše uzet manastira polovicu sebi za palac«* — tuži se naš ljetopisac.[643] Kada je nakon dvije godine sklopljen mir, makarski su se franjevci izbavili te neprilike s mletačkim vlastelinom, ali su upali u goru: Makarska s cijelim Primorjem opet je došla pod tursku vlast.

Premda jako razočarani tim mirom,[644] makarski franjevci ipak nisu izgubili volju za život, nego su i dalje ostali među svojim pukom. Dapače su u ovome *zadnjemu periodu turske vladavine* (1671—1684) tako obnovili crkvu i samostan da ostaci te obnove sačinjavaju *najvredniji dio kulturne i umjetničke baštine* koju danas posjeduje makarski samostan.

Temeljitija obnova makarskoga samostana počela je krajem 1671. naređenjem turskih vlasti, da se mora srušiti *»kula od kamena, spojena s crkvom«,* koju su franjevci bili podigli radi obrane za vrijeme rata.[645] Voljom, koja zadivljuje, makarski su franjevci pod upravom svojih gvardijana: Nimičića, Šarića i Ribarovića temeljito obnovili i ukrasili samostan i crkvu. *Iznova su sagradili kuću uz crkvu,* »cele i dormitorio *sve u ćemer«;*[646] kuli, što su je Turci srušili postavili novi krov, te čitav samostan snabdjeli novim namještajem.[647] Posebnu su pažnju braća posvetila uređenju samostanske *crkve,* koju su osim novoga kora,kamenite ograde u prezbiteriju i južnih vrata obogatili novim namještajem, kipovima (Sv. Ante i Propeće), ruhom, posuđem i knjigama.[648]

Najvrednije, pak, stvari što su tada bile nabavljene za crkvu i do danas se sačuvale jesu dvije velike uljene slike: *Uznesenje Marijino,* poliptih *Petra Costera* (1680) i *Sudnji dan Antona Molinari* (oko 1680), o kojima će kasnije biti više govora.[649]

Radovi na obnovi makarskoga samostana bili su nastavljeni i u posljednje dvije godine turske vladavine. Ljeti 1682. braća su spremila drvenu građu,[650] a u jeseni iste godine makarski je *emin Bajram-aga* dozvolio fra-

---

641 Cod. E, 10, 13—14, ASM.
642 Lib. arch. Z., 159—160, ASZ.
643 Cod. E, 21, ASM.
644 V. uvod, str. 23, b 191.
645 T M II—15.
646 Cod. E, 21, ASM.
647 Cod. E, 25—26, ASM.
648 Skoro svakome predmetu sastavljač imovnika pridaje atribut »lip«: »U sakreštiji učinismo banke iznova lipe . . . Pribavismo dva kaleža srebarna lipa, . . . paramentu crnu lipu, . . . na tabernakuo padiljon raza carvenoga lip, . . . 3 ručnika na tri otara carljena lipa velika, . . . jedan tunban na Gospu veliki lip« . . . Doista, sve je to moralo biti veoma »lipo« za čovjeka, koji je cijelu svoju mladost proveo u strahotama kandijskoga rata, kao što je to bio pisac, gvardijan Ribarović (Cod. E, 25, ASM).
649 V. str. 183—184.
650 STARINE, XXI, 109.

trima, da mogu popraviti kuhinju i sobe, koje su poodavno bile izgorjele.[651] To je posljednja građevna dozvola turskih vlasti makarskome samostanu. Kada je 1683. izaslanik bosanskoga valije *Ahmed-aga* došao u Makarsku radi službenoga teftiša samostana i crkve,[652] on doduše nije mogao ustanoviti da su franjevci išta novo sagradili, što bi se protivilo šerijatu, ali je vidio makarski samostan i crkvu obnovljene i ljepše negoli su ikada dotada bili.

Makarski je, dakle, samostan kroz dva stoljeća turske vladavine bio dvaput rušen i paljen, ali se oba puta iz pepela podigao na novi život.

III. SAMOSTAN SVETOGA KRIŽA U ŽIVOGOŠĆU

1. Utemeljenje samostana

Franjevački samostan u Živogošću nastao je u doba turske vladavine na B-n. području kao rezultat veoma složenih prilika, u kojima se tada nalazila Katolička crkva na tlu ondašnje Hercegovine. Međutim o njegovim počecima nemamo suvremenih izvora, pa ćemo najprije prikazati ono, što o osnutku samostana kaže kasnije zabilježena *predaja* i onda na temelju *izvora druge ruke* promotriti koliko u toj predaji ima istine. Na kraju ćemo ove točke istaknuti, kada se ovaj samostan prvi put spominje u suvremenim izvorima.

a) Predaja

Predaja o počecima živogoškoga samostana, koja je zabilježena u 18. st., a u povijesnim knjigama objavljena tek u 19. st.,[653] kaže uglavnome ovo: Kada su *Turci 1563.* u potjeri za duvanjskim biskupom Danijelom *srušili franjevačke samostane u Mostaru i Ljubuškome*, ljubuški su franjevci pobjegli k braći u Zaostrog, a *mostarski* su se — u nadi da će doskora obnoviti svoj porušeni samostan — najprije sklonili u pećinu kod *Skakala* uz rijeku Neretvu sjeverno od Mostara. Iz Skakala su mostarski fratri bili prisiljeni pobjeći u *Broćno*, a odatle k braći *imotskoga samostana*, gdje su neko vrijeme živjeli kao zasebna obitelj, a sve u nadi da će se povratiti u Mostar. Kako nije bilo izgleda za to, a u tijesnome samostaniću na *Prološkome blatu* nije bilo moguće dalje živjeti, preseliše u *makarski samostan*, gdje su također živjeli napose. To makarski franjevci nisu mogli podnositi, pa su im predložili: ili zaboraviti na Mostar i s njima se sjedi-

[651] T M III—65.
[652] T M IV—69.
[653] *Vladmirović* je 1775. g. u knjižici bez znanstvene vrijednosti sažeto donio predaju o osnutku živog. samostana slijedećim riječima: »Krix je ogragen oko 1612. koij hocchie da su doscli iz Mostara naijpri u Drasnice, odkolen ij ottira **bura** i possollicza, i prigiose u Xivogostu, namistisce se kod vode xive malo visce mora«. (Pripisagnie, 46).

niti u jednu obitelj, ili ići dalje. Mostarci izaberu posljednje i krenu niz Primorje. Najprije se *1580. smjeste u Drašnicama* kod stare crkve sv. Jurja, ali se zbog vremenskih nepogoda nisu ni tu mogli dulje održati, te *1584. prijeđu u Živogošće* kod vode *Pokrivenice* na morskoj obali. Tu se nalazila neka *stara kula,* koju su dobili na dar, i smjeste se u nju. Izgubivši svaku nadu u obnovu samostana u Mostaru, mostarski su bjegunci poduzeli potrebite mjere za osnutak novoga samostana tu u Živogošću. Pothvat im zaista i uspije, pa *samostan bi zgotovljen i otvoren 1614.*[654]

Što se tiče *istinitosti navedene predaje*, treba imati na umu ove činjenice: 1. historijski je utvrđeno, da je u 16. st. *postojao* franjevački *samostan* »Svete Marije *blizu kasabe* Mostara«, jer ga pod tim imenom spominje suvremeni turski spis iz 1553,[655] i kasniji izvještaj makarskoga biskupa Bartula oko 1630, da je nekoć u Mostaru bio franjevački samostan;[656] 2. skoro svi naši stariji franjevački pisci govore o *stradanju mostarskoga* i ljubuškoga *samostana* u vezi s bijegom biskupa Danijela tako da ni uvaženiji naši povjesničari ne sumnjaju u tu činjenicu.[657] Stoga bi u svojoj *jezgri mogla biti istinita jednodušna predaja,* da su preživjeli mostarski bjegunci udarili prve početke samostana u Živogošću svršetkom 16. st.

Ako promotrimo *pojedine tvrdnje* gore izložene predaje, teško je za svaku od njih utvrditi da odgovara istini, a to se u prvome redu odnosi na *mjesta i kronologiju* odisejade mostarskih bjegunaca. Tako, npr., prema izvorima kojima danas raspolažemo, u 16. st. *nije postojao samostan na Prološkome blatu,* pa se u nj nisu mogli smjestiti mostarski bjegunci. Predaja kaže, da su *četvorica* preživjelih mostarskih fratara 1584. preselila iz Drašnica u Živogošće, dok su prema drugim starijim vijestima drašnički franjevci prešli sasvim u Živogošće tek 1614,[658] kada od mostarskih bjegunaca po svoj prilici nitko nije bio živ, jer je od njihova bijega tada prošlo više od 50 godina. Stoga se ne bi moglo reći, da su današnji samostan u Živogošću 1614. osnovali baš oni franjevci, što su 1563. pobjegli iz svoga porušenoga samostana u Mostaru.

Predaja, dakle, o osnutku samostana u Živogošću, kako su je donosili dosadašnji pisci, može biti samo *djelomično istinita,* tj. da su prve početke živogoškome samostanu udarili rijetko preživjeli franjevački bjegunci iz

---

654 *Zlatović*, Franovci, 53—55, gdje se pisac poziva na *»Uspomene O. Marijana Lekušića* o utemeljenju samostana sv. Križa u Živogošti«, koje nisam mogao pronaći. (Mostarac Lekušić, profesor i definitor, umro 1742. g. u Šibeniku od 65. g. Usp. *Crnica A.*, Naša Gospa od zdravlja, Šibenik, 1939, 414—416). — Kod drugih pisaca nalazimo neke razlike u postajama mostarskih bjegunaca. *Anonim* iz prve polovice 18. st. ispušta Skakala, Broćno i Drašnice (!), a ističe samo sljedeće položaje: Imotski — Makarska — Igrane, odakle su *četvorica* most. bjegunaca preselila *kod kule* u Živogošće (Variae noticiae antiquae Prov. Bosnae Argentinae et Fundationes Conventuum Proviae Ssmi Redempotoris in Dalmatia, Theca II B 44, ASSL 8). — *Lulić* opet drukčije; Broćno — Stojno polje kod Drašnica — Zanjevo kod Igrana — Živogošće (Stato della provincia, 27). Isti je kasnije ustvrdio da je samostan podignut kod kapelice obitelji Šimić u Živogošću (Memorie della provincia, 35).

655 TZ 40.

656 *Farlati*, IS, 196.

657 V. vijesti Lašvanina, Dobretića, Vladmirovića i Laštrića kod *Mandića*. (AFH, 20—31; isti, D B, 45.

658 Popis nekretnina samostana Živogošća 1614—1717. g. na talijanskome jeziku (18. st.), preveden s izgubljenoga hrvatskoga izvornika iz 17. st.) V. također IMOVNIK (tal.) iz 1780. g., ASZ.

Mostara, ili možda točnije, da je samostan u Živogošću osnovan mjesto onoga, što su ga Turci u drugoj polovici 16. st. srušili u Mostaru, jer je živogoški samostan zaista preuzeo dušobrižničku skrb za nekadašnje područje mostarskoga samostana.

b) Što kažu kasniji izvori

Prema drugim *pouzdanijim vrelima* »mostarski« su franjevci dugo tražili da naprave samostan u Primorju, jer su ga tu smatrali sigurnijim od turske sile, ali su dozvolom otezali redovnički starješine, pošto su u Primorju na razmaku od samih 18 milja *već bila dva samostana: u Makarskoj i Zaostrogu.*[659] Konačno su *drašnički franjevci* za vrijeme posljednjega drašničkoga gvardijana *fra Luke Dišića* zbog više razloga napustili svoj samostan kod sv. Jurja i preselili u Živogošće kod vode Pokrivnice, gdje su našli nekakve stare zidine i to mjesto prozvali *Sveti Križ.*[660]

Prvi gvardijan *fra Tadija Jakić* tu sagradi prvu kuću, ali se ona nakon malo godina sruši, jer je bila na slabim temeljima. Fra Tadija je u *Grge Kjajića* za 40 reala *kupio zemljište* od mora do mjesta na kojemu je danas crkva.[661]

Na tome zemljištu stotinjak metara daleko od mora, a 33,70 m nadmorske visine franjevci su počeli graditi novu crkvu i ispod nje novi samostan. Crkvu je dovršio pokrivši je svodom 1620. gvardijan *fra Stipan Vežić,* ali danas ne postoji, jer je 1766. zamijenjena većom i ljepšom.[662]

U određivanju *godine utemeljenja samostana* pisci se razilaze. Na temelju arhivske knjige živogoškoga samostana, koja je propala za vrijeme francuske vladavine u Dalmaciji (1806—1813), a koja je vjerojatno bila pisana 1720,[663] stariji su pisci bili mišljenja, da je samostan osnovan 1612.[664] Zlatović je prije zastupao 1614,[665] a kasnije 1616.[666] godinu. Ako je istinita tvrdnja, koju susrećemo u više starijih zapisa, da je živogoški samostan ustanovljen za vrijeme provincijala *fra Grge Marinovića,*[667] onda je to bilo između 1614—1617, kada je Marinović upravljao Bosnom Srebrenom.

c) Prvi sigurni spomen

Trebalo je da prođe još nekoliko godina nakon utemeljenja, da živogoški samostan bude prvi put spomenut u suvremenim izvorima, i to najprije

---

659 *Vinjalić G.*, Compendio, 444 (rukopis), AS V

660 V. b 658: Popis nekretnina.

661 N. mj. — *Real* — nekadašnji španjolski zlatni novac.

662 V. b 658. — Staru crkvu spominje *natpis* na nadvratniku današnje crkve: ECCLESIA HAEC SANCTAE CRUCI DICATA PRIMUM CONSTRU/CTA FUIT A. D. MDCXX. POSTEA A FUNDAMENTIS NOBILIOR / REAEDIFICATA EST. AD. MDCCLXVI.

663 V. rukopis fra Joze Antunovića iz 1843. g., koji govori o osnutku samostana u Živogošću 1612. g., ASŽ.

664 Vinjalić, Vladmirović, Lulić, Kačić-Peko i Fabjanić.

665 Franovci, 55.

666 STARINE, XXIII, 17, b 2.

667 V. b 658: Popis nekretnina, gdje je prezime provincijalovo navedeno Marinović, kako ga zove i suvremenik biskup fra Bartul (GODIŠNJICA ČUPIĆA, 33, 245). Drugi ga zovu »Masnović« (*Božitković*, Kritički ispit, 59—60; 55; *Vinjalić*, n. dj., 444).

turskim, pa onda tek u kršćanskim. *Prvi ga put*, dakle, spominje *Abdulkerim paša*, kada je u prvoj dekadi džumaza I. 1031. h.g., tj. *između 14. i 23. III. 1622.* u Mostaru izdao teskeru, da su mu redovnici Makarske, Zaostroga, Imotskoga i *Živogošće* (!) »po starom običaju« donijeli poklone, pa ih stoga njegovi ljudi ne smiju uznemirivati.[668] *Tek slijedeće 1623.* bosanski provincijal šalje u Rim izvještaj o stanju Bosne Srebrene, i u njemu među tadašnjim bosanskim samostanima na drugome mjestu spominje novi samostan Živogošće.[669]

2. Položaj i naziv samostana

Franjevci, tjerani od »bure i posolice« iz Drašnica,[670] našli su doista *idealno* mjesto za svoje stalno prebivalište. Već su stari *Rimljani* uočili taj odlični položaj, pa je u kasnoj antiki na tome mjestu rimski vlastelin *Licinijan* sa ženom Pelagijom imao svoje seosko dobro — *villa rustica* —, kako to svjedoči sačuvani latinski epigram od 16 stihova na litici uz vodu Pokrivenicu kod mora, oko 200 m jugoistočno od samostana.[671]

Samoća u zaklonici brda Suzine i *živa voda* bez sumnje su odlučili o izboru mjesta. Poput osnivača drugih naših starih samostana i utemeljitelji živogoškoga samostana prije svega su tražili i tu našli savršenu samoću. Ondašnje je selo Živogošće sa svojih samih 10—15 kuća[672] bilo udaljeno pola sata hoda, daleko u brdu. Franjevci su se, dakle, tu mogli mirno smjestiti tako da oni nisu mogli smetati drugima, ni drugi njima.

Voda, jedan od prvih uvjeta za život, tu tako obilno teče da je skoro sve u vječnome zelenilu. Uopće su prirodne ljepote toga krajolika takve, da su

---

[668] TM Va—9.

[669] ACTA ORD. F. M., 1900, 80.

[670] *Zlatović*, Franovci, 54, gdje pisac spominje i drugi razlog: »radi bure i nevire«. Prema nekima bi, naime, fratre iz Drašnica prognao knez Matijašević. (KUKA, VII, 108).

[671] Natpis zbog njegove važnosti donosimo u izvornome jeziku prema novijemu čitanju *Duje Rendića-Miočevića*, sveuč. prof. u Zagrebu, koji se o natpisu izrazio, da je to «nesumnjivo prvo stvarno lirsko ostvarenje na našim obalama i najvredniji pjesnički relikt koji nam je ovdje ostavila antika«.

+ Litorea pressus scruposae margine r(up) is
inriguus gelido defluit amne latex,
cuius perspicuo per levi(a) sax(a mea)tu
praedulcis salsam per(luit unda teth)yn
indigenis gratus, preterlabentibus almus:
i(n)cola delicias, advena laudat (opes.
Sa(l)ve Nymfa meos dignata inv(iser)e finis
et celebrem cunctis conciliare locum:
nostra salutifero tu mactas pred(ia fo)nte,
+ Licinianus ego carmine te dom(i)nus.

+ + +

Diversum sortita capis finemq(ue caputq)ue
Nymfa, caput cautes term(inus unda) tibi est.
Quis queat arcanum sap(iens pernosce)re fontis.
Nasceris e scopulis, fo(ns, moriture freti)s.
Hoc Pelagia suos fontes epig(r)ammate donat,
+ Magne, tui pignus, Lic(inian)e, (tori.

Rendić-Miočević D., Tragom jedne nepoznate lirike, MOGUĆNOSTI VII, Split, 1954, 436—442. Natpis je 1842. g. pročitao i prvi objavio hrvatski franjevac *Lulić* (Compendio, 82), a onda *Mommsen* (Corpus inscriptionum Latinarum, III, br. 1894).

[672] Oko 1624. g. Živogošće je imalo oko 15 kuća. STARINE, XIV, 178.

poslužile nekim hrvatskim piscima kao motiv za književne proizvode, nekada vrlo cijenjene.[673]

Bez sumnje je u doba turskoga ropstva bilo i *političkih razloga* za gradnju samostana na moru u blizini otoka Hvara, koji je bio u rukama kršćanske mletačke države: u slučaju potrebe franjevci bi se mogli lako prebaciti na Hvar.

Možda su i *ostaci* nekadašnjih *drevnih zdanja* na tome mjestu, koje spominju stari zapisi, također utjecali na konačnu odluku siromašnih bjegunaca, da se tu stalno nastane iskoristivši već postojeći građevni materijal. Teško je danas išta sigurno reći o tim *ruševinama*, ali držim da se ne bi smjelo nipošto olako prijeći preko pretpostavke, da su te zidine, koje su pod Suzinom zatekli osnivači živogoškoga samostana, čuvale bilo kakve ostatke nekadašnje *rimske vile*, a možda i *starokršćanske bazilike* iz doba spomenutoga Licinijana. U samostanu se, naime, i danas čuva jedan *starokršćanski kapitel*,[674] a da je Licinijan bio kršćanin, svjedoči šest originalnih malih križeva, koji krase njegov natpis.[675]

Što se tiče *naziva* živogoškoga samostana, svi se izvori, domaći i strani, kršćanski i turski slažu u tvrdnji po kojoj treba zaključiti da je on od najstarijih vremena bio *posvećen Svetome Križu*. Tako ga latinski izvori zovu: *Crux Sancta*,[676] turski *Sveti Križ*,[677] talijanski *Santa Croce*,[678] a hrvatski *Sveti Križ*.[679] U narodu je, pak, ostao do danas najčešći domaći naziv »*Križ*«. Blagdan se zaštitnika odnosi na svetkovinu *Našašća Sv. Križa, 3. svibnja*.

U mnogim izvorima 17. st., naročito turskim, za živogoški se samostan kaže, da se nalazi u *Lužibabi, pod Lužibabom* ili ga se jednostavno zove »*manastir Lužibaba*«.[680] Taj je neobični toponim, koji je u narodu davno zaboravljen, bez sumnje u 17. st. označivao lokalitet, na kojemu je ili pod kojim je sagrađen današnji samostan. Tijekom vremena *Križ* je sasvim potisnuo *Lužibabu*, koja se više ne čuje u narodu.[681]

---

673 *Despot I.*, Malo zrnja, Split, 1885, 21. Opis samostana Živogošća, kako ga je tu objavio pisac, književni kritik A. Petravić smatra jednim od najljepših ostvarenja hrvatske proze (*isti*, Pete studije i portreti, Zgb. 1935, 73). — Ljepote toga kraja, koje su nekoć privukle Rimljane, u novije doba privlače turiste tako da je 1962—67. g. kod samostana sagrađen *hotel »Domus«* (danas »Nimfa«).

674 Splitski konzervatori (Bezić N., Cicarelli K., Fisković C.) prigodom posjeta 1965—1966. ustanovili su, da je kamenito podnožje, koje danas služi kao stalak u sakristiji, starokršćanski kapitel.

675 Pisci većinom prešućuju križeve. Lulić ih je donio 5 (n. dj., 82). Ja sam pred nekoliko godina ustanovio da ih ima šest, od kojih je posljednji sličan znaku Kristova monograma.

676 ACTA ORD. F. M., 1900, 80.

677 T M III—31.

678 STARINE, XXIII, 17; *Mandić*, AFH. 139.

679 Najstariji spisi, 1. ASŽ; Zlatović, Franovci, 55; v. b 653.

680 T Z 159, 157, 263, 316, 323, 331, 335, 341, 354, 412; T M III—71, IV—106, T O 29; T Z 4, 5. — *Bajraktarević S.* je u našim turskim listinama zapazio različite oblike toga naziva: Lužibaba, Luzibaba, Ložibaba, Lozibaba. (ZBORNIK HIST. INSTITUTA JA, IV, Zgb, 1961, 384.) — Hvarski biskup Milani 1658. g. piše: »Sonta Croce di *Sotto Locibabba*« (PRILOZI POVIJESTI OTOKA HVARA, I, Split, 1959, 120, b 69).

681 Vjerojatno korijen te riječi dolazi od »lug, lužina« — šumica.

3. Izgradnja, stradanje i obnova samostana

U 17. st. mladi je živogoški samostan doživio skoro istu sudbinu svojih starijih susjeda u Zaostrogu i Makarskoj. Poput njih i živogoški se samostan u razdoblju pred kandijski rat polako izgrađivao i napredovao, da u ratu bude zapaljen, a poslije rata opet obnovljen.

a) Izgradnja

Nakon što su živogoški franjevci 1620. sagradili crkvicu sv. Križa, poduzeli su korake da s vremenom povećaju svoj mali samostan i podignu druge potrebite zgrade oko njega. U tome im je pogledu dobro došao *ferman* od 21. V. 1623, kojim sultan općenito dozvoljava, da se mogu popraviti, odnosno graditi samostani u Zaostrogu, Makarskoj i Lužibabi (Živogošću).[682] Na temelju toga fermana kasnije su dobili druge dozvole za gradnju *peći, mlina* i *musafirhane.*[683]

Važan datum u povijesti mladoga, a siromašnoga samostanića bio je *9. XII. 1628*, kada su *dvadeset i dva kućedomaćina* sela Živogošća na molbu gvardijana *fra Jure Kačića*, (koji je želio »graditi manastir, koji biše jur počet na Pokrivenici, a neimadući gore ni mista gdi bi mogao učiniti koju klačinu«) — složno zauvijek *darovali samostanu Sv. Križa: »svu Suzinu* od Privora do mora i od Pokrivenice do Male Dube«, što je dotada sve bila seoska muša (zajednička zemlja). Istoga su dana seljaci Živogošća poklonili samostanu na zapadnoj strani »*Platinu* od Marinovca do Bile Njive kod Bile Stine«. Ujedno su se obvezali, da će »davati u svaki posao manastirski po jednoga težaka«. *Darovnica* je napisana bosančicom u pravnoj formi pred brojnim svjedocima iz drugih sela, a kasnije su je potpisima i pečatima potvrdili biskupi: *B. Kačić* i *Lišnjić.*[684]

Živogošćani su tim velikodušnim poklonom, što sjajno svjedoči o ondašnjoj njihovoj živoj kršćanskoj svijesti, pomogli postaviti čvršće temelje ekonomskoj snazi svoga samostana, koji je odsad mogao da lakše živi, napreduje i radi za dobro njih i ostaloga povjerenoga puka.

Uza sve se to Sveti Križ teško i sporo gradio. Kada ga je *1640.* pohodio fra Pavao Rovinjanin, taj je ustanovio da je to nova, još *nedovršena građevina.* U njoj je, ipak, bujao život sa *školom* mladih pripravnika za red i svećeništvo.[685]

Pred sam kandijski rat početkom 1646. samostan je u Lužibabi morao primiti drugoga neželjenoga posjetioca *Bekir-agu,* koji je došao izvršiti služ-

---

682 T Z 159.
683 TM IV—16, III—31, III—27.
684 Darovnicu (ASŽ, Najstariji spisi, 1) objavio *Zlatović* (Franovci, 55—56), ali nepotpuno i netočno. V. na kraju ovoga djela: Prilozi, I, 7 i sl. 49.
685 STARINE, XXVIII, 17, 19.

beni pregled i naplatiti porez.[686] Slijedeće je godine došla *ratna oluja*, koja je uništila skoro sav plod truda i rada tolikih godina i desetljeća.

b) Stradanje

Iz osvete što su im u ratnom okršaju seljaci i hajduci ubili 70 ljudi, *Turci su u lipnju 1647. spalili samostan Sv. Križa* i tom prigodom zarobili nekoliko naših ljudi. Hajduci su se stoga opet osvetili Turcima, od kojih su neke ubili, a oko 40 zarobili.[687]

Predviđajući opasnost živogoški su franjevci već početkom rata *1646. prešli na otok u Sućuraj*, gdje su doskora nezavisno od zaostroških franjevaca podigli *kuću i kapelu Sv. Križa*, koje su im služile kao zaklonište za čitavo vrijeme kandijskoga rata. Na Sućurju su također vršili *župničku službu* sebi podložnim izbjeglicama. Prigodom vizitacije *1658.* hvarski je biskup *Vicencije Milani* na Sućurju pohodio — osim crkve sv. Jurja i zaostroškoga oratorija — također i kapelu samostana Sv. Križa pod Lužibabom. Tom je prigodom ustanovio, da je kapela skromna, pokrivena pločom, ali snabdjevena pristojnim namještajem, među kojim se isticala oltarna pala, svileni predoltarnik, te križ i svijećnjaci od srebra. Ta je kapela djelovala sve do kraja rata, kada ju je *1669.* pohodio *biskup Ivan Andreis*.[688]

c) Obnova

Propaganda je već *1650.* na molbu bosanskih franjevaca odlučila pisati makarskome biskupu, da ne bi ometao popravak onih samostana na području njegove biskupije, koje su Turci spalili.[689] Kao što su zaostroški i makarski, tako su i živogoški franjevci još za vrijeme rata *djelomično popravili* svoj samostan, u koji su smjestili mlađu i zdraviju braću, da budu lakše od pomoći svojim vjernicima na kopnu. Na Hvaru su ostala starija i nemoćna braća, da uz ostalo čuvaju i samostanske dragocjenosti. Desetak godina kasnije prilike su se toliko poboljšale, da su u Sv. Križu mogli držati novicijat (1660.).[690]

Tek *nakon svršetka rata*, kada su se prilike u Primorju — makar opet pod Turčinom — počele normalizirati, živogoški su franjevci *sasvim napustili Hvar*[691] i poduzeli trajniji popravak svoga samostana. U tu su svrhu i oni

---

686 T Z 263.

687 *Mirković (-Alačević)*, n. dj., 23. — Nekoć je *Lulić* tvrdio, da samostan Sv. Križ nije nikada bio zapaljen (Stato, 27), pa se za njim zaveo i *Kačić-Peko* (KUKA, VII, 108), ali se kasnije uvjerio da jest (Memorie, 35).

688 PRILOZI POVIJESTI O. HVARA, I, 120, b 68, 69, 71.

689 STARINE, XXXVI, 120.

690 Dne 22. IV. 1660. g. fra Šimun Tvrtković, prov. vikar za četiri primorska samostana, u Sv. Križu je obukao: fra Ludovika Bratkovića s Rasna i fra Antuna Rozića iz Kruševca (Lib. arch., 159, ASZ).

691 Dok su makarski franjevci toliko dotjerivali prebivalište na Sumartinu, da se u 18. st. razvilo u pravi samostan, a zaostroški na Sućurju držali hispicij, od koga su kuća i crkva još i danas u upotrebi, dotle od živogoškoga prebivališta na Sućurju danas nema nikakva traga, niti se zna za njegovu ubikaciju. Mišljenja sam, da to prebivalište treba ubicirati na *mjestu današnjega groblja*, zvanome *Crljenica*, gdje se počelo ukopavati tek 1835. g. (»Compo Santo di Carglienicza«, to groblje zove jedan izvor iz ZAS.)

pribavili ovjerovljeni *prijepis fermana*, što ga je sultan Mehmed IV izdao u korist bosanskih franjevaca na proljeće 1672. u Drinopolju.[692] Nije bez razloga, da u živogoškome primjerku fermana stoji rečenica, koje u drugima nema: »Neka nitko ne smeta, kada oni (franjevci) popravljaju svoje kuće!«

Temeljiti popravak Sv. Križa nije išao tako lako. Trebalo je zato mnogo sredstava, koje narod nije mogao dati, kao u doba njegova utemeljenja, jer je bio do skrajnosti iscrpljen u 24-godišnjem ratu. Kao što je nekoć poslije ciparskoga rata obitelj Ljubičić iz Olova pomogla obnoviti samostan u Makarskoj, tako je sada živogoškim franjevcima pritekla u pomoć bogata katolička trgovačka *obitelj Šoić iz Mostara*, čijim je novcem obnovljen Sveti Križ.[693]

Obnovljeni samostan ovako *opisuje* naš *Zlatović:* »Ovaj je samostan bio *kao neka tvrđava*, s puškaricami na sve strane, i oni (franjevci) se zgodno mogahu braniti«.[694] »Vrata mu malahna od dvostruke hrastovine, nabivena krupnimi čavli, samostan s puškaricami i branici bijaše pravi zbjeg i zaklon onoga sela, u komu ne bijaše druge kule ni utvrde«.[695]

Tako su i braća Sv. Križa — poput braće u Zaostrogu i Makarskoj — svojom žilavošću nadživjeli tursko vladanje.

IV. SAMOSTAN SV. FRANJE NA OTOKU PROLOŠKOG BLATA U »IMOTI«

Možda se ni o kakvu samostanu u hrvatskim zemljama ne može reći kao o franjevačkome samostanu u »Imoti«: Kroz svoju burnu prošlost bio je *građen na sedam različitih mjesta*,[696] a nakon što je propao, od njega su nastala *dva nova samostana*, u kojima živi i danas, tj. samostani u Omišu i u Imotskome — gradu.

Između sedam različitih postaja nekadašnjega imotskoga franjevačkoga samostana dvije su bile glavne i najpoznatije: starija *kod izvora rijeke Vrljike*[697] i novija *na Otoku Prološkoga blata*. Nas ovdje zanima povijest ove posljednje, jer se ona odvija isključivo u doba turske vladavine u Imotskoj krajini. (Sl. 25—26)

---

[692] T Ž 1, T Z 287. U Zlatovića je pogrešno datiran navedeni ferman: jedamput 1665. g. (Monografije, 192), a drugi put 1661. (Franovci, 129).

[693] *Petrović L.*, Katoličko stanovništvo u Mostaru, NAPREDAK, 1937, 125, gdje pisac ne kaže godinu, kada je to bilo. — Mostarska obitelj Šoić istakla se prigodom oslobođenja Imotskoga 1717. g., kamo je preselila i tu živjela do 20. st. pod imenom Šoić — Mirilović.

[694] *Zlatović*, Franovci, 129.

[695] *Isti*, Monografije, 192, 200. Zlatović je očevidac, jer je u Živogošću proveo novicijat.

[696] *Provincijal Lašvanin 1723.* g. piše kolonelu *Šoiću:* »Samo Vašemu gospoctvu mogu reći, kako se nalazi u archiviju, da je imocki manastir se gradio na 7 mista.« (Najstariji spisi, ASO).

[697] V. uvod, str. 12. s bilj. 95—98.

1. Utemeljenje samostana na Otoku

a) Predaja i pretpostavke

Dosada naši povjesničari nisu uspjeli ustanoviti, kada je utemeljen franjevački samostan na Otoku Prološkog blata, tj. kada je tu prenesen s izvora Vrljike ili nekoga drugoga položaja. *Fra Stipan Zlatović* (1831—1891), koji je bez sumnje najbolje od svih poznavao povijest samostana Provincije Presv. Otkupitelja u Dalmaciji, za samostan na Otoku se izrazio: *»Kad je, dakle, ondi samostan prenešen, od nikud ne možemo znati!«*[698]

Uza sve se to Zlatović — kao i drugi pisci — priklonio mišljenju, da je samostan s Vrljike prenesen i utemeljen na Otoku još *u 15. st. za vrijeme* vikara Bosanske vikarije *sv. Jakova Markijskoga (1432—1439)*, a da su ga kasnije srušili Turci.[699]

Jedini izvor za tu tvrdnju našim piscima služi pučka predaja, čiju je jezgru tek 1775. prvi objavio nepouzdani Vladmirović,[700] a 1778. opširnije ju je zabilježio fra Šimun Gudelj u Arhivskoj knjizi imotskoga samostana.[701] Kratki sadržaj te legendarne predaje o prenosu samostana na Otok objavio je Zlatović.[702]

O obnovi, pak, samostana na Otoku za vrijeme turske vladavine priča druga *predaja*, koju je na istome mjestu talijanskim jezikom zabilježio spomenuti Gudelj, a koja u hrvatskome prijevodu glasi *doslovno:*

> *»1565. Oko ove godine* neki *fra Mijo Runović* rodom iz Imotske krajine uživao je najviši stupanj časti, jer je svršivši sve studije u opservantskoj provinciji u Firenci prešao na *Sorbonu* da razvije svoje naročite sposobnosti. Tu je tokom vremena *doktorirao*. On jest i bio je slava i čast ne samo imotskoga zavičaja nego i cijele Bosanske provincije i naše hrvatske narodnosti (Illirica nazione).
>
> Isti je fra Mijo Runović bio *školski drug* i veliki prijatelj *sa Svetim Pijom V. papom*. Kada je ovaj bio uzvišen na papinstvo, pođe isti fra Mijo da ga posjeti i da mu se pokloni. On ga dobrostivo primi i pomilova. Kada ga upita papa, što bi želio, da mu učini njegova svetost, taj zaslužni otac odbije svaku čast i dostojanstvo, koje je doista zasluživao, te ga *zamoli za malo novca*, da u svojoj domovini ponovno sagradi samostan sv. Franje, koji je bio već sravnjen sa zemljom. I zaista ga obnovi.
>
> Dokaz za ovu istinu vidi se urezan u više od jedne između velikih stijena, a to su tri slova *F.M.R.*, koja označuju ime i prezime spomenutoga prečasnoga oca fra Mije Runovića.

---

698 *Zlatović*, Monografije, 449.
699 *Zlatović*, Franovci, 16; *Lulić*, Stato, 32; *Fabjanić*, Storia, 11, 319; *Ujević*, Imotska krajina, 11, 67.
700 Pripisagnie, 42.
701 »Le memorie archiviali molto utili e necessarie per la posteritá«, Lib. arch., 22, ASI.
702 Franovci, 16; *Ujević*, n. dj., 67.

> Zatim, u zajedničkome redovničkome grobu, koji se nalazi izvan Otoka *na groblju župne crkve sv. Mihovila u Prološcu*, vide se različite glave redovnika koji su tu pokopani, a od jednoga se vidi koliko glava, toliko i sve kosti napose položene u *kameniti sanduk*, koji sigurno označuje — kako se općenito misli — svetost života, u kojoj se smatra da je živio isti prečasni otac fra Mijo Runović; ili su isti redovnici s obzirom na njegove izvanredne odlike i učinjeno dobro htjeli da mu kao njegovi redovnički zemljaci učine taj čin časne zahvalnosti. Svakako je dovoljno, što su kosti napose postavljene, bilo da su njegove ili nekoga drugoga sigurno časnoga i svetoga redovnika. Ako netko neće da vjeruje, nego da sumnja, pozivlje se da vlastitim očima pogleda u isti grob«.[703]

Očito na temelju navedene predaje imotski su franjevci u 18. st. u nekoj molbi mletačkoj vladi izjavili, da je njihov bivši *samostan na Otoku bio osnovan 1566.*[704] Predaju su u cijelosti prihvatili kao istinitu od starijih pisaca *fra Ante Lulić*,[705] a od novijih *A. Ujević*.[706]

Zlatović je smatrao, da je samostan na Otoku morao biti mnogo prije osnovan, a da bi 1566. mogao biti samo obnovljen.[707] *Mandić* je također ustvrdio, da je oko 1514. zaista postojao samostan na Otoku u Prološkome blatu.[708]

Međutim, suprotno tvrdnjama bilo predaje, bilo navedenih pisaca mi danas ne znamo *ni za kakav izvor, ni turski ni kršćanski*, iz koga bi slijedilo da je u 16. st. na Otoku Prološkoga blata postojao franjevački samostan, pa ni njegove ruševine![709]

Značajno je da imotski samostan ne spominju oni izvori 16. st., koji bi ga svakako morali spomenuti, da je tada zaista postojao, kao npr. već navedeno *pismo hercegovačkoga sandžak-bega Sinana iz 1553. g.*, u kome se spominju sva četiri tadašnja hercegovačka samostana: mostarski, ljubuški, zaostroški i makarski, ali ne i imotski.[710] Isto tako o imotskome samostanu nema spomena ni u *Gonzaginu djelu iz* 1587,[711] *ni u Baličevićevu izvještaju iz 1591.* o stanju Bosanske provincije.[712]

b) Prebivalište na Kamenmostu

Ipak su u drugoj polovici 16. st. franjevci imali svoje *prebivalište* na području imotske krajine, ali ne na Otoku Prološkoga blata, nego *na Kamen-*

---

703 Lib. arch., 23—24, ASI.
704 *Zlatović*, Monografije, 449.
705 *Lulić*, Serie, 41—42.
706 *Ujević*, n. dj., 75—76.
707 Monografije, 449.
708 AFH, 11.
709 Mandićevo (AFH, 11) mišljenje, da pod imenom *Branizae* u 16. st. treba razumjeti samostan u Imoti nema opravdanja. V. naprijed str. 126.
710 T Z 40.
711 *Ganzaga*, De origine.
712 *Jelenić J.*, Kultura i bosanski franjevci, I, Sar., 1912, 128.

mostu. Prema turskim spisima franjevci su pred ciparski rat na Kamenmostu blizu Imotskoga imali i *crkvu i kuću,* u kojoj su stanovali. Godine *1562.* redovnik *fra Paval* je od hercegovačkoga sandžak-bega Malkoča isposlovao redovniku *fra Ivanu* dozvolu, da može u toj crkvi slobodno čitati evanđelje, kako je to bio od davnine običaj.[713]

U proljeće *1570.* došao je na sud pred mostarskoga kadiju *»fra Paval, gvardijan iz sela Kamenmost u nahiji Imota«* s tužbom, da je neki čovjek noću provalio u njegovu *kuću* na Kamenmostu.[714] 1574. g. spominju se trojica franjevaca, koji su tada živjeli na Kamenmostu: *fra Ivan, fra Marko i fra Mijo.*[715] U toj kući, koja se nalazila na položaju *Radočić,* 1584. živio je *fra Grgur,* kome je imotski kadija Hadži Resulov izdao hudžet, da navedena kuća pripada njemu, jer je ona ranijih vremena sagrađena za redovnike.[716]

Iz navedenoga je, dakle, *sigurno,* da su franjevci u drugoj polovici 16. st., ili barem *1570—1584.* imali svoje *prebivalište na Kamenmostu* i da su u njemu živjeli. Naši izvori to franjevačko prebivalište zovu jednostavno *kućom,* a ne samostanom, premda na jednome mjestu starješinu kuće zovu gvardijanom. Valjda ga je narod takvim i smatrao, jer su tu živjela trojica redovnika, pa je puk, koji nije zaboravio stari imotski samostan iz predturskoga doba, franjevačkoga predstojnika iz Kamenmosta nazivao gvardijanom. (Vjerojatno je i to prebivalište provincijal Lašvanin ubrojio u onih sedam mjesta, koje je prije oslobođenja od Turaka promijenio imotski samostan.[717])

c) Dolazak franjevaca na Otok između 1600. i 1605. g.

Kako smo vidjeli, u 16. st. ne nalazimo franjevaca na Otoku Prološkoga blata. Oni su tu došli tek između 1600. i 1605. g. To zaključujemo iz ovih razloga.

Imotski samostan na Otoku — kao i ostala tri naša samostana — *prvi put spominju naši turski dokumenti.* Prigodom, naime, istrage o uzroku smrti prvoga poznatoga otočkoga gvardijana fra Ivana, a na zahtjev fra Tadije, »redovnika Otoka Jezera Podstranje«, imotski je kadija Mehmed Sinanov u drugoj dekadi džumaza II. 1015 h.g., tj. *između 14. i 23. X. 1606.* izdao hudžet o ishodu istrage.[718]

Prema drugim izvorima gvardijan fra Ivan, koji se zvao Milinić, umro je 1605.[719] To znači da su *franjevci došli na Otok najkasnije 1605.* Vrijeme njihova dolaska na Otok približno nam rješava jedna izvorna vijest iz makarskog samostanskog arhiva, pisana *1640.* prema kojoj je imotska samo-

---

713 T Z 48.
714 Među svjedocima osim četiri muslimana nalazio se i *knez Ivan Mikulić* (T M I—21).
715 T O 1.
716 TM VI—11.
717 V. b 696.
718 Vidi: Prilozi I, 5 i sl. 59.
719 *Mandić,* AFH, 69.

27. Otok na Prološkom blatu s ruševinama franj. samostana (snimljeno po suhu 1964)

28. Gotički kalež iz groba makarskog biskupa fra Petra Kačića († 1660. ili 1661)

29. *Srebrni križ biskupa Lišnjića iz 1669.*
(Franj. sam. Makarska)

30. *Gotički kadionik u franj. samostanu Zaostrogu (srebro, 15. st.)*

31. *Marija s malim Isusom, sačuvani detalj veziva (17 x 24 cm) u franj. samostanu Zaostrogu (slikanje iglom, 16. st.)*

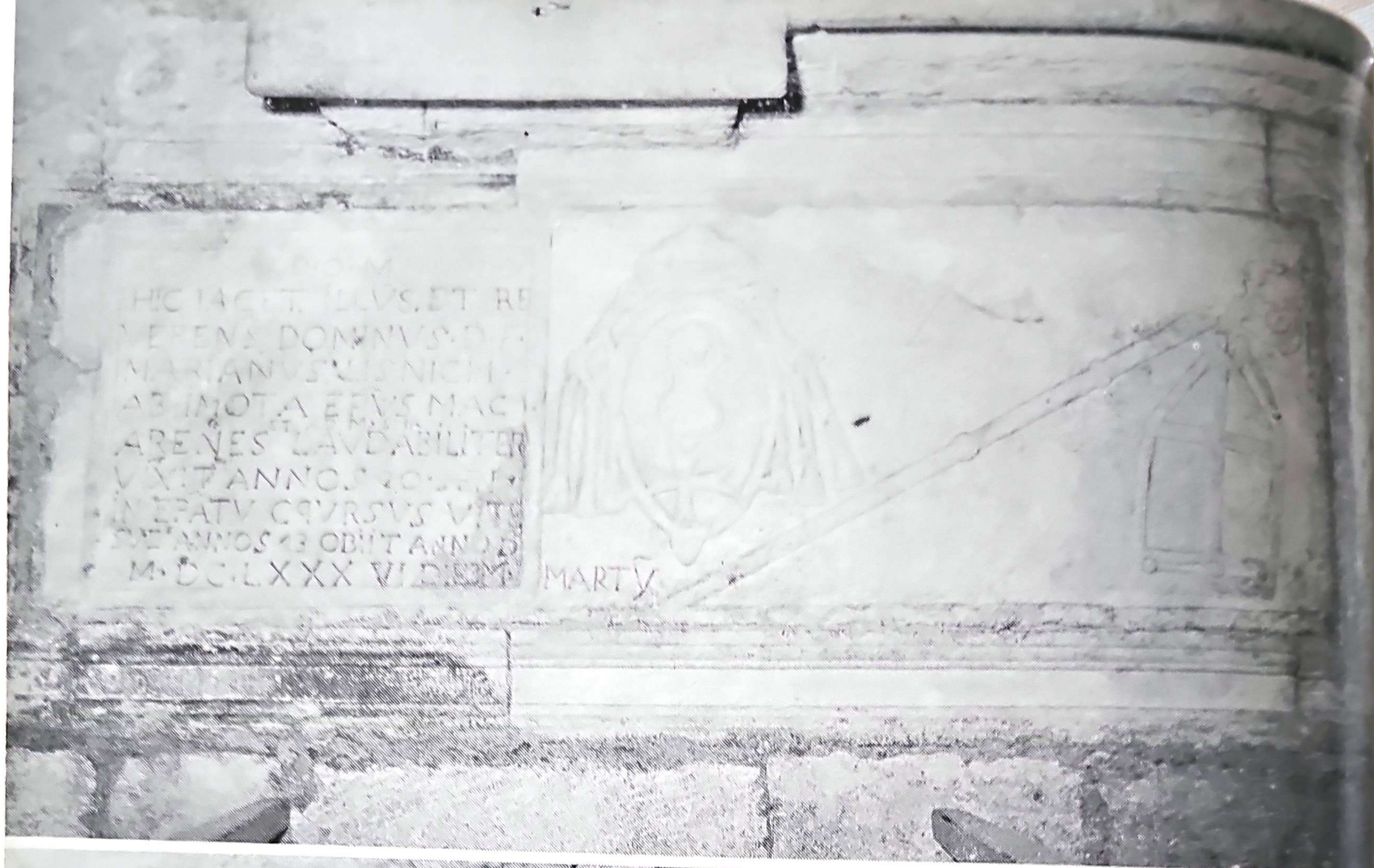

32. PIETER DE COSTER, Uznesenje Marijino, detalj poliptiha iz 1680. u staroj franj. crkvi u Makarskoj

34. Slika na slijedećoj stranici: Biskup fra Marijan Lišnjić (1609—1686), ulje nepoznatog auktora u franj. samostanu u Makarskoj.

33. ANTONIO MOLINARI, Sudnji dan, ulje oko 1680. u staroj franj. crkvi u Makarskoj (slikano prije restauriranja)

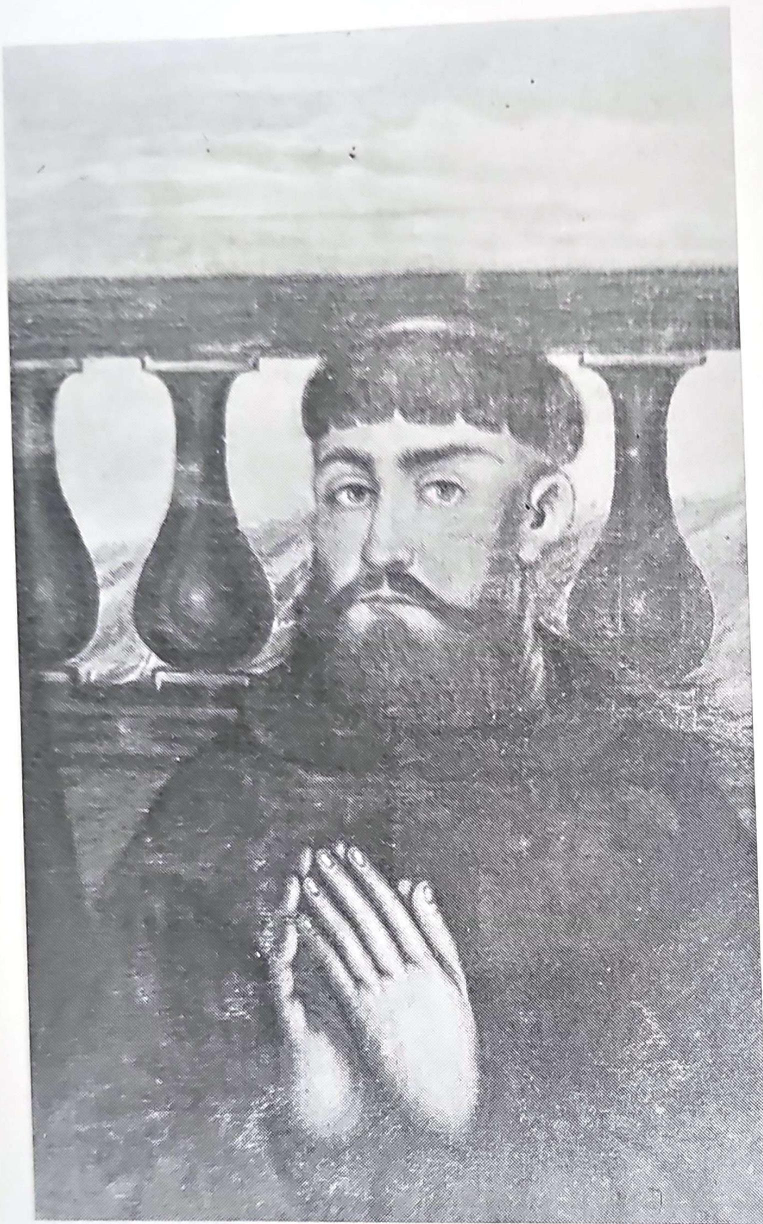
35. *Nadgrobna ploča biskupa Lišnjića u Makarskoj*

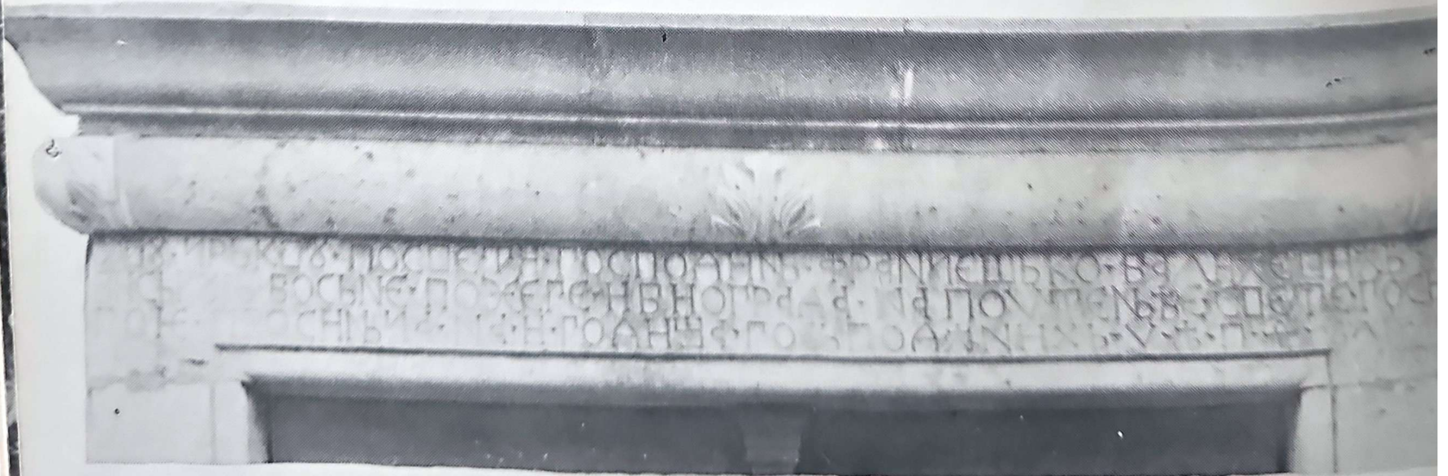
36. *Grob biskupa Lišnjića otvoren 1963.*

37. *Nadgrobna ploča biskupa-administratora fra Nikole Ugrinovića († 1604) u crkvi sv. Luke u Dubravi (Poljica)*

38. *Portret fra Šimuna Ribarovića (Bast, oko 1640—Sumartin, 1691), detalj pale sv. Ante iz 1686. u franj. sam. Sumartin*

39. *Hrvatski ćirilski natpis o posvećenju samostanske crkve 1589. u Zaostrogu (V. str. 182)*

stanska obitelj »stala u Imoti odijeljena od makarske okolo *40 godišća«.*[720] Franjevci su, dakle, došli na Otok *između 1600. i 1605. g.* Prema suvremenim izvorima ne može se zaključiti, da su prije toga vremena na tome Otoku ikada boravili redovnici, pa su sada franjevci tu stali podizati sasvim *novi samostan.*

d) Izbor položaja i naziv samostana

Zapadni dio imotskoga polja prelazi u tzv. *Blato,* tj. jezero, koje bi u prošlim stoljećima rijetko presušilo, a u naše doba češće.[721] U sjeverozapadnome uglu Blata diže se nad vodom mali *otočić,* danas zvan *Manastir,* koji je od Imotskoga udaljen zračnom linijom oko 9 km, a od izvora Vrljike i položaja staroga samostana oko 6 km. Sa sjeverozapadne strane otočiću priječe pristup *brdo Prosutica* i visoke litice s dubokim *jezerom Galipovac* u sredini, od istoka *Prološko jezero* i rječica *Matica,* koji su uočljivi samo kada Blato presuši.

Na otočiću se i danas vide *ruševine staroga samostana* sa zaštitnim zidovima.[722] Samostan je bio sagrađen na sjeverozapadnoj strani, od bure, nasuprot vrletnim liticama tako da nije bio vidljiv s polja. Dakle, samostan na osamljenom otoku, optočenom sa svih strana vodom, naprama vrletnim liticama, daleko od grada desetak, a od najbližega sela nekoliko kilometara!

Što je navelo franjevce, da su baš taj nezgodan položaj izabrali za gradnju novog samostana? Ta tu je trebalo sve prenijeti preko vode; osim toga sav je taj kraj pun baruštine i nezdrav.

Već je Zlatović dobro uočio, da je *glavni razlog* podizanja samostana na Otoku moralo biti *»vjerozakonsko progonstvo«,*[723] a mi kažemo: *strah od Turaka.* Gradeći novi samostan na jezeru i među liticama, daleko od naselja i prometnih putova imotski su franjevci htjeli biti što dalje od tih nemilih gostiju, koji su baš početkom 17. st. sve više nasrtali na franjevačke samostane. To je bio glavni razlog izbora navedenoga položaja. Međutim ćemo vidjeti, da ni takav položaj nije pomogao imotskim franjevcima.

Dapače, njihov je samostan gore prošao negoli ostala tri naša samostana. Novi su stanovnici Otoka svoj samostan i crkvu *posvetili* osnivaču svoga reda *sv. Franji Asiškomu.* Tako 1623. g. veli spomenuti izvještaj bosanske provincije: »Samostan Imotski posvećen sv. Ocu N. Franji ... smješten nasred jednoga velikoga jezera«.[724] Taj je naslov prološki samostan nosio

---

[720] Cod. g. 68, ASM.

[721] Jezero je presušilo g. 1779, 1835, 1893, 1943, 1944, 1961, 1964. — Usp. Ujević, n. dj., 10—11.

[722] Dvaput sam istraživao Otok: 29. VIII. 1961. s bogoslovom Marinkicom Bilić, i 31. VIII. 1964. s cijelom samostanskom obitelji iz Imotskoga (O. V. Vrčić, O. M. Buljac, O. C. Ujević, O. N. Bilić i O. P. Sikavica, župnik Vinjana), kada smo uz pomoć dva radnika cijeli dan otkopavali i snimali *ruševine samostana.* (Sl. 25—27)

[724] ACTA OFM, 1900, 80.

sve do svoje propasti, kako to svjedoči sačuvani otisak samostanskoga pečata iz 1705.: »Hoc est sigillum conventus S. Francisci Imotae«.[725]

Premda je sigurno da je prološki samostan uvijek nosio naslov sv. Franje, ipak mu neki slabije upućeni pisci daju i *drukčije nazive:* tako ga, npr., generalni arhiv u Rimu oko 1627. nazivlje samostanom *sv. Petra,*[726] fra Frane Sudić 1679. samostanom *sv. Marije,*[727] a fra Ivan Ančić 1680. čak samostanom *sv. Stjepana.*[728] To je vjerojatno zbog naročitoga štovanja tih svetaca u Imotskoj krajini u 17. st.

Dokle kršćanski izvori ovaj samostan najčešće zovu njegovim tradicionalnim nazivom samo »*Imota*« ili *imotski manastir,* turski ga izvori zovu različito, a najčešće prema naseljima u blizini: manastir *Otok Jezera Podstranje,*[729] u selu *Dračan,*[730] u Jezeru *Proložac,*[731] manastir *Dračan,*[732] manastir *Proložac,*[733] a rjeđe manastir Imota. Provincijal Lašvanin u spomenutom pismu kaže, da se »imocki manastir« nalazi »*u Prološcu u adi*«[734] tj. na otoku.

2. Zgode i nezgode samostana na Otoku u 17. st.

a) Izgradnja samostana

Nakon što su dobili potrebite dozvole od redovničkih starješina i — bez sumnje — od turskih vlasti,[735] imotski su se franjevci neobičnim žarom dali na posao, da što prije podignu svoje novo zaklonište sa svim onim što je najnužnije za život. U prvome redu oni su iskopali *zdenac* za vodu, koji je do danas sačuvan. Zatim su prema položaju tla podigli dugu a usku *samostansku zgradu,*[736] u kojoj je — čini se — na južnoj strani bila uređena mala kapela s jednim glavnim oltarićem.

Novi je samostanić, međutim, *ugrožavala voda,* kada bi za vrijeme većih kiša jezero nabujalo tako da bi im i kuća poplavila. Stoga je redovnicima bila jedna od prvih briga osigurati se protiv poplave. U tu su svrhu tražili i dobili carski emar i šerijatski hudžet, pa su im konačno početkom ljeta *1610.* neki vojvoda Kurt i imotski kadija Husein napose dozvolili da mogu podići zidove i *nasipe* da se zaštite od poplave.[737] Vjerojatno se na te rado-

---

725 Krsni list Ivana Grančića Martinova iz sela Lukavac, koji je izdao fra Stipan »Varić« 29. VIII. *1705. Pečat* doslovno glasi: H. E. SIG. CON. S. FRAN. IMOTAE. (Najstariji spisi, ASO). Sl. 47.

726 ANNALES MINORUM, XXVII, 75—76.

727 *Franciscus a Varadino (Franjo Sudić)*, Descriptio Provinciae Bosnae-Argentinae anno 1679 (izdanje bez oznake godine), Szabadka, 11.

728 *Mandić*, AFH, 228.

729 Postranje je i danas zapadni dio župe Proložac. — T M V—b—1, T M V—a—5.

730 T M V—b—7. Dio sela Postranja, najbliži Otoku, gdje danas živi pleme *Dračar*.

731 T M II—9.

732 T Z 124.

733 T M III—85, T Z 219.

734 V. str. 125.

735 T O, naknadno, 2.

736 Vidi sl. 25—26.

737 T M II—9, IV—6.

ve odnose do danas sačuvani *natpisi*, uklesani u živo kamenje na Otoku: na južnoj strani poznati bosaničko-latinički natpis: »*OVO — A.D. 1609 F.M.R. — NEKA SE ZNA*«,[738] a na istočnoj samo godina: »1611«.[739]

Narodna predaja u onim trima inicijalima vidi ime *fra Mije Runovića.* To bi čitanje doista moglo odgovarati istini, iako legenda, što je stvorena oko toga imena i natpisa, nema potvrde u izvorima.[740]

Mnogo je vjerojatnija gore navedena *predaja o vezama* toga iz prošlosti najpopularnijega imotskoga franjevca *s namjesnikom Kristovim*,[741] samo što njezino zbivanje treba staviti pola stoljeća kasnije.

U prvoj polovici 17. st. na Otoku je *zaista živio naobraženi* franjevac, koji se zvao točno kako ga je narodna predaja zapamtila: *fra Mijo Runović.* On je 1623. u tome samostanu bio *»lector«*,[742] tj. učitelj redovničkoga podmlatka, a u mladim godinama je taj isti fra Mijo Runović — kako smo vidjeli — bio generalni vikar biskupa Baličevića za Krajinu.

Predaja kaže, da je fra Mijo doktorirao u Parizu i da je bio školski *drug pape Pija Petoga Svetoga.* Poznato je da su ondašnji svećenici našega područja više studije svršavali u inozemstvu, te da su budući profesori trebali postići i akademske stepene. Stoga je naš fra Mijo *mogao doktorirati u Parizu*, ali nije mogao biti školski drug spomenutoga pape Sveca, koji se rodio 1504,[743] dakle 105 godina prije natpisa na Otoku, a 119 godina prije negoli se fra Mijo spominje kao lektor. Fra Mijo Runović je bio *suvremenik pape Pavla V*, koji je zaista *studirao u Parizu (!)*, postao papom 16. V. 1605. i vladao do 1621., tj. upravo u doba kada se izgrađivao novi samostanić na Otoku. O Pavlu V. povijest je zabilježila, da je bio dobra srca prema siromasima i potrebnima.[744] Ukoliko su Pavao V. i naš Runović bili zaista školski drugovi, mogao je fra Mijo — sasvim naravno — zamoliti papu za pomoć kod izgradnje novoga samostanića u svojoj domovini pod turskim jarmom i mogao je papa pružiti pomoć, kao što su je pružali i njegovi prethodnici za gradnju drugih samostana u turskoj Bosni. Pavao V je pokazivao posebno zanimanje za Hrvatsku, a napose za B-n. područje, jer je 1613. u Vatikanskome arhivu dao naslikati fresko-sliku *Krunjenje kralja Zvonimira*,[745] a 1615. obnovio je *makarsku biskupiju.* Dakle, predaja o vezama fra Mije Runovića s papom čini se da je u svemu istinita osim što je *zamijenila Pavla V s Pijom V Svetim*, jer ljudi vole osobe i djela povezivati i sa svecima.

---

[738] Ujević, n. dj., 11; foto-snimka 7. između str. 48—49.
[739] Pronašao pisac prigodom spomenutih ekskursija (v. b. 722).
[740] Prema *predaji*, fra Mijo Runović je zatrpao ponore u Blatu, i tako stvorio jezero s otokom. Odatle narodno tumačenje natpisa na Otoku: »Fra Mijo Runović zatvori ponorić.« (*Ujević*, n. dj., 11—12).
[741] V. gore str. 110.
[742] ACTA OFM, 1900, 80.
[743] Dominikanac kardinal Ghislieri rođen 17. I. 1504. g. u Bosco kod Aleksandrije, studirao u Vigevanu, Bologni i Genovi, a ne u Parizu (!), postao papom 7. I. 1566, umro 1. V. 1572. (*Trivulzio della Somaglia M.*, I papi, 1926, 566—572.)
[744] *Trivulzio*, n. dj. 533—538: Kardinal Kamilo Borghese rođen u Rimu 17. IX. 1552, studirao filozofiju u Parizu, a pravo u Padovi, postao papom — Pavao V. — 16. V. 1605, umro 28. I. 1621.
[745] *Karaman Lj.*, Živa starina — Petdeset slika iz vremena hrvatskih narodnih vladara, Zb, 1943, 152—153.

b) Prvi odlazak i povratak

Ispočetka su Turci pustili fratre, da podignu novi samostan na Otoku. Glavni razlog za tu milost, čini se, da je bio isti kao i kod gradnje drugih samostana, tj. »što manastiri ukonačaju, primaju, hrane i služe putnike i namjernike«, kako se 1607. izrazio imotski kadija Muhamed u hudžetu otočkome gvardijanu fra Marku.[746]

Međutim je netko *7—8 godina nakon odlaska* franjevaca na Otok *tužio na Portu fratre*, da su sagradili crkvu i kuću, gdje od osvojenja *nije bilo ni crkve, ni redovničke kuće* (!), što je bilo zabranjeno po šerijatu i kanunu. Kada je u tome smislu stigao carski emar, *fratri su morali napustiti svoje prebivalište*, koje su bili tek podigli.[747] To se desilo ili u drugoj polovici 1613. ili 1614.[748]

Nije nam poznato kamo su se sklonili naši patnici, ali je sigurno da imotski franjevci nisu sasvim napustili svoj narod, Tako, npr., znamo, da su početkom *1619.* trojica od njih — *Matija, Grgur* i *Luka* — živjeli u nekome selu Imotske krajine, koje turski izvor označuje samim suglasnicima »Dbrnč«, vjerojatno *Dobrinče*.[749]

Budući da su kuće, bašte i vinogradi prološkoga samostana ostali pusti, potpali su pod državu, pa ih je *1618. Sulejman-baša* iz kasabe Prološca otkupio za 800 akči uz obavezu da će državi davati jednu filuriju godišnje.[750] Početkom, pak, 1619. samostanski je posjed Sulejman opet preprodao Omer-čaušu za 2000 akči.[751]

Međutim, lakomi spahije nisu dugo uživali fratarsku muku. Imotski su franjevci već ljeti *1619. dobili ferman*, u kome sultan Osman II naređuje kadijama Imotskoga, Ljubuškoga i Mostara, da u smislu šerijata i ahdname moraju zaštititi redovnike, kojima su bespravno srušene stambena kuća i musafirhana.[752] Franjevci su se doskora doista vratili na Otok, gdje početkom srpnja *1621.* među njima nalazimo: *fra Grgura Runovića, fra Stipana Kostanića*, te dvojicu nepoznatih prezimena: *fra Marka i fra Luku.*[753] Dvije godine kasnije na Otoku je živjelo 13 braće pod upravom *fra Luke Blaževića* i lektura spomenutoga fra Mije Runovića.[754]

Od tada su franjevci ostali na Otoku *sve do 1640.* U ta su se dva desetljeća braća neprestano trudila, da održe krov nad glavom i da poboljšaju svoje gospodarske prilike radi brojne samostanske obitelji, koja se za to vrijeme povećala na *dvadeset osoba.*[755]

---

746 T M III—6.
747 T M III—11.
748 Franjevci su u lipnju 1613. još bili na Otoku (T M IV—8).
749 Selo između Medova Doca i Poljica Imotskih naprama Prološkom blatu.
750 T M III—11.
751 T M III—13.
752 T O, naknadno, 2.
753 T M VI—20.
754 ACTA OFM, 1906, 86.
755 *Farlati*, 18, IV, 195. — O dozvolama za gradnju i popravke zgrada usp.: T M IV—17, III—33 (pojata za sijeno), IV—28 (dvije kuće); IV—29 (izgorjela staja); IV—35 (musafirhana); IV—37, III—37.

Na Otoku se živjelo i radilo, ali uvijek u strahu od turskoga *zuluma*. Taj je strah došao dotle, da su 1638. prološki franjevci zatražili od turskih vlasti dozvolu, da mogu preseliti na drugo mjesto.[756]

Međutim, još su tu ostali. U to su im vrijeme dolazili u pohode bilo privatni, bilo službeni, a većinom nemili *gosti*. Tako su ih za tri godine posjećivali izaslanici bosanskoga beglerbega radi *službenoga pregleda:* 1637. Musli-efendija; 1638. neki Halil, a 1639. kapidži-baša Ahmed-aga.[757]

Slijedeće *1640*. g. samostan je na Otoku posjetio sasvim drugi gost: opći pohoditelj franjevačkog reda u Bosni već spominjani *fra Pavao Pelicer Rovinjanin*, koji u svome zanimljivom putopisu kroz naše krajeve ovako *opisuje tadašnji imotski samostan:*

> »Trećega dana po Uskrsu, jutrom u zoru 10. travnja (1640) pošli smo od kneza Marka (iz Vrhdola), nakon što smo mu izrazili dužnu zahvalnost. U doba večernje došli smo u Imotu, tj. *imotski samostan.* U ovome je samostanu stanovalo 8 svećenika, 4 klerika, tri laika i 4 pitomca. Od svećenika su 4 župnika. Imaju pet konja. Okolo Otoka su tri reda zidova, jedan nad drugim, a nad njima odrine. S Otoka se vide brda, puna blaga, koza i ovaca. Čuje se blejanje janjadi s tisuću »be, be, be«; pjevanje čobana i čobanica, koncerat žaba itd., da je pravi užitak čuti toliko različitih glasova. Oci imaju tri drvene lađe za prijevoz.
>
> Ovi mi oci rekoše, da su zbog turskoga zuluma bili prenijeli neke stvari, kao paramente i dr. *u Poljica,* i da su tu postavili temelje novoga samostana, ali da im ne dadu (graditi) Turci.
>
> Jednome ocu, koji je bio u Italiji, rekoh: »Vi ste se bili navikli na one lijepe predjele u Italiji, — pa zašto ste se povratili u ovu bijedu, u ove pogibelji, da Vas nevjernici neprestano muče?« — On odgovori: »Mnogopoštovani Oče, domovina!«[758]

c) Drugi bijeg i povratak

Koncem lipnja *1640.* održao se u *Rami zbor* bosanske provincije pod predsjedanjem spomenutoga fra Pavla.[759] Na zboru je jednodušno bilo *zaključeno*, da se samostanska obitelj s Prološkoga jezera zbog turskoga zuluma *preseli u Makarsku* i sjedini s makarskom redovničkom obitelji. Za gvardijana zajedničke obitelji bude izabran *Imoćanin fra Petar Kumbatović.*[760] Odluka je bila izvršena tokom iste 1640. g. Tako su prološki franjevci niti u punih 30 godina po drugi put morali napustiti svoj samostan. Tom su

---

756 T M V—a—17.
757 T M IV—46, III—42, IV—51.
758 Cod. 23, 59—60, ASS; STARINE, XXIII, 22—23; *Zlatović*, Franovci, 70—71; *Ujević*, n. dj., 79.
759 *Fermendžin*, Acta Bosnae, 433.
760 Cod., G, 68, ASM.

prigodom prenijeli u Makarsku sve što su mogli ponijeti iz svoga samostana i crkve.[761] Početkom kandijskoga rata braća su iz Makarske — kako smo vidjeli — morali još dalje bježati — na otok Brač.

Na pitanje, *kada* su se imotski franjevci *vratili* u svoj samostan, teško je odgovoriti, jer izvori o tome šute. Iz podatka da je *fra Filip Runović* 14. II. 1662. svršio službu imotskoga gvardijana,[762] postavši tada definitor Bosanske provincije,[763] treba zaključiti, da je isti postao gvardijanom na prethodnom zboru, koji je održan 15. IX. 1658. u Gradovrhu.[764] Prema tome bi se, dakle, imotski franjevci *vratili* u svoj samostan prije 15. IX. 1658, dakle još za kandijskoga rata.[765]

Imotski samostan zajedno s ramskim spominje *duvanjski biskup Jahn 1659*, kada je pohodio svoju opustjelu biskupiju, i za ta dva samostana kaže, da imaju *malen broj redovnika.*[766] U kakvim je prilikama tada živio imotski samostan, vidi se po tome, što je zbog potvore o kopanju nekakvoga blaga zloglasni bosanski Seidi Ahmet-paša (1657—1659) na samostan udario veliku globu, a na gvardijana fra Filipa hiljadu štapa po tabanima.[767]

Kroz daljnjih desetak godina prološki je samostan također postojao, jer su na redovničkim zborovima kroz to vrijeme redovito bili *birani gvardijani* i za imotski samostan, koji je 1679. zajedno sa župnicima po selima brojio *20 braće.*[768]

Zbog teških prilika, u kojima se za kandijskoga rata i poslije njega nalazio imotski samostan, u njemu se *nije* mogao držati *novicijat*, pa su njegovi gojenci oblačili redovničke haljine u primorskim samostanima: *Makarskoj, Zaostrogu* i *Šibeniku.*[769]

Franjevci su se sigurno nalazili na Otoku krajem travnja ili početkom svibnja *1682*, jer je tada pašin izaslanik Hasan-aga obavio pregled samostana u Dračanu i Makarskoj.[770]

d) Treći bijeg s Otoka

Kao prije 25-godišnjega kandijskoga rata, tako su sada uoči 15-godišnjega *morejskoga ili bečkoga rata* (1684—1699) prološki franjevci bili prisiljeni na vrijeme napustiti svoj samostan. Ovoga su puta *opet pobjegli u*

---

761 N. mj.
762 *Mandić*, AFH, 175.
763 *Fermendžin*, Chronicon, 44.
764 N. dj., 42, b 1.
765 *Zlatović* je povratak stavljao tek poslije kand. rata, 1669. g. (Franovci, 136), dok Ujević drži 1664. g. (n. dj., 84.) — U selu Otoku u nahiji Cetini 1648. g. skupljao je redovinu »Ivan-gardijan«, ali nije jasno, kojemu je samostanu pripadao (T O 7).
766 *Mandić*, AFH., 160.
767 *Batinić*, Djelovanje franjevaca, II, 135; *Sudić* kaže, da je fratar što je ostao živ dobio 700 štapa, a onaj što je umro 400 (v. gore b. 727).
768 V. str. 129; *Sudić*, n. dj., 11—12.
769 Fra Nikola Bušić »iz Imote« obučen 9. V. 1661. u Makarskoj: fra Matija Juranović »iz Imote« 19. X. 1668. u Zaostrogu; fra Luka Žurković »iz Imote« 25. V. 1681. u Zaostrogu. Među nji treba ubrojiti i fra Miju Runovića, mlađega, koji se obukao 9. X. 1668. u Šibeniku (Sv. Lovre), a za koga izvor ne kaže, odakle je (Lib. arch., 160, 146, ASZ).
770 T M 111—64. Dva mjeseca nakon toga »fra Ivan, gvardijan redovnika Dračan«, podmirio je dug od 14000 akči nekome Hasanu (TO 19).

Makarsku i sjedinili se s tamošnjom redovničkom obitelji. Prema jednoj staroj bilješci to se dogodilo 17. VII. 1682,[771] i to bi bio ***treći bijeg*** franjevaca s Otoka u 17. st.

Međutim, imotski franjevci ni ovoga puta nisu sasvim napustili ni narod u Imotskoj krajini, ni samostan na Otoku. Morali su se neki od njih vratiti još u toku rata, jer početkom 1685. neki je aga izdao fra Luki potvrdu da su redovnici iz manastira Dračan podmirili 16.000 akči, koje su bili posudili od vakufa.[772]

U lipnju *1685.* mletački generalni providur *Valijer* pozvao je imotske franjevce, da svoje *stanovništvo prevedu* pod mletačko okrilje. Dva su opunomoćena kneza došla i izjavila, da će narod prijeći na mletačko područje čim sredi ljetinu, najkasnije *do Male Gospe.*[773] U to, dakle, doba treba staviti *seobu imotskoga i vrgorskoga stanovništva*, a osobito Prološca, *pod vodstvom fra Mate Juranovića*, Imoćanina.[774]

Pet godina kasnije *(1690) opet* nalazimo imotske fratre u svome samostanu *na Otoku*, jer se nisu mogli snaći u Makarskoj. Dapače, imotski su franjevci došli u sukob s makarskima, jer im ovi nisu htjeli predati *pokućstvo*, koje su bili sa sobom donijeli iz Prološca, kada su posljednji put pobjegli u Makarsku. Opći povjerenik Reda *fra Karlo-Franjo de Varesio* taj je spor riješio tako što je 24. VI. 1690. naredio makarskome samostanu da preda imotskim franjevcima njihovo pokućstvo.[775]

U jeseni iste godine Hasan-spahija izdao je potvrdu, da su mu redovnici sela Dračan predali sedam vedara masta (mošta), što su ga sami proizveli.[776]

Poslije toga sve do kraja 17. st. nemamo više *nikakvih vijesti* o franjevcima na Otoku, pa možemo pretpostaviti da je Otok opet sasvim *opustio* do svršetka morejskoga ili bečkoga rata.[777]

3. Propast samostana na Otoku

a) Posljednje desetljeće na Otoku (1703—1715)

Poslije Karlovačkoga mira, 26. I. i 7. II. 1699, Turci su proglasili *opću amnestiju* i pozivali bjegunce, narod i franjevce, da se vrate i napuče pustu Imotsku krajinu.

Premda je 28. VI. 1690. zbor u Velikoj naredio gvardijanima samostana, koji su ostali pod turskom vlasti, da se vrate iz kršćanskih zemalja na svo-

[771] Cod. G, 68—69, ASM.
[772] T M VI—31.
[773] *Stanojević*, Dalmacija u doba morejskog rata, 117.
[774] *Mandić*, AFH, 243; *Zlatović*, Franovci, 148; *Ujević*, n. dj., 85. Juranovića već 24. X. 1685. nalazimo u službi gvardijana u Makarskoj (Carte delle cose, 85—88, ASM).
[775] *Božitković*, Kritički ispit, 97.
[776] T M IV—70.
[777] To bi valjda bio četvrti bijeg, ali ga pisci ne spominju.

ja stara sjedišta,[778] tadašnje je *starješinstvo provincije* smatralo, da neće biti pametno, da se opet obnavlja samostan na Prološkom blatu pod turskom vlasti, pa je svršetkom 1702. ili vjerojatnije baš 27. V. 1703. uputilo mletačkome generalnome providuru posebnu *molbu*, koju je potpisao novi *provincijal fra Grgo Gabrić* sa svoja četiri definitora. U molbi starješinstvo Bosne Srebrene usrdno *moli mletačku vlast*, da bi s obzirom na teško stanje njihove redovničke zajednice pod turskim jarmom, a osobito proloških franjevaca — bjegunaca, kršćanska mletačka vlada ustupila imotskim franjevcima *jedno mjesto na moru*, gdje bi podigli *novi samostan* namjesto svoga napuštenoga na Otoku, koji je i poslije rata ostao pod Turcima. Starješinstvo bi bilo zadovoljno — podvlači se u molbi — kada bi mletačka vlast u tu svrhu ustupila Bosanskoj provinciji *svetište Gospe na Pojišanu*, koje kapucini nisu htjeli primiti, ili pak *Sustjepan* kod Splita, koji su napustili ramski franjevci, ili negdje drugdje.[779] Ne znamo za odgovor mletačke vlade na tu molbu.

Čini se, da je prevladala *ljubav* imotskih franjevaca *prema* svome *zavičaju* i narodu, kao i pouzdanje u amnestiju, pa se *1703. fra Mate Juranović*, proslavljeni junak u minulim bojevima i »otac provincije«, sa svojom braćom vratio iz Primorja na pusti *Otok*, da sve počne iznova!

U početku nisu povratnici mogli ni pomisliti na temeljitu obnovu svoga porušenoga samostana, jer je za to trebala ne samo privola redovničkoga starješinstva, nego još više Turaka, a što je bilo glavno: poslije toliko ratnih stradanja i njima i narodu je za takav pothvat nedostajalo materijalnih sredstava. Stoga su se prološki fratri u početku zadovoljili time da manastir i crkvicu pokriju *ševarom*, te da *daskama* pregrade *šest sobica*.[780]

Prvim gvardijanom ševaratoga samostana postane spomenuti *Juranović* (1703—1708). Novi se gvardijan dao u prvome redu na to da podigne upropaštenu ekonomiju. Toga radi pogodio se s trima spahijama, da im redovnici sela Dračana plaćaju 700 akči godišnje za njihove timare, što ih uživaju redovnici, i to počevši od 1706.[781] Fra Mate je također za 1300 akči kupio od Muharema Merđanovića iz sela Podstranja zemlju, zvanu *Luka*, blizu Jezera.[782]

Godine 1708. bosansku je provinciju pohodio opći povjerenik *fra Ivan Krstitelj de Vietri*. U svome izvještaju ovako *opisuje* tadašnji *prološki samostan:*

> »Posljednji bosanski samostan pod turskom vlasti zove se *Sveti Franjo u Imoti*, u kojemu stanuje 9 *redovnika*, ali oni trpe iste muke koje trpe i fratri Sv. Petra u Tuzli. Samostan je, naime, sagrađen u uglu

---

778 *Božitković*, n. dj., 113.

779 Th I, ASO, prijepis bez datuma.

780 *Zlatović*, Franovci, 181; *Ujević*, n. dj., 88. — Po rimskome statutu od 1612. g. gvardijan nije smio srušiti stari ni graditi novi samostan bez provincijalove dozvole (Th I, ASO).

781 T O 21.

782 T O 22.

> jednoga jezera među surim brdinama. *Voda je odnijela zgradu iz temelja*, i pošto Turčin neće da se (samostan) opet obnovi, redovnici su bili prisiljeni, da podignu siromašnu *slamaricu*, pa da tu stanuju i slave Boga, samo da ne ostave one jadne kršćane«.[783]

U nadi da će zauvijek ostati na Otoku i ne predviđajući novog rata, imotski su franjevci pod upravom Juranovićevih nasljednika:[784] *fra Filipa Rupčića* (1708—1710), *fra Augustina Mrnjavčića* (1710—1712) i zadnjega *fra Stipana Vrljića* (1712—1715)[785] poduzeli mjere da sagrade *novi pristojniji samostan i crkvu* mjesto onih od drva i ševara. Provincijalno starješinstvo na čelu s provincijalom fra Andrijom Ećimovićem na svojoj skupštini *13. VII. 1709. u Brodu* zaključilo je da se dozvoli imotskome gvardijanu, da *može započeti gradnju novog samostana, ako ima sredstava.* U tu svrhu neka zatraži dozvolu od turskoga cara, da može skupljati milostinju po Bosni, Hercegovini i Dalmaciji.[786]

Imotski su fratri morali zatražiti i *dozvolu turskih vlasti*, pa im je 1710. imotski *kadija Mehmed* dozvolio, da mogu napraviti *tri sobe*, jer je njihov manastir tako ruševan, da u njemu nije moguće stanovati.[787] Imotsko-duvanjski *kadija Osman* izdao je našim redovnicima muraselu, u kojoj kaže: »Budući da je manastir u selu Dračan ruševan i pošto se prilikom mira stara raja ovoga kraja vratila na svoja ognjišta, to je došla bujuruldija od Ahmed-paše, da se mogu napraviti dvije-tri sobe, dok se manastir ne pravi«.[788] Iz drugoga se turskoga dokumenta, pisana hrvatski bosančicom, vidi da je navedenu bujuruldiju izdao početkom 1711. bosanski paša *Ahmed-paša Osječanin*, a donio ju je *Asan-beg iz Kasapovića*, koji je za svoj trošak i trud od proloških fratara naplatio 25. II. 1711.: 24 cekina, 3 madžarije i 2 filipa. U bujuruldiji je stajalo, da fratri »mogu načiniti *dvije kuće u adi* kod manastira«.[789]

Početkom 1712. neki Hasan-aga službeno je posjetio manastir u Prološcu u svrhu pregleda.[790] Vjerojatno se na taj *obnovljeni samostan* odnosi drugi sličan turski nedatirani spis, prema kojemu je neki Osman Hasanov teftišio redovnike u Jezeru i ustanovio, da spomenuti manastir nije proširivan ni u visinu, ni u širinu.[791]

---

783 STARINE, XVII, 17.

784 Stari narodni borac i vođa *fra Mate Juranović* umro je u svojoj otadžbini 26. VI. 1711. i pokopan u staroj crkvi sv. Mihovila u Prološcu. O njemu je njegov mlađi suvremenik Vrljić zabilježio slijedeće: »Ovo je bio redovnik vrstan i naučan, dobar, i ovu familiju i manastir . . . metnu in piedi«, tj. osovio na noge (Lib. arch. Omiš, 236, ASO).

785 Primopredaja proloških gvardijana 1708—1716, Th I, ASO. (Sl. 48)

786 *Božitković*, n. dj., 119—120; *Zlatović*, n. dj., 191.

787 T O 28 (bosanička nalednica pogrešno datirana: 1714. g.).

788 T O 32.

789 Th I, ASO.

790 T O 26.

791 T M IV—79.

Kada su, dakle, imotski franjevci tako uredili svoj samostanić na Otoku, da su u njemu za provincijalstva fra Petra Pastirovića (1711—1714) mogli držati i novicijat,[792] morali su ga doskora napustiti, i to ovoga puta zauvijek!

b) Franjevci zauvijek napuštaju Otok

Dne 8. XII. 1714. Turska navijesti rat Veneciji s namjerom, da bi joj otela Peleponez — i *11. I. 1715. rat započe.*[793] Narod je Imotske krajine stao bježati na mletačko područje, pa je *krajina opet ostala pusta.* Samo su fratri još na Otoku.

Turci su pozvali u Imotski posljednjega prološkoga gvardijana *fra Stipana Vrljića* i četiri imotska župnika, da se ne bi iznevjerili turskim vlastima. Na nagovor jamaca Turci su pustili župnike, ali su gvardijana *bacili u tamnicu*, pa i njega pustili nakon što su ga dosta izmučili.[794]

Kako je već *preko 800 imotskih kršćana pobjeglo* na mletačko područje, i to većinom u *okolicu Zadvarja*, gdje su mnogi od leda i glada pomrli, gvardijan sazva *samostansku obitelj*, da bi zajedno stvorili *odgovornu odluku*, kamo će: u Bosnu ili pod okrilje dužda mletačkoga. Svi su se složili da se sklone na *mletačko područje*, jer je skoro sav narod pobjegao, pa ne mogu ni oni sami ostati na Otoku.[795]

Gvardijan je htio o tome *obavijestiti provincijala* fra Petra Lašvanina (1714—1717), koji se upravo nalazio u Makarskoj. U tu svrhu fra Stipan pošalje noću čovjeka s porukom u Makarsku. Provincijal je 20. I. 1715. odgovorio iz Makarske:

> »Što mi pišete, ali ćete s familiom bižati u Bosnu ali u Dalmaciji, zato vas avizajem, da mi dodijaše knjige redovnika iz Bosne, da ne mogu živiti od progonstva i kinjenja, i oni žele da se amo izmaknu. Dakle, Vaše Očinstvo, dođi k meni u Makarsku, ako morete, i ovde ćemo se dogovoriti. A ostali oci kapelani, jur kada se puk i krstiani razasuli kuda ko, neka idu s Vama u Primorje svi skupa«.[796]

Poslije takvoga odgovora svoga provincijala *gvardijan Vrljić pozvao* je sve imotske župnike sa župa i *svu samostansku braću u blagovaonicu* samostana na Otoku. U tome za imotske franjevce i narod zaista povijesnome času krajem *siječnja 1715. g.* još jednom se našla na okupu posljednja obitelj prološkoga samostana, koju je tada sačinjavalo 15 članova, između kojih: 10 redovnika, 4 dječaka od nauka i 1 remeta. Povijest nam je sačuvala *imena posljednjih redovnika prološkoga samostana.* To su bili ovi:

---

792 *Božitković*, n. dj., 122.
793 »Arkivalna knjiga« Omiš, I, ASO; *Novak G.*, Prošlost Dalm., II, 233; HIST. NAR. JUG., II, 1229.
794 »Ark. knjiga«, Omiš, I, ASO.
795 N. mj.
796 N. mj.; *Zlatović*, n. dj., 192.

1. fra Stipan Varić ili Vrljić iz Svetigore, gvardijan
2. fra Gabro Varić, vikar
3. fra Filip Rupčić, meštar
4. fra Augustin Mrnjavac, kapelan Drinovaca
5. fra Martin Kraljević, kapelan Vinjana
6. fra Marijan Lišnjić, kapelan Gorice
7. fra Marko Garić-Tomasović, kapelan Zmijavaca i Poljica
8. fra Petar Bašić, mladomisnik
9. fra Franjo Šakić, mladomisnik, i
10. fra Marko Maneničić, brat laik.[797]

Kada je gvardijan sakupljenoj braći pročitao provincijalovu poruku, svi su jednoglasno odlučili, da sasvim napuste Otok i da idu *put Omiša!* I to kao jedna obitelj na okupu noseći sve što je potrebito, da im ne bi druga braća rekla: »Došli ste na naše glavnje!«

Najprije su ponijeli crkveni namještaj, naročito sveto ruho i posuđe. To su izveli svećenici: stari učitelj novaka fra Filip Rupčić i župnik Garić, te dva klerika Bašić i Šakić. Sa sobom su poveli pratnju od *pedeset naoružanih ljudi* zbog opasnosti od Turaka ili bilo kojih razbojnika. Zatim su se vratili na Otok i onda uz pratnju od šezdeset naoružanih »junaka« prenijeli samostanski namještaj.[798]

Došavši u *Omiš* prološki su se bjegunci prijavili gradskim *vlastima*, koje su ih vrlo lijepo primile i obećale im, da će im za gradnju novoga samostana dati jedno od tri položaja: Sveti Duh, groblje ili Skalice. U Omišu, naime, tada nije bilo nikakva samostana, a od klera su bila samo trojica. Dvojica uglednih građana: knez *Pave Despotović* i *Frane Čamarić* pisali su starješinstvu provincije, da će grad Omiš darovati bosanskim franjevcima mjesto i crkvu za novi samostan, ako uprava provincije stvori odluku da osnuje novi samostan u Omišu.[799]

Budući da je do provincijalnoga zbora, na kome se stvaraju takve odluke, trebalo proći još pet mjeseci, a u Omišu nije bilo zgodne kuće, gdje bi se prološki bjegunci privremeno smjestili, to su oni bili *prisiljeni izići iz grada*. U toj im je nevolji izišao ususret *Ivica Perinović*, koji im *ustupi svoju kuću u Dobrču* između Rogoznice i Donjih Brela.

K svojoj braći u *Dobrče* stigao je 22. IV. 1715. i *gvardijan Vrljić*, koji je zadnji napustio Imotsku krajinu — kao kapetan brod koji tone.[800] Zbog pustoši i rata što se približavao Sinju prološki su se bjegunci teško osje-

[797] »Ark. knjiga«, Omiš, 4, ASO. — *Svetigora*, Vrljićevo rodno mjesto, danas je brdo sa šumom i oranicom, pripada komšiluku Prlića, selu Sovićima, župi Gorici u zapadnoj Hercegovini. Na vrhu Svetigore nalaze se ostaci »pratarskih čatrnja« (Podaci o. fra Vinka Prlića).

[798] »Ark. knjiga«, 7, ASO. — Tom su prigodom Turci nabili na kolac jednoga pastira, fratrova brata (v. str. 242).

[799] »Ark. knjiga«, 2, ASO.

[800] Vrljiću, kao gvardijanu Prološca, piše provincijal Lašvanin 20. III. 1715. iz Zaostroga: »A kada su se rasuli kršćani, a Vi bižite do mene, ako ikako morete«. (Th. 1, ASO).

ćali u Dobrču, pa su *25. VII. 1715. odatle pobjegli u Omiš*, gdje su *iznajmi-li neku privatnu kuću*, u kojoj su ostali dvije godine »brez crkve i kora«.[801]

U međuvremenu su omiški gradski oci (gradska uprava) dne 5. V. 1715. uputili molbu starješinstvu Bosanske provincije, neka dozvoli imotskim bjeguncima sagraditi samostan u Omišu, a oni će im biti u svemu pri ruci.[802]

Starješinstvo provincije na *zboru u Našicama* 26. VI. 1716. odredi da se *nova rezidencija* podigne *kod crkve Gospe od Skalica* blizu Omiša, koja je inače pripadala bratovštini Gospe od Karmela. Bratimi na svojoj skupštini 21. VII. 1716. zaključe da svoju crkvu zauvijek daruju franjevcima za novu crkvu njihova samostana. Generalni providur *Anđeo Emo* 17. VIII. 1716. dopustio je prološkim bjeguncima, da mogu sagraditi prebivalište kod Gospe od Skalica, a za eventualno podizanje samostana, neka se obrate na vrhovnu vlast u Mlecima.

Kada su priprave bile gotove, fra Stipan Vrljić, prološki gvardijan, sa svojom braćom u prisutnosti dobročinitelja: Čamarića, Despotovića, Perinovića i dr. *dne 13. VII. 1716.* postavi temelje novoga prebivališta kod Gospe od Skalica.[803]

Omišani su željeli da to ne bude samo prebivalište nego pravi samostan. U tu su svrhu spomenuti *Despotović i Janko Marijani darovali zemljište* oko crkve. Braća su zaista odlučila graditi samostan. Stoga je trebalo dobiti dozvolu od najviših crkvenih i državnih vlasti. Državnu dozvolu izdao je 29. IX. 1718. *dužd Ivan Cornelius*, a crkvenu 9. XI. 1718. splitski *nadbiskup Stjepan Cupilli*.[804]

Starješina fra Stipan Vrljić svojevremeno je pošao u prošnju sve do Posušja i dognao 60 ovnova, 16 volova i 21 kvartu pšenice. Stizala je pomoć i s drugih strana tako da je nova zgrada bila pod krovom krajem rujna 1718.

Dne 2. listopada 1718. u svečanoj procesiji sa svetim slikama, ruhom i posuđem stare crkve iz manastira na Otoku Prološkog blata *prijeđoše imotski bjegunci* iz unajmljene kuće u Omišu u *svoj novi samostan* kod Gospe od Skalica na istočnoj strani blizu grada.

Do dva su dana naši franjevci bolje negoli ikada dotle proslavili *blagdan sv. Franje* (4. X.), kome su posvetili novi samostan, kao što mu je bio posvećen i stari na Prološkome blatu.

Netko je kasnije sastavio *natpis* za novi samostan, ali pošto on nikada nije bio postavljen, donosimo ga ovdje *prema Zlatovićevu prijepisu:*

---

801 »Ark. knjiga«, 2, ASO.
802 Th I, ASO.
803 »Ark. knjiga«, 3, ASO.
804 *Zlatović*, Franovci, 208—212.

DIVI. FRANCISCI. MIN. OBSER. BOSNAE. ARGENTINAE.
DIRVTO. COENOBIO. FRAT. MIN. IN IMOTA
A. SEVISSIMO. FIDEI HOSTE. FVGATIS. FRATRIBUS.
AD HOC. DEIPARAE CARMELI. SACRVM. CONFVGERE.
AC.
MIRA. ALTISSIMI. PROVIDENTIA.
EX. SERAPHICAE. SENILIS. FAMILIAE. CINERIBVS.
PHENIX. AD. INSTAR.
HOC. PRAESENS. REVIVISCIT. A.D. MDCCXVI.[805]

c) Teško je zaboraviti samostan na Otoku

Nakon što je Imotski 1717. bio oslobođen, njegov je prvi kolonelo *Mate Šoić* 1723. uputio općem pohoditelju Bosne Srebrene *fra Petru Lašvaninu* molbu, da bi se u oslobođenome *Imotskome osnovala nova franjevačka rezidencija.*

O. Lašvanin je Šoiću odgovorio pred kapitul, koji se imao održati u Požegi 7. X. 1723. U hrvatskome pismu bosančicom taj razboriti i sveti muž pjeva *hvalospjev samostanu na Otoku:* . . . »U Prološcu u adi i u pustinji jednoj, onde su se . . . vrsni oci uzdizali u nauku i svetinji, koji su bivali biskupi, ministri i vladaoci od provincije . . . Zato kad bi se godi mogla činiti *residenza, valja je činiti na starini,* gdi no su sve comoditá redovničke gotove, samo pokriti stare zidove. Drugo ne manjka: misto od svetinje redovničko i ritirato od svita.« — Fra Petar se u pismu čudi, kako imotski fratri vole stati u Omišu, nego u svome zavičaju, premda u Omišu »ne imadu vartla, saranča, ni nikakove comoditá, ipak se kuntentaju stati«. Završava pismo s obećanjem, da će o svemu raspravljati na kapitulu; ističe da je već dužd odobrio podići novi samostan kod Omiša, pa će se teško graditi drugi u Imotskome; smatra, da će se raspravljati o tome, »da se učini residenza u Otoku, kada se perfectiona fabrica kod mora.«[806]

Ne znamo što se sve raspravljalo na kapitulu 1723, ali je sigurno, da nije pobijedilo mišljenje predsjednika kapitula fra Petra Lašvanina.

»Misto od svetinje«, manastir sv. Franje na Otoku, »gdi su se (nekoć) vrsni oci uzdizali u nauku i svetinji«, više nikada nije bio obnovljen. On je ostao pust do dana današnjega. A mjesto njega franjevački je red u Hrvatskoj dobio dva nova »imotska« samostana: kod mora u Omišu Gospe od Skalica i na kopnu ispod staroga grada Imotskoga — koji nosi ime staroga samostana na Otoku Prološkog blata — Samostan sv. Franje Asiškoga (1738).[807]

---

[805] *Zlatović,* n. dj., 212.
[806] Th I, ASO.
[807] Kao omiški tako je i imotski samostan zasnovao fra Stipan Vrljić, koji je tu umro 3. XII. 1744. od 68. g. (*Zlatović,* Franovci, 213—216; *Balić,* Kroz Marijin perivoj, 32—33, b 108).

V. FRANJEVAČKA PREBIVALIŠTA U DRAŠNICAMA I NA OSINJU

1. Prebivalište sv. Jurja u Drašnicama

Fra Luka Wadding († 1657) u »Katalogu provincijâ cismontanske obitelji« između 15 samostana Bosanske provincije oko *1514. g.* na kraju navodi tri samostana: »*Sastrug*«, »*Macarschi*« i »*Branizae*«.[808]

Dok su nam prva dva lokaliteta na prvi mah jasna, tj. Zaostrog i Makarska, dotle je *treće ime* tako iskvareno da je zaista postalo *nejasno.* Stoga su neki u nazivu »Branizae« vidjeli otok *Brač*, odnosno samostan Sumartin,[809] a drugi imotski samostan na *Otoku* kod Prološca, koji da se tobože zvao »otok Vrana« ili »Vranicae«.[810] Međutim je i jedno i drugo mišljenje *bez ikakva temelja:* prije kandijskoga rata na Sumartinu nije bilo nikakva franjevačkoga prebivališta, ni samostana; a naziv Vrana za prološki Otok sasvim je nepoznat i u prošlosti i u sadašnjosti.

Mišljenja sam, da u iskvarenome Waddingovu toponimu »*Branizae*« treba razumjeti *Drašnice*, selo Makarskoga primorja između Makarske i Živogošća. U Drašnicama je, naime, već tada (oko 1514) postojalo malo franjevačko prebivalište, koje *poznati izvještaj iz 1623.* nazivlje *pravim samostanom*, ali da su ga braća morala napustiti kao i još druga dva: u Rastnu i Voćinu (Šarengradu).[811]

Prve vijesti o franjevačkom prebivalištu u Drašnicama imamo *oko 1510.* kada je neki *fra Remeta* iz sela »*Dračnice*« u nahiji Primorje dao u puno vlasništvo franjevcima i ljudima, koji će služiti crkvi Svete Gospoje u selu *Ostrog* (= Zaostrog), svoju vlastitu kuću s cijelim pokućstvom, zatim svoj vinograd i voćnjak, kao i ostalu svoju imovinu, a što se sve nalazilo u tome selu na morskoj obali *blizu crkve Sveti Juraj.*[812]

U prosincu 1523. fra Remeta je još bio živ i nastanjen u Drašnicama, kada je zaostroški kustod fra Stipan — kako smo vidjeli — kod mostarskoga kadije Kemala pravno osnažio fra Remetinu darovštinu.[813]

Redovnika u Drašnicama nalazimo i 1529. g. Tada je, naime, pobirač harača vlasima Hercegovačkoga sandžaka Derviš Alija, kadija iz Skoplja, našao u nahiji Primorje »dvije crkve«, koje se zovu Sveta Gospoja i *Sveti Đurađ . . .* u kojima *stanuju* redovnici«.[814] Te su dvije »crkve«, dva samostana: makarski i drašnički.

---

[808] Annales Minorum, XV, 405.
[809] Eubel kod Annales Minorum, 405.
[810] Tako *Mandić*, AFH, 11.
[811] Prema izvještaju 1623. g. Bosanska provincija je tada imala 17 pravih samostana (coenobia claustralia); zbog turskog zuluma tri su bila napuštena: »Dracceniza«, »Rastno« i »Hoccino«. (Scritt. rif. Congr. gen., vol. 262, 15, Arhiv Prop., Rim; Acta OFM, 1900, 82).
[812] T M I—8.
[813] V. str. 86.
[814] T M I—11.

Redovnike, koji stanuju u »crkvi« Sv. Juraj »pod selom Dračnice«, spominju i kasniji turski spisi iz 1530, 1531. i 1539.[815] Tu su redovnici uzgajali vrt i vinograd. Dakle, tu su i živjeli!

Franjevačko prebivalište u Drašnicama, koje je oko 1510. *osnovao Drašničanin fra Remeta*, vjerojatno se popunjavalo osobljem, koje je iz unutrašnjosti tražilo sigurnija zakloništa na moru. Stoga nam je još vjerojatnija predaja, da su mostarski fratri-bjegunci, koji se nisu mogli snaći iza Biokova i u Makarskoj, došli u Drašnice i tu se zadržali dulje vremena prije nego su se konačno nastanili u Živogošću.

Mi ne znamo sigurno, ni da li je, ni kada je drašničko prebivalište proglašeno pravim samostanom. Spomenuti popisi naših samostana iz 16. st. — osim Waddingova — ne spominju Drašnice. Međutim je sigurno, da se u nekim tuskim spisima oko 1600. g. redovnici Drašnica tretiraju jednako kao i redovnici Makarske i Zaostroga.[816] God. 1606. u Drašnicama je s drugom braćom redovnicima živio poznati *fra Pavao Jakić*,[817] koga nedavno pronađeni natpis naziva gvardijanom Drašnica.[818]

Poslije1606. g., kada se drašničko prebivalište smatralo pravim samostanom, nemamo o njemu više nikakvih vijesti, osim one 1623. g. kao o bivšemu, *napuštenome samostanu. Razlozi propasti* drašničkoga prebivališta ili samostana neće biti samo turski zulum, nego također i *klimatske nepogode* (bura i posolica), prirodne neprilike (škrtost i neplodnost tla, te potresi), kao i siromaštvo puka.

Uza sve te neprilike, naročito česte potrese, drašnička je stara crkva sv. Jurja sve do danas sačuvala *tragove kulturnoga djelovanja* jedne duhovne zajednice, koja je tu morala duže vremena živjeti i djelovati: natpis Hercega Stjepana iz 1466, nadgrobne natpise bosančicom i latinicom iz 15—17. st.,[819] te ogromnu nadgrobnu ploču s velikim reljefom u prezbiteriju.[820] Prema tim ostacima možemo zaključiti, da je stara — 1962. g. od potresa porušena — franjevačka crkva sv. Jurja u Drašnicama bila ujedno neki *mauzolej* moćnih obitelji Drašnica i okolnih sela poput drugih samostanskih crkava u Makarskome primorju.

2. Prebivalište na otoku Osinju

U arhivu zaostroškoga samostana čuva se više uspomena o franjevačkome samostanu na *otoku Osinju na ušću Neretve*, prema kojima bi taj samo-

---

815 T Z 28; T Z 27; T M VI—3.
816 T M III—81.
817 T M V—a—20.
818 Vidi sl. 40; prilozi II, 1.
819 *Jurišić K.*, Stariji hrvatski natpisi, 97, 119—123, 129.
820 *Jurišić*, Crkve, KAČIĆ II, 116, 424. Ploča je nakon čišćenja ruševina crkve 1971. nađena cijela. V. sliku 8.

stan *sredinom 14. st.* bio osnovao Radoš Vladmirović i predao ga franjevcima; samostan bi bio opstojao sve do 1570, kada su ga srušili Turci.

Međutim, u sve te uspomene možemo opravdano sumnjati, jer su većinom nastale u 18. st., i to iz pera nepouzdanoga Vladmirovića.

Uza sve to mnogi naši *uvaženi historici* smatraju, da je u *16. st.* na otoku Osinju zaista *postojao mali franjevački samostan*, ali samo za kratko vrijeme. Na temelju poznatoga bosaničkoga izvora, koji govori, kako su navodno *15. VI. 1570. Turci spalili samostan* i ubili dva fratra na Osinju,[821] Zlatović je držao vjerojatnim, da je po prilici od 1563. postojao samostan na Osinju, koji su mogli naseliti bjegunci iz tada porušenih hercegovačkih samostana; kako je taj samostanić bio kratkoga vijeka, on je mogao ostati nepoznat franjevačkim kroničarima i piscima.[822] Zlatovićevo su mišljenje prihvatili i drugi naši franjevački povjesničari.[823]

Doista, i *suvremenici* svjedoče, da je polovicom 16. st. na ušću Neretve postojao franjevački samostan. To su Šibenčani *Franjo Butrušić* i *Ivan Divnić*, koji u svome izvještaju iz *1574.* kažu: . . . »U tome istome polju sa strane prema istoku ima jedna lijepa rječica, zvana *Neretva*, koja utječe u more i to na mjestu, zvanom Narenta, i ondje *gdje ima utok, nalazi se i jedan samostan bosonoge braće.*«[824]

1629. g. biskup Andrijašević spominje prekrasnu *crkvu sv. Ivana na Osinju*, sagrađenu na svod, koju su Turci nagrdili.[825]

Navedena škrta svjedočanstva potvrđuju do danas sačuvani *ostaci crkvice i samostanića.* Oni se nalaze na maloj ravnini između zapadne glavice Kabla i srednje Uplova na otoku Osinju, okrenuti pročeljem prema jugu. Na crkvici, koju *stručnjaci* u novije vrijeme: *datiraju u 14. ili početak 15. st.,*[826] do danas je sačuvan gotički svod na ćemer. Uz crkvu su sa zapadne i jugozapadne strane povezane *tri zgradice*, od kojih su dvije gornje bile prizemnice, dok je treća južna bila na jedan kat.[827] Vjerojatno su u 16. st. spomenute zgradice uz sredovječnu crkvicu podigli franjevački bjegunci kada su tu našli zaklonište, koje su im Turci uništili između 1574. i 1629, ili točnije između kraja 16. st. i 1612 (v. b 1331).

Poput ruševina na Otoku Prološkoga blata tako i ruševine na otoku Osinju nedvojbeno svjedoče, da je tu nekoć živjela redovnička obitelj.

---

821 *Božitković*, Kritički ispit, 44.

822 *Zlatović*, Franovci, 44—46.

823 *Fermendžin* (STARINE, XXII, 28), *Mandić* (AFH, 21), *Eterović* (NR, 1928, 400), *Božitković* (n. dj., 44).

824 STARINE, XIV, 192.

825 »Alla bocca del fiume Narenta se uede il Castello detto Ossigne al presente distrutto. Ha appresso una bellissima Chiesa fatta a uolta, ma malmenata da Turchi; titolo S. Giovanni«, CROATIA SACRA, VII, Zgb, 1934, 56.

826 *Božanić-Bezić N.*, Prilog evidenciji spomenika Donje Neretve, VIJESTI MUZEALACA I KONZ. H., XIV, Zgb, 1965, 174—175.

827 Uvid na licu mjesta dne 5. IX. 1963. prigodom izleta pisca u društvu s fra Antom Sekelezom, župnikom-dekanom Metkovića, i don Jurom Narančom, župnikom Slivna. — *Jerković R.*, Otok Osinj na ušću Neretve — Kaštel i crkva sa samostanom na njemu, NAPREDAK — KALENDAR, 1942, Sar., 1941, 155—161. — V. naše slike 18—20.

VI. OSOBLJE I UPRAVA BIOKOVSKO-NERETVANSKIH SAMOSTANA

1. Osoblje

Da nam bude jasniji pregled brojnoga stanja i razvoja redovničkoga osoblja u franjevačkim samostanima B-n. područja pod turskom vladavinom, ovdje ćemo donijeti *shematski prikaz* prema podacima *šestorice izvjestitelja*, od kojih samo dva izvještaja pripadaju 16. st., i to njegovu svršetku, a ostala četiri 17. i početku 18. st.

	Izvjestitelj:	**Gonzaga**[828]	**Baličević**[829]	**Olovčić**[830]	**Pelicer**[831]	**Varadinac**[832]	**Vietri**[833]	
	Godina:	1587.	1591.	1623.	1640.	1679.	1708.	
Samostan	ZAOSTROG	6	12	16	13	20	22	ima redovnika
	MAKARSKA	7	12	14	16	16	25	
	ŽIVOGOŠĆE	—	—	8	11	15	16	
	PROLOŽAC (Imotski)	—	—	13	15	20	9	
	Ukupno:	13	24	51	55	71	72	

Prema navedenim izvjestiteljima u *16. st.* na našemu području bila su samo *dva prava samostana*, zaostroški i makarski, od kojih je svaki imao 6—7 svećenika, te s klericima i laicima do 12 braće u samostanu.[834] U *17. st.* na istome području imamo *četiri samostana*, od kojih su 1679. zaostroški i imotski članovima bili brojniji (20) od makarskoga (16) i živogoškoga samostana (15). Dalje vidimo, da je kroz nekih sto godina, tj. od 1587. do 1679. *broj franjevaca* na B-n. području *stalno rastao:* dok ih je, naime, 1587. bilo samo 13, dotle ih pred kandijski rat ima 55, a desetak godina nakon kandijskoga rata čak 71. Početkom 18. st. brojno je stanje vrlo značajno: dok se u samostanima pod mletačkom kršćanskom vladavinom

---

828 V. b 599.

829 *Jelenić*, Kultura, I, 128.

830 Scritt. rif. Congr. gen., v 262, f 14, Arh. Prop., Rim; ACTA OFM, 1900, 80.

831 Cod. 23, 50, 55, 54, 59, ASS; STARINE, XXIII, 17, 19 (tu je kod osoblja za makarski samostan izostavljeno: 3 klerika, a navedeno »3 dječaka« mjesto 4!), 23.

832 *Franciscus a Varadino (Sudić)*, Descriptio, 10—11, 12.

833 *Batinić*, Njekoliko priloga k bosanskoj crkvenoj povijesti, STARINE, XVII, Zgb, 1885, 10—13, 17.

834 G. 1578. bosanska je provincija imala 14 samostana s 80 braće tako da je na svaki samostan dolazilo po 5—6 braće (*Gonzaga*, n. dj., 584).

broj franjevaca znatno povećao (51 : 63), datle je *u imotskome samostanu*, koji je ostao pod turskom vlašću, njihov broj spao ispod polovice (20 : 9). Navedena statistika odnosi se samo na franjevce, koji su u to doba živjeli i djelovali na području spomenutih samostana. Broj, pak, franjevaca, koji su u doba turske vladavine svojim *podrijetlom* pripadali području naših četiriju samostana, a živjeli bilo gdje na svijetu, bio je *znatno veći*. Tako, npr., dok je sredinom 17. st. u četirima našim samostanima djelovalo oko 50 franjevaca, dotle je u isto doba s istoga pastirskoga područja četiriju samostana imala provincija Bosne Srebrene *120 franjevaca*.[835]

I svi su ti franjevci bili *domaći sinovi*, većinom djeca hrvatskih seljaka s B-n. područja. Prema Gonzaginu svjedočanstvu u doba turske vladavine na području bosanske provincije nisu smjeli djelovati *svećenici stranoga podrijetla*, koji nisu dobro vladali *hvratskim jezikom*. Takvima je bio rad onemogućen, jer su naprosto bili *smatrani uhodama*.[836] Ganzagin navod potvrđuje sadržaj jednoga *fermana* sultana Sulejmana od 21. VI. *1543.* prema kojemu su u to doba na području hercegovačkoga i kliškoga sandžaka živjeli redovnici, koji su bili svi samo *domaći sinovi*, ali su tada u njihove samostane počeli zalaziti svećenici i *redovnici »s one druge strane mora«*, tj. s područja Mletačke republike i Italije, koji »su se bavili ponajviše špijunažom«. Stoga je sultan naredio, da se »domaći redovnici, koji su pouzdani, ostave na svojim mjestima«, a redovnike iz drugih država neka njegove vlasti otjeraju; jedino im mogu dozvoliti boravak, ukoliko domaći redovnici jednoglasno pristanu da ih prime u svoje samostane.[837]

U samostanima su osim redovnika u habitima, tj. svećenika, klerika i braće laika, živjeli također *dječaci*, koji su se spremali za redovnički i svećenički stalež. Prema Peliceru takvih je dječaka 1640. g. bilo u našim samostanima kako slijedi: u Zaostrogu i Živogošću po 5, u Makarskoj i Imotskome po 4.[838]

U tadašnju samostansku obitelj treba još ubrojiti i *sluge ili »momke«*, kojih je 1640. Zaostrog imao 4, a Makarska 5.[839] (Za Imotski i Živogošće se u to doba ne spominju »momci«, možda zato što su tada ti samostani imali po 2—3 brata laika i 4—5 dječaka na nauku, koji su obavljali i momačke poslove.) Prije primanja u samostan momci su trebali dati izvještaj o svome dotadašnjemu životu.[840]

Vjerojatno se već među tadašnjim samostanskim momcima nalazio gdjekoji *»remeta«* tj. samostanski sluga, koji nije redovnik, ali koji bi sa samostanom sklopio pisani ili mučki *ugovor*, da će bez posebne plaće do života služiti samostanu, a da će samostan njega uzdržavati do smrti, a

835 *Mandić*, AFH, 139.
836 *Gonzaga*, n. dj., 584.
837 T Z 36.
838 V. b 831.
839 V. b 831.
840 N R, 1928, 60.

poslije smrti pokopati u franjevačkome habitu i izvršiti sve ostale posmrtne dužnosti kao za svakoga drugoga franjevca. Doduše vijesti o remetama potječu iz 18. st., ali sam uvjeren — s obzirom na naziv »fra Remeta«, koji se javlja u Drašnicama već početkom 16. st., i zbog same naravi stvari — da je ustanova remeta u našim samostanima postojala već u doba turske vladavine, ako li ne i otprije.

Samostanski su remete osim ugovora sa samostanom imali i posebno određenu seljačku *nošnju.* Opis te nošnje sačuvao nam se u jednoj odluci iz 18. st., ali kako kod seljačkoga svijeta nije bilo modnih promjena, to smatramo, da je ista nošnja kod samostanskih momaka bila i u doba turske vladavine na našemu području, pa stoga donosimo njezin kratki opis prema navedenome spisu:

> »*Odića* (remeta i momaka manastirskih) zato nek je: *perčin* svezan do glave i podvezan dovar(h) ramena; *kapa* morasta ili *crljena; dolama* najviše da bi bila od koje raše il sorte modre; također i *jačerma modra* brez pucah od srebra, *anteria košulje od postava* koga daje jim manastir; *gaće* od postava istog, il zarad čistoće i od modra postava; *pas* od strukah opleten, a ne tkan od svile ili navezen; *britva,* a ne noži, navlastito veliki, srebrom okovani i navezeni; *terluci* na nogu ne nasačmani i navezeni, nego siromaški i ubogi; *opanci,* filare ili škarpe, ma brez fiuba srebrni.«[841]

2. Uprava

Samostani i franjevci B-n. područja kroz cijelo vrijeme turske vladavine pa sve do 1735. g. nalazili su se u okviru *Franjevačke provincije Bosne Srebrene,* koja se do 1517. zvala »Vikarijom«.[842] Viši, dakle, starješina nad njima u Domovini bio je do 1517. *bosanski vikar,* a od 1517. *bosanski provincijal,* koji je stolovao ponajviše *u Fojnici,*[843] dok je *u Rimu* u samostanu *Araceli* bio *franjevački general,* tj. vrhovni starješina cijeloga reda. Naši su samostani kao i po cijeloj Bosni Srebrenoj pripadali *opservantskoj grani* franjevačkoga reda.

Budući da su naši B-n. franjevci spadali pod bosansku provinciju, oni su se redovito zvali »*bosanski fratri*«, a njihovi samostani »bosanskim samostanima«.[844] Tako su ih zvali i kršćani i muslimani, domaći i stranci, a takvim su se i sami smatrali. Još pri kraju 17. st. jedan *franjevac rodom iz Zaostroga* zove sebe »*Bošnjakom*«, tj. bosanskim franjevcem.[845]

---

[841] *Eterović,* Remete u starim franjevačkim manastirima, NR, 1926, 483—487.

[842] Bosanska je vikarija osnovana 1340, a tek 1517. pretvorena u provinciju (*Jelenić,* Problem dolaska franjevaca u Bosnu i osnutka bosanske vikarije, NR, 1926, 341—364).

[843] *Batinić,* Franjevački samostan u Fojnici, 54, STARINE, XXIII, 24.

[844] *Farlati,* IS, IV, 191, sl.

[845] Fra Pavao Bulatović, župnik Basta 1696. g., o sebi kaže: »Ego frater Pa(u)lus Bulatovich a Zaostrog Bosnensis Ordinis minorum SPN Francisci« (Libro di diverse carte, 122, ASM). »Fra Gierolamo *Bosnese da Verdo*«, bosanski klerik 1650. na studijama u Italiji, rodom iz Vrhdola, prezimenom Radić, zove se Bošnjakom (v. STARINE, XXXVI, 118—120).

Samostanima je neposredno upravljao starješina, koga je svatko zvao *gvardijan* ili *»gardijan«*, pa makar samostan katkada bio zbog maloga broja članova obično prebivalište ili rezidencija, a njegov starješina samo *»prešid(ent)«* (predsjednik, predstojnik) obitelji.[846]

Gvardijana je biralo starješinstvo provincije na zboru ili kapitulu, koji se držao svake treće godine *(»trienij«)*. Na kraju svoga trienija gvardijani su u samostanske knjige upisivali, što se pod njihovom upravom učinilo za napredak samostana, pa nam danas ti zapisi služe kao dragocjeni izvor za povijest naših samostana. Međutim, sačuvani primjerci potječu tek iz prve polovice 17. st.[847]

Naziv gvardijan na našemu području u izvorima susrećemo *tek 1532. g.*, i to za anonimnoga starješinu zaostroškoga samostana,[848] dok se punim imenom i prezimenom prvi put spominju gvardijani: u Makarskoj *fra Petar Filipović* iz Sutiske 1585;[849] u Prološcu 1605. *fra Ivan Milinić;*[850] u Živogošću 1614. (?) *fra Luka Dišić;*[851] u Zaostrogu 1617. *fra Tadija Jakić.*[852]

Gvardijani su zbog svoga položaja uživali veliki *ugled* ne samo kod kršćana nego i kod muslimana. Njihova je vlast, naime, u to doba stvarno bila mnogo veća negoli u kasnijim stoljećima pod kršćanskom vladavinom, jer je središnja franjevačka vlast bila daleko u Bosni, a saobraćajne veze skoro nikakve i pogibeljne.

Gvardijani su kažnjavali fratre zbog prestupaka. Nepopravljive pojedince nekada bi prijavili građanskom sudu, tj. turskim vlastima. Tako je 1603. g. zaostroški gvardijan fra Stipan tužio gabelskome kadiji Ahmedu svoga podložnika fra Matiju, da bez ovlaštenja hoda po selima ne vršeći obrede po propisima, a od onoga što primi od raje ništa ne donese u samostan.[853]

3. Težnja za samostalnošću

Otkada je *1448. Stjepan Vukčić Kosača* stvorio *samostalnu Hercegovinu*, koja se protezala od Boke do Cetine, ona se tokom vremena u pogledu uprave sve više udaljivala od svoje matice Bosne i naglašavala svoju *posebnost*. Ta se težnja stalno opaža ne samo na građanskome, nego i na crkvenome polju, i to kroz cijelu povijest Hercegovine.

U doba turske vladavine franjevački samostani u Makarskome primorju i iza Biokova, premda su pripadali bosanskoj provinciji i zvali se bosan-

---

846 Na pr.: »Ja fra Ivan Burić, prešident od Sućurja« (1683), Lib. arch., 88, ASZ.

847 Provincijal *fra L. Kačić* (1620—1623) naredio je, da svaki samostan mora sastaviti *imovnik* starih i novonabavljenih predmeta, pa je 1622. za zaostroški samostan sastavio imovnik gvardijan fra Jure Kačić, dok je već 1618. napisao najstariji sačuvani imovnik istoga samostana gvardijan Jakić (Lib. arch., 21; 47, 48, 55, ASZ). Makarski imovnik je počeo pisati gvardijan Stipančić (Cod. E, 1 sl., ASM).

848 T Z 29.

849 Cod. D., 70, ASM.

850 *Mandić*, AFH, 69.

851 V. b 658.

852 T Z 138; Lib. arch., 47, 55, ASZ.

853 T Z 100.

skim samostanima, oni su se ipak smatrali bliži hercegovačkim samostanima, dok su ovi postojali, pa su se također zvali i imenom svoje uže domovine — *hercegovačkim samostanima.*

1553. g. između *četiri hercegovačka samostana*, uz mostarski i ljubuški, broje se ujedno *zaostroški* i *makarski.* Oni su tada imali i svoga predstavnika *»starešinu otca fra Pavla Soljanina«*, koji je u travnju 1553. od hercegovačkog sandžak-bega Sinana uspio dobiti knjigu »za slobodu 4 manastiera hercegoskieh«.[854] U toj se prigodi prvi put jasno vidi posebnost hercegovačkih samostana i njihovo zajedničko nastupanje prema turskim vlastima.

U prvoj će se polovici 17. st. ta posebnost još više odraziti u odnosu »hercegovačkih« samostana i njihovih franjevaca prema svojoj matici Bosni Srebrenoj. Štoviše, taj će odnos tada doći u takvo stanje, da će hercegovački franjevci *1646 g.* ponovno *tražiti otcjepljenje od bosanske provincije.*

Uoči samoga kandijskoga rata, na Svijećnicu *1646.* sastali su se *u Makarskoj* prvaci i *predstavnici franjevaca iz primorskih krajeva*, koji su se nazivali »hercegovačkim ocima«, te su napisali i potpisali *predstavku* na tajnika Svete kongregacije de Propaganda fide.[855] U toj se predstavci oni ponovno tuže na nepravde, koje uprava bosanske provincije čini hercegovačkoj strani provincije, zbog čega su hercegovački franjevci dotada više puta tražili otcjepljenje od Bosne. Sada to ponovno čine zbog ovih razloga, što ih navodimo u doslovnome prijevodu s talijanskoga:

»1. Naši oci *provincijali* dolaze *pohoditi* ovo naše područje samo jedanput ili najviše dvaput kroz cijelo trogodište, pa je stoga u njemu slaba uprava.

2. Od pomoći, koju *španjolski kralj* običava davati provinciji za *odijelo redovnicima* nama drugima nikada ništa ne daju, dok mi uza sve to govorimo tolike mise i tolike molitve na ime milostinje rečenoga kralja.

3. Provincija je imala običaj, da drži *posebni novčani fond* da Turcima plati *globe*, koje sad zadese ovaj, sad onaj, a često i sve samostane zajedno. Od toga još nisu dali pomoć hercegovačkoj strani u sličnim potrebama.

4. *Bosanski oci uvijek* postaju *provincijali*, a mi nemamo udjela u časti, iako među nama ima mnogo osoba koje su zavrijedile takvu službu.

---

854 T Z 40.
855 *Mandić*, AFH, 137—140.

> 5. Mi katkada *po pet dana putujemo na kapitule* ili zborove *u Bosni* uz mnogo patnje i troška, koji činimo za napojnice Turcima, jer oni traže šerbet; a i radi žurbe da se prispije na zborove, koje treba što prije obaviti zbog straha i globa od Turaka. Zbog toga mnoga braća i momci umru, a ugine i mnogo konja, koje treba platiti njihovim gospodarima, To, pak, ne može da snosi naše siromaštvo.
>
> 6. Poslije svega toga silom i pomoću Turaka oni *oduzimlju neke naše župe*, bez kojih ni na kakav način ne mogu postojati ovi naši hercegovački samostani, a — koliko mi možemo znati — te su župe od starine pripadale ovim samostanima.«[856]

Dalje nezadovoljnici ističu, da bi oni došli u Rim, da iznesu sve što imaju reći, ali da ne mogu zbog rata, koji ovdje ima nastati između Turaka i Mlečana. Turci su veoma sumnjičavi, pa bi mogli misliti, da fratri idu u Rim izdati Turke, pa bi stoga oni morali platiti ne samo velike globe, nego možda i glavu izgubiti. Osim toga ih je sam tadašnji provincijal fra Petar Lipanović (1643—1646) izopćio, što ne dadu svoje župe bonsanskim samostanima.

Imali bi još mnogo toga saopćiti njegovu gospodstvu, ali ga o svemu može točno obavijestiti *fra Pavao Horvić*,[857] misionar iste kongregacije. Nadasve mole dozvolu, da dobiju jednoga *komesara* za *Hercegovinu* i *Prekosavlje* (Slavoniju), koji bi bio njihov neposredni *starješina*. Također mole poslušnicu (obedienza) za dva franjevca, koji bi iz njihova kraja mogli poći u Rim, da iznesu sve njihove poteškoće, jer im to ne dopušta njihov provincijal. Na kraju mole što brži odgovor, i to prije proljeća, jer predstoji strahoviti rat.

U ime 120 franjevaca iz same Hercegovine predstavku su *podpisali slijedeći:* fra Stipan Imoćanin, definitor: fra Jure (Lerotić), gvardijan Živogošća; fra Ivan Poljičanin, gvardijan Makarske; fra Pavao Kačić iz Čiste (kod Graca), gvardijan Zaostroga; fra Jure Kačić; fra Nikola Rasić, aktualni definitor.[858]

Nije nam poznato, što je na molbu hercegovačkih franjevaca odgovorila Propaganda, ali je sigurno da oni nisu uspjeli dobiti traženu samoupravu, kao i to da su mnoge nepravde kasnije bile ispravljene. Možda je baš pod utjecajem navedene molbe već slijedeće godine na kapitulu izabran za provincijala Bosne Srebrene *fra Mijo Bogetić* (1647—1650) iz Promine, koji je uz Luku Kačića iz Zaostroga (1620—1623) bio *jedini Dalmatinac provincijal* u razmaku od 70 godina![859] Tim se pitanjem zanimao i *generalni*

---

[856] N. mj., 138.
[857] Po svoj prilici *Horičić*, rodom iz Makra, makarski gvardijan 1637—1640.
[858] *Mandić*, n. dj. 139—140.
[859] G. 1577. bio je izabran fra Grgo Kučić (Vučilić?) od Omiša (Schematismus Prov. SS. Redemptoris. Rim, 1965, 49—50; *Božitković*, Kritički ispit, 48—74).

kapitul u Rimu 1664. g. i stvorio pravilo, da se radi reda i mira među braćom, svaki put kada u bosanskoj provinciji bude izabran provincijal s područja Bosne, izaberu kustod i dva definitora iz primorskih krajeva i preko Save, — a kada bude izabran provincijal ne-Bošnjak da se izaberu kustod i dva definitora iz Bosne.[860] Tako su na 19 kapitula između 1664. i 1717. šest puta bili birani provincijali s B-n. područja.[861]

Za vrijeme kandijskoga rata zbog ratnih teškoća i dolaska primorskoga područja pod mletačku vlast primorski su samostani ipak dobili neku *manju samoupravu s provincijalnim vikarom na čelu.* Tako je 1665. kapitul u Gradovrhu povjerio službu provincijalnoga vikara za četiri primorska samostana: Makarsku, Zaostrog, Živogošće i Šibenik (Sv. Lovre), — *fra Šimunu Tvrtkoviću,*[862] koga u istoj službi nalazimo ponovno 1668.[863]

Međutim franjevci našega područja nisu bili time zadovoljni. Oni su se i dalje osjećali nešto posebno tako da je ta latentna težnja u izmijenjenim političkim prilikama u 18. st. dovela do stvaranja posebne dalmatinske provincije, koja se otcijepila od Bosne Srebrene 1735. (Slično se tada dogodilo i u Slavoniji.)

Dodatak

PITANJE ŽENSKIH SAMOSTANA

Koliko je poznato u hrvatskim krajevima za vrijeme turske vladavine nisu postojali nikakovi katolički ženski samostani, pa dosljedno ni na području makarske biskupije.

Međutim, u odgovoru prefekta Propagande kardinala Alojzija Caraffe makarskom biskupu fra Petru Kačiću od 22. VII. 1654. među ostalim čitamo i ovo: »(Kardinali) su zaključili da treba izvršiti samo to, da se *dva ženska prebivališta trećega reda sv. Franje,* ukoliko je to moguće, privedu klauzuri i da se pazi da se ne bi otvorila vrata sablaznima, koje su se znale u vezi s njima katkada dogoditi.«[864]

Navedeni, dakle, izvor svjedoči, da su 1654. na području jurisdikcije makarskoga biskupa postojala dva ženska redovnička prebivališta ili u širem smislu dva ženska »samostana«. Iz nikakovih drugih izvora ne znamo za njih.

Pita se: da li su zaista postojali, kada i na kome mjestu?

---

860 *Božitković,* n. dj., 87—88.

861 To su: fra Grgo Kovačević od Imotskoga (1669—1672; 1678—1681), fra Pavao Kačić od Zaostroga (1693—1696), fra Frano Budalić od Župe (1696—1699), fra Andrija Ećimović od Imotskoga (1708—1711) i fra Filip Šurković od Imotskoga (1717—1720); v. Mandić, Franjevačka Bosna, 225.

862 Lib. arch., 159, ASZ.

863 N. dj., 160.

864 *Mirković (= Alačević),* Biskup Petar Kačić, 48.

O tome da su zaista postojali, sumnja ne može biti, jer za njih svjedoči izvor prvoga reda, navedeno pismo kardinala Caraffa, a to pismo opet pretpostavlja prethodni izvor: izvještaj biskupa Kačića Propagandi, na koji Caraffa odgovara, ali koji, nažalost, još nije pronađen.

Narodna predaja doista kaže, da su u prošlosti na dva mjesta u blizini Makarske živjele neke redovnice, zvane »picokare« (tal. pinzócharo — koji nosi redovničko odijelo, a živi u svijetu), i to sjeveroistočno od grada Makarske na području Kotišine kod grobne crkvice sv. Martina, gdje se i danas ispod biokovske litice vide tragovi nekadašnje kućice, i zapadno od Makarske iznad Krvavice na položaju Kaštel, gdje su osim utvrđenog kaštela u spilji sačuvane i ruševine manje kuće. Lulić je u svome Compendio zabilježio, da su nekoć kod stare crkvice sv. Martina u Kotišini živjele pokorničke sestre trećega reda sv. Franje.[865] Mrtvar crkve sv. Ante u Kotišini doista spominje dvije kotiške »picokare« iz novijega doba: Ivanicu Glavičić-Domnjanović, kćer pok. Mate, koja je umrla 3. II. 1789. i Anu Glavičić, kćer pok. Andrije, koja je umrla 24. IV. 1816.[866] Za krvavičke picokare predaja kaže da su bile dvije ili tri od plemena Cvitanović-Rstić i da su pokopane iznad župske crkve u Bastu, nad čijom grobnom pločom svećenik za teoforičke procesije u ljetno doba daje blagoslov s Presvetim.[867]

Možda se podatak iz Caraffina pisma, koji se temelji na izvještaju biskupa fra Petra, doista odnosi na ta dva zabitna lokaliteta u Kotišini i Krvavici, gdje su se sklanjale Bogu posvećene djevice, koje su se prehranjivale radom svojih ruku, a u prvome redu uzgojem ovaca i koza. One su živjele po pravilu trećega reda sv. Franje, pa su im duhovni oci i vođe bili makarski franjevci. Zbog maloga broja osoblja njihove kućice nisu bili nikakvi formalni samostani, da bi o nekakvoj strogoj klauzuri moglo biti govora. Stoga kardinal i kaže, da se uspostavi klauzura »ako je to moguće«.

Međutim, nemamo drugih sigurnijih dokaza da su ta prebivališta postojala prije 18. st. Ako ih na području makarske biskupije doista nije bilo u 17. st., onda bi se podatak iz Caraffinova pisma mogao odnositi na slična ženska prebivališta na slobodnom kršćanskom području pod mletačkom vlašću, koje je biskup fra Petar smatrao svojim područjem, a to je grad Omiš. Kako smo vidjeli, njega je car Ferdinand 1645. imenovao »omiškim biskupom«, a on se i takovim i smatrao, premda protupravno, jer Omiš de jure nije nikada pripadao makarskoj biskupiji, nego splitskoj nadbisku-

---

865 *Lulić*, Compendio, 79.

866 »Upisnik izadnjih dneva mrtvih sela Kotišine«, započet 1772, str. 18. i 58. Taj kotiški mrtvar, tj. popis umrlih, koji se čita preko nedjeljne službe Bože na »ishodnji« (= godišnji) dan smrti, nakon što je selo poslje potresa sasvim napušteno i crkva ostala pusta, danas se čuva u arhivu župnoga ureda u Makarskoj.

867 *Jurišić K.*, Iz prošlosti Promajne, Bratuša i Krvavice, SVJETIONIK — ŽUPSKI LIST ŽUPE BAST-BAŠKA VODA, IV, 1969, 17. Predaju mi je kazivala osim drugih i moja majka Ane Jurišić ud. Zane, koja je bila od roda Cvitanovića († 20. VII. 1971.).

piji. Međutim, neki podaci o ženskim redovničkim prebivalištima u Omišu u 17. st. nisu mi poznati. Pitanje, dakle, o postojanju redovničkih ženskih prebivališta na području makarske biskupije u doba turske vladavine ostaje i dalje otvoreno, dok se možda ne nađe izvještaj biskupa fra Petra Propagandi u Rimu.

III. poglavlje

ŽUPE I CRKVE

U predašnjemu smo poglavlju, doduše, mogli nešto pobliže pratiti stanje naših samostana pod turskom vladavinom, jer smo u tu svrhu imali priličan broj sačuvanih turskih i kršćanskih izvora. Međutim što se tiče poznavanja stanja župa i crkava našega područja kroz isto vrijeme stvar stoji sasvim drukčije: — *izvori* su u tom pogledu *vrlo oskudni*, i to za prvo stoljeće turske vladavine skoro nikakvi, dok su za drugo stoljeće također dosta rijetki i manjkavi. Stoga ćemo se s obzirom na tu činjenicu u našemu razlaganju morati ograničiti u prvome redu na ono što je najnužnije, tj. *prikazati imena i broj župa i crkava, njihov* prvi *spomen* pod Turcima, te odrediti njihovu *pripadnost višoj crkvenoj ustanovi.*

1. ŽUPE

U doba turske vladavine katoličke su *župe* na području makarske biskupije najvećim dijelom bile *utjelovljene franjevačkim samostanima* u Zaostrogu, Makarskoj, Živogošću i Prološcu (Imoti), dok su tek *neznatni njihov dio* služili *pripadnici svjetovnoga klera.*[868] Stoga ćemo najprije govoriti o samostanskim župama, a onda o župama svjetovnoga klera. Na kraju ćemo spomenuti *župe trebinjske biskupije* na lijevoj strani Neretve.

1. Samostanske župe

Sva su četiri naša samostana u doba turske vladavine bila posvećena *prvotnoj svrsi:* vršenju *dušobrižničkih dužnosti* među pukom svoga područja, tj. vođenju župa. Ovdje ćemo govoriti o župama svakoga pojedinog samostana držeći se kronološkoga reda kao u predašnjemu poglavlju.

[868] V. djela: *Capkun,* De organisatione, i *Rupčić B.,* Die Entstehung.

a) Župe samostana Zaostroga

U prvoj plovici 16. st. zaostroški je samostan vodio duhovnu brigu nad kršćanima Gornjega primorja, Neretvanske i Vrgorske krajine, te Živogošća i njegove okolice u Donjemu primorju. Nakon propasti franjevačkih samostana u Mostaru i Ljubuškome oko 1563. g. njihovo je pastoralno područje preuzeo zaostroški samostan tako da se njegovo djelovanje tada protezalo *od mora pa sve do Mostara* i njegove okolice.

Prema najstarijem poznatom *popisu*, datiranom *2. IV. 1599,*[869] zaostroški je samostan *potkraj 16. st.* imao slijedećih *šest* prostorom velikih župa!

1. *LAPČANJ* (Gradac) s Baćinom i Slivnom (Neretvanskim). U ovu su župu spadala i četiri najbliža sela zaostroškome samostanu: Drvenik, Zaostrog, Podaca i Brist, koje navedeni popis izričito ne spominje.
2. *PODJEZERJE* — od Umčana do Kule Norinske.
3. *NADJEZERO ili MEĐUJEZERO* s Rastokom — od Lučka do Vratara.
4. *VELJACI.* Toj su župi pripadala slijedeća sela na tlu današnje jadranske Hrvatske i Hercegovine: Kljenak, Kokorići, Ravča, Kotezi, Orah, Bubnji, Or(ah)ov(l)je, Veljaci Donji i Gornji, Visoka, Kruševo sve do Rastoka, Vojnići, Klobuk, Ti(h)aljina, Šiljegvišta, Futica (Utvica), Probod (Proboj), Darnje Ljuti (?) i Garljeovje (Grljevići).
5. *ČITLUK* (Gabela).
6. *MEĐUGORJE* s Bi(j)ačom, (H)ardomiljem i Ljubuškim.

Na kraju spomenuti popis navodi i ostalo područje, koje je zaostroški samostan također služio, a koje je pri kraju 16. st. morao *ustupiti živogoškim fratrima,* koji su tada podizali svoj novi samostan, a to su: Živogošće, Vlaka, Zavojane, Provordica, Prapratnica, Kašče, Broćno, Blato (Mostarsko) i Mostar.

U prvoj polovici *17. st.* u izvještajima se spominje slijedećih *pet župa* zaostroškoga samostana: 1. *Podaca* ili *»Kraj manastira«*, tj. Gornje primorje s oko 100 kuća; 2. *Crnoća* (dio današnje župe Staševica), koja se protezala od Umčana do Kule Norinske, s oko 100 kuća; 3. *Zajezerje* od Dusine do Vratara sa 120 kuća; 4. *Čitluk* ili Gabela sa skoro 100 kuća; i 5. *Ljubuški* sa 120 kuća.[870]

U doba kandijskoga rata zaostroški je samostan stvorio među svojim izbjeglicama *na Sućurju,* na mletačkome području, novu malu župu s crkvom sv. Ante. Osim toga je 1660. g. *Propaganda* nastojala, da bi jedan

---

[869] Lib. arch., 51, ASZ. Taj stvarno kasniji bosanički prijepis objelodanili su: *Eterović* (NR, 1926, 492) i *Mandić* (AFH, 45—46). Tu Mandić donosi ubikaciju svakoga toponima osim još uvijek nejasnoga »Darnje Ljuti«. Griješi, ipak, kada za Slivno u župi Lapčan kaže, da je u vrgorskoj krajini mjesto u Neretvi. Pisac popisa vjerojatno je pod Slivnom, župom trebinjske biskupije, shvatio samo njezin zapadni dio s otočićem Osinjem, koji je pripadao zaostroškom samostanu.

[870] Izvještaji: provincije Bosne Srebrne (Scritt. riff., vol. 262, f. 14, A PROP. Rim), biskupa fra Bartula (Farlati, IS, IV, 195) i fra Pavla Rovinjanina (STARINE, XXIII, 18—23).

zaostroški franjevac preuzeo duhovnu brigu nad katolicima *Kona(v)lja* na području Dubrovačke republike, koja da su tobože samo dan hoda daleko."[871]

b) **Ž u p e s a m o s t a n a M a k a r s k e**

Za 16. st. nemamo izravnih izvještaja o župama makarskoga samostana. U prvoj polovici *17. st.* izvori[872] nam govore o *četiri velike župe* makarskoga samostana, koje su istome samostanu bez sumnje pripadale i u 16. st. naročito poslije propasti sinjskoga samostana oko 1522. g. Župe makarskoga samostana, dakle, u doba turske vladavine bile su slijedeće:

1. *PRIMORJE*, koje neki suvremenici po najvećemu selu zovu i Tučepima. Ta je župa obuhvatala sela *oko Makarske:* Bast, Veliko Brdo, Makar, Kotišinu, Tučepi kao i sam grad, te je dvadesetih godina 17. st. brojila oko 100—120 kuća, i to Makarska s Makrom 40, Tučepi 30, Bast 20, Veliko Brdo i Kotišina po 15 kuća. Poslije kandijskoga rata oko 1672. stanovništva je bilo manje: Kotišina, Makar, Veliko Brdo i Bast svega 25 kuća, Makarska 25 kuća, ukupno 400 duša.[873]

2. *VRHDOL*, iza Biokova, koji je osim današnje Župe Biokovske (Vrhdol Gornji) i Rašćana (Vrhdol Donji) obuhvatao također još: Slivno Imotsko, Krstatice i Kozicu. Oko 1630. g. župa je Vrhdol brojila 130 kuća, među kojima je bilo obitelji s 20, 40, pa i s 50 čeljadi!

3—4. *CETINA*. Biskup fra Bartul oko 1630. spominje *jednu župu Cetinu*, za koju veli da ima 240 kuća, a da je služe *dva župnika*. Provincijal Olovčić 1623. razlikuje u Cetini *dvije župe: Gornju* i *Donju Cetinu*.

Izvori nam ne kažu, što su naši stari u to doba podrazumijevali pod Gornjom, a što pod Donjom Cetinom. S obzirom na činjenicu, da je poznati junak i poljički knez *Žarko Dražojević* (oko 1438—1508) podigao *grad Nutjak* na Cetini kod Trilja za obranu *Gornje Cetine*, a *grad Kunjak* na Cetini kod Kučića za obranu *Donje Cetine*,[874] to bi se Gornja Cetina prostirala na lijevoj strani istoimene rijeke od Zadvarja do Čačvine, a Donja Cetina od Zadvarja do blizu Omiša. Makarski su, dakle, franjevci u doba turske vladavine pastorizirali taj kraj, pa je jedan njegov dio sve do danas ostao inkorporiran makarskome samostanu (župa *Ugljane*).

U doba kandijskoga rata makarski su franjevci na mletačkome području stvorili novo naselje i novu župu — *Sumartin na Braču*.

---

871 *Mandić*, AFH, 165.
872 V. b 870.
873 L 2, 486.
874 *Škarica P.*, Doba naseljenja plemića bosansko-ugarskih u bivšoj župi Poljica, Zadar, 1901, 27—28, 58—60, 63.

c) Župe samostana Živogošća

O župama živogoškoga samostana može se govoriti tek *od početka 17. st.*, tj. otkada je taj samostan utemeljen.

Oko 1623. samostanu Živogošću su pripadale slijedeće župe na području današnje jadranske Hrvatske i Hercegovine:

1. *ŽIVOGOŠĆE* s Igranima i Drašnicama u Primorju, što su oko 1630. imali nekih 60 kuća.

2. *ZAVOJANE* s okolicom u zaleđu.

3. *MOSTAR* s Blatom i Broćnom, što su oko 1630. brojili približno 300 kuća.[875]

d) Župe samostana Prološca (Imote)

Dok za vrijeme 16. st. nemamo podataka ni o samostanu Imoti, ni o njegovim župama, osim spomenutoga prebivališta na Kamenmostu, dotle znamo ,da je *u prvoj polovici 17. st.* prološki samostan imao *četiri župe*, koje u izvorima dolaze pod različitim imenima:

a) *1. Cista, 2. Tribistovo, 3. Vinjane* i *4. Tihaljina,*[876] ili:

b) *1. Podbila, 2. Gorica, 3. Drinovci* i *4. Kamenmost,* što su oko 1630. g. imali svega oko 400 kuća.[877]

Pri svršetku turske vladavine u Imotskoj krajini, točnije *1708,* župe su se prološkoga samostana nazivale:

1. *Gorica* s 15 sela;
2. *Drinovci* s 2 sela;
3. *Kamenmost* s 10 sela;
4. *Podbila* s 8 sela, i
5. *Imotski s 5 sela.*[878]

Posljednje godine samostana na Otoku *(1715)* spominju se samo *četiri župe:* Drinovci, Vinjani, Gorica i Zmijavci-Poljica.[879]

e) Sporovi među samostanima zbog župa

Prema starome načelu: »Što redovnik dobije, samostanu dobije«, župnici-franjevci su bili dužni svoje prihode davati matičnome samostanu. Jedan od glavnih izvora, od kojih su naši samostani živjeli u doba turske vladavine, bili su, dakle, *prihodi sa župa.* Stoga je svaki samostan budno čuvao svoja prava na pojedine župe i nije dopuštao da se drugi u njih miješa.

---

875 V. b 870.
876 ACTA OFM, 1900, 80.
877 *Farlati,* IS, IV, 195.
878 STARINE, XVII, 17.
879 »Ark. knjiga«, 4, ASO.

Već je prije kandijskoga rata došlo do prepirke između ramskih i makarskih franjevaca *zbog cetinske župe*, pa je taj spor oko 1646. g. riješio provincijal *fra Mijo Bogetić* tako da je razdijelio cetinsku župu i odredio »da fratri makarski darže onu stranu župe u kojoj je Ercegovina, a ramski da darže onu stranu u kojoj su Vojnići i Sinj, a *meaš jim je voda Cetina*«.[880]

Kandijski je rat unio veću zbrku u pitanje pripadnosti pograničnih župa pojedinim samostanima. Kako su, naime, početkom rata primorski samostani došli pod mletačku državu, to oni nisu mogli pastorizirati svoje župe, koje su ostale na području turske države, pa su silom prilika *imotski, ramski i kreševski samostani* preuzeli neke župe, koje su inače pripadale primorskim samostanima. To je stanje potrajalo i nakon što su (poslije svršetka rata i sklopljenoga mira) primorski samostani 1671. opet došli u sklop turske države.

Na tužbu primorskih samostana izdao je provincijalni *kapitul u Fojnici 9. VIII. 1672. g.* među ostalim i slijedeću naredbu: da *ramski samostan* mora povratiti *makarskome* samostanu *polovicu cetinske župe* odmah, a drugu polovicu na slijedećemu kapitulu, tj. 1675; da *imotski* samostan mora povratiti samostanu *Živogošću* župu *Broćno* odmah, a župu *Mostar* na slijedećemu kapitulu; te da *kreševski* samostan mora predati *zaostroškome* samostanu polovicu prihoda župe *Međugorja* odmah, a drugu polovicu o slijedećemu kapitulu.[881]

Ali, navedenoj odluci nisu se htjeli pokoriti imotski franjevci, dapače su se utekli turskim sudovima, zbog čega su mnogo novčano štetovali. Stoga je starješinstvo provincije strogo kaznilo imotske franjevce i većinu njih protjeralo iz imotske krajine.[882]

2. Župe svjetovnog svećenstva

Makarski biskup fra Bartul u izvještaju oko 1630. god. među ostalim kaže: »Osim ovih župa, koje drže braća (franjevci), ima još tri koje služe svećenici što svetu misu obavljaju na hrvatskom jeziku (in Illyrico idiomate).« To su župe: *Podgora* i *Brela* u Primorju, te *Zagvozd* iza Biokova,[883] koje su bile jedine župe svjetovnoga svećenstva na cijelome području makarske biskupije u doba turske vladavine, iako su nekada i u tim župama župničke čine obavljali makarski franjevci, kao npr. u 17. st. u Podgori.[884] Prema fra Gašparu Vinjaliću (1707—1781) svjetovne je svećenike radi ne-

---

880 *Eterović K.*, Kako su razdijeljene cetinske župe god. 1646, NR, 1928, 167.
881 Lib. arch., priloženi spisi na bosančici, ASZ.
882 STARINE, XXII, 51; *Božitković*, Kritički ispit, 95.
883 *Farlati*, IS, IV, 195.
884 *Stojković M.*, Podgora u XVII stoljeću, ZBORNIK ZN2IOJS, JA, XXIX, 109—110.

stašice franjevaca u navedene tri župe doveo biskup fra Bartul, i to iz Poljičke republike, gdje ih je uvijek bilo mnogo.[885]

Ovdje ćemo samo spomenuti pravno mišljenje, da u doba turske vladavine oni sasvim rijetki svjetovni svećenici nisu mogli biti pravi župnici, nego samo pomoćnici franjevaca—župnika, jer su franjevci tada bili jedini kler, priznat od sultana i od pape na području Bosne i Hercegovine.[886] Prema tome su mišljenju župe Brela, Podgora i Zagvozd bile također franjevačke župe i u njima su služili svjetovni svećenici samo kao pomoćnici franjevaca.

3. Župe trebinjske biskupije

Područje na lijevoj strani Neretve sa današnjim župama: Dobranjem, Vidonjama i Slivnom, kako smo vidjeli, u doba turske vladavine pripadalo je trebinjskoj biskupiji,[887] i spadalo je pod ondašnju župu Gradac u Zažablju. Župu je početkom 17. st. obnovio domorodac franjevac dubrovačke provincije fra Blaž Gračanin, a služili su je svećenici trebinjske biskupije. Oko 1624. Vidonje s okolicom imale su 40 katoličkih kuća sa 170 duša, a Dobranje 150 kuća sa 400 duša.[888]

II. ŽUPNO SJEDIŠTE

Svaka gore navedena župa imala je po *jednoga svoga župnika*. Jedino znamo za župu *Čitluk ili Gabelu*, da je oko 1599. imala na raspolaganju *dva svećenika*, župnika i pomoćnika.[889]

Izvještaj provincijala Olovčića 1623. *razlikuje župe od kapela*, pa kaže da je tada bosanska provincija osim 17 samostana imala također još 73 župe i 11 kapela. Među kapele ,koje su sve odreda u gradovima i varošima, s područja pod vlašću naših samostana ubrojio je *jedino Gabelu ili Čitluk*. S obzirom na to kao i na čijenicu, da još i danas u Bosni i Hercegovini izraz *kapela* označuje *stan* katoličkoga župnika,[890] možda nećemo pogriješiti, ako zaključimo, da Olovčićev izvještaj pod kapelama razumije tadašnje *župne stanove*, kojih je u cijeloj provinciji bilo 11, a na B-n. području ni jedan!

Čini se, da su u doba turske vladavine *jedine svećeničke kuće bili samostani*, gdje su dušobrižnici imali redovitu duhovnu i tjelesnu okrepu i

---

[885] *Vinjalić G.*, Compendio istorico (rukopis ASV), 463.
[886] *Capkun*, n. dj., 98.
[887] *Pandžić B.*, De dioecesi Tribuniensi et Mercanensi, Rim, 1959, XVI + 172 str., do danas je najbolje djelo o toj biskupiji.
[888] N. dj., 110—114.
[889] V. b 869.
[890] »Vrati se fra Jerko (Barbarić) s Mehmedom, te se navrate u njegovu *kapelu* (tj. župski stan), da se odmore i kavu popiju«. — kaže »ujak« Šumanović iz Fojnice u almanahu HRVATSKA DUSA, II, Zgb, 1923, 380. I u Velikome Brdu kod Makarske župni stan zovu kapelom!

odmor. Iz samostana su župnici prema potrebi, a u prvome redu o nedjeljama i blagdanima izlazili na konjima (kojih je po nekoliko komada držao svaki, pa i siromašniji samostan) ili samo sa štapom i torbom, te »s velikim trudom i strpljivošću išli naokolo od sela do sela, noću i danju tražeći da poprave i ozdrave, što je jadno, slabo i palo«, — kaže Olovčić.[891]

U doba turske sile župnicima se redovito nije ni isplaćivalo imati vlastiti stan, jer bi bili stalno uznemirivani od Turaka. Kada je trebalo, fratar je našao konak kod svoga puka. Tako je, npr. i opći pohoditelj basanske provincije *fra Pavao Rovinjanin 1640.* na putu iz Makarske preko Biokova za Prološki samostan *prenoćio* u franjevačkoj župi *Vrhdolu u kući bogatoga seljaka kneza Marka,* koji je imao »mnogo kuća, a sve od drva i nijedna dolična plemiću«! Najljepša od tih kuća, koju je domaćin ustupio visokome gostu, duga 8 koraka, široka i visoka 2 koraka, a pokrivena bukovinom, služila je za spavaonicu, kuhinju i salu. S istom prostorijom bila je vezana i štala tako da su krave kroza nju slobodno prolazile.[892]

Ako je takva bila kuća bogatijega seljaka, kakve su mogle biti kuće siromaha?! A što tek u doba razornoga kandijskoga rata i neposredno nakon njega?!

U nedostatku župnoga stana starješine su često na pojedine župe slali župnike, koji su bili odatle rodom, pa bi oni lako našli stan kod svoje najbliže rodbine. Tako, npr. *u okolici Vrgorca* 1672. nalazimo župnika 35-godišnjega domaćega sina *fra Marka Kežića,* koji nije imao stalnoga sjedišta; u isto je vrijeme također biskup Lišnjić poslao za župnika u *Dobro Selo* mladoga glagoljaša *don Miju Grbavca,* koji se — kako smo to već rekli — smjestio kod svojih roditelja.[893]

Budući da tadašnji naši župnici redovito nisu imali stalnoga stana,[894] župe nisu imale ni stalnoga sjedišta, pa odatle kroz kratko vrijeme ili čak istodobno tolike razlike u nazivima pojedinih župa!

Naši, su, dakle, duhovni pastiri u to doba bili pravi *nomadi,* koji su svoje rastrkano stado često puta *sazivali pomoću roga,* o čemu nas lijepo izvješćuje kasniji franjevački pisac *Vinjalić.*[895]

III. CRKVE

Poznata je činjenica da se na području Bosne i Hercegovine broj katoličkih crkava, koji je u srednjemu vijeku u tim pokrajinama bio vrlo

---

[891] ACTA OFM, 1900, 83.
[892] STARINE, XXIII, 22; *Ujević,* Imotska krajina, 78.
[893] L 2, 492, 495.
[894] *Ćuturić L.,* Franjevci među hrvatskim pukom, 86. — Turski spisi naših primorskih samostana spominju neke župnike na župama: 1629. fra Mihovil, redovnik iz Otoka Postranja, stanovnik sela Podbila (T M IV—24); župnik Zajezerja (T M IV—31).
[895] V. kod *Zlatovića,* Franovci, 125—126.

visok,[896] u doba turske vladavine u 16. i 17. st. sve više smanjivao i na kraju bio relativno dosta malen. Stoga iznenađuje visoki broj crkava, koji se i nakon skoro dvjestagodišnjega turskog vladanja sačuvao na B-n. području. Budući je ta tema već opširno obrađena na drugome mjestu,[897] ovdje ćemo donijeti samo ovaj

1. Pregled crkava na Biokovsko-neretvanskom području

Broj	Mjesto	Naziv	Prvi spomen crkve	Prvi spomen naziva	Posvećena	Opaske
			a) DONJE PRIMORJE			
1.	BRELA GORNJA	Sv. Nikola	1597	1630	26. V. ?	Sačuvana
2.	BRELA DONJA	Sv. Stjepan		1630		Srušena oko 1890.
3.	BAST	Gospa	1621	1670		Nova, u 18. st.
4.	BAST	Sv. Roko		1672		Sačuvana, 15. st.?
5.	VELIKO BRDO	Sv. Mihovil	1621	1672		Nova, 1879.
6.	MAKAR	Sv. Ivan	1584	1602	20. VII. 1612.	Nova, 1854.
7.	MAKARSKA	Sv. Marija	1502	1508	između 1551—1564	Sačuvana
8.	MAKARSKA	Sv. Petar	15. st.			Srušena 1962.
9.	KOTIŠINA	Sv. Martin	1621	1627		Srušena 1962.
10.	KOTIŠINA	Sv. Ante	1621?	1667	27. IV. 1681.	Nova, 1901—03.
11.	TUČEPI	Sv. Jure	1311	1629		Sačuvana
12.	TUČEPI	Sv. Kata	1541	1664		Nova
13.	TUČEPI	Sv. Ante	1602?	1667		Srušena 1891.
14.	PODGORA	Sv. Sveti	1603	1622		Srušena
15.	PODGORA	Sv. Tekla		1630		Nova, 1720, srušena 1962.
16.	PODGORA	Sv. Roko		1672		Postoji
17.	DRAŠNICE	Sv. Jure	1510	1523	1. III. 1606.	Ne postoji
18.	IGRANE	Sv. Mihovil	11—12. st.			Sačuvana
19.	ŽIVOGOŠĆE-SELO	Sv. Arnir	1633	1656		Nova, 1902.
20.	ŽIVOGOŠĆE — LUŽIBABA (samostan)	Sv. Križ	1614	1623		Nova, 1766.
			b) GORNJE PRIMORJE			
21.	DRVENIK	Sv. Jure	1621	1672		Kasnije produžen
22.	ZAOSTROG—KRAJ	Sv. Marija	1494	1494	8. XII. 1589.	Nova, 1747.
23.	ZAOSTROG—SELO	Sv. Barbara	1633	1642		Na groblju
24.	PODACA	Sv. Ivan	1621	1672		12. st.
25.	BRIST	Sv. Mara	1621			Nova, 1751.
26.	LAPČANJ—GRADAC	Sv. Mihovil	1621	1672		Ne postoji.
27.	POCA—BAĆINA	Sv. Jure	1621	1628	23. VII. 1628.	Nova, 1850.?
28.	BAĆINA	Sv. Luka	1621?	1638		Sačuvana

[896] *Mandić*, BH, III, 62—81.

[897] *Jurišić*, Crkve Biokosko-neretvanskog područja u doba turske vladavine, 101—154. Tu je osim 41 sigurno utvrđene crkve obrađeno i 13 crkava, koje su vjerojatno postojale u doba Turaka na našem području, među njima i crkva sv. Mihovila u Prološcu (str. 143, br. 9), za koju sam kasnije ustanovio da se spominje 1711, pa sam je uvrstio u gornji pregled (broj 35). Time broj sigurno utvrđenih crkava na B-n. u doba Turaka iznosi 42.

Broj	Mjesto	Naziv	Prvi spomen crkve	Prvi spomen naziva	Posvećena	Opaske
	c) NERETVANSKA KRAJINA					
29.	OSINJ (otok)	Sv. Ivan	1574	1629		Postoji
30.	SLIVNO	Sv. Stjepan		1629		Sačuvana apsida
31.	VIDONJE	Sv. Ivan	1616	1629	11. VI. 1620.	Obnov. 1761.
32.	DOBRANJE	Mala Gospa	1617	1620	12. VI. 1620.	Postoji
33.	BOROVCI	Sv. Nikola		1672		Postoji
	d) IMOTSKA KRAJINA					
34.	PROLOŽAC—OTOK	Sv. Frane	1605	1623		Ne postoji
35.	PROLOŽAC DONJI	Sv. Mihovil		1711		Srušena
36.	ZAGVOZD	Sv. Marija	1630	1630		Obnovljena
37.	ZAGVOZD—Rastovac	Sv. Križ	1612		blagosl.? 12. III. 1628.	Sačuvana
38.	ZAGVOZD	Svi Sveti	1644	1644	20. I. 1644.	Sačuvana
39.	VRHDOL G. (Župa)	Sv. Ivan	1601	1601		Srušena
40.	VRHDOL D. (Rašć.)	Sv. Mihovil	1602	1602	oko 1610.	Obnovljena
41.	KAMENMOST	Sv. Luka?	1562			Nova, 1705.
42.	BIOKOVO (1762 m)	Sv. Jure		1640	blagoslovljena 31. VIII. 1671.	Srušena 1965.

Iz navedenoga pregleda slijedi, da je u doba turske vladavine u *Makarskome primorju* bilo svega *28 crkava,* i to 20 u Donjemu (nahija Primorje), a 8 u Gornjemu primorju (nahija Fragustin), dok je u cijelome *Zagorju* zajedno *s Neretvom* bilo svega *14 crkava.* Primorje je, dakle, dvostruko više imalo crkava negoli njegovo zaleđe. U vrgorskoj krajini kroz to vrijeme nije bilo ni jedne crkve.[898] Svega, dakle, na B-n. području bilo je tada 41 crkva, te još crkvica *sv. Jure* na najvišemu *vrhu Biokova,* koja je simbolično predstavljala jedinstveno katoličko stanovništvo s obje strane Biokova.[899]

S druge strane na istome području mogle su biti oko *četiri džamije,* i to samo u utvrđenim turskim gradovima: Vrgorcu, Imotskome, Zadvarju i Prološcu. Približni je, dakle, *omjer* između *crkava i džamija* bio *40 : 4.* (Nije poznato da je u Makarskoj ikada bila turska džamija.)

Nema sumnje, da su skoro sve navedene crkve *postojale i prije turske vladavine,* osobito one u Primorju. O tome nam među ostalim govore i turski spisi, da su, naime, crkve u nahiji Primorju podignute prije osvojenja, da nikada nisu bile napuštene i da se u njima uvijek čitalo evanđelje, što izričito tvrdi imotski kadija Muhamed 1623. g.[900] To osobito vri-

[898] L 2, 492.

[899] *Jurišić,* Bivša crkvica Svetoga Jure na najvišem vrhu Biokova, SLUŽBA BOŽJA, V, 5—6, Makarska, 1965, 51—58. — Tu sam spomenuo dosada nepročitani i neobjavljeni natpis na kamenoj ploči (46 x 43 x 12,5 cm) iz srednjega vijeka, za koji su neki držali, da je glagoljski, a drugi da je gotički. Ja sam se zbog toga natpisa dvaput uspinjao na vrh Biokova k crkvici sv. Jurja i već 1958. ustanovio da je natpis klesan u 10 crta starom zapadnom ćirilicom, da su slova manjkava i jako oštećena. Uza sve to razabrao sam ove riječi: . . . ŽUPA . . . POMILUJ RABA MIROSLAVA . . . Ploča je nakon rušenja crkvice 1965. s Biokova prenesena u župni ured sv. Marka u Makarskoj. Natpis treba bolje proučiti da se dade konačni sud. (Sl. 1)

jedi za *tri crkvice iz starohrvatskoga doba,* koje su nam se sačuvale do danas zahvaljujući u prvome redu svojim malim dimenzijama: Sv. Ivan u Podaci, Sv. Mihovil u Igranima i Sv. Jure u Tučepima.[901]

Tijekom vremena mnoge su stare crkve bile oštećene ili sasvim porušene, osobito u doba rata ili potresa, pa ih je trebalo popraviti ili ponovno sagraditi. Tako je na zauzimanje biskupa Lišnjića narod Makarskoga primorza obnovio desetak svojih crkava, koje su za vrijeme kandijskoga rata nastradale od Turaka i potresa 1667.[902] Početkom 17. st. franjevci su iz temelja sagradili nove crkve sv. Ivana u Župi Biokovskoj i sv. Mihovila u Rašćanima, a u Makru crkvu sv. Ivana na temeljima stare crkve.[903]

Za vrijeme istoga rata franjevci su sagradili već spomenute *nove crkve* na području: *izvan dohvata turske vlasti:* u Sumartinu i na Sućurju, te biskup fra Petar *crkvicu sv. Ante u Makarskoj.*[904] Ovu su posljednju Turci srušili odmah nakon ponovnog zauzeća Makarske,[905] pa ni danas ne znamo, gdje se je nalazila.

Zanimljivo je da su skoro sve crkve bile *orijentirane* svojim pročeljem *prema zapadu,* kao i one tri spomenute crkvice iz srednjega vijeka.

2. Crkveni namještaj

Uza sve teške prilike za Crkvu pod Turskom vladavinom naši su franjevci nastojali, da služba Božja u njihovim crkvama bude na što doličnijoj visini. U tu su svrhu prema mogućnostima nabavljali potrebiti *crkveni namještaj:* u prvome redu sveto ruho i posuđe, a onda svete slike i kipove, kojima su ukrašavali svoje crkve. Pristojan crkveni namještaj, za koji znamo iz sačuvanih bilježaka i imovnika iz 17. st., morao je dobro djelovati na dušu priprostoga vjernoga puka, koji je tada *jedino u crkvi* mogao vidjeti *nešto lijepo.* (Sl. 28—33)

Kada su početkom 17. st. bile sagrađene spomenute dvije crkve u Vrhdolu, vjernici su među sobom skupili 180 groša, da se nabave svete slike za njihove crkve. Crkovinar Toma Juričić, župnik fra Mate Matić i djak fra Mate Ranjković pošli su »na more«, tj. na područje Mletačke republike, i donijeli tri slike: sv. Mihovila, sv. Ivana i sv. Franje, te zvono na crkvu sv. Ivana.[906] Oko 1620. nabavljen je drveni kip Gospe s Djetetom, koji se i danas časti u crkvi sv. Mihovila.[907]

---

[901] Crkva sv. Mihovila, taj najznačajniji spomenik srednjega vijeka u Mak. prim., tek je u naše vrijeme otkrivena i obrađena (*Božanić-Bezić N.*, Srednjovjekovni spomenici Makarskog primorja, MAKARSKI ZBORNIK, I, Makarska, 1970, 282—286. Ista je Novenka Bezić znanstveno obradila i crkvu sv. Jurja u Tučepima (PERISTIL, 1962, 5, sl. 7—10), dok o Sv. Ivanu u Podaci još nitko nije opširnije pisao.

[902] To su gore navedene crkve: Pregled, 4, 5, 9, 10, 14, 16, 19, 23, 24, 26 i 28 (L. 2, 491).

[903] *Kaer,* Škematizam, IX—X; *Jurišić K.*, Stariji hrvatski natpisi, 104—109; *isti,* Crkve, 107, 135—137.

[904] *Jurišić K.*, Crkve, 144—145.

[905] L. 2, 486.

[906] *Kaer,* n. dj. X.

[907] *Jurišić K., Crkve,* 137, 152. Vidi sliku u likovnom prilogu.

Samostanske su crkve ljepotom namještaja, dakako, nosile prednost pred seoskim crkvama. To naročito vrijedi za samostansku crkvu u Makarskoj, koja je tada vršila ulogu katedralne crkve. Njezin je namještaj bio dosta bogat i raznolik, kako to svjedoči imovnik makarskoga gvardijana Stipančića iz 1622. g.[908] Fra Pavao Rovinjanin (1640) posebno spominje prekrasno ruho makarske sakristije, među kojim se ističe jedna *zlatom protkana misnica*, koju da je bilo divota vidjeti![909]

3. »Otvorene kapele« kod crkava

U kolovozu *1634.* imotski kadija Halil Mehmedov odobrio je gvardijanu i ostalim redovnicima u Makarskoj, da mogu pred crkvom podići *han*, kako bi se vjernici mogli skloniti za nevremena, kada dolaze k crkvi. To im je inače već bio odobrio nazir Hasan-aga. Bosanički regest na istome spisu tumači sadržaj riječima: »Hočet za *kapelicu prid crkvom*«.[910]

Mišljenja sam da se taj važni spis odnosi na *gradnju otvorenih kapela* kod naših starih crkava i crkvica, koje na neke svetkovine nisu mogle primiti sve vjernike, pa su te *kapele s tri zida* i jednim oltarićem služile za službu Božju, koju je narod pratio stojeći pod vedrim nebom. Tih se je kapela, koje znače veoma sretno rješenje pitanja crkvenoga prostora za lijepa vremena, sačuvalo iz prijašnjih stoljeća priličan broj po Dalmaciji, pa i na našemu B-n. području, kao, npr. u Slivnu Imotskome, Kozici, Zavojanima i Igranima kod sv. Mihovila.

Te su se »otvorene kapele« po svoj prilici gradile već u doba Turaka, kada se nisu smjele crkve proširivati, a možda i ranije.

B-n. područje, dakle, sa svoja *četiri samostana* i *četrdesetak crkava* i kapela — u usporedbi s drugim našim krajevima, a osobito s Bosnom i Hercegovinom — bila je prava *vjerska oaza*, u kojoj je u doba turske vladavine kršćanstvo — zahvaljujući franjevačkoj djelatnosti — bila dominantna duhovna snaga, koja se osjećala i prema vani.

---

908 Libro E, 1—7, ASM.
909 STARINE, XXIII, 19.
910 T Z 210.

IV. poglavlje

KRŠĆANSKI ŽIVOT

Kako je temelj vjerskoga života kod kršćana primanje sakramenata, najprije ćemo govoriti o njima, uključivši tu i slušanje sv. mise,[911] zatim o svetkovinama, grgurskome kalendaru, svetištima, relikvijama, poštivanju svećenika i oporukama u duhovne svrhe.

I. PRIMANJE SVETIH SAKRAMENATA

Kada su bosanski franjevci početkom 16. st. došli u Makarsku, oni su — kaže *Farlati* — sa svim marom i brigom nastojali, da propovijedanjem i dijeljenjem sakramenata povjerenim vjernicima dadu što bolju kršćansku pouku i kulturu, a od onoga što se odnosi na vječno spasenje duša nisu uskratili ništa ni zdravima,ni bolesnima.[912] Tu laskavu tvrdnju slavnoga historika bez ustručavanja možemo protegnuti na pastirsko djelovanje franjevaca kroz čitavo razdoblje turske vladavine na B-n. području, iako doduše ne raspolažemo s potanjim podacima o tome djelovanju, a da o nekoj statistici i ne govorimo.

1. Krštenje

Izvor za poznavanje primanja sakramenta krštenja bile bi u prvome redu *matične knjige krštenih.* Međutim, matice krštenih, koje su nam s našega područja iz doba turske vladavine sačuvane do danas, potječu tek iz 17. st., i to za rijetko koje primorsko mjesto. Matice krštenih župe *Podgore,* koje su najstarije s našega područja, počinju *1621,*[913] Makarske 1662,[914] Podace 1664,[915] a Tučepi 1667.[916]

Uza sve to što nemamo starijih matica, ipak možemo sa sigurnošću ustvrditi, da su katolici našega područja za cijelo vrijeme turske vladavine svoju djecu krštavali i to brzo poslije rođenja. Radilo se ,naime, o sakramentu, po kome čovjek postaje sljedbenik Kristov i član Katoličke crkve, u doba, kada je svijest pripadnosti kršćanskoj vjeri bila zaista na visini.

---

911 O sakramentu potvrde i svećeničkoga reda v. gore str. 51—53, 56—60.

912 *Farlati,* IS, IV, 191.

913 *Stojković,* Podgora u XVII st., 102—104. Među matičnim knjigama Podgore, koje se danas nalaze u HA Zadar, najstarije počinju 30. IV. 1699.

914 Liber bapt., I, ASM.

915 Matice krštenih župe Podace, knj. I, str. 19, ASZ. — Dne 28. X. 1664. novi biskup Lišnjić naredio je da se pišu matice u Gornjem primorju (*Zlatović,* Monografije, 145) i odmah je upisano prvo krštenje što ga je 27. X. 1664. obavio fra Šimun Tvrtković: dijete — Šimun Cvitanović Petrov.

916 Matice br. 1342, HAZ.

Vjernici su svoju djecu krštavali *u župnim crkvama* ili bi ih donosili u *samostanske crkve*, koje su tada imale *krsni zdenac*,[917] ili pak na bilo kome mjestu.

Prema spomenutim maticama makarskoga samostana franjevci nisu krštavali samo u nedjelje i blagdane, nego *svakoga dana u sedmici*. To je u prilog tvrdnji, da su se djeca krštavala odmah prvih dana nakon rođenja, kako je to bio običaj i kasnije u 18. st.

U maticama makarskoga samostana 1662—1684. ne susrećemo *ni jedan slučaj nezakonitoga djeteta*. U Makarskoj se nezakonita djeca pojavljuju *tek poslije 1684*, tj. nakon što je tu došla mletačka vlast. To ipak ne znači, da na našemu području u tursko doba nije bilo nezakonite djece. U podgorskim maticama od 1621—1670. zabilježeno je 26 djece, koja su rođena »izvan svetoga matrimonija«.[918]

Djeca su na krštenju dobivala ponajviše *kršćanska svetačka imena*, a rjeđe narodna. Od svetačkih imena najviše susrećemo imena apostola i evanđelista, mučenika Stipana i Jurja, te biskupa Grgura i Nikole. U turskim spisima 15. i 16. st. osim brojnih kršćanskih svetačkih imena susrećemo i narodna: Dragić (Dragiša), Miloš, Radoje, Radosav, Rade, Radivoj, Ratko, Vladisav, Vukić i Živan.

U spomenutim maticama makarskoga samostana nailazimo na slijedeća imena, što su ih djeca dobivala na krštenju između 1662. i 1684: Božo, Cvitan, Dujam, Franceško, Križan; Ana, Anica, Barbara, Bare, Cvita, Družijana, Franceška, Franka, Ivana, Ivanica, Jakovica, Jerka, Jelina, Lucija, Mande, Mare (od Margarita), Marija, Pavica, Petruša, Šimica i Uršula. Zanimljivo je, da kasnije dosta čestih imena *Ante i Josip nema ni za lijek* u sačuvanim franjevačkim maticama 17. st.!

Rijetki su bili slučajevi, da se u doba turske vladavine gdjekoji *musliman* obratio na katoličku vjeru. Bilo je i tih slučajeva za vrijeme kandijskoga rata, bez sumnje najviše među zarobljenicima. Tako je — kako smo vidjeli — *biskup Lišnjić* između 1664—1672. *krstio 33 muslimana*, od kojih 25 muških i 8 ženskih. Isti je biskup u okolici Livna i Cetine, ponovno krstio 325 osoba koje da su franjevci, tobože, nevaljano krstili![919]

2. Presveti oltarski sakramenat

Najuzvišeniji sakramenat i kod franjevaca i kod naroda bio je *u najvišoj cijeni*. Ako se u ono doba nije ni znalo za čestu sv. pričest, ipak je *uskrsnu dužnost*, koju je 1215. naredio IV Lateranski sabor, i koja se uvijek sma-

---

[917] Oko 1625. g. za samostansku crkvu u Makarskoj gvardijan Dešković nabavio je »kamenicu veliku, di se dica krste« (Libro E, 20, ASM).

[918] *Stojković*, n. dj., 118.

[919] L 2, 491, 503.

trala jednim od temelja praktičnoga kršćanskoga života, bez sumnje vršio najveći broj vjernika našega područja.

Franjevci su naročitu pažnju posvećivali nabavljanju svetoga *ruha i posuđa*, potrebita za Presveti oltarski sakramenat, kako to dokazuju spomenuti imovnici naših samostana.[920] Tako, npr., znamo da je samostanska *crkva u Makarskoj* 1622. imala *dva svetohraništa*, jedno veće od drva i manje od *srebra*, više kaleža i drugih predmeta za euharistiju. Sličnim su potrepštinama bile snabdjevene i druge samostanske crkve, dok su seoske crkve u tome oskudijevale, osobito poslije kandijskoga rata, za kojega su turske čete opljačkale sve crkve. Stoga je, npr., 1672. biskup Lišnjić molio Sv. Stolicu, da mu pokloni barem dva kaleža i tron za Presveto.

Kršćani su makarske biskupije — prema svjedočanstvu biskupa fra Bartula — veoma rado i pobožno *slušali sv. misu* kao i po cijeloj Bosni. U mjestima *gdje nije bilo crkve*, župnik bi najavio, da će određenoga dana biti sv. misa na groblju ili u polju ili u privatnoj kući. Iz udaljenijih mjesta narod bi se uputio rano k misi noseći sa sobom hranu. Župnik bi čekao sve do podne, kada bi na prenosnome oltaru rekao sv. misu, i to tiho na latinskome, dok bi narod pjevao hrvatski. Poslije mise narod bi sjeo da blaguje.[921]

3. Ispovijed

Iako o primanju sakramenta ispovijedi nemamo skoro nikakvih podataka, ipak možemo bez sumnje ustvrditi, da su vjernici našega područja primajući sakramenat sv. pričesti prethodno pristupali i na sv. ispovijed. To je moglo biti osim u uskršnje doba također i još nekoliko puta preko godine, a naročito *o Božiću* i glavnijim *Gospinim svetkovinama*, kada se svijet skupljao oko Marijinih samostana u Makarskoj i Zaostrogu.

Vjernici su redovito primali ispovijed *na samrti*, a svećenici su to smatrali najsvetijom dužnosti.

Bosanski su franjevci oko 1600. g. uz ostala pitanja *od Sv. Stolice* također tražili upute i u vezi s ispovijedanjem, kao npr.: da li se može dati *odriješenje* onim katolicima, koji po svome zanatu *prave oružje* i prodaju ga Turcima? Da li se mogu odriješiti oni, koji su moralno prisiljeni da se upišu u *tursku vojsku* i idu na granicu, ali ne ratuju protiv kršćana?[922]

U duhu ondašnjega crkvenoga prava ispovjednici su, kao što smo vidjeli, bili vezani mnogim *pridržanim slučajevima*, npr.: odlukama biskupa Marijana Lišnjića 1678, koje je završio slijedećim riječima: »Također ono

[920] Lib. arch., 21, ASZ; Libro E, ASM. V. gore II. pogl. b 847.
[921] STARINE, XXIII, 18.
[922] VRHBOSNA, XLV, 110.

ispovidanje, što no ispovidate po sto i veće čeljadi. Oni ostaju neispovi-đeni, a vi sami sebe utapate«.[923]

Osim biskupa i bosanski je *provincijal* izdavao odluke o pridržanim slučajevima za redovničko područje. Tako je, npr., provincijal *fra Ante Gabeljanin* 24. XII. 1684. izdao odluku o devet pridržanih slučajeva, te istodobno izjavio da od njih može odriješiti za područje zaostroškoga samostana: gvardijan, starac fra Šimun Tvrtković i učitelj novaka.[924]

4. Bolesničko pomazanje

Gore spomenuta Farlatijeva tvrdnja, da naši franjevci što se tiče vječnoga spasenja nisu ništa uskratili ni zdravima, ni bolesnima, uključuje brigu franjevaca i za bolesnike, kao i dijeljenje sakramenta bolesničkoga pomazanja. Inače nemamo o tome stvarno nikakvih podataka. Ali, ako *iz matica 18. st.* promotrimo brigu naših franjevaca za umiruće, onda možemo opravdano pretpostaviti, da su oni tu brigu naslijedili od svojih pređa iz prijašnjih stoljeća.

Što se tiče *pribavljanja svetih ulja* naši su ih franjevci većinom tražili i dobivali *od svoga provincijala,* na što se 1672. posebno potužio Sv. Stolici biskup Lišnjić.[925]

5. Ženidba

Sakramenat ženidbe naši su vjernici primali kao i ostale sakramente, tj. *po rimskome obredu. Odluku Tridentskoga sabora* o ženidbenome obliku[926] franjevci su našega područja nastojali provoditi u djelo već prvih godina poslije njezina stupanja na snagu, a svakako prije 1591, kada su bile proglašene odluke toga sabora u Bosni.[927] Vjenčanje se, dakle, obavljalo pred župnikom i dvojicom svjedoka. U nekim su se župama vodile knjige vjenčanih, ali u većini nisu, jer je to bilo nemoguće zbog Turaka i velike udaljenosti.

Jedine matice vjenčanih iz doba turske vladavine na našemu području sačuvale su se *u Podgori,* i to od 1621. do 1640, te od 1645. do 1663. sa svega 80 slučajeva ,koje su zabilježili *don Pavao* i *don Petar Mrkušić.*[928]

Poteškoće u pogledu sakramenta ženidbe dolazile su ili sa strane Turaka, ili grkoistočnjaka, ili pak od izvanrednih prilika. Katkada su, naime, *kadije* u Bosni prisvajale sebi pravo, da vjenčavaju kršćanske zaručnike —

---

923 Najstariji spisi, 13, ASŽ. — (Prilozi I, 9; sl. 50)
924 Najstariji spisi, bez signature, ASŽ.
925 L 2, 483.
926 »Tametsi dubitandum non est«, sjednica XXIV od 11. XI. 1563. (*Gallemart J.*, Sacros. Concilium Tridentinum, Lugduni, 1640, 257).
927 *Mandić,* AFH, 108—110.
928 *Stojković,* n. dj., 104.

radi pristojbe. Tako su *za djevojku* tražili *32 jaspre, za udovicu 15 jaspri*, osim drugih darova.[929] Grkoistočni bi *mitropolite* u svojim nasilnim potraživanjima tražili od katoličkih svećenika i *takse za vjenčanje*, što bi im ovi, naročito u Hercegovini, redovito uskraćivali.[930]

U doba kandijskoga rata često bi *Turci zarobili* i odveli *udate žene*, kojim bi se tako izgubio trag, da se uza sva istraživanja o njima ne bi ništa saznalo ni nakon 20 godina. Stoga je 1665. makarski biskup Lišnjić pitao Propagandu, da li bi se u takvim slučajevima moglo dopustiti muževima, da sklope novi brak imajući u vidu, ako im se to zabrani, da će onda oni uteći k Turcima, koji će im odmah dozvoliti drugu ženu. Propaganda je odgovor prepustila Sv. Oficiju.[931]

Inače su bili rijetki slučajevi bračne nevjere.[932] Biskup Baličević u izvještaju oko 1600. među ostalim spominje i *otimanje djevojaka u Bosni*, s kojima neki katolici sklapaju brak bez vjenčanja.[933] To se odnosilo na tzv. »*umaknuća*«, kojih je u tursko doba bez sumnje bilo i na našemu području.

II. ŠTOVANJE SVETACA

1. Svetkovine

Između svih svetaca franjevci i katolici B-n. područja pod Turcima najviše su častili *Majku Božju*. Njoj su bila posvećena glavna žarišta vjerskoga života: *samostani u Makarskoj i u Zaostrogu*. Štaviše crkve su tih samostana već u 17. st. bile *poznate u katoličkome svijetu* kao Marijina *svetišta*, pa je Gospine prilike, koje su se častile u tim crkvama, njemački isusovac *Gumppenberg* 1672. uvrstio u svoj veliki »MARIJIN ATLAS« kao čudotvorne.[934]

Osim samostanskih crkava u Makarskoj i Zaostrogu Majci Božjoj su bile također posvećene još tri crkve: *u Bastu, Zagvozdu* i *Dobranju*.

Poslije Majke Božje najveći je broj crkava bio posvećen *ovim svecima:* Mihovilu i Juri po 5, Ivanu Krstitelju 4, Stjepanu 3, Luki, Roku i Anti po 2. Po jedna crkva bila je posvećena ovim svecima: Martinu, Katarini, Tekli, Arniru, Barbari, Margariti i Franji.[935]

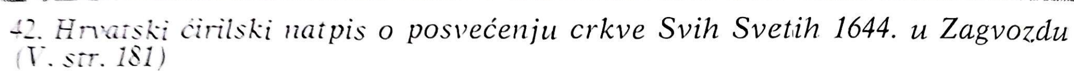
Većina je tih titulara bez sumnje već *iz predturskoga doba*. Njihov se god slavio na osobiti način, pogotovo ako je to ujedno bio zaštitnik župe ili mjesta.

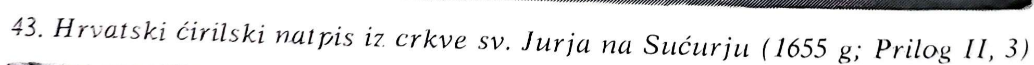
929 *Matasović J.*, Fojnička regesta, SPOMENIK SKA, 67, Beograd, 1930, 70.
930 T Z 63; *Matasović*, n. dj., 186.
931 *Mandić*, AFH, 179.
932 STARINE XXI, 96; *Stojković*, n. dj., 117.
933 *Kamber D.*, Jedan prilog bosanskoj povijesti, VRHBOSNA, 45, Sar. 1931, 110.
934 *Gumppenberg G.*, **Atlas** Marianus, München, 1672 (v. prednji dio: Peritia libri — Bosnia).
935 V. gore III. Crkve.

40. Fragmenti hrvatskog latiničkog natpisa o pomirenju (reconciliatio) crkve sv. Jurja 1606. u Drašnicama (Prilozi II, 1)

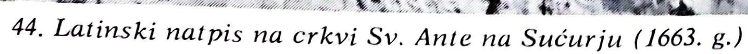
41. Hrvatski latinički natpis o posvećenju crkve 1612. u Makru (Prilozi II, 2)

42. Hrvatski ćirilski natpis o posvećenju crkve Svih Svetih 1644. u Zagvozdu (V. str. 181)

43. Hrvatski ćirilski natpis iz crkve sv. Jurja na Sućurju (1655 g; Prilog II, 3)

44. Latinski natpis na crkvi Sv. Ante na Sućurju (1663. g.)

45. Početak »Libretina« ili ratne kronike fra Pavla Silobadovića (ASM)

[illegible]

46. Početak matica krštenih franj. samostana u Makarskoj iz 1664 (ASM)

U vezi s pojedinim svetkovinama držali su se i *sajmovi*. Zna se, npr., da su već u 16. st. bile *tri glavne »fiere«* u *Makarskoj*:[936] 29. VI. — *Sv. Petar*, te po svoj prilici: 10. VIII. — *Sv. Lovro*, i 15. VIII. — *Velika Gospa*. Turski spisi spominju sajam na Petrovdan u Makarskoj,[937] kao i sajmove u *Zaostrogu*,[938] *Prološcu* (15. VIII.?) i *Kamenmostu*.[939]

Na svetkovine bi svećenici držali *svečane službe Božje*, čitali evanđelje i »davali savjete raji«, tj. propovijedali.

2. Relikvije svetaca

Svetačke relikvije bile su *u velikoj cijeni* i kod naroda i kod svećenstva. Relikvije bi se inače, lijepo ukrašene, brižno čuvale u sakristijama pojedinih samostana, a izlagale bi se štovanju vjernika na veće svetkovine.[940]

Makarski je gvardijan Dešković oko 1625. nabavio posebni *relikvijar* i u nj postavio »mnoge relikvije«. Među tridesetak tih relikvija broji također i slijedeće: »Sv. Mladinac«, Četrdeset mučenika, »Sv. masline di je Isus bio vezan«, »Drva od sv. Franceška«, »Haljina od blaženoga Jakova« (Markijskoga?), »Stine od Svetoga groba Svete Zemlje«. Na kraju brižni gvardijan ostavlja opasku: »Neka svaki gvardijan ima veliku pomlju od istih relikvijah, da se ne pokradu«.[941] Po tome se vidi, koliko je ondašnje doba cijenilo relikvije, za koje je nama danas jasno, da nisu mogle biti baš sve autentične.

Oznake relikvija, upotrebljenih *kod posvete* crkve ili oltara, franjevci bi upisivali u posebne bilješke ili ih pače klesali u kamen, kao npr. u Makru i Kotišini.[942] Spomenuti gvardijan Dešković je oko 1625. prigodom preuređivanja samostanske crkve u Makarskoj na njezino zapadno pročelje postavio »*krst-kamen*, u kojemu su mnoge relikvije«.[943]

3. Novi kalendar

Kada je veliki posttridentski reformator *papa Grgur XIII* bulom od 24. II. *1582.* naredio reformu staroga Julijeva kalendara odredivši, da *poslije 4. listopada 1582. (četvrtak) mora biti 15. listopada (petak)*, taj je kalendar novoga stila bio već 1582. uveden u većini katoličkih zemalja zapadne Evrope: 1584—87. među katolicima u Njemačkoj, Švicarskoj, Poljskoj i

[936] *Kaer*, Makarska i Primorje, 47.
[937] T Z 382. V. gore II. pogl. b 597; T M IV—116.
[938] T Z 81; 296 (V. bosaničku nalednicu: »Emar čestitoga cara Memeda da na Gospojinu nije derneka«. Ferman je datiran sredinom travnja 1673. g.); T Z 424 (nedatiran).
[939] TM V-d-2 (nedatiran).
[940] Baličevićev izvještaj, GZM, XXI, 73.
[941] Libro E, 19, ASM.
[942] *Jurišić K.*, Crkve, 107, 112.
[943] V. b. 941.

Madžarskoj; u 18. st. među protestantima, a tek u 20. st. u Grčkoj i Turskoj.[944]

U Hrvatskoj je novi kalendar uveden u veljači 1584. po nalogu kralja Rudolfa, ali je s njegovim provođenjem išlo tako teško da je 1588. hrvatski sabor stvorio zakonski članak zaprijetivši *globom* od 200 forinti onima, koji bi se još držali staroga kalendara.[945] U turskoj *Slavoniji i Bosni* franjevci su uspjeli provesti novi kalendar tek u prvoj polovici 17. st., ali uz velike poteškoće, pače i *uz proiijevanje vlastite krvi!* Upravo radi novoga kalendara nezadovoljnici su *1613. ubili fra Marka Šerkovića,* dok je govorio misu.[946]

Kada sve to imamo u vidu, onda je zaista značajno, da su *franjevci Biokovsko-neretvanskoga područja već 1583. uveli novi kalendar.* Naravno, da je i tu bilo velikih smetnja i to u prvome redu sa strane muslimana, koji su povodom te novosti nastojali zaraditi što više novaca globeći svećenike i njihove vjernike.

Početkom *svibnja 1584.* došla je na *sud u Imotski* velika skupina kršćana na čelu s franjevačkim starješinom *fra Šimunom*[947] i potužila se na pojedine muslimane, da ih uznemiruju tražeći novčanu globu, što katolici slave Božić i druge svetkovine deset dana prije, kako su to izračunali kršćanski astronomi dokazavši, »da *u godini 1583.* ima deset dana više«!

Fra Šimun je sudu pokazao carski *ferman,* pašinu mukarernamu i pravne fetve, u kojima je stajalo, da nitko od muslimana ne smije ometati katolike, što oni prema svojim vjerskim propisima slave božićnje blagdane i druge svetkovine deset dana prije ili kasnije.

Nato je *imotski kadija Muhamed* Davudov u prvoj dekadi svibnja 1584. to zaveo u sidžil i fra Šimunu izdao prijepis, da kršćani mogu slobodno održavati svoje vjerske skupove kako hoće. Kadija je također u sidžil stavio načelnu klauzulu: »Musliman se ne smije miješati u svetkovine i običaje kršćana u pogledu njihove ispravnosti ili izmjena. Ja se držim časnoga šerijata«.[948]

U lipnju iste 1584. g. na traženje predstavnika *samostana u Makarskoj* hercegovački sandžakbeg *Sinan-beg* izdao je temesuk, da na temelju već dobivenih fermana, fetva i šerijatskih hudžeta nitko od muslimana ne smije uznemirivati makarske franjevce, što oni prema računu kršćanskih astronoma slave *»Bozuk« i druge blagdane* deset dana ranije nego li prijašnjih godina.[949]

---

[944] *Kopallik J.,* Vorlesungen über die Chronologie des Mittelalters, Wien, 1885, 4—5; *Crnica A.,* Kanonsko pravo Kat. crkve, I, Split, 1937, 482.

[945] *Šišić,* Pregled povijesti hrv. naroda,[2] 341.

[946] *Mandić,* AFH, 70.

[947] T O 2; taj izvor fra Šimuna zove »biskup (paskapus) latinskih redovnika«, a to bi mogao biti eksprovincijal fra Šimun Mostarac (1574—77), koji je umro na glasu svetosti od kuge u Olovu 1586. g. (*Mandić,* AFH, 68, b 5; *isti,* Franjevačka Bosna, 165—166.)

[948] T O 2.

[949] T Z 72.

Neki *fakir Mahmud* u pitanju svetkovanja Božića poslije 1583. izdao je fetvu i u njoj pravno rješenje, da kadija mora kazniti one muslimane, koji bi od kršćana, što inače plaćaju džizju i harač, tražili da slave Božić po starom i zbog toga uzimali od njih globu.[950]

Dakle su franjevci već 1583. u ovome dijelu Hrvatske, koji je tada bio pod Turcima, *uveli novi kalendar*. Njima je to bilo lakše provesti tu negoli u Bosni, gdje su franjevci imali protiv sebe ne samo muslimane nego i pravoslavne, koji su ih u narodu crnili da tobože »šire novu vjeru«.[951] Međutim je jedan od razloga da su franjevci odmah prihvaćali novi kalendar bio baš i taj, *da se razlikuju od pravoslavnih* i tako lakše izbjegnu porezima sa strane njihovih mitropolita.[952]

Međutim se našlo *i katolika*, kojima je bilo teško prihvatiti tu »novotariju«. Tako su *Kačići* u Gornjem primorju još dva stoljeća nakon reforme slavili svoju *krsnicu, sv. Ivana Evanđelistu* (27. XII), po starome kalendaru, tj. 7. I.[953]

III. ODNOS VJERNIKA PREMA SVEĆENICIMA I REDOVNICIMA

1. Poštovanje

Bosanski su franjevci pod turskom vladavinom na cijelome području svoga djelovanja zbog svoga društvenoga položaja, naobrazbe, te naročito kao *duhovni vođe* i tješitelji puka kod svojih vjernika uživali visoki *ugled* i neobično *poštovanje*.

O tome su nam ostavili zanimljiva svjedočanstva *opći pohoditelji*, koji su u 17. ili početkom 18. st. dolazili iz inozemstva u Bosnu Srebrenu. Tako spomenuti *fra Pavao Rovinjanin* opisujući svoj pohod zaostroškome samostanu 1640. i ističući pobožnost vjernika makarske biskupije kaže: »*Kada ljudi vide fratra, svi trče da mu poljube ruku!*« Kada je pak malo poslije fra Pavao preko Biokova došao u Vrhdol i kad su preda nj izišli na doček: vrhdolski knez Marko, njegova žena, sinovi, kćeri i sluge, te mu s poštovanjem poljubili ruku, nadodaje pisac: »Veliko je poštovanje prema habitu sv. Franje i njegovim slugama!«[954]

To se poštovanje nije umanjilo ni nakon jednoga stoljeća, kada je 1708. opći povjerenik bosanske provincije *fra Ivan de Vietri* obišavši Bosnu pod Turcima u svome izvještaju za franjevce B-n. područja ustvrdio: »Ne ću

---

[950] T M V-d-18.
[951] *Šišić*. n. dj., 341.
[952] *Knežević A.*, Carsko-turski namjestnici u Bosni-Ercegovini, Senj, 1887, 23.
[953] *Eterović K.*, Fra Andrija Kačić Miošić, Dubrovnik, 1923, 67—71. Taj podatak, sačuvan kod Kačića (Razgovor ugodni, 434; Korabljica, 303) svjedoči da su »*krsnice*« u Mak. primorju stari hrvatski vjerski običaj još iz predturskoga doba, koji se i danas drži. U Bristu je svetkovanje *sv. Ivana* »*Krivca*« (na krivi datum: 7. I!) prestalo 1930. g.
[954] STARINE, XXIII, 22.

govoriti o poštovanju, koje bosanski kršćani nose prema crkvama i svećenicima, jer mi se možda ne bi vjerovalo, iako govorim manje nego li je u stvari. Kada bi Bog dao, da bi *kršćani u Italiji* pokazivali toliku čast prema najvećim svetim *relikvijama,* kao što to čini ovaj narod prema svećeničkoj odjeći; i da bi toliko u Italiji cijenili *biskupe,* koliko spomenuti krajevi *cijene vodu,* kojom svećenici peru ne kažem ruke, nego noge!«[955] Koliki je pak ugled svećenika bio u tursko doba, najbolje se vidi iz 8. točke *Statuta Primorske lige,* koji je stvoren na »ercegovačkome zboru« u franjevačkome samostanu *u Zaostrogu vjerojatno oko 1620,* a koji glasi: »Ako bi ko opsova viru, Boga, Gospu ili učinio kakvu pogrdu u mistu svetu, ili *opsova radovnika* oli ga udrio, ima se učiniti skup među bratjom i takoga *istirati između bratje kako prokletca* i ufatiti i pridati knezovom, jer kapitani ne mogu odsuditi na smrt, nego samo pokarati«.[956]

2. Redovina

Po naravnome zakonu vjernici su dužni uzdržavati svoga dušobrižnika, jer je »poslenik dostojan svoje plaće«. Vjerni je narod, doista, kroz stoljeća prema svojim mogućnostima *redovito* vršio tu svoju naravnu dužnost u svim hrvatskim krajevima, pa i na B-n. području, gdje se je za davanja vjernika župniku do danas sačuvao jedini hrvatski izraz *redovina.*

Početak franjevačke redovine seže već u doba *prije Turaka,* kada su franjevci počeli preuzimati duhovnu pastvu u Bosni. Kasnije je *papa Pio II 1460.* izričito dozvolio bosanskim franjevcima, koji rade u pastvi, da za svoje uzdržavanje mogu slobodno od vjernika uzimati živežne namirnice.[957]

Prema svjedočanstvu fra Ivana de *Vietri* vjernici su na području cijele Bosne i Slavonije pod Turcima davali svojim župnicima ono *što su htjeli,* koliko su htjeli i kada su htjeli.[958] Tada, dakle, redovina nije bila točno određena. Tako je bilo i na B-n. području. Ono što je narod davao svome dušobrižniku, to je pripadalo samostanu, a samostan je ostavljao župniku, što mu je bilo potrebito za njegovo pristojno uzdržavanje.

3. Oporuke

Osim redovine naš je narod od najstarijih vremena *oporukom* ostavljao crkvama, samostanima i svećenicima svoja *nepokretna dobra — »za dušu«.* O tome svjedoče brojna svjedočanstva, sačuvana u našim arhivima, od kojih ćemo za svaki samostan donijeti po nekoliko.

---

955 STARINE, XVII, 91.
956 *Grgić I.,* Statut primorske lige, ZADARSKA REVIJA, IV, Zadar, 1955, 4, 202.
957 *Zlatović,* Franovci, 287.
958 STARINE, XVII, 12.

Franjevci su preuzimali poklonjena nepokretna dobra i s njima zajedno duhovne obveze prema oporuci ostavljača, jer su za to imali ovlaštenja od Sv. Stolice. Tako je, npr., Urban VIII 1625. dozvolio bosanskim franjevcima, da mogu od svojih vjernika primati i držati nepokretna dobra: kuće, livade, baštine, šume i dr.

Među najstarijim poznatim ostavštinama na našemu području jesu ostavštine *fra Augustina Vlatkovića* zaoštroškome samostanu iz 15. st. i *fra Remete* u Drašnicama oko 1510, o čemu je već bilo govora.

1530. zaostroški su franjevci dobili zemlju na *Kapeći* i na njoj napravili *mlin*. Zato su govorili tri mise godišnje na nakanu bivšega vlasnika. Dne 25. VI. *1613.* učinili su ugovor *s Martičićima* iz Podace, po kome su za vodu što je tekla preko njihove baštine na isti mlin dali u novcu 258 jaspri i obavezali se godišnje odslužiti dvije mise. Na ugovor, pisan bosančicom, potpisalo se devet fratara.[959] Obveza se vršila sve do izumrća muških nasljednika u 18. st.

Radi bogatih podataka navodim slijedeću ostavštinu iz *Drvenika* doslovno s bosančice: »1645. januara na 25. Ja *Marko Petrović* ostavljam njivu na *Kostanju grebu* za dušu moju i za dušu moje domaćice u *Svetu Gospu pod Zaostrogom*, to jest fratrom svetoga Franceška, a *da mi reku mise za dušu moju* i za dušu moje domaćice. Također ja isti Marko Petrović i *Jura Barišić* ostavljamo za dušu istim fratrom svetoga Franceška vinograd pod *Burića kućom*, koji se zove *Dolac*, koji sadi *Stipan Burić;* dokle je vinograd, Stipanom na poli, a kada pomanjka loza, zemlja u carkvu. Tomu je svidok *knez Stipan Kostanić* i *Petar Bustručević*. Pisa ja *fra Pavao Kačić* u Jurja i Marka u Driveniku.«[960]

Za vrijeme neke pošasti u Zaostrogu *1662. Andrija Banović* ostavio je sve svoje samostanskoj crkvi. Zato je samostan sve do 1773. govorio tri mise godišnje za pok. Andriju.[961]

Gospinu crkvu u Zaostrogu darivali su i katolici iz daleke tuđine. Tako je Dubrovčanin *Nikola Resti*, kapetan, koji je umro u *Madridu*, zaostroškoj crkvi ostavio u oporuci *200 dukata*.[962]

I *makarski* je *samostan* dobivao od vjernika mnogo zemalja »za dušu«, i to ne samo u blizini samostana nego i po svim selima svoga područja.

Već su u 16. st. pređi *Stipana Andrijaša* iz *Kotišine* i *Makra* ostavili neke zemlje samostanjskoj crkvi.[963] Oko 1622. *Stipan Matić* ostavio je samostanu komad zemlje u *Velikomu Brdu*, a oko 1625. knez *Ivan Buzovčić* jednu zemlju u Podbrehalju u luci *Dračevici*.[964] Početkom 1645. *Andrijaš Čobrnić*

---

959 Lib. arch. umetak između str. 20—21, ASZ.
960 N. dj., 82.
961 N. mj.
962 *Zlatović*, Monografije, 147.
963 T M I—23.
964 Libro E, 6, 18, ASM.

iz Tučepi poklonio je makarskim franjevcima *svu zemlju*, koju je posjedovao s tim da oni za to njemu i njegovoj ženi odrede *mjesto u crkvi* (grob) i da mole Boga za njih dvoje. Isti je također ostavio franjevcima svoju *kuću* u Makarskoj.[965]

Novome *samostanu* u *Živogošću* vjerni je narod rado ostavljao svoja nepokretna dobra. O tome su nam se sačuvali brojni podaci za cijelo 17. st., od kojih navodimo samo slijedeće: oko 1622. g. *Matij Nenadić* dao je jedno zemljište poviše samostanske crkve za dušu svog oca, majke i žene. Ostatak cijene samostan mu je nadoknodio novcem. Oko 1629. *Luka Benasić* iz Živogošća darovao je cijelo svoje imanje ocima Sv. Križa, da za njega govore mise i mole Boga. Dne 29. II. 1645. stari *Tadija Petrumilić* iz Drvenika predao je svu svoju baštinu, koja se sastojala od *30 zemalja* redovnicima Sv. Križa u Ložibabi uz uvjet, da za njegovu dušu mole Boga i govore mise ,te da ga pomažu hranom, dok je živ. Ana, kći Stipana *Raškovića*, a žena Ilije *Mrgonjića* iz Živogošća 1657. dala je također za mise dio svoga zemljišta uz pristanak svog oca, kada se je povratio iz ropstva. Isto je tako 1660. njezin muž Ilija dao zemljište na *Jasenovu ratu* za duše svojih roditelja. *Grgo Markov* sa ženom Jelom i sestrom Anom, nakon što se povratio iz ropstva, dao je 1657. zemljište na *Racu* za dvije »kantamise«.[966]

Franjevci su vjerno vršili duhovne *obveze* prema svojim dobročiniteljima. Na to su osobito pazili starješine, kako to svjedoči slijedeća *preporuka* makarskoga *gvardijana Stipančića*, kojom je *1622*. završio popis nekih darovština: »Braćo, molimo Boga za ove, kako i za ostale naše dobročinioce, prošaste, došaste i sadanje, koje u ljubavi Isukarstavoj priporučujemo svoj našoj braći, sadanjoj i koja će doći, u njihovih svetih misah i molbah!«[967]

IV. ĆUDOREDNI ŽIVOT

1. Svećenstvo

Premda ne raspolažemo izričitim izvorima o ćudorednome životu franjevaca našega područja pod Turčinom, ipak možemo mirne duše pretpostaviti, da su naši franjevci tada bili općenito *na visini svoga zvanja*, jer se u protivnome slučaju u onim prilikama kroz duga dva vijeka ne bi uopće održali oni sami, niti bi mogli sačuvati vjeru u povjerenome narodu.

Temelji redovničkoga života jesu *tri zavjeta:* poslušnost, siromaštvo i čistoća. Taj su temelj franjevci uglavnome savjesno držali. To ipak ne znači, da u pojedinim slučajevima nije bilo i težih prekršaja od običnoga kršenja bilo kojega zavjeta do apostazije.

---

965 T M IV—58.
966 Najstariji spisi, ASŽ.
967 Libro E, 6, ASM.

Redovnička je zajednica bila zdrava, jer je počivala na *poslušnosti*. Sankcija za redovnički zapt bila je *kazna*. U tome je pogledu značajan slučaj nekoga *fra Ivana* u doba prije kandijskoga rata. Taj redovnik, pripadnik makarskoga samostana, nešto je teže skrivio, pa ga je njegov gvardijan fra Petar Kumbat odlučio strogo kazniti. Trebalo je da se za siromašnoga fra Ivana zauzmu i kršćani i muslimani, koji su molili gvardijana da bi mu oprostio.[968]

Kada nikakve duhovne kazne nisu mogle urazumiti gdjekojega neposlušnika, tada se gvardijan znao obratiti i samoj državnoj, tj. *turskoj vlasti*, ne bi li ona takva redovnika »utjerala u red«. Tako je zaostroški *gvardijan fra Stipan* u srpnju *1603. tužio* svoga podložnika *fra Matiju na sud u Gabeli* radi slijedećih prekršaja: 1. da bez odobrenja starješine *luta po nahiji* Fragustin i drugim nahijama; 2. da *ne vrši obreda* među rajom po propisima; 3. da svime što mu dade raja *raspolaže* kako hoće i ništa ne donosi u samostan; 4. da se *raja na njega tuži*, i da ni redovnička braća nisu s njime zadovoljna. Gabelski kadija Ahmed Mahmudov gvardijanovu je tužbu protiv fra Matije zaveo u sidžil.[969]

Opsluživanje zavjeta *siromaštva* kroz cijelu povijest franjevačkoga reda bilo je u praksi najosjetljivije, a posebno na području Bosne Srebrene, gdje su franjevci bili redovito i *župnici*. Stoga je *Sv. Stolica* bosanskim franjevcima u tursko doba davala posebna *razjašnjenja i otpuste* u vezi sa zavjetom siromaštva.[970]

Koliko su naši franjevci osjećali za tu najmiliju zaručnicu sv. Oca Franje — »gospođu siromaštinu« — vidi se lijepo iz slučaja višegodišnjega *župnika fra Marijana Lišnjića*, mlađega, jednoga od bjegunaca s Otoka Prološkoga blata, koji je nakon godinu dana životarenja u omiškome zbjegu obolio na smrt i 2. II. 1716. u duhu regule na ruke svoga starješine učinio *pismenu »ešpropriju«*, u kojoj među ostalim kaže: . . . »Od svega se odričem i ruke vadim, da moje nije ništa, već sve manastirsko . . . Ja dušu svoju priporučujem s. Gos(podinu) Bogu i s. Trojstvu, s. o(cu) Fran(cešku) i svim svetim. I stvari, koje su svitovnje moje se zvale, svega se odričem i pridajem u ruke o.f. Stipana Varića i ostale bratje redovnika«.[971]

U pogledu obdržavanja *celibata* na temelju sačuvanih spisa ne može se ništa osobito primijetiti.[972]

Braća su svoj duhovni život hranili svagdanjom *molitvom*. U samostanima su *božanski oficij* redovito obavljali zajednički u koru. U makarskome je samostanu 1664. bilo nabavljeno posebno *zvono* koje je braću pozivalo na primu i kompletorij.[973] Čini se, da su matutin braća molila u crkvi noću.

[968] T M III—75, 76; IV—95.
[969] T Z 100.
[970] *Eterović K.*, Franjevačka provincija Presv. Otkupitelja, KNJIŽNICA NR, 13, Šibenik, 1929, 39.
[971] Th 1, ASO.
[972] Među turskim spisima ima ih nekoliko, koji govore o očitim klevetama protiv redovnika (T M IV—42, 50).
[973] Libro E, 11, ASM.

Naši su franjevci redovito nosili svoje *redovničko odijelo*. I biskupi su uvijek išli u habitu, jer je to crkveno odijelo *jedino* bilo *priznato od Turaka*.[974] Ali, u potrebi franjevci su se služili i *seljačkim odijelom*, jer su imali carske dozvole, da mogu »nositi haljine svakojake«.[975] Također su nosili *bradu i brkove*, kako to svjedoče sačuvane slike.[976]

2. Kršćanski puk

Vidjeli smo, da je službeni predstavnik Crkve *fra Pavao Rovinjanin* 1640. zapisao o kršćanima makarske biskupije, da su *»divotissimi«* — vrlo pobožni. To znači, da su ti franjevački vjernici općenito vrlo dobro vršili Božje i crkvene zapovijedi, primali sakramente, prisustvovali sv. misi i to u velikim skupinama, kako to dokazuje i gdjekoji turski spis,[977] čuvali se teških grijeha, a u prvome redu psovke[978] i bludnosti. Ako se sjetimo da je krajem 15. st. splitski franjevac *Antonio Rizo* označio Krajinjane kao »ljude neukroćene i zle«,[979] onda je franjevačka pastorizacija kroz 150 godina među njima zaista imala uspjeha, kada je od tih nekoć zlih ljudi učinila vrlo dobre kršćane.

Pohvala fra Pavla Rovinjanina i naši izvodi ne znače ipak da među tadašnjim kršćanima B-n. područja nije bilo mana i težih prekršaja, pa i *najogavnijih zločina*. Ali ti su bili veoma rijetki. Tako je, npr., 1623. neki *Jure Stipanov* (Stipičević?), rečeni *Kuletić*, iz Kotišine *ubio makarskoga gvardijana fra Pavla Barišića*, svoga mještanina.[980] Dakle, eto, u doba Turaka znao je kršćanin ubiti svoga svećenika i to gvardijana! O uzroku zločina izvori šute, pa je u tome smislu teško nešto određeno reći.

U doba 25-godišnjega *kandijskoga rata*, koji se svom žestinom vodio naročito na našemu području, među našim inače mirnim pukom zločini su se bili jako umnožili, o čemu nam priča krvavi Šilobadovićev Libretin.

Narod je tada bio toliko ogrezao u krvi, da su se događala *ubojstva* između samih kršćana, štoviše i među najbližom rodbinom. Tako je 1662. u Igranima *Nikola Kuzombašić ubio* iz puške rođenoga *brata Ivana*. U Tučepima je 17. IX. 1663. *Križan Radanov* usmrtio puškom *brata Juru*. Dva dana kasnije u Drašnicama *Nikola Cvitanov* smaknu Miju Alačevića »biljom« (toljagom) po glavi. U Podgori 1665. *Stipan Tolić* usmrti svoga pa-

---

[974] ACTA OFM, 1900, 84.

[975] TM III—24. Vidi bosanički regest, premda o tome nema govora u samome fermanu!

[976] Biskup fra Bartul nosio je bradu do pojasa (STARINE, XXIII, 17). Fra Šimun Ribarović, makarski gvardijan, rodom iz Basta, donator pale sv. Ante na Sumartinu 1686. g., prikazan je na njoj s bradom i brcima. (Sl. 38)

[977] G. 1627. na misi u Podaci, koju je služio fratar iz Zaostroga, bilo je vrlo mnogo kršćana, kaže T Z 224.

[978] Prema činjenici, da apeninski Hrvati u pokrajini Molise u svome jeziku nemaju uopće izraza za psovku, čini se, da u doba njihova bijega iz B-n. zavičaja (15. st.) tu uopće nije bilo teške psovačke terminologije (*Smodlaka*, Posjet apeninskim Hrvatima, 26).

[979] V. uvod str. 15.

[980] T M III—21.

storka radi njegova očinstva. U Makru 1668. *Grgur Vehić* ubi Jerku Terzić, ženu Grgurevu, u svojoj mlinici.[981]

Ogavna su ubojstva, koja su vršili primorski kršćani nad *zarobljenim muslimanima* bez ikakva razloga. U jeseni 1664. dvanaest junaka pod vodstvom Mate Baričića uhvatilo je u Duvnu osmero turske čeljadi i sve su ih isjekli, jer »nehtiše se voditi«. Ista je sudbina zadesila deset cigana 1667, »jer se ne tili voditi«. Marko Harar 1668. sa svojim je drugovima doveo petero turskoga roblja od Duvna, a jednoga muslimana posjekao, »jer je star bio«![982]

Šilobadović češće spominje slučajeve *pijanstva*, iz čega su slijedile svađe i ubojstva. 1664. g. u Podgori se svadiše pijani hajduci i padoše mrtvi: Petar Vasiljević, Ivan Koljučija Grabovčanin i jedan vojnik.[983] Slični su se prizori događali naročito u blagdane i na *sajmovima*, kao na Petrovdan u Makarskoj i na Gospu u Zaostrogu tako da je katkada turska vlast bila prisiljena zabraniti takve sajmove.[984]

U kandijskome ratu bilo je i *bračne nevjere*. Poznat je slučaj Marka Lunjevića iz Podgore, koji je 1664. ostavio vlastitu ženu s dvoje djece, odveo tuđu ženu i uskočio u Turke.[985]

Još je češći slučaj *nevjere* kod kršćanskih *hajduka*. Šilobadović ih na mnogo mjesta oštro osuđuje: »Zato nikada u hajduku ne drži vire!«[986]

Međutim je među Primorcima bilo i *viteških gesta*. Tako su oni 13. I. 1684. »pustili na viru« zadnjega turskoga emina u Makarskoj Alibega Begzadića, o čemu smo već govorili.[987]

V. POGLAVLJE

SOCIJALNO-KARITATIVNI RAD

Kao što je Crkva kroz cijelu svoju povijest u duhu Evanđelja svuda bila zaštitnica i pomoćnica puka, a naročito potrebnih i bijednih, tako je ona prema svojim mogućnostima tu socijalnu i karitativnu ulogu vršila i na B-n. području u doba turskoga vladanja. Franjevci, tadašnji predstavnici Crkve ovdje, po priznanju ne samo kršćanskih nego i turskih izvora, primali su goste na hranu i konak, borili se protiv trgovine robljem i liječili bolesnike, a u potrebi su sudjelovali i u brizi za javni red i mir u puku.

---

981 STARINE, XXI, 90, 92, 97, 105.
982 N. dj., 96, 103, 104.
983 N. dj., 94.
984 T Z 424.
985 STARINE, XXI, 96.
986 N. dj., 99.
987 N. dj., 109. V. uvod, str. 24.

1. MUSAFIRHANE ILI GOSTIONICE

Poznato je, da su *samostani i biskupski dvorovi* na katoličkome Zapadu *u srednjem vijeku* bili utočišta siromaha, putnika i namjernika, gdje bi ovi nalazili sigurno primanje, hranu i konak. Tako je, npr., *sabor u Aachenu 817. g.* zaključio, da svaki biskup mora za siromahe i putnike podići i uzdržavati po jedan *gostinjac.*[988] Takvi su gostinjci uz katedrale i samostane odigrali važnu socijalnu ulogu u doba, kada nije bilo sličnih građanskih ustanova, koje su tekovina novijih vremena.

Takvi gostinjci u našim krajevima u doba Turaka, kada su prijevozna sredstva bila sasvim primitivna, sigurnost putnika često ugrožena, a državna prihvatilišta — »*hanovi*«[989] — veoma rijetka i jadna, bili su neophodna potreba društva. Tome su zadatku donekle udovoljavali naši *franjevački samostani*, koji su primali putnike i namjernike bez razlike vjere, narodnosti i društvenoga položaja. Tu su svoju socijalnu ulogu naši samostani postojano vršili, nekada i uz velike žrtve, kroz cijelo vrijeme turske vladavine. To je upravo i bio razlog da su Turci lakše trpjeli opstanak i njihovo mnogovrsno djelovanje. Dapače su Turci zbog toga oslobodili samostane od teških i izvanrednih poreza, kako je to s posebnim naglaskom ustvrdio 1607. prološki gvardijan fra Marko pred imotskim kadijom: »Svi su *naši manastiri* u bosanskom ajaletu i hercegovačkome sandžaku kao *protunagrada* što ukonačujemo, primamo, hranimo i služimo putnike i namjernike još od carskoga osvojenja oslobođeni od divanskih nameta, tekjalifi urfije, karakuluka, džerehora, gradozidanja i adžemioglama«.[990]

Sva su naša četiri samostana bila utočišta putnika, a u prvome redu *samostan u Makarskoj* zbog njegova posebnoga položaja u toj važnoj turskoj luci na Jadranu.[991]

Iako su naši samostani već od početka turske vladavine primali putnike, ipak nam nije poznato, da su u tu svrhu samostani imali posebne zgrade u 16. st. Prve samostanske *mursafirhane* ili *gostionice*[992] na B-n. području spominju se tek u 17. st.: 1612. u Zaostrogu, 1613. u Makarskoj i 1625. u Živogošću.[993]

Musafirhane bile su *posebne zgrade*, odijeljene od samostana. Po Bosni su one imale na vrhu krova *musafirski znak*. U musafirhanama je svaki putnik, naročito siromah, mogao dobiti besplatan konak za se i za svoga konja obično za tri dana.[994]

---

[988] *Jelenić J.*, Povijest Crkve Hristove, III, Zgb, 1928, 201.

[989] V. opis hana u Konjicu od Francuza Quiclet-a 1658. g., GZM, XVII, 1905; *Anđelić P.*, Turski put od Ivan-planine do Porina, NASE STARINE, IV, Saraj., 1957, 169—178.

[990] T M III—6.

[991] Makarska je u doba Turaka bila samo tranzitna luka mletačke soli. *Hamdžić A.*, Bosanske solane u XVI i XVII vijeku, ČLANCI I GRAĐA, III, Tuzla, 1959, 108.

[992] U našim izvorima 17. st. zajamčeni su *domaći nazivi* »gostionice« i »gostinje kuće« za istočnjačke musafirhane ili zapadnjačke »almonete«, (Lib. arch., 47, ASZ; T Z 127; Libro E, 9, ASM).

[993] T Z 127, 129; T M III—8; T M IV—16.

[994] *Kreševljaković H.*, Hanovi i karavansaraji u Bosni i Hercegovini, NAUČNO DRUŠTVO B. H., Sar. 1957, 36, 44—45.

Makarski je samostan 1637. imao dvije »kuće gostinje«,[995] a zaostroški 1629. brojio je tri musafirhane sa štalom.[996]

Dok su samostanske musafirhane imale tako plemenitu i korisnu namjenu, dotle su franjevci često puta zbog njih imali *velikih neprilika. Turci* bi, naime, naročito od početka 17. st., dolazili na konak i na račun samostana se *gostili po više dana* čineći uz to mnoga druga *nasilja*. Tako su musafirhane s vremenom postale nesnošljivi teret za sve samostane Bosne Srebrene.[997]

Makarskim je *franjevcima*, npr., toliko jada zadavala musafirhana, da je poslije kandijskoga rata nisu nikako htjeli otvoriti ni nakon što im je dva-tri puta turska vlast naređivala da je otvore. Na kraju je još jednom izdao naređenje makarski *naib Nedžmudin*, da se po starom običaju otvori musafirhana.[998] Ne znamo da li je opet zaista bila otvorena gostionica, jer su se poslije kandijskoga rata bile izmijenile prilike u Primorju, ali je sigurno da su i dalje samostanska vrata bila otvorena za sve čestite kršćane i muslimane, gdje im je franjevačka gostoljubivost davala zaklona i okrepe na putu.

II. BORBA PROTIV TRGOVINE ROBLJEM

Za vrijeme kandijskoga rata na B-n. području razvila se *trgovina robljem*. Koliko je god ta žalosna pojava vrijedna svake osude, toliko su sasvim razumljivi *povijesni razlozi*, koji su do nje doveli.

Kao što smo vidjeli, kroz cijelo vrijeme najkrvavijega rata u povijesti Dalmatinske Hrvatske neprestano su se vodila *četovanja* između mletačkih podanika Primoraca i Turaka, koji su još uvijek imali svoja uporišta iza Biokova. U tim je četovanjima stradavala i pokretna i nepokretna imovina: stoka, poljoprivreda, ljudski stanovi i ljudski životi. U Primorju je vladala *bijeda i glad*. Stoga su Primorci bili prisiljeni među ostalim da *oružjem* i četovanjem u bogatijemu izabiokovskom zaleđu *pribave* sebi i obitelji *najpotrebnije za život*.

S druge strane *Mlečanima* je trebalo *ljudske snage* za njihove ratne brodove, jer je nedostajalo plaćenika i kažnjenika. Stoga su mletački vojni rukovodioci poticali Primorce, neka hvataju muslimane za galije, a oni će im za svaku zarobljenu mušku glavu plaćati po 20 dukata.[999] Cijena je vjerojatna, jer se zna da je jedna robinja bila prodata za 40 dukata![1000]

---

995 Libro E, 9, ASM.
996 T Z 189.
997 *Batinić*, Franjevački samostan u Fojnici, 35, 52, 59.
998 T M IV—93.
999 *Mirković (= Alačević)*, Biskup Petar Kačić, 29—30; *Zlatović*, Franovci, 105. G. 1669. dva su kršćanina bila ucijenjena po 250 groša (STARINE, XXI, 106).
1000 *Desnica B.*, Istorija kotarskih uskoka, I, Beograd, 1950, 33.

Tako se razvila *trgovina robljem*, i to najviše u dva glavna hajdučka središta: *u Boki Kotorskoj i u Makarskoj.* Ispočetka su primorski harambaše hvatali *samo muslimane* kao vjerske i narodne neprijatelje, ali kada im ne bi uspjelo zarobiti gdjekojega muslimana, onda bi iz pohlepe za novcem dizali ruke i na svoje suvjernike *kršćane*, turske podanike.

Broj je zarobljenih kršćana sve više rastao. Jednom zgodom 1665. makarski su hajduci s područja trebinjske biskupije stjerali niz dubrovačku Župu 500 grla stoke i nešto roblja »sve samih kršćana rimskoga katoličkog obreda«.[1001] Kroz sami mjesec veljaču i polovicu ožujka 1668. hajduci su doveli na mletačku galiju u Makarsko primorje *preko 100 zarobljenih kršćana!*[1002]

Mletački su vojnici opet znali zarobljene *kršćane prodavati Turcima* za njihove galije. To im pak njihovi zapovjednici nisu zabranjivali, jer su i oni dobivali *desetinu dobiti.* Tako su do svibnja 1665. mletački vojnici prodali Turcima *preko 7.000 zarobljenih kršćana* s područja Lišnjićeve biskupije.[1003]

Znajući kakva ih sudbina čeka neki su kršćani, turski podanici, voljeli poginuti na svome pragu, negoli se predati mletačkoj kršćanskoj vojsci, kako to pokazuje tragični *slučaj Ivana Ljubotića* i njegovih ukućana iz Ledinca kod Mostara ,koji su u studenomu 1685. u vlastitoj kući bili spaljeni, jer se nisu htjeli predati.[1004]

Franjevci su svim mogućim sredstvima nastojali osujetiti tu bolnu pojavu kod svog naroda. Pri tome su se služili *riječju, novcem* i *crkvenim kaznama.* Šilobadović na toliko mjesta u svome Libretinu oštro osuđuje primorske harambaše, koji bi vodili kršćane u roblje; za njega su zarobljeni kršćani uvijek pošteniji negoli oni, koji njih vode.[1005]

Naši su svećenici nastojali, koliko su mogli, *novcem* pomoći otkupljivanje zarobljenika. Zna se, npr., da je makarski gvardijan Vodanović »izvadio sužnja iz galije«.[1006]

U borbi protiv trgovine robljem franjevci su se služili i najtežom duhovnom kaznom ekskomunikacijom ili *izopćenjem*, koje je pogađalo ne samo počinitelje nego i njihovu najbližu rodbinu. Čini se da je to snažno sredstvo dalo dobre plodove, kako to Šilobadović jezgrovito kaže prigodom gore spomenutoga slučaja, kada su početkom 1668. hajduci prodali Mlećanima preko 100 zarobljenih kršćana:« Ali *skočiše fratri, iztiraše ji iz crkve*, njih i njihove žene i svakoga, ko je njihov pomoćnik. Tako se i ostaviše i na sramotu!«[1007]

[1001] *Samardžić R.*, Veliki vek Dubrovnika, Beograd 1962, 224.
[1002] STARINE, XXI, 112.
[1003] *Mandić*, AFH, 177—178.
[1004] STARINE, XXI, 112.
[1005] N. dj., 91, 93.
[1006] Libro E, 11, ASM; *Zlatović*, Franovci, 107.
[1007] STARINE, XXI, 104.

Franjevci su u istome poslu često puta pismeno ili osobno *posredovali* kod viših svjetovnih i crkvenih vlasti. Tako je župnik Vrhdola prosvjedovao kod Foscola, što Primorci i hajduci čine nasilja i odvode u roblje kršćane iza Biokova. Foscolo je 7. X. 1648. izdao naređenje, da hajduci i Primorci ne smiju nikakva nasilja činiti stanovnicima Zagvozda, Vrhdola, Župe i sve do Pline.[1008]

Treba istaknuti *nastup biskupa Lišnjića*, kada je 1665. izvijestio Sv. Stolicu o tome zlu i predložio, da bi sam Sv. Otac naredio mletačkome senatu, da suzbije tu trgovinu živim dušama provodeći načela izražena u buli Pija V (»Licet omnibus«). Istodobno je zamolio, da Sv. Stolica piše nadbiskupima Zadra, Splita i drugim jadranskim ordinarijima, da spriječe to zlo, koliko je moguće. Slično je 1665. izvijestio Rim i *trebinjski biskup Martinis* tužeći se da su hajduci gotovo uništili kršćanski živalj u njegovoj biskupiji.[1009]

Franjevci su se borili protiv bilo koje vrsti nasilja. U toj su se borbi služili i starim *pravom azila*, koje je već u antici bilo poznato, a početkom 7. st. dao ga kršćanskim crkvama papa Bonifacije V (619—625) i razvilo se tako da je u srednjemu vijeku imalo široku primjenu i smatralo se božanskom ustanovom.[1010] Dne 25. IV. *1682. primorsko je vijeće osudilo na smrt* Ivana Urlića i Zuvu Radobilčevića. Prvoga na mjestu ubiše, a drugi »jedva uteče u crkvu, ter se uhiti svetoga sakramenta, ter ga otihu onde ubiti i pritekoše fratri; tako škapula život«, kaže Šilobadović.[1011]

III. SUDJELOVANJE U BRIZI ZA JAVNI RED I MIR

Budući da u doba svoje vladavine Turci nisu uspjeli muslimanskim življem naseliti sela Makarskoga primorja, niti organizirati drugu kakvu upravnu vlast osim emina i njegove straže u Makarskoj, to je Makarsko primorje i pod Turcima de facto zadržalo svoju staru političko-teritorijalnu posebnost i samoupravne tradicije. Organ samouprave bio je *opći narodni zbor*, koji se sastojao od dvije društvene klase: *plemića* i *siromaha*, tj. običnoga puka. Radi očuvanja javnoga reda i mira, *kada bi se ukazala potreba*, sastali bi se knezovi i siromasi, da donesu svrsishodne zakone i odgovarajuće kazne. Ti su se zakoni vjerojatno izdavali ne samo sa znanjem i odobravanjem *franjevaca*, nego i pod njihovim utjecajem.

Jedan od takvih zakona jest *»Statut Primorske lige«*, koji je u doba turske vladavine bio sastavljen na sastanku plemića i siromaha u franjevačkome

---

1008 *Mirković (= Alačević)*, n. dj., 35—36; *Zlatović*, n. dj., 106.
1009 *Mandić*, AFH, 178—179.
1010 ENC. LEKS. ZAVODA, Zgb, I[1], 327.
1011 STARINE, XXI, 108.

samostanu u Zaostrogu, a važio je kao obvezatan za cijelu *Krajinu*, odnosno »provinciju ili državu«, u kojoj su inače bili »od vika obsluživani«.

Statut, na koji je u prošlome stoljeću upozorio Zlatović,[1012] a u naše ga doba objavio Grgić,[1013] sadrži *28 točaka ili »kapitula«*. Prvih sedam kapitula uređuje pitanje građanske i vojničke vlasti: svaka knežija ima svoga *kneza* i dva *serdara*, a svaki serdarluk dva *kapetana*. Kapetan upravlja s najmanje sto ljudi, te ima pod sobom dva *suca*, a svaki sudac po dva *čauša*. Odluke potvrđuju knezovi, nad kojima stoji jedan najstariji knez.

U ostalome 21 kapitulu nalazi se *krivični zakonik* (8—28). Prema tim kapitulima najteži su zločini: *bogohulstvo* i *svetogrđe* protiv svetih mjesta ili osoba, te *izdaje*. Ostali se kapituli odnose na zaštitu časti: roditelja (9), narodnih predstavnika (10) i ženskoga spola (11, 12); zatim na zaštitu privatne imovine (13, 14, 17, 20, 25). Posljednja tri kapitula zaštićuju prava gospodara nad kmetom (26), poštenoga trgovca (27) i župnika s obzirom na redovinu (28).

Za svaki prekršaj statut predviđa *kaznu*. Kazne su različite: novčane, tjelesne (batinanje i »vruštanje«, tj. šibanje), imovinske (konfiskacija) i moralne (»kam na vratu«). Najteže su kazne: *proglašenje za »prokletca«* i *smrtna kazna*, koju su mogli izreći najviši predstavnici narodne samouprave: knezovi. Za razliku od drugih naših starih zakonika Statut Primorske lige je veoma *čovječan*, jer nema kažnjavanja sakaćenjem, npr. odsijecanje ruke, nosa, vađenje očiju, niti mučenja kod smrtne kazne.

»Nevirnik« ili izdajnik kažnjavao se smrću i oduzimanjem cijele imovine (23). Bogohulstvo i napadaj na Bogu posvećenu osobu kažnjavali su se također smrću ili proglašenjem za prokletca, što je ravno civilnoj smrti (8). Krađe i štete je trebalo nadoknaditi redovito vraćanjem *četverostruke vrijednosti* (13, 14, 17). Ako bi žena opsovala čovjeka, čekala ju je trostruka kazna: »kam na vratu«, šibe i globa od 10 groša u korist lige (21); tko bi opsovao ženu, morao je platiti 10 groša (12).

Kako se vidi, dakle, Statut zaštićuje čast i ugled: Boga, roditelja, klera, narodnih predstavnika, gospodara nad kmetom i muškarca nad ženom.

Smatra se da je *Statut redigiran 13. IX. 1551*, kako je to neka druga ruka zabilježila talijanskim jezikom na poleđini bosaničkoga prijepisa u arhivu zaostroškoga samostana. Sa zborom u Zaostrogu 1551. također se povezuje i dopis *»bosanskoga vezira Mehmed-bega Hadži-Aruzovića«*, u kojemu ovaj prigovara *knezu Tomi Tomaševiću* i drugim knezovima radi njihova sastanka u Zaostrogu.[1014]

Međutim treba naglasiti slijedeće: ukoliko je navedeni dopis bosanskoga vezira autentičan, a ne možda patvorina, npr., Vladmirovića (među kne-

1012 Franovci, 30.
1013 ZADARSKA REVIJA, 1955, 193—203.
1014 N. mj., 198.

zovima mora biti i jedan Vladmirović![1015]) te ukoliko je isti dopis zaista u vezi sa Statutom, onda Statut ne može nikako biti iz 16. st., jer se *prvi bosanski vezir javlja* tek 1623.[1016] U to je isto doba živio knez Toma Tomašević od Vrgorca,[1017] pa bi prema tome doba redigiranja Statuta trebalo staviti *poslije 1620.* g., kada je nakon turskoga poraza *kod Hoćima* na B-n. području sinula nada u skoro oslobođenje tako da je makarski gvardijan digao bunu protiv Turaka u Makarskoj.[1018] Mišljenja sam, da je Statut stvoren u doba veće nesigurnosti turske vlasti u Makarskome primorju, tj. ili za vrijeme ciparskoga, ili kandijskoga rata, ili — kako smo rekli — najvjerojatnije nakon bitke kod Hoćima. Godina 1551., kada je turska vlast bila na vrhuncu (Sulejman Veličanstveni) nije nikako pouzdana.

Sličan su *sastanak* upriličili narodni predstavnici, odnosno *»knezovi i siromasi Cijuškovije, Fraguštinove i Gorske župe«* dne 7. X. 1683, tj. nakon pobjede kod Beča (12. IX.!), *u Črnogošti*, gdje su — u nadi u skoro oslobođenje i svjesni borbe koja će nastati! — zaključili, da će svakoga *izdajnika kazniti smrću kamenovanjem.* O tome su sastavili posebno pismo, koje je potpisalo deset knezova iz navedenih predjela, a pismo su zaključili riječima: »Da ima ostat ovo pismo u gardijana Zaostroga«.[1019]

Tako su naši stari samostani u tursko doba među ostalim donekle sudjelovali i u čuvanju javnoga reda i mira, a u prvome redu — budući vjerodostojna mjesta — čuvajući dokumente o tome.

IV. LIJEČENJE

U nestašici stručnih hećima ili liječnika neki su se franjevci bavili i liječenjem, da bi u duhu svoga redovničkoga pravila (6. gl.) pomogli najprije svojoj redovničkoj subraći, a onda i svome narodu. Oni su liječili bez razlike i katolike, i muslimane, ne tražeći za taj svoj karitativni rad nikakvu plaću.[1020] Naravno, da im je taj rad još više podigao ugled u narodu.

Franjevci su se u svojoj metodi liječenja u prvome redu služili *ljekovitim biljem.* Tako je 1640. spomenuti pohoditelj fra Pavao čuo, da bosanski franjevci uspješno liječe vrlo teške slučajeve *kamenca* dajući bolesniku u vinu prah od biljke *»pinpinella salvatica«.*[1021]

1015 Odmah iza kneza Tome Tomaševića spominje se knez Juraj Vladmirović, n. mj.!

1016 *Šabanović H.*, Vojno uređenje Bosne, 178.

1017 GZM, 1909, 345—346; *Vego M.*, Bekija kroz vjekove, 179.

1018 V. naprijed str. 261.

1019 *Zlatović S.*, Stari predjeli Makarske biskupije, BULLETTINO, IX, 1889, 71—74; *Rogošić R.*, Franjevački samostan u Zaostrogu, HRV. STRAŽA, VII, Zgb, 1935, br. 148, 7. — Dok spomenuta dva pisca Crnogoštu ubiciraju u uvalu na moru između Baćine i rta Višnjice kod Ploča, dotle napominjem, da ima i lokalitet s izvorom žive vode izvan *Crnogošće između Kozice i Dragljana*, gdje je također mogao biti navedeni sastanak (Gorska župa!).

1020 *Kušan F.*, Iz narodnih ljekaruša, NAPREDAK, 1932, 149—153; *Batinić*, Djelovanje, III, 22; *Jelenić*, Kultura, I, 236.

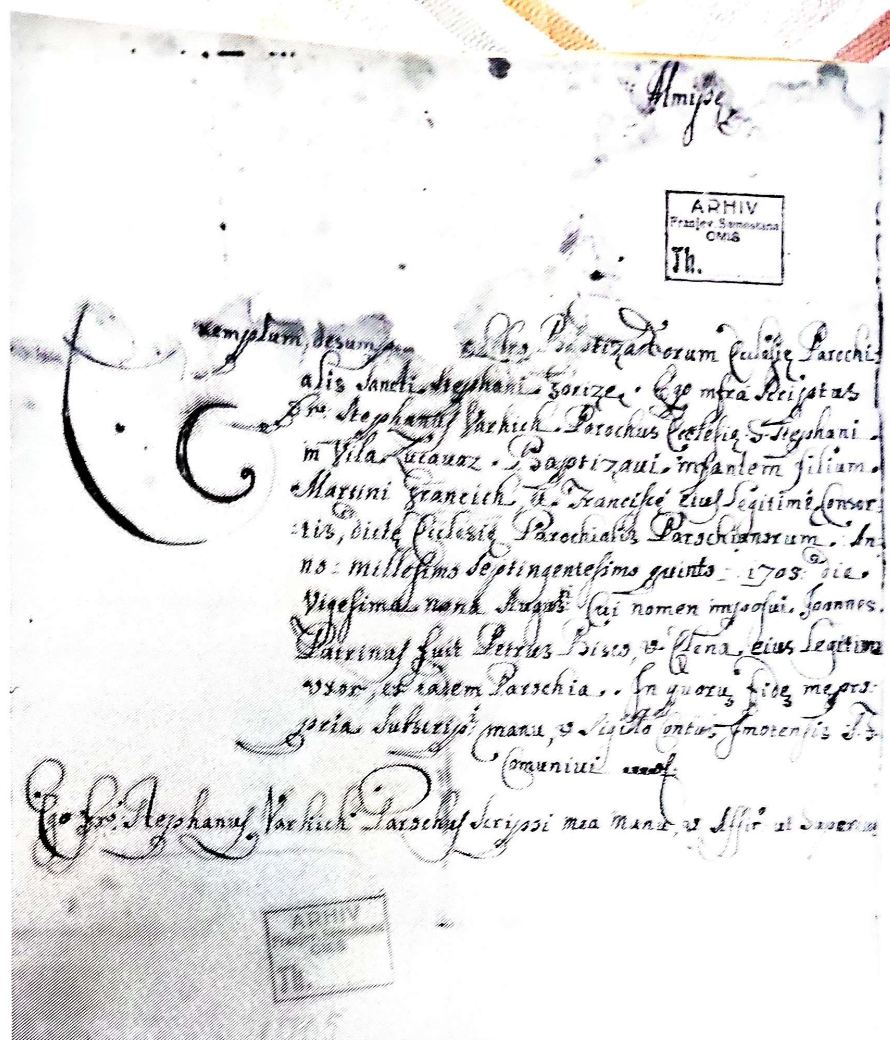
1021 STARINE, XXIII, 14.

Osim prirodnih sredstava franjevci su kod liječenja upotrebljavali i du*hovna sredstva:* molitvu, zapise i egzorcizme.

Turci su više puta pozivali franjevce radi liječenja, naročito u slučajevima *duševnih oboljenja,* za koje je postojao posebni izraz *»goropaština«.*[1022] Krajem svibnja 1633. ljubuški naib Sefer piše *svećeniku Zajezerja,* da je od strane šerijata data dozvola Muhamedu, sinu Mustafe, reisa iz tvrđave Ljubuški, da ga on može liječiti.[1023] — U prvoj polovici 17. st. neki Mehmed, službenik, poziva *papaza Ivana,* da dođe u Ljubuški liječiti Muhameda, sina Ahmedova.[1024] U nedatiranome spisu imotski age daju propusnicu *fra Luki,* da može doći liječiti *Hasan-agu.*[1025] To bi se moglo lako odnositi na Hasan-agu Arapovića, koji je poginuo 17. III. 1669. kod Zadvarja, a za koga se drži da je bio muž Hasanaginice, poznate iz narodne pjesme.[1026]
U nekim se spisima izričito spominje sama bolest *ludila:* 1679. gabelski kadija Husein izdaje *fra Boni Perkov(iću?)* iz Čitluka muraselu, da može liječiti Selimagića Jusuf-ćehaju, koji je poludio. Iste je godine fra Bone dobio i drugu muraselu, da može liječiti sina ćehaje Ibrahima također od ludila.[1027]

Među franjevcima je bilo i *liječnika »na glasu«.* Tako se kao odličan liječnik spominje *fra Mijo Jelavić,* koji je 1676. umro u Živogošću.[1028] Međutim ne znamo da li je Jelavić učio medicinu u inozemstvu kao što to znamo za *fra Petra Bustrovića,* koji je oko 1708. na nekome talijanskome sveučilištu svršio medicinske nauke, pa mu je Sv. Stolica dopustila da se bavi liječenjem na području bosanske provincije.[1029]
Franjevci su još u tursko doba bez sumnje imali u svojim samostanima gdjekoju medicinsku knjigu, rukopis ili bilješke, kojima su se služili kod liječenja.

1022 *Matasović,* n. dj., 191, b 1,2.
1023 T M IV—31.
1024 T Z 432.
1025 T M III—79.
1026 STARINE, XXI, 107; *Ujević,* Imotska krajina, 81.
1027 T Z 340, 343.
1028 Starinski mrtvar Zaostroga, 6. II., ASZ.
1029 Batinić, n. dj., 22.

Almisse

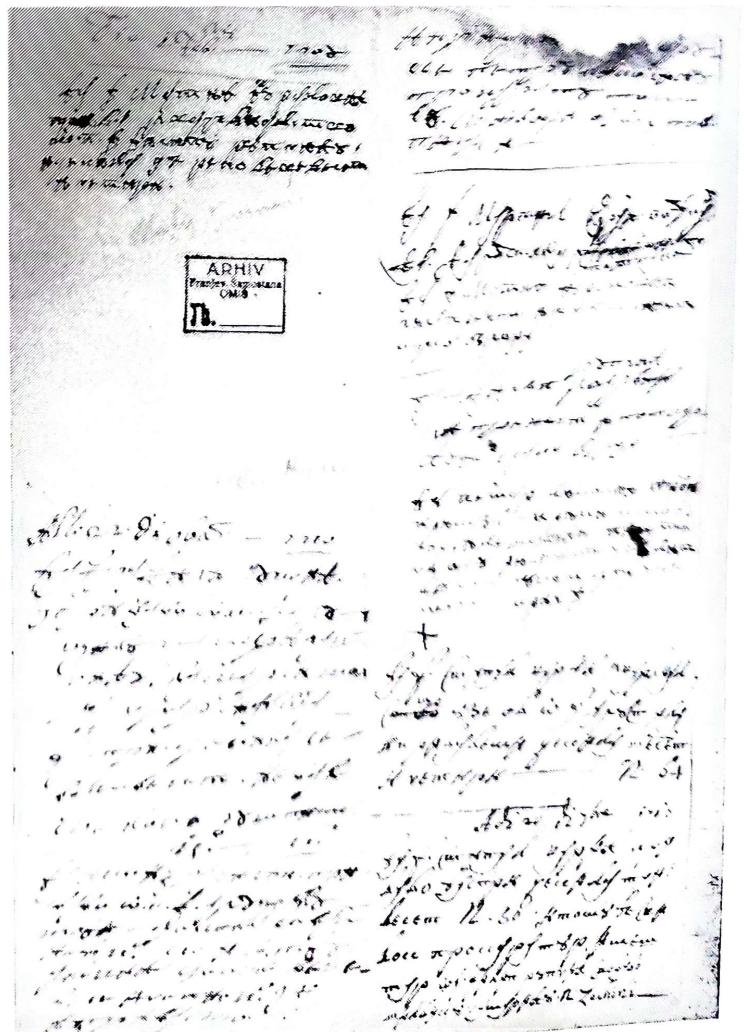
ARHIV
Franjev. Samostana
OMIŠ

Exemplum desumptum ex libro Baptizatorum Ecclesiae Parochialis Sancti Stephani Gorizze. Ego infra scriptus Fr. Stephanus Varhich Parochus Ecclesiae S. Stephani in Vila Zucavaz. Baptizavi infantem filium Martini Grancich, et Franciscae eius legitimae consortis, dictae Ecclesiae Parochialis Parochianorum. Anno millesimo septingentesimo quinto 1705 die vigesima nona Augusti Cui nomen imposui Joannes. Patrinus fuit Petrus Bisco, et Elena eius legitima uxor, ex eadem Parochia. In quorum fidem me propria subscripsi manu, et sigillo Conventus Imotensis F.F. Comuniui.

Ego Fr. Stephanus Varhich Parochus scripsi mea manu, ut Assi... ut supra

ARHIV

47. *Krsni list Ivana Grančića koji je 1705. izdao fra Stipan Vrljić i potvrdio pečatom imotskog samostana (ASO)*

ARHIV
Franjev. Samostana
OMIŠ

48. *Zapisnici o primopredaji zadnjih gvardijana na Otoku Prološkog blata 1708—1716 (ASO)*

49. *Darovnica seljaka Živogošća samostanu Sv. Križa od 9. XII. 1628. s pečatima i potpisima makrskih biskupa Kačića-Žarkovića i Lišnjića (v. Prilozi I, 7)*

[illegible]

[illegible]

[illegible]

50. Naredbe biskupa Lišnjića o matičnim knjigama i pridržanim slučajevima, pisane 16. IV. 1678. u Imotskome (Prilozi I, 9)

VI. POGLAVLJE

KULTURNO-PROSVJETNI RAD

Teško je govoriti o kulturnome i prosvjetnome radu potlačenoga sloja i naroda u doba ratobornih osvajača. Ali, uza sve to na B-n. području franjevci su kao jedino naobraženi ljudi, koliko su im to prilike dozvoljavale, i na kulturno-prosvjetnome polju vršili svoju dužnost prema svome pozivu i prema svome narodu.

Na koji način i u kojoj su mjeri oni izvršili tu svoju dužnost, pokušat će nam kazati slijedeće strane. Najprije ćemo govoriti o školama, samostanskim i drugima, koliko ih je bilo; zatim o bibliotekama i arhivima; onda o književnosti i umjetnosti.

I. SAMOSTANSKE ŠKOLE

Redovnici su se uvijek brinuli za svoj podmladak, pa su u tu svrhu već od najstarijih vremena imali *posebne škole* za svoje *kandidate*. Tako su u srednjemu vijeku na Zapadu *prosjački redovi*, a među njima na osobiti način dominikanci i franjevci, tokom vremena stvorili svoje posebne *škole trostrukoga stepena: osnovne, humanističke* i *visoke škole*.

U *osnovnim školama* su djeca dobivala temeljnu naobrazbu učeći: čitanje, pisanje, računanje, pjevanje i nauk u vjeri. Na *drugome stepenu* učenici su upoznavali *artes liberales*, i to u *triviumu:* gramatiku, retoriku i dijalektiku, a u *kvadriviumu:* aritmetiku, geometriju, muziku i astronomiju. U *visokim* su školama klerici studirali *filozofiju* i *bogosloviju*.

U *predtursko doba* su *bosanski franjevci* po zapadnome uzoru i prema svojim prilikama tokom vremena podigli najprije osnovne i humanističke, a zatim u većim samostanima vjerojatno i filozofsko-bogoslovske škole za spremanje svećenika.

U doba *turske vladavine* bosanski su franjevci, koliko su to prilike dopuštale, držali *u svakome samostanu osnovnu školu* i *humanističku školu* za spremanje svećenika. Kasnije su humanističke škole bile samo u većim samostanima, kao npr. u Velikoj i u Našicama, koje su oko 1650. i 1651. imale po 50 đaka.

Dolaskom Turaka sve su više crkvene škole nestale i nisu se mogle držati sve do oslobođenja. Mladi su bosanski franjevci svršavali svoje studije izvan provincije, naročito u *Italiji*.[1030]

1030 *Jelenić*, Kultura i Bosanski franjevci, I, 95—96; 100, 212—213, 214—217; *isti*, Latinske škole Bosne Srebreničke, GODIŠNJAK SVEUČILIŠTA U ZAGREBU, 1924/25 — 1928/29, 31—41.

Kao po ostaloj Bosni Srebrenoj, tako su i na *B-n. području* po samostanima postojale samo *osnovne i humanističke škole*, dok o kakvoj filozofskoj i *bogoslovskoj školi* tu *nema ni spomena* za cijelo vrijeme turske uprave.

U drugoj polovici 16. st. za vrijeme generala Gonzage bosanski su franjevci u svoje samostanske škole primali *dječake od samih 8—9 godina.*

Sigurno je da je *svaki samostan* uzgajao svećenički i redovnički *podmladak*, a njegov je broj ovisio u prvome redu o gospodarskoj snazi samostana. *Izričiti podatak o samoj školi* na našemu području imamo *tek 1624.* i to za *Makarsku.* Kada su, naime, krajem spomenute godine mletački brodovi skupljali »*arbanase*« s turskoga područja, makarski su franjevci na sudu u Imotskome izjavili, da oni imaju *nekoliko dječaka na nauku,* ali da se boje da ne bi gdjekoji od njih pobjegovao preko mora kao toliki drugi mladići iz Primorja i Zagorja, stoga da oni ne mogu ni za jednoga od njih jamčiti, pa u slučaju njihova bijega, neka Turci ne zovu fratre na odgovornost.[1031]

Nešto stvarnije *podatke o školi i broju učenika* za sva naša četiri samostana imamo tek *1630. g.* u izvještaju biskupa Bartula i *1640.* u putopisu fra Pavla Rovinjanina. Prema prvome izvještaju samostan je u Makarskoj uzgajao 10 pitomaca i 5 klerika; u Živogošću 8 pitomaca (klerici se ne spominju); u Zaostrogu 6 klerika, a pitomaca zajedno sa slugama (!) 14; u Imoti pitomaca 10, a klerika 2. Dakle, 1630. naša su četiri samostana brojila *38 pitomaca,* i oko *15 klerika.*[1032] Desetak godina kasnije broj je pitomaca mnogo niži: samo 18! Tada je, kako smo vidjeli, u Makarskoj bilo 4 pitomca i 3 klerika; u Živogošću 5 pitomaca i 3 klerika; u Zaostrogu 5 pitomaca i 5 klerika, a u Imoti 4 pitomca i 4 klerika.[1033]

U brizi za *što zdraviji i bolji podmladak* starješinstvo je provincije *1644.* među ostalim naredilo, da se u samostane ne primaju djeca bez njegove izričite dozvole: . . . »zašto se navlače u manastire bez znanja starijega dica svakojaka defetoža, za Red nepriličina i nepodobna«.[1034]

Malome broju đaka odgovarao je i *najmanji broj nastavnika,* koje su zvali *lekturima.* Obično je u svakome samostanu bio samo po *jedan lektur.* Lekture je imenovalo starješinstvo provincije između onih franjevaca, koji su bili postigli potrebite kvalifikacije na visokim školama u inozemstvu. *1623. g.* u naša su četiri samostana bili lekturi: *fra Petar Kunić* u Makarskoj, *fra Petar Disatić* u Živogošću, *fra Tadija Milinić* u Zaostrogu i *fra Mihovil Runović* u Imoti.[1035]

1031 T M VI—22.
1032 *Farlati,* IS, IV, 195.
1033 Cod. 22, 55, 54, 49 i 59; STARINE, XXIII, 19, 17, 23.
1034 NR, 1928, 59.
1035 Scritt. rif. nelle Gongrez. generali, vol. 262, f. 14, A. Prop., Rim; ACTA OFM, 1900, 80; *Pandžić B.* Relatio de Provincia Bosnae Argentinae O.F.M. an. 1623. S. Congregationi de Propaganda fide exhibita. RADOVI HPI, I—II, Rim, 1965, 218—219.

Što se tiče *»školskoga programa«* u tadašnjim našim samostanskim školama prema izvještaju iz 1587. znamo samo to, da su djeca učila *»osnove gramatike i humanističke predmete«*,[1036] a prema izvještaju iz 1600. u tim se školama učilo: *»čitati, pisati i malo gramatike, te kršćanski nauk na latinskome i hrvatskome jeziku«.*[1037]

Tada je, dakle, u bosanskim samostanskim školama *nastavni jezik* bio *dvojak:* i hrvatski i latinski, a tako i *pismo:* latinsko i narodno, tj. hrvatska ćirilica ili tzv. *bosančica.*

Bosančica, koju su naši franjevci 17. st. smatrali *»pismom* sv. Jeronima«, te sv. Ćirila i Metoda[1038] i zvali je *»arvackim pismom«*, vjerojatno je uvedena u samostanske škole već u 16. st. Toj su pretpostavci u prilog suvremeni bosanički regesti na turskim spisima od početka 16. st., koji su pisani za franjevce, vlasnike tih spisa, njima razumljivim pismom i jezikom. Bosanski franjevci redovito *nisu poznavali glagoljicu*, za koju je biskup *Lišnjić* mislio, da ju je prema kaldejskome i hebrejskome pismu sastavio *sv. Ivan Milostinjar*, aleksandrijski patrijarh († oko 620), te da to pismo, kojim se služe hrvatski popovi u Dalmaciji, nije dobro za studiranje, pa da bi ga trebalo odstraniti od svećenika.[1039]

Čini se, da su u nekim samostanskim školama u Bosni Srebrenoj franjevci predavali i *turski jezik*, koji im je bio potreban za sporazumijevanje s vlastodršcima.[1040] Vjerojatno su i mladi klerici B-n. područja učili turski.

Latinski je bio jedan od glavnih predmeta. Prema Vinjaliću, u 17. st. je u našim samostanskim školama temeljni *udžbenik za latinski jezik* bila skromna knjižica *Ilije Donata »ERUDIMENTA GRAMMATICAE (= LATINAE), Treviso, 1639.*[1041] Učenici su također predvodili lekcije iz latinskoga brevijara na hrvatski, a da se što bolje uvježbaju u latinskome, svi su među sabom morali govoriti također latinski.

S naukom je bio povezan i *odgoj*. Pitomci u našim samostanima nisu bili samo učenici: oni su ujedno služili kao klerici u koru, a kao sluge i radnici u kući i vrtu. Večernje je vrijeme bilo ponajviše posvećeno nauku. Takva škola i takav odgoj postizavali su svoj cilj: oni su s uspjehom spremali mlade franjevce za daljnje studije u inozemstvu, kao i uopće za život.

Svećenički su pripravnici u samostanskim školama svršavali sve od abecede do najnužnijega znanja, potrebita za primanje svećeničkoga reda. Tek *poslije ređenja* mladi bi misnici išli na daljnji studij filozofije i teologije

---

1036 *Gonzaga*, De origine, 584.
1037 GZM, XXI, 1909, 73.
1038 L 2, 500, 511.
1039 L 2, 500. U istome izvještaju Lišnjić kaže: »Na području makarske biskupije nema osobe koja bi znala čitati i pisati osim samo u abecedi sv. Jeronima« (tj. bosančici), st. 492, 500.
1040 *Gonzaga*, n. dj., 584.
1041 *Vinjalić*, Compendio, 453, ASV — Jedan primjerak Donatove latinske početnice (15 x 9,5 cm; str. 72) posjeduje Knjižnica franj. samostana u Makarskoj (br. 3770), koji je uvezan zajedno sa sličnom knjižicom Gvarina Veroneškoga »Regulae grammaticae«, Treviso, 1639, str. 48.

(»speculativa«) *u Italiju.*[1042] *1623. na studijama* u Italiji i Ugarskoj bosanska je provincija imala svega *54 franjevca.*[1043]

U inozemstvu bi naši franjevci među ostalim naučili i *strane jezike* tako da je kasnije *fra Stipan Margitić* negdje s ponosom zabilježio: »U nas u Bosni neima redovnika aliti uba malo, koji ne umiju *tri ali četiri jezika* najmanje«.[1044]

Bilo je studenata, koji su pokazivali slab uspjeh, pa je 1644. starješinstvo bilo prisiljeno među ostalim zaključiti: »da se ne šalju fratri injoranti u Italiju . . . , zašto se vidilo, da su taki malo profita učinili u nauku«.[1045]

Nakon studija mladi bi se franjevci *rado vraćali* iz velikoga tuđeg svijeta u svoj siromašni i zarobljeni zavičaj, da budu učitelji i tješitelji svoga potlačenoga puka, a to je naročito zadivljavalo pohoditelje (vizitatore) iz inozemstva.

II. BISKUPSKA OSNOVNA ŠKOLA U MAKARSKOJ 1666—1672.

Makarski je *biskup Lišnjić* u spomenutome izvještaju Propagandi 1666. među ostalim istakao, kako bi bilo vrlo potrebno u njegovoj biskupiji osnovati školu, u kojoj bi mladost, željna znanja, naučila ne samo čitati i pisati, nego i bolje poznavati istine svoje vjere.

Dne *27. III. 1666. Propaganda* je naredila biskupu, neka u tu svrhu nađe *učitelje,* kojima je odredila *25 škuda*[1046] godišnje plaće za svakoga. Sama je kongregacija istodobno Lišnjiću preporučila za učitelje nove škole u Makarskoj svoja dva »alumna« — svećenika: *don Petra Božanića,* splitske biskupije, i *don Stipana Čikeša* iz Jelse. Međutim su oba Propagandina kandidata odbila ponudu, jer da s plaćom od 25 škuda godišnje ne bi mogli živjeti.

Da ne propadne tako plemenit pothvat, biskup se Lišnjić — uza sve što je bjesnio kandijski rat — obratio franjevcima. Ovi su se odazvali i tako je već *krajem 1666. škola bila osnovana u Makarskoj.* Prvi je *učitelj* bio *fra Pavao iz Zagvozda,* koji je neprekidne tri godine vršio dužnost. Njega je naslijedio *fra Petar Vuković,* koji se u toj službi nalazio i 16. III. 1672. Nemamo podataka o mjestu, gdje se škola držala, kao ni o broju đaka. Bez sumnje su školi služile prostorije makarskoga samostana. Školu su pohađala *samo muška djeca,* koja su učila: čitanje, pisanje, kršćanski nauk i gramatiku.

1672. g. Lišnjić šalje Propagandi među ostalim i *izvještaj o školi,* te upozoruje istu kongregaciju, kako je po njezinu naređenju škola osnovana i dje-

---

[1042] STARINE, XXIII, 17, 19.
[1043] Scritt. rif., (v.b. 1035), f. 16; ACTA OFM, 1900, 83.
[1044] *Jelenić,* Kulturni pokret bosanskih i hercegovačkih Hrvata, SERAFINSKI PERIVOJ, Sar., 1909, 71.
[1045] NR, 1928, 61.
[1046] »*Škuda*« — francuski sredovječni zlatni novac (l'écu d'or), koji se od 1528. g. kovao i u Veneciji, a kolao je i u Dubrovniku (ENC. L Z, 7, 299).

luje već pet godina, a ona još nije poslala nikakvu plaću za učitelje. Biskup moli Propagandu da što prije pošalje 125 škuda, da se može platiti učiteljev trud za proteklih pet godina i da škola može dalje raditi. Molbi je priloženo svjedočanstvo makarskoga gvardijana Nimičića i spomenutih dvaju učitelja o osnutku i radu škole pod datumom 16. III. 1672.

Kada su *kardinali na sjednici* 21. XI. 1672. pretresali izvještaj biskupa Lišnjića, tada je tajnik kongregacije izjavio, da je na molbu makarskoga biskupa na sjednici 11. II. 1666. zaista bilo odlučeno, neka makarski biskup nađe učitelja za plaću od 25 škuda, ali da poslije toga nije došla nikakva obavijest o tome, da li je škola bila zaista osnovana, te tko je sve bio učitelj i kakav je bio uspjeh u nauku. Na temelju tajnikove izjave kardinali su zaključili, da se od bosanskoga provincijala traži obavještenje, da li su zaista i od kojega vremena spomenuti franjevci vršili dužnost učitelja, te da li su za to dobili kakvu plaću.[1047]

Nemamo nikakvih daljnih podataka o toj biskupskoj školi u Makarskoj, koja je bila osnovana po nalogu Kongregacije de propaganda fide i koja je djelovala punih *pet godina, 1666-1672,* i to po svoj prilici u prostorijama franjevačkoga samostana.

To bi bila *prva poznata vanjska škola u Makarskoj,* koja je djelovala nezavisno od stare samostanske škole, a koja je u prvome redu služila za odgoj podmlatka svjetovnoga klera makarske biskupije.

III. SAMOSTANSKE KNJIŽNICE I ARHIVI

Premda se na B-n. području u doba turske vladavine ne spominju izričito ni knjižnice ni arhivi u našim samostanima, ipak se o njima može govoriti, jer su bez ikakve sumnje svi naši samostani već od svoga postanka posjedovali neke knjige i spise, koji su im bili potrebiti za njihov dušobrižnički i prosvjetni rad, jer: »Bez alata nema zanata!«

1. Knjižnice

Dakako, da su te knjižnice bile veoma *skromne,* kako je to odgovaralo onome dobu i prilikama. Ukoliko naši tadašnji mali samostani nisu imali *posebne prostorije,* određene za čuvanje knjiga, onda su se knjige čuvale obično *u sakristijama.*

Posebna prostorija, određena isključivo za biblioteku, prvi se put na našemu području spominje tek poslije oslobođenja od Turaka, i to *u Makarskoj,* gdje je oko 1690. *fra Frane Radić-Budalić* (†1717) proširio samostan-

[1047] L 2, 515—517.

sku crkvu kapelom sv. Ante i nad njom kasnije podigao »prekrasni prostor za knjižnicu sa svim, što je za nju potrebito i pribavio mnogo korisnih i vrijednih knjiga.«[1048] Taj je *»prekrasni prostor«* obuhvatao samo 22 m², pa onda možemo zamisliti, koliki su prostor mogle obuhvatati knjižnice u još tješnjim samostanićima u doba turskoga ropstva!

Tragajući za *ostacima bibliotečnoga fonda* naša četiri samostana iz turskoga doba ustanovio sam slijedeće:

Franjevci su za samostansku *knjižnicu u Makarskoj* 1657. g., dakle u doba kandijskoga rata, nakon privremene obnove samostana poslije njegova paljenja sa strane Turaka, za svoju knjižnicu pribavili djelo *Mavra Orbinija »Il regno degli Slavi«*, što je izišlo u *Pesaro* (Italija) 1601. g.[1049]

Samostanska *knjižnica u Zaostrogu* u prvoj polovici 17. st. među ostalim je posjedovala i slijedeće knjige: *»Summa »Angelica«* (Mleci, 1582), Bullocovu *»Oeconomia Concordantiarum S. S.«* (Mleci, 1585) i *»Vite dei Santi Padri«*. Prve su dvije knjige pribavili braća Kačići: fra Luka i fra Bartul, a treću fra Augustin Kuluzović iz Brista, biskupov tajnik,[1050] Istodobno je zaostroškome samostanu pripadala do danas sačuvana rijetka knjiga *»Pistule i evanyelya po sfe godischie harvatschim yazikom stumacena«* (»Bnetci«, 1586), na kojoj je njezin nabavljač, koga oko 1645. spominju turski spisi, bosančicom zabilježio: »Ovo je *šćavet fra Ludovika* — knige koih ie kupio — knige moie koie kupih vele drago.«[1051]

U *knjižnici živogoškoga samostana* danas ima preko 30 knjiga iz 16. st. Između njih su pripadali samostanu po svoj prilici već u tursko doba *tri različita »sacerdotala«*,[1052] te djelo dominikanca *Medine B. »Breve instruttione de confessori«* (Mleci, 1587) s potpisom fra Marijana Lerotića, koji je bio gvardijan Živogošća 1872; tu je i *Marulićev »Evangelistarium«* (Mleci, 1516), premda se ne može dokazati da je pripadao samostanskoj knjižnici već u tursko doba.

Samostanu na otoku *Prološkoga blata* pripadale su slijedeće knjige, koje se danas čuvaju u knjižnici omiškoga samostana: *Cellarius J.*, Nizolius sive thesaurus ciceronianus (Lion, 1584);[1053] *De Gislandis A.*, Opus aureum (Mleci, 1598);[1054] *Momigno E., OFM*, Direttorio de superiori (Mleci, 1659);[1055]

[1048] *Gudelj Š.*, Le memorie archiviali, 26, AS I (v. gore II. pogl., b 701).

[1049] Knjižnica sam. Makarska, br. 1039; na tome primjerku na pet mjesta piše crnilom, da pripada makarskome samostanu, a na prvome stoji: »Conventus Sanctae Mariae de Macarsca 1657«!

[1050] V. potpise na dotičnim knjigama: »Ad usum fis Lucae Cacich eiusque fris Bartolomei necnon Loci Zaostrog«; »Fra Augustin Kuluzovich iz Brista sluga prisvitloga gospodina fra Bartula Chacicha biscupa Macharscoga«. (*Jurišić K.*, Tri nova priloga bio-bibliografiji fra Andrije Kačića Miošića, GRAĐA ZA POVIJEST KNJIŽEVNOSTI HRVATSKE, 27, JAZU, Zgb, 9, b 9.).

[1051] T Z 256, 265. — Knjižnica samostana Zaostrog nema kataloga, a od potresa 1962. bila je nepristupačna; 1971. smještena je u nove prostorije.

[1052] *Liber sacerdotalis*, Venetiis, 1525, s bosaničkim bilješkama: »U Svetomu Križu . . . neka se zna«; *Sacerdotale*, Venetiis, 1567, s duljim bosaničkim bilješkama iz turskoga doba; *Sacerdotale . . . Sancte Romane Ecclesiae*, s bosaničkom bilješkom: »Ovo je šacerdota Svetoga Križa da se nima niko u nj pačati«. Knjižnica samostana u Živogošću čeka na svoje uređenje.

[1053] Na knjizi bilješka: »Pertinet ad conventum s. Francisci Imothe«, a nabavio ju je 1680. (1686?) bibliofil Šurković.

[1054] Bilješka: »Pertinent ad Con. Imotthe«; drugom rukom: »modo Alminii existentis«.

[1055] Bilješka: »Ad simpl. usum et commoditatem familie Imottensis«, te drugom rukom: »nunc Alminii S.P.N.F. Contus 1716«.

Tamburini T., Explicatio Decalogi (Mleci, 1680) s potpisom fra Matije (Juranovića), te »*Secerdotale*« s bilješkom: »Ad comoditatem et usum famile con(ven)tus S. Franc. Imotte Anno 1680«.

Iz sačuvanih bilježaka vidi se da su za imotski samostan nabavljali knjige poznati franjevci: Juranović, Vrljić i fra Filip Surković.

Navedene knjige tek su neznatni *ostatak* nekoć daleko većega knjižnič- koga fonda, kojim su se služili naši franjevci 16. i 17. st. U tome su fondu bez sumnje bila zastupana i djela suvremenih *domaćih pisaca*, a u prvome redu *franjevaca:* Ivana Bandulovića (?—?) Frane Glavinića (1582—1652), Ivana Ančića (oko 1600—1685), Mije Radnića (?—1707), Stipana Matijevića (?—1714), Pavla Papića (?—?), Pavla Posilovića (oko 1600—1658) i nadasve Matije Divkovića (1563—1631).[1056]

2. Arhivi

Što se tiče samostanskih arhiva našega područja u tursko doba za njih imamo mnogo određenije podatke negoli za knjižnice, naročito u pitanju njihovih početaka. Premda je svaki od naša četiri samostana kroz svoju dugu povijest bio nejedamput pljačkan, rušen ili paljen, pa su u tim nesrećama mnogi dragocjeni spisi 16. i 17. st. zauvijek propali, ipak su se toliki drugi, naročito turski, dokumenti sačuvali sve do danas tako da lakše možemo pratiti redoslijed arhivskoga nego li knjižničkoga fonda tih samostana. Značajno je da *povijest* svih *četiriju naših samostana počinje* upravo na temelju *turskih dokumenata*, koje su franjevci za skupe pare pribavljali i mnogo ih brižnije čuvali negoli spise kršćanskoga podrijetla, jer su im turski spisi služili kao jedno od sredstava obrane pred turskim silnicima.

Arhiv zaostroškoga samostana počinje s hudžetom drinskoga kadije Hamze *1494. g.*, koji nam je sačuvan u suvremenom prijepisu Alije ,emina majdana bosanskoga live.[1057] Taj hudžet spominje još starije dokumente, ali nam se oni nisu sačuvali. Glavni dio starijega zaostroškoga arhiva sačinjavaju *turski spisi*, kojih ima svega *457 komada.*[1058] Dokumenti *kršćanskoga porijekla* iz 16. st. veoma su *rijetki* i, — ukoliko ih ima — većinom su sačuvani u prijepisima. *Značajna godina* u životu naših arhiva jest *1622. g.*, kada su samostani po naređenju *provincijala Kačića* počeli pisati *imovnike* pokretnih i nepokretnih predmeta. Tako nam je sačuvan imovnik zaostroškoga samostana od 10. VI. 1622.[1059]

[1056] *Jelenić*, Kultura, I, 224 sl.; v. Ančić, Bandulović, Divković, Glavinić u ENCIKLOPEDIJI JUGOSLAVIJE.

[1057] T Z 5. (Prilozi I, 1; sl. 54).

[1058] *Bajraktarević S.*, Izvještaj o proučavanju turskih dokumenata u franjevačkome samostanu u Makarskoj 1952. god., LJETOPIS JA, Zgb, 1952, 12.

[1059] Lib. arch., 21, ASZ. (V. gore b 847).

Arhiv makarskoga samostana također počinje turskim spisima ,i to originalnim hudžetom fočanskoga kadije Muhameda, izdatim između 9—19. IV. *1502.*[1060] Međutim i taj dokumenat pretpostavlja stariji carski hućum, koji nam se nije sačuvalo. Inače makarski samostanski arhiv posjeduje *369 turskih spisa.*[1061] Od kršćanskih dokumenata spomenut ćemo: ugovor od 9. VII. *1585.* između Hvaranina Ivana Pribanića i makarskoga samostana, pisan talijanskim jezikom, osim potpisa gvardijana Filipovića bosančicom;[1062] *imovnik* gvardijana Stipančića iz 1622. i *Libretin* fra Pavla Šilobadovića, koji je bosančicom opisao događaje od 1662. do 1686. (Sl. 45).

Ostaci arhivskoga fonda nekadašnjega samostana na otoku *Prološkoga blata* sačuvani su ponajviše u *arhivu omiškoga samostana.* Među tim spisima najstariji je temesuk hercegovačkoga sandžak-bega (?) Jusufa, izdat između 7—16. X. *1574.* redovnicima u Kamen-mostu.[1063] I taj dokumenat spominje potvrde ranijih sandžakbegova imotskim franjevcima, koje su se izgubile. Tako je arhiv imotskoga samostana u Omišu stariji od samoga samostana na Otoku, koji je — kako smo vidjeli — osnovan oko 1600. g. Uza sve to što je prološki samostan imao goru sudbinu od ostalih naših samostana, ipak je i on sačuvao lijepi broj turskih spisa iz svojih najtežih dana. Jedan dio imotskih spisa nalazi se *u arhivu makarskoga samostana,* kamo su dospjeli vjerojatno u doba bježanja imotskih fratara u Primorje. *Arhiv samostana u Živogošću* počinje hrvatskim bosaničkim spisom, koji sadrži poznatu *darovnicu Živogošćana* samostanu od *9. XII. 1628.*[1064] Međutim je samo drugi njegov list originalan, dok je prvi očito kasniji prijepis. Od *tuskih spisa* danas u arhivu ima samo *osam komada,* i to iz doba poslije kandijskoga rata od 1672. do 1684. Prema turskome spisu Ž 4 od 19. VI. 1676. živogoški je samostan posjedovao neke turske spise iz doba prije kandijskoga rata, ali nam se oni nisu sačuvali. Tri turska spisa, koja se isključivo odnose na samostan pod selom Živogošćem iz doba prije kandijskoga rata (1625, 1626 i 1627. g.), nalaze se u arhivu *samostana u Makarskoj,* a da se ne zna, kada su i kako tamo dospjela.

Spomenuti arhivi naših četiriju samostana imaju osobitu *vrijednost,* jer su to skoro *jedini arhivi na* B-n. području, koji sadržavaju građu iz doba turske vladavine. Oni su naročito značajni za crkvenu i franjevačku povijest jer nam donose prve pouzdane vijesti o životu i radu navedenih samostana. Gledani današnjim očima ti arhivi ,osnovani u doba turske vladavine, imaju posebno *kulturno značenje.*

1060 T M I—1, (Prilozi I, 3; sl. 57).
1061 V. b 1058.
1062 Cod. D, (Carte delle case e livelli), 68—70, ASM.
1063 T O 1 (V. Prilozi I, 4).
1064 Najstariji spisi, 1, ASŽ, (Prilozi I, 7; sl. 49).

IV. ZNANOST, KNJIŽEVNOST I UMJETNOST

Dok je B-n. područje u kasnijim stoljećima dalo veliki broj književnika i znanstvenih radnika,[1065] dotle nam iz doba turske vladavine s istoga područja nije poznat *niti jedan pisac* koji bi bio objelodanio neko svoje djelo. To ipak ne znači da tu i tada nije bilo ljudi koji su se bavili znanošću i lijepom knjigom. O tome najbolje svjedoči *Hrvatska kronika,* koja je nađena upravo na tome području u prvim desetljećima turske vladavine.[1066] Što se, pak, tiče likovnih umjetnosti, treba naglasiti da nas sačuvani ostaci graditeljstva i slikarsktva iz turske epohe, npr., u franjevačkome samostanu u Makarskoj, i danas zadivljuju svojom ljepotom.

1. Znanost

Koliko su to prilike dopuštale, znanost se njegovala u *samostanima* i bogatijim *plemićkim kućama.* Tako npr., spomenuti pohoditelj bosanske provincije *fra Pavao Rovinjanin* govoreći o samostanskoj školi u Živogošću posebno ističe, da je ta provincija tako puna vrijednih ljudi, da ne prođe dana, a da se među braćom ne povede i ne pretrese kakvo znanstveno pitanje.[1067] Ta su se pitanja, dakako, u prvome redu kretala u okviru njihove struke, tj. bogoslovije i filozofije.

Ako bismo tražili *po imenu* stručnjake u pojedinim granama bogoslovne i filozofske znanosti s našega područja u 16. i 17. st., onda možemo spomenuti samo slijedeće, o kojima su nam se sačuvale u tome pogledu slučajne bilješke, a to su: *biblicist fra Bartul Kačić,* makarski biskup, o kome smo već opširnije govorili;[1068] *pravnik fra Andrija Ećimović,* koji je 1708. s katedre kanonskoga prava došao na čelo bosanske provincije[1069] i *teolog fra Filip Šurković,* također Imoćanin, poznati *bibliofil,* koji je malo prije oslobođenja svoga zavičaja postao također bosanski provincijal.[1070]

Fra Bartulovo gore spomenuto *»Razmatranje o Adamu«,* koje je zajedno s autobiografskim uspomenama, vezanim za isto razmatranje, 1914. objelodanio P. Kolendić kao »odraz narječja Makarskoga primorja u doba Gundulićevo«,[1071] jedini je originalni poznati bogoslovski spis, koji je nastao na našemu području u doba turske vladavine.

U arhivu živogoškoga samostana čuva se rukopisna knjiga od 222 numerirana lista pod naslovom »*Tractatus de peccatis*«. Prema bilješci na kraju

---

1065 *Ravlić* je od 18. do 20. st. (1934. g.) nabrojio 25 »znamenitijih pisaca« (Makarska i njeno Primorje, 187—198); *Lulić,* Compendio, 96—99.

1066 *Mošin V. — Mencinger S. — Štefanić V.,* Ljetopis popa Dukljanina, MH, Zgb, 1950; *Jurišić,* Stariji hrvatski natpisi, 92.

1067 STARINE, XXIII, 19.

1068 V. I. pogl., str. 61—65, posebno b 384.

1069 STARINE, XXII, 55.

1070 *Božitković,* Kritički ispit, 126, 129. — Na mnogim knjigama sam. biblioteke u Omišu fra F. Šurković je zabilježio svoje ime.

1071 GODIŠNJICA ČUPIĆA, 33, 242—247.

knjige rukopis je dovršen 18. VIII. 1674. U uvodu nepoznati auktor ističe, da će u razlaganju svoje moralke slijediti stope u prvome redu franjevačkoga mislioca *Ivana Duns Skota* (1266—1308) i njegove škole. Knjiga je po svoj prilici bila školski udžbenik nekoga mladoga živogoškoga franjevca, koji je on vjerojatno prepisao od svoga profesora, dok je bio u inozemstvu na studijama. U svakome slučaju djelo svjedoči, da su naši franjevci u to doba kao i uvijek u slobodnim filozofskim i teološkim pitanjima zastupali *skotističke teze.*

Osim toga ovdje ćemo istaknuti *tri poznata hrvatska djela,* koja nam danas služe kao dragocjen izvor pravne i povijesne znanosti, a u bliskoj su vezi s franjevcima. To je već poznati *»Libretin«* ili kronika o borbama između Turaka i kršćana, koje je od 1662. do 1686. bilježio primorski župnik *fra Pavao Šilobadović;*[1072] zatim *»Statut Primorske lige«,* koji je nastao u 16. ili 17. st. pod utjecajem franjevaca i sačuvan u njihovu samostanu Zaostrogu,[1073] i *»Hrvatska kronika«,* koju doduše franjevci nisu ni napisali ,niti se kod njih našla, ali je nađena oko 1510. g. na području, na kojemu su oni bili već udarili čvrste stope svoga duhovnoga i kulturnoga djelovanja — u Igranima,[1074] tj. po sredini između njihova dva samostana Makarske i Zaostroga.

2. Književnost

Kao što smo vidjeli, da su stari franjevci našega područja koliko-toliko njegovali znanost, tako je sigurno, da su se oni prema svojim prilikama barem prigodno bavili i lijepom knjigom, te i sami pokušavali nešto ostaviti bilo u prozi, bilo u stihovima.

O tome nam najbolje svjedoče nedavno otkriveni *stihovi,* u četiri dvanaesterca 1612. g. latinicom uklesani u spomen-ploču posvete nove crkve sv. Ivana *u Makru,* koju je bio sagradio mještanin *fra Pavao Jakić od plemena Kačić.* Ti stihovi riješeni današnjim pravopisom glase kako slijedi:

JAKIĆA FRA PAVAL IMENOM SE ZOVE,
KOGA POŠTEN GLAS JOŠĆE SVUDA SLOVE.
DI GODI DOHODI SVUDA CRIKVE GRADI,
A NA SLAVU BOŽJU SVE UNESTO TRATI.[1075]

Nepoznati je autor, bez sumnje franjevac (možda i sam Jakić!) — sudeći prema stihovima — bio prilično upućen u našu staru hrvatsku umjetnu poeziju, kada je u stvaranju ta četiri dvanaesterca upotrijebio i rječnik i

---

1072 V. uvod, str. 23, b 185.
1073 V. str. 165—167, b 1012, 1013.
1074 V. gore b 1066.
1075 *Jurišić,* Stariji hrv. natpisi, 104—109, sl. 13. — V. Prilozi, II, 1.

tehniku oca stare hrvatske umjetne poezije *Marka Marulića*[1076] i korčulanskoga vlastelina *Ivana Vidali-ja*, koji je nekoliko desetljeća prije naših stihova pjevao u slavu Dubrovnika:

> . . . »svuda ga jes puna slava, svud on *slove*,
> hrvatskih ter kruna gradov se svih *zove.*«[1077]

Stihovi s makarske ploče jesu *prvi poznati pokušaj literarnoga stvaranja* u kraju koji je kasnije dao Kačića i Pavlinovića. Oni ujedno svjedoče o kulturnoj razini tadašnjih franjevaca B-n. područja i njihovoj povezanosti s tadašnjim kulturnim središtima u jadranskoj Hrvatskoj (Split, Hvar, Dubrovnik), premda su se jedni i drugi nalazili u tri različite, i to često neprijateljske države.

Osim toga, ta četiri navedena franjevačka stara hrvatska stiha jesu također neposredni dokaz, da su naši franjevci 16. i 17. st. njegovali i jednostavniju i lakšu *narodnu pjesmu.* Kraj, koji je dao Kačića (1704—1760), morao je dati mnogo više i mnogo starijih prethodnika negoli su to bili *fra Filip Grabovac* (1697—1749) i *fra Lovre Sitović* (1682—1729), koji su s više ili manje uspjeha pjevali u narodnim desetercima. Sedamnaesto stoljeće, doba bezbrojnih junačkih podviga, a i poraza naših ljudi u okršajima s Turcima, ujedno je doba najvećega cvata narodne pjesme na B-n. području. Najvjerojatnije je u tome stoljeću i upravo na tome području nastala najljepša i najpoznatija hrvatska narodna pjesma *Hasan-aginica.*[1078] U vezi s dosada nerješenim, a možda i nerješivim pitanjem, tko je njezin auktor, ovdje bih htio natuknuti pretpostavku, koju sam prvi put čuo od pokojnoga literarnoga historika i književnika dra fra Gašpara Bujasa (1906—1963), da je *Hasanaginicu vjerojatno spjevao neki naš franjevac.*

Obzirom na *činjenice,* da su u doba turske vladavine biokovsko-neretvanski franjevci bili jedina narodna inteligencija, da su oni ujedno tada bili s narodom povezani više negoli ikada, da su kao podanici, intelektualci i liječnici imali tješnje veze i s tadašnjim muslimanskim življem, a uz to da su se bavili i narodnom pjesmom, ja sam također sklon mišljenju, da je *Hasanaginicu spjevao jedan od biokovsko-neretvanskih franjevaca 17. st.*, te bi on bio dalji nepoznati preteča naših poznatih franjevačkih narodnih pjesnika Sitovića, Grabovca i Kačića.

Navedenoj pretpostavci služe u prilog slijedeći podaci, sačuvani u franjevačkim arhivima istoga područja: franjevac Šilobadović je u svome *Libretinu* zabilježio, da je *Hasanaga (Arapović)*, za koga je A. Ujević utvrdio,

---

1076 »Unesto« (latinski honeste — pošteno, časno) susrećemo kod Marulića (STARI PISCI HRVATSKI, I, JA, 118).

1077 *Kombol M.*, Povijest hrvatske književnosti do narodnog preporoda,² MH, Zgb, 1961, 61.

1078 *»Hasanaginicu«* prvi objavio i na talijanski preveo *Alberto Fortis* (Viaggio in Dalmazia, I, Venezia, 1774, 97—105). O njenom podrijetlu v.: *Delalle A.*, Fortisove veze s Dalmacijom, NOVO DOBA, XVII/1934, br. 77, 15—16; *Ujević A.*, Gdje je nastala »Hasanaginica«, SLOBODNA DALMACIJA, br. 6240, Split, 17. III. 1965, 4; repliku *Pušić I.*, Gdje je nastala »Hasanaginica«, SL. DALM., br. 6246, 24. III. 1965, 5.

da je bio *muž Hasanaginičin,*[1079] poginuo u borbi s kršćanskim ustanicima 17. III. 1669. u okolici Zadvarja pod kulom Poletnicom.[1080] Među *turskim spisima* makarskoga samostana nalazi se jedan nedatiran, ali svakako iz sredine 17. st., odnosno iz doba kandijskoga rata. U tome spisu age grada Imotskoga pišu nekome prijatelju također vojnome zapovjedniku, da neka nitko ne pravi smetnja na putu *fra Luki, koji je poslan da liječi* Hasan-agu.[1081] Vjerojatno se tu radi o *Hasan-agi Arapoviću,* koji je vladao s nekoliko sela Imotske krajine i u toku kandijskoga rata bio *teško ranjen u Biokovu.*[1082]

Sigurno je, da je Hasan-agin slučaj — kako ga opisuje narodna pjesma — morao dobro poznavati auktor pjesme, kao i to da onako lijepu, skladnu, jezgrovitu pjesmu nije mogao spjevati ni običan seljak, ni visoki intelektualac, nego srednje naobražen narodni čovjek, a to je u prvome redu bio ondašnji naš franjevac. Da nije možda bio to sam *fra Luka,* koji je bio pozvan da liječi Hasan-agu bilo od rana, bilo od nervoze, koju je dobio u doba obiteljske krize? Ili neki fra Lukin redovnički subrat, kome je Hasan-agin liječnik ispričao fabulu?

3. Umjetnost

Već je Jelenić utvrdio, da su se u franjevačkim samostanima uže Bosne u 16. i 17. st. njegovale skoro sve grane umjetnosti: od graditeljstva do slikarstva i glazbe.[1083] To isto možemo ustvrditi i za djelovanje franjevaca na B-n. području, i to u većoj mjeri, jer su ovi bili mnogo bliže kulturnim utjecajima koliko Apeninskoga poluotoka, toliko i naših dalmatinskih komuna. Nažalost, mnogo je predmeta te kulturno-umjetničke baštine ovdje propalo, ali ono malo što je od nje ostalo svjedoči ne samo o finom ukusu majstora nego i njihovih naručitelja, tj. u prvome redu tadašnjih naših franjevaca.

a) Graditeljstvo

Ta glavna grana likovne umjetnosti i u našemu slučaju nosi prednost. Ono malo, što su naši stari mogli sagraditi u doba turskoga ropstva, lijepo su sagradili. To se vidi po rijetko sačuvanim zgradama iz toga doba, naročito u *Makarskoj* i *Zagvozdu.*

Stara samostanska crkva i stari *samostan s klaustrom u Makarskoj,* koji su uglavnome sačuvali oblik kakav su dobili prije 1684. g., svojom uistinu

---

1079 *Ujević,* Imotska krajina, 81.
1080 STARINE, XXI, 107.
1081 T M III—79.
1082 *Ujević,* n. dj., 81.
1083 *Jelenić,* Kultura, I, 242—256.

franjevačkom jednostavnošću, rustičnom ljepotom i nekom iskrenošću linija neobično se nameću oku posjetioca. To jednostavno kameno zdanje *najveći je i najljepši sačuvani objekt* naše domaće arhitekture B-n. područja iz doba turske vladavine.

Vidjeli smo, da je *samostan u Zaostrogu* oko 1640. bio najljepši od svih samostana Bosne Srebrene, ali nam se od njega nažalost *ništa nije sačuvalo* tako da danas ne znamo ni za njegov tlocrt, ni za vanjski mu izgled. Slično je i sa samostanom u *Živogošću*, dok smo za *samostan na Otoku* Prološkog blata na osnovi njegovih ruševina uspjeli ustanoviti njegov makar približni *tlocrt*, čije je longitudinalni oblik — bez karakterističnoga klaustra! — bio uvjetovan položajem tla, što se našao između sjeverozapadne padine maloga otočića i jezerske vode. (Sl. 25—27)

Ruševine *samostanića na Osinju* svjedoče koliko o siromaštvu i nevoljama u kojima je podignut ili obnovljen, toliko i o ukusu njegovih graditelja. (Sl. 18—20)

Mnogo je više sačuvanih *crkava* iz doba turske vladavine na našemu području. To su u prvome redu sve tri crkve u *Zagvozdu* (Svi Sveti, Sv. Križ i Sv. Marija), zatim Sv. Mihovil u *Rašćanima* i Sv. Bara Stara u *Zaostrogu*. Sve su te crkve građene u 17. st. s kamenitim svodom i pločnim krovom. Između njih se jednostavnošću i ljepotom ističe *crkvica Svih Svetih u Zagvozdu* (duga 7,96 m, široka 5,31 m) s eksedrom i jednim oltarićem. Crkvica je iznutra ukrašena s 12 posvetnih križeva, a izvana s pločom od pet uklesanih križeva i s nekoliko bosaničkih natpisa. *Glavni natpis*, koji je dosada bio poznat,[1084] ali pogrešno i po sadržaju i po datiranju, *u latiničkoj* transkipciji glasi ovako:

MI . FRA PAVA . POSILOV
IĆ . IZ GLAMOČA . BISKUP
SKRADINSKI POSVETI CARKV
U I OTAR . OVI. NA POŠTENIE
SVIH . SVETIH. I POSVETIL
IŠTA . POSTAVI . SV(E)TIH MU
Č(E)NIKAH . KAKO (J)E U OTARU
UPISANO . NA . *ČHMD.* (1644) SI
ČN(J)A . NA. *K.* (20).

Crkvu je ,dakle, posvetio poznati *biskup-pisac fra Pavao Posilović 1644. g. na dan Sv. Sebastijana* (20. I.). I danas nakon više od tri stoljeća u nedjelju poslije Sv. Sebastijana mnoštvo naroda dolazi k toj crkvi na službu Božju, iako možda ne zna zašto. One koji tada slave sv. Sebastijana *zovu*

[1084] *Kaer P.*, Di alcuni Massi Sepolcrali nel distretto d'Imotski, BULLETTINO, II, Split, 1879, 36—37; *Zlatović*, Franovci, 76; *Kolendić P.*, Fra Pavao Posilović i njegovo »Naslađenje«, RAD 206, Zgb, 1915, 176; *Katić L.*, Stećci u Imotskoj krajini, STAROHRVATSKA PROSVJETA, serija III, 1954, 150. — (Sl. 42).

»sebastijanci«. Na malome zvoničiću na preslicu ima dva kraća bosanička natpisa, od kojih jedan glasi: »NA POŠET- ENE SVI- SVETI«.[1085]

Mnoge su crkve, koje su građene u tursko doba, kasnije porušene i zamijenjene novim građevinama, dok za neke nije lako utvrditi, da li su sagrađene u tursko doba ili nešto ranije, kao, npr., *Sv. Roko* u Bastu.

b) P l a s t i k a

Sudeći po onome što nam je ostalo od plastike ona je zaista veoma *siromašna*. Međutim se ipak o njoj može govoriti, ali moramo *razlikovati domaće od uvoznih stvari.*

Među *uvozne* predmete treba svakako ubrojiti *Veliko propeće* od drva, nabavljeno za vrijeme makarskog gvardijana Ribarovića[1086] (1675—1678), koje je do 1945. bilo na jednome od pobočnih oltara stare franj. crkve u Makarskoj. Tokom vremena mnogi su kiparski radovi propali, dok su se neki sačuvali, kao npr. *Gospina »štatua«*, koja je oko 1626. bila pribavljena za crkvu sv. Mihovila u Vrhdolu (Rašćanima), gdje se i danas nalazi.[1087]

Domaća je *plastika* ograničena skoro jedino na izradbu *nadgrobnih ploča, natpisa* i gjekojega primjerka crkvenoga *posuđa*. Među tim predmetima ističe se u prvome redu *nadgrobna ploča biskupa Lišnjića* († 1686) u Makarskoj, na kojoj su osim natpisa uklesani: biskupov grb, mitra i pastoral.[1088] Susjedna *ploča biskupa fra Petra* († 1660. ili 1661.) odaje boljega majstora, ali je njena ornamentika skoro sva uništena od bezbrojnih nogu što su prošle preko nje!

Od ostalih kamenitih natpisa ističu se: *zaostroški prag i drašnička ploča.* Prag-nadvratnik na samostanskoj crkvi u *Zaostrogu* sadržava majstorski klesani bosanički natpis o posveti crkve 1589, koji glasi:

OVU. CR'KVU. POSVETI. GOSPODIN'. FRANCEŠ'KO. BALIČEVIĆ'. BIS'KUP'. BOS'NE. POŽEGE. I BIOGRADA. NA POČTENJE. SVETE. GOS'POJE. PROSIN'CA. NA. I. (8). GODIŠTA. GOS'PODNJIH, Č.E.P.F. (1589) 8. dicembre 1589[1089]

Drašnička ploča, koja govori o prolasku Hercega Stjepana 1466. g. prema Dubrovniku, s obzirom na oblik latiničkih slova po svoj prilici je klesana oko 1600. g. za vrijeme fra Pavla Jakića. Na njoj su osim natpisa, te Kristova i Marijina monograma prikazani također latinski križ i pod njim primitivni obrisi ljudske glave.[1090] (Sl. 7)

Ostaci *crkvenoga posuđa* veoma su rijetki. Među tim se ističe mala *srebrena kutija* za sveta ulja s filigranima i natpisom: »1642 (1672?) M.A.S. F:

[1085] Na crkvi izvana ima još nekoliko uklesanih slova i brojki, koje nisam uspio odgonetati, kada sam 1. IX. 1961, posjetio Zagvozd.
[1086] Libro E, 13, ASM.
[1087] Libro C, 32, ASM; *Jurišić*, Crkve, 137, 152, sl. 7.
[1088] *Kaer*, Makarska i Primorje, 35. — Vidi našu sl. 35.
[1089] *Jurišić*, Stariji hrvatski natpisi, 100—102, sl. 10.
[1090] N. dj., 119—122, sl. 27.

IVAN DESMANOVICH«. Kutija — bez sumnje rad naših domaćih majstora — čuva se u župnome uredu Otrić-Struge.[1091]

c) S l i k a r s t v o

Iz slikarske grane likovnih umjetnosti imamo više bilježaka, kako su franjevci u tursko doba nabavljali slike za svoje samostane i crkve, a sačuvalo nam se i *nekoliko vrijednih djela*, dok ih je većina tokom vremena, a osobito u kandijskome ratu, zauvijek propala.

Oko 1600. g. kapelan Vrhdola fra Mate Matić, djak fra Mate Ranjković i Toma Juričić išli su *»na more«*, tj. na područje Mletačke ili Dubrovačke republike, ili pak na Apeninski poluotok, i *za dvije* novosagrađene *vrhdolske crkve* kupili *tri slike:* sv. Mihovila, sv. Ivana i sv. Franje.[1092] Ne znamo za sudbinu tih slika kao ni za *druge dvije,* koje je oko 1618. za Zaostrog kupio gvardijan fra Tadija Jakić, i to »figure« sv. Jurja i Sudnjega dana, od kojih je svaka stajala po 60 talira.[1093] Slično je propao i makarski Sudnji dan, te oltarne slike: Gospina i Sv. Mihovila, koje je oko 1627. nabavio makarski gvardijan Dešković.[1094]

Više nam je djela sačuvano iz doba *nakon kandijskoga rata.* Među njima se ističu *dvije velike slike na platnu, kojima su makarski franjevci* ukrasili svoju malu crkvu u doba poslijeratne obnove. To su slijedeća dva umjetnička djela:

1. »UZNESENJE MARIJINO«, poliptih u pet polja (visina 410 cm, širina 345 cm), djelo nizozemskoga baroknog slikara *Petra de Coster-a,* koji je djelovao u Mlecima i sliku dovršio *1680. g.*[1095] Srednji i glavni dio poliptiha (187 x 410 cm) u gornjemu dijelu prikazuje Mariju, kako je anđeli nose na nebo, a u donjemu dijelu apostole kako čeznutljivo gledaju za njom. Lijeva pala (79 x 255 cm), prikazuje sv. Stjepana Prvomučenika, a desna (79 x 252 cm) sv. Lovru, đakona. Nad njima su manji trokuti, u kojima su prikazani: sv. Franjo u lijevome (79 x 145 cm) i sv. Klara u desnome trokutu (79 x 141 cm).

Za sliku su makarski franjevci bili unaprijed rezervirali *100 groša,*[1096] koje su u tu svrhu bili poklonili *darovatelji,* označeni na slici: *»Mattheus de Vexillis et Anna de Machar F.F.«.*

Na srednjoj pali među apostolima se ističe osebujni lik s crvenom haljinom i crnom kosom, jedini slikan en face. Možda je u tome liku Coster prikazao svoj *autoportret.*

[1091] LIST BISKUPIJE SPLITSKO-MAKARSKE, 1938, 55. — Župnik Burić 1964. g. učinio je za nas vjeran crtež.
[1092] *Kaer, Skematizam*, X.
[1093] Lib. arch., 55, ASZ.
[1094] Libro E, 16, ASM.
[1095] Slika je potpisana: »Pietro de Coster fecit 1680«.
[1096] Libro E, 27, ASM, gdje stoji zabilježeno bosančicom: »Još za ugovor rečenoga gvar(dijan)stva (tj. Ribarovića!) ostaje u manastiru groša sto 100, da se učini velika figura na veliki oltar«.

Costerov makarski poliptih, zapažen već u prošlome stoljeću,[1097] a *restauriran 1964. g.* u Institutu Jug. akademije za historijske i ekonomske nauke u Zadru (majstori: Marijo Kotlar i fra Vinko Fugošić), najvrednije je od tri sačuvana Costerova djela u našoj zemlji.[1098] (Sl. 32)

2. »*SUDNJI DAN*«, slika na platnu, mladenačko djelo mletačkoga slikara *Antonija Molinari-a* (oko 1665 — oko 1735), prvoga učitelja najpoznatijeg talijanskog baroknog slikara Piazzette. Auktorova signatura pri dnu slike otkrivena je tek 1964, kada je prigodom obnove stare crkve ta ogromna slika bila skinuta sa svoda, gdje je visjela od kraja 17. st.

Po svojim dimenzijama (540 x 290 cm) to je djelo jedno od najvećih u umjetničkom inventaru spomenika starog slikarstva na našoj obali. Slika prikazuje u gornjemu dijelu Krista u ulozi suca, kome s desne strane stoje sveci, a s lijeve svetice; donji dio na jednoj strani prikazuje uskrsnuće mrtvih iz grobova, a na drugoj osuđene u paklu. (Sl. 33)

Za sliku je pribavio novac *fra Lovre Batošić iz Vrhdola,* kako se to vidi iz natpisa na istoj slici, dok iz arhivskih bilježaka znamo, da je 1678. g. svota, rezervirana za sliku, iznosila *115 groša.*[1099]

Djelo nije datirano ,ali je sigurno da je nastalo između *1678. i 1684,* tj. prije negoli je prestala turska vlast u Makarskoj. To zaključujemo odatle, što je kod evanđeliste Marka *izostavljen* njegov *simbol lav* — bez sumnje zbog straha od Turaka, dok je kod svakoga od ostala tri evanđelista Molinari naslikao njegov odgovarajući simbol.[1100] Zaista je bio velik strah pred Turcima, koji su kroz nepunih 100 godina dvaput rušili ili palili makarsku crkvu i samostan!

Naš poznati stručnjak *dr Kruno Prijatelj,* koji je posljednjih godina s tim Molinarijevim ogromnim djelom upoznao našu domaću i stranu kulturnu javnost, ovako se o slici izrazio: »Autor ove slike pokazao je očito priličnu sposobnost u komponiranju ove goleme cjeline sa tako velikim brojem lica, te je uspio teološki zahtjev naručitelja povezati s uspjehom sa jasnom i logičnom, a u nekim detaljima čak i spontanom i ličnom kompozicionom zamisli«.[1101]

1097 KUKA, V, 323. — Dokle fra Ante Lulić nije pročitao ime auktora, držalo se da je to djelo Palme Mlađega (*isti*, Memorie, 37; BULLETTINO, 1883, 21—22); *Kaer*, Makarska, 39.

1098 Ostala Costerova djela kod nas: *Gospa sa svecima*, pala u župskoj crkvi u Grohotama na Šolti, i *Apoteoza sv. Ursule* u crkvi sv. Josipa u Kotoru (*Prijatelj K.*, Slike Pietera i Angela de Costera na našoj obali, PERISTIL, III, Zgb, 1960, 55—58, gdje o našoj slici auktor kaže: »Čitava slika odiše punim duhom baroka: patos i emfaza figura, pa grupiranje likova, izraziti svjetlosni kontrasti — sve su to elementi koji odaju pečat stila. Majstor i ovdje spaja u svom slikarskom govoru obje komponente koje sačinjavaju njegov stil: flandrijsku i venecijansku«.)

1099 Gvardijan Ribarović na kraju svoje trogodišnje službe 1678. g. zabilježio je i slijedeće (nastavak gornje b 1096): »I još ostaje *sto i petnaest groša*, da se učini *Judicio* na srid carkve, kojizih dobročinioca biće imena upisana na isti figurah«. (Libro E, 27, ASM). I drugi ondašnji gvardijani spominju »Judicio« (Šarić i Nimičić); v. navedeni rukopis, 24, 27!

1100 Tu je zanimljivost pisac otkrio 15. XI. 1964.

1101 *Prijatelj K.*, Molinarijev Posljednji sud iz stare franjevačke crkve u Makarskoj, HAUPTMANNOV ZBORNIK, SLOV. AKADEM., Ljubljana, 1966, 351; *isti*, Una grande tela del Molinari a Makarska in Dalmazia, ARTE VENETA, XIX, Venezia, 1965, 163—164. — Molinarijev PS je 1969. upisan u Registar pokretnih spomenika kulture (Regionalni zavod za zaštitu spom. kult. u Splitu, broj 24/86—1969).

Pri kraju turske vladavine *1683. g.* nabavljena je za crkvu sv. Ivana *u Makru* oltarna pala, na kojoj su prikazani: B. D. Marija, sv. Ivan Krstitelj, sv. Ante Padovanski i sv. Mihovil arkanđeo. Auktor je nepoznat. Može to lako biti neki domaći majstor, koji je također kasnije izradio još dvije oltarne pale: sv. Mihovila za crkvu istoga sveca u Velikom Brdu (1684), te sv. Ante za samostansku crkvu u Sumartinu (1686).[1102]

Od *zidnih slikarija* iz doba turske vladavine znamo samo za *ribe i lozu* na jednome dijelu stare samostanske crkve u Makarskoj, što je po svoj prilici rađeno prije 1572, a otkriveno tek 1964, a da nije stručno ocijenjeno.[1103]

Nije nam poznato ime ni jednoga franjevca za vrijeme turske vladavine na našemu području, koji bi se bavio slikarstvom,[1104] ali možemo pretpostaviti da je po svoj prilici bilo i takvih, koji su se okušali u slikarskoj ili kiparskoj vještini.

Sve što je dosada rečeno od prvoga do šestoga poglavlja pokazuje neobičnu izdržljivost biokovsko-neretvanskih franjevaca u doba turskoga ropstva u brizi da sačuvaju vjeru svome narodu i da mu koriste na bilo kojemu polju ljudskoga djelovanja.

[1102] U često citiranome »Libro« (ASM) ima i ova rečenica: »Figuru koju učini Jure Kordić 1« (str. 27). Iz Dnevnika fra Nikole Gojaka (1680—1772) saznajemo da god. »1681. Jure Korda učini figuru na . . . otaru S. Miovila« (Gojakov dnevnik, ASM, str. 217). Tu se radi o donatoru, a ne o auktoru slike. Držim da je to onaj isti Jure Kordić, koji se u turskim dokumentima spominje kao trgovac robljem (T M III—49), pa je valjda radi umirenja savjesti za samostansku crkvu u Makarskoj dao napraviti sliku sv. Mihovila »koji mjeri duše«.

[1103] Prigodom skidanja stare i postavljanja nove žbuke radnici su iznad trijumfalnoga luka apside oko donjega zatvorenoga prozorčića dne 21. VIII. 1964. naišli na slike dviju riba žućkaste boje i jedne grančice vinove loze s grozdom. Slike su istoga dana pokrivene novim malterom.

[1104] Na gore spomenutoj pali sv. Ante u Sumartinu stoji signatura: »1686 / F: SIMON RIBAREVIHG F. F.«. Iza toga su neki zaključili, da je dotični fratar Ribarović auktor slike (v. BRAČKI ZBORNIK, IV, 225), ali on je samo dao sliku napraviti (fieri fecit).

DRUGI DIO

TURCI PREMA CRKVI

I. poglavlje

PRAVNI POLOŽAJ CRKVE

Povijesna je *činjenica,* vidljiva iz razlaganja u prvome dijelu, da je kroz cijelo vrijeme turske vladavine na B-n. području preko dva stoljeća (tj. oko 1492 — 1684, odnosno 1717) *Katolička crkva živjela i radila:* na tome je prostoru u to doba bez prekida postojalo nekoliko samostana i veći broj crkava. Neki su, štoviše, samostani bili novoosnovani (Živogošće, Otok), dok se broj seoskih crkava stalno povećavao. Ujedno je rastao i broj svećenstva. Konačno je u prvoj polovici drugoga stoljeća turske vladavine uspješno obnovljena makarska biskupija (1615), čiji je aparat s vlastitim biskupom na čelu, a u okviru franjevačkoga kruga, djelovao dobro kao nikada prije sve od krštenja Hrvata. Sve nas to sili da zaključimo, da je *Katolička crkva* na našemu području pod Turcima ne samo živjela i radila nego i — makar sporo i teško — ali ipak *napredovala!*

S druge strane znamo ,da je *Osmansko carstvo,* u čijemu je sklopu tada živio i ovaj kraj, bila *islamska teokratska država,* koja je počivala na *državnoj muslimanskoj religiji* i na auktoritetu vrhovnoga građanskoga i vjerskoga poglavara — *sultana.*

Stoga nam se u vezi s navedenim nužno nameće *pitanje:* Koji je bio *načelni stav* Osmanskoga carstva prema kršćanskim podanicima i njihovoj vjeri, te na temelju čega je Katolička crkva u ovome kraju djelovala i napredovala pod Turcima?

Na ta ćemo pitanja pokušati odgovoriti na slijedećim stranama.

»Poznata je vjerska *tolerancija* svih sultana«.[1105] Poznato je također, da Osmansko carstvo — naročito u prvim stoljećima svoga života — nije provodilo u vjerskome pogledu muslimansku isključivost, pa su se u okviru višestoljetnoga življenja pod Turcima više-manje održale skoro sve nemuslimanske vjere i crkve.

Razloge tome treba tražiti u *islamskoj dogmatici* i *šerijatu*. Islam priznaje *četiri svete knjige* i njihove objavitelje ili pejgambere. Vremenskim redom to su: 1. *Tevrat* (vjerojatno od »Tora«) ili Petoknjižje (Pentateuh), koji je objavio pejgamber *Musa* (Mojsije); 2. *Zebur*, koji je objavio pejgamber *Davud* (David); 3. *Inđil* (Evanđelje), koje je po svojim učenicima objavio Božji prorok *Isa* (Isus) i 4. »*ČASNI KURAN*«, koji je objavio »prorok nad prorocima« *Abul Kasim ibn Abdullah*, rečeni *MUHAMED* (571—632).[1106]

Na osnovi tih svetih knjiga islam poznaje slijedeće *religijske oblike:* 1. *poganstvo* ili idolopoklonstvo, koje je najniži stupanj religije; 2. *židovstvo*, kojemu su izvor svete knjige dvaju židovskih proroka Muse i Davuda; 3. *kršćanstvo*, viši stupanj religije, kojoj je začetnik Isa — Isus, i 4. *islam*, najviši i jedini pravi stupanj religije, koji je Alah objavio po svome najvećemu poslaniku Muhamedu.[1107]

Između prednja tri stupnja religijskoga razvitka islamu je *najbliže kršćanstvo*. Odnos između islama i kršćanstva sličan je odnosu između kršćanstva i židovstva ili između Novoga i Staroga zavjeta. Kao što je za kršćanstvo židovstvo stara preživjela religija, tako je muslimanima *kršćanstvo nekoć prava religija*, poslije koje je došla *savršenija* i jedina prava — *islam*.

Islam ,kao sinkretistička religija, priznaje da je *volja Božja*, da na svijetu ima više jezika, više naroda, pa i *više* vjera. (Tako su, npr., Turci u prepirci s biskupom Lišnjićem u Mostaru ustvrdili da na svijetu ima *72 vjere* i da su sve dobre.)[1108] Uza sve to na religijskoj ljestvici vrednota za muslimane je *poslije islama na prvome mjestu kršćanstvo*, a na zadnjemu su mjestu idolopoklonici sa Židovima. Zanimljiva je u tom pogledu Muhamedova izjava, koja se navodi u Suri 5.85: »Sigurno ćeš naći, da su najveći neprijatelji pravovjernih Židovi i idolopoklonici. Naći ćeš, da su kao *prijatelji* pravovjernima najbliži koji govore: Mi smo *kršćani*. To je stoga što se

---

1105 *Šišić F.*, Sultan Mehmed II Fatih, NADA, 1896, 232.

1106 *Gujić K.*, Osvajač Bosne sultan Mehmed II i bosanski franjevci, OBZOR, posebni otisak, Zgb, 1935, 12.

1107 *Esih I.*, Islam i kršćanstvo, FRANJ. VJESNIK, Beograd, 1936, 335—339, gdje se pisac koristio rezultatima *Handžića M.* (Ilmulkelam, Sarajevo, 1934) i *Kowalskoga T.*, prof. u Krakovu, koji je između dva svjetska rata obrađivao odnos islama i kršćanstva; *Khoury A. Th.*, Kristologija Korana: Sveta knjiga islama o Isusu, sinu Marijinu, SVESCI-KRŠĆANSKA SADAŠNJOST, 11, Zgb, 1968, 26—31.

1108 L 2, 498.

među njima nalazi učenih i pobožnih svećenika i koji nisu oholi i ponosni.«[1109]

Najviši predstavnici kršćanstva: *Isus* i *Marija* u islamskoj teologiji zauzimaju osobito *časno mjesto*. Isus je prema Muhamedu prorok i Božji svetac,[1110] a njegovoj majci Mariji isti osnivač islama upravlja slijedeće riječi: »Bog te je odabrao i učinio čistom od svih mana; on te je izabrao iznad svih žena zemaljskih!«[1111] Muhamed je običavao reći, da je među muškarcima bilo više savršenih osoba, ali među ženama da su *samo četiri: Asia* — žena faraonova, *Khadiđa* — žena Muhamedova, *Fatima* — kći Muhamedova i *Marija* — majka Isa-ova, a kći Imranova. I prema Kuranu i prema islamskoj predaji *Marija je najveća od svih žena,* dapače uzvišenija i od majke samoga Muhameda!

Turci su, dakle, kao sljedbenici islama iskazivali čast i osnivaču kršćanstva i njegovoj majci,[1112] pa su dosljedno priznavali i religiju njihovih sljedbenika, kršćana, koje su oni zvali *»zimijama«* ili *štićenicima,* tj. narodima koji imaju svete objavljene knjige.

Osmansko je carstvo, dosljedno svojim islamskim načelima, priznavalo zimijama *osnovna građanska prava,* premda ne ista kao muslimanima. Ta su prava svojim kršćanskim podanicima priznavali muslimanski vlastodršci i *iz financijskih razloga,* jer su im kršćani trebali kao harački obveznici.[1113]

Među svojim kršćanskim podanicima Osmansko je carstvo razlikovalo *»franačku skupinu naroda«*, tj. pripadnike latinske ili Katoličke crkve, od *»grčke skupine naroda«*, tj. pripadnike istočne ili Pravoslavne crkve.[1114] I jednoj su i drugoj crkvi Turci načelno priznavali slobodu postojanja i djelovanja, a njihov su *pravni položaj* uređivali sklapanjem *ugovora* ili *ahdnama.* Međutim su Turci više povlastica davali pravoslavnim crkvama, jer su njihovi vrhovni poglavari bili turski podložnici, negoli Katoličkoj crkvi, čiji je vrhovni poglavar — papa — bio strani vladar, a osim toga predvodnik skoro sve borbe protiv islamskih osvajača u Evropi.

1109 *Bošnjak,* Hrvatski prevod Kurana, VRHBOSNA, Sar., 1938, 278. — Evo i varijante novijeg prijevoda: »Ti ćeš svakako uočiti da su pravovjernicima najveći neprijatelji židovi i oni koji Bogu druga pripisuju. A svakako ćeš uočiti da su najbliži prijatelji pravovjernima oni koji kažu: »Mi smo kršćani«. To je stoga što među njima ima svećenika i asketa i što se oni ne ohole.« (KUR'AN CASNI, Zgb, 1969, 154).

1110 Turski je sud uvažavao kršćansku *zakletvu na Isusovo evanđelje:* slučaj Ivana Bulinovića iz Šibenika 1560. g. (T M II—1) i zaostroških franjevaca, koji su se prigodom neke optužbe 1634. g. zakleli »Alahom koji je objavio evanđelje Isusu«, pa ih je gabelski kadija Abdulavehab proglasio nevinima (T Z 209).

1111 *Krilić B.,* Majka Isusova u Kuranu i u islamskoj predaji, DOBRI PASTIR, IV—V, Sar., 1955, 70, 74.

1112 Naše su muslimanke častile Gospu Olovsku, što je 1640. g. zadivilo fra Pavla Rovinjanina (STARINE, XXIII, 28).

1113 ISTORIJA NAR. JUG., II, 41.

1114 Turski spisi naša četiri samostana, passim; npr.: T Z 53 (»frenkler keferesi« — franački nevjernici, katolici), 54 (frenk taifa — katolička vjera); T O 2 (frank kišiš — franački redovnici, franjevci); TZ 62 (frenk dini — latinske vjere); T Z 43 (rum patrik — grčki patrijarh). — Stoga je nepravilno riječ »frenk« (frank) prevađati »franjevački« (*Mirković M.,* Pravni položaj i karakter srpske crkve pod turskom vlašću, Beograd, 1965, 63).

Onaj isti sultan Mehmed II, koji je 1453. osvojio glavni grad Istoka, središte Bizantskoga carstva i pravoslavlja uopće — Carigrad, deset godina kasnije osvojio je najistočniju evropsku katoličko-patarensku kraljevinu Bosnu (1463), od koje su tokom vremena Turci učinili posebnu pokrajinu za prodiranje na Zapad pod imenom *Bosanskoga pašaluka.*

Turci su poslije pada Bosne u zemlji zatekli *dvije vjeroispovijesti:* starosjedilačku *katoličku* i *patarensku,* koju su u prošlosti bili prihvatili također bosanski starosjedioci.

Propast bosanskoga kraljevstva proizvela je *korjenite promjene* na bosanskome tlu: posljednji je kralj Stjepan Tomašević pogubljen, a s njime i veliki broj velikaša; katolički se narod dobrim dijelom razbježao, a s narodom i dio svećenstva, i to su bili samo franjevci. Patareni su, da bolje zaštite živote i imanje, uglavnom prešli na islam.

U toj velikoj nevolji, da spasi narod, katoličku vjeru i svoj red, predaja kaže, da je predstavnik bosanskih franjevaca, toga jedinoga katoličkoga klera na području Bosne, *fra Anđeo Zvizdović* († 7. VI. 1498) izišao *krajem svibnja 1463.* pred silnoga osvajača Mehmeda II na polju *Milodraževu* nedaleko Fojnice, priznao ga novim gospodarom bosanskoga kraljevstva i zamolio ga, da dade *vjersku i imovinsku slobodu* katoličkome puku i njegovim svećenicima — franjevcima. Tom je prigodom Mehmed II izdao poznatu *ahdnamu,* ne bi li spriječio masovno iseljivanje katoličkoga življa i tako spasio Bosnu od pustoši.[1115]

1. Milodraževska ahdnama

Ahdnama Mehmeda II bosanskim franjevcima stoljećima je bila *»magna carta libertatis«* za katolike i franjevce u Bosni pod Turcima. Danas, nažalost, ne posjedujemo njezin izvornik, ali se je sačuvala u mnoštvu ovjerovljenih prijepisa, a uz to je prevedena na više jezika.

a) Tekst

Ovdje donosimo u hrvatskome prijevodu *originalni tekst* milodraževske ahdname, kako ga je *rekonstruirao* poznati naš turkolog rahmetli *Hazim Šabanović:*

> »On (tj. Bog) je jedini pomoćnik! (Tugra:) Mehmed, sin Murad-hanov, vazda pobjedonosan! Zapovijed časnog, uzvišenog sultanskog nišana (znak) i svijetle carske tugre, osvajača svijeta je slijedeće:

1115 *Jelenić,* Kultura, I, 115 sl. — Značajna je tvrdnja imotskoga kadije Sulejmana (prije 1631. g.): *»Franjevce je još osvajač Mehmed oslobodio od svih nasilnika, a oni su zato predali muslimanima svoj vilajet.«* (T M II—20).

Ja, sultan Mehmed-han, stavljam do znanja cijelom svijetu (svom puku i odličnicima) da se prema posjednicima ovog carskog fermana *bosanskim redovnicima* pojavila moja velika milost, pa zapovijedam slijedeće:

Neka nitko spomenutim (redovnicima) i njihovim crkvama ne pravi smetnje i neka ih nitko ne uznemiruje. Neka oni bezbrižno stanuju u mome carstvu. A oni koji su izbjegli (pobjegli i otišli) neka su slobodni i sigurni. Neka dođu i neka bez straha stanuju u zemljama moga carstva. Neka ne nastane u svojim manastirima i neka nitko, ni moje visoko veličanstvo, ni itko od mojih vezira, ni od mojih sluga, ni od mojih podanika, niti itko od stanovnika moga carstva, — ne vrijeđa i ne uznemiruje spomenute. Neka im ne upada i neka ih ne ugrožava i ne vrijeđa ni njih, ni njihove duše (živote), ni njihov imetak ,niti njihove crkve. Isto tako neka im je dopušteno da dovedu čovjeka sa strane (iz tuđine) u zemlju moga carstva.

Zbog toga spomenutim veledušno podarujem carsku zapovijed i zaklinjem se slijedećim teškim zakletvama:

Tako mi Stvoritelja zemlje i neba, koji hrani sva stvorenja, i tako mi sedam musafa, i tako mi našeg velikog vjerovjesnika (Muhameda), i tako mi stodvadeset i četiri tisuće vjerovjesnika, i tako mi sablje koju pašem — nitko se neće protiviti ovome što je napisano sve dokle god mi oni budu služili, dok se budu pokoravali i dok budu odani mojoj zapovijedi.

Napisano 28. maja

U stanu
Milodraž[1116]

b) Pitanje vjerodostojnosti fojničke ahdname

Dosada su se mnogi naši pisci bilo crkvene, bilo građanske povijesti dotakli *fojničke ahdname*, koja se čuva u tamošnjemu franjevačkome samostanu i za koju *predaja tvrdi da je izvorna*. Među njima *svi franjevački pisci* priznaju njenu izvornost: M. Nedić, A. Knežević, M. Batinić, J. Vladić, J. Jelenić, L. Čuturić, D. Mandić, P. Čapkun i dr. Od ostalih: S. Kemura, Ć. Truhelka, G. Elezović, K. Gujić i dr.

Na temelju navedenih pisaca naša je kulturna javnost sve do 1934. vjerovala u vjerodostojnost i izvornost fojničke ahdname. Vjeru u njenu vjerodostojnost prvi je pokušao uzdrmati *J. Matasović* (1892—1962), i to na temelju činjenice, da se u starim izvještajima papi i onovremenim kroni-

---

1116 *(Šabanović H.)*, Turski dokumenti u Bosni iz druge polovice XV stoljeća, ISTORIJSKO-PRAVNI ZBORNIK, I, sv. 2., Sar., 1949, 204—205. Tekst smo prijevoda donijeli doslovno osim što smo izmijenili neke riječi, koje ne spadaju u hrvatsku katoličku terminologiju (npr. bosanski redovnici mjesto »bosanski kaluđeri«) i umetnuli izostavljenu stavku: »i tako mi stodvadeset i četiri tisuće vjerovjesnika«, prema opasci *Traljića S.* (HIST. ZBORNIK, III, Zgb, 1950, 420).

kama *nigdje ne spominje* ahdnama, ni njezine povlastice, te je izrazio mišljenje, da je fojnička ahdnama *patvorina*, koju da su napravili fratri uz pomoć Dubrovčana."[1117]

Ovdje treba istaknuti činjenicu, da od fra Martina Nedića pa do J. Matasovića *ni jedan* od pisaca koji su pisali o ahdnami nije bio ni pozvan, da riješi pitanje njezine izvornosti i vjerodostojnosti, jer ni jedan od njih *nije bio stručnjak* — orijentalista — turkolog! Prvi stručnjak, koji je pokušao strogo znanstvenom metodom riješiti pitanje izvornosti i vjerodostojnosti fojničke ahdname jest već spomenuti naš *turkolog Hazim Šabanović* u studiji: *»Turski dokumenti u Bosni iz druge polovine XV stoljeća«.*[1118]

Šabanović u pitanju fojničke ahdname *razlikuje* dvije stvari: pitanje njene *izvornosti* od njene *vjerodostojnosti.* Prema njegovu istraživanju *današnji primjerak* fojničke ahdname *nije izvoran:* to se vidi iz karaktera pisma i pravopisa, analize teksta i drugih diplomatičkih elemenata. Stoga fojničku ahdnamu, koju je cijela naša javnost donedavna smatrala originalom, Šabanović naziva *»quasi-originalom«*. Na temelju toga prijepisa fojničke ahdname Šabanović zaključuje, da je *»u međuvremenu od 1654 do 1669 god. mogao nestati pravi a nastati današnji quasi original fojničke ahdname.«*

Što se pak tiče *vjerodostojnosti* fojničke ahdname, tj. da li je njezin sadržaj povijesno istinit, Šabanović zastupa mišljenje. da je *ahdnama autentična.* U prilog tome mišljenju navodi slijedeće dokaze:

1. Turski su državnici običavali izdavati *slične ahdname* drugim vjeroispovijestima: isti Mehmed II izdao je sličnu ahdnamu *carigradskom patrijarhu* i stanovništvu kvarta Galate prigodom zauzeća Carigrada *1453.* Takve su ahdname bile u praksi već od početka pojave islama: halif Omer *637.* prigodom zauzeća Jeruzalema izdao je sličnu ahdnamu predstavnicima kršćanske vjere.

2. *Zakletve* u fojničkoj ahdnami bile su u upotrebi kod turskih sultana: tako se zakleo isti Mehmed II u spomenutoj ahdnami stanovništvu Galate, Murat II u poveljama Dubrovniku, Mehmed III u vjerodajnici, koju je izdao gradu Egeru u Ugarskoj, kada mu se predao.

3. Ovjerovljeni *prijepisi dvaju pisama sultana Bajezida II* iz druge polovine 15. st., koja utvrđuju vjerodostojnost ahdname: *prvi* je ovjerovljeni prijepis Bajezidova berata sandžak-bezima i kadijama bosanskog, hercegovačkog i zvorničkog sandžaka, pisanoga između 29. V. i 9. VI. *1483.* u kome Bajezid izričito naređuje, da se imaju strogo pridržavati ahdname, koju je njegov pokojni otac dao bosanskim redovnicima, doslovce citira i potvrđuje njene pravne odredbe. *Drugi* je ovjerovljeni prijepis berata

---

[1117] *Matasović*, Fojnička regesta, 89—95.
[1118] ISTORIJSKO-PRAVNI ZBORNIK., Sar., 1949, 177—208. V gore b 1116.

Bajezida II redovnicima Srebrenice, izdatoga u Carigradu 3. I. 1499, u kojemu sultan spominje dozvolu i dopuštenje, koje je njegov otac Mehmed dao redovnicima Srebrenice, da naime na tome području vrše kolonizaciju i da im se zaštićuju crkve i imovina.

Na osnovu rezultata do kojih je u proučavanju milodraževske ahdname došao turkolog Šabanović,[1119] s njime zajedno i s većinom naših historičara[1120] *zastupam mišljenje,* da je njezin sadržaj u Šabanovićevoj rekonstrukciji *zaista vjerodostojan,* tj. da je sultan Mehmed II Fatih *dne 28. svibnja 1463. g.* prigodom osvojenja Bosne na polju Milodraževu pod zakletvom izdao bosanskim franjevcima *ahdnamu* ili *zavjernicu,* od koje se jedan njezin i najpoznatiji kasniji prijepis čuva u franjevačkome samostanu u Fojnici.

c) Značenje milodraževske ahdname

Milodraževska ahdnama s povijesnopravnoga gledišta ima *veliko značenje.* Ona je, naime, već od početka turske vladavine u Bosni osiguravala bosanskim franjevcima, tome jedinome tadašnjemu katoličkome kleru, *osnovna ljudska prava: slobodu osobe, kretanja, vjere i imovine.* Osim toga je ahdnama izričito priznavala franjevcima *slobodu udruživanja,* odnosno zajedničkoga življenja u njihovim *samostanima* i *crkvama,* pa i slobodu vizitacije franjevačkih ustanova sa strane njihovih *starješina iz inozemstva.*

Jedini uvjet navedenih sloboda izražen je na kraju ahdname: *lojalnost* sultanu i njegovim zakonima.

Ahdnama je imala svoju *zakonsku vrijednost na cijelome području bosanske franjevačke misije, pa i na B-n. području.* Zbog njezine važnosti i koristi ahdnamu je u prijepisu imao i brižno čuvao svaki samostan bosanske franjevačke zajednice, pa i samostani našega područja. Tako se do danas sačuvalo *sedam prijepisa ahdname* u samostanima *našega područja:* u Omišu, odnosno Otoku Prološkoga blata 1, u Makarskoj 2, a u Zaostrogu dapače 4 prijepisa![1121] Jedino se u Živogošću nije sačuvao ni jedan primjerak ahdname na turskome jeziku i pismu, jer su tu propali svi turski spisi, stariji od 1672. Međutim je značajno, da u arhivu živogoškoga samostana imamo sačuvan neovjerovljeni prijepis milodraževske ahdname na turskome jeziku, a pisan na prostome papiru domaćin hrvatskim pismom — bosančicom![1122]

[1119] Šabanović je 1949. g. završio svoju studiju riječima: »Prema svemu tomu ipak se na osnovu do sada poznatih izvora ne može sasvim kategorički ni branit ni osporavati postojanje fojničke ahdname, ali ipak *izgleda da je ona autentična«* (n. mj.). Kasnije je Šabanović u razgovoru sa mnom izrazio svoje čvrsto uvjerenje, da je milodraževska ahdnama autentična, pa je o njoj obradio za ENCIKLOPEDIJU JUGOSLAVIJE natuknicu, koja nažalost nije uvrštena.

[1120] HIST. NAR. JUG. (II, 595) priznaje autentičnost ahdname.

[1121] T O, naknadno 1; T M 1, 2; T Z 1, 2, 3, 4.

[1122] T Ž 9. (Sl. 53)

Od navedenih sedam prijepisa ahdname u pogledu intitulacije, teksta, pravopisa i datuma *najbliži je izvorniku makarski primjerak VI—1*, a napravio ga je *Alija Muhamedov*, elmuvela u sudnici Olova.[1123] Tome je primjerku veoma sličan zaostroški primjerak br. 2, koji je ovjerio beogradski kadija Habil Redžepov vjerojatno oko 1606. Spomenutome makarskome primjerku još više sliči omiški, jer ga je sačinio isti Alija Muhamedov, kadija Olova, i to s naznakom, da je prijepis napravljen po izvorniku.[1124]

Prema navedenome spomenuti bi naši primjerci ahdname bili vremenom i pismom bliže izvornoj milodraževskoj ahdnami negoli poznati fojnički primjerak.

U svakome slučaju samostani B-n. područja dobro su se snabdjeli tim važnim dokumentom radi vlastite samoobrane pred turskim siledžijama.

2. Obnova ahdname 1607. g.

U prvoj polovici 1607. g. za vrijeme uprave provincijala Bosne Srebrene *fra Jakova Slapnice* sultan *Ahmed I* (1603—1617) *obnovio* je *ahdnamu* svoga »pokojnoga pradjeda sultana Mehmeda Atika«.

O tome postoje brojni suvremeni dokumenti. Jedan je između njih objelodanjen u *Hrvatskome dnevniku*, Zagreb, 12. VIII. 1937, dok su druga četiri nepoznata, a čuvaju se u franjevačkim samostanima: dva u Makarskoj, a dva u Zaostrogu.[1125]

Makarski dokumenat, datiran 18—27. II. 1607. u Beogradu, sadržava prijepis fermana Ahmeda I, upućena kadijama Budima i Bosne, ovjeren od kreševskoga naiba Bajrama Hamzina; njima sultan obnavlja i potvrđuje ahdnamu Mehmeda II, te naređuje da nitko ne smije raditi suprotno toj ahdnami. Drugi je makarski dokumenat ovjereni prijepis fermana Ahmeda I, upućenoga 28. II—9. III. 1607. bosanskome beglerbegu Mehmed-paši, sarajevskom kadiji i ostalim kadijama u bosanskome ajaletu. Prijepis je ovjerio isti kreševski naib Bajram, te ima isti sadržaj.

Zaostroška su dva prijepisa po sadržaju i datumu identična s prvim makarskim prijepisom.

Zbog važnosti sadržaja ovdje prenosim u hrvatskome prijevodu tekst izvornog fermana, objavljenoga u *Hrvatskome dnevniku:*

[1123] Na dokumentu je datum: »Tahrire fi 28. majis, bejurt Milodiraž« (T M VI—1). (Sl. 51)

[1124] T O, naknadno 1; dvije naleđnice: bosančicom (»Berat da neima niko taknut u ništo fratarsko«) i latinicom (»Ovo je Copia od parvog Fermana Fra Angelu Zvizdovichu od Muhameda II, datog, na koga se svi ostali fermani naslagnaju«).

[1125] TZ 111, 112; T M VI—19 (otraga bosančicom: »Biogradski hućum' p.o.f. Iako. Vla.«), T M II—8 (otraga bosančicom: »Carigradski hućum' p. o. f. Iako Vla.«). Vjerojatno se tu krije ime fra Jakova (Vladića?) iz Slapnice, provincijala 1604—1607, koga *D. Mandić* nije našao u suvremenim izvorima (Franjevačka Bosna, Rim, 1968, 171—172).

(Carska tugra)

»Poštovanom veziru, preuzvišenom maršalu, redatelju svijeta, koji uređuje narodne poslove svijetlim umom i koji svršava svjetske poslove pogađajućom pameti, koji zasniva zgradu države i sreće, koji učvršćuje zgradu blagostanja i slave, koji je obasut raznovrsnim milostima Velikoga Gospodara (Boga), *bosanskom guverneru, mom veziru Mehmed-paši,* neka mu Bog učini slavu trajnom!; — nadalje, najspremnijemu sucu muslimana i najboljem upravitelju pravovjernih, rudniku kreposti i znanja, dokaza istine nad cijelim narodom, nasljedniku nauke svetaca i Božjih poslanika, koji je naročito obdaren obilatom milošću Svepomažućeg Gospodara, našemu *mulli, sarajevskom sucu,* neka mu budu posvećene kreposti; — te napokon ponosima kadija i sudaca, rudniku kreposti i mudrosti, *kadijama u spomenutom vilajetu,* neka im se poveća krepost!

Kad stigne uzvišeni carski nalog, neka znaju:

— Svećenicima, nastanjenim u bosanskom vilajetu, izdana je u vrijeme mog pokojnog pradjeda *sultana Mehmeda Atika* (plemenitog), — mirisala mu zemlja! — *ahdnama,* u kojoj je rečeno, da ih nitko ne muči i ne zastrašuje. Pošto su oni *(franjevci) zamolili za izdanje moje uzvišene zapovijedi,* da se i sad postupa po spomenutoj carskoj ahdnami i da ih nitko ne muči, to *zapovijedam, da se postupa po toj carskoj ahdnami* i da protivno uzvišenom šerijatu nitko ne muči spomenuti red. Kada stigne ova (moja zapovijed), postupajte prema carskoj ahdnami, što je izdana u vrijeme moga spomenutog pradjeda sultana Mehmeda, i ne dopustite ,da spomenuti red u bosanskom vilajetu bude protivno uzvišenom šerijatu i carskoj ahdnami mučen i zastrašivan. Tako znajte i oslonite se na moj uvišeni znak!

Pisano početkom mjeseca zilkade godine tisuću i petnaeste«.

(Hiruza sultana Ahmeda I, tj. stilizirani potpis.)[1126]

Navedeni izvorni ferman, koji ima povijesnu i umjetničku vrijednost, pronašao je 1937. sarajevski trgovac starinama *Uzeiraga Hadžihasanović* i poklonio tadašnjemu sarajevskome nadbiskupu Ivanu Šariću.

U navedenome se fermanu ističe, da su »*svećenici,* nastanjeni u *bosanskom vilajetu«,* zamolili sultana Ahmeda I, da izda novu zapovijed, da se i sada (1607) postupa po ahdnami Muhameda II.[1127]

U to je doba bosanskom provincijom upravljao spomenuti *fra Jakov Slapnica* (1604—1607),[1128] čije je ime vjerojatno upisano bosančicom na poleđi-

---

1126 *Mr.*, Ferman sultana Osmana II. o zaštiti katolika u Bosni iz 1607 — Novo otkriveni dokument vjerske tolerancije turskih sultana, HRVATSKI DNEVNIK, Zgb, 12. VIII. 1937, 4.

1127 U našim se dokumentima (tj. B-n. samostana) Fatihova ahdnama spominje *1601.* g. (T Z 97), dok se »carska ahdnama pokojnog sultana Murat-hana« (1574—1595) spominje 1600. g. (T Z 93).

1128 *Božitković*, Kritički ispit, 58: *Mandić*, Franj. Bosna, 171—172.

ni obadvaju makarskih prijepisa istoga fermana. To je, dakle, taj *provincijal*, poredstavnik »svećenika bosanskoga vilajeta«, rodom iz Slapnice kod Sutjeske, koji je *od Ahmeda I isposlovao obnovu ahdname.*

Dublji razlog, koji je sklonio bosanskoga provincijala, da traži od sultana obnovu ahdname, bez sumnje je *sve teža situacija,* koja je nastala za bosanske katolike i franjevce, kada je osmansko carstvo *poslije poraza kod Siska 1593.*[1129] počelo padati u obrambeni položaj, a s time i njegovi kršćanski podanici u još teže stanje kao sumnjivi živalj. *Provincijal Slapnica* tim svojim pothvatom u eri slabljenja turskoga carstva naprama kršćanskoj Evropi jednako je *zaslužan* za slobodu katoličke raje u Bosni *kao i fra Anđeo Zvizdović,* koji je isposlovao ahdnamu, kada je osmansko carstvo bilo na vrhuncu svoje osvajalačke moći.

Sultan Ahmed I rado je udovoljio molbi bosanskoga provincijala. On je prilikom zasjedanja na prijesto 1603. obnovio ahdnamu Mehmeda Fatiha, koju je ovaj bio dao pravoslavnome pučanstvu prigodom osvojenja Carigrada 1453.

Poslije akta Ahmeda I o obnovi milodraževske ahdname 1607. bosanski su franjevački samostani nastojali dobiti što više *ovjerovljenih prijepisa i stare i nove ahdname,* da se pomoću njih mogu braniti od nasilja i održati na životu.

Od tada se i u kršćanskim i u turskim dokumentima *češće spominje ahdnama.* Tako, npr. gore spomenuti *don Tadija Milinić,* Bošnjak, u spomenici papinskome nunciju u Veneciji, koju je u obrani bosanskih franjevaca napisao iz Šibenika 16. II. 1609. protiv presizanja nadbiskupa Dominisa, ističe da bosanski franjevci imaju *»toliko milosti i povlastica od Turaka i od samoga sultana«,* da mogu slobodno vršiti svoje poslanje.[1130] G. 1608. hercegovački sandžakbeg Mehmed izdaje pismo, da su u smislu *ahdname* fratri Zaostroga i Makarske oslobođeni od izvanrednih davanja.[1131] G. 1616. bosanski *paša Ibrahim,* sin Mehmeda *Sokolovića,* izdaje pismo kadijama hercegovačkoga sandžaka, u kome među ostalim ističe, da su »redovnici hercegovačkog sandžaka *od starih vremena* oslobođeni od svih tekjalifa, jer im je *Mehmed Osvajač dao muafnamu,* koju su kasnije sultani potvrđivali«.[1132] Hudžet imotskoga kadije Hadži-Sulejmana Mehmedova, izdat 1622. redovnicima prološkoga samostana izričito spominje *»staru i novu ahdnamu«.*[1133] I inače se većina turskih careva 17. st. u svojim fermanima pozivlje na ahdnamu.[1134]

Stoga na kraju treba naglasiti slijedeće: sve kada bi milodraževska ahdnama i bila povijesna patvorina, što se nipošto ne može dokazati, to je ona

1129 *Šišić,* Pregled povijesti hrv. naroda 287.
1130 *Mandić,* AFH, 56.
1131 T Z 117.
1132 T Z 120.
1133 T O 3. Usp. T O 4.
1134 HIST. ZBORNIK, III, 422.

aktom *Ahmeda I 1607. bila ozakonjena s najvišega mjesta*, pa je barem od tada zaista bila »veliki list slobode« i za franjevce i za katolike u Bosni. I njoj treba zahvaliti da se na tome području održalo do danas preko pola milijuna hrvatskoga naroda katoličke vjere.

Dakle, ahdnama Mehmeda Fatiha iz 1463. i njena obnova sa strane Ahmeda I iz 1607. bili su glavni zakonski temelji slobode Katoličke crkve u doba turske vladavine u Bosni i Hercegovini, pa i na Biokovsko-neretvanskome području.

III. DUŽNOSTI I POVLASTICE SVEĆENSTVA

1. Dužnosti

a) Harač ili džizja

Dužnosti i povlastice nemuslimanskih podanika Osmanskoga carstva najbolje ćemo shvatiti, ako u glavnim potezima promotrimo *stanovište turske vladavine* u pitanju plaćanja raznih vrsta poreza i *nameta* sa strane *nemuslimana.*

Glavni takav porez jest *džizja* ili *harač*. To je porez, koji su na temelju šerijatskoga prava morali davati *odrasli nemuslimani* islamskoj državi kao *znak pokornosti* i lojalnosti.[1135]

Džizja je bila jedan od glavnih državnih prihoda, koji se trošio isključivo u *vojne svrhe*. U Osmanskome carstvu je *dokinuta tek 1855. g.*

Džizja se inače temelji na *29. ajetu IX. sure Kurana*. Budući da nemuslimani nisu vojni obveznici, morali su plaćati *džizju ili glavarinu*. Davanjem džizje nemusliman je pravno teoretski dobivao slobodu vjeroispovijesti i sva građanska prava kao i musliman, a u prvome redu pravo na zaštitu i sigurnost života i imetka. Dakle, džizja je ekvivalent za zaštitu.

Iako postoji etimološka i pravna *razlika* između izraza *džizja* (= porez na osobu) i *harač* (= porez na zemlju), ipak su se u praksi, naročito kod nas, ta dva izraza upotrebljavala jedan mjesto drugoga. Dubrovnik je, npr., plaćao kolektivnu džizju, koja se u dokumentima do polovice 16. st. zove harač, a kasnije i harač i džizja.

Džizju ili harač dužni su davati *ne*muslimani, tj. židovi, kršćani i *svi* drugi *inovjerci osim idolopoklonika,* koji dosljedno nisu mogli ni uživati zaštitu islamske države.

[1135] *Hadžibegić H.*, Džizja ili harač, PRILOZI ZA ORIJENTALNU FILOLOGIJU I ISTORIJU, III—IV, Sar., 1953, 55 sl, odakle crpimo sve važnije podatke o predmetu.

Džizja se *nije* uzimala *od žena* i od maloljetne *djece*. Muškarac bi postao obveznik džizje onda kada je postao *punoljetan*, tj. oko 15. g. života, kada se po šerijatu smatrao spolno zrelim.

Osim žena i djece od džizje su *oslobođeni* oni odrasli muškarci, koji su nesposobni za privređivanje: slijepci, teški bolesnici, starci, ludi, slaboumni, te zaista *siromašni ljudi*, koji žive od milostinje.

Što se tiče *svećenika* ,od plaćanja džizje bili su oslobođeni oni, koji su bili siromasi, odnosno *živjeli od milostinje*. To se u prvome redu odnosi na *redovnike po samostanima*, »koji se nisu miješali sa svijetom«, odnosno koji su živjeli od milostinje. Ako su svećenici bili bogati, pa bili i samostanci, trebali su davati džizju.

Ubiranje džizje određivala je centralna vlast. Ubirali su je *džizjedari* ili *haračlije*.

Visina džizje u Osmanskome carstvu ovisila je o financijskome stanju u državi. Dok je država bila snažna i financije u redu, džizja je bila razmjerno niska i stalna. Kada je Osmansko carstvo *1564*. g. prvi put doživjelo financijski *deficit* (prihodi: 183.088.000 akči; rashodi: 189.600.000 akči), sultani su već od Selima II (1566—1574) počeli sve više povećavati džizju. Dok je za Sulejmana (1520—1566) harač iznosio *25 akči godišnje po glavi* (ovca je tada vrijedila 14—15 akči), za Selima II povećan je na *30 akči*. Murat III (1574—1595) dizao je harač postepeno na *35, 40 i 70 akči*. Kako je država sve više padala u defenzivu i financijsku krizu, za Mehmeda III (1595—1603) harač je povišen na *140 akči*, dok je za Murata IV (1623—1640) dosegao visinu od *232 akče*.

U vezi s navedenim treba također imati na umu, da su harač ili džizja bili odmjerivani prema *trima kategorijama* imovnoga stanja pojedinaca: bogatijoj, srednjoj i siromašnoj kategoriji. Osim toga igrali su ulogu i politički razlozi. Tako je, npr., u pograničnim pokrajinama harač bio umjereniji. Tek je poslije poraza pod Bečom (1683) u cijelome Osmanskome carstvu bio zaveden jedinstven sistem plaćanja džizje ili harača.

b) Harač (džizja) i bosanski franjevci

Nas u prvome redu ovdje zanima, da li su bosanski franjevci morali plaćati Turcima džizju ili harač?

Za rješenje toga pitanja nemamo izravnih dakumenata za 15. i 16. st. Milodraževska ahdnama sama po sebi nije nosila oslobođenje od džizje.

Prema šerijatu — kako smo vidjeli — katolički svećenici i redovnici, ukoliko su bili *proizvođači* ili nešto posjedovali, od čega su mogli živjeti, *trebali su plaćati džizju*.

Zanimljivo je, da su bosanski franjevci samostana Sutjeske, Olova, Fojnice, Visokoga, Kreševa i drugih uspjeli dokazati sultanu Osmanu II, da

51. Ovjerovljeni prijepis milodraževske ahdname u Makarskoj (TM VI—1)

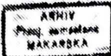
52. Teskera da fra Marijan može pohoditi »hrvatske Vlahe« u Blatu i Broćnu (17. st, TO 34)

Ž 9

53. Milodraževska ahdnama u neovjerovljenom prijepisu na turskom jeziku, a slovima hrvatske ćirilice ili bosančice (T Ž 9)

54. Hudžet drinskog kadije Hamze iz 900/1494. g., u kome se prvi put spominju franjevci u Zaostrogu (Prilozi I, 1)

55. Carski hućum hrvatskim pismom i jezikom, upućen 903/1498. g. hercegovačkom sandžaku, a u prilog zaostroških franjevaca (Prilozi I, 2)

56. *Ferman sultana Sulejmana Veličanstvenog kojim car 926/1520. g. zaštićuje franjevce u Makarskoj (T M I—4)*

57. *Hudžet fočanskog kadije Muhameda iz 907/1502., u kome se prvi put spominju franjevci u Makarskoj (Prilozi I, 3)*

oni *ne plaćaju džizje,* niti ispendže, pa ni druge resmove, *jer se ne bave zemljoradnjom!* Sultan im je posebnim fermanom, upućenim najvišim predstavnicima turske vlasti na području Ugarske i Bosne, iz Istambula 10. VI. 1620. potvrdio povlasticu, da ne plaćaju džizju, ni ispendžu.[1136] U 18. st. sultan Abdul Hamid I na traženje samostana Kreševa, Fojnice i Sutjeske, a na temelju ahdname, također je potvrdio istu povlasticu fermanom od 12. X. 1783.[1137]

Iako nemamo dokaza da su redovnici B-n. područja plaćali džizju u smislu glavarine, ipak su *naša četiri samostana plaćala harač na zemlju.* To je sigurno, osobito za samostan Zaostrog.

c) Harač samostana Zaostroga

Između naša četiri samostana u pogledu plaćanja poreza Turcima najviše nam se sačuvalo dokumenata za samostan Zaostrog. Prema sačuvanim spisima i namirama možemo skoro od početka pa sve do svršetka turske vladavine pratiti plaćanje harača sa strane zaostroškoga samostana.

Prema tim dukumentima zaostroški su franjevci — a tako bez sumnje i ostali samostani našega područja — plaćali *kolektivni harač* na samostansku *zemlju,* od koje su uglavnom i živjeli. Prvi spomen o tome imamo *1498. g.*[1138]

Prvih godina turske vladavine, tj. od osvojenja pa do 1498. zaostroški franjevci nisu plaćali nikakva poreza na svoje zemlje. Tada je na zahtjev popisivača hercegovačkoga sandžaka emina Kasima predstavnik zaostroškoga samostana *fra Blaž »Kuštod« »pristao«*, da na cijelu nepokretnu ostavštinu vojvode fra Augustina zaostroški samostan u ime harača plaća državi *dvije filurije ili dva dukata godišnje, po vlaškome običaju.* Taj se porez odnosio na sve polje oko samostana, te na zemlje za »Stinama«: Ljubču, Trnovu i Kljenu.

G. 1515. novi pripisnik hercegovačkoga sandžaka emin Mehmed Ćelebija »na pristanak redovnika« *povisio je* zaostroškome samostanu mukatu od dvije filurije *na tri,* tj. da plaćaju godišnje tri resuma pod izlikom da navedene zemlje mogu podnijeti to povišenje.[1139] Ta se visina harača zadržala za više godina.[1140] Kada je 1539. bio vršen novi popis, na zemlje zaostroškoga samostana, koje su bile »rastrkane, malene i bez većih prihoda«, bila je udarena samo *jedna resmi-filurija* godišnjega harača.[1141] Znamo, da je 1564. harač zaostroškoga samostana iznosio 351 akču, dok je deset godina kasnije (1574—75) iznosio *240 akči.*[1142] Ta je visina harača za zaostroš-

---

1136 T Z 150.
1137 *Hadžibegić,* n. dj., 63.
1138 T Z 9.
1139 T Z 13, 22.
1140 T Z 14, 23, 26.
1141 T Z 35.
1142 T Z 5, 160. Vidi T Z 398, 401.

ki samostan ostala jednaka sve do kraja turske vladavine uz rijetke izuzetke ,što se u prvome redu odnosi na godine za vrijeme rata.[1143]

Prvih godina kandijskoga rata, tj. u ožujku 1647. dva su zaostroška fratra, oba imenom fra Nikola, izjavila pred Sulejman-agom: »Mi smo pokorni našemu caru, *mi dajemo harač* i držimo karaulu, kako nam je naređeno.[1144]

Međutim ne raspolažemo o tome ,da li su i kako su zaostroški fratri plaćali harač od 1644. do 1651. Od 1651. do 1661. Turci su naplaćivali harač, kako im je sreća poslužila: 1651. utjerali su od kneza Matije 1 groš za selo Zaostrog;[1145] 1653. morao im je gvardijan dati također 1 groš za Zaostrog;[1146] 1653/54. dobili su 125 akči za četiri sela: Zaostrog, Podacu, Brist i Lapčanj.[1147] Istu su svotu od 125 akči od zaostroških fratara naplatila dvojica aga, i to za Zaostrog 75, a za Lapčanj 50 akči.[1148]

Turci su 1658. bili bolje sreće, jer ne samo da su zaostroški fratri tada morali platiti porez na svojih pet baština po selima Gornjega primorja, nego je gvardijan *fra Andrija Jurišić* iste godine morao predati Turcima u ime poreza 2264 akče, i to za Zaostrog 314, Podacu 800, Brist 200, a Lapčanj 950 akči. Slijedeće je 1659. g. fra Andrija morao položiti 2320 akči u ime harača. Tako su i naredne dvije godine »popovi platili onoliko akči, koliko na njih spada«.[1149]

Prve godine poslije sklopljena mira, tj. 1672. gvardijan je *fra Andrija platio za pojedina sela*, kako slijedi: za Lapčanj 950, Brist 200, Podacu 800 i Zaostrog 240 akči.[1150] Od 1673. samostan je plaćao svake godine predratni harač od 240 akči. Tako je ostalo do 1682, kada je makarski emin Bajram-aga zaostroškome samostanu izdao zadnju namiru o plaćanju harača.[1151]

U doba kandijskoga rata Turci su, dakle, osim samostanskoga poreza od zaostroškoga gvardijana, kao predstavnika kršćanske raje, u Gornjemu primorju naplaćivali kolektivni harač za sela, koja su u crkvenome pogledu pripadala tome samostanu.

d) Harač ostalih samostana

Dok su nam se do danas sačuvale tolike namire o plaćanju harača sa strane samostana Zaostroga, dotle za ostale naše samostane nemamo skoro ni jedne slične namire.

Iz oskudnih podataka koje imamo možemo zaključiti, da je *najveći harač* morao snositi upravo *zaostroški samostan*. To je u skladu s činjenicom,

---

1143 T Z 94, 118, 241, 248, 193, gdje se kaže da je 1630. g. plaćeno šest talira mukate!
1144 T Z 267.
1145 T Z 270.
1146 T Z 271.
1147 T Z 272.
1148 T Z 273.
1149 T Z 275, 276, 277, 281.
1150 T Z 292, 293.
1151 T Z 309, 322, 325, 334, 338, 344, 350, 285, 357, 359.

da je taj samostan bio najveći i najbogatiji samostan našega područja, a prema poznatome svjedočanstvu iz 1640. Zaostrog je bio i najljepši samostan cijele Bosne Srebrene.

Čini se, da sve *do 1561. makarski samostan* nije plaćao *nikakav harač*, jer je njegov nepokretni posjed bio vrlo malen, pa kao takav nije ni mogao ući u carski porezni tefter. Na proljeće *1529.* Derviš Alija, kadija Skoplja, zadužen da udari harač na vlahe (tj. katolike i pravoslavne) hercegovačkoga sandžaka, ustanovio je da se u nahiji Primorje nalaze dvije crkve, odnosno *dva samostana:* Sveta Gospoja u *Makarskoj* i Sveti Juraj u *Drašnicama*, te da se oko tih samostana nalaze dvije male njive, na kojima redovnici, koji tu stanuju, odavna drže *vrt i vinograd*, a da su te njive tako malene, te ne mogu podnijeti poreza, pa ih nije ni upisao u carski tefter. Popisivač također utvrđuje, da su i raniji begovi i emini imali obzira prema tim redovnicima, pa nisu od njih tražili nikakva poreza na te njihove male zemlje. Tako je učinio i on.[1152]

Prema crkvama u Makarskoj i Drašnicama jednako su bili uviđavni i kasniji sakupljači poreza, na primjer 1530. mostarski i duvanjski emin Laćin, 1532. mostarski kadija Hasan Mustafin, a 1539, kada se vršio opći novi popis hercegovačkoga sandžaka, Mahmud Mehmedov — poput svojih prethodnika — ostavio je obje zemlje »*muselin*« (= bez poreza).[1153]

Tako povoljno stanje u pogledu poreza za makarski samostan je potrajalo još preko dva desetljeća. Međutim se u prvoj polovici srpnja *1561. stanje sasvim izmijenilo.* Tada je neki nazir Mehmed ustanovio da su redovnici manastira Svete Gospoje u luci Makarskoj uživali zemlje oko samostana suprotno carskom emru i kanunu, jer nisu bile upisane u carski tefter. Pošto su nađene izvan teftera i bez poreza, on je navedene zamlje — kao državni posjed! — makarskim franjevcima prodao u tapiju! Osim toga se je nagodio s fratrima, da za dohodak tih njiva iz prošlih godina plate državi 10 filurija, te da će unaprijed *svake godine* eminima plaćati paušalno *50 akči* poreza na iste njive.[1154]

Slijedeće su 1562. g. makarski franjevci bili prisiljeni platiti državi *8 filurija* tapijske pristojbe za *mezru Luku,* koju su oni inače od osvojenja posjedovali bez poreza, a unaprijed su za istu morali davati eminima *30 akči mukate* godišnje.[1155] Poslije više godina makarski su franjevci i sudbenim putem utvrdili svoja prava na zemlju Luku sa Spilama, pa im je krajem 1570. o tome izdao hudžet mostarski kadija Alija Sinanov.[1156]

Dok su u doba poslije kandijskoga rata Turci uspijevali da preko zaostroškoga gvardijana pokupe harač po Gornjemu primorju, dotle im slični

---

1152 T M I—11.
1153 T Z 28; T M I—12, VI—3.
1154 T M I—18.
1155 T M I—19.
1156 T M V—a—1.

pothvati u Makarskoj nisu baš tako lako išli za rukom. Tako je, npr., dne 10. V. *1676.* došao u Makarsku carev kapidžija s četom od 450 Turaka, »da mu Primorci dadu *poharačicu*, ali je ne dadoše, i otiđe prijeteći, da će porobiti i sve smaknuti«.[1157] Početkom 1678. opet su došli Turci u Makarsku, da pokupe harač ili, kako Šilobadović kaže, »poharačicu«. Kad nije išlo milom, onda su udarili silom: uhapsili su gvardijana Ribarovića i s njime još 12 ljudi. Pustili su ih na slobodu tek kada su primili ucjenu od 1600 groša.[1158] Turci su i kasnijih godina samo silom uzimali harač u Donjemu primorju, koje se u tome pogledu osjećalo slobodnije nego li Gornje primorje, iako se i jedno i drugo sve do početka 1684. nalazilo stvarno pod turskom vlasti.

O plaćanju harača sa strane *samostana Živogošća* nisu nam se sačuvali nikakvi podaci, dok za samostan na *Prološkome blatu* znamo da je još 1711. g. plaćao sultanu džizju.[1159]

Kršćani-svjetovnjaci su plaćali harač svake godine, i to do 1582. g. oko 50—70 akči godišnje, a od te godine harač je bio podignut na 240 akči. Osim toga je raja morala plaćati izvanrednih nameta 300 akči, a ovčarine 1 akču na svaku ovcu.[1160]

2. Porezne povlastice

a) Tekjalifi urfije i šakka

Noviji turkolozi sve namete ili poreze u osmanskoj državi dijele u *dvije skupine:* 1. namete koje općenito propisuje *šerijat — tekjalifi šerije,* i 2. namete bilo običajne, bilo izvanredne, koje propisuje *država — tekjalifi urfije.*[1161]

U prvu skupinu nameta spadaju među ostalima: *zekat, ušur, harač* na zemlju i *glavarina ili džizja.* U drugu skupinu dolaze izvanredni nameti, koje je feudalna turska država zbog izvanrednih potreba tražila od raje, npr.: pružanje hrane i konaka *vojsci,* popravljanje *putova,* pravljenje *mostova* i sl. Ovi posljednje nameti dolaze pod četiri osnovna vida: 1. *avariz* — teški fizički radovi (na putovima, mostovima i sl.); 2. *nuzul* ili *nezl* — osiguranje konaka vojsci; 3. *sirsat* — davanje hrane vojsci bez naplate; i 4. *ištira* — prinudni otkup hrane uz novčanu naknadu. Te je terete u početku stanovništvo moralo ispunjavati u radnome ili naturlanome vidu, pa su

---

1157 STARINE, XXI, 108.

1158 N. mj.

1159 T O 24. — Mostarski samostan desetak godina prije svoje propasti, tj. 1553, platio je 10 akči harača (T Z 40).

1160 HIST. NAR. JUG., II, 484.

1161 *Sućeska A.*, Promjene u sistemu izvanrednog oporezivanja u Turskoj u 17. vijeku i pojava nameta tekjalifi šaka, PRILOZI ZA ORIJENTALNU FILOL. i IST., X—XI, Sar., 1961, 75 sl., odlakle ćemo crpsti glavne podatke o predmetu.

se tada obično zvali *avarizi divanije*. Kasnije je prevladalo ispunjavanje u novcu i naravi, pa je ostao jedini izraz *tekjalifi urfije.*

Neki su od navedenih nameta kupljeni svake pete godine, a neki u vrijeme vojnih pohoda. *Do kraja 16. st.* ubiranje se tih nameta kretalo *u okvirima neke zakonitosti* i stabilnosti, ali na prelazu u 17. st., a naročito za kandijskoga rata uobičajeni nameti iz skupine tekjalifi urfije postaju sve viši, bezobzirniji i teži. Osim toga tokom 17. st. predstavnici pokrajinskih i mjesnih vlasti stvaraju nove *protuzakonite namete*, koje izvori zovu općim nazivom *tekjalifi šakka.*

Namete tekjalifi urfije (i kasnije tekjalifi šakka!) morala je snositi *ne samo kršćanska, nego i muslimanska raja.* Od tih su nameta bili u načelu *oslobođeni:* spahije, janjičari, tvrđavske posade; vojnici, martolozi; pripadnici uleme, pa i pripadnici rajetinske klase, koji su obavljali važnije službe u korist države: putari, pismonoše, čuvari klanaca i dr.

One osobe između raje, koje su bile izričito oslobođene tih nameta, uživale su tzv. *muafijet*, tj. oslobođenje od izvanrednih nameta, a njihov se pravni status označivao izrazom *muaf*. Muafijet su, npr., uživali stanovnici *Poljica*, kojima su Turci priznavali samoupravu pod svojom zaštitom.[1162]

Među rijetke pripadnike rajetinske klase, koji su *uživali muafijet* u pogledu plaćanja tekjalifi urfije, spadali su i naši *franjevci. Razlog*, zbog koga su franjevci bili oslobođeni od svih tekjalifa i uživali povlašteni *status muaf*, izrazio je bosanski *deftedar Mehmed* u nedatiranom pismu, koje je na žalbu zaostroških franjevaca uputio kadiji i kapetanu u Galebi slijedećim riječima: »*Oni nisu kao ostala raja.* Oni imaju *carsku muafnamu*, pa nije dopušteno da ih se uznemiruje, nego ih u svakome slučaju treba zaštititi. To su *siromasi carskoga hasa*«.[1163]

Na pitanje, *koji je vladar i kada* dao franjevcima »carsku muafnamu«, teže je odgovoriti. Svakako je Mehmed III, kako se to vidjelo iz ovjerovljenoga prijepisa njegova fermana, datiranoga u Beogradu 3—12. VI. 1601, uvažio žalbu bosanskih ruhbana, u kojoj su među ostalim tvrdili, da je njih već *Mehmed Fatih* prigodom osvojenja Bosne oslobodio svih tekjalifi urfije, kada im je dao ahdnamu.[1164] Također bosanski paša *Ibrahim Sokolović Mehmedov* u pismu kadijama hercegovačkoga sandžaka od 25. IV—4. V. 1610. izričito kaže: »Redovnici su hercegovačkoga sandžaka *od starih vremena oslobođeni* svih tekjalifa. Muafnamu im je dao Mehmed Osvajač, a potvrđivali kasniji sultani«.[1165] Slično se tvrdi i u izvornome fermanu Murata IV od 4. VI. 1624 (sl. 60), kao i u drugim spisima.[1166]

1162 N. dj., 97.
1163 T Z 376.
1164 T Z 97, 98.
1165 T Z 120.
1166 T O 4; T M II—11, VI—21, IV—36, VI—29; T Z 200, 283, 287; T O 3.

Među našim spisima, koji izričito govore o *muafijetu franjevaca s B-n. područja*, imamo *tri iz 16*, a veći broj iz 17. st.

Najstariji među tim našim muafnama-dokumentima jest onaj, koji je na molbu *zaostroških franjevaca 1535.* izdao hercegovački *sandžakbeg Piri-aga*, koji se u istome dokumentu opet poziva na starija pisma o muafu, što su mu ih pokazali *zaostroški franjevci*.[1167]

Na temelju teskera starijih emina *makarski* su *franjevci 1561.* dobili od emina Hadži-Mehmeda teskeru, da su oslobođeni od izvanrednih poreza, te da mogu mirno živjeti u makarskoj luci.[1168]

Također su *tri franjevca s Kamenmosta* pokazali hercegovačkome sandžakbegu Jusufu temesuke ranijih emina, da su oslobođeni od tekjalifi urfije, pa im je *1574*. isti sandžakbeg na njihovu molbu izdao sličan temesuk.[1169]

Osim toga imamo još desetak dokumenata iz 17. st., među njima tri carska fermana,[1170] tri pisma hercegovačkih sandžakbegova i kajmekana,[1171] te dva hudžeta imotskoga i gabelskoga kadije, koji našim franjevcima zajamčuju oslobođenje od tekjalifi urfije.[1172]

Franjevci su navedene dokumente za zaštitu svojih prava na oslobođenje od tekjalifa opet i opet tražili i dobivali u velikome razmaku vremena *od 1535. do 1672. g.*, a to je najbolji znak, da to njihovo pravo nisu uvijek poštovali stanoviti predstavnici nižih turskih vlasti, pa su fratri bili prisiljeni da od kadije do sultana toliko puta ponovno traže zaštitu. Ta nam činjenica također odlično osvjetljuje *žalosne prilike* u pokrajinama, naročito u 17. st., i slabost centralne vlasti, koja nije bila u stanju samim jednim aktom dokrajčiti te nerede. Ali, ne samo to, nego je *centralna vlast,* koja je još 1704. pokušavala zabraniti ustaljenu praksu nameta tekjalifi šakka, kao protuzakonite, došla dotle da je *1719*. takve namete *zavela kao zakonite* u Macedoniji i drugim dijelovima Rumelije, i to pod novim nazivom *imdadi hazarije.*[1173]

Budući su nameti iz grupe tekjalifi šakka u 17. st. smatrani i bili protuzakonitima, dakle nasiljem i zulumom, o njima ćemo govoriti u drugome poglavlju ovoga dijela, a ovdje ćemo prikazati odnos turske vlasti prema franjevcima u pogledu ostalih nameta.

1167 T Z 31.

1168 T M IV—1.

1169 T O 1.

1170 TZ 144, 150, 158 (izvornik).

1171 T Z 103, 104, 117 s bosaničkom naleđnicom: »Knjiga begova, da na fratri nije dacie, poaračice, ni ništa osvin arača!«

1172 TM III—6; TZ 171.

1173 *Sućeska*, n. dj., 104; *isti*, Taksit — Prilog izučavanju dažbinskog sistema u našim zemljama pod turskom vlašću, GODIŠNJAK PRAVNOG FAKULTETA U SARAJEVU, VIII, Sar., 1960, 342.

b) Posebna oslobođenja

1. *Ušur ili desetina od vakufa.* Godine 1532. spahije su tražili od zaostroškoga samostana ušur ili desetinu. Gvardijan se potužio na mostarski sud, jer da je samostanska zemlja vakuf ili zadužbina. Spor je riješio mostarski kadija Abdurahman u prilog samostana izdavši franjevcima temesuk, da je suprotno šerijatu i kanunu od manastirske zemlje tražiti desetinu, »pogotovu kada oni u svojim rukama imadu carske fermane«.[1174]

2. *Badž ili pristojba na uprošenu hranu.* Franjevcima je bilo slobodno ići u prošnju po turskoj zemlji.[1175] Neki su predstavnici vlasti pokušavali na uprošene stvari udariti badž ili pristojbu. Na pritužbu zaostroških franjevaca hercegovački je sandžakbeg Piri-aga 1535. izdao pismo, u kome izričito naglašava: »A kada oni prose po zemlji, ne smije im se uzimati badž!«[1176]

Čini se, da poslije toga akta franjevci kroz 16. st. nisu bili uznemirivani zbog pristojbe na uprošenu hranu, jer je to stoljeće prilične zakonitosti u Osmanskome carstvu. Međutim su već od početka 17. st. počela nasilja i u tome pogledu, pa su franjevci Makarske, Zaostroga, Dračana i drugih crkava poslali posebnoga čovjeka na Portu samome sultanu Ahmedu s pritužbom, da oni po starom običaju i vjerskim propisima po okolici za sebe skupljaju hranu, ali im emini, amili, multezimi i drugi službenici suprotno običaju i zakonu traže badž, resim i harć. Sultan je to strogo zabranio posebnim fermanom, što ga je 1612. uputio na imotskoga kadiju.[1177]

Kako su franjevci i dalje bili uznemirivani zbog pristojbe na uprošeno, oni su bili prisiljeni ponovno tražiti zaštitu zakona, pa je u tome smislu makarski nazir Mehmed 1620. izdao potvrdu, da makarski franjevci ne moraju davati džumruk, niti badžisinu na uprošenu hranu.[1178]

Kasnije su franjevci dobili tri fermana, koji su im ponovno potvrdili tu povlasticu, i to 1620. Osman II, 1624. Murat IV i 1672. Mehmed IV.[1179]

3. *Carina na kupljenu robu.* Već je *Sulejman II* posebnim fermanom, izdatim iz Carigrada u travnju *1538*, na mostarskoga kadiju naredio, da franjevci, ako nisu dotada plaćali carinu na robu, koju su bilo odakle nabavljali za sebe *preko makarske luke*, onda se ni unaprijed ne smije od njih tražiti carina na takvu robu.[1180] Sličan je ferman izdao *1581.* Murat III u korist bosanskih franjevaca, da se naime ne smije na makarskoj luci naplaćivati carina na robu, koja dolazi franjevcima.[1181]

1174 TZ 29.
1175 T M VI—15 iz 1591. g.; T M V—a—8 iz 1594. g.
1176 T Z 31.
1177 T Z 124.
1178 T M III—17.
1179 T Z 152, T M VI—21, T Ž 1, T Z 287.
1180 Lib. arch., 47—48, ASLŠ, gdje također stoji da su isti ferman bosanski fratri preveli na talijanski i dali da se upiše kod senata u Mlecima dne 16. III. 1563 (*Mandić*, AFH, 22—23).
1181 T Z 66.

U skladu s nekim kasnijim fermanom imotski je kadija Hadži-Hasan *1613.* izdao pismo *prološkim redovnicima,* da ne moraju plaćati carinu, kada na carskoj skeli (luci) prodadu pretičak uprošena žita s ciljem da bi za to nabavili sebi potrebitu odjeću.[1182]

4. *Ispendža — pristojba koju plaća raja.* Prema već poznatom fermanu Osmana II od 10. VI. 1620. bosanski su franjevci bili oslobođeni i od toga nameta, što ga je inače ostala raja morala davati »gospodaru zemlje« *za zemljište,* koje posjeduje.[1183]

5. *Sanduk-akčesi.* Sultan Mehmed IV svojim poznatim fermanom, izdatim ožujka *1672.* biskupu fra Nikoli Mijajloviću, među ostalim je zabranio *prigodom smrti redovnika* tražiti od njegove subraće tzv. »sanduk-akčesi« — pristojbu.[1184]

6. *Pristojba za ostavštinu.* Po tursko-osmanskome pravu ostavština onih osoba, koje *umru bez nasljedstva,* pripada državi, kao npr. ostavština neženja — janjičara. Neki su držali da njihov slučaj treba primijeniti i na redovnike. Međutim se vidi iz dokumenata, da su takvi slučajevi redovito bili osujećeni. Tako je oko 1640. bosanski deftedar poslao svoga povjerenika u tri naša samostana radi ostavštine poslije smrti, ali kada je povjerenik ispitao stvar, izdao je potvrdu, da on ništa nije našao, što bi pripadalo deftedaru.[1185] Sultan Mehmed IV u spomenutome fermanu iz 1672. izričito kaže: »Kada netko od njih (tj. bosanskih ruhbana) umre, neka se emin državnoga fiskusa ne miješa u njegovu ostavštinu!«[1186]

Uza sve to imamo slučaj, protivan navedenoj carskoj izjavi. Prološki su fratri poslije smrti gvardijana Juranovića morali zimi 1711/1712. ponovno platiti resmitapiju za zemlju Luku, koju je nekoliko godina prije taj gvardijan bio kupio od nekoga muslimana. Međutim su prigodom ove druge naplate spahije Ahmed i Ibrahim izdali potvrdu, da svi redovnici prološkoga samostana mogu mirno posjedovati navedenu zemlju, čime su redovnike priznali kao jednu *krvnu zajednicu.*[1187]

7. *Krvarina.* Sultan Mehmed IV u spomenutome aktu od 1672. zabranio je hapsiti redovnike pod izlikom naplate krvarine, ako u blizini njihova stana padne krv.[1188]

8. *Ratni porezi:* vojnica, seferija i karaula, vojni pohod.

a) Vojnica. U prvoj polovici 1622. sakupljači poreza, zvanoga *»bedeli tufek endaz«* (= otkup za puškarsku službu) Ali-beg Kjose i Mustafa Čelebi Zuri

---

1182 T M IV—8. — I Mlečani su davali bosanskim fratrima slične povlastice (*Jelenić,* Izvori, GZM, Sar., 1912, 449).
1183 T Z 150; IST. NAR. JUG., II, 1399.
1184 T Z 287; T Ž 1.
1185 T Z 235.
1186 V. b 1184.
1187 T O 22, 25.
1188 V. b 1184; *Jelenić,* n. dj., 457—458.

zatražili su taj namet i *od proloških redovnika*. Ovi su se prizvali na imotski sud, pa je kadija Hadži Sulejman Mehmedov u svibnju 1622. izdao hudžet, kojim je ustanovio, da su na temelju stare i nove ahdname redovnici oslobođeni takvoga nameta, koji bosanički regest zove hrvatskim izrazom »*vojnica*«.[1189]

b) Seferija i karaula. Spomenuti ferman Murata IV iz 1624, upućen makarskim franjevcima, izričito kaže, da su redovnici oslobođeni od seferije ili ratnoga prireza, te od karaule ili prireza za održavanje straže. Jednako tako Hasan-aga ne dozvoljava, da gabelski službenici traže od zaostroških fratara naplatu *sefertaklifi*.[1190]

c) Vojni pohod. Mustafa Arslanov izdao je 1636. dračanskim redovnicima teskeru, da oni nisu dužni ići na vojni pohod.[1191]

9. *Povlastice samostanskih kmetova.* Porezne povlastice, koje su uživali samostani, protezale su se i na *samostanske sluge i kmetove*. O tome imamo više svjedočanstava.

Ostoja Bratučić i *Anton Veselčić*, koje je nekoć vojvoda Augustin bio dao u službu zaostroškome samostanu, bili su oslobođeni vojske, davanja poklona i svih drugih obaveza. To im je pravo 1522. g. potvrdio mostarski vojvoda Mustafa, kao i nekoliko godina kasnije cetinski zaim Bali vojvoda.[1192]

Isto su tako 1554. sluge zaostroškoga samostana: *Vukić, Mihovil i Marko*, iz sela Zaostroga, bili oslobođeni od davanja poklona sve dotle, dok služe samostanu.[1193]

Ne samo pojedinci, nego su i *čitava sela* bila oslobođena svih nameta, dok služe franjevcima. Takav slučaj imamo sa stanovnicima *Hraštana* (= Rašćane), koji su bili kmetovi makarskoga samostana. O tome je 1562. izdao teskeru Memi-vojvoda.[1194]

Stipan Kosović iz Zaostroga služio je tamošnjemu samostanu, pa je bio oslobođen od običajnih nameta. Na jesen 1602. makarski je nazor Sulejman Ljubović izdao teskeru, da je isti Stipan i dalje oslobođen od *karakuluka* i *tekjalifi urfije*, dok služi samostanu.[1195]

Slične je povlastice uživao i *Luka Despot* iz Zaostroga. U lipnju 1607. Kurt Velijin i Halil Ihtijarov izdali su teskeru, da je Luka, dok služi papazima, oslobođen svih tekjalifi urfija, kesima i jemekluka.[1196]

1189 T O 3, (T M IV—112.).
1190 T M VI—21; T Z 393.
1191 TM IV—43.
1192 T Z 17, 20.
1193 T Z 41; T Z 413 (nedatiran).
1194 T Z 47.
1195 T Z 99.
1196 T Z 115.

Međutim je 1640. raja sela *Podace* i cijeloga carskoga hasa bila prisiljena izjaviti, da će sve tekjalifi urfije mjesto gvardijana i ostalih rahiba (redovnika) snositi ona![1197]

3. Pitanje džulusa

Džulus je arapska riječ, koja dolazi od infinitiva *»džulusun«* — sjesti, zasjesti, *ustoličiti se*.[1198] U bosaničkim naleđnicama naših turskih spisa riječ je pohrvaćena na različite načine: čuluz, žuluščina, žulučija, zuluščija . . .[1199] Džulus doslovno znači *stupanje na prijestol*. Prilikom dolaska novoga sultana na prijestol bili su *obnavljani svi dekreti* i sve povelje, koje su davale neka prava. Obnova se tih dokumenata vršila uvijek uz *plaćanje pristojbe*, koja se zvala *resmi-džulus*, dok joj je pravilno ime: *pristojba za obnavljanje povelja*. Ta se pristojba plaćala izdavaču dotične povelje. Ako se povelja obnavljala u carskoj kancelariji, pristojba se plaćala *caru*. Ako se obnavljala kod bosanskoga vezira, plaćala se *veziru*. Vezir je mogao obnoviti samo one povelje, koje su izdali veziri, a carske carska kancelarija. Slične su se pristojbe davale i *kadijama*, koji su mogli ovjeroviti i izdavati ovjerovljene prijepise svih akata na zahtjev stranke. Zato se njima plaćala posebna taksa.[1200]

U turskim dokumentima iz naša četiri samostana džulus se *prvi put* spominje u gore izloženome smislu *1619. g.*, i to u ovjerovljenome prijepisu fermana Osmana II veziru Mustafa-paši i kadijama bosanskoga pašaluka. Tu izričito stoji, da su bosanski fratri poslali čovjeka na Portu i da su, *kada im je potvrđena ahdnama, platili džulus*; sada pak neki službenici traže, da fratri ponovno plate po dva dukata resmi-džulusa na svakoga redovnika. Sultan naređuje, ako su bosanski redovnici prilikom obnavljanja svojih povlastica njegovoj Porti uplatili džulus, onda ih nitko više ne smije uznemirivati, jer su već platili.[1201]

Dne 7. XI. 1619. neki Sulejman, carski povjerenik za resmi-džulus, izdao je *fratrima Zaostroga* teskeru, da su platili resmi-muafiet, tj. pristojbu za obnovu svojih berata i fermana prilikom stupanja novoga sultana na prijesto (Osmana II, 1618), koji su im zajamčili muafiet ili oslobođenje od svih redovnih poreza.[1202] Tako isto 1623. zaostroški franjevci nisu morali ponovno platiti džulus, jer su ga već platili na temelju prijašnjega fermana.[1203]

1197 T Z 234.

1198 *Krilić B.*, Od čega je došla i šta znači riječ džulus, FRANJEVAČKI VJESNIK, XLI, 2, Sar., 1924, 61.

1199 T Z 101, 148; T M II—11, III—25 . . .

1200 Pismeno saopćenje rahmetli Hazima Šabanovića, Sarajevo, 1962.

1201 T Z 144, 146.

1202 T Z 148.

1203 T Z 173.

Iste su godine redovnici *dračanskoga (= prološkoga) Jezera* platili državi *resmi-berat*, a u smislu carskoga fermana, da se prigodom carskoga džulusa moraju obnoviti svi berati.[1204] Navedeni su resmi-berat prološki franjevci morali platiti prigodom džulusa Mustafe I (1622—1623). Godinu dana kasnije stupio je na prijestol Murat IV (1623—1640), pa su prološki fratri morali opet na proljeće 1624. platiti novi džulus.[1205]

Sličnu je teskeru izdao 1624. *makarskim franjevcima* neki Alija, da je naime prema fermanu od njih naplatio resmi-džulus zbog obnove njihovih fermana.[1206]

Međutim je isti sultan Murat IV posebnim fermanom, izdatim u Skutari--Carigradu između 29. V—7. VI. 1624, izjavio, da su u smislu ahdname *redovnici Makarske* među ostalim *oslobođeni* i *džulusa*,[1207] pa stoga u dokumentima naših četiriju samostana *poslije 1624. ne susrećemo više naplaćivanje džulusa* u gore navedenome smislu.

Naši su, dakle, samostani kratko vrijeme *plaćali carski džulus, tj. od 1619. do 1624*, ali su ga ipak kroz tih samih pet godina, zbog promjena na prijestolju, morali platiti tri puta! Međutim znamo, da su i u tome roku makarski franjevci ipak jedamput bili oslobođeni od plaćanja »resmi-džulusa«. Carski povjerenik za bosanski ajalet Sulejman u teskeri od 14. XI. 1619. naveo je tome razlog, »što su redovnici koji stanuju u ovome samostanu *jako siromašni*, a kako se nalaze u luci, to ih putnici i namjernici mnogo uznemiruju, pa zaslužuju, da se uzmu u obzir i zaštitu«.[1208]

Prema dokumentima ne možemo utvrditi, da li su naši samostani osim carskoga džulusa plaćali također *džulus za pašu* i druge turske dostojanstvenike.[1209] Međutim više dokumenata 17. st. govori o *pregledu crkava i samostana* na B-n. području, a taj pregled, koji dokumenti nazivaju *»josamostana«* ili *»teftiš«*, bosaničke naleđnice redovito zovu *»džulus«* u pohrvaćenim oblicima, kako smo ih gore naveli.

Dne 13. IV. 1635. je po carskome nalogu Muharem-aga pregledao samostan i fratre *u Makarskoj*, pa kako je ustanovio, da su oni ranije bili oslobođeni, nije od njih uzeo »ni jednu akču, niti jedno zrno«. Suvremena bosanička naleđnica potvrdu o tome pregledu zove: *»Teskera od žulusa«!*[1210] Isti je Muharem sedmicu dana prije pregledao musafirhanu i fratre u Jezeru, a da od njih također nije ništa uzeo.[1211]

[1204] T M IV—14.
[1205] T M III—25.
[1206] T M III—26.
[1207] T M VI—21.
[1208] T M II—11.
[1209] *Posebnu vrstu džulusa* bosanskome paši i sarajevskome muli davala su tri bosanska samostana: *Fojnica, Sutjeska i Kreševo*. Prema nekome računu taj je džulus od 1675. do 1849. g. zapao bosanske fratre 55.275 mletačkih cekina ili 177 kg suhoga zlata! (*Poljaković F.*, Džulus, GLASNIK JUG. FRANJEVACA, II, Sar., 1888, 68—70; *M. B.*, Tradicionalno plaćanje džulusa triju gvardijana u ime narodne slobode i povlastice crkve, SPOMENICA FRANJEVAČKE KLASIČNE GIMNAZIJE U VISOKOM (1882—1932), Beograd, 1932, 316.)
[1210] T M IV—36.
[1211] T M IV—35.

Slični pregledi, koje sve bosaničke naleđnice zovu džulusima, po našim samostanima izvršeni su više puta od 1635. (u Zaostrogu) do 1682. (u Dračanu i Makarskoj). Međutim iz odnosnih teskera nije jasno, da li su prilikom tih pregleda naši samostani morali svaki put plaćati neku taksu.[1212]

4. Prijateljske veze

Kao što je Matasović prema fojničkim regestima ustanovio da je bilo bosanskih muslimana, koji su stajali u prijateljskim odnošajima s franjevcima, makar to bilo i »za dobar novac«,[1213] tako i naši dokumenti dokazuju, da su i franjevci našega područja imali među ondašnjim *muslimanima svojih prijatelja i dobročinitelja.* Međusobni ih je, naime, život prisilio da jedni drugima čine različite usluge — ta čovjek je socijalno biće uvijek, pa je takav bio i u doba turskoga vladanja! To prijateljstvo, doduše, nije uvijek bilo u idealnome smislu, kako ga je opisao Ciceron, ali ga ipak u običnome ljudskom jeziku možemo nazvati prijateljstvom. Tako znamo za *imena nekih muslimana,* koji su tješnje bili povezani s franjevcima, kao i za *imena nekih franjevaca,* koji su neobično uspijevali kod Turaka.

Neki *Ibrahim-beg Hasanov* piše makarskome naibu Halil-efendiji, da je on od davnina prijatelj s redovnicima iz Makarske, pa ga moli da prema njima bude naročito susretljiv i pažljiv, ako mu se oni za nešto obrate. Uz to naglašava da je gvardijan naročito dobar čovjek.[1214]

Vojne vlasti iz Gabele poslale su čovjeka po redovnike iz Zaostroga, da i od njih naplate novac za ratne potrebe. Međutim se energično javio makarski nazir *Hasan-aga Arslanov* s oštrom prijetnjom, da će osobno prijaviti beglerbegu i deftedaru gabelske vlasti, ako te siromahe, koji nisu dužni plaćati ratni porez, ne puste na miru. Pismo, pisano krajem 16. ili početkom 17. st., odiše posebnom brigom za franjevce.[1215]

Muslimani su se znali *zauzimati i kod redovničkih starješina za neke franjevce.* Već smo spomenuli *slučaj nekoga fra Ivana,* vjerojatno dušobrižnika Opanaka, koji je nešto teže skrivio, pa ga je njegov *gvardijan fra Petar Kumbat* trebao kazniti. Ali, skočila se raja Opanaka i Dračana na čelu s nekim *Mustafa-agom,* da obrani fra Ivana. Aga je napisao dva pisma u prilog fra Ivanu. U jednome pismu zaklinje »svoga velecijenjenoga brata Kupata gvardijana«, da ovoga puta ništa ne učini fra Ivanu zbog nekakve njegove greške. To ga moli ne samo u ime svoje nego i »za ljubav sirotinje raje«, pa stoga neka ga ovoga puta posluša, pa će i on njemu biti pri ruci kada mu bude nešto trebalo. Na kraju turskoga pisma, koje je

---

1212 T Z 212, 228, 263; T M III—64, IV—60.
1213 *Matasović,* n. dj., 84. — *Mandić D.,* Bosna i Hercegovina, III, 374 sl.
1214 TM IV—123.
1215 T Z 393.

upućeno »Na roke počtovane gardijana Deli Kubata na Makarsku«, aga opet dodaje hrvatski bosančicom da mu učini tu ljubav, ako hoće da ostanu braća i prijatelji, kako su i dotle bili. Drugo je pismo isti Mustafa uputio makarskome naziru Mehmed-agi, neka i on posreduje kod makarskoga gvardijana u prilog okrivljenoga papaza.[1216] Pisma nisu datirana, ali se događaj morao zbiti oko 1641—43, kada je Kumbat bio gvardijan u Makarskoj.

Franjevci su i muslimani jedni drugima činili različite *usluge*, posuđivali novac i slično. Tako, npr., oko 1624. imotski *kadija Hasan* zahvaljuje gvardijanu i redovnicima Makarske, što su mu po nekome rajetinu poslali ulje odlične kakvoće. Napose zahvaljuje *fra Martinu*, što mu je poslao dovoljno kolača i naranača, pa neka ga stoga Bog blagoslovi.[1217]

Neki je *Ali-ćehaja* posudio *novac* fratrima Zaostroga, Lužibabe i Makarske, a oni su mu kasnije sve vratili.[1218] Oko 1612. zaostroški franjevci nisu imali čime platiti krvarinu, pa je neki musliman pisao Ćelebi-efendiji, da onu svotu, što bi je fratri imali platiti, upiše na njegov račun.[1219] *Mehmed-aga,* dizdar Vrgorca, posudio je spomenutome fra Petru Kumbatoviću 80 groša, koje mu je 1641. fratar uredno vratio.[1220] Početkom 1685. redovnici dračanskoga samostana podmirili su 16000 akči, koje im je bio posudio vakuf.[1221]

I franjevci su sa svoje strane izlazili ususret muslimanima posuđivanjem novca. Tako su 24. VI. 1671. *Mustajbeg Matuzović* iz Sarajeva i *Ahmet Buljugbaša* »zajali« u fratra Budalića u Makarskoj 14 cekina. Oni su se posebnom namirom, hrvatski pisanom, obvezali »virom sveca Muhameda«, da će mu vratiti onako kako su uzeli.[1222]

Neki su *predstavnici turske vlasti* bili naročito *skloni* franjevcima. O tome se sačuvala uspomena ne samo u turskim spisima nego još više u njihovim bosaničkim nalеđnicama, koje s poštovanjem spominju njihova imena: To su: *Hadži-Hasan Lisičić,* koji je kao imotski kadija 1599. izdao fra Pavlu Jakiću hudžet, da može »zbotit crkvu na Makarskoj«, a 13 godina kasnije istome je donio iz Carigrada carski ferman protiv zuluma na franjevce.[1223] *Sulejman Ćelebija Ljubović* kao makarski nazir, nazor i elemin (1598—1609) pokazao se pravedan prema franjevcima u Zaostrogu i Makarskoj.[1224] Još je više s franjevcima bio povezan *Selim-kapetan,* koji je u prvoj polovici 17. st. stalno živio u Makarskoj, gdje je imao i svoju kuću, pa je činio različite usluge franjevcima i ovi njemu.[1225] Osobito je zanimljivo hr-

1216 T M III—75, 76; IV—95.
1217 T M IV—105.
1218 T Z 412.
1219 T Z 397.
1220 T M IV—54.
1221 T M VI—31.
1222 T M V—c—4.
1223 T Z 91, 124.
1224 T Z 99, 118.
1225 T M V—a—20, III—18, IV—101; T Z 119.

vatsko bosaničko pismo, koje je oko 1607. zaostroškim fratrima pisao Selim zajedno s ostalim vrgorskim agama, a koje počinje: »Našemu priatelu fra Jerolimu i našemu gardi(janu) i našemu fra Juri i svim ostalim fratrom ki su u crikvim — pozdravlenje« . . .[1226]

5. Franjevci u turskoj diplomatskoj službi

Nekada su Turci znali koristiti franjevce i u diplomatske svrhe, kada im je to trebalo. O tome imamo dva dokumenta iz 16. st.

Za vrijeme tursko-mletačkoga rata (1537—1540) bila su *zarobljena tri muslimana:* Bali, sin Ilijas-ćehaje, Mehmed-ćehaja i Behlul-dizdar. Kako se ništa nije znalo, da li su zarobljenici živi ili mrtvi, niti čime bi se mogli otkupiti, potkraj travnja 1539. poslani su u neprijateljsku zemlju neki *fra Jure* i još druga *dva redovnika* s propusnicom, koju im je izdao Hamza Bali, da izvide i jave što je sa zarobljenicima.[1227]

Prema drugome nedatiranome dokumentu, koji je izdao Ajdin-aga grada Ljubuškoga, poslan je »*fra Juraj, starješina svih ruhbana u hercegovačkome vilajetu*, radi ljudi s ove strane, koji su uhvaćeni u gradu Skradinu i zarobljeni«. Ajdin moli vojvode, subaše i martoloze da ga ne smetaju na putu, koji će ga voditi s mora prema Cetini ili možda na Visuć i Karin.[1228] Sudeći prema pismu i turskoga teksta i bosaničkoga regesta, koja su dosta stara, događaj treba metnuti u prvu polovicu 16. st. i to poslije 1537, kada su Mlečani zauzeli i porušili Skradin.[1229] Kako je u oba dokumenta isto ime redovnika, tu se po svoj prilici radi o istoj osobi i istoj ulozi, tj. spašavanju zarobljenih muslimana 1538. poslije pada Skradina.

Fra Juraj, »starješina svih ruhbana« . . . najvjerojatnije je to *fra Jure Divojević, bosanski provincijal* (1536—1539), u čije su provincijalstvo neki sumnjali,[1230] a za koga Fermendžin tvrdi, da je 1539. sazvao kapitul,[1231] pa je 1538. mogao biti »starješina svih ruhbana u hercegovačkome vilajetu«, što ne bi trebalo isključiti bosanski vilajet. Provincijal je mogao to svoje putovanje na kršćansko područje Mletačke republike iskoristiti, da opremi svoje crkvene i redovničke poslove.

Senjski su *uskoci* svršetkom 16. i početkom 17. st. često upadali na tursko područje oko Makarske i Neretve. Tom su prigodom znali praviti nasilja i kršćanima, pa i franjevcima, kao turskim podanicima. U jednoj akciji 1606. odveli su i neke *zarobljenike*. Makarski je franjevac *fra Matija* (Runović, gvardijan?) želio poći u *Senj* radi zarobljenika, pa je zato dobio

---

1226 T Z, naknadno II.
1227 T Z 32.
1228 T Z 403.
1229 IST. NAR. JUG., II, 280.
1230 *Božitković*, Kritički ispit, 43.
1231 STARINE, XXII, 27; *Mandić D.*, Franj. Bosna, 161.

odobrenja od sandžakbega, mjesnoga kadije i aga, te mu je u svibnju 1606. izdao slično odobrenje i Memi, kajmekan Halil-ćehaje makarskoga emina.[1232]

6. »Muhamedanska vira«

Kod Turaka je vrijedila kršćanska zakletva na evanđelje. Još su više, dakako, Turci držali do svoje zakletve, koju su oni zvali *»vira sveca Muhameda«* ili samo *»vira«*.

Tu su zakletvu upotrebljavali ne samo jednostavni muslimani, nego i najviši predstavnici turske vlasti. Ona se spominje i u turskim spisima i to *u hrvatskom ikavskom obliku »vira«*. Kada bi pravovjerni musliman zadao »viru«, čovjek se na to mogao zaista *pouzdano osloniti.* »Vira« je vrijedila i na turskome sudu, a u životu je među ljudima nosila sa sobom najstrožu obvezu.

Među našim turskim spisima u dva se spisa susrećemo s »virom«. Oba su dokumenta nedatirana, ali po svoj prilici idu pod kraj 16. st., kada je raja Makarskoga primorja zbog nasilja makarskih emina i seoskih knezova bježala na sve strane, pa i u neprijateljsku zemlju, o čemu opširno govori oštri ukor Ismail-paše 1594. iz Banje Luke, upućen knezovima mukate makarske luke, koji da su zajedno s eminima, koje svrgava i zamjenjuje novim, najviše krivi za bježanje raje.[1233]

Tom su prigodom turske više vlasti na sve moguće načine nastojale, da se raja opet vrati u svoja sela. U tu su svrhu obećavale i pismeno davale *»muhamedansku viru«*, da se nijednome povratniku neće ništa nažao učiniti. I zaista, mnogi su se počeli vraćati »na viru«.

Vjerojatno u to doba treba staviti *povratak 18 odbjeglih obitelji iz Baćine* natrag u svoje selo. Njima je Ahmed-paša, vjerojatno *1604,* izdao bujuruldiju da mogu mirno stanovati u svome selu; paša svakome pojedinačno zadaje »muhamedansku viru«, pa nastavlja: »Naš je car oprostio grijehe, kako onima iz vašega sela, tako i knezu i raji Primorja; tko god dođe, pa makar mu bile obje ruke u krvi, (car) naređuje da se ne kažnjava i da se oprosti. Tko god ovamo dođe, izdat će mu se potvrda, da stanuje, i tko god dođe »na viru«, ne treba mu se uznemirivati«.[1234]

Po svoj je prilici u vezi s navedenim i događaj, kada je *zaostroški gvardijan* došao k hercegovačkome sandžakbegu Ahmedu s pritužbom, da ih neki beg uznemiruje za ljude koji su pobjegli. Gvardijan se bojao bega, pa je došao tražiti »viru« (»vire isterler«). Ahmed je izjavio, da zaostroški re-

---

1232 T M III—5.
1233 T Z 83.
1234 T Z 373.

dovnici nisu ništa krivi, što su ljudi pobjegli, pa je *dao »viru« gvardijanu* kao i svim stanovnicima primorske nahije, da ih nitko zbog toga ne smije uznemirivati.[1235]

Kada je za vrijeme tursko-mletačkoga rata *pobjegao veći broj Zaostrožana,* Ajdin ćehaja je 1537—1538. izdao teskeru na turskome i na hrvatskome jeziku, da se bjeguncima daje *»vira careva,* i gospodareva, i voivodi, i subašina i svih carevi ludi da izaidu na svoe baštine, a na carevu službu, *knjiga virovana«.*[1236]

Na turskome je sudu vrijedila i *kršćanska »vira«.* Početkom 1672. je neki *Mustafa iz Župan-Potoka kod Duvna* tužio Dujma Nikolina i Janka, kujundžiju, iz grada Makarske, što je njemu i njegovu sinu Jusufu *»zadao vjerodajnicu, koja se zove vira«,* da ih neće nikada zarobiti, pa je ipak sa svojim drugovima Janko zarobio Jusufa i prodao ga u neprijateljski grad Split. Na pitanje suda, da li je zadao »viru«, Janko je odgovorio: »Ja sam dao viru Mustafi, ali njegovu sinu Jusufu nisam je dao«. Kako tužitelj to nije mogao pobiti, pozvan je Janko da se zakune. »On je stavio svoje dvije ruke na evanđelje i zakleo se sveviišnjim i uzvišenim Alahom«.[1237]

Iz izlaganja ovoga poglavlja, a na temelju dokumenata, sigurno je, da je *Katolička crkva* za vrijeme turske vladavine na Biokovsko-neretvanskome području *zakonom* bila *priznata,* pa djelomično i *povlaštena,* ali je isto tako sigurno na temelju još obilnijih dokumenata, da je Crkva doživljavala mnoga *nasilja,* o čemu će govoriti slijedeće poglavlje.

II. Poglavlje

TURSKA NASILJA

Uza sva neka pozitivna načela, koja je islam zauzimao prema kršćanskoj religiji i njezinu svećenstvu, o čemu smo već govorili u prednjemu poglavlju, — u praksi je često puta bilo sve drukčije, a osobito u Osmanskome carstvu, gdje je *islam* bio *državna vjera, Turci* jedini *gospodari,* a kršćanska *raja* bijedni sluge.

1235 T Z 389.
1236 T Z 33.
1237 T M II—16.

Dok je *centralna vlast* (sultan-kalifa) uglavnome bila uvijek *tolerantna* prema kršćanskoj raji i protivna svima nasiljima, dotle su ne samo obični muslimani, nego i predstavnici vlasti, pa i oni viši, znali često puta protiv kršćanske raje praviti najveća *bezakonja* i *nasilja*, koja su vrijeđala osnovna ljudska prava, što je za danas skoro neshvatljivo.

Tih je nasilja bilo u svakome stoljeću turske vladavine, a najviše *od početka 17. st.*, pa što dalje to više, tj. u *omjeru opadanja auktoriteta centralne vlasti*, koje je opet bilo uvjetovano sve to težim financijskim stanjem u državi, kada je Turska sve više padala u defenzivu i siromaštvo.

Među našim turskim *dokumentima najbrojniji* su baš oni, koji govore *o nasiljima*, odnosno o zaštiti protiv njih.

Kršćanski pisci prošlih stoljeća, kada bi prikazivali stanje kršćana pod osmanskom vlašću, najviše su naglašavali upravo podatke o nasiljima. Nekada se to pričanje moglo činiti nevjerojatnim.[1238] Međutim nam se slika čini još zornija, kada nam to potvrđuju i sami službeni turski spisi, makar kratkim, škrtim i stereotipnim jezikom. Zaslužuje, dakle, nešto više posvetiti pažnje upravo tim spisima.

Mnoštvo građe o nasiljima razdijelit ćemo na *četiri skupine*, da time lakše osvijetlimo teški položaj katoličkoga svećenstva i njegovih vjernika na B-n. području u doba turske vladavine. Nasilja su, naime, bila mnogovrsna, teška i dugotrajna. Ona su udarala na temelje ljudskoga opstanka: imovinu, život, kao i druga pitanja — od neprilika s gradnjom crkvenih zgrada do islamiziranja.

I. OTIMANJE IMOVINE

Nasilja, koja su Turci vršili nad imovinom kršćanske raje i njegova svećenstva za vrijeme svoga gospodstva u našim krajevima, mogla bi sačinjavati čitavu biblioteku, iz koje bi se najbolje vidjela s jedne strane pohlepa, bahatost i besavjesnost gospodara, a s druge strane trajno osiromašivanje i bespomoćno stanje nesretne raje.

Budući da je među kršćanskom katoličkom rajom njezino *svećenstvo* bilo nešto *imućnije* i *gospodarski naprednije*, naročito *u samostanima*, gdje je redovnička zajednica redovito imala *zemljišni*, *novčani* i *prehrambeni* izvor za uzdržavanje, kao i veći stambeni prostor s gospodarskim i gostinjskim zgradama, to su *cilj* turskih nasilja najčešće bili upravo *katolički franjevački samostani po cijeloj* Bosni Srebrenoj, pa i na našemu B-n. području.[1239] Slične jade, koje su Turci zadavali našim samostanima po sred-

1238 *F. Gonzaga o stanju Bosne Srebrene* 1587. g. među ostalima kaže slijedeće: »Doista bi bilo veoma teško, kada bismo htjeli iznijeti sve nevolje i nepravde, što su ih Turci nanijeli braći te provincije. Stoga neka bude dosta samo to reći, da se oni *uvijek nalaze u smrtnoj opasnosti*, i da ih veoma često, naročito kada se opiju, tuku, da bi im dali voštane svijeće i beskvasni kruh kojim govore misu.« (De origine, 584).

1239 *Batinić*, Franj. samostan u Fojnici, Zgb, 1913, 37 i dalje.

njoj Bosni i Slavoniji, zadavali su i našim samostanima oko Biokova. Najveći dio dokumenata govori baš o tim jadima, koje su franjevci i njihovi samostani kroz dva stoljeća trpjeli od bahatih Turaka.

Ovdje ćemo prema tim dokumentima iznijeti ono što su Turci *protuzakonito* radili nad franjevcima i njihovom imovinom: od općenitih »uznemirivanja« i nepravednih nameta do izjeličkih pohoda i razbijačkih provala u naše samostane i druge zgrade.

1. »Uznemirivanja«

Skoro svaki drugi dokumenat govori o »uznemirivanju redovnika«: sultan, beglerbeg, sandžakbeg, deftedar, kadija, vojvoda, nazir, aga ... — svaki od njih naređuje, kako *»nitko ne smije uznemirivati ruhbane«*. A budući da su jadni ruhbani ipak stalno bili uznemirivani, to su se morali opet i opet žaliti zbog tih uznemirivanja, pa su opet i opet dobivali bezvrijednu zaštitu na papiru. Tako se stvorila čitava *zbirka dokumenata* »Protiv uznemirivanja ruhbana«!

Ta uznemirivanja počinju dosta rano, *već od 1520. g.*, te u neprestanome porastu traju sve do svršetka turske vlasti na B-n. području, dok u ostalim krajevima pod turskom vladavinom protežu se do polovice 19. st., o čemu za Hercegovinu svjedoči djelo fra Petra Bakule o mučenicima u toj franjevačkoj misiji.[1240]

Prvi spomen o uznemirivanju redovnika u našim dokumentima nalazi se u *fermanu sultana Sulejmana*, koji je napisan *1. X. 1520. u Smederevu*, a upućen hercegovačkome sandžakbegu i fočanskome kadiji. *Makarski franjevci* poslali na samu Portu čovjeka, koji je izvijestio: »Mjesto na kojemu se nalazi naša crkva pusto je i opasno, ali zbog naše crkve ondje sjedi emin i amil i prodaju državnu sol. Sada, međutim, dolaze *neki ljudi* i *uznemiruju nas bez ikakva razloga!*«[1241]

Dokumenat ne kaže, koji su to ljudi, ni u čemu su oni uznemirivali redovnike, ali iz stilizacije slijedi da su to Turci. Sultan naređuje da nitko ne smije uznemirivati redovnike u luci Makarskoj. Međutim serija uznemirivanja slijedi dalje!

U prvom su redu naše franjevce uznemirivali *turski vojnici*, bilo to borbeni *martolozi* ili obični *neferi*. Oko *1530.* g. makarski, drašnički i zaostroški franjevci tuže se u tom pogledu na martoloze i druge.[1242] Vjerojatno su se oko toga doba makarski i zaostroški franjevci potužili mostarskome kadiji Husrevu, da su u njihov kraj došli martolozi, koji su *napravili dosta nereda i opljačkali mnogo stvari.*[1243] Franjevci tih samostana istom ili dru-

---

[1240] *Bakula P.*, I martiri nella Missione francescana osservante in Erzegovina, Roma, 1862.
[1241] T M I—4. (Sl. 56)
[1242] T Z 27.
[1243] T Z 387.

gom zgodom su se potužili Hasan-paši, da ih vojnici Gabele, Vrgorca, Ljubuškoga i Zadvarja uznemiruju oduzimajući im silom različite stvari.[1244]

1535. g. zaostroški se franjevci tuže hercegovačkome sandžakbegu Piri-agi, da njegovi vojvode i vojnici, kada k njima dolaze i konače, vrše različita nasilja, *gaze vrtove i uzimlju njihove konje* za ulake.[1245]

Makarski su se fratri 1561. potužili eminu Hadži-Mahmudu, da njegovi ljudi u Mandrači uzimlju *samostanski brod i vesla*, i da samostansku čeljad zovu na *kuluk* i druge poslove.[1246]

Oko 1597. g. zaostroški su i makarski franjevci poslali k bosanskome beglerbegu *veziru Hasan-paši Tiru* čovjeka koji se je potužio: »Mi smo od osvojenja oslobođeni od tekjalifa i živjeli smo mirno od zulumčara. Sada međutim dolazi neka eškija u naše manastire, *uzimlju stvari, hvataju nas na putovanju* i na konacima, *uzimlju* nam *novac i konje i hranu* besplatno«. Beglerbeg najstrože naređuje kadijama Imotskoga i Ljubuškoga, da ljude koji uznemiruju franjevce uhvate i bace u tamnicu; ako treba, neka ih pošalju k njemu, pa će ih za primjer drugima ili pogubiti, ili osakatiti; u svakome slučaju tim razbojnicima treba stati na kraj![1247]

Sve su te stroge prijetnje bile uzalud. Nasilja su se nastavila. Početkom 17. st. kliški sandžakbeg Mustafa, sin Pijale-paše, piše makarskome eminu Ali-agi, da mu je stigao carski ferman, kako Ali-aga čini različite nepravde redovnicima samostana, koji se nalaze na njegovu području.[1248]

Zaostroški su franjevci pribavili dva prijepisa fermana Mehmeda III od lipnja 1601, upućena bosanskome beglerbegu, sarajevskome kadiji i kadijama hercegovačkoga sandžaka, u kojemu se utvrđuje, da neki vojvode, subaše, spahije, janjičari, kadije i naibi uznemiruju bosanske ruhbane uzimljući im novac, konje i druge stvari.[1249] Desetak godina kasnije bosanski paša Ibrahim Sokolović izdaje kadijama hercegovačkoga sandžaka pismo sličnoga sadržaja protiv zuluma, što ga radi vojska nad franjevačkim samostanima u tom kraju.[1250]

Redovnici nekoga samostana, po svoj prilici imotskoga, 1619. poslali su čovjeka na Portu s tužbom, da su im *Turci porušili kuću i gostinjac*, te osim toga da stalno dolaze u samostan da bi im nešto oteli.[1251]

Ljeti 1627. makarski su se franjevci potužili bosanskome divanu, da *makarski emin Ali-baša*, njegov brat Osman, te njihove havale i gosti *odsjedaju u kućama*, koje su ostavljene samostanu, i u njima *stoje po 20—30 dana*, i to ne samo da ne plaćaju franjevcima kiriju za to, nego ih još pro-

---

1244 T Z 375.
1245 T Z 31.
1246 T M IV—1; v. i suvremenu bosaničku naleđnicu!
1247 T M V—a—24.
1248 T M V—a—25.
1249 T Z 97, 98.
1250 T Z 120.
1251 T O, naknadno, 2.

tuzakonito uznemiruju, a katkada ih *tuku* teškim udarcima i *globe* velikim globama. Iz toga se dokumenta također vidi, da je tada u samostanskim kućama u Makarskoj stanovalo preko godinu dana i *nekoliko Židova*, a da nisu platili kirije.[1252]

Više nedatiranih dokumenata također govori o nasiljima što su ih Turci vršili nad franjevcima. Između njih naročito je značajno pismo gabelskoga kadije Sulejmana Kasimova *zaostroškim franjevcima:* »Vi ste zbog protušerijatskih postupaka emina vaš samostan skoro zaprložili. *Mnogi su se od vas razišli.* Zato odsada, ako emini budu od vas, protivno šerijatu, zatražili globu, imate se obratiti sudu, i sve dok neima sidžila i hudžeta, kojim je utvrđena globa, odnosno greška, nemojte davati. Ako jedan ili dva od vas budu protivno šerijatu uhićeni, neka ostali dođu na sud i o tome izvijeste, da se vaš slučaj iznese na mjerodavno mjesto«.[1253]

Turci su, kako nam je već poznato, često vršili službene *preglede samostana*, redovnika, crkava, voska i sl., pa su se tom prigodom znale događati mnoge neugodnosti za franjevce.[1254]

Spomenuta su se uznemirivanja većinom događala kod kuće, u samostanima. Posebna uznemirivanja doživljavali su naši franjevci, kada bi se nalazili izvan samostana, *na putovanju*, a u prvome redu, kada bi po pravilima i običaju reda išli *u prošnju.*

Pod jesen 1567. hercegovački sandžakbeg Hasan (ili Husein) piše iz Imotskoga vojvodama Mostara i Duvna, da nitko ne smije uznemirivati redovnike Sv. Marije Makarske, kada za svoje potrebe nabavljaju žito.[1255] Međutim, uza svu zabranu vojvode su i drugi službenici i dalje zlostavljali i uznemirivali franjevce, kada bi išli u prošnju, pa je 1582. iz Mostara hercegovački beg izdao zaostroškim franjevcima posebno pismo, da ih vojvode niti itko drugi ne smiju uznemirivati kada idu u prošnju.[1256]

Budući da od spomenutih naređenja nije bilo koristi, hercegovački je sandžakbeg Mehmed 1588. izdao zaostroškim franjevcima slično pismo, tj. da ih vojvode i drugi ne smiju smetati u nabavljanju hrane.[1257] Ni to pismo nije koristilo, jer slijedeće godine isti beg ustanovljuje, da su zaostroške franjevce, kada bi po carskoj zemlji išli u prošnju, uznemirivali vojvode, vojnici posada i drugi prolaznici. Osim toga su ovi *uznemirivali i one kršćane*, kod kojih bi franjevci pohranjivali uprošenu hranu, dok je ne bi prenijeli u samostan.[1258] Dvije godine kasnije isti sandžakbeg ponovno izdaje

---

1252 T M V—a—12.

1253 T Z 422.

1254 Brojni dokumenti 17. st. govore o tim pregledima, tako npr. za *Makarsku:* T M V—b—4, IV—13, III—22, III—28, III—34, III—64; za *Proložac:* T M IV—46, III—42, IV—51, IV—79, III—64; T O 26 ;za *Zaostrog:* T Z 153, 226, 228, 337, 347, 348, 356, 364.

1255 T M II—3. Bosanička nalednica: »Knjiga begova na vojvode da fratri slobodno prose i nose.«

1256 T Z 68.

1257 T Z 74.

1258 T Z 76.

franjevcima Zaostroga slično pismo, jer od prijašnjih zaista nije bilo mnogo koristi."[1259]

Fratri su na svoja dalja putovanja išli na *konjima* vodeći sa sobom *pratnju* radi zaštite i pomoći. To im je bilo dozvoljeno od davnih vremena. Međutim je nekim Turcima bilo teško vidjeti franjevce kako oni slobodno jašu konje, pa su oko 1634. uznemirivali *prološke fratre:* »Kako vi jašete konje i idete sa seizhanom?« Mustafa Jusufov, kadija Imotskoga i Duvna, tom je prigodom izdao muraselu naređujući imotskom vojvodi, da nitko ne smije smetati prološkim franjevcima jahati konje, te završava: »Neka je u doba pravedne vladavine našega cara svatko spokojan!«[1260]

Koliko je bila istinita ta tvrdnja, vidi se iz spomenutih dokumenata, a još više iz slijedećih redaka!

2. Protuzakoniti nameti

a) Protuzakoniti nameti uopće

Iako su naši franjevci na temelju ahdname i tolikih fermana bili oslobođeni svih redovnih i izvanrednih nameta (osim džizje ili harača), oni su ipak tokom 17. st. bili često prisiljavani ne samo plaćati takve namete, nego su često puta morali snositi i one namete, koji su inače bili uopće protuzakoniti, a u 17. st. su poznati pod imenom *»tekjalifi šakka«*.

Te su namete početkom 17. st. zloupotrebom vlasti počeli uvoditi lokalni organi, pa i najviši predstavnici turske vlasti u pokrajinama: beglerbezi i sandžakbezi. To je *doba kupovanja položaja,* pa su niži organi tražili od raje takve protuzakonite namete da mogu podmiriti obaveze prema svojim neposrednim gospodarima.[1261]

Početak tih *zloupotreba* vidi se u tome, što bi organi lokalne, a katkada i pokrajinske vlasti protupravno zalazili u sela i tamo vršili različita nasilja, kao: *besplatno konačenje i besplatno uzimanje hrane* za sebe, pratnju i konje. Kasnije su od seljaka besplatno uzimali *perad, stoku i novac.* Novac su u prvome redu uzimali za svoje gospodare: sandžakbegove i beglerbegove. Tome protuzakonitome kupljenju novca davali su različita imena prema svrsi za koju su ga kupili: *devir* — doprinos stanovništva namjesniku za inspekciju, *kaftan baha* — doprinos namjesniku za odjeću, *selamije* — doprinos za doček namjesnika, *zahire baha* — doprinos namjesniku za hranu, *nal* — za obuću, *konak akče* — za putne troškove, *bajrak akče* — za troškove skupljanja vojske, *ošri dijet* — desetina na pla-

---

[1259] T Z 79.
[1260] T M IV—89.
[1261] Postanak i razvoj tekjalifi šaka uspješno je prikazao *Sućeska A,* u navedenim studijama: »Promjene« (v. b. 1161) i »Taksit« (v. b. 1173), odakle uglavnome crpimo podatke.

ćenu krvarinu, *kapu harci* — doprinos za održavanje namjesnikova dvora.[1262]

Na području Hercegovine, pa dosljedno na B-n. području, kao i u Poljicima, ti se protuzakoniti izvanredni nameti susreću pod imenom *peškeš i jemeklik*, a tu se pojavljuju kao praksa već u prvim desetljećima 17. st.[1263] Zapravo ovdje možemo dokumentima potvrditi pretpostavku dra Avde Sućeske, da je *predigra* te protuzakonite prakse *počela mnogo ranije*, i to *u Makarskome primorju već 1550. g.*, tj. za vlade sultana Sulejmana Zakonodavca.

Sredinom, naime 1550. potužili su se stanovnici *Zaostroga* i *Drvenika*, da su ranije *vojvode* dolazili u njihova sela jedamput u 2—3 mjeseca, a da sada *dolaze sedmično*, uzimaju besplatno hranu i piće, traže poklone (peškeše) i gozbe, bez suda hvataju ljude, uzimaju protuzakonite globe i od svake kuće uzimaju po dvije jaspre na ime »*poljačine*« i tako vrše nasilja. Sultan je izdao ferman na mostarskoga kadiju, kojim to sve pojedinačno zabranjuje. Bosanička nalednica kratko veli: »Hemre da neima zuluma Zaostrogu ni Darveniku«.[1264]

Sredinom 1584. *makarski* se *franjevci* tuže hercegovačkome sandžakbegu, da vojnici izabiokovskih tvrđava Zadvarja, Vrgorca, Imotskoga i Ljubuškoga dolaze u Makarsku, odsjedaju u samostanu, te neki od njih uznemiruju fratre *tražeći hranu* i čineći štetu.[1265] Deset godina kasnije (1594) makarski su se franjevci opet morali potužiti sandžakbegu protiv nasilja zadvarskih, imotskih i vrgorskih aga i vojnika, koji su ulazili u samostan, otimali hranu i druge stvari, a znali su i raniti gdjekojega redovnika.[1266]

Dakle, ta je protuzakonita *praksa* bila već *zavedena* u 16. st. Ona je sve više uzimala maha početkom 17. st. — uza sve zabrane sa najvišega mjesta. Sredinom *1601. sultan Mehmed III* izdaje već poznati *ferman*, upućen bosanskome beglerbegu i drugima, u kome ističe, da su bosanski franjevci oslobođeni tekjalifi urfija, a njihove crkve od resuma; međutim da im sada neki *vojvode i subaše* mirimirana i sandžakbegova, te neki *spahije i janjičari uzimlju hranu, konje i druge stvari*. Slično rade i neki *kadije i naibi*.[1267]

Svršetkom *1622. sultan Mustafa I (?)* izdaje ferman na kadije hercegovačkoga sandžaka, u kojemu naglašuje, da su fratri i svi koji stanuju u samostanima oslobođeni od tekjalifi urfije i šakka, i da nitko ne smije u njih tražiti *besplatno jelo i piće*, ili im činiti druga nasilja.[1268]

1262 *Sućeska*, Promjene, 94.
1263 N. dj., 94—95.
1264 T M I—14, gdje u nalednici prvi put susrećemo riječ *zulum*.
1265 T M II—6.
1266 T Z 82.
1267 T Z 97, 98.
1268 T Z 158.

Kako su se zulumi i dalje ponavljali, dvije godine kasnije (1624) *makarski* su se *franjevci* požalili novome sultanu Muratu IV, da sandžakbegovi, mirimirani i drugi organi svaki novi namet, koji udaraju na sirotinju-raju u njihovoj okolici, udaraju i na njih, iako su oni od starine u smislu ahdname oslobođeni od svih tekjalifa. Iz fermana, koji je tom prigodom izdao sultan makarskim franjevcima, a na adresu imotskoga kadije, vidi se, da su u to doba makarski franjevci bili *prisiljavani snositi* slijedeće namete, koje inače po zakonu nisu bili dužni davati, tj.: *seferiju, karaulu, džulus;* besplatno davanje *hrane* za ljude i piće za životinje; *peškeš*, i to preko mjere; *bać* i *šerbet baha* (napojnica na putovanju).[1269]

Istodobno je Murat IV izdao i drugi ferman u korist samostana u nahiji Primorje, koji su se potužili protiv sandžakbega, kako ih stalno uznemiruje tražeći nasilno od njih sav *kumaš i čohu* u ime kaftan baha.[1270]

Žalbe su se i dalje ponavljale, jer su se ponavljali i *zulumi*. Tako su 1627. *zaostroški i živogoški franjevci* bili prisiljeni da se ponovno žale sultanu, kako vojvode beglerbegova, sandžakbezi i njihovi subaše, kao i drugi službenici, dolaze i besplatno traže hranu. Murat IV izdaje ferman na kadije Imotskoga i Ljubuškoga, da navedeni ne smiju od fratara tražiti ništa besplatno.[1271]

Prološki i makarski franjevci požalili su se 1629. istome sultanu, kako im dolaze vojvode, subaše i njihovi ljudi ,te od njih traže *konahaki* (trošak za konačenje), *ajakteri* (?) i druga neobična traženja, koja franjevci dotada nisu nikada plaćali. Sultan opet izdaje novi ferman.[1272]

Zulumi su i dalje slijedili, a tako isto i fermani, koji su ih uzalud nastojali spriječiti. Osobito je za naše samostane u tome pogledu bila *teška 1636. godina.* U prvoj polovici te godine *prološki* su se *franjevci* požalili, da mirimiranovi ljudi traže od njih neke tekjalife, a da su oni oslobođeni od svih tekjalifi šakka, jer da imaju carsku aufnamu. U lipnju 1636. izdat je u Budimu ferman, kojim se to strogo zabranjuje.[1273]

Ali, kao da taj ferman nije koristio, pa su imotski franjevci u drugoj polovici iste godine uputili *žalbu na Portu,* kako im izvana dolaze organi građanske vlasti i traže od njih besplatno: *jelo, piću, ovce, janjce, med, maslo, patke, kokoši i vino.* Murat IV u jeseni 1636. izdaje na bosanskoga beglerbega i sarajevskog kadiju posebni ferman, kojim naređuje, da se izvidi slučaj, pa ako je istinit, da se krivci strogo kazne. Ako krivci ne poslušaju, neka njihova imena dostave Porti.[1274] Istodobno su slične fermane

---

1269 T M VI—21.
1270 T O 4 (izvorni ferman s tugrom!)
1271 T Z 182.
1272 T M III—34.
1273 T M VI—26.
1274 T O 6. Pazi latiničku nalednicu: . . . »Ferman za manastir Imotski protiva iziliczam, koi su izizkivali ovnove, tuke, maslo, med etc.«

dobili zaostroški i makarski franjevci, koje su također uznemirivali različiti službenici tražeći od njih besplatno gore navedene stvari.[1275]

Međutim, od svih tih fermana malo je bilo koristi, jer su se zulumi stalno ponavljali, kako to pokazuju dokumenti, osobito u pogledu samovoljnoga konačenja i besplatnoga uzimanja hrane i pića, te traženja poklona.[1276]

b) Posebni protuzakoniti nameti

Iz dosadašnjih smo razlaganja vidjeli, da su po slovu zakona i tolikih službenih akata od najviših do najnižih vlasti naši franjevci bili oslobođeni od svih nameta, osim harača na zemlju. Međutim su u 17. st. uza sve to oni bili često prisiljavani plaćati neke namete, koje ćemo ovdje posebno naglasiti.

1. Carina. Emini, amili, multezimi i drugi službenici tražili su od makarskih, zaostroških i proloških franjevaca carinu (bać), pristojbu (resim) i trošak (harć) *na hranu, koju su isprosili* od naroda. Zbog toga su početkom 1612. poslali na Portu čovjeka da se požali.[1277]

Slijedeće su godine *prološki franjevci* prodali u Makarskoj suvišak *žita*, da bi kupili potrebitu odjeću. Emini su na to tražili carinu.[1278]

Sedam godina kasnije bosanski su franjevci bili prisiljeni tražiti od sultana Osmana II *ferman*, da mogu slobodno skupljati milostinju i da im na tu milostinju nitko ne smije uzimati carinu. Sultan im je 12. XI. 1620. izdao ferman, »da fratrom nije jasaka«![1279]

2. Karaula. U studenomu 1638. prološki su fratri morali platiti *bedeliju za popravak tvrđave Rožaj* na granici Crne Gore i Albanije, a u vezi s pohodom protiv Arnauta.[1280]

3. Globe. Ljeti 1627. makarski su se franjevci potužili na bosanski divan, kako makarski emin i njegovi ljudi, uz ostalo, udaraju na njih velike globe.[1281]

1633. prološki su se franjevci požalili Porti, kako kod njih konače putnici i namjernici, besplatno jedu i piju, pa se mnogo puta posvade. Poslije toga dolaze vojvode i pitajući »Kakva je to kod vas bila svađa?« — uzimaju na ime globe mnogo novaca. Osim toga oni za svađe, koje su bile u vrijeme jednoga gvardijana traže globe od novoga gvardijana, i tako bez ikakve svoje krivnje fratri moraju više puta platiti globu.[1282]

[1275] T Z 222; T M VI—27.
[1276] T Z 229, 256, 265.
[1277] T Z 124.
[1278] T M IV—8.
[1279] T Z 152, bos. naleđnica!
[1280] T M IV—49.
[1281] T M V—a—12.
[1282] T M V—a—15.

4. Krvarina. U jeseni 1613. *Andrijaš Barišić* iz Kotišine i *Grgur Jugović* iz Zaostroga, momak u makarskome samostanu, kopali su tup (pijesak u zemlji) u *Bilim Stinama u Makarskoj* i tom prigodom poginuli od materijala koji ih je pritisnuo. Andrijašev brat knez Šimun i Grgurov brat Tadija izjavili su pred gabelskim kadijom Mustafom, da za taj slučaj ništa nije kriv gvardijan fra Ivan Barišić, ni ostali redovnici, pa da oni od njih nemaju nikakvih potraživanja: krvarine, odštete i sl. Uza svu tu izjavu, ipak su za ta dva slučaja smrti *morali* i seljaci i fratri *platiti krvarinu* vojvodi Nesuhu, koji je izvidio slučaj.[1283]

Nekako oko toga doba desio se još teži slučaj, da su *»neki redovnici Zaostroga nađeni ubijeni«. Fratri su za svoju ubijenu braću morali platiti globu,* ali kako nisu imali dovoljno novaca, zamolili su nekoga muslimana, da im on pozajmi. Ovaj je pak opet zamolio nekoga Ćelebi-efendiju, da globu, koja spada na redovnike, upiše na njegov račun.[1284]

Događalo se, da su vlasti nekada znale za ubojicu, ali nisu htjele protiv njemu postupiti primivši mito samo da mogu naplatiti *kolektivnu krvarinu.*[1285]

Bosanski su franjevci bili posebnim fermanom od 17. VIII. 1618. oslobođeni od plaćanja krvarine. U njemu doslovno stoji: »Od bosanskih se ruhbana ne smije tražiti krv, ni krvarina za ubojstva, koja izvrše razni nasilnici, niti se smiju za takve stvari uznemirivati«.[1286]

Ali već 1619. na obali Jezera *blizu samostana Proložac nađen je ubijen neki čovjek.* Gvardijan ga je bez odobrenja suda pokopao. Hercegovački sandžakbeg izda nalog nekome kadiji, da s njegovim povjerenikom Ahmed-bašom izvidi slučaj po šerijatu, pa ako se što utvrdi protiv gvardijana, da ga kazne ili ga njemu pošalju.[1287]

Neki je Ibrahim-beg zatvorio i *svezao fra Pavla Jakića* radi krvi. Pašin je ćehaja Mehmed Alijin intervenirao braneći fra Pavla.[1288]

Kako su Turci nastojali *izvući novac* iz slučajeva ubojstva, vidi se iz slijedećega nedatiranoga pisma: Neki Ali-aga Huseinov piše Pašaliću Mehmedbegu, da nastoji opremiti njegove poslove kod emina u Makarskoj, tj. *da naplati tri krvi i 4—5 slučajeva bluda,* ako i koliko može, a da će njemu pripasti desetina![1289] Nije poznato da li su i fratri morali platiti svoj dio u toj žalosnoj raboti.

Uza sva oslobođenja na papiru, makarski su franjevci i pri kraju turske vladavine morali platiti krvarinu. Dne 10. VI. 1683. *prigodom kopanja puta u Makru* kod potoka Vrutka odronila se zemlja i pritisla *tri čovjeka:* Petra

---

1283 T Z 131; T M IV—9.
1284 T Z 397.
1285 T Z 140.
1286 T Z 140, 141.
1287 T M III—85.
1288 T M III—84.
1289 T M III—83.

Kačića, Jurasa Vehlića i Luku Glakića, od kojih je prvi poginuo, a treći ostao teško ranjen.[1290] Turci su tražili krvarinu i od fratara, ali su ovi putem suda bili riješeni. Ipak, »za ne izići iz sklada kršćanskoga«, dali su »u pomoć selom Makru i Velikomu Brdu *groša dvanaest*«.[1291]

5. *Peškeš*. Peškeš ili *poklon*, što ga je raja 17. st. bila prisiljena davati turskim *dostojanstvenicima*, također je jedan od protuzakonitih *tekjalifi-šaka*, ali taj se namet davao i održao. Glavni je razlog tome bio psihološki: dobiti *blagonaklonost* dotičnoga dostojanstvenika.

Posebni su se pokloni davali *paši*. Sačuvan je veći broj potvrda, kako su franjevci svih samostana našega područja od 1622. pa do kraja turskoga vladanja »*davali čast paši*«. Potvrde naglašavaju da su pokloni dati »po starom običaju«. Ta neistinita tvrdnja išla je za tim da opravda taj inače protuzakoniti namet.[1292]

Sredinom ožujka 1622. *Abdulkerim-paša* izdaje teskeru, da su mu redovnici Makarske, Zaostroga, Imotskoga i Živogošća »po starome obićaju« predali darove u Mostaru.[1293] Na jesen iste godine redovnici Makarske, Zaostroga i Živogošća ponovno su donijeli svoje darove, koje je primio kajmekam hercegovačkoga sandžaka u Imotskom.[1294] Slijedeće 1623. g. franjevci tih triju samostana predali su »*čast*« paši u Duvnu.[1295]

Početkom ljeta 1636. četiri samostana: Proložac, Makarska, Živogošće i Zaostrog preko Sulejman-age predali su poklon paši »po starom običaju«. Iz teskere, koju je tom prigodom izdao pašin ćehaja Ahmed, vidi se, da se poklon sastojao od *čohe za čakšire*.[1296] Dakle, *namet kaftan-baha!*

Poslije 1636. nemamo potvrda o davanju kaftan-baha, ali su ga franjevci barem do kandijskoga rata bez sumnje davali. Tek *poslije kandijskoga rata*, kada je u Makarskome primorju bila ponovno zavedena turska vlast, naša su tri primorska samostana *svake godine davala dar paši*.[1297] Dakako iz straha, jer su se u kandijskome ratu Primorci na čelu s franjevcima bili odmetnuli od Turaka. Samostani su obično zajednički davali dar paši.

Vidjeli smo, da su posebne darove morali davati *biskupi* prigodom pastirskih pohoda, da lakše obave svoju službu. Tako je *biskup Lišnjić* prigodom pastirskoga pohoda u *Gabeli* 1668. i 1670. morao dati raznim turskim činovnicima 10 škuda; u *Broćnu* osim 8 škuda također još sapuna, šećera i peradi; u *Kočerinu* ovna, peradi, sapuna i janje; 1667. u *Raškoj Gori* 3 škude.[1298]

1290 STARINE, XXI, 109.
1291 Libro E, 32, ASM.
1292 *Sućeska*, Promjene, 98.
1293 T M V—a—9. (Sl. 58)
1294 T M III—20.
1295 T Z 160.
1296 T Z 219.
1297 T Z 299, 311, 316, 323, 331, 335, 341, 354 (od 1673—1681. g.).
1298 L 2, 488, 495, 496, 501.

6. *»Vladičina« — »bradarina« — porez grčkoistočnoj crkvi.*[1299] Među turskim spisima makarskoga samostana ima jedan, datiran 1. dekade rebija I. 972, tj. između 7—16. X. *1564*, koji doslovno glasi:

> »Teskera, kojom se potvrđuje, da su *redovnici crkve Makarske platili* u prisutnosti mostarskoga vojvode Ali-vojvode, a u smislu carskoga kanuna, *osmogodišnje potraživanje Antoniju*, mitropolitu i zastupniku patrijarhe«. (Potpisi glase): »Siromah Ali-vojvoda i siromah Sefer-čauš«. (Otraga njihovi jasni pečati i bosanička naleđnica): *»Teskera za mitropolića kako uze harač od osa(m godina)«.*[1300]

Između više stotina turskih dokumenata iz naša četiri samostana to je *jedina potvrda*, da je jedan *katolički samostan* s B-n. područja platio »harač« grčkoistočnome crkvenome dostojanstveniku. Harač je plaćen *za osam godina* i to *u prisutnosti turskih državnih službenika*, zapravo organa administrativno-policijske vlasti na području hercegovačkoga sandžaka.[1301]

Da se u cijelosti razumije jezgroviti sadržaj navedene teskere, treba se sjetiti krupnoga povijesnoga događaja, koji se zbio sedam godina prije, tj. *obnavljanja pećke potrijaršije 1557. g.* Te je godine Sulejman Kanuni — na zauzimanje svoga velikoga vezira Mehmeda Sokolovića — da nagradi Srbe za pomoć u osvajanju i utvrđivanju turske vlasti u Podunavlju, obnovio pećku patrijaršiju, tu najvažniju ne samo vjersku nego i političku organizaciju srpskoga naroda pod Turcima. Jurisdikcija pećkih patrijarha protezala se nad pravoslavnim življem sjeverne Macedonije, zapadne Bugarske, Srbije, Crne Gore, Vojvodine, Bosne, Hercegovine, Hrvatske, Dalmacije i Ugarske. Ta je patrijaršija imala preko 40 mitropolita i episkopa. Prvi patrijarsi i njihovi koadjutori bili su u srodstvu s najvišim predstavnicima tadašnje turske vlasti: *Makarije Sokolović* (1557—74) brat velikoga vezira Mehmeda, njihov sinovac *Antonije Sokolović* (1574—75), drugi sinovac *Gerasim* (1575—87) . . . Uza sve to što je Srpska crkva na svome području bila najveći kršćanski zemljoposjednik, a to joj je donosilo ogromne prihode, patrijarha i episkopi imali su i drugih prihoda: među ostalim *svaka kuća* morala je davati *patrijarhu i episkopu po 12 akči,* a svaki *pop po 1 dukat* godišnje. Osim toga su episkopi imali prihode i od nekih crkvenih obreda. Ti su prihodi bili zajamčeni sultanovim beratima, pa su ih nosioci tih berata kupili *uz pomoć turskih vlasti.* Međutim su poglavari grčkoistočnih crkava već u 15. st. i kasnije, a osobito poslije obnove pećke patrijaršije pokušali, da *taj harač utjeruju i od katolika* i katoličkih samostana na Balkanu i u Podunavlju.[1302]

1299 *Truhelka Ć.*, Pravni položaj kršćana u turskoj carevini, OBZOR, 4. VII. 1931, 3.
1300 T M VI—9.
1301 O nazivu »subaša-vojvoda« v. *Šabanović*, Vojno uređenje, 202—204.
1302 IST. NAR. JUG., II, 105—108.

Katolici su se svugdje opirali tome nasilnome nametu, žaleći se na turske vlasti od kadije do sultana s obrazloženjem, da su oni *druge, »franačke« vjere,* koja nema ništa s grčkom ili srpskom vjerom. U toj su borbi protiv presizanja grčkoistočne crkve *prednjačili pučki knezovi i franjevci.* Na tužbu franjevačkih samostana Kreševa i Fojnice protiv nameta sa strane grčkih patrijarha, mitropolita i episkopa u prvoj polovici *1556.* izdao je *sultan Sulejman ferman,* da u tome *treba spriječiti* »grčke i drugih vjera patrijarhe, mitropolite i biskupe.« Zaostroški su franjevci pribavili ovjerovljeni prijepis navedenoga fermana i napisali bosaničku naleđicu: »Da vladika, ni biskupi rumski (tj. grčki) ništa od fratara ne ištu«.[1303]

Uza sav taj ferman *hercegovački mitropolit Antonije Sokolović,* sinovac tadašnjega patrijarha Makarija, sedme godine nakon obnove patrijaršije došao je u Makarsku, da bi od katolika silom pokupio nepravedni harač. Pod zaštitom turske policije uspio je od franjevačkog *samostana u Makarskoj* uzeti *harač za osam godina,* tj. od obnove patrijaršije (1557) pa do 1564. Teskera ne kaže, koliko je iznosio taj harač. Ako je samostan u to doba imao najmanje *pet svećenika,* onda računajući na svakoga po jedan *dukat godišnje,* morao je tada makarski samostan izbrojiti *40 dukata.* Ukoliko je Antonije istodobno tražio harač i za sebe i za strica patrijarha, onda je ta svota bila dvostruko veća,[1304] pa je to za siromašni makarski samostan bila temeljita pljačka!

Iste su 1564. g. zatražili »*crni popovi*« (kara papaslar — grčkoistočni popovi) i od franjevačkoga *samostana u Zaostrogu* pristojbu na *vjenčanje i krštenje.* Protiv tih je zahtjeva gvardijan *fra Pavao* išao na turski sud, gdje je izjavio, da franjevci za sakramente ne uzimlju novac, »niti jednu akču, niti jedno zrno«, a da crni popovi tražeći od njih novac čine nasilje. »Kardijanovu« su izjavu potvrdili stanovnici Zaostroga riječima: »Od carskog osvojenja mi ni ovim popovima (tj. franjevcima) ne plaćamo za vjenčanje, niti za krštenje, pa ne plaćamo ni crnim popovima. Mi dajemo samo sandžakbegu«. Sud je uvažio navedene izjave, pa je Rošen Nesuhov, kadija nahije Duvna u zastupstvu, izdao hudžet, »da vladika od fratara ništa ne uzimlje«. Među svjedocima se ističu: *knez Radoje Matić, knez Marko Miloća* i *Nikola Marković.*[1305] Po svoj se prilici pod »crnim popovima« u navedenome slučaju krije sami mitropolit Antonije sa svojom pratnjom, koji kod zaostroških fratara nisu ništa uspjeli.

Uza sve su to »crni popovi« i njihovi mitropoliti bili uporni u svojim zahtjevima. Stoga su 1567. stanovnici rudnika kod Zvornika poslali na Portu svoga predstavnika, a franjevci također tri svoja čovjeka: Petra Đurina, Anka Vankina i kneza Vukosava, da se potuže što »*patrijarsi srpskih ne-*

[1303] T Z 43. — Bizantinci su se smatrali Rimljanima *(Romaioi)*, pa su ih Perzijanci, Arapi i Turci zvali »*Rum, Urum*«, tj. *Grci (Jireček-Radonić,* Istorija Srba, I, 45).
[1304] IST. NAR. JUG., II, 107.
[1305] T Z 51.

vjernika, njihovi mitropoliti i biskupi« *traže od katolika različite poreze i svojataju njihove crkve*, usprkos toga što katolici u rukama imaju carske fermane i sudske hudžete, koji im tu nepravdu i nasilje strogo zabranjuju. Tada je sultan Selim II izdao ferman, da se pozovu na sud i ispitaju tužitelji i tuženi, pa ako su tuženi bez razloga nešto uzeli, neka vrate vlasnicima.[1306]

Na tužbu franjevaca *Ljubuškoga, Zaostroga, Makarske, Srebrenice, Livna* i drugih kršćana iste 1567. g. *sultan Selim* izdao je sličan *ferman*, kojim je obnovio ferman svoga pok. oca Sulejmana i ponovno zabranio, da »patrijarsi, mitropoliti i episkopi grčkih i srpskih nevjernika« uzimlju poreze od svećenika katoličke vjere i da posižu za njihovim crkvama.[1307] Sličan je farman izdao 1575. i novi sultan Murat III.[1308]

Ali je te iste *1575. g. hercegovački mitropolit Savatije Sokolović* (1573—1585) s dvanaest carskih konjanika zaredao po Imotskoj i Duvanjskoj krajini, da robi katolike tražeći od svakoga sela po 15, 20 i više groša. Uz to je navedeni mitropolit *objesio o konopac franjevca fra Ivana,* dok su njegovi vjernici-pratioci pod muslimanskim imenima hvatali ljude i napadali noseće muslimanke udarajući ih u trbuh. Jedan je od Savatijevih povjerenika rišćanin *Rajak pod lažnim imenom Divane Hasan* izvršio mnogo sličnih nasilja. Knezovi i seljaci sela *Dubravica* u nahiji Duvno, *Podbablja* (?) u nahiji Imotski, te *Vine* i *Gruda,* kao i seljaci i knezovi iz okolice i kadiluka Mostara potužili su se na mostarski sud, pa je kadija Alija Muratov pri kraju 1575. izdao poznati sidžil u korist tužitelja.[1309]

I poslije dvadeset godina, pa skoro i kroz cijelo 17. st. franjevci su bili prisiljeni tražiti nove fermane i hudžete protiv srpskih, grčkih i bugarskih vladika, mitropolita i patrika, kao, npr., 1595. fra Pavao Jakić,[1310] 1618. fra Marko iz Bosne[1311] i dr. To je sve dokaz kako su dugu i upornu borbu morali voditi naši franjevci i njihovi vjernici protiv tih siledžija,[1312] koji su često uživali podršku samih turskih vlasti.

Značajan je za to slučaj, što ga je doživio makarski *biskup Lišnjić,* kada su ga Turci utamničili u Mostaru. Među tužiteljima se našao i »carigradski patrijarh« tereteći biskupa, što smeta provesti carsku zapovijed, da svaki katolički svećenik dade patrijarhu 10, a biskup 100 škuda, muškarac 1 testen (= napuljski srebrni novac), a žena 1 julij (= srebrni novac, na-

---

1306 T Z 53. Svjedok *Anko,* sin Vankin, u T Z 63 zove se *Franko.*

1307 T Z 54, s bos. naleđnicom: »Emre da fratri nisu podložni vladici i biskupom romskim, onostranskim.«

1308 T Z 63.

1309 T Z 62; *Matasović*, n. dj., 114; *Mandić*, AFH, 36—39; *Đurđev B.*, Uloga Crkve u starijoj istoriji srpskog naroda, Sar., 1964, 125—127; *Hadrovics L.*, L'église serbe sous la domination turque, Paris, 1947, 48 sl, 100—101; *Bogdanov V.*, Historijski uzroci sukoba između Hrvata i Srba, RAD 311, JAZU, Zgb, 1957, 434 sl.

1310 T Z 84.

1311 T Z 142.

1312 T Z 150, 186, 287; T M VI—23; T Ž 1.

zvan po papi Juliju II). Dugo se vodila rasprava na sudu tako da su Turci predložili da se obojica kamenuju. Tada patrijarha pobježe i naglo umre. Njegov je nasljednik nastavio sličnom rabotom.[1313]

3. Provale, razbijanja i fizički napadaji

Turci su u svojoj bahatosti često puta provaljivali u samostanske zgrade, tu ostajali po više dana i vladali se kao gospodari. Kada bi se najeli i popapili, onda su znali razbijati namještaj i posuđe.

Neki je *Perviz Sulejmanov* iz Podstranja došao 1627/1628. u samostan na *Otok* i u bijesu redovnicima *razbio* nekoliko *bardaka* (= posuda za vodu) i *čanaka* (= zdjela). Doveden je na sud, gdje je njegovo djelo dokazano i zavedeno u sidžil.[1314]

Značajan je slučaj, što je poslije kandijskoga rata 1682. zadesio *makarski samostan*, a o kome imamo dva izvještaja: turski i kršćanski. Bosanski *beglerbeg Abdurahman-paša* u proljeće *1682.* poslao je posebnoga mubašira s gabelskim neferima da u nahiji Primorje pokupi namet *zahire baha.* Njima su se pridružili imotski i primorski muslimani tako da je 10. V. 1682. došla u Makarsku skupina od *350 ljudi* s namjerom, da »kupe paše bosanskoga večeru«. Toga su dana provalili u makarski samostan i crkvu, sve što su našli porobili ,a što nisu mogli nositi, porazbijali. Osim toga su odnijeli novca 600 groša. Također su provalili u samostanske kuće na Pazaru (u gradu) i sve odnijeli. Samostanski je ljetopisac zabilježio: »Tako Turci svoje stvari čine, a mi ostasmo plačući«.[1315]

Nešto poslije navedenoga dana makarski su franjevci na čelu s gvardijanom fra Ivanom Šarićem išli na *imotski sud* tražeći od imotskoga kadije Mehmeda, da o tome razbojstvu izvijesti Portu, što je kadija i učinio.[1316]

Turci su u sličnim prigodama znali koji put i *fizički tući fratre* i njihove sluge.

Makarski su se franjevci 1594. potužili Mustajbegu Pijale Pašiću, kako age i vojnici tvrđave Zadvarja, Imotskoga i Vrgorca dolaze u njihov samostan, otimaju stvari i gdjekojega redovnika *rane udarcima.*[1317]

Salih Elezović je na *Petrovdan* u Makarskoj činio nerede i među ostalim tukao fratre i neke ranio.[1318] Vjerojatno je to bilo 1627. g., kada su se makarski franjevci potužili na bosanski divan, da ih Turci ne samo često uznemiruju, nego ih »katkada i ozlijede teškim udarcima.[1319]

1313 L 2, 499.
1314 T M V—a—13.
1315 STARINE, XXI, 108.
1316 T M III—87.
1317 T Z 82.
1318 T Z 382.
1319 T M V—a—12.

Kada su 1659. Turci potvorili *imotske fratre*, da su iskopali silno blago, tada su oglobili bosanske fratre za 116000 jaspri, a fra Filipu Runoviću udariše *1000 štapa* po tabanima.[1320]

Neki Ali-hodža iz Vrgorca 1672. istukao je *Franu*, momka fra Andrije iz Zaostroga.[1321]

Ali, ne samo to. Turci su zadali smrt mnogim franjevcima i njihovim ljudima s našega područja, o čemu će nam pričati slijedeće strane.

II. MUČENICI ZA VJERU

Franjevački martirologij sadržava velik broj poznatih i nepoznatih mučenika, koji su svoj život završili od turske ruke u hrvatskim krajevima, kad su ovi bili pod Turcima. Skoro svako desetljeće turskoga vladanja kod nas broji po kojega mučenika. Ima ih priličan broj s B-n. područja.

Ovdje ćemo najprije donijeti sažeti prikaz o našim mučenicima, o kojima postoje *pouzdana povijesna svjedočanstva*, a zatim ćemo upozoriti i na one, o kojima govori narodna *predaja* ili samo *kasniji pisci*, pa njihov historicitet nije strogo zajamčen.

Pojam mučenika ovdje ne shvaćamo u strogo dogmatskome, nego u *širokome smislu*, tj. onoga redovnika, klerika ili kršćanina, koji je kao takav poginuo od turske ruke bez obzira na glavni motiv pogibije. Kod naših mučenika, koje ćemo navesti *kronološkim redom*, sigurno je da je jedan od motiva njihove pogibije *uvijek* bio »odium fidei« (mržnja na kat. vjeru), a često glavni i jedini motiv.

1. Mučenici prema pouzdanim izvorima

a) Redovnici

1. FRA GRGUR OD ZAOSTROGA. Prvi izvor za povijest o tome mučeniku jest kaločki kroničar *Santovski*, inače slabo poznat.[1322]
Podatke Santovskoga je 1862. objavio *Bakula*, koji u prijevodu s talijanskoga doslovno glase: »O. Grgur od Zaostroga *(P. Gregorio di Zaostrog)*, uhvaćen od Turaka u samostanu *Konjic* ili drugdje, jer se ne zna točno mjesto, bio je *obješen* na mostu rečenoga mjesta Konjic. Dok je bio tako obješen, Turci su cijelo njegovo tijelo prorešetali puščanim zrnima. A da bi zadali strah kršćanima, ostavili su njegovo tijelo, koje je već postalo kostur, da visi preko godinu dana i po«.[1323]

[1320] *Batinić*, Franj. samostan u Fojnici, 53. Tako Batinić pozivajući se na sutješki arhiv i fojnički ljetopis. Sudić opet drukčije (v. naprijed str. 235).

[1321] T Z 291.

[1322] Ime Santovskoga ne susreće se ni u najboljim mađarskim bibliografijama! (Podatak od dra Josipa Buturca i Ivice Filipovića, Zagreb, Državni arhiv.)

[1323] *Bakula*, n. dj., 32.

Prema navedenome fra Grgur je bio svećenik-franjevac. Santovski ne me-će ni godinu, ni dan fra Grgine pogibije. Noviji su pisci njegovo mučeništvo povezali s propašću samostana u Konjicu oko 1524, tj. za vrijeme prvoga progonstva kršćana u Bosni i Hercegovini 1516—1526.[1324] Naš je mučenik 1938. ušao u Franjevački martirologij pod danom 18. listopada.[1325]

Noviji su pisci fra Grguru iz Zaostroga (ili njegove okolice) promijenili također i ime, te ga nazvali *fra Jure Zaostrožac*. Koliko mi je poznato, to je prvi učinio Batinić, a za njim Jelenić, Čuturić i dr.[1326] Poznato je da su kod tih imena u latinskome i talijanskome obliku zamjene vrlo česte: Gregorius-Georgius, Gregorio-Georgio.

Drugi pisci našega mučenika pravilno zovu fra Grgurom,[1327] ali jedan od njih parafrazira Bakulu, te nadodaje, da je tijelo — prema pričanju — ostalo sačuvano godinu i po, a onda da su ga isti tirani bacili u rijeku.[1328]

2. *FRA PETAR GRUPKOVIĆ*, eksdefinitor, čuvar samostanića na Osinju.

Zbog nesretnoga ishoda megdana između muslimana Rame Kovačevića iz Gabele i katolika Ive Senjanina (Ivana Vlatkovića), pri čemu ovaj odsiječe Rami ruku, iz osvete navali preko tri stotine muslimana na samostan Osinj i unište ga. Tom prigodom napadači ubiju fra Petra Grupkovića, a brata laika i remetu odvedu u ropstvo.

Događaj se zbio na dan Sv. Vida, 15. lipnja, još neutvrđene godine. Poznati zaostroški prijepis događaj stavlja u 1570. god.[1329] Međutim, to datiranje, koje potječe po svoj prilici od Vladmirovića, ne bi odgovaralo istini. S jedne strane, naime, suvremeni izvještaj Butrušića i Divnića iz 1574. pretpostavlja da je samostan bosonoge braće na ušću Neretve tada bio u narmalnom stanju;[1330] s druge strane biografija Ivana Vlatkovića, inače još uvijek slabo poznata, upućuje nas više na to da njegove akcije u Primorju i Neretvi datiramo bliže svršetku 16. st. poput sličnoga megdana na jesen 1596. u Makarskoj, kada je Vlatković odsjekao lijevu ruku Ahmed-agi Cukarinoviću.[1331]

3. *FRA NIKOLA KEŽIĆ*, vikar samostanića na Osinju. Njega su također muslimani izranili prigodom navedenoga pohoda na Osinj, pa je od toga kasnije umro.[1332]

1324 *Batinić*, Djelovanje, II, 10—16; *Mandić*, BH, III, 157—162.

1325 *Arturus — Beschin — Palazzolo*, Martyrologium Franciscanum, Romae, 1938, 406: »18. X. 1524. Apud Konjic oppidum in Bosna (in Hercegovina) passio beati Gregorii a Zaostrog, sacerdotis et martyris, qui laqueo a Turcis suspensus, gloriose occubuit.«

1326 *Batinić*, n. dj., 14; *Jelenić*, Kultura, I, 125; *Cuturić L.*, Franjevci među hrvatskim pukom, 28.

1327 *Fabjanić*, Storia, I, 210; *Bralić S. K.*, Monografia storica sulle crudelta mussulmane in Bosnia — Erzagovina, PALESTRA DEL CLERO, Roma, 1898, 13.

1328 *Fabjanić*, n. mj.

1329 *Zlatović*, Franovci 45; *Božitković*, Kritički ispit, 44, 47.

1330 V. gore o Osinju (pogl. II, t. V, 2) i b 824.

1331 *Božitković*, Kratki ljetopis Tome Juričića iz g. 1596. i 1599, NARODNA STARINA, 25, Zgb, 1931, 117—118; ENC. JUG., VII, 185, Senjanin Ivo. — Njemci su Ivana Vlatkovića osudili na smrt i pogubili u Karlovcu mjeseca srpnja 1612 (*Lopašić R.*, Spomenici hrvatske krajine, II, MONUMENTA SPECTANTIA HISTORIAM SLAVORUM MERIDIONALTUM, 16, Zgb, 1885, 38—39). Stoga bi tragediju Osinja trebalo staviti negdje između kraja 16. st. i 1612. g.

1332 V. b 1329.

4. *FRA BLAŽ STIPURINOVIĆ*, neretvanski župnik. »Starinski mrtvar obitelji zaostruške«, koji je pisan oko 1802, o njemu u prijevodu s latinskoga kaže doslovno slijedeće: »*Dne 1. VII. 1596.* fra Blaž Stipurinović iz Zažablja, dok je bio u Neretvi župnik, od Turaka uhvaćen i *u Stocu živ sadrt* radi vjere Kristove, u 64. godini života predade dušu Bogu«.[1333]

O istome *Vladmirović* priča slijedeće: »O. Blaž Stipurinović od Zažablja bio je uhvaćen u vrijeme paljenja časnoga samostana na Osinju, koji je bio 1569. i odveden od Turaka u *Stolac* i tu je bio živ zguljen. O ovome blaženome redovniku puk po predaji priča neobične stvari i čudesa, koja ćemo na drugome mjestu opisati«.[1334] Možda se kod Vladmirovića radi o tiskarskoj grešci (1569. namjesto 1596), pa bi 1. VII. 1596. bio pravi datum fra Blaževa mučeništva.

5. *FRA NIKOLA UGRINOVIĆ, biskup.* Premda se rodio i život svršio izvan našega područja, ipak ga brojimo u naše mučenike, jer je umro kao upravitelj makarske biskupije, kako smo već vidjeli.
Uz ono što smo rekli o njegovu dugogodišnjemu biskupovanju (1565—1604) ovdje ćemo navesti još podatke o njegovu podrijetlu, djetinjstvu i smrti.

Fra Nikola je potomak stare hrvatske *plemićke obitelji Ugrinovića* s područja *Poljičke republike.* Rođen je dvadesetih godina 16. st. od nevjenčanih roditelja.[1335] Prema kasnijim piscima odgojili su ga franjevci makarskoga samostana.[1336]

Pitanje vremena mjesta i načina Ugrinovićeve smrti dugo je bilo prijeporno,[1337] dokle ga u novije doba nije riješio D. Mandić.[1338] Najstariji poznati kratki opis Ugrinovićeve smrti, koji je nastao oko 1615. g., glasi u prijevodu s talijanskoga kako slijedi:

»*1604.* Monsinjor Preč. fra Nikola Ugrinović, biskup Smedereva, bio je *ubijen od Turaka* puščanim mecima zajedno sa *četiri druga.* Padnuvši s konja bodrio je svoje vičući: »Uzdajte se, sinci, u našega Gospodina Isusa Krista!« Njemu preporučiše i predadoše svoje duše.«[1339]

Prema mlađim izvorima pogibija se dogodila između Klisa i rijeke Žrnovnice, a jedan od biskupovih drugova u mučeništvu bio bi don Mikula Grgatović, svećenik, biskupov rođak.[1340] Drugi mlađi izvori također tvrde, da je Ugrinović zajedno s drugovima poginuo, dok je vršio biskupske či-

---

1333 »Starinski mrtvar«, 96, ASZ.
1334 *Rimdalu (= Uladmir-ović L.) M.*, Cronaca della citta e territorio di Narenta, Venecija, 1788, 74.
1335 *Mandić* Duvanjska biskupija, 45. — Vidi gore našu b 237.
1336 *Lulić*, Serie, 39.
1337 *Zlatović*, n. dj., 46—47.
1338 *Mandić*, DB, 45.
1339 *Mandić*, AFH, 69.
1340 *Škarica*, Doba naseljenja plemića . . . Poljica, 25, 43—46.

ne.[1341] Treći vele, da su izmrcvarenoga biskupa rođaci prenijeli u rodno mjesto Dubravu u Poljicama, gdje je treći dan umro i pokopan u župnoj crkvi.[1342]

U toj se crkvi još i danas vidi nadgrobna ploča (200 x 69 cm) s biskupovim grbom (dvoglavi orao s mitrom) i pogrešno datiranim latinskim natpisom: NICOLAI VGRINOVICH EPI SAMADRIENSIS OBITVS MDLXXVII.[1343]

6. *FRA IVAN MILINIĆ, gvardijan Prološca.* U navedenom, talijanskim jezikom pisanom izvoru neposredno iza opisa Ugrinovićeve smrti slijedi kratki podatak, koji u prijevodu glasi:
»1605. P. O. fra Ivan Milinić, gvardijan sv. Franje u Imoti, bi ubijen od Turaka bodežom«.[1344]

Navedenoga fra Ivana spominju dva turska dokumenta. Prema njima je prološkoga gvardijana fra Ivana prije 23. X. 1606. udario »britvom« na dva-tri mjesta Ibrahim Alijin iz Prološca. Kada je gvardijan umro, počeo se širiti glas, da su uzrok njegove smrti bile rane, koje mu je zadao Ibrahim. Stoga je imotski kadija sredinom listopada 1606. poveo istragu i navodno ustanovio, da je fra Ivan umro od neke unutarnje bolesti, koju bosanička naleđnica zove »srdoboljom«, a ne od rana, koje je bio prebolio. To su navodno posvjedočili fra Tadija iz istoga samostana i tri muslimana iz sela Podstranja: Hasan Balijin, Mustafa Ibrahimov i Durak Ahmedov. Zadnjoj, naime, trojici navodno je rekao pokojni fra Ivan, kada su ga u bolesti posjetili: »Moje su rane prošle i od njih nemam nikakve poteškoće ,nego mi se sada pojavila neka unutarnja bolest«.[1345]

Budući da se glas o nasilnoj fra Ivanovoj smrti i dalje širio, nekako mjesec dana kasnije vojvoda Hasan Ahmedov je poveo novu *istragu* i naplatio globu u korist države.[1346]

U ocjeni vjerodostojnosti navedenih dokumenata, turskih iz 1606. i kršćanskoga iz doba oko 1615, mi dajemo prednost ovome posljednjemu, to više, što se između 1604—1606. Turci usmrtili još neke franjevce.[1347]

Vijest o ovome mučeniku, koji je *prvi poznati starješina samostana na Otoku,* imamo zahvaliti istraživanju franjevačkoga historika Euzebija Fermendžina (1845—1897), koji je pronašao i prepisao spomenuti opis bosanskih mučenika u arhivu franj. samostana sv. Izidora u Rimu.[1348]

7. *FRA STIPAN PRGOMET, makarski franjevac.* Vijest o imenu i stradanju ovoga franjevca zahvaljujemo sačuvanoj izjavi, koju je 11. X. 1707.

1341 L 2, 497.
1342 *Zlatović,* n. dj., 46.
1343 Ploča je po svoj prilici mlađega postanka, kada Dubravljani više nisu znali točnu godinu biskupove smrti. (Sl. 37)
1344 *Mandić,* AFH, 69.
1345 T M V—b—1.
1346 T M V—b—7.
1347 *Batinić,* Franjevački samostan u Fojnici, 37.
1348 *Mandić,* AFH, 71; *Fermendžin E. — Matijašević V.,* Neki novi franjevački mučenici u Bosni i Slavoniji 1530—1613, FRANJEVACKI GLASNIK, XV, Visoko-Mostar, 1901, 213.

dao kančeliru Ivanu Episcopulu u Makarskoj *Filip Kačić-Terzić*, starac od 73 g., a objavio G. Cvitanović.[1349]

Fra Stipanu su Turci *odsjekli glavu*, kada su ga uhvatili *u Kotišini*, gdje je za kandijskoga rata s jednim drugim fratrom i nekim građanima pobjegao nakon što su Turci zapalili samostan. Drugi se fratar spasio u pećini. Fra Stipan je, dakle, poginuo *nepoznatoga dana*, kada je zapaljen makarski samostan, a to se dogodilo oko 1654. g.[1350]

8. *NEPOZNATI FRANJEVAC PROLOŠKOG SAMOSTANA*. Suvremenik *fra Franjo (Sudić) od Varadina* u kratkome opisu Bosanske provincije *1679. g.* govoreći o imotskome samostanu »posred nekoga jezera« kaže i slijedeće:

> »Neki je bosanski paša udario globu na *(imotske) fratre*. Između njih je *dvojicu* odveo vezane lancima i zapovjedio da ih *tuku štapima* tako da su *jednome ocu dali 400 udaraca po golim tabanima* sve dok se cijelo meso nije raspadalo, a drugome 700 batina po tabanima. Sve je ovo bilo javno izvršeno. Onaj, *koji (je primio) 400 (udaraca), umro je poslije malo dana*, a onaj pak, koji (je dobio) 700, još je u životu, (ali) jedva hoda od posljedica mučenja. I poslije ovoga mučeništva (braća) su platila *šest tisuća carskoga novca*«.[1351]

Uza sve to što taj slučaj donose i drugi izvori,[1352] ime nam je navedenoga prološkoga mučenika ostalo do danas nepoznato, dok naprotiv znamo, da je njegov preživjeli supatnik bio gore spomenuti imotski gvardijan *fra Filip Runović*. Događaj se zbio u mjesecu *rujnu 1658. g.* za vrijeme zloglasnoga bosanskoga beglerbega *Seidi Ahmet-paše* (1657—1659).[1353]

9. *FRA BONO BRKLJAČIĆ*, klerik makarskoga samostana. Ovaj je mladi klerik bio *rodom iz Makarske*. Zajedno sa svojim drugom fra Bernardinom Vuletićem primio je redovničke haljine 24. IV. 1660. u Makarskoj iz ruku fra Šimuna Tvrtkovića, provincijalnoga vikara za »četiri manastira maritima«.[1354]

Upravo *na treću godišnjicu* svoga redovničkoga *oblačenja*, tj. *24. IV. 1663.* taj je mladi klerik mučeničkom smrću zasvjedočio svoju vjernost Kristu: Turci mu toga dana u *Baškome Polju odsjekoše glavu*.

Navedenoga su, naime, dana pošli brodom iz makarskoga samostana: svećenici fra Stipan Klarić iz Cetine i fra Marko Batošić iz Vrhdola; klerici

---

[1349] GOSPA SINJSKA, glasnik, VI, Split, 1927, 131—132.

[1350] Lib. arch., XXIV i 276, ASM.

[1351] *Franciscus a Varadino (= Sudić)*, Descriptio Provinciae Bosnae Argentinae anno 1679, Szabadka, 11.

[1352] Ljetopisi u Sutjeskoj, Livnu i Fojnici — prema Batiniću (Djelovanje, II, 135 b 48; Franj. samostan u Fojnici, 53, b 4), koji zapravo i ne spominje nepoznatoga mučenika, dok fra Filipu Runoviću pribraja svih 1000 štapa!

[1353] *Stanojević G.*, Dalmacija u doba kandijskog rata, VESNIK VOJNOG MUZEJA JNA, 5, II, Beograd, 1958, 136—139, prema kome je taj zloglasni paša vladao Bosnom od početka 1657. g. do ožujka 1659, pa događaj treba datirati u rujan 1658!

[1354] Lib. arch., 159, ASZ. (Pridjev »maritim« (tal.) = primorski).

fra Bernardin Kunić iz Vrhdola, fra Nikola Bašić iz Imote *i naš mučenik*; zatim svjetovnjaci: Jure Gilanović iz Vrboske, Frano Barišević i Pave Vuletić, oba iz Vrhdola. Pošli su da u *Bastu i Velikome Brdu* obave *službu Božju*. Vjerojatno se radilo o uskršnjoj ispovijedi. Iskrcali su se u današnjoj *Promajni*, gdje su pali u tursku zasjedu, kojoj je bio vođa poznati *Alija Bojčić*. Kleriku Brkljačiću odsjekoše glavu, a ostale prodadoše janjičarima u Livnu za 500 groša.[1355]

Već nakon mjesec dana primorski harambaše osvetiše tragediju makarskih franjevaca: 26. V. 1663. u jednoj spilji u Vrulji kod Dubaca uhvate Aliju, brata mu i s njima još osam Turaka. Aliju i petoricu drugova sasjekoše na mjestu, a ostalu četvoricu dovedoše u Makarsku. Prema Kačiću, u tome okršaju »posiče Aliju i brata mu Ibrahima Juriša Lekić, i pogiboše naša tri«.[1356]

Fra Marko Batošić se otkupio već slijedeć godine, dok su drugi tamnovali u sužanjstvu još punih šest godina.

10. FRA JOSIP TVRTKOVIĆ, svećenik zaostroškoga samostana. Prigodom oslobađanja Neretve i borbâ za kulu Norinsku Turci su posjekli sigurno tri, a možda i četiri franjevca-dušobrižnika. Iako se o tim našim mučenicima govori u desetak objavljenih radova, ipak su podaci o njihovu životu i smrti još uvijek veoma škrti, a u mnogočemu i protuslovni. To se osobito tiče vremena njihove pogibije. Svi su oni iz Neretvanske krajine u širem smislu, ali nisu svi iz Bagalovića, kako to tvrdi povjesnik neretvanskih župa R. Jerković[1357] oslanjajući se na nepouzdanoga Vladmirovića.

Mi ćemo ovdje o njima uz već poznate činjenice donijeti i *novopronađene podatke* počevši od Tvrtkovića.

Prema iskazu poznatoga vrgorskoga junaka *Rade Mihovila Miletića* (1667—1737), koji je u slobodnom opisu objavio G. Cvitanović, *smrt se fra Josipa Tvrtkovića dogodila ovako:*

> »General Petar Valier bio je naredio serdaru Radi, da sa svojim četnicima osvoji Norinsku kulu na Neretvi. Kako je četnike u njihovim oslobodilačkim pothvatima obično pratio po koji franjevac, tako je zaostroški gvardijan i ovoga puta dodijelio Radinoj četi člana svoje obitelji, *o. Josipa Tvrtkovića*. Vojna nažalost ovog puta nije uspjela, ali je krvi i ranjenika bilo, jer serdar Rade kaže, da su *Turci ubili o. Tvrtkovića, »dok je ispovijedao bijedne kršćanske ranjenike«*. Četa se dakle morala povući, ali O. Tvrtković nije htio osta-

---

[1355] STARINE, XXI, 90; *Kačić-Miošić A.*, Razgovor ugodni, STARI PISCI XXVII, 76; *Lulić*, Stato 29, b 6; *Zlatović*, n. dj., 110; *Cvitanović G.*, Nekoliko krvavih uspomena iz Makarske, GOSPA SINJSKA, VI, Split, 1927, 132.

[1356] STARI PISCI, XXVII, 76. — Spilja je prozvana Alinjača.

[1357] *Jerković R.*, Župe Neretve, LIST BISK. SPLITSKO-MAKARSKE, LXI, Split, 1939, 25—26.

viti ranjenike ,već je ustrajao s njima tješeći ih i ispovijedajući, dok ga Turci pri tom sv. poslu ne zatekoše i ubiše«.[1358]

Izvori se slažu, da je *Tvrtković poginuo 1685*, ali se razilaze u određivanju dana njegove pogibije: prema jednima to se dogodilo 7. III,[1359] a prema drugima 10. V.[1360]

Stari zaostroški mrtvar izričito kaže, da je Tvrtković *rodom iz Dračeva u Popovu* i da je poginuo u 56. g. života.

Za fra Josipa znamo, da je *stupio u franjevački red* na svoj imendan *19. III. 1664. u Zaostrogu*, kada je sa svoja tri druga: fra Ivanom Burićem, fra Božom Maršutovićem i fra Stipanom Tvrtkovićem, primio redovničke haljine iz ruku svoga suplemenjaka fra Šimuna Tvrtkovića, zaostroškoga gvardijana.[1361] Budući da je obučen 1664, a poginuo 1685, to je u času pogibije zaista bio mlad, pa možda tada nije imao niti 40 g. Bio je član samostanske uprave kako to proizlazi iz njegova *vlastoručnoga potpisa* bosančicom prigodom neke primopredaje 24. VIII. 1683: »Ja fra Jozip Tvartković diškret manastira.«[1362]

11. FRA PETAR MATIĆ, svećenik i lektur zaostroškoga samostana. Suvremenik Šilobadović sasvim kratko opisuje smrt o. Matića: »*1685, miseca otobra na 2.*, ubiše Gabeljani *na Krvavcu* fra Petra Matića i još š njime 6 soldati, svim im glave odniše na Gabelu, neka se diče prid Turci što su učinili junaštvo.«[1363]

Zapovjednik vrgorske tvrđave *Antonio de Valsave* u jednoj svjedodžbi iz 1723. g. i spomenuti *serdar Miletić* u jednome svome iskazu *govore o fra Petru Vardovševiću*, koji je poginuo u doba kada Šilobadović bilježi smrt fra Petra Matića.[1364]

Prema Miletićevu iskazu naši su vojnici kasnije zauzeli Norinsku kulu, u kojoj je ostala stalna posada, ali je stradala od neke bolesti. Zapovjednik Ivan Marinović zamoli zaostroškoga gvardijana da mu pošalje o. Vrdovševića za dušobrižnika njegove posade. Gvardijan je uslišao molbu, pa se o. Vrdovšević u pratnji šestorice momaka uputio lađom s Opuzena uz Neretvu. Turci su iz busije napali lađu, pogubili o. Vrdovševića i svih šest momaka, odsjekli im glave i pobjedonosno ih odnijeli u Čitluk, tj. Gabelu. Kršćani su pokupili trupla pokojnika i pokopali ih kod zaostroškoga samostana.

1358 *Cvitanović G.*, Prava mala braća — Uspomene iz samostana Zaostroga, GOSPA SINJSKA, VI, 1927, 202—203.
1359 Starinski mrtvar obiteli Zaostružke, 40, ASZ.
1360 *Zlatović*, Franovci, 163, prema Nekrologu provincije.
1361 Lib. arch., 160, ASZ.
1362 Lib. arch., 88, ASZ.
1363 STARINE, XXI, 112.
1370 V. gore b 1357. i 1358.

Dok su za neke pisce fra Petar Matić i fra Petar Vrdovšević dvije različite osobe i dva mučenika, dotle je Cvitanović ustvrdio, da se tu radi o *jednoj osobi s dva prezimena, dakle o fra Petru Matiću-Vrdovševiću.*[1365]

Vladmirović za mučenika Matića kaže, da je bio *naobražen čovjek*, služ-beni *kapelan Kule Norinske*, rodom iz Bagalovića i da je pokopan na brežuljku Bobalju nad selom Kulom.[1366]

Iz arhivskih podataka znamo, da je zaista bio naobražen čovjek, jer je bio *»lektur manastira Zaostroga«*, kako se 24. VIII. 1683. *vlastoručno potpisao* čitkom bosančicom na gore spomenutom aktu zajedno s fra Josipom Tvrtkovićem i još sedmoricom zaostroških franjevaca.[1367] Vjerojatno se naš mučenik prema ondašnjemu običaju školovao u inozemstvu.

Znamo i za datum njegova redovničkoga oblačenja i zavjetovanja, kao i za mjesto rođenja: dne 21. IV. *1672.* pohoditelj bosanske provincije fra Petar Guganović obukao je fra Petra Matića *iz Umčana* (selo kod Vrgorca), fra Ivana Burića iz Drvenika, fra Franceška Momića i fra Antona Bagalovića. Godinu dana kasnije isti su novaci položili zavjete na ruke fra Nikole Perišića, kustoda provincije.[1368]

Zlatović fra Petrovu pogibiju datira 2. X. 1684, zaostroški mrtvar 11. IX. 1685, dok je najvjerojatniji podatak kod Šilobadovića, koga slijedi i Kačić: *2. X. 1685.*[1369]

Neće biti istinita tvrdnja zaostroškoga mrtvara da je Matić poginuo u 46. godini života. Ako je 1672. stupio u Red s najviše 20 godina, onda je u času smrti mogao imati tek 33 godine, dok je u redovništvu proveo samo 13 godina!

Tako je franjevački samostan Svete Marije u Zaostrogu kroz samo jednu godinu — 1685 — dao dva mlada svećenika-mučenika, koji su zaista poginuli kao žrtve svoga poziva.

12. FRA MATE NAGNANOVIĆ, dušobrižnik Neretve. Nagnanović je treća žrtva zaostroškoga samostana kroz kratko vrijeme.

O njegovoj smrti pripovijeda serdar Miletić u istome iskazu.[1370]

Miletić je oko 1685. sa svojom četom prodro u *Broćno u Hercegovini*, odakle je jedan dio kršćanskoga puka s njime uskočio u Dalmaciju, a drugi u unutrašnjost Bosne, dok je treći dio ostao u svome zavičaju. Stoga je zaostroški gvardijan k tim bijednicima poslao njihova *domoroca fra Matu Nagnanovića*, da ih tješi i u vjeri krijepi. Fra Mate je poslušao ,premda je mogao slutiti što ga čeka. Neko se vrijeme krio među svojim raspršenim vjernicima, dokle ga Turci nisu otkrili, *ubili*, a mrtvo *tijelo, bacili u Neretvu.*

1365 N. mj., 203.
1366 *Rimdalu (= Vladimir-ović)*, Cronaca di Narenta. 87.
1367 Lib. arch., 88, ASZ.
1368 Lib. arch., 161, ASZ.
1369 *Zlatović*, n. dj., 163; STARINE, XXI, 112; STARI PISCI, XXVII, 91.
1370 V. gore b. 1357. i 1358.

Dok zaostroški stariji mrtvar smrt fra Mate Nagnanovića bilježi na 19. XII. 1576 (!), Lulić 1683, Vladmirović 1684, dotle provincijalni mrtvar i Zlatović njegovu smrt datiraju *2. X. 1686*. Da je fra Mate mučenik 17, a ne 16. st., svjedoči fra Bernandin Nagnanović († 1717), koji u svome ljetopisu u dijelu pod naslovom »*O bosanskim mučenicima novijega doba*« za njega izričito kaže: »*Fra Mate Nagnanić, moj stric.*«[1371] Ako je sinovac umro 1717, onda je stric — sinovčev stariji suvremenik.

Fra Mate je bio aktualni župnik Neretve, a poginuo je u dobi od 58 g. Vladmirović je tvrdio da je naš mučenik rodom iz Bagalovića, ali je bez sumnje bio *iz Broćna*, kao i njegovi mlađi suvremenici: fra Andrija Nagnanović († 1705), možda brat, i sinovac mu fra Bernardin.

13. FRA IVAN ROZIĆ, vrgorski mučenik. Od svih je spomenutih mučenika našega područja fra Ivan Rozić *najpoznatiji i najpopularniji.*[1372] Narodna *predaja* sačuvala nam je njegovo ime i prezime, mjesto i način smrti, a vjera i ljubav naroda sačuvala nam je njegov grob sa »svetim tilom« sve do danas. Dapače, jedino je njemu sve do naših vremena narod iskazivao *pravo štovanje* i njemu se utjecao u svojim potrebama.

Predaja, dakle, kaže: da se mučenik zvao *fra Ivan Rozić;* da su ga radi vjere Isusove *Turci objesili (!)* u Vrgorcu pod tvrđavom na mjestu *Orašina;* da je nekada *silan narod* ne samo iz vrgorske i neretvanske krajine, nego i iz Hercegovine i Bosne *dolazio na grob »svetoga Ivana u Klaričića vinogradu«*, da ga zazivlje u pomoć, i da je »sveto tilo« činilo velika *čudesa.*

Pisani spomenici prije 1797. o njemu šute. Međutim se u arhivu zaostroškoga samostana čuva »*Vira od čudesa učinjenih na grobu u Vrgorcu*«, u kojoj je tadašnji vrgorski *župnik fra Ivan Franić* zabilježio *14 neobičnih ozdravljenja*, koja su se zbila na Rozićevu grobu u same dvije godine: 1797. i 1798.

Prema tome dokumentu, na kraju 18. st., na fra Ivanov grob kraj Vrgorca dolazio je narod čak od Travnika, Fojnice, Kreševa, Livna i Šibenika!

U našemu je stoljeću vrgorski župnik *fra Jako Bartulović* († 1941) odlučio obnoviti i utvrditi svetu uspomenu na mučenika fra Ivana Rozića.

Dne 25. VIII. *1924.* posebna *komisija*, sastavljena od župnika Bartulovića i dvaju Vrgorčana fra Bone dra Radonića († 1945), tadašnjega profesora u Sinju, i fra Frane Rakića, mladomisnika, uz pomoć nekih svjetovnih osoba *otvorila je grob* mučenika u »Klaričića vinogradu«. Nađen je kostur u ležećemu stavu; ispod desnoga koljena u nozi puščana kugla; poviše koljena kost desnoga stegna oštrim oruđem koso odsječena.

[1371] *Jelenić*, Dva ljetopisa Bosne Srebrene, Sar., 1919, 13.

[1372] *Bajić L.*, O. Ivan Rozić, franjevac, mučenik i mogući zagovornik pred Bogom, Šibenik, 1928, 48 str. i 2 slike, od kojih prva prikazuje Rozićevo mučeništvo (rad R. Vučemilovića), a druga kapelu nad njegovim grobom. Iz te knjižice crpimo sve podatke do 1928. g.

Kosti mučenika Rozića bile su 25. X. *1926.* postavljene u *novi grob* na položaju zvanom *Žbare*, gdje je prethodno bila podignuta *kapela* od cementa s oltarom. Dne 22. X. 1926. uz dozvolu crkvenih vlasti župnik Bartulović je blagoslovio kapelu; don Ante Žarnić, župnik Maloga Prologa, rekao staroslavensku misu, a fra Gabro dr Cvitanović, prof. crkvene povijesti u Makarskoj, održao prigodnu propovijed. Uoči Badnjega dana iste godine je o. Bartulović blagoslovio *tri nova zvona*, koja su tri vrgorske gospođe darovale *»svetome Ivanu«*.

Poslije drugoga svjetskoga rata, *1960*, mjesni je župnik *fra Ivan dr Glibotić prenio kosti* fra Ivana Rozića iz kapele na Žbarama *u župnu crkvu* u Vrgorcu i smjestio ih uz južni zid nasuprot grobu narodnoga junaka Rade Miletića († 1737). Nad grobom je postavljena *spomen-ploča* sa slijedeća dva Glibotićeva natpisa:

OVDJE
ČEKA SLAVNO USKRSNUĆE
IVAN ROZIĆ
SVEĆENIK
FRANJEVAČKOGA REDA
NA ŽBARAMA POD VRGORCEM
OD TURAKA MUČEN
I OBJEŠEN
RADI
SVETE VJERE ISUSOVE
SA ŽBARA PRENESEN G. G. 1960.

———————

ČUJ ME, DIZDAR-BEŽE OD VRGORCA:
NE BIH SE JA VJERE ODREKAO,
SVOJE VJERE LIJEPA KRŠĆANLUKA,
ZA SVE BLAGO OD OVOGA SVIJETA,
A KRV MOJA NA SPASENJE BILA,
IZMUČENOM PUKU KRŠĆANSKOMU,
MILOM RODU MOMU HRVATSKOMU.

Fra Leonardo Bajić (†1948), pisac knjižice o fra Ivanu Roziću, pretpostavlja, da je taj franjevac postigao palmu mučeništva za vrijeme ustanka kršćana koji je poslije pobjede kod Beča u ovome kraju predvodio Rade Miletić *između 1684. i 1710.*

Međutim, *povijesni dokumenti* iz toga doba o našemu Roziću nemaju uopće *nikakva spomena!* Da se mučeništvo doista dogodilo pri kraju 17. st., sigurno bi se negdje a naročito u zaostroškome samostanu, pod koji je

stoljećima spadala vrgorska župa, sačuvalo zabilježeno njegovo ime i barem neki podaci o njegovoj pogibiji, kao što je to zabilježeno o suvremenim neretvanskim mučenicima. Ukoliko je mučenik Rozić bio bjegunac iz Bosne, pa tu poginuo, i u tome bi slučaju bila ostala bar neka bilješka o njemu, jer je tada sve to bila jedna zajednička redovnička provincija od Podunavlja do Jadrana. Najposlije, to je novija povijest.

Mišljenja sam, da se *narodna predaja nije prevarila ni* u imenu, ni u mjestu, ni u načinu smrti fra Ivana Rozića. Ali, vrijeme njegova mučeništva trebalo bi pomaknuti u mnogo dalju i tamniju prošlost turskoga gospodstva na području vrgorske krajine. Treba naročito imati na umu, što narodna predaja kaže, da je mučeniku bilo *ime »fra Ivan«* i da je taj fra Ivan bio *obješen.*

U već spomenutome turskome spisu iz *1575. g.* vidjeli smo da je hercegovački mitropolit *Savatije Sokolović* prigodom kupljenja vladičine od katolika po tadašnjoj zapadnoj Hercegovini među ostalim *»objesio o konopac redovnika po imenu fra Ivana«.*[1373] O ovome mučeniku fra Ivanu inače više ništa ne znamo, pa ni prezime, ni zavičaj. Događaj, koji se zbio nepoznatoga datuma, ali svakako prije 3. XII. 1575, kada je navedeni dokumenat datiran, uzbudio je cijelo područje ondašnje makarske i duvanjske biskupije. Sklon sam pretpostavci, da su: *fra Ivan, žrtva mitropolita Savatija iz 1575, i vrgorski mučenik fra Ivan Rozić* — jedna te *ista osoba!*

Treba također opaziti, da se u dokumentu spominju *svjedoci iz sela Vine,* a to je selo kod Vrgorca, kuda je po svoj prilici sa svojom pratnjom Savatije nahrupio prema Imotskome i Duvnu.

Premda je fra Ivana Rozića vjerojatno objesio grčkoistočni vladika, narodna je predaja to pripisala Turcima, jer je zlodjelo izvršio turski eksponent Savatije u doba turskoga vakta, kada se nakon obnove pećke patrijaršije sporazumio islam s pravoslavljem, i to uz podršku samih Turaka. Da je grob ipak ostao netaknut u blizini turske tvrđave, može se tumačiti time, što fra Ivana nisu formalno objesili Turci, pa su ovi pustili grob na miru i nisu smatrali potrebitim, da ga unište kao što su, npr., prema jednome mišljenju vjerojatno učinili s kostima svoga velikoga neprijatelja sv. Ivana Kapistrana († 1456) u Iloku.[1374]

b) S v j e t o v n j a c i

Osim redovnika i svećenika od Turaka su ginuli i mnogi svjetovnjaci, obični kršćani, i to bez sumnje često puta baš radi same vjere, kako to svjedoči *Bakulina knjiga.*[1375]

[1373] T Z 62. — gore protuzakonite namete, str. 229.

[1374] Ne zna se točno za sudbinu Svečevih ostataka (LEXIKON FUR THEOLOGIE UND KIRCHE, 5, HERDER-FREIBURG, 1960, 1015).

[1375] *Bakula,* I martiri, 17—32.

Takvih je mučenika bilo i na B-n. području, i to veći broj negoli samih svećenika-mučenika. Kako nam nije moguće navesti sve te neznane junake, jer nam se o njima iz razumljivih razloga sačuvalo još manje podataka, upozorit ćemo u prvome redu na one, koji su stradali najviše za kandijskoga rata.

1. *MARKO DEVČIĆ*, viši časnik mletačke vojske, rodom *iz Podgore*. Za vrijeme kandijskoga rata oko 1649. zarobe ga Turci i odvedu u Sarajevo. Kada su mu predložili: ili se odreći kršćanske vjere i prihvatiti islam, ili ići u smrt, hrabri vojnik i kršćanin izabra ovo drugo. Turci mu odrubiše glavu.[1376]

2. *DVADESET I SEDAM BRIŠĆANA*. Među svima mučenicima našega područja na osobiti se način ističe velika skupina od *27 Briščana*, koje su *Turci 1658. g. odjednom sve umorili* na neobičan način.

Turci se približavali Bristu. Narod se razbježao. *Pavao Kačić pok. Stipana sa dvadeset i šestero* ostalih Briščana sklonio se se u spilju poviše današnjega sela Brista. Ali, Turci su ih pronašli. Kako im drugo ništa nisu mogli učiniti, zapale vatru i tako ih vatrom i dimom, odnosno ugljenmonoksidom usmrte svih 27. Među onima, koji su ih pokopavali, nalazio se i Nikola Vežić iz Brista.

Slučaj nije samo zapamtila narodna *predaja* nego su nam ga već davno zabilježile i tiskane *knjige*.[1377]

Tragičnu spilju Briščani do danas zovu *Dušinom*, jer je u njoj 1658. udušeno 27 briških kršćana.

3. *NEPOZNATI PASTIR OD IMOTE*. U prvoj polovici 1715. g. neposredno prije bijega franjevaca s Otoka na Prološkome blatu Turci su *živa nabili na kolac* nekoga pastira, brata nepoznatoga franjevca, koji je čuvao svoje stado na kopnu blizu otoka i obavijestio fratre o turskoj zasjedi.[1378]

2. Mučenici prema nepouzdanim izvorima

Gore navedeni broj od 13 franjevaca i 29 svjetovnjaka-kršćana mučenika, o kojima nam govore poznati povijesni izvori, tek je jedan dio od Turaka posmicanih kršćana s našega područja. Bez sumnje je tu bilo mnogo više mučenika, ali nam izvori o njima šute. Međutim, ima stanoviti broj mučenika, o kojima pripovijeda mutna predaja ili isto tako neuvjerljivi pisani

---

[1376] *Kačić*, STARI PISCI, XXVII, 554; *Lulić*, Compendio, 100.
[1377] *Mirković (= Alačević)*, Biskup Petar Kačić, 61, 63, 64, 67; Atti di Macarsca, I, 107—114,[4], HA ZD.; STARI PISCI, XXVII, 606.
[1378] *Vinjalić*, Compendio, 614, ASV; *Zlatović*, n. dj., 193.

izvori koji su potekli iz pera nepouzdanih pisaca kao, npr., Vladmirovića[1379] i dr.

Ovdje ćemo navesti i takve mučenike radi očiglednosti i zato, da se njihovo pitanje po mogućnosti jednom u budućnosti temeljito riješi.

1. MUČENICI IZ MAKRA. Poznati franjevački i domaći historik *fra Ante Lulić* († 1888) tvrdi, da su Turci prigodom osvojenja Makarske *oko 1498.* ubili makarskoga *biskupa Franju, četiri svjetovna svećenika* i *dva franjevca*, te da su svih sedam mučenika vjernici pokopali u jedan grob u Makru, koji se i danas nalazi poviše župne crkve sv. Ivana i koji narod i danas zove *Biskupov grob.*[1380]

Lulić to svoje pričanje temelji na predaji i jednome rukopisu iz zaostroškoga arhiva, koji je napisao spomenuti Vladmirović, poznat kao nepouzdan pisac. Prema poznatim povijesnim izvorima Makarska u navedeno doba nije imala svoga biskupa. Što se, pak, tiče ostalih šest svećenika i redovnika, o njima ne možemo zaista ništa sigurno reći.

2. PETAR MILIĆ, đakon iz Zagvozda. U staroj župnoj crkvi Uznesenja Marijina u Zagvozdu pred velikim oltarom nalazi se *nadgrobna ploča* s latiničkim natpisom:

D Y A K O N . P (E) T A R — AGVSTA — A . . . . S — 1627.

Prema još živoj predaji to bi bio grob klerika-đakona glagoljaša od plemena Milića, koga su Turci navodno ubili u nekome okršaju u zaselku Dobrinču kod Medova Doca, odakle je kasnije Petrova majka kosti svoga sina prenijela u pregači u rodno mjesto Zagvozd, gdje su bile pokopane u svetištu župske crkve sa sjeverne strane. Kod postavljanja velikoga oltara ploča je konačno premještena pred oltar.[1381]

3. FRA BONAVENTURA VARDOVŠEVIĆ iz Bagalovića. O njemu Vladmirović kaže slijedeće:

»O. Bonaventura *Vardušević* iz Bagalovića, čiji rođaci danas (1788) borave u Račišću, bio je ubijen od Turaka na straži Kule Norinske. Kada su njegovu odsječenu glavu donijeli pred pašu, dade ovaj k sebi pozvati nekoga kršćanina, čije se ime ne zna, da bi prepoznao, čija je to glava. Ovaj ju je sasvim nečovječno udario nogom govoreći: »Iš, kokošaru!«, što znači: Hajde, jedi kokoši! Na taj se čin sablazni Turčin i ukori ga: »Đidi čopek! Morao si se pokloniti, poljubiti ga, zatim moliti milost i časno ga sahraniti.« I čim je turski upravitelj rekao te riječi, odmah onome čovjeku

---

[1379] Vladmirović je, među ostalim, izmislio drugoga duvanjskoga biskupa fra Daniela Vladmirovića, koji je tobože pogubljen od Turaka dne 10. V. 1563. u Ljubuškome, gdje da je njegovo tijelo sačuvano i čini čudesa (Cronaca di Narenta, 76—77). Isti je zaveo u bludnju Farlati-ja, a preko njega mnoge. Pitanje je riješio *Mandić* (DB, 42—45).

[1380] *Lulić*, Compendio, 34—35, b 68. — U jednoj površno pisanoj knjižici (*Zanini J.*, Makarska u prošlosti i sadašnjosti, Mostar, 1935, 43) taj se tobožnji biskup naziva »Josip«.

[1381] Predaju mi kazivao 1. IX. 1961. župnik *don Marko Perica*. — Stara glagoljaška župa Zagvozd kroz stoljeća je davala pripadnike svjetovnoga klera, među njima i *don Petra Stupalovića*, koji je u doba kandijskoga rata bio župnik omiške Rogoznice (1642—1661), »Povjesne crtice župe Rogoznica«, rukopis, ŽUR.

dođe u nogu strašna bol, i poče vikati kao da je bio opsjednut. Paša ga otjera vani, a osmoga dana neizlječivi rak zadade mu strašnu smrt.«[1382] Prema starome zaostroškome mrtvaru »Vardousc·vich« je poginuo 22. IV. *1684. u 52. godini života*, dok šibenski mrtvar njegovu smrt datira 2. X. 1686. zajedno sa smrću fra Mate Nagnanovića.

Vardovševića fra Bonu spominju i drugi kasniji pisci, a *Lulić ga zove fra Petrom* i za njega kaže, da je pošao ispovijedati mletačke vojnike u No-rinskoj kuli, ali ga uhvatiše Turci, odsjekošu mu glavu, koju pobjedonos-no odnesoše i izložiše na zidine Čitluka 22. VIII. 1683.[1383]

Premda Vladmirović na više mjesta razlikuje fra Bonu Vardovševića od ostala tri suvremena neretvanska mučenika (Matića, Tvrtkovića i Nagna-novića), ipak je teško utvrditi, da li je Vardovšević povijesno lice ili je to ista osoba s fra Petrom Matićem, kako to pretpostavlja Cvitanović.[1384]

»Fra Bone Vardovšević« ne spominje se ni u kojemu poznatom suvreme-nom izvoru. Mišljenja sam, da je toga mučenika izmislio Vladmirović, kao npr. biskupa fra Daniela Vladmirovića[1385] i tolike druge, a onu aneg-dotu o glavi mučenikovoj ukoliko je istinita, da bi trebalo primijeniti na mučenika fra Petra Matića.

4. *FRA FILIP RUPČIĆ* s Lovreća. »U davna vremena rodi se ovdje njeki fra Filip Rupčić, kojega pleme još se uzdrži, koj je čete proti Turcim vo-dio, dosta jim jadah dao, najposlie bi za vieru i on mučen«, — tako piše domaći historik i kasniji barski nadbiskup *fra Šimun Milinović* (1835—1910).[1386]

Ne znamo, odakle je pisac crpio tu vijest. Vidjeli smo da je 1715. na Otoku Prološkoga blata živio posljednji meštar novaka fra Filip Rupčić, koji je kasnije, oko 1721, bio starješina novoga samostana u Omišu, i za kojega nije poznato da je umro mučeničkom smrti.

5. *NEPOZNATI FRANJEVAC* u Zavojanima. U tome selu oko 250 m sje-verno od župne crkve Rođenja Marijina, uz put, nalazi se gomila kame-nja, koju narod zove *Greblje*. S donje strane spomenute gomile ima jedan grob i uza nj povaljen veliki stari križ od kamena (120 x 85 cm). Još živa predaja kaže, da je tu nekoć bio *ubijen od Turaka jedan fratar* i da je na taj grob u prošlosti — kao na grob Rozićev u Vrgorcu — dolazio narod iz unutrašnjosti radi zavjeta i da je na tome mjestu bila stara župna crkva.[1387]

1382 *Rimdalu (= Vladmir-ović)*, Cronaca, 75; 87.

1383 *Lulić*, Serie, 37; KUKA, VII, 111; *Zlatović*, n. dj., 163; *Jerković R.*, Križ na Kuli Norinskoj, 11; *isti*, Župe Neretve, 25—26.

1384 V. gore str. 238, b 1365.

1385 V. gore b 1379.

1386 *Milinović S.*, Kratko opisanje Lovreća u Dalmaciji, KUKA, V, 212.

1387 Podatke o predaji dao mi je 1961. g. fra Bernardin Kamber, tadašnji župski vikar Zavojana i Dragljana.

6. LEGENDARNA VRHDOLSKA DJEVICA. U Župi Biokovskoj — dijelu staroga Vrhdola — priča se još uvijek slijedeća legenda:

»Turci su htjeli silovati jednu lijepu kršćansku djevojku. Ona se dala u bijeg i pri tome svratala s jedne strme litice. Seljaci su je pokopali kod crkve sv. Ivana u Župi Biokovskoj. Kada su nakon više godina otvorili njezin grob ,našli su joj tijelo, cijelo, neraspadnuto!«[1388]

Narodna je predaja u toj sublimiranoj legendi[1389] htjela ovjekovječiti bezbroj slučajeva herojskoga mučeništva tolikih nepoznatih kršćanskih djevojaka i žena iz doba turskoga ropstva, koje su u sličnoj dilemi voljele poći u smrt nego prekršiti šestu zapovijed Božju.

Ovaj prikaz o našim poznatim i nepoznatim mučenicima završit ćemo riječima *kaločkoga kroničara:*

»*Broj mučenih* od Turaka najprije u Bosni, a zatim u Hercegovini jest toliko velik, da bi nam trebao popis onoga Boga, koji ih je okrunio, da bismo za sve njih saznali. A oni, za koje znamo, sačinjavaju najmanji dio na tisuću barbarskih načina ubijenih za svetu vjeru.«[1390]

III. OSTALE TEŠKOĆE

Pošto smo vidjeli turska nasilja nad imovinom i životima kršćana i franjevaca našega područja sad ćemo u ovome članku prikazati ostale *teškoće,* u prvome redu *ćudorednoga karaktera,* koje su franjevci i njihovi vjernici morali trpjeti od Turaka, a to su različite optužbe, potvore, prezir i izrugivanje njihove vjere.

1. Optužbe

Turci su više puta *optuživali* franjevce za različita zlodjela ili su ih ocrnjivali kao glavne krivce i sudionike u njima. Međutim, mnogi dokumenti govore o njihovoj *nevinosti,* pa ćemo navesti sadržaj nekih od njih.

Fra Petra iz nahije Imotski optužili su *1550.* da je sudjelovao u *ubojstvu Ivana Jakića,* ali se na temelju istrage ustanovilo, da fra Petar s tim ubojstvom nije imao nikakve veze, pa je vojvoda Mehmed Abdulahov izdao potvrdu o njegovoj nevinosti.[1391]

[1388] Dne 20. VII. 1966. pričala mi Iva Klarić, rođena Brnjić, iz Župe, a nastanjena u Velikom Brdu kod Makarske.

[1389] O starini i raširenosti legende o »skoči-djevojci« v. *Pilar I.*, O dualizmu u vjeri starih Slovjena, ZBORNIK ZNŽIOJS, 28—1, JAZU, Zgb, 1931, 23 sl.; *Šidak J.*, Crkva bosanska, MH, Zgb, 1940, 36.

[1390] *Bakula*, n. dj., 33.

[1391] T M V—c—1.

Neka je *Margarita iz Vrhdola* bila dala svoga *sina Vida fra Juri Martinovu* u makarski samostan pod najam za 140 akči godišnje. U proljeće 1560. mali se Vid razbolio, ležao 14 dana i *umro.* Netko je za tu smrt bacio krivnju na fra Juru. Sud je ispitao slučaj i na temelju izjave same majke umrloga donio odluku, da je fra Jure čist.[1392] Sličan je postupak bio, kada se sredinom ljeta *1598.* udušio u moru dječak *Nikola Pavkov iz Hraštana,* koji je stanovao u makarskome samostanu.[1393]

U jeseni *1612.* neki je čovjek bio *ubijen u Bristu.* Zbog toga je bio optužen *»Frančisko, papaz iz Zaostroga«.* Ali je Muhamed, emin ili nazor makarski, izdao teskeru, da fra Frane nije imao nikakve veze, ni udjela u zločinu.[1394]

Franjevci su doživljavali *neprilika* od Turaka također *zbog uskoka ili Mlečana,* s kojima da su imali tajne veze.

Uskoci su se često zalijetali u Neretvanski zaljev, naročito oko *1591.* Oni su se znali iskrcati blizu zaostroškoga samostana i zarobiti ljude na koje bi naišli. Zbog toga su Turci sumnjičili i tuživali franjevce, *da obavještavaju uskoke* i da ih pomažu. Također, kada bi zaostroški franjevci išli u prošnju, razni bi ih gramzljivci smetali i zlostavljali, te ih prijavljivali vlastima, da su u vezi s uskocima i da su njihovi istomišljenici. Fratri su se potužili hercegovačkome sandžakbegu Mehmedu, koji im je 1591. izdao dva pisma, da ih nitko ne smije uznemirivati zbog uskoka, dok se god ne dokaže njihova očita krivnja.[1395]

Još su više zaostroški franjevci bili uznemirivani *zbog špijunaže u korist Mlečana.* Nekako pri kraju ljeta *1633.* bosanski se *defterdar Mahmud* nalazio u Gabeli s namjerom, da odatle pođe morskim putem do makarske luke, gdje je imao pokupiti državne prihode. Međutim su za njegovu namjeru saznali *Mlečani* i osujetili je.

Sumnja je pala na *zaostroške franjevce,* da su oni obavijestili mletačkoga generala, da protiv njega ide defterdar s tri-četiri tisuće vojnika. Preko dvije godine fratri su se morali truditi da skinu sa sebe tu opasnu klevetu. Premda im je 24. IX. 1634. isti defterdar Mahmud u Gabeli izdao potvrdu, da nisu krivi u navedenome slučaju,[1396] ipak se istraga i dalje vodila. Fratri su se morali pred kadijom *»zaklinjati Alahom,* koji je objavio evanđelje Isusu« i pozivati se na svjedočanstva najuglednijih ljudi svoga vilajeta, da su nevini, pa su u tu svrhu — bez sumnje za dobre novce — dobili još tri potvrde o tome.[1397]

U doba *kandijskoga rata* Muhamed-aga, muselem čuvara Gabele, optužio je *fra Filipa,* župnika Mustafa-pašina *Čitluka,* da ima *vezu s »popovima-*

1392 T M VI—5.
1393 T M V—d—1.
1394 T Z 128.
1395 T Z 79, 80.
1396 T Z 206.
1397 T Z 209, 214, 215.

odmetnicima«. Usprkos tome što je sva raja svjedočila za svog župnika, Muhamed je fra Filipu silom oduzeo 40 šinika žita.[1398]

Turci su često puta sumnjičili i optuživali franjevce i za mnoge druge stvari: od skrivanja zabranjene soli i voska do većih ćudorednih prekršaja. Navodimo slučajeve, u kojima je izričito dokazana neosnovanost optužbe.

Makarski je emin *Budak* 1600. prijavio *zaostroške franjevce* da skrivaju *zabranjenu so*,[1399] dok su 1628. bili potvoreni *makarski fratri* da su sakrili *dva tovara voska*,[1400] a 1630. *prološki redovnici* da su prodavali *žito na moru*, tj. mletačkim podanicima.[1401]

U lipnju 1633. je Ebubekir-beg spahija iz Posušja, konačio kod fratara na prološkome *Otoku*, gdje mu je neki nepoznati čovjek učinio neku veću štetu. Fratri su bili prisiljeni dati begu jednoga *konja u naknadu*. Kasnije je Ebubekir izjavio na sudu, da fratri njemu nisu ništa skrivili, pa im je vratio konja.[1402]

U korizmi ili o Uskrsu 1637. prilikom mise *u Podaci*, gdje je bilo vrlo mnogo svijeta, utekla je jedna *kršćanka-robinja*. Zbog toga je slučaja sud uputio poziv ruhbanima, tj. redovnicima, da se dođu opravdati u Imotski.[1403]

Prigodom nekoga sajma 1637. (Velika Gospa u Prološcu?) došlo je do *svađe* između proloških fratara i Zulfikar-age iz Gabele. Mehmed-ćehaja, zabit Duvna, izvidio je slučaj i potvrdio da su fratri nevini.[1404]

Fra Ivana Božića iz Zaostroga optužili su za neki moralni prekršaj, ali bez temelja.[1405] Slične loptužbe i podvale često su se ponavljale, ali one nisu mogle iscrpsti strpljivost naših franjevaca.

2. Službeni prezir kršćanske vjere i vjernika

Uza svu ahdnamu i druge izjave o priznanju i slobodi kršćana u bosanskome dijelu Osmanskoga carstva, ipak u mnogim *turskim spisima*, koje su izdavale kancelarije od najniže, nazorove ili kadijine ,pa do sultanove, susrećemo *prezirne i podrugljive izraze*, kojim su se žigosali kršćani i njihova vjera.

Već su u fermanu iz 1489. *katolici* istočne Bosne nazvani *»franačkim ćafirima«*, tj. nevjernicima, a njihova religija, dapače, *»isprazna i luda vjera«*.[1406] Takvi i slični nazivi zadržali su se u turskim spisima sve do 18. st.

1398 T Z 388.
1399 T Z 95.
1400 T M III—32.
1401 T M V—a—14.
1402 T M V—a—16.
1403 T Z 224.
1404 T M III—40.
1405 T Z 254.
1406 *Matasović*, Fojnička regesta, 64.

I u našim turskim spisima susrećemo takve nazive: katolici su »nevjernici« uopće ili »franački nevjernici«. Ferman Bajezida II iz 1495. predstavnika zaostroškoga samostana, koji je poslan na Portu zbog parnice s augustincima, po imenu *Pavla,* vjerojatno franjevca, naziva »*nevjernikom*«.[1407]

Hudžet popisavača hercegovačkoga sandžaka Kasima iz 1497. tako naziva i utemeljitelja zaostroškoga samostana: »*pokojni nevjernik vojvoda Augustin*«.[1408]

Ferman Selima II iz 1567. naše katolike naziva »franačkim nevjernicima«, a pravoslavce »srpskim nevjernicima«.[1409]

Premda je naziv »ćafir« (nevjernik) u Osmanskome carstvu tijekom vremena postao službeni naziv za svakoga nemuslimana, on je uvijek u sebi sadržavao barem neku dozu diskriminacije.

Međutim, u našim turskim spisima nalazimo i neugodnije izraze. Za Turke su katolički *obredi »nevaljali«,* a običaji »isprazni«.[1410] Imotski kadija u zapisniku o buni u Makarskoj 1621. g. najuzvišeniji katolički obred, *svetu misu, naziva* »besposlenim obredom«. I takav izraz isti kadija neskrupulozno stavlja u usta samome gvardijanu Stipančiću.[1411]

Neki Mehmed u jednome nedatiranom spisu, vjerojatno oko 1600. g. u ime bosanskoga divana ovako se izrazio o duhovnoj vlasti Sv. Oca Pape nad katolicima u Osmanskome carstvu: »*Zar je prikladno da u osmanskoj državi vlast vrši rimski papa?* To je neshvatljivo!«[1412]

Kako su gore navedeni nazivi i izrazi službenih turskih spisa morali duboko boljeti sve katolike i njihove svećenike u Osmanskome carstvu, a kakvi su tek bili neslužbeni izrazi u ustima gdjekojih muslimana prema katolicima u privatnome svagdašnjem životu!

Kršćani su trpjeli diskriminaciju i u samoj *nošnji:* dok su muslimani nosili žive i vesele boje, zelenu i crvenu, dotle su *kršćani morali nositi isključivo crnu boju,* da ih se uvijek može raspoznati kao »nevjernike« i bespravnu raju![1413]

Naročito je bilo teško stanje za kršćane u prvoj polovici 16. st., kada je *Kuripešić* prolazio kroz Bosnu. On o pokorenim narodima doslovno piše: »Kako smo ih često vidjeli da pred nama stoje sa sklopljenim rukama i nisu smjeli s nama govoriti.«[1414]

1407 T Z 6.
1408 T Z 7.
1409 T Z 53.
1410 T Z 10.
1411 T M III—19.
1412 T Z 380.
1413 *Knežević A.,* Carsko-turski namjestnici u Bosni-Hercegovini, 39. — Kršćani također nisu smjeli nositi turban (STARINE, XXIII, 29).

3. Napadaji na kršćanske svetinje

Najstariji sačuvani imovnik makarskoga samostana iz 1622, koji je napisao latinskim i hrvatskim jezikom gvardijan Stipančić, počinje sa značajnim slučajem, što se zbio oko 1607. g. Neki je, naime, musliman oružan lukom i strijelama ušao u samostansku crkvu u Makarskoj i nekoliko puta *strijeljao u križ s Raspetim*, koji se nalazio na istaknutom mjestu u crkvi. Strijeljanje nije uspjelo, pa je musliman — prema izvorima — idući natraške iz crkve pao na groblju pred crkvom — mrtav![1415]

Neki su muslimani katkada i na drugi način pokazivali krajnju obijest u vrijeđanju katoličkih svetinja. U jeseni 1629. neki je musliman ušao u neku *crkvu* u nahiji Primorje, a po svoj prilici to je bila samostanska crkva u Makarskoj, i u njoj je »*proučio ezan*«, tj. ispjevao poziv na muslimansku molitvu. Fratri su obijesnoga hodžu silom istjerali iz svoje crkve.[1416] (Valjda je baš na temelju navedenoga jedinstvenog izgreda netko kasnije sasvim pogrešno ustvrdio, da je stara franjevačka *crkva u Makarskoj* u doba turske vladavine bila *džamija*. Premda za tu tvrdnju nema nikava ozbiljna dokaza, ona se još uvijek ponavlja i u najnovijim poznatim edicijama!)[1417]

Nekada bi za vrijeme *derneka* u makarski samostan došli kadije i naibi, tu ostajali po više dana rješavajući sudbene *parnice* i tako smetali vršenje vjerskih obreda, na što su se makarski fratri potužili sultanu.[1418]

U Prološcu, gdje je bila jaka *muslimanska manjina* tako da je imala i svoga *imama* i *mektebsku školu*, djeca su se u proljeću 1630. *izrugivala misi*, koju su služili prološki fratri.[1419] Vođa je toga posla bio sin samoga prološkoga hodže Halil-efendije, koji je tada bio u sporu s istim fratrima, što mu nisu dali i vina, kada su ga častili na Otoku![1420]

Gore navedena nedjela izvršili su neodgovorni pojedinci. Međutim znamo za slučaj, za koji je odgovorna najviša turska vlast u Bosni — sam *namjesnik*.

Na temelju fermana franjevci su početkom 17. st. uspjeli sagraditi *crkvu sv. Mihovila u Rašćanima* i na dan sv. Franje (1602?) u istoj su crkvi imali svečanu misu. Tada se u Imotskoj krajini nalazio *Tatar Mehmed-paša*. On je poslao svoje čauše, koji su za vrijeme mise uhitili *Tomu Juričića* i *Matu Brnjića* zbog toga, što su u taj kraj donijeli *prvo zvono* i njegovim

---

1415 Libro E, 2, ASM. — God. 1640. pohoditelj fra Pavao Rovinjanin vidio je taj križ i strijelu zabodenu u svod (STARINE, XXIII, 19—20). — V. i Libro C, 16, ASM, gdje je navedeno propeće pobliže opisano.

1416 T M IV—20.

1417 *Čulić D.*, Dalmatie, izd. GUIDES »JUGOSLAVIJA«, Beograd, 1963, 136, gdje za staru franj. crkvu u Makarskoj doslovno stoji: »A l'époque turque cette église faisait fonction de mosquée«! — GRIEBEN-REISFÜHRER, Jugoslawische Adriaküste, München, 1964, 132, piše: »Makarska ... Sehenswert ... Franziskanerkloster mit Kirche die zur Zeit der Türken eine Moschee war«! — Prema svim dokumentima *sigurna je činjenica*, da je stara franj. crkva u Makarskoj od 1502. g. pa do svršetka turske vlasti 1684. g. *uvijek bila katolička crkva*, a nikada džamija!

1418 T M IV—116.

1419 T M V—a—14.

1420 T M VI—25; T M IV—26.

glasom među kršćanima izazvali »veliko veselje i radost«. Uhićene su doveli u Imotski k paši, a ovaj ih *osudi na smrt na kolac!* Dva su koca bila već pripravljena i namazana, a ljudi povaljeni. Tek u zadnji čas — osuđenici su bili spašeni *ucjenom od 500 groša!* Novac je dao Vrhdol Gornji i Donji, »i zapade na kuću blizu 15 dukata«, kaže sam Juričić, koji je sve to opisao hrvatski bosančicom.[1421]

Radi zvona imali su 1591. neprilika fratri u Zaostrogu, a 1623. fratri u Makarskoj radi *čegrtaljke,* »koja je od starih vremena bila postavljena u njihovu samostanu i koja se okretala po njihovim vjerskim običajima.«[1422]

Među spisima također često nailazimo na žalbe franjevaca protiv *ometanja* vršenja vjerskih *obreda.* Tako smo, npr., vidjeli kako su oko 1584. neki muslimani ometali *svetkovanje Božića* i drugih svetkovina po novome grgurskome kalendaru na B-n. području.[1423]

Bosanski su se franjevci 1618. potužili sultanu, da prigodom nekih svetkovina i sajmova, kada oni kršćanima *»čitaju evanđelje«* i drže propovijedi, pri čemu oni ne samo da ne rade ništa protiv šerijata i carskih zakona, nego štaviše među ostalim upućuju narod, da se pokorava carskim službenicima, — uza sve to neki *defterdari, naziri, emini, spahije, janjičari, softe i drugi sprečavaju vršenje obreda* i čine različita nasilja.[1424]

Slično su se 1628. potužili sultanu makarski *biskup fra Bartul* i brat mu *fra Luka Kačić,* da im prilikom vršenja vjerskih obreda sami organi vlasti prave različite smetnje.[1425]

Mladi biskup fra Bartul u početku svoje službe, 1616, nije se usuđivao prigodom krizme pojaviti se *s mitrom i pastoralom* iz bojazni da ga Turci ne ubiju ili zarobe. Stoga je bio uputio molbu mletačkome *nunciju Berlimgeriu Gessi-ju,* da mu isposluje potrebiti otpust, tj. da se prigodom funkcija ne mora služiti tim predmetima.[1426]

Slično je 1672. molio Propagandu *biskup Lišnjić,* da mu dozvoli upotrebljavati samo križ mjesto pastorala, što ga »u nekim mjestima zbog Turaka ne smije ni pokazati«.[1427]

Pojedini su muslimani katkada ometali svećenika u njegovoj najsvetijoj dužnosti *opremanja umirućih,* kao što se to dogodilo 1702. u Imotskome, pa je na tužbu fratara Mahmut-efendija pisao imotskome kapetanu »da fratre slobodno pusti kod umirajućeg po zakonu očatit«.[1428]

1421 *Kaer,* Skematizam, Split, 1893, IX—X; *Božitković,* Na kolac radi zvonova, HRVATSKA STRAŽA, III, 264, Zgb, 19. XI. 1931; *isti,* Kritički ispit, 56—58.
1422 T Z 78; T M III—22, III—23.
1423 T O 2, T Z 72, T M V—d—18.
1424 T Z 140, 142.
1425 T Z 187.
1426 *Horvat K.,* Novi historijski spomenici, GZM, XXI, 343—344.
1427 L 2, 512.
1428 *Matasović,* n. dj., 188.

To su samo neki primjeri turskih nasilja protiv kršćanskih obreda i svetih znakova, koje su nam sačuvali sami turski spisi. Ali njih je moralo biti mnogo više za vrijeme turskoga vladanja u našemu kraju.

IV. PITANJE ISLAMIZIRANJA

Problem islamiziranja Bosne i Hercegovine u doba turske vladavine još nije temeljito obrađen, a možda i neće biti zbog nedostatka potrebitih izvora.

Svakako je sigurno, da je stanoviti broj kršćanskoga življa, a naročito patarena prihvatilo islam neposredno poslije osvojenja tih pokrajina, a osobito poslije propasti Srebreničke banovine 1512. god.[1429] To među ostalim zaključujemo i iz činjenice, da se u izvorima onoga doba *otac pojedinih muslimana* često zove stereotipnim imenom »*Abdullah*«, tj. rab Božji ili sluga Alahov. Obraćenik, koga su inače i sami pravi muslimani podrugljivo zvali »potur«, nazivom »sin Abdulahov« nastojao je barem donekle prikriti svoje kršćansko podrijetlo. Tko je pak jedanput primio islam, taj ga — pod cijenu života — više nije smio napustiti!

Okolica je Sarajeva većim dijelom bila prešla na islam već početkom 16. st. Oko Visokoga islamiziranje se vršilo postepeno. Tako i u istočnoj Bosni. Prelaženja je na islam bilo kroz cijelo vrijeme turske vladavine u Bosni.[1430] Događalo se, da su na islam prelazile i takve katoličke obitelji, koje su bile dale istaknute članove tadašnje katoličke hijerarhije u Bosni, kao npr. *rodbina provincijala* fra Marka Brguljanina iz *Vareša* (1632—35)[1431] i *braća biskupa* fra Jeronima Lučića-Bogoslavića, također iz Vareša.[1432]

Otvoreno je pitanje, da li je islamiziranje vršeno na *silu* ili *dobrovoljno*. U nekome se izvoru ističe, da prelaženje na islam nije vršeno silom.[1433] Međutim, može se opravdano sumnjati da je načelo dobrovoljnoga prijelaza uvijek bilo spašeno.

Što se tiče *islamiziranja B-n. područja* nema uopće govora o nekim masovnim prijelazima. Cijelo je to područje i za vrijeme turske vladavine ostalo u ogromnoj većini kršćansko-katoličko.

Tek tu i tamo nailazimo na rijetke dokumente, koji nam indirektno govore o *prelaženju pojedinaca na islam*. Međutim je potrebito i u ovome pitanju *razlikovati primorski pojas* našega područja od pojasa *iza Biokova*.

[1429] *Mandić*, Bosna i Hercegovina, II, 421—422.

[1430] *Skarić V.*, Srpsko-pravoslavni narod i crkva u Sarajevu, u XVII i XVIII veku, Sar., 1928; *isti*, Sarajevo i njegova okolica od najstarijih vremena do austrougarske okupacije, Sar., 1937, 64; *Čubrilović V.*, Poreklo muslimanskog plemstva u Bosni i Hercegovini, JUGOSL. ISTORISKI ČASOPIS, I, 3—4, Beograd, 1935, 373 sl.

[1431] *Fermendžin*, Chronicon, STARINE, XXII, 34.

[1432] CROATIA SACRA, XIII—XIV, 97, b 23.

[1433] *Čubrilović*, n. nj.

U *Primorju* se, naime, *rijetko* dogodio gdjekoji slučaj prelaženja na islam, a kada bi netko već prešao na državnu vjeru, čini se, da se teško mogao održati u rodnome kraju, pa je bio prisiljen povući se prema unutrašnjosti bliže muslimanjskoj većini. U području *iza Biokova*, čini se, da je bilo *nešto više* prelaznika na islam, a živjeli su u gradovima ili kasabama i u gdjekojemu selu.

1. »Sinovi Abdulahovi«

U starijim turskim dokumentima našega područja često nailazimo na *»sinove Abdulahove«*, i to ponajviše kao svjedoke, a rjeđe kao izdavače spisa. Već u spomenutome dokumentu iz *1494.* između sedam izričito spomenutih svjedoka *pet* ih se zove »sinom Abdulahovim«, i to se za posljednjega od njih izričito kaže, da je obraćenik: »Iskender bin Abdullah, elmuhtedi«.[1434]

U našim dokumentima kroz prvih 90 godina (1494—1584) nailazimo na oko *33 muslimana*, sina Abdulahova. Jedan se, dapače, od njih zove *»Sulejman, sin Bartolov«*.[1435] Značajno je, da je u pojedinim starijim dokumentima broj sinova Abdulahovih veći (1—5),[1436] dok u mlađim dokumentima njihov broj ne prelazi nikada 1.[1437]

Dok bez sumnje svim tim sinovima Abdulahovim ili poturicama lako pogađamo njihovu pređašnju vjersku pripadnost, tj. kršćanstvo, dotle im ne možemo sa sigurnošću znati za njihov *rodni kraj*. Doduše, strogo govoreći, ni za jednoga od tridesetak takvih svjedoka ne možemo sigurno utvrditi, da je rođen na B-n. području, iako se svi dokumenti, u kojim se oni spominju, odnose baš na to područje.[1438] Upravo na temelju ove posljednje činjenice možemo opravdano *pretpostaviti*, da mnogome od tih svjedoka-poturica zavičaj možemo tražiti negdje oko Biokova i Neretve.

Tek iz kasnijih dokumenata znamo za zavičaj gdjekojega našega poturice. *Rizvan sin Abdulahov* iz sela Mostanice u nahiji Ljubuški imao je *rođenoga brata kneza Nikolu sina Pavlova*, tj. Pavića, iz sela *Živogošća* u Primorju. Ta su se dva brata dugo parničila za baštinu zvanu *Brajkovina* u Podaci ,koju su bili naslijedili od oca. Konačno su se 1633. pred ljubuškim naibom Mustafom nagodili, da cijelu Brajkovinu u Podaci prodadu zaostroškim ruhbanima za 11.000 akči.[1439] Rizvan je, dakle, nekadašnji kršćanin

---

1434 T Z 5.

1435 T M I—1 iz god. 1502.

1436 To su spisi između 1494—1523. g.: T Z 5, 7, 12, 14; T M I—1, I—5, I—7, I—8.

1437 To su spisi nastali između 1525—1584. g.: T Z 19, 20, 21, 24, 38, 45, 52, 56, 60, 73; T M I—10, I—13, V—c—1, I—16, II—1, VI—6, I—6, VI—8.

1438 Za jednoga od izdavača naših turskih spisa, koji se zove »sinom Abdulahovim«, znamo da je *Šibenčanin:* to je poznati *Murat-beg Tardijić*, brat kanonika don Jure, koji je 1527. g. u logoru Kosovo Dalmatinsko izdao teskeru s pečatom: »Sahibu Murad bin Abdullah«, tj. »Njegov vlasnik Murat, sin raba Božjega«, T Z 24. — *Stošić K.*, Galerija uglednih Šibenčana, Šibenik, 1936, 84.

1439 T Z 202. — *Nikola Pavić*, brat Rizvanov, bio je treći svjedok na darovštini 1628. g. fratrima u Živogošću (Prilozi I, 7; str. 282). — Prema predaji, sačuvanoj kod Brajkovića u Živogošću-Strnju, Brajkovići su došli u Živogošće iz Grnčenika, odakle su ih protjerali Turci (Pričao Bariša Brajković 1964. g.).

Pavić iz sela Živogošća, koji je prelazom na islam morao ostaviti svoj kršćanski zavičaj i nastaniti se u muslimanskoj sredini kod Ljubuškoga.

»Musa, sin Abdulahov iz sela Orah, dok je još bio *nevjernik«*, poklonio je fra Nikoli Vojniću jednu kravu. Sredinom 1633. već je taj fratrov prijatelj bio musliman i — prema dokumentu — dalje živio u Orahu.[1440]

Također je bilo poturica i u selu *Rastoku*, gdje se oko 1633. spominju neki sinovi Nikolini, koji su primili islam.[1441] Čini se, da se tu radilo o mlađim osobama.

Neki *dječak* nepoznata imena iz sela *Drvenika* oko 1641. prešao je na islam. Zbog toga »prokletoga diteta« zaostroški su franjevci imali mnogo muke i troška, jer su bili tuženi, da su ga ponovno preobratili.[1442]

Znamo za nekoliko osoba iz *Brela*, koje su prije 11. IV. 1603. prihvatile Muhamedovu vjeru. To su pet žena i dva muškarca: Barbara i Margarita *Visković* kćeri Pavlove, Jelena *Martinović* kći Matina, Katarina ud. (?) *Portabinović*, Margarita *Brkuljić* kći Jurina; Petar *Domazetović* Markov (iz Donjih Brela!) i Ivan *Simoniteni.*[1443] Vjerojatno se kod navedenih radilo o ženidbenim razlozima za prelaz na islam.[1444]

Kako se iz navedenoga vidi, slučajevi prelaženja na islam događali su se *u blizini turskih utvrda: Vrgorca* (Rastok, Orah, Drvenik) i *Zadvarja* (Brela Gornja i Donja). Treća je jaka turska utvrdi bila *Imotski*, u kome je bilo i sjedište kadije. Moralo je i u njegovoj okolici biti prelaza na islam, ali o tome nemamo podataka. Međutim je sigurno da je u nekim selima blizu Imotskoga već od početka, a možda i prije 17. st. živjelo više muslimanskih obitelji, kao u: *Prološcu, Podstranju,*[1445] *Glavini*[1446] i *Čistoj.*[1447] Ali se o njima ne može ustanoviti, da li su to domaći prelaznici s kršćanstva ili doseljenici na plodna imanja.

U *Makarskoj* je u 17. st. bilo stalno nastanjenih muslimana, koji su unutar obrambenoga trokuta s *tri kule* (djelo arhitekta *Hajrudina* oko 1568. g.[1448]) imali i svojih kuća. Štaviše, u Makarskoj se 1615. spominje i *muslimansko groblje!*[1449]

Početkom 17. st. u selima Makarskoga primorja nije bilo muslimana. Početkom 1601. g. splitski *nadbiskup Ivan Dominik Marcot* (zvan i Foconi, 1577—1602) u vezi s planom osvajanja Bosne piše generalu papinske vojske Aldobrandiniju, da *oko Makarske žive* seljaci *sve sami kršćani rimskoga obreda,* koji ne dopuštaju da među njima živi ikakav »Turčin«.[1450]

1440 T Z 204.
1441 T Z 205.
1442 T Z 238, 239, 423.
1443 *Horvat K.*, Glagolaši u Dalmaciji početkom 17. vijeka, STARINE, XXXIII, Zgb, 1911, 556.
1444 CROATIA SACRA, V, Zgb, 1935, 48.
1445 T M III—12, IV—26, V—a—13, V—a—14, V—b—1, VI—25; T Z 2.
1446 T M III—49.
1447 T Z 382.
1448 Isti je Hajrudin 1566. g. sagradio poznati most u Mostaru. V. gore b 162.
1449 T M I—23.
1450 *Horvat K.*, Novi hist. spomenici, GZM, XXI, 77.

Kandijski je rat i u tome pogledu donio neke manje promjene u selima Makarskoga primorja. Prema biskupu Lišnjiću oko 1672. g. u selima: Tučepima, Podgori, Drašnicama i Igranima, koja su sva četiri tada sačinjavala samih 25 kuća, bilo je među katolicima izmješano i *»Turaka i raskolnika«,*[1451] bez sumnje neznatan broj. Tako se 1675. g. u Zaostrogu spominje neki *Muhamed sin Markov,* dakle prelaznik s kršćanstva na islam.[1452]

Iz svega navedenoga slijedi, da kroz cijelo vrijeme turske vladavine na B-n. području nije bilo masovnoga prelaženja na islam, te da je *taj kraj do konca sačuvao svoj katolički karakter,* koji mu je utisnuo višestoljetni rad sinova sv. Franje.

2. Izravni pritisak na savjest

Turci su u pitanju vjerske pripadnosti često puta znali upotrebiti i grubu silu i prijetnju, o čemu također govore naši dokumenti.

U prvome redu to se odnosi na slučajeve, kada bi neki musliman htio prihvatiti kršćanstvo ili se *poturica vratiti staroj vjeri.* Kršćanin je mogao postati musliman, ali *musliman nije smio nikako postati kršćanin.* To je bilo najstrože zabranjeno. Također je bio strogo kažnjiv svaki pokušaj proselitizma među muslimanima.

Osim spomenutoga slučaja s »prokletim ditetom« iz Drvenika 1641. *zaostroški* su *franjevci* bili jako uznemirivani *1644. g.* radi maloga *Jake Klarića* Matijina iz Zaostroga. Dječak je bio sluga kod Mehmed-age Efendizade u Vrgorcu, pa se pročulo da je prešao na islam, a da su ga kasnije zaostroški fratri opet preobratili. Povela se sudbena istraga, pa je Jako morao izjaviti na sudu, da on nikada nije ni prešao na islam, nego da je on Jako sin Matije i da će takav uvijek ostati.[1453] Ali, uza sve to što su fratri 1644. g. dobili tri potvrde, da su u slučaju Jake Klarića nevini, tužakanje se i dalje nastavilo, pa su im 1645. g. trebale nove potvrde za isti slučaj.[1454]

I *prološki* su *franjevci* bili tuživani da su preobraćali muslimane. Posebno se spominje jedan slučaj s nekim muslimanom, koji je pobjegao od kuće 1635. g. i došao k fratrima na Otok.[1455]

Poznat je *slučaj* makarskoga *biskupa Lišnjića,* koji je on sam opisao u izvještaju Sv. Stolici 1672. Za vrijeme mise u pastirskome pohodu kod Mostara došlo je 25 Turaka, odveli biskupa, bacili ga u zatvor i tu ga nekoliko dana mučili sileći ga da se poturči, inače da će ga smaknuti. Biskupa je spasio novac, što su ga Turcima izbrojili mostarski katolici, iza kako su i sami primili batine od Turaka.[1456]

[1451] L 2, 487.
[1452] T Z 321.
[1453] T Z 249, 250, 255.
[1454] T Z 258. Vjerojatno se na isti slučaj odnose: T Z 260 i 423.
[1455] T M IV—40.
[1456] L 2, 498; *Petrović L.,* Katoličko stanovništvo u Mostaru, NAPREDAK-KALENDAR, 1937, 123—124.

Ako su se Turci usudili prisiljavati uhapšenoga katoličkoga biskupa, da primi islam, kako su onda tek mogli postupati s običnim zatvorenicima-kršćanima? Neispisana povijest bez sumnje krije mnoge takve slučajeve!

Ovo poglavlje o turskim nasiljima završimo riječima jednoga *svjedoka iz 1708 g.:*

»Neću opisivati patnje, koje su kroz navedeno vrijeme (= za turske vladavine) trpjeli redovnici (sv. Franje) u službi Boga i sv. Vjere, jer nažalost ne bih imao snage pisati, nego radije plakati i suze roniti. Ali, kao svećenik, premda nedostojan, kažem istinito, da u tim krajevima *nema pedlja zemlje, koji nije natopljen krvlju siromašnih fratara.* Tu istinu potvrđuju ne samo ljetopisi spomenute provincije (bosanske), nego to dokazuju oni oronuli starci, od kojih je jedan hrom zbog batina, drugi pun rana što ih je primio od Turaka, a treći čvrsto uz krevet privezan. Nju dokazuju i sami samostani, koji su bili ne samo jedamput nego i više puta od Turaka paljeni, a s njima mnogi redovnici ranjeni«.[1457]

III. Poglavlje

MJERE PROTIV NASILJA

U prednjemu smo poglavlju obilnim svjedočanstvima utvrdili činjenicu, da su Turci kroz dva stoljeća svoje vlasti nad B-n. područjem vršili različita nasilja nad savješću, imovinom i životima kršćanskoga stanovništva i njegova svećenstva. Nameće se stoga pitanje: *da li je redovita turska državna vlast poduzimala ikakve mjere protiv tih nasilja?* I, *što su poduzimali franjevci i narod* za svoju obranu? Na ta će nam pitanja dati odgovor slijedeći reci.

I. MJERE DRŽAVNIH VLASTI

Treba priznati, da je *vrhovna državna vlast* (tj. Porta ili sultan), *redovito osuđivala* protuzakonite postupke i nasilja, što ih je netko vršio nad državljanima Osmanskoga carstva.

1457 Izvještaj općega povjerenika za Bosansku provinciju fra Ivana de Vietri, STARINE, XVII, 87.

Stoga su se raja i njeno svećenstvo u svojim nevoljama, kada bi ove prešle mjeru, utjecali za zaštitu samome sultanu. A *sultani* bi, da zaštite žalitelje, izdavali fermane, u kojima susrećemo redovite *formule:* »Naređujem da nitko ne smije uznemirivati« . . . »Nemojte nikako dopustiti . . . da spomenutu sirotinju uznemiruju«,[1458] itd.

Nekada bi sultan naglasio, da niži organ ne smije dopustiti, da žalitelji budu prisiljeni *ponovno se žaliti.*[1459] Katkada bi opet istakao, ako zulumčari ne bi htjeli poslušati, neka naslovnici fermana *popišu* njihova *imena* i dostave Porti, da ih se strogo kazni.[1460]

Premda je kod Turaka *pisana riječ, a* naročito *carska,* bila *u velikoj cijeni,* uza sve to nije se uvijek ni carska poštivala, pa su se ponavljali slični zulumi i slični fermani.

Nekada je carski dvor znao izdati gdjekoji ferman, koji se *kosio* s drugim, skoro istovremenim fermanom, kao što smo vidjeli u slučaju parnice između augustinaca i franjevaca zbog zaostroškoga samostana 1504. g.[1461] Nekada su opet fermani bili *dvoznačni,* kao oni što su izdavani srpskim patrijarsima poslije obnove pećke patrijaršije s naređenjem, da im *svi kršćani* na području srpske crkve moraju davati različite poreze.[1462]

Na temelju carskoga fermana *niži* bi *organi* izdavali svoja naređenja u svrhu suzbijanja zuluma. Tako, npr., *kliški sandžak-beg Mustafa,* sin Pijale-paše, šalje Ali- agi, eminu Makarske, nedatirano pismo, u kome ga pozivljući se na carski ferman kori za različite prestupke i nepravde, što ih čini samostanima svoga područja, pa nastavlja: »Na osnovu toga šaljem ti ovo pismo s tim, da ubuduće ništa ne smiješ uraditi suprotno carskom emru i ahdnami; ne smiješ odsjedati u samostanima, niti smiješ ikoga od svojih havaleta slati njima da tamo noćiva i da besplatno uzima hranu i piće, nego da imaš spomenute redovnike čuvati i štititi. Ti si svoj havalat i glamočke zulumčare na njih uputio. Prođi se toga i nastoj da se postupa strogo u smislu naredaba!«[1463]

Nekada su prijetnje i naređenja bila konkretnija i *stroža.* Tako neki *vezir Hasan,* vjerojatno Gazi Hasan-paša Tiro *oko 1597. g.,* na tužbu zaostroških i makarskih franjevaca *piše kadijama Imotskoga i Ljubuškoga:* . . . »Naređujem, da ljude, koji uznemiruju redovnike, ko to bio da bio, pohapsite i bacite u tamnicu. Ako je potrebito da ovamo uputite arz, pošaljite ga s tim, da se i oni dovedu i da se za ugled drugima primjereno *kazne pogubljenjem i osakaćenjem,* i da im se stane na kraj. Na kraju, ako oni zbog vaše nemarnosti ponovno se dođu tužiti, nikakva se isprika neće uvažiti,

---

1458 T M I—4, VI—21.
1459 T O 4.
1460 T M VI—21.
1461 T Z 10, 11.
1462 IST. NAR. JUG., II, 107; *Hadrovics L.,* n. nj,. 100—101.
1463 T M V—a—25.

nego ćete biti izloženi svim mogućim kaznama. Eškija, koja uznemiruje ove, nije nikako takva, da zbog nje ne treba uputiti arz. Pojedinci i eškija na toj strani za primjer drugima moraju se *strogo kažnjavati* i morate im stati na kraj!«[1464]

Nekada su turski organi znali poslati *naređenje i samim tužiteljima da moraju sprečavati izgrede*, kao da je to njihova dužnost, a ne državnih organa! Tako, npr., *Hadži-Durak Ramazanov* 1626. g. piše zaostroškim franjevcima, da ubuduće ne smiju primati razbojnike iz Vrgorca, Ljubuškoga i Gabele, koji dolaze u njihov samostan besplatno tražeći hranu i piće, te se opijaju. Ako ih prime, bit će prekoreni (!), stoga ih franjevci ne smiju unaprijed puštati u samostan![1465] Dakle, ako ubuduće razbojnici provale u samostan, bit će krivi fratri, što su ih pustili! . . .

Eto, koliko je koristila tužba franjevaca. Rijetko je kada sam *»Turčin«* u svoje ime *podnio prijavu* protiv zulumčara, koji su činili nasilje kršćanima. Jedinstven primjer imamo prigodom slučaja, što se nepoznate godine desio na *Petrovdan* za vrijeme sajma u *Makarskoj*. Neki *Salih Elezović* toga je dana došao naoružan u makarsku crkvu, kojoj nikome nije dao pristupiti, zatvorio je, tukao redovnike u crkvi tako da je neke i ranio. Svijet se razbježao. Nazir je poslao ljude da uhvate Elezovića, ali bez uspjeha, jer je pobjegao. Onda je *Ahmed Selimov* protiv navedenoga zulumčara *podnio prijavu*, koju je završio riječima: »Tomu zlikovcu treba dohakati!«, tj. stati na kraj.[1466] Da li su mu dohakali, nije poznato.

I tako su se skoro sve mjere turskih vlasti završavale na samim golim prijetnjama ili zabranama za ubuduće. Značajno je, da među brojnim našim dokumentima, koji rade o izvršenim nasiljima, nema ni jednoga, koji bi za izvršeni zločin izricao neku određenu kaznu! Jer: »kažnjivost krivaca — Turaka — stajala je van pitanja!«, kaže povjesničar Matasović.[1467]

II. MJERE FRANJEVACA

1. Tužbe i žalbe

Najobičnija mjera, kojom su se franjevci služili u borbi protiv nasilja bilo s koje strane, jest *tužba ili žalba* nižim i višim državnim organima i sudovima. Franjevci su često puta znali poslati *čovjeka* i *na samu Portu*, da se potuži protiv zuluma. Tako su, npr. kako smo već vidjeli, *1495*. g.

1464 T M V—a—24.
1465 T Z 184.
1466 T Z 382.
1467 *Matasović*, Fojnička regesta, 70.

zaostroški franjevci poslali u Carigrad *nekoga Pavla*, vjerojatno franjevca, da se sultanu Bajezidu potuži na uzurpatore Augustinove ostavštine.[1468]

Zimi *1611/1612*. g. fratri samostana Makarske, Zaostroga, Dračana i drugih crkava u imotskome kadiluku poslali su čovjeka *na Portu*, da se požali kako im turski službenici traže carinu na uprošenu hranu, a drugi hoće da ih fratri besplatno hrane u svojim samostanima. Sultan Ahmed I izdao je posebni *ferman* u korist žalitelja, a donio ga je fratarski prijatelj *hadžija Lisičić*, kako smo već vidjeli.[1469]

Budući da su nasilja bila sve češća i sve veća, a do Carigrada doći bilo teško i skupo, bosanski su franjevci molili Propagandu, da im dozvoli u franjevačkome samostanu *u Carigradu stalno držati dva svoja franjevca*, da se mogu lakše braniti od turskoga progonstva i lakomosti. Propaganda im je 30. VI. 1635. to dozvolila, ali pod uvjetom, da se bosanska provincija sama brine za uzdržavanje tih dvaju franjevaca, jer da je carigradski samostan vrlo siromašan.[1470]

Osim na Portu franjevci su se, kako smo to već vidjeli, žalili i podnosili različite tužbe i na *turske sudove*. Dapače su ih i sami državni organi upućivali, da se obrate sudu.

2. Pismena obrana

Dobivene su *turske spise* naši franjevci u svim samostanima *najsavjesnije čuvali*, da ih u potrebi mogu pokazati nemilim gostima i tako se barem donekle zaštititi od nasilja. Stoga su franjevci nastojali što više nabaviti tih dokumenata, a osobito carskih fermana i njihovih ovjerovljenih prijepisa.

Vidjeli smo da je svaki naš samostan imao ovjerovljeni *prijepis ahdname*, toga najvažnijega turskoga spisa u našim krajevima, a neki su samostani imali i po više primjeraka ahdname.

Oko 1634. g. pojavio se legendarni *tzv. »Muhamedov list«*, koji sadržava tobožnji ugovor što ga je učinio pejgamber Muhamed s redovnicima gore Sinaja, a proteže se na sve nazarenske ili kršćanske samostane s ciljem, da ih čuva od harača i bilo kojega danka, nasilja i nepravde svake ruke. *Prološki* je *samostan* nabavio taj Muhamedov list, koji je jednako datiran 27. IX. 1634. kao i fojnički primjerak Prorokova lista. Između svih turskih dokumenata naših četiriju samostana to je *najveći* (58x43 cm), *najljepši* i najbolje *sačuvani spis*, čiji je tekst napisan u zlatnome okviru, a 20 potpisa okruženo zlatnim krugovima.[1471]

[1468] T Z 6. Vjerojatno je to bio franjevac »Holko (Colko? Colak?) Pavao, papaz crkve Svete Gospoje«, koga spominje nedatirani spis T Z 399.
[1469] T Z 124.
[1470] *Jelenić*, Spomenici, STARINE, XXXVI, 110.
[1471] T O 5. — *Matasović*, n. dj., 141; STARINE, XVII, 79—80, gdje je donesen sadržaj na latinskome.

Svi su ti dokumenti stajali skupih novaca, a fratri su ih brižno čuvali, i to brižnije negoli kršćanske spise. Tako, npr., u najstarijemu imovniku makarskoga samostana iz 1622. g. spominju se *»turske knjige«*, koje samostan posjeduje, i to se ističe njihov broj, a ni riječi nema o »kršćanskim knjigama« ili spisima, kojih je također bez sumnje bilo.[1472]

3. Oprez

Franjevci, svijesni pod kakvim se gospodarima nalaze, bili su veoma oprezni u svome vladanju i djelovanju, te su brižno nastojali da ničim ne bi izazvali bijes vlastodržaca. Taj nam veliki *oprez* naših franjevaca najbolje tumači spomenuta *Molinarijeva slika »Sudnji dan«* u staroj makarskoj crkvi. (Sl. 33)

Kako smo već vidjeli, Molinari je na toj slici prikazao i *četiri evanđelista,* ali samo je uz trojicu naslikao njihove simbole, dok je *kod sv. Marka izostavio lava.* Premda je u crkvi na svetoj slici svetopisamski Markov lav čisto vjerski simbol, koji nema ništa s politikom, ipak je mletački slikar — na zahtjev franjevaca — morao na slici izostaviti Markov simbol, jer je taj ujedno bio grb Mletačke republike, dakle simbol strane neprijateljske države. Franjevci su se, naime, opravdano bojali, da bi Turci — kada bi u njihovoj crkvi ugledali *lava sv. Marka* — mogli i po treći put spaliti njihovu crkvu i samostan, kao što su to učinili u ciparskome i u kandijskome ratu.[1473]

Jednaki su oprez pokazivali i *makarski biskupi,* kad u pastirskim pohodima nisu htjeli nositi *mitru i pastoral,* da tim najistaknutijim znakovima svoje duhovne vlasti ne bi izazvali turski bijes.

4. Tijesna vrata

U već spominjanom izvještaju o stanju bosanske provincije *1640. g.* opći vizitator *fra Pavao Rovinjanin* za *makarski samostan* među ostalim kaže: *»Vrata su ovoga samostana toliko tijesna,* da čovjek mora proći »na nož« (= na bok). Redovito su *po cijeloj provinciji* vrata tijesna ili su vrlo malena poput prozora ... To čine, kako mi rekoše, *da Turci ne mogu unutra ulaziti na konjima.* Često puta čovjek udari glavom!«[1474]

Vizitatorov navod o tijesnim vratima potvrđuju i *turski spisi.* Prema njima, vrata su samostana u nahijama Primorju, Gorskoj Župi (!) i Fragustinu *od osvojenja malena,* da konjanici ne mogu kroz njih ući u samostan. S time nisu bili zadovoljni neki izjelice, a napose kapidžije, spahije

---

[1472] Libro E, 6, ASM, gdje stoji: »Knjige turske u sve ... hu ... knjiga teskera i fetvih« ...
[1473] V. gore b 1100.
[1474] Cod. 23, 55—56, ASS; STARINE, XXIII, 20.

i janjičari, pa su *na silu tražili, da fratri prošire vrata* svojih samostana, i pri tome su se pozivali na tobožnje carske naredbe.

Protiv tih presizanja svršetkom *1623. g.* izdao je sultan (Murat IV) posebni *ferman*, upućen hercegovačkim kadijama, kojim zabranjuje takav postupak. Uz to je naglasio: ako bi netko pokazao protivnu naredbu, neka mu se ne vjeruje.[1475]

Pola godine prije izdao je i *budimski paša* svoj ferman (!) u prilog samostana u navedenim nahijama ističući, da za goste kod samostana postoje musafirhane, pa stoga se ne smije ulaziti u samostane i tražiti, da se vrata prošire.[1476]

Opći povjerenik *fra Ivan de Vietri*, nakon što je 1708. g. obišao bosansku provinciju, svjedoči, da su franjevci pod Turcima morali ne samo na samostanima nego *i na crkvama* praviti *malena vrata*, da ne bi Turci u njih ulazili na konjima, pa završuje: »Bog mi je svjedok, da ne lažem!«[1477]

Da se lakše zaštite od izjelica, fratri su u Makarskoj bili prisiljeni također napraviti *dvije blagovaonice, dvije kuhinje;* jednu javnu, a drugu tajnu, — jedno za sebe, drugo za nepozvane goste. Tako je bilo skoro po svima samostanima — kaže Rovinjanin.

5. Sakrivanje hrane i dragocjenosti

Budući da su tri primorska samostana zbog turskih zuluma često ostajali bez hrane, to su preko biskupa fra Bartula molili *mletačke vlasti*, da im dozvole pohraniti žito, vino, sir i druge potrepštine *na otok Hvar* u utvrdu Sućuraj ili na koje drugo sigurno mjesto. Opći providur *Alvise Mocengio* izdao im je 7. V. 1638. iz Zadra odluku, da mogu slobodno pohraniti što im je potrebno na Sućuraj ili drugdje u Dalmaciji, te prema potrebi sa svojim brodovima uzimati, a da za to ne moraju plaćati nikakve najamnine, ni carine.[1478]

Za vrijeme kandijskoga rata sva tri su naša primorska samostana sve što su imala vrijednije pohranila na otoke, a naročito u svoja prebivališta na Sumartinu i na Sućurju.

6. Samoobrana

Nekada su se naši franjevci u krajnjoj nuždi znali poslužiti i *fizičkom silom* u svrhu samoobrane.

1475 T Z 163.
1476 T M V—a—10.
1477 »Et in hoc non mentior, Deus scit.« (STARINE, XVII, 92; posebni otisak, 16).
1478 *Cvitanović*, Građa, 43, rukopis, ASM.

Tako je, npr., Ali-aga, sin Saliha, spahije iz sela Oraha kod Vrgorca, 1682. g. tužio sudu *fra Josipa*, zaostroškoga gvardijana, da ga je ovaj jedamput na putu prema Zaostrogu susreo i *udario* nekim *velikim drvetom*.[1479] *Šefsuvar*, makarski emin, izdao je 1676. teskeru *zaostroškim franjevcima*, prema kojoj su oni u svome samostanu istukli nekoga *Ahmeda*. Pošto je emin ispitao slučaj, naredio je da se zbog toga ne smije fratre uznemirivati.[1480] Bez sumnje je Ahmed dobio što je i zaslužio!

7. Sabljom na Turke

Na proljeće *1621. g.* Turci su dvaput dolazili u *Makarsku*, da naplate *vojnicu*.

Kod drugoga njihova pohoda makarski *gvardijan fra Vicenco Stipančić*, Poljičanin, pomoću crkvenih zvona sazvao je na zbor narod okolnih sela Makra, Kotišine i Velikoga Brda, osobno *uzeo sablju u ruke* i jurnuo na carske izaslanike: Murteza-spahiju, Mehmed-ćehaju i Ahmeda, ranio ih, oduzeo im stvari, novac i oružje i zatvorio ih u kulu. Na zahtjev Murteza-spahije slučaj je zabilježio imotski kadija Bešir početkom ramazana 1030, tj. između 19. i 28. III. 1621.[1481]

Takav je istup makarskoga gvardijana sa sobom nosio tešku kaznu. Na temelju činjenice, da je fra Vicenco i u idućoj godini 1622. vršio dužnost makarskoga gvardijana, neki zaključuju, da protiv njega nisu poduzimane nikakve ili bar nikakve teže kazne, ni sankcije. Međutim, slijedeće 1623. g. fra Vicenca nalazimo kao *gvardijana u Visokome u Bosni*. Njega su starješine već na kapitulu 1622. g. premjestile iz Makarske daleko u srednju Bosnu, da ne bude na očima makarskih muslimana.[1482] Pretpostavljam, da je fra Vicenco poslije kritičnoga događaja pobjegao možda u svoj zavičaj, Omiška Poljica, i skrivao se po Dalmaciji i Bosni, dok za njega nije minula opasnost.

U ratno su doba naši *fratri kupovali oružje* i njime se služili radi samoobrane. Tako je oko 1663. g. makarski gvardijan *fra Filip Vodanović* u samostanski imovnik unio i oružje, koje je nabavio, tj.: dva velika mušketa i šest malih, te još šest malih pušaka, dakle svega 14 komada vatrenoga oružja.[1483]

Isto je tako za kandijskoga rata zaostroški gvardijan *fra Šimun Tvrtković* »od oružja pribavio pušku i sablju«, a na leut jedro za lakši bijeg preko mora na Sućuraj, gdje je počeo graditi kuću.[1484]

[1479] T Z 358.
[1480] T Z 328.
[1481] T M III—19; *Bajraktarević S.*, Jedan značajan turski dokumenat o pobuni u Makarskoj g. 1621, ZBORNIK HIST. INST. JA, II, Zgb, 1959, 69—74.
[1482] ACTA OFM, 1900, 81. — G. 1627, Stipančića nalazimo u Beogradu kao franjevačkog prokuratora (*Buturac J.*, Katolička crkva u Slavoniji za turskoga vladanja, Zgb, 1970, 76).
[1483] Libro E, 11, ASM.
[1484] Lib. arch., 83, ASZ.

III. KAKO SE NAROD BORIO PROTIV NASILJA

Teško je bilo katoličkome svećenstvu pod Turčinom, a narodu još i gore. U opisu kliškoga sandžaka *1572. g.* se kaže: »*Kršćani* plaćaju danak ili harač Turcima, a ovi ih preko mjere ugnjetavaju, ogorčavaju i tiraniziraju. Silom im otimlju njihova dobra, a uzimlju im i mušku djecu, koju odnarođuju, prevode i odgajaju u drugoj vjeri. Kršćani nisu nikada gospodari onoga što imaju, niti su sigurni da će uživati ono što posjeduju«.[1485]

Narod je na silu katkada odgovarao silom: dizao je *bune*, odlazio u *hajduke* ili *bježao* u druge krajeve, ponajviše preko granice.

1. Bune

Budući da je narod bio stalno pritisnut, on se često bunio. O nekim bunama u Hercegovini i njenome ondašnjemu primorju sačuvale su nam se vijesti iz 1604. g.

Mehmed, makarski emin, udarao je nove namete na seljake svoga područja. Ovi su se oprli oružjem. Došlo je do *borbe kod Podgore,* odakle se emin morao povući.

Emin sam načini štetu na svojoj konjici i požali se *sandžak-begu.* Ovaj dođe u Imotski, te neke *seljake osudi na kolac,* a druge natjera na plaćanje novih nameta. Beg je boravio u Imotskome u ožujku 1604. Uza se je držao *400 vojnika,* pa se po tome vidi kakvo je bilo raspoloženje u narodu, kada ga je morala čuvati tolika vojska.

Iz Imotskoga je beg namjeravao *u Mostar,* pa je tamo poslao *120 vojnika,* da pripreme smještaj u gradu. Mostarci begove vojnike lijepo prime i smjeste ih po kućama, ali ih *iste noći poubijaju i bace* u Neretvu. Samo su se dva vojnika spasila. Beg krene prema *Duvnu,* a Mostarci pohitaju za njim, i potuku ga tako da se beg jedva spasio bijegom.[1486]

Spomenutu *bunu u Makarskoj 1621. g.,* doduše predvodio je makarski gvardijan Stipančić, ali tek nakon što se okupio *narod okolnih sela.* Nosilac te pobune jest sam narod, ogorčen zbog novoga nameta vojnice.

Narod je svagdje hvatao najzgodniju priliku, kako bi se osvetio svojim zulumćarima. Tako, npr., kada su Turci *oko 1590. g.* u potjeri za *biskupom Balićevićem* provalili u samostan *Zaostrog,* uhvatili gvardijana Jakića i sjeli za večeru, tada najednom iznenada na njih navale *dva dobro naoružana kršćanina, ubiju četiri Turčina,* gvardijana oslobode, a ostale protjeraju.[1487]

[1485] *Klaić N.,* Izvori za hrvatsku povijest, III, Zgb, 1959, 31.

[1486] *Vinaver V.,* Milić Vujadinović i Mihat Tomić, GODIŠNJAK IST. DRUŠTVA BIH, IX. Sar., 1958, 252, 10.

[1487] *Philippus ab Occhievia (= Laštrić),* Epitome vetustatum Bosnensis provinciae, Anconae, 1776. 88; NARODNI KOLEDAR MATICE DALM., 1869, 99.

Slični su se prizori događali i u drugim samostanima. Tako su *1636. g.* neki *Vrgorčani napali brata gabelskoga kadije,* dok se nalazio na konaku u *zaostroškome samostanu.*[1488] Iste je godine u samostanu na Prološkome blatu bio ubijen neki čovjek, bez sumnje musliman. Pašin ćehaja Ahmed izdao je posebnu izjavu, da u pogibiji toga čovjeka nisu sudjelovali fratri.[1489]

Atentate na turske silnike, dok su se nalazili u franjevačkim samostanima, izvršivali su, dakle, *bezimeni osvetnici,* koji su na taj način bili *u službi Pravde.* A kada bi nepravda došla do vrhunca, onda bi se pojavljivali osvetnici pod punim imenom, o čijim je podvizima pjevala i narodna pjesma, a to su

2. Hajduci

Hajduci u užem smislu te riječi pojavili su se *u prvoj polovici 17. st.,* tj. u doba najvećih nasilja na području Herceg-Bosne.

Kada naime narod nije više mogao snositi nasilja, ni zakonitim sredstvima dobiti zadovoljštinu, a to je bivalo sve češće, onda je on išao sam, da na svoj način kroji pravdu. Uzevši oružje pošao bi u *gore, brda i šume,* da u prepadima kažnjava narodne zlotvore.

Najpoznatiji hrvatski katolički junak iz toga doba jest hajduk *Mijat Tomić,* rođen u Gornjemu Brišniku kod Duvna, a poginuo *1642. g.* u Doljanima kod Jablanice, gdje mu se i danas vidi grob.[1490]

Kada su Turci Mijatu oduzeli *livadu Jabuku,* on se odmetnuo u hajduke u *Vran-planinu,* okupio družinu i svojim podvizima zadavao strah i trepet ne samo Turcima, nego i svima narodnim neprijateljima. Prema narodnoj pjesmi i predaji Tomić je bio plemeniti junak, koji je i samim poštenim muslimanima činio dobro.

Mijat je bio *povezan i s B-n. područjem,* a posebno s Makarskim primorjem. O njegovim dosada nepoznatim akcijama još prije kandijskoga rata govore *turski spisi iz Zaostroga.*

Prema tim spisima nešto prije 20. IX. *1637.* neki *»razbojnici i eškija«* blizu kasabe *Konjic* napali su *trgovce iz Bosna-saraja,* koji su dolazili s mora noseći veću sumu novca i robe. Ishod napada je bio: *trojica* ljudi *ubijeno,* a *zaplijenjeno 10.000 rijalgroša* u novcu, te isto toliko vrijednosti u kadifi, kumašu i čohi.

1488 T Z 220.

1489 T Z 221.

1490 *Dogo H.,* Tradicija o Mijatu harambaši, NAPREDAK, kal. 1931, 165—169, (gdje je izneseno pogrešno mišljenje da je Mijat živio u 18. st.); *Rendeo I.,* O Mijatu Tomiću, NAPREDAK, 1931, 159—178; *Andrić N.,* Hrvatske narodne pjesme, VIII, MH, 12—20; *Anđelić P.,* Turski put od Ivan-planine do Porima, NAŠE STARINE, IV, Sar., 1957, 169—178; *Solovjev A.,* Bogišićeva zbirka omiških isprava, SPOMENIK SA. Beograd, 1940, 69; *Vinaver,* n. dj., 249—256; *Stanojević G.,* Dalmacija u doba kandiskog rata, 97—98 (gdje je objavio podatak o Mijatovoj smrti: »Sredinom 1642. Turci su uhvatili i pogubili Mihata . . . Vijest o Mihatovoj smrti u Sarajevu je primljena s oduševljenjem i priređena je viša svečanost u ovom gradu, nego kada je stigla vijest o zauzimanju Vavilona!«); *Mijatović A.,* Narodne pjesme o Mijatu Tomiću, »TIN«, Zgb, 1969, 201—229.

Spis, koji je navedenoga dana izdao gabelski kadija Jusuf Muratov, ne kaže, koji su to bili »razbojnici i eškija«, ali nam njegova suvremena bosanička naleđnica otkriva tajnu, kada kaže: *»Učet kako se ne nađe čoa Miatova u manastiru«.*[1491] Taj je kratki navod upravo dragocjen za inače slabu kronologiju proslavljenoga hajduka.

Turci su dobili obavijesti, da su napadači s plijenom otišli *prema samostanu Zaostrogu.* Husein-aga, jedan od aga zloglasnoga bosanskoga defterdara Mahmud-efendije,[1492] donio je u Zaostrog teskeru bosanskoga divana, a muhzir sudsku muraselu, u kojima je bilo naređeno, da *svi ruhbani zaostroškoga samostana moraju doći na bosanski divan u Sarajevo.*

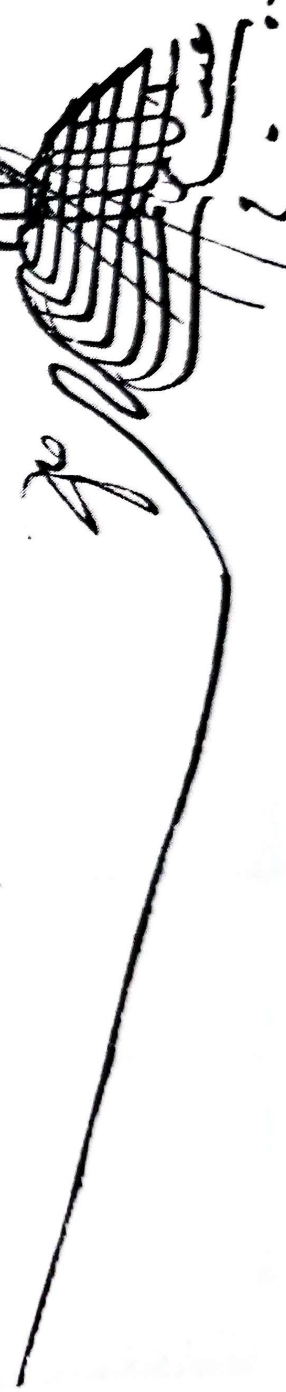
Tada su se *stanovnici Gornjega primorja listom skočili, da spase fratre.* Na njihovu su čelu bili *knezovi:* za Zaostrog knez Miloš, za Drvenik knez Stipan, za Brist neki Vulin, za Lapčan knez Grgur i za Podacu neki Paval. Osim tih pučkih poglavica i njihovih seljaka došlo je na sud u Gabelu »još mnogo naroda iz ostalih sela i krajeva«, koji su izjavili: »Ako se ustanovi, da je ovako ružno djelo poteklo od ruhbana crkve Zaostroga i ostaloga stanovništva (Zaostroga), mi ćemo svi za njih jamčiti našim imetkom i našim životom.« Zaostrožani su apostrofirali gabelski sud: »Tako vam Boga velikoga i tako vam časnoga njegova poslanika sačinite o tom šerijatski hudžet i obavijestite o tom navedene vlasti, jer je inače potrebito da većina nas ide na bosanski divan«. Spomenuti je kadija o tome značajnome posredovanju puka i pučkih poglavica u korist zaostroških franjevaca sastavio zaista zanimljiv hudžet.[1493]

Također je istom prigodom *jedanaest muslimanskih prvaka iz Vrgorca* dalo najbolje svjedočanstvo, u kome među ostalim kažu: »... Spomenuti redovnici, koji se nalaze blizu našega grada Vrgorca, već preko 200 godina od carskoga osvojenja bave se svojim poslom i vjerni su. Na njih nije nikada pala nikakva sumnja, niti je od njih poteklo kakvo ružno djelo«.[1494] Sva ta svjedočanstva nisu ništa koristila. Zaostroški su *franjevci zbog Mijata Tomića morali ići u Sarajevo,* ali o ishodu istrage ne znamo ništa.

Drugi se *sličan slučaj* dogodio iste *1637. g.*, ali tri mjeseca kasnije. Spomenuti *Mahmud-beg,* brat bosanskoga paše Silihdara, skupljao je po Neretvi kumaš i čohu radi poklona, ali su robu opet zaplijenili »haramije i eškija«, kako su Turci redovito zvali hajduke. Opet je pala sumnja na franjevce, i to ovoga puta na sva tri primorska samostana: Zaostrog, Lužibabu i Makarsku. Tom je prigodom Husein-aga pisao franjevcima Makarske

---

1491 T Z 227.
1492 *Bašagić-Redžepašić S.*, Kratka uputa u prošlost BiH, Sar., 1900, 70—71, 1.
1493 T Z 227.
1494 T Z 392.

58. Teskera mostarskog paše Abdulkerima iz 1031/1622. g. u kojoj se prvi put spominju franjevci u Živogošću (Prilozi I, 6)

16

59. *Hudžet imotskog kadije Mehmeda iz 1015/ /1606. g. u kome se prvi put spominju franjevci na Otoku Prološkog blata (Prilozi I, 5)*

60. Ferman sultana Murata IV izdat 4. VI. 1624. u Carigradu u prilog primorskih franjevaca (TO 4)

61. Fra Andrija Kačić-Miošić, član Zaostroškog samostana, koji je u »Pismarici« opjevao borbe s Turcima. Rad Ivana Meštrovića, postavljen u Bristu 1960.

→

1954

i Lužibabe, da im je predao pismo svoga gospodara defterdara, te da ih već tri dana čeka u zaostroškome samostanu, a da oni još nisu došli. Ako oni ne bi došli sa zaostroškim franjevcima na bosanski divan, onda je blago sigurno kod njih. Međutim je već određen mubašir, da ih dovede na divan.[1495]

Poslije istrage nije ništa pronađeno u primorskim samostanima, pa je bosanski defterdar Mahmut 13. XII. 1637. pisao makarskim nazirima, da ne smiju više uznemirivati redovnike tih samostana.[1496]

Navedeni spisi ne kažu, koji su napadači oteli Mahmut-begovu robu. Najvjerojatnije je to opet bila *Mijatova družina,* koja je tada djelovala dolinom Neretve.

Još su jednom zaostroški franjevci bili u neprilici zbog *Mijata Tomića.* Bilo je to 7. XI. *1641.* Pročulo se, da je »razbojnik-eškija Mihat« došao iz neprijateljske zemlje s *15—20 pušaka* i da se nastanio u samostanu Zaostrogu. Mehmed-aga i Mustafa-beg pretražili su samostan i o tome izdali teskeru, čija bosanička naleđnica jezgrovito kaže: . . . *»kako se laga, da je Mihat dohodio i puške donio«.*[1497]

Eto tako su zbog podviga hrabroga i plemenitoga narodnoga hajduka Mijata Tomića franjevci Makarskoga primorja, kamo je Mijat često zalazio, imali neprilika s Turcima, koji su franjevce smatrali Mijatovim jatacima. Bez sumnje su fratri radije opraštali Mijatu negoli zloglasnome defterdaru Mahmutu, pa je i njima odlanulo, kada je novi *paša Šahin* 1639. g. skinuo glavu tome posljednjemu.[1498]

Osim Mijata Tomića, koji je svojedobno bio najpoznatiji hajduk na B-n. području i u cijeloj zapadnoj Hercegovini, u ovim su krajevima djelovali *i drugi hajduci,* naročito u doba kandijskoga rata, među kojima se osobito ističu *Petar i Tadija Kulišić,*[1499] kao i mnogi drugi, o kojima govori Šilobadovićev Libretin.

Ti hajdučki podvizi nisu bili uzalud. Oni su predigra, koja je dovela do skoroga oslobođenja tih krajeva ispod turskoga jarma.

3. Iseljavanje

Poznato je, da je neprestano povlačenje i iseljavanje hrvatskoga naroda iz svoje lijepe domovine pred nadmoćnijim neprijateljima, da bi spasio goli život, jedna od najsudbonosnijih pojava cijele njegove povijesti.[1500] Tu pojavu u svoj njenoj težini susrećemo i na B-n. području u vezi s Tur-

---

1495 Za putni trošak mubašir je uzeo fratrima 45 groša, a muhzir 2 groša (T M III—71).
1496 T M IV—48.
1497 T Z 242.
1498 *Bašagić-Redžepašić,* n. dj., 70—71.
1499 *Samardžić R.,* Hajduci, EJ, III, 653. — Usp. natpis Petra Kulišića i drugova: Prilozi II, 3; sl. 43; v. b 402.
1500 *Holjevac V.,* Hrvati izvan domovine, Zgb, 1967, — cijela knjiga!

cima za skoro dva stoljeća i po, tj. od prvih po imenu poznatih bjegunaca *braće Ivanovića iz Podgore, koji su 1477. pobjegli u Sutivan,*[1501] i njihovih brojnih suvremenika oko Biokova, što su stigli do *Južne Italije,*[1502] gdje su se održali do danas kao mali otočić u talijanskome moru, pa sve do mnoštva bjegunaca iz Imotske krajine 1715. g. pri kraju turske vladavine.

Tim se kobnim sredstvom narod ovoga područja češće služio nego li drugdje, jer mu je ovdje na granici turskoga carstva bilo lakše morskim putem ostvariti bijeg nego li njegovim sunarodnjacima iz dalje unutrašnjosti.

Vijesti o bježanju kršćanskoga stanovništva *»na more«*, tj. na otoke, koji su bili pod mletačkom vlasti, i dalje preko mora često susrećemo u našim spisima.

U doba rata bježanje je bilo masovno, a inače pojedinačno. Turci su, dakako, svim silama nastojali *spriječiti bježanje raje*, a bjeguncima su davali pogodne uvjete za povratak samo da zemlja ne bi ostala pusta i neobrađena.

Za vrijeme *tursko-mletačkoga rata* preko mora je pobjeglo *1537. ili 1538. g.* desetak kućedomaćina *iz Zaostroga* sa svim svojim obiteljima. Ti su *bjegunci* bili: Stipan *Vlahinić*, Jure *Kraljević*, Andrija *Mirković-Radak*, Nikola i Marko *Banović*, Vukić *Milić*, Pava *Krstić*, Petar *Velić*, Radoje *Kosović*, Mihovio *Jako(vljev)* i neki *Benko*. Kako je selo ostalo skoro pusto, hercegovački sandžakbeg i mostarski kadija dali su Ajdin-ćehaji, da napiše odobrenje, da se svi spomenuti bez ikakve bojazni mogu povratiti u svoj stari zavičaj i na svoje baštine. Jedini je uvjet bio, da ostanu vjerni caru.[1503] Čini se, da su se bjegunci doista i povratili.

Drugi poznati *veći bijeg* naroda iz Makarskoga primorja u 16. st. dogodio se *oko 1594. g.*, i to *zbog nasilja makarskih emina*. Mnogi su tada pobjegli na mletačko područje. Čini se da je zemlja ostala pusta, jer su se zbog ponovnih nasilja razbježali i oni, koji su inače bili odlučili pošto-poto ostati na rodnoj grudi. Ismail-paša je poduzeo oštre mjere, da bi se odbjegla raja opet povratila na svoja mjesta i tu stalno naselila. Stoga je svrgao prijašnje emine i druge službenike i na njihova mjesta postavio nove. Uz to je posebnim pismom 1594. iz Banjaluke naredio knezovima mukate makarske skele, da zajedno s novim eminima ulože sve sile, da bi se narod povratio, i da više *ne bi »dali povoda da od raje sa carskoga hasa i jedna osoba pobjegne i napusti zavičaj«.*[1504]

[1501] *Jutronić A.*, Naselja i porijeklo stanovništva na otoku Braču, ZBORNIK ZNŽIOJS 34, JA, Zgb, 1950, 13, 46, 81, 84.

[1502] STARINE, XVIII, 109—110, gdje se 1600. g. u gostinjcu sv. Jeronima u Rimu među ostalim spominju i ovi hodočasnici: Donat *Papich* iz Santo Felice; Donat *Marinić*, Magdalena *Marinouichia* iz Lanciano; Grgo *Marković* iz San Felice.

[1503] T Z 33; taj je spis pisan na turskome i hrvatskome. Prezimena: Banović, Kosović i Kraljević i danas žive u Zaostrogu.

[1504] T Z 83.

Ne znamo koliko su pomogle oštre mjere spomenutoga paše, ali je sigurno, da se nije svatko vratio. Dapače je bježanija nastavljena. Tako se 1597. g. kao bjegunac spominje *Tadija Mirković* iz *Zaostroga*, kome je zbog toga država zaplijenila svu imovinu.[1505]

Najveća je *bježanija* s našega područja na otoke nastala u *doba kandijskoga rata*, kada su — kako smo već vidjeli — osnovana *nova naselja:* na Vrhu Brača *Sumartin*,[1506] a na Sućurju *Donja Banda*. Naši su bjegunci za vrijeme kandijskoga rata također povećali stanovništvo drugih mjesta na Hvaru, Braču i ostalim otocima.[1507] Tako, npr., brački soprakomit *Juraj Mladineo* († 1651) piše duždu, da je on sa svojom galijom iz neretvanskih sela *Baćine* i *Poce* preveo *više od 500 duša*, da ih spasi od turske tiranije.[1508] Iz navedenih razloga *stanovništvo* je B-n. područja pri kraju kandijskoga rata bilo jako *prorijeđeno*, i tako je skoro ostalo do svršetka turske vladavine. Tek su *nakon oslobođenja* od Turaka pusta *sela opet oživjela*, ponajviše novim pridošlicama iz unutrašnjosti, koji su bježali ispred turske sile na slobodno kršćansko područje.

[1505] T Z 87. — O bjeguncu conte Tadiji Kačiću iz Makarske (prije 9. XI. 1602) v. *Tomić J.*, Građa, I, SKA, Beograd, 1933, 332.

[1506] *Prvi stanovnici Sumartina* spominju se: Martin Rude i Ivan Majstorlija, koji je svoju kućicu ostavio fra Petru Kumbatu; Martin Stipić *iz Makra* i Juraj Solo *iz Igrana*. Za njima su došli: *iz Basta:* Antulović, Ribarović i Staničić-Šare; *iz Brela:* Dorotić, Mijić, Suzičić, Šerka i Vlahinić; *iz Makarske:* Petričević; *iz Podgore:* Batoš(ić); *iz Velikoga Brda:* Eljdanović, Martinčević i Vržina. Iz biokovskoga zaleđa tada su Sumartin također naselili: *iz Imotskoga* Žutić; *iz Zmijavaca* don Stipan Žarković i brat mu Simun; *iz Kozice* Gilić; *iz Vrhdola* Mrkonjić; *iz Zagvozda* Cimaz, Činčević, Garzalović-Terzija i Knezović (*Jutronić*, n. dj., 204 sl.).

[1507] *Breljani:* Beroš, Buljević, Plastičević i Petričević preselili su *u Nerežišće;* Šantić *u Postira*, a Peruzović *u Dol; Kotišanin* Barišić u Nerežišće (*Jutronić*, n. dj., 27, 28, 29, 139, 152; 28).

[1508] *Jutronić*, n. dj., 22, b 43.

ZAGLAVAK

U ovoj radnji pisac je na temelju dvojakih izvora, turskih i kršćanskih, pokušao što svestranije prikazati stanje Katoličke crkve i njezinih ustanova na Biokovsko-neretvanskom području za više od dva stoljeća turske vladavine.

Nastojeći u *uvodu* na temelju već poznate literature prikazati političke i crkvene prilike od dolaska Hrvata u ove krajeve pa do njihova pada pod Turke, kao i postepeno oslobađanje pojedinih dijelova ovoga područja od Turaka, pisac je u novome svjetlu prikazao složenu ličnost hrvatskoga plemića, franjevačkoga redovnika i turskoga vojvode *fra Augustina Vlatkovića*, najvećeg dobročinitelja zaostroškoga samostana iz 15. st., te je ujedno istakao — protivno dosadašnjem stanovištu u našoj povijesnoj znanosti — da se *godina oslobođenja Makarskoga primorja*, naročito njegova gornjega dijela, ne može uzeti 1646, nego *tek 1684. godina.*

Budući da je od svih crkvenih ustanova najvažnija biskupija, na čelu je radnje u *prvome poglavlju* s više gledišta obrađena *makarska biskupija* u doba Turaka. Istaknuto je da je prvorazredni događaj u životu makarske biskupije bila njezina *obnova 1615. g.* Dotada je, naime, biskupija tek životarila, jer nije imala vlastitoga biskupa, pa je bila povjerena brizi administratora, koji joj kao ordinariji drugih prostranih biskupija, također pod Turcima, nisu mogli posvetiti veću pažnju. *Daljnji razlog obnove* makarske biskupije bila je posttridentska obnova Katoličke crkve uopće, a *bliži razlog* neuspjelo nastojanje splitskoga nadbiskupa Markantuna de Dominisa, da bi ukinuo i makarsku i duvanjsku biskupiju i priključio ih splitskoj nadbiskupiji. Samu, pak, *obnovu biskupije omogućili su sinovi sv. Franje Asiškoga* svojim stoljetnim radom na području njihovih četiriju samostana: Makarske, Zaostroga, Živogošća i Prološca (=Imote).

Biskupi su redovito *rezidirali u samostanima*, pa su ih samostani uglavnome i uzdržavali i tako im de facto bili rezidencijom, a samostanska crkva katedralom. Glavno je biskupsko sjedište bilo *u Makarskoj*, a sporedno u različitim mjestima: Zaostrogu, Podgori i Imotskome, a prema potrebi i u zbjegu na otocima.

Makarski su biskupi, premda često uz opasnost života, marljivo *pohađali svoje stado* i o tome slali zanimljive *izvještaje Sv. Stolici*, od kojih nam je pobliže poznat samo izvještaj biskupa Lišnjića iz 1672. g., koji je ovdje u svim glavnim točkama po prvi put iskorišten.

Na kraju prvoga poglavlja donesen je *prikaz života i rada* sve trojice makarskih biskupa-franjevaca: fra Bartula Kačića-Žarkovića († 1645), fra Petra Ka-

čića (†1660. ili 1661.) i fra Marijana Lišnjića († 1686) — od njihova podrijetla i školovanja pa sve do smrti i nalaza u grobu u ove naše dane. U tim sažetim biografijama ispravljene su mnoge greške, koje su se potkrale dosadašnjim piscima.

Nakon biskupije, u drugome su poglavlju obrađeni *franjevački samostani* Biokovsko-neretvanskog područja, koji su stvarno bili *preduvjet obnove makarske biskupije.* Na temelju turskih izvora utvrđene su mnoge dosada nepoznate ili krivo prikazane činjenice, a u prvome redu *prvi sigurni spomeni* franjevačkih samostana: Zaostroga 1494. g., Makarske 1502. g., Živogošća 1622. g. i Prološca (Imote) 1606. g. Razjašnjeno je pitanje utemeljenja samostana na Otoku Prološkoga blata i utvrđena nit istine u mutnoj predaji, što se do danas priča o popularnome imotskome fratru i »pariškome doktoru« *fra Miji Runoviću.* Ispravljena je *Farlatijeva pogrešna tvrdnja,* da je makarski samostan stradao u tursko-mletačkome ratu (1537—1540) i da je odmah poslije toga rata obnovljen. Na temelju iznesene građe samostan je doživio svoju katastrofu za vrijeme ciparskoga rata (1570—1573), a obnovljen je tek više godina nakon završetka toga rata. Zato današnju sačuvanu njegovu staru arhitekturu treba datirati mnogo kasnije, tj. prije svršetka 16. ili u prvu polovicu 17. st., a ne odmah nakon 1540. g., kako su dosada tvrdili svi pisci od Farlatija do danas.

Osim toga dokazano je, da je samostan *Zaostrog* bio neko vrijeme *sjedište* posebne franjevačke *kustodije.* Izneseni su novi rezultati: počeci franjevačkoga prebivališta u *Drašnicama* oko 1510. g. i pojava prebivališta na *Kamenmostu* u drugoj polovici istoga stoljeća.

U dvjema je shemama prikazana neobična činjenica, naime da je na našemu području u doba turske vladavine stalno *rastao broj i svećenstva, i samostana, i crkava.* Istaknuta je također dosada nepoznata činjenica, da je *grgurski kalendar* na ovome području uveden odmah nakon njegove reforme (1582), kao i u najkatoličkijim slobodnim zemljama!

U radu franjevaca na socijalno-karitativnome polju (V. pogl.) ističu se njihove *musafirhane,* odnosno briga za putnike, kao i briga za bolesnike i zarobljenike te njihov udio u nastojanju Primoraca za čuvanje javnoga reda i mira u doba bezvlađa *(Statut primorske lige).*

Na kulturno-prosvjetnome polju franjevci su — osim svojih starih samostanskih škola — dali dosada nepoznatu prvu *javnu školu u Makarskoj,* koju su — doduše na poticaj Propagande osnovali 1666. g. i vodili je barem do 1672. g. Također su ostavili *prve tragove književnoga rada* na ovome području (stihovi iz Makra 1612. g.!) i vjerojatno spjevali najljepšu hrvatsku narodnu pjesmu »Hasanaginicu« (VI. pogl.).

Osim navedenoga svaki je samostan već tada imao barem bilo kakvu *knjižnicu i arhiv.* Arhivi su se čuvali vrlo brižno, a u prvome redu *turski spisi,* te su oni zahvaljujući upravo toj brizi glavni izvor ove radnje. Franjevci su se također brinuli da — usprkos svemu siromaštvu i ropstvu — svoje crkve ukrase sa što ljepšim *umjetničkim djelima,* čijim se ostacima još i danas divimo.

U *drugome dijelu radnje* obrađen je pravni i stvarni *odnos Turaka prema Katoličkoj crkvi.* Pravni se položaj Katoličke crkve u turskome carstvu temeljio na islamskoj dogmatici i pravu, prema kojima je osnivač kršćanstva bio pravi *Božji poslanik Isa,* pa je dosljedno kršćanstvo pozitivna, ali nesavršena religija, koja posjeduje svete knjige. Stoga su kršćani bili priznati kao *»zimije«,* tj. štićenici islamske države.

Položaj Katoličke crkve u *Bosni* odmah je nakon osvojenja Bosne, i to posredovanjem fra Anđela Zvizdovića odredio sultan Mehmed II el Fatih krajem svibnja 1463. g. izdavanjem *ahdname*, koja je katolicima i njihovim svećenicima, franjevcima, zajamčila vjersku, osobnu i imovinsku slobodu, dok budu lojalni sultanu. Milodraževska je ahdnama autentična, a primjerak, što se čuva u fojničkom samostanu, tek je kasniji njezin prijepis iz 17. st. Fatihovu je ahdnamu za vrijeme provincijala fra Jakova Slapnice 1607. g. obnovio sultan Ahmed I. U radnji je donesen tekst obadviju ahdnama: rekonstruirane Fatihove, i obnovljene Ahmedove.

Franjevci su za vrijeme turske vladavine imali i stanovitih povlastica, pa i prijateljskih veza s vlastodršcima. Od dužnosti je glavna bila *harač*, tj. godišnji porez na zemlju, koji je za zaostroški samostan posljednjih sto godina turske vlasti iznosio *240 akči godišnje*. Inače su franjevci bili oslobođeni od svih drugih poreza i nameta, ali su ih u praksi često puta morali davati.

Težište je drugoga dijela radnje u drugome poglavlju, koje govori o *turskim nasiljima*, i to ne na temelju često puta pristranoga pisanja kršćanskih auktora 19. st., kojima su neki naši turkolozi prišili naziv »apologeta«, nego na temelju samih *suvremenih turskih izvora*. Nasilja su se ponajviše odnosila na protuzakonito *otimanje* ili oštećivanje samostanske i crkvene *imovine*, zatim na izrugivanje ili ometanje vjerskih obreda, a manje na pitanje islamskoga prozelitizma. Tu je po prvi put također na temelju pouzdanih povijesnih izvora, donesen *popis biokovsko-neretvanskih mučenika*, i to *trinaest franjevaca* i dvadeset i devet svjetovnjaka, te dvanaestorice ostalih prema manje pouzdanim vrelima. Posebno je obrađeno pitanje vremenskoga okvira najpoznatijega mučenika našega područja fra Ivana Rozića, za koga se dosada držalo, da je mučen oko 1700. g., dok je auktor iznio uvjerljivu pretpostavku, da je isti usmrćen *1575. g.*

U posljednjem poglavlju iznesene su *mjere* državnih vlasti, franjevaca i naroda *protiv nasilja*. Najviše je prostora posvećeno činjenicama iz kojih se vidi kako su se franjevci borili protiv turskoga zuluma i to sve od njihovih tužba i žalba pa do hvatanja oružja u ruke da obrane sebe i narod.

Na kraju možemo ustanoviti, da su naši franjevci u ovome dijelu naše domovine kao i drugdje pod Turcima izvršili svoju povijesnu ulogu prema Katoličkoj crkvi i hrvatskome narodu, kojima su predano služili sve do kraja. I ne samo da nisu dopustili, »da se iskra vjere u ovim stranama utrne« (provincijal Zlatarić), nego su svojim radom i *izdržljivošću kroz više od 200 godina* robovanja turskome osvajaču — usprkos nasiljima, paljenju i razaranju njihovih samostana i mučeništvu tolike njihove braće i vjernika — konačno postigli, da je *plamen vjere i kulture* na Biokovsko-neretvanskome području *pri kraju turske vladavine jače sjao negoli je to bilo na početku!*

Summarium

DE ECCLESIA CATHOLICA IN REGIONE BIOKOVENSI ET NARENTINA TEMPORE DOMINATIONIS TURCARUM

I. Quando *anno 626 Croatae* in eorum patriam hodiernam advenerunt, etiam regionem Biokovensem et Narentinam, quae primis saeculis pars Croatiae Rubrae erat, excepta Imotha, quae ad Croatiam Albam semper pertinebat, occupaverunt.

Regio nostra, tunc *Narenta* seu *Pagania*, quia fidem christianam diu respuebat, ergo pars authonoma erat Croatiae Rubrae, quam judex, princeps vel dux regebat. Ab anno 1034 ad annum 1102 Narenta sub ditione regum Croatarum erat.

Ab anno 1102 usque sub finem saeculi XV regio nostra dominos plures mutavit. Inter huius regionis familias nobiles imprimis *familia Kačić*, postea *Jurjević-Vlatković* eminebant.

II. Narentini, Croatarum postremi, *circa a. 880* a sacerdotibus occidentalibus baptisma fidemque christianam acceperunt. *Dioecesis* Muccurensis seu Makarskensis, quae iam a. 533 in synodo Salonitana nominabatur, in populorum migrationibus exstincta, circa a. 1320 denuo in vitam revocata est.

Primi monachi, historice noti, *Eremitae S. Augustini* erant, qui conventus S. Mariae in Zaostrog et S. Petri Makarskae condiderunt. *Fratres Ordinis Minorum* (Franciscani) primum monasterium *Imothae* saec. XIV construxerunt. Tandem a. 1434 familia Croatarum nobilium Jurjević-Vlatković iisdem fratribus curam pastoralem pluribus in locis istius regionis tradidit. Concentum etiam S. Mariae in *Zaostrog*, quem Augustini dereliquerant, a. 1468 Franciscanis adiudicaverunt et bonis plurimis cumulaverunt.

III. *Turcae* ab a. 1492 ad a. 1499 totam regionem Biokovensem et Narentinam sub sua potestate redigerunt et gubernationem Turcicam ordinaverunt.

IV. Populus tamen libertatis numquam oblitus, et ducibus Franciscanis post plura conamina se liberandi incassum facta, tandem post bellum Vindobonense propriis viribus liberavit: oram maritimam Makarskae (1684), Narentam (1688—1694), Vrgorac (1690), postremo Imotham (1717).

Pars prima

DE ECCLESIA EIUSQUE ACTIVITATE

I. *DE DIOECESI MAKARSKENSI*. Primis plusquam 120 annis Turcarum dominationis dioecesis Makarskensis episcopo proprio carens ab administratoribus diversis regebatur. Absente episcopo Franciscani ipsi, vi privilegiorum a Sede Apostolica iis concessorum, quae inter episcoporum propria numerabantur, exercebant.

Sancta Sedes tandem *a. 1615* diocesin antiquam Makarskensem iterum in vitam revocavit eique primum episcopum ordinarium sub Turcarum potestate in persona fratris *Bartholomaei Kačić Žarković* (†1645) praefecit. Episcopus Bartholomaeus sicuti etiam successores eius frater *Petrus Kačić* († 1660 aut 1661) atque frater *Maria-*

nus Lišnjić († 1686), omnes tres Franciscani, ex ipsa regione Biokovensi et Narentina oriundi erant.

Episcopi Makarskenses Turcarum tempore *ecclesia cathedrali* domoque propria carentes in *conventibus Franciscanorum*, praesertim Makarskae et Zaostrog, habitabant. Ecclesia conventualis Makarskae toto Turcarum tempore ecclesiae cathedralis partes agebat.

Regiones pastorales quattuor monasteriorum, de quibus postea, *limites* dioecesis Makarskensis determinabant.

Episcopi autem *relationes* mutuas cum Sanca Sede, imperatore Vindobonae, duce Venetiarum, atque etiam cum Turcarum potestate, excepto Petro episcopo in hoc ultimo casu tantum (quia ipse tempore belli Cretensis insurrectionem popularem contra Turcas concitavit), nutriebant.

Episcopi Makarskenses dioecesin semel atque iterum *visitabant* atque S. Sedem de visitationibus per litteras certiorem faciebant, ex quibus illae episcopi Lišnjić a. 1672 exaratae, unice integrae notae et in hoc opere adhibitae sunt.

II. *DE CONVENTIBUS FRANCISCANIS.* Tempore dominationis Turcarum Franciscani in regione nostra quattuor monasteria: Zaostrog, Makarska, Živogošće, Prološac (Imotha), atque duo hospitia: Drašnice, Osinj habebant.

Conventus *S. Mariae in Zaostrog* omnium vetustissimus, maximus, pulcherrimusque, in bello Cretensi (1645—1669) igne combustus, attamen a Fratribus numquam penitus derelictus, denuo reaedificatus est.

Conventus *S. Mariae Makarskae*, in qua urbe Franciscani prima vice a. 1502 historice certe nominabantur, a. 1518 formatus, bis igne combustus, i.e. in bello Cyprio (1570—1573) et in bello Cretensi, tamen utraque vice refectus atque etiam amplificatus est.

Conventus *S. Crucis in Živogošće* a Franciscanis profugis e monasterio a Turcis in Mostar destructo, conditus, prima vice in documento a. 1622 commemoratus, in bello Cretensi a. 1647 itemque a Turcis igne combustus, postea a Fratribus in castri forma denuo renovatus est.

Conventus *S. Francisci* in insula lacus *Prološac seu in »Imotha«* prima vice in documentis a. 1606 commemoratus tempora tristissima gerebat donec tempore belli a. 1715 a Fratribus pro semper derelictus, a Turcis destructus in ruinis adhuc jacet. Hospitia franciscana duo in *Drašnice* et *Osinj* saeculo XVI brevi vita fungebantur.

Religiosorum numerus nostra in regione sub Turcarum dominatione semper augebatur. Scimus a. 1587 in conventibus Fratres tredecim fuisse, at a. 1708 septuaginta duos. Omnes religiosi natione *Croatae* erant, quia Turcae sacerdotes extraneos aegre ferebant.

Conventus nostri ad *Provinciam Bosnae Argentinae* pertinentes et ea de causa Fratres seipsos »Bosnenses« vocabant. Sed etiam moderatione Bosnensium contenti minime erant, propterea separationem conventuum Hercegovinae a Bosna pluries quaerebant. Immo a. 1646 Romam delegatum querendi causa miserunt.

III. *DE PAROECIIS ECCLESIISQUE.* Unusquisque conventus paroecias sibi incorporatas, de quibus sustentabatur, habuit. In tota dioecesi tres tantum paroeciae clero saeculari concreditae erant: Podgora, Brela, Zagvozd. Tres paroeciae regionis nostrae: Dobranje, Vidonje, Slivno trans flumen Narentam sitae tempore Turcarum ad diecesin Tribuniensem pertinebant.

Parochi plerumque e conventibus equitando paroecias serviebant, necessitatis vero tempore in privatis christianorum vel consanguineorum domibus habitabant, et populum dispersum ad ritus divinos saepe sonitu cornus convocabant.

Tempore Turcarum quadraginta duae ecclesiae exstabant, quarum duaedetriginta in Ora maritima, octo vero in regione Imothensi, quinque in Narenta inveniebantur. Insuper capella S. Georgii M. in cacumine montis Biokovo (1762 m) a Franciscanis a. 1671 reaedificata est.

IV. *DE CHRISTIANORUM VITA.* Christiani huius regionis ante omnia prolem quamprimum *baptizantes* nomina sancta, rarius nationalia ei imponebant.

Populus *missam* libenter et acervatim frequentabat. Quoad vero confessionem episcopi plures *casus* absolvendos sibi reservabant.

Beatam Virginem Mariam super omnes sanctos populus maximo honore venerabatur, praesertim in sanctuariis in Zaostrog et Makarska ei dicatis, quae etiam in orbe catholico talia nota erant (v. Gumppenberg, Atlas Marianus, Monachii, 1672). *Reliquias* vero sanctorum populus clerusque magni faciebant.

Reformationem Kalendarii (a. 1582) Franciscani in regione nostra sine mora introduxerunt, quod repugnantiam ex parte Turcarum aliquorumque christianorum lacessivit.

Populus filios S. Francisci summo honore prosequebatur testibus visitatoribus extraneis, quos inter unus scribit: »Cum homines Fratrem vident, omnes ad osculandam eius manum accurrunt.«

Franciscani vocationi suae satisfecerunt, alioquin fidem catholicam servare nullo modo potuissent. Religiosi, etiam episcopi, barbam ferentes, habitu religioso vestiti plerumque progrediebantur, in necessitate autem vestibus rusticanorum induebantur.

V. *DE ACTIONE SOCIALI CARITATIVAQUE.* Sicut in medio aevo in toto orbe catholico monasteria et domus epsicopales refugia viatorum pauperumque habebantur, ita etiam conventus nostri tempore dominationis Turcarum deversoria, sic dicta »*mussafirhanae*«, fiebant, in quibus unusquisque viator, Turca vel christianus, pro se suoque equo mansionem et cibaria ordinarie per tres dies gratis obtinere potuit. Primo dimidio saeculi XVII conventus Makarskensis duas, Zaostrogensis vero tres mussafirhanas habebant.

Cum tempore *belli Cretensis* christiani Turcas capere semper non potuissent, tunc christianos quoscumque sub dominatione Turcarum inhabitantes capiebant et in servitutem redigentes magno pretio negotiatoribus Italicis vendebant. Ita plura milia catholicorum e dioecesibus Makarskensi, Dumnensi, Tribuniensi abducti sunt. Franciscani contra malum istud pessimum toto tempore minis, pecunia, poenis ecclesiasticis fortiter adversabantur.

Fratres tempore interregni pro *ordine publico* paceque curantes atque eorum consilio »Statutum ligae maritimae«, i. e. leges viginti octo capitum, redactum apud guardianum Zaostrogensem custodiebant, quia conventus opinione omnium »locus credibilis« erat.

In necessitate Franciscani etiam *artem medicam* exercentes seipsos, christianos etiam mahumetanos curabant, e.g. frater Michael Jelavić, in Živogošće a. 1676 mortuus, medicus celeberrimus erat.

VI. *DE SCIENTIA ARTEQUE COLENDA.* Unusquisque conventus *scholam* candidatorum ad ordinem propriam tenebat, quae in fundamentalem pro pueris et in humanisticam pro clericis dividebatur. Studia philosophica et theologica neosacerdotes extra patriam, plerumque in Italia absolvebant.

Ad nutum S. Congregationis de propaganda fide ep. Lišnjić a. 1666 Makarskae *scholam primam publicam* pro pueris fundavit, quae rectoribus Franciscanis ad a. 1672 certe agebat.

Bibliothecae saltem exiguae in conventibus exstabant. In conventuum *archiviis* documenta, praesertim Turcica, cura maxima custodiebantur, quae hodie materiam huius libri principalem nobis praebent.

Fratres etiam *scientias*, litteras artesque pro viribus colebant. In philosophia et theologia Doctorem subtilem (Duns Scotum) ducem sequebantur. Frater Paulus *Šilobadović* »Libretin« seu Annales certaminum inter christianos Krajinae Turcasque a. 1662—1686 lingua vlugari conscripsit. Quattuor versibus in lapide super ecclesia in *Makar* a. 1612 insculptis filii S. Francisci prima conamina artis litterariae Croaticae in hac regione reliquerunt. Franciscanus quidam etiam carmen nationale Croatarum pulcherrimum sic dictum »*Hasanaginica*« fortasse composuit.

Pars secunda

DE TURCARUM AD ECCLESIAM RELATIONIBUS

I. *DE ECCLESIAE STATU IURIDICO.* Allah (Deus) secundum *islamismi doctrinam* in mundo religiones multas esse voluit. Christianismus religio positiva, ab Allah prophetae Issae (Jesu) revelata et in libris sanctis indil (evangelio) contenta, sed minus recta quam islamismus est. Propterea populi christiani imperium Othomanum

inhabitantes »*zimmii*«, i.e. clientes Imperii Othomani libros sanctos et revelatos possidere existimabantur. Imperium Othomanum omnibus »zimmiis« iura civilia generalia, minora tamen quam mahometanis, agnoscebat. Populus christianus *tributum* (harač seu džizja) sultano pro clientela conferre adstringebatur. Turcae inter christianos coetum *populorum Francorum* seu catholicorum a coetu *populorum Graecorum* seu ab arthodoxis (pravoslavis) discernebant. Utrique Ecclesiae libertatem agnoscentes statum earum iuridicum pacto scripto seu *ahdnama* ordinabant. Ecclesia pravoslava Turcis subiecta melius ab iis tractabatur quam catholica, cuius caput supremum princeps extraneus et hostilis existimabatur.

Statum iuridicum Ecclesiae catholicae in Bosna Turcica sultanus Mahumetus II Fatih statim post istius regni catholici expugnationem precibus fratris *Angeli Zvizdović* († 1498) obsecundans ordinavit cum ahdnama, quam die 28. Maii anno *1463* in campo Milodraž prope Fojnica scriptam fecit. In ista ahdnama Mahumetus sacerdotibus Bosnae seu Franciscanis libertatem personalem, religionem praedicandi, res possidendi concessit, sub unica conditione, ut scilicet ei subiecti fidelesque semper permanerent. Ahdnama pro regione totius Provinciae Bosnae Argentinae, ergo et pro nostra regione vim legis habebat, et toto tempore dominationis Turcarum magna charta libertatis Ecclesiae catholicae Ordinisque fratrum minorum in regione nostra existimabatur. Unusquisque conventus exemplar ahdnamae habere voluit, et in nostris quattuor conventibus septem exemplaria usque ad tempora nostra perstant.

Franciscani in regione Biokovensi et Narentina his temporibus etiam *onera* et *privilegia* quaedam habebant. Onus principale *džizja seu harač* (tributum pro capite) erat. Tributum istud secundum islamismi ius omnes adulti nonmahumetani in signum subiectionis sultano solvere debebant. Propterea regimen Othomanum tutelam nonmahumetanis procurabat. Conventus nostri džizjam seu harač solvebant. Conventus Zaostrogensis primis Turcarum dominationis annis duos nummos aureos, postea tres, postremo ab a. 1574/75 usque ad liberationem 240 akče (nummus Turcarum albus) tamquam harač ordinarie solvebat. Sacerdotes conventusque nostri secundum privilegia scrpta ab omnibus aliis tributis liberati erant. In praxi autem Franciscani multa alia tributa saepe solvere debuerunt.

II. *DE TURCARUM VIOLENTIIS INIURIISQUE.* Contra omnia relative bona atque tolerabilia principia, quae islamismus de christianis eorumque religione theoretice docebat, in praxi autem Turcae adversus christianos, praesertim catholicos, eorumque duces Franciscanos, volentias iniuriasque cuiuscumque generis faciebant. Mala ista toto tempore dominationis Turcarum committebantur, maxime vero a saeculi XVII initio, quando acutoritas centralis, i.e. illa sultanorum, ordinarie tolerabilium, de die in diem semper delabebatur et aerarium publicum in crisin peiorem constanter decidebat. Molestiae prima vice a. 1520 memorantur et deinde usque ad finem occupationis Turcarum semper multiplicantur. Pluries religiosi Zaostrogenses ob vexationes eminorum Makarskensium conventum suum per aliquod tempus ex parte deseruerunt. Tempore dignitatum emptionis moderatores supremi provinciarum Turcarum *tributa* multa *legibus contraria* (tekjalifi šakka) a raja vel populo, atque a Franciscanis vi extorquebant. Turcae in monasteria nostra incursiones saepe faciebant omniaque damnificabant, Fratres et eorum famulos interdum virgis cedebant vel diversimode vulnerabant.

Multi religiosi et saeculares e regione Biokovensi et Narentina a Turcis *martyrium* subierunt. Inter quos martyres Franciscani e documentis authenticis noti sequentes sunt: fr. Gregorius a Zaostrog († circa a. 1524), fr. Petrus Grubković (anno incerto), fr. Nicolaus Kežić (a.i.), fr. Blasius Stipurinović (a.i.), fr. Nicolaus Ugrinović episcopus (+ 1604), fr. Joannes Milinić (+ 1605), fr. Stephanus Prgomet (+ circa a. 1654), Franciscanus ignotus conventus Imothensis (+ 1658), fr. Bonaventura Brkljačić (+ 1663), fr. Joseph Tvrtković (+ 1685), fr. Petrus Matić (+ 1685), fr. Matthaeus Nagnanović (+ 1686), fr. Ioannes Rozić (+ probabiliter a. 1575).

III. *DE MEDIIS CONTRA VIOLENTIAS INIURIASQUE.* Fatendum est sane, auctoritatem imperii supremam violentias et iniurias cuiuscumque generis ordinarie improbasse. *Sultani* enim litteris imperialibus seu fermanis decreta severa pro oppressorum tutela saepe edebant, idque saepenumero sine ullo effectu in removenda iniuria ita ut fermani similes semel atque iterum renovarentur.

Populus christianus eiusque sacerdotes pro sui ipsius defensione plerumque curam agere debuerunt. Media *Franciscanorum* contra iniurias orinarie sequentia erant: 1. accusationes; 2. documenta scripta Turcica in eorum favorem edita; 3. prudentia; 4. fores angustae ne Turcae equitantes in monasteria introire possint; 5. occultatio ciborum rerumque pretiosarum in Venetorum insulis; 6. postremo vero Franciscani etiam gladium in Turcas aliquoties stringebant, uti guardianus Makarskae a. 1621. *Raja* (populus), semper oppressus, seditiones rebellionesque saepe faciebat. Praedones multi (hajduci) in montibus et silvis degentes pavor et trepidatio Turcis erant, inter quos *Michael Tomić* († 1642) celeberrimus inter catholicos hajduk fortitudine et magnanimitate eminebat. Postremo medium consuetissimum itemque tristissimum populi nostri *fuga* in terras alienas, plerumque in Italiam erat, ubi e.g. quattuor milia ex hac nostra regione saeculo XV profugorum in provinciam Molisensem usque ad tempora hodierna linguam Croaticam servaverunt.

PRILOZI

I

Dokumenti

1.

HUDŽET DRINSKOGA KADIJE HAMZE, SINA ŠEIHOVA, 1. DEK. SAFERA 900. H.

(1—10. XI. 1494. g.)

U ime Boga!

Povod je pisanju ovoga dokumenta slijedeće: Ranije je osoba, po imenu *Augustin Vojvoda,* mezru koja je poznata pod imenom *Zaostrog,* a koja je spadala u njegove vlastite baštine, dao putem ostavštine u baštinu *redovnicima crkve Svete Gospoje,* koja se nalazi u nahiji Primorje u vilajetu Herceg.

Budući da je ponos učenjaka i znanstvenjaka mevlana njegova milost *Isa Fakih,* koji je došao popisivati hercegovački vilajet, našao spomenutu mezru u posjedu redovnika navedene crkve, on ju je potvrdio u njihovim rukama kako je dotle bilo, i to upisao u carski tefter. Njima je dao hudžet u ruke (u kome je to pisalo).

Poslije toga su ponosi velikih emira i prvaci slavnih velikana Mustafa-beg i Sulejman-paša potvrdili i osnažili hudžet navedenoga našega gospodina (kadije). Spomenuti su dali svoja časna pisma u ruke redovnika.

Ovi su ih donijeli i ovome bijednom blagosivljatelju pokazali navedeni hudžet navedenoga našeg gospodina (kadije) i časna pisma navedenih begova. Kada smo ih mi pregledali, našli smo, da su u smislu načela: »Nama je naređeno da ih ostavimo na onome pri čemu su oni« — u skladu sa šerijatom. Obzirom na to i ja sam to potvrdio i ostavio da navedena mezra ostane u posjedu redovnika spomenute crkve kako je dosada bilo. Na njihovo traženje napisan je ovaj dokumenat i predat u njihove ruke s tim, da ga u slučaju potrebe pokažu i da im on služi kao dokaz. To se dogodilo i napisalo u 1. dekadi safera 900. godine.

Svjedoci čina: Kethoda jeri sin Abdulahov, Ismail sin Šeihov, Hajdar-beg sin Abdulahov, Hizir sin Ugurhanov muhzir, Junus sin Abdulahov dragoman, Aladžoz sin Abdulahov muhzir, Iskender sin Abdulahov obraćenik i ostali prisutni.

(Iznad teksta klauzula pisana istom rukom glasi:) Ovo je kopija hudžeta našega gospodina Hamze sina Šeihova, kadije u Drini u zemlji Hercegovoj. *Napisana i prenesena iz originala* za nuždu, jer je njezin vlasnik poslao na Sultanov dvor radi uzimanja carskoga hućuma zbog istjerivanja redovnika-uzurpatora iz crkve navedene u ovome dokumentu.

Ovo je napisao Ali sin Fethulahov, emin majdana bosanskoga live po nalogu vladara.

(Na poleđini zapis suvremenom bosančicom:) Knjiga eminova za Zastrug'.
(Turski prijepis u ASZ, nova signatura Z 5, stara z. 13; preveo H. Šabanović; neobjavljen. Sl. 54.)

2.

CARSKI HUĆUM UPUĆEN 1498. g. HERCEGOVAČKOME SANDŽAKBEGU

(Na vrhu) »Huve« (tj. On — Bog)

Hukum' surat'

San'žakbegu Hercegove zemle i ho . . . . . . ie tak . . . . tko ovi moi hukum' donese. Rečeni *fra(ta)r' kuštod* doide mi na čestita vrata i taj kazova: U Hercegove zemle car'kva što je Sveta G(o)spođa od l (= 30) godina da je u nih ruci bila i što je u *Zastrugu* koja baština to je sve rečene s(vete) car'kve zadužbina. I kad je bio pripisnik' u Hercegovine i tade potvrdi r(eče)nu carkvu i što je nje zadužbina na rečenoga fratra kuštoda. Od toga vremena oni su do danaske dr'žali Sada su došli ljudi od sela Kačića i učinili car'kvi bezananie (!) i silu, fratre izagnali i njih' imanje uzeli, a doveli od razmirne zemle ine fratre, tere ih su postavili u njih' car'kvu. Zato i učini se ovim' fratrom' golemo bezakonie.

Daako je tako zapoviedam' da učinite tef'tiš'. Ako je ovako kako mi fratar' kazova ,ter su manastir' dr'žali od l (= 30) godišta i kako ih' je zastao pripisnik' u njih' baštini, tere ih' su Kačići izagnali iz' nih' car'kve i uzeli nih' baštinu bezudno i bezakono.

Zato i da im' ste hužet učinili i' carkvu dali u ruku i naplatili što je učinjeno štete. Inako da ne bude. I kako nađete u tefteru pripisnika pr'voga da ste tako učinili.

I što bi ovi fratri isprosili: ili vina, ili žita, ili inu rabota (!) što je potrebno za cr'kvu od okolni sela, da od toga nitko ne more dohotka uzeti, nego ako bi što siali pod' timarnika.

I od' štete nam kazaše: kako i se nekoliko car'kvi naših' u Hercegove zemlje u koih su popove stali i pouk'(!) dohodio na velike svece, ter su se nekoliko raskinule, a mi (i)h hoćemo opet' pogradit' ali nam' nedadu.

I to vidite, ako dosade nie ostala pusta i razmetnuta, ako se je što s ke strane raskinulo ili krov, zakon iest, da se može napravit kako e pr'vo bilo, da već ne učine nego kako e pr'vo bilo. Sve male i goleme rabote cr'kovne da ste učinili kako e Božji zakon'.

Pisano mca (= mjeseca) ramazana na svr'hu, za našega tar'ha . c g. (903 h., tj. u drugoj polovici svibnja 1498. g.) lieta.

(Na poleđini suvremenom bosančicom:) Zastrog'

(Izvornik pisan bosančicom u ASZ, TV V.; nepotpuno i pogrešno objavio *Zlatović*, Franovci, 27—28. Prema mišljenju Vladimira Mošina pismo odgovara datiranju. Sl. 55.)

3.

HUDŽET FOČANSKOGA KADIJE MUHAMEDA, SINA MUSINA, 1. DEK. ŠEVALA 907.

(9—19. IV. 1502. g.)

Hudžet Muhameda, sina Musina, sina Burhanova, kadije kasabe Foče s (predjelima), koji mu pripadaju.

Redovnici crkve u Makarskoj, u nahiji Primorje, koja pripada Mostaru, pristupaju sudu i izjavljuju: »Neka su se mjesta spomenute crkve počela rušiti, pa je potrebito da se poprave. Daj nam dozvolu da se popravi. Mi imamo carski hućum za popravak.«

Oni su ga pokazali. Kad je pregledan, u njemu je bilo navedeno ovo: »Kadijama bosanskog, hercegovačkog i zvorničkog sandžaka ... Kad vam stigne ferman, primite na znanje, da su mi redovnici iz spomenutih sandžaka uputili izvještaj ,u kome se kaže, da su neka mjesta nekih njihovih crkava potrebna popravka i traže da ih poprave. Stoga da znate, da nikako nije dozvoljeno graditi nove crkve ili popravljati one crkve, koje su od starih vremena prazne i zapuštene, pa naređujem: Kad vam stigne moj ferman, pogledajte, pa ako su neke od onih crkava, koje su sada u upotrebi, a treba ih popraviti, dajte da se poprave, ali bez ikakvih izmjena ranijega oblika. I ne dopustite, da se išta novo dograđuje više od onoga što je prije bilo. Neka se poprave u starome stilu!«

Tako je naređeno. I u smislu toga fermana izdata je dozvola i odobrenje, da poprave ona mjesta i krov, koje je potrebito popraviti s tim da ne prekoračuju preko onoga što je ranije bilo. Sada je na njihovo traženje napisan ovaj akt i predat u njihove ruke, da im služi kao dokaz.

Svjedoci: Jusuf sin Savčića, Sulejman sin Bartolov, Husein sin Dizdarov, Stipan sin Markov, Vukić sin Ivkov, Andrija sin Radosava.

(Na poleđini suvremenom bosančicom:) Hudžet od kadie fočanskoga za Makarski za grabu (građu?).

(Turski izvornik u ASM, T I—1; preveo Šabanović; neobjavljen. Sl. 57.)

4.

TEMESUK HERCEGOVAČKOGA (SANDŽAK-BEGA?) JUSUFA, SINA BAJRAMOVA

3. dek. džumaza II. 982. h. (= 7—16. X. 1574.)

Redovnicima crkve u selu Kameni Most, u nahiji Imota, u kadiluku Mostar, u sandžaku Hercegovini.

On (= Bog)

Povod pisanju ovoga pisma jest slijedeće: Fra Ivan, fra Marko i fra Mijo, redovnici crkve u selu Kameni Most u nahiji Imota u kadiluku Mostar, u livi Hercegovini, pokazali su potvrde ranijih emira, da su oslobođeni od običajnih nameta.

Zbog toga što su i od ove strane zamolili i zatražili temesuk u smislu izloženog, to je napisan ovaj huruf kao temesuk, da ih zato nitko ne uznemiruje i ne smeta od mojih ljudi, ni od mojih vojvoda, niti od drugih — i predat u njihove ruke.

Napisano (kao gore!)

(S desne strane pendža i pečat): Jusuf-bega s. Bajramova.

(Na poleđini bosančicom): Sinan Josepova kniga na voivode.

(Turski izvornik u ASO, T 0 1; preveo Šabanović; neobjavljen.)

5.

HUDŽET IMOTSKOGA KADIJE MEHMEDA, 2. dek. džumaza II. 1015. h. (14—23. X. 1606.)

Imotski kadija Mehmed, sin Sinanov, izdaje slijedeći hudžet:

Sudu pristupa *fra Tadija, redovnik Otoka Jezera Podstranje*, koje pripada kadiluku Imotski, i izjavljuje: »Prije izvjesnoga vremena je Ibrahim, sin Alije, iz sela Prološca, udario britvom u ruku našega starješinu *gvardijana fra Ivana*. On je kasnije obolio od neke unutarnje bolesti i umro od te bolesti. Dok je on bolovao, posjetili su ga Emir-spahija i Hasan sin Balije i Mustafa sin Ibrahimov i Durak sin Ahmedov, svi iz sela Podstranja, od kojih je sada zatraženo, da na sudu izjave, od čega je umro spomenuti pokojnik. Oni su odgovorili, da su posjetili spomenutoga fra Ivana, dok je bio bolestan, i da im je on rekao: »Moje su rane prošle, i od njih nemam nikakve teškoće, nego mi se sada pojavila unutarnja bolest.«

Ova je izjava zapisana na traženje fra Tadije.

(Na poleđini bosančicom): Hočet' za ci(ć)a fra Ivana kako umri od sarbole (sardobolje?).

(Turski izvornik u ASM, T M V—b—1; preveo Šabanović; neobjavljen. Sl. 59.)

6.

TESKERA MOSTARSKOGA PAŠE ABDULKERIMA, 1. dek. džumaza I. 1031. h. (14—23. III. 1622.)

Teskera Abdulkerim-paše, da su doneseni pokloni od strane redovnika Makarske, Zaostroga, Imotskoga i *Živogošta* po starom običaju, pa neka ih moji ljudi, moje vojvode i ostali stoga ne uznemiruju.

(Na poleđini bosančicom:) Kniga pašina kako primi ... na Mostaru što dade fratrom ...

(Pečat)

(Turski izvornik u ASM, T M V—a—9; preveo Šabanović; neobjavljen. Sl. 58.)

7.

DAROVNICA SELJAKA ŽIVOGOŠĆA SAMOSTANU SV. KRIŽA (9. XII. 1628.)

Na .ahki. (1628) miseca decembra na .f. (9).

Budući gvardianom p.o. *fra Iura Kačić* u manasti(ru) *S. Križa pod Živogoštom i* želeći graditi manastir, koi biše iur počet na Pokrivenici, a neimadući gore ni mista gdi bi mogao u(či)niti koju klačinu za istu gragu. Zato (zamo)li s otara sve Živogoštane, da bi mu dig(o)di poklonili zemle i gore općene, di bi mogao uči(ni)ti koiu klačinu s vrimenom. Koi ozdol popisani selani i baštinici od Živogošte dog(ovori)vši se iednokupno po misi pokloniše reče(nim) fratrom Svetoga Križa *svu Suzinu od Pri(vo)ra do mora i od Pokrivenice do Male Dube:* što ie godi muše aliti općene svega sela. I učiniše među sobom ugovor općeno da za to unapridak neima spomenuti nigda nitko, ni dite nakon diteta, nego da e vazda uvike cirkovna (!) i zemla i gora i za službu manastirsku vazda.

Po tom toga mološe isti Živogoštani i fratri uiedno pris(vitloga) gospodina fra Bartula Kačića, biskupa makarskoga, da ima staviti proklestvo oblas(tju) cirkve svete, da nitko neima sići gore u Su(zi)ni, ni pod Suzinom ni u ednu stvar, već ako kad bude potriba za građu rečene cirkve i manastira. I to učini prisvitli gospodin biskup *na tri maja na .ahlv. (1632),* kada čini krizmu u istoi cirkvi Svetoga Križa.

Za koi poklon lipo poštova rečeni gardian Živogoštane i mnoge druge, koi se onde prigodiše u oni dan. Ioš nikim od ni dade uzdarie, koim rekoše selani između sebe, da se dar dade.

I bivši *svidoci* ovomu daru i pismu *ljudi izvanski:*

Ivaniš Matiašević iz Dračnica (!)
Bartuo Čabarić iz Igrane (!)
Ivan Roščić iz Podgore
Stipan Devčić iz Podgore
Radoš Kostanić iz Drivenika
Miloš Vlainić iz Zaostroga.

Živogoštani po imenu koi učiniše ovi poklon: Iure Marković, Marko Telembuh, Nikola Pavić, Marko Miojlović z bratjom, Ilia Begurović z bratom, Nikola Lučić z bratom, Pere Markov, Nikola Gerelj, Luka Markov, Stipan Rošković z bratjom, Ivan Babić, Ivan Petričević, Mati Kjajić, Ivan Skean, Pava Curević, Iakov Curević, Mati Marin, Marko Iagetić, Mate Beusović, Ivan Alavanjić, Vicko Aškanović, Mati Nenadić.

Pisa i svidokuem ia Pava Klaravić s Makarske.

(Na drugom listu slijedi drugom rukom:)

Isti dan rečeni Živogo(štani) pokloniše fratrom Svetoga Križa *Plato od Marinovca do Bile Njive* kod Bile Stine. Koi biše isečie svi dadoše izvan Jagetića. Još pokloniše svaki davati u svaki posao manastirski po jednoga težaka. Tomu su isti svidoci.

(Trećom rukom:)

Ja fra Bartuo Kačić biskup makarski svidočim i potvarđujem go(r)nje pismo. (Mjesto pečata, u kojemu se čita:) SIG. F. B... CACICH EPIS MACHAR.

(Četvrtom rukom:)

Fra Marian Lišnić biskup makarski confermo juna 28. 1674.

(Drugi pečat nečitljiv!)

(Darovnica pisana bosančicom na dva lista, od kojih je prvi kasniji prijepis, a drugi originalan, čuva se u ASŽ, nastariji spisi, 1; prvi put u cijelosti objavljena ovdje; v. *Zlatović*, Franovci, 55—56. Sl. 49.)

8.

IZJAVA SELJAKA ZAOSTROGA 1662. g. U KORIST SAMOSTANA ZAOSTROG

Illmo et eccm sign. sign. e Pre colemo.

Facciamo et atestiamo questa presente scritura: Novi proccoratori della di Zastrog con li nostri villici, come dal principio della presente guera siamo sempre stati ricovrati dalli rdi Pri della Madona di Zaostrog, di più essendo spinti dal commune nemico, lasciati le nostre proprie case, siamo uenuti alli sudetti rdi Pri, li quali ci anno ricevuti con benignità nel proprio conuento. Oltra questo ci anno concedito luoco doue habbiamo fabricato le nostre case sul suo proprio senza alcun obligo, et stemo comodamente di doue coltivemo le nostre vigne et li campi et non cerchiamo altro dalli sudetti rdi Pri, et si è qualche d'uno andato dalla parte nostra alla Ecca sua di far la instanza per .... il terreno detto Rataz alli Rdi Pri, il qual terreno è pieno di ogni sorte di frutto, delli quali uiuono li sudetti Pri. Noui di questo leuiamo le nostre mani, et non cerchiamo altro, e sottoscriuiamo la presente in presenza di doi Judici di Macarsca et Primorie Conta Barisa Cacich et Conte Michele Viscouich. In qu. fidem e.

Dalla villa di Zaostrog 27 Mago 1662.

Io Giorgio Marcou Procuratore di detta Villa

Io Stefano Matutinouich procurat. di detta Villa

Io Conte Baris Cacich Judice di Macarsca e Primorie fui presente di sudetta scritura.

Io Capita Michelle Viccouich Judice di Machasca e Prime fui presente di sud. scritura.

Io capitan Zuane Nenadich (?) ... judice. Mate Martinovich (?) cosi (?) pregato dalle parti (?) ... scritto.

(Mjesto pečata, u kojemu se vidi ruka sa sabljom, tj. grb Makarskog primorja i slova: ...CASCHA.PRIMO. SIG ...)

(Izvornik u ASZ, Liber arch., umetnut između str. 20. i 21, st. 30; neobjavljen.)

9.

NAREDBE BISKUPA FRA MARIJANA LIŠNJIĆA OD 16. TRAVNJA 1678.

PP.oo. gvardianom i kapelanom od biskupa makarskoga.

1. Zapovidamo i naređujemo što moremo, da se imadu karštenia i ženidbe pisati po župa i u manastiri, i da župnici o Božiću pošalju k nama rečena kršte-

nia i ženidbe. I zapovidamo pp.oo. gvardianom, da se ne imaiu u drugo onim knjigam u drugo služiti, nego za karštenia, u koie se karštenia pišu, a da se ne pišu konti od manastira, i to se čini za uteći mnoge smutnje. Budući (!) mi iz Rima pisali, da fede pošalju od sužanja, a ne moramo naći pisma od karštenia. Drugo, gdi se čine po daleku targovine, i putnici be(z) fede. Treće, diaci koi dohode na ordine, a ne imaiu pravi feda, upadaiu u smartni grih oni i biskup.

2. Tko bi posilice s Turci ugrabi divoiku, i ženi . . . , upadaiu oni svati i čuvegia u proklestvo.

3. Neka se navišćuiu ženidbe tri puta.

4. žene od muževa i muži od žena, koi pobignu i neče zaiedno staiati, posli tri miseca kapelan ih odrišiti ne more.

5. Koi bi se našao redovnik, koi bi vinčao čovika ali ženu za žive žene i čovika ali muža, upada i neka mise ne govori, dokle se ne vidi kako ie.

6. Muž i žena, koia ie ubila ali otrovala, ne mogu se ženiti, dokle se ne vidi od nas zašto ie.

7. Koi bi pogardio otca i mater ali udrio, parvi put mu naredivši pokoru veliku, a učinivši drugi put, šalji ga biskupu.

8. Tko potvora i čara i fale meče i čini da nji mru živina, nemore se nitko odrišiti do biskupa.

9. Koi godi zapise pišu i daiu razumiti da ie Sveto Pismo, a nie, nego posebi čine basne, oču viditi kakve zapise čine, odkudli vade, is kakvi knjiga, zašto rukodilu ne valja virovati brez prove od nas.

10. Koia bi žena udušila dite živo, navlastito nekaršteno poikod način, odriši parvi put s pokorom velikom, a drugi put ne moreš.

11. Koi bi obsovao redovnika, sin che stia al altare, ali ga udario, upada u proklestvo, ako u sar(dž)bi čini.

12. Nečemo da se na oltaru zaklin(j)na nitko, veće neka parvo posti tri dni o suhu kruhu i tri puta neka se ispovidi.

13. Nećemo, da misnici čine proklestva s otara ni paramenata izvraćaiu s otara ni svića udimaiu, i ako bi tko toh učinio, upada da ne može mise govoriti.

14. Tko bi redovnika ranio, ali udre u sarčbi, upada, ne more ga nitko odrišiti do biskupa; ako li bi ga tko ubio, to toka papu odrišiti.

15. Također uboistvo povolji vazda rešervato.

16. Svarhu svega, neću da župnici na župe idu brez moie patente, blagoslova i kažova; ili je dosada bio kapelan ili nije, ako li pođe, neču da niedan sakramenat administraie; pp.oo. također i na ta sela oko manastira koi iđu, oću da imaiu patente; također ono ispovidanie, što no ispovidate po sto i veče čeladi, oni ostaiu neispovišeni, a vi sami sebe utapate, zato vidite što činite sebi i drugomu.

U Imoti na 16. aprila A.D. 1678.

Fra Marian Lišnič, biskup makarski

(Regest na drugome listu drugom rukom bosančicom:)
Zapovidi od prisv. gna biskupa makarskoga: »Zapovidamo i naređujemo što možemo, da se imadu karštenia« . . .
(Rukom teksta): Kaživi biskupovi.
(Izvornik, pisan bosančicom, u AS Ž, Najstariji spisi; neobjelodanjen osim prve točke; v. *Rogošić R.*, Priručnik crkvenoga prava s posebnim obzirom na župnike. Zgb, 1941, 353—354. Sl. 50.)

II

Natpisi

1.

Nepotpuni hrvatski natpis 1606. g. iz Drašnica

Materijal i mjesto: krnja kamena ploča razbivena u pet komada, koji zajedno sačinjavaju dimenzije: 97 x 47,5 x 8,5 cm; fragmenti nađeni 1970. i 1971. u ruševinama stare crkve sv. Jurja u Drašnicama. *Pismo* humanistička hrvatska latinica. Kurzivom popunio pisac. Vidi sliku broj 40.

OD STARINE OVDI BI CARCHVA SVETOGA IVRIA I DOD*OSE FRATRI*
REDA SVETOGA FRANCEŠKA I STASE PRI RE*CENOI CARCHVI CICHA*
*DVHOVNI POTRI*BA PRIMORSCHOG*A PVKA I OD TRESGNE RECENA*
CARCHVA OSTA PVSTA I RASVTA *I NA ... 1604. (?) OVDI*
*DOI*DE POSTO*VANI OTA*C FRA PAVAL CHACI*CH BVDVCHI ZA*
*GV*ARDIANA POSLAN *OD* PROVINCIE V OV*V* CARCHV*V*
*SVE*TOGA IVRGA I GNIV PONOVI I S*VE* V NIV STO I*E*
*P*OTRIBA PRIBAVI I N*AIDE SE OVDI POSTOVAN*I GOSPODI*N FRA*
*PE*TAR SOLANIN BISCHV*P* OD SOFIE *I RE*CHONCILA *RECE*
NV CARCHV*V* I POSVETI OTAR VELIC*HI* NA IME BOZ*IE I*
*SVE*TOGA IVRIA I STAVII V N*I* RELICHIE *S*VETOGA NERE*IA*
I S*V*ETE PETRONILE MARCA NA 1. NA 1606.

(*Eterović K.*, Posvećenje crkve sv. Jurja u Drašnicama, N R, 1928, 402; *Jurišić K.*, Stariji hrvatski natpisi Mak. prim., STARINE, 53, 128—129; *isti,* Drašnice grade novu crkvu, MARIJA — VJERSKI LIST, X, 4, Split, 1972, 174—175.)

2.

Hrvatski natpis 1612. g. iz Makra

Materijal i mjesto: ploča, 111 x 72 cm, na pročelju crkve sv. Ivana u Makru. *Pismo* humanistička latinica, u kojoj na 502 latinička slova dolazi i 5 bosaničkih. Slika 41.

1584 ODOVE. CAREHVE. STAVI. FVNDAMENTV
POSTARO. CARCHVI. IVAN MITROVIC. PLEMENA
CHACIH. 13 MACHRA. NA 1602. CARCHV. RECENV
SAGRADI. SIVV. FRAPAVAO. POSTOVANI. IACHIH
13MACHRA. PLEMENA. CHACIH. IVNIV. STAVI
SVE. STOIE. POTRIBA. 3A. REDONICA. IMOLI. na
POSTOVANOGA. GOSPODINA. FRAPETRA. SOLANI
BISCHUPA. OD. SOFIE. IPOSVETIV. OV. CARCHV. lia
NAPOSTENIE. BO3IE. ISVETOGA. IVANA. CHARSTITE
ISVETOGA. IVANA. VANGELISTE. IOTAR. POSVETI
ISTAVI. RELICHVIE. VOLTAR. SVETOGA. NEREIA
ISVETOGA. MACHARIA. ISVETE. PETRONILIE
ILINSTACHA. NA. 29. NA. 1612.

GACHIA. FAPAVAL. IMNO. SE. 3OVE. CHOGA. POSTE. GLA. GOSCE.
SVDA. SLOVE. DI. GODI. DOHODI. SVDA. CIHVE. GRADI. AN. SLAV.
BOIV. SE. VNESTO. TRATI.

(*Čitanje* tri posljednja retka v. gore str. 178. Natpis objelodanjen u STARINAMA, 53, JAZU.)

3.

Hrvatski natpis 1655. sa Sućurju

Materijal i mjesto: bijela kamena ploča, nekoć u staroj crkvi sv. Jurja na Sućurju, a danas u zidu crkvenog dvorišta ispred iste crkve. *Pismo:* hrvatska kurzivna ćirilica ili bosančica. Slika 43.
Čitanje:

Č H N E (1655)
NA POŠTENIE BOIŽIE I B
LAŽENE GOSPE ČINI OVO PE
TAR KULIŠIĆ TOMICA DELALI
A PARANŽIK CVITAN KOTARAC
OVO ČINIŠE SVOIM VITEZ
OVI

Duboković Nadalini N., Srednjovjekovni i noviji spomenici otoka Hvara, str. 85—86; *Zelić—Bučan B.*, Bosančica u srednjoj Dalmaciji, str. 17, b 76.

4.

Latinski natpis 1681. g. iz Kotišine

Materijal i mjesto: kamena ploča, 66 x 32 cm, uzidana izvana na stražnjemu zidu apside današnje crkve sv. Ante u Kotišini, koja je na mjestu stare sagrađena početkom 20. st.

A. D. MDCLXXXI. XXVII. APLIS. D. MA——
ANVS LISNICH EPV MACAR CO
NS. HANC ECLIA CEM. ET ALT
A. AD HONOR D. ANT. DE PAD—

ET IN ALT. POSVIT RELIQ. SS
MM. MAXIMI CRESCNTII.
VALENT. ET BONIFATII —

(*Jurišić K.*, Crkve, ZBORNIK »KAČIĆ«, II, 112.)

5.

Hrvatski natpis iz Vidonja

Materijal i mjesto: kamen, dio staroga stećka, 70 x 32 cm, uzidan kod malih vrata na vanjskom zidu crkve sv. Ivana u Vidonjama. Slova *bosanička,* a brojke arapske.

BIUČ
I. NA 1
616. APONO
1761. NA.9 LUA

Čitanje: (Ova crkva) bi uči(njena) na 1616. (godine), a pono(vljena) 1761. na 9. lu(lj)a.

(*Jurišić K.*, Crkve, ZBORNIK »KAČIĆ«, II, 129.)

Ostale natpise vidi gore: sl. 3. i 7; str. 12 (b 92), 35 (b 237), 48, 64, 73 (sl. 35), 91 (sl. 44), 104 (b 662), 105 (b 671), 115, 125, 145 (b 899 ,sl. 1), 181—183 (sl. 42, 39), 234 (sl. 37), 240. i 243.

III

Popis samostanskih starješina

(? znači sumnju, da li je dotičnik bio starješina; gv. = gvardijan; godina znači vrijeme kada se dotični spominje u izvorima.)

1. STARJEŠINE SAMOSTANA ZAOSTROGA

»Nevjernik Paval«?	1495
Blaž, »kuštod i bašbog« samostana	1498
Fra Stipan ?	1510
Fra Stipan, »kuštod« ?	1523
Fra Matija Skorojević	1526
Fra Marko ?	1527
Anonimni »*gvardijan* manastira Zaostrog«	1532
Fra Pava, gv.	1564
Fra Grgur Bukovac, ?	1570?
Fra Ivan, ?	1574/75
Fra Paval, gv.	1580
Fra Antun, ?	1583
Fra Matija, ?	1590
Fra Pava Jakić, ?	1591
Fra Šimun	1593
Fra Stipan, gv.	1598/99
Fra Nikola, gv.	oko 1600
Fra Stipan, gv.	1603
Fra Mihovil, ?	1607
Fra Marko, gv.	1606/07
Fra Tadija Jakić, gv.	1617—1620
Fra Juraj Kačić-Raosavić. gv.	1620—1623
Fra Frane Kostanić, gv.	1623
Fra Marko Šajinović, ?	1624
Fra Ivan Tučepljanin, gv.	1627
Fra Martin Kosović, gv.	1629—1631
Fra Tadija, gv.	1632
Fra Martin Kosović, ?	1633
Fra Franceško Pasičanin, gv.	1635
Fra Filip, ?	1638
Fra Nikola Vojnić, gv.	1639
Fra Filip, ?	1642
Fra Pavao Kačić, gv.	1644—1647
Fra Nikola Vojnić, ?	1647
— — — — — —	
Fra Mijo Jelavić, gv.	1656
Fra Šimun Tvrtković, gv.	1656—1659
Fra Andrija Jurišić, gv.	1659—1662
Fra Šimun Tvrtković, gv.	1662—1664
Fra Andrija Jurišić, gv.	1669
Fra Šimun Tvrtković, »prešident«	1673—1675
Fra Andrija, gv.	1675
Fra Andrija Maršić, gv.	1678
Fra Bone Pirković (Pinović?), gv.	1681
Fra Josip, gv.	1682
Fra Ivan Burić, gv.	1686

2. STARJEŠINE SAMOSTANA MAKARSKE

— — — — — —	
»Fra Francisko«, ?	1522—1524
Fra Martin, ?	1530—1533
— — — — — —	
»Ruhban Juraj sin Martinov«, ?	1559/60
Fra Nikola, ?	1564
Fra Ivan, ?	1570
Fra Šimun, ?	1576
Fra Grgur, ?	1584
Fra Ivan, gv.	1584
Fra Petar Filipović od Sutiske, gv.	1585
Fra Juraj Skorojević, gv.	1591

Fra Ilija Neretvanin 1594
Fra Pava Jakić, ? 1595—1599
Fra Filip, gv. 1599
Fra Matija Runović, gv. oko 1601

— — — — — —

Fra Ivan Barišić iz
Kotišine, gv. 1613—1616
Fra Vicenco Stipančić Dra-
žojević Poljičanin, gv. 1619—1622
Fra Pavao Barišić iz
Kotišine, gv. 1622—1623
Fra Matija, gv. 1624
Fra Frančiško Dešković, gv. 1625—1627
Fra Ivan Sladojević 1630—1633
Fra Pavao Kunić ,gv. 1634—1637
Fra Pavao Horičić, gv. 1637
Fra Petar Ku(m)batović, gv. 1641—1644
Fra Ivan Poljičanin, gv. 1646

— — — — — —

Fra Pavao Kunić, ? 1652 ?
Fra Nikola Radatović iz
Vrhdola, gv. 1657
Fra Filip Vodanović, gv. 1663
Fra Jeronim Radić iz Vrhdola, gv. 1668
Fra Frano Nimičić iz
Velikoga Brda, gv. 1672
Fra Ivan Šarić, gv. 1672—1675
Fra Šimun Ribarević iz
Basta, gv. 1675—1678
Fra Ivan Šarić, gv. 1678—1683?
Fra Matija Juranović, gv. 1683 ?

3. STARJEŠINE SAMOSTANA ŽIVOGOŠĆA

Fra Tadija Jakić,
prvi gv. oko 1614 — oko 1617
Fra Ivan Matković, gv. 1617—1619
Fra Stipan Vežić, gv. 1619—1622
Fra Jure Lerotić, gv. 1623
Fra Stipan, gv. 1626
Fra Juraj Kačić, gv. 1628
Fra Franjo Dešković
iz Sviniśća, gv. 1631
Fra Ivan Desmanić iz Basta, gv. 1634

— — — — — —

Fra Jure Lerotić, gv. 1646

— — — — — —

Fra Petar Vuković, gv. 1655—1657
Fra Marjan Lerotić, gv. 1660
Fra Jakov Petričević, gv. 1665
(Fra Marijan Lerotić, gv.
Sv. Križa na Sućurju 1669)
Fra Nikola Knežević, gv. 1669
Fra Petar, gv. oko 1672
Fra Marijan Lerotić, gv. 1672
Fra Pavao Martičić
od Zaostroga, gv. 1675
Fra Nikola Dubočanin
(Dubravac?), gv. 1678
Fra Ilija Mamić (Momić?), gv. 1681

4. STARJEŠINE SAMOSTANA IMOTE

a) Na KAMEN-MOSTU:

Fra Paval, »gardijan iz
sela Kamenmost« 1570

b) Na OTOKU PROLOŠKOG BLATA

— — — — — —

Fra Ivan Milinić, gv. 1605
Fra Marko, »sin Stipana«, gv. 1607
Fra Marko Kunić (Kučić?), gv. 1611
Fra Matija, gv. 1612

— — — — — —

Fra Luka Blažević, gv. 1623
Fra Grgur, gv. 1629
Anonimni »gvardijan Dračana« 1633
Fra Marko Runović, gv. 1640
Fra Ivan, »gvardijan Otoka« 1648

— — — — — —

Fra Filip Runović, gv. 1658—1662

— — — — — —

Fra Filip Runović, gv. 1666
Fra Ivan Runović, gv. 1669
Fra Ivan Mrnjavac, gv. 1672
Fra Mijo Runović, gv. 1675
Fra Luka Vuknić, gv. 1678
Fra Ivan, gv. 1682

— — — — — —

Fra Matij Juranović, gv.
1703—1. II. 1708
Fra Filip
Rupčić, gv. 1. II. 1708—22. X? 1710
Fra Augustin Mrnjavčić, gv. 1710
Fra Stipan Vrljić, gv. 1715

IV

Pape i sultani
(1463 — 1717. g.)

PAPE

Pio II	1458 — 1464
Pavao II	1464 — 1471
Siksto IV	1471 — 1484
Inocent VIII	1484 — 1492
Aleksandar VI	1492 — 1503
Pio III	1503
Julije II	1503 — 1513
Leon X	1513 — 1521
Hadrijan VI	1522 — 1523
Klement VII	1523 — 1534
Pavao III	1534 — 1549
Julije III	1550 — 1555
Marcel II	1555
Pavao IV	1555 — 1559
Pio IV	1559 — 1565
Sv. Pio V	1565 — 1572
Grgur XIII	1572 — 1585
Siksto V	1585 — 1590
Urban VII	1590
Grgur XIV	1590 — 1591
Inocent IX	1591
Klement VIII	1592 — 1605
Leon XI	1605
Pavao V	1605 — 1621
Grgur XV	1621 — 1623
Urban VIII	1623 — 1644
Inocent X	1644 — 1655
Aleksandar VII	1655 — 1667
Klement IX	1667 — 1669
Klement X	1670 — 1676
Inocent XI	1676 — 1689
Aleksandar VIII	1689 — 1691
Inocent XII	1691 — 1700
Klement XI	1700 — 1721

SULTANI

Mehmed II	1451 — 1481
Bajezid II	1481 — 1512
Selim I	1512 — 1520
Sulejman II	1520 — 1566
Selim II	1566 — 1574
Murat III	1574 — 1595
Mehmed III	1595 — 1603
Ahmed I	1603 — 1617
Mustafa I	1617 — 1618
Osman II	1618 — 1622
Mustafa I (opet)	1622 — 1623
Murat IV	1623 — 1640
Ibrahim	1640 — 1648
Mehmed IV	1648 — 1687
Sulejman III	1687 — 1691
Ahmed II	1691 — 1695
Mustafa II	1695 — 1703
Ahmed III	1703 — 1730

V

Turcizmi

aga — zapovjednik t. plaćene vojske; počasni naziv

ajalet — oblast, pokrajina

ajet — rečenica iz Kurana

akča — turska novčana jedinica, srebrni novac

amil — zakupnik carina, poreza i uopće drž. dohodaka

anterija — gornja haljina

arz — predstavka, izvještaj

azap — pripadnik posebnoga roda vojske

baša — starješina; odličan građanin; janjičar

beglerbeg — namjesnik pokrajine (provincije)

beglerbegluk — pokrajina kojom je upravljao beglerbeg

berat — carski ukaz, povelja

bujruldija, bujruntija — naredba, zapovijedno pismo paše ili valije

čakšire — vrsta muških hlača od čohe, ili sukna

čauš — niži zapovjednik; prenosioc naredaba; pomoćnik ćehaje

či(f)tluk — vrsta feudalnog posjeda

čoha (čoja) — sukno bolje vrste

čuvegia — đuveglija — mladoženja

ćehaja — načelnik beglerbegove kancelarije, beglerbegov povjerenik, zamjenik

ćemer — svod (vrata, mosta, zgrade)

defter — službena knjiga, registar; popisi kućanstva, njihovih posjednika i podavanja

defterdar — šef sultanske i ejaletske financijske uprave

dernek — sajam, narodni zbor

divan — vijeće, dvor; carsko ili vezirsko vijeće

dizdar — zapovjednik tvrđave

dolama — vrsta starinske muške i ženske nošnje, slična kaputu, od čohe

džamija — muslimanska bogomolja, u kojoj se obavljaju zajedničke molitve petkom i bajramima; ima minber (govornicu) i minaret (toranj)

džaiza — bogati poklon veziru za položaj

džizja — porez po glavi, glavarina (harač)

efendi(ja) — gospodin

ejalet — beglerbegluk

eman — zadana riječ, »vira«

emin — povjerenik, nadzornik

emir — sandžakbeg

emre — zapovijed ,naredba

eškija — odmetnici, razbojnici

ezan — poziv na molitvu

fakir — siromah

ferman — sultanov ukaz, carska zapovijed

fetva — pravno rješenje; odgovor kako riješiti neko šerijatsko pitanje

filare — laka plitka obuća

fukara — siromah, sirotinja

groš — jedinica turskog novca (40 para po 3 »zdrave« ili 6 »ćoravih« akči)

hadži(ja) — onaj koji je izvršio hadž, tj. posjetio Kabu u Meki

hafiz — onaj koji zna čitav Kuran napamet

halk — osobna pratnja viših dostojanstvenika
halva — slatko
halvadžija — slastičar
han — svratište, prenoćište; naslov turskih sultana
haramija — razbojnik, hajduk
harč (arč) — trošak, izdatak
has — krupni feudalni posjed; carsko imanje
hatišerif — svečani ferman
havalet — pripadnik
hidžra — početak računanja muslimanske ere (16. VII. 622. poslije Krista)
hodža — muslimanski svećenik, vjeroučitelj
hućum — ferman
hudžet — sudska odluka, presuda, sudska potvrda (izdaje kadija)
ibn, bin — sin (ibn Šaban — sin Šabanov, Šabanović)
imam — svećenik koji predvodi zajedničke molitve
iktira — podvala, kleveta
isečija- (h)isedar — suvlasnik
islam — »predanost Bogu«; ime muslimanske vjere
ispendža — porez kršćanske raje spahiji za zemlju
jačerma (ječerma) — vrsta prsluka
janjičar — rod turske vojske koju su ispočetka sačinjavali pomuslimanjeni kršćani
jasak — zabranjeno, zabrana
jatak — koji pomaže odmetnike
joklama — novačenje; prozivanje
kadifa — svilena baršumasta tkanina
kadija — šerijatski sudac
kadiluk — kotar
kajmekam — zamjenik (npr. vezira)
kalifa — vrhovni poglavar muslimana
kanun — zakon, pravilo
kapidžija — vratar
kapidžibaša — glavni vratar, nadkomornik
kasaba — gradić
kešišhan — samostan
kilisa — crkva
kišiš — svećenik
kujundžija — zlatar
kumaš — vrsta starog svilenog platna
liva — sandžak
mahala — dio grada ili sela
majdan — rudnik

martoloz — pripadnik posebnog roda vojske
mataradžija — pobirač trošarine
mekteb — muslimanska osnovna vjerska škola
mesdžid — bogomolja, u kojoj se ne obavljaju zajedničke molitve petkom i bajramima, pa nema nikada minbera, a često ni minareta (v. džamija)
mezra — polje, livada
mubašir — izaslanik
muhzir — sudski činovnik
mukata — paušalno godišnje podavanje za zakup nepokretnog imanja
mukarernama — potvrda fermana
mula — učen čovjek; viši sudac
mulk — potpuno privatno vlasništvo
murasela — službeno pismo kadije upućeno kao pozivnica ili nalog
musafir — gost, putnik, namjernik
muša — zajednička seoska zemlja
muteselim — vezirov zamjenik ili povjerenik
nahija — dio kadiluka, župa
naib — zamjenik, zastupnik kadije
nazir, nazor — nadziratelj, kontrolor
nefer — obični vojnik
papaz — pop
para — turski novac, četrdeseti dio groša
pejgamber — Božji poslanik, vjesnik
perčin — pramen, čuperak kose kod muškarca
peškeš — poklon
rahmetli — pokojni
raja — zemljoradnici, težaci i kršćani i muslimani
resum — porez
ruhban — duhovnik, redovnik
sandžak — oblast, okružje
saraj — dvor, palača
sidžil — sudski protokol, zapisnik
softa — učenik medrese ili student teologije
spahija — posjednik timara
subaša — nadzornik imanja
sura — poglavlje Kurana, koji ima svega 114 sura
suret — slika
šerbet — slatko piće
šerijat — islamsko vjersko pravo
šinik — šuplja mjera za žito, koja ima 80 oka (1 oka sadrži 1,25 kg ili 1,25 l)
tapija — službena isprava o pravu vlasništva nad zemljom

tarih — datum, kronogram
tefter — v. defter
teftiš — pregled; *teftišiti* — izvršiti pregled
temesuk — potvrda, isprava
terluci — nazuvci, obojci
teskera — pismo, potvrda, poziv
timar — feudalni posjed, spahiluk
tug — znak pašinog dostojanstva; konjski rep
tugra — sultanov znak na ispravama
ulema — više muslimansko svećenstvo; učenjaci
vakat — vrijeme, doba
vakuf — vjerska zaklada, zadužbina
valija — namjesnik
vezir — najviši naslov u državnoj hijerarhiji Turske carevine; ministar, guverner vilajeta
vilajet — pokrajina, provincija
zabit — oficir, časnik
zaim — posjednik velikoga timara ili zijameta
zalim — nasilnik
zarar — šteta, gubitak
zekat — milostinja koju je morao davati svaki imućniji musliman svake godine u korist siromaha
zulum — nepravda, nasilje, bezakonje, teror

VI

Imena mjeseci u hidžretskoj godini

1. muharem
2. safer
3. rebiul-evel ili rebi I.
4. rebiul-ahir ili rebi II.
5. džumadel-ula ili džumaz I.
6. džumadel-sanije ili ahire, ili džumaz II.
7. redžeb ili redžep
8. šaban
9. ramazan
10. ševal
11. zulkade ili zilkade
12. zulhidže ili zilhidže

I

KAZALO OSOBNIH IMENA

KAZALO ZEMLJOPISNIH NAZIVA

III

KAZALO STVARI

POPIS SLIKA

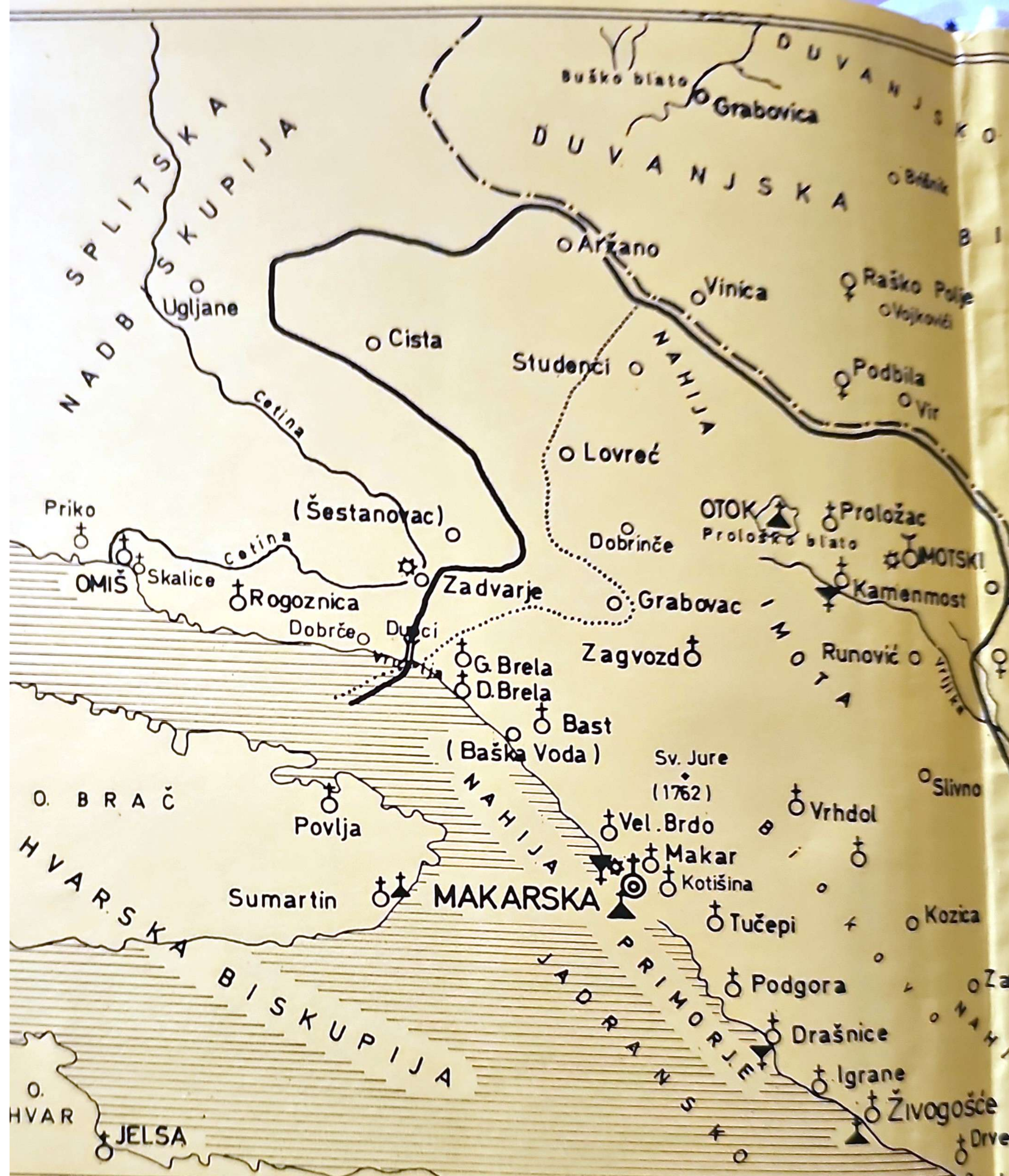
30. — Gotički kadionik u franj. samostanu Zaostrogu (srebro, 15. st.)
31. — Marija s djetetom Isusom, detalj veziva (17 x 24 cm) u franj. samostanu Zaostrogu (slikanje iglom, 16. st.)
32. — *Pieter de Coster*, Uznesenje Marijino, detalj poliptiha iz 1680. u staroj franj. crkvi u Makarskoj
33. — *Antonio Molinari*, Sudnji dan, ulje oko 1680. u staroj franj. crkvi u Makarskoj (prije restauriranja)
34. — Biskup fra Marijan Lišnjić (1609—1686), ulje nepoznatog auktora u franj. samostanu u Makarskoj
35 — Nadgrobna ploča biskupa Lišnjića u Makarskoj
36 — Grob biskupa Lišnjića, otvoren 1963. g.
37 — Nadgrobna ploča biskupa-administratora fra Nikole Ugrinovića († 1604) u crkvi sv. Luke u Dubravi (Poljica)
38 — Portret fra Šimuna Ribarovića (Bast, oko 1640 — Sumartin, 1691), detalj pale sv. Ante iz 1686. u franj. sam. Sumartin
39. — Hrvatski ćirilski natpis o posvećenju samostanske crkve 1589. u Zaostrogu (str. 182)
40. — Fragmenti hrvatskog latiničkog natpisa o pomirenju (reconciliatio) crkve sv. Jurja 1606. u Drašnicama (Prilozi II, 1)
41. — Hrvatski latinički natpis o posvećenju crkve 1612. u Makru (Prilozi II, 2)
42. — Hrvatski ćirilski natpis o posvećenju crkve Svih Svetih 1644. u Zagvozdu (str. 181)
43. — Hrvatski ćirilski natpis (1655. g.) iz crkve sv. Jurja na Sućurju (Prilozi II, 3)
44. — Latinski natpis na crkvi sv. Ante na Sućurju (1663. g.)
45. — Početak »Libretina« ili ratne kronike fra Pavla Šilobadovića (ASM)
46. — Početak matice krštenih iz 1664. u franj. samostanu u Makarskoj
47. — Krsni list Ivana Grančića, koji je 1705. izdao fra Stipan Vrljić i potvrdio pečatom imotskog samostana (ASO)
48. — Zapisnici o primopredaji zadnjih gvardijana na Otoku Prološkog blata 1708—1716 (ASO)
49. — Darovnica seljaka Živogošća samostanu Sv. Križa od 9. XII. 1628. s pečatom i potpisima makarskih biskupa Kačića-Žarkovića i Lišnjića (Prilozi, I, 7)
50. — Naredbe biskupa Lišnjića o matičnim knjigama i pridržanim slučajevima iz 1678 (Prilozi I, 9)
51. — Ovjerovljeni prijepis milodraževske ahdname u Makarskoj (TM VI—1)
52. — Teskera da fra Marijan može pohoditi »hrvatske Vlahe« u Blatu i Broćnu (17. st, TO 34)
53. — Milodraževska ahdnama u neovjerovljenom prijepisu na turskom jeziku, a slovima hrvatske ćirilice (TŽ 9)
54. — Hudžet drinskog kadije Hamze iz 1494. g., u kome se prvi put spominju franjevci u Zaostrogu (Prilozi, I, 1)
55. — Carski hućum hrvatskim jezikom i pismom, upućen 1498. hercegovačkom sandžaku, a u prilog zaostroških franjevaca (Prilozi, I, 2)
56. — Ferman sultana Sulejmana II, kojim ovaj 1520. zaštićuje franjevce u Makarskoj (Prilozi TM I—4)
57. — Hudžet fočanskog kadije Muhameda iz 1502, u kome se prvi put spominju franjevci u Makarskoj (Prilozi I, 3)
58. — Teskera mostarskog paše Abdulkerima iz 1622, u kojoj se prvi put spominju franjevci u Živogošću (Prilozi I, 6)
59. — Hudžet imotskog kadije Mehmeda iz 1606, u kome se prvi put spominju franjevci na Otoku Prološkog blata (Prilozi I, 6)
60. — Ferman sultana Murata IV, izdat 4. VI. 1624. u Carigradu u prilog primorskih franjevaca (TO 4)
61. — Fra Andrija Kačić Miošić, član zaostroškog samostana, koji je u »Pismarici« opjevao borbe s Turcima (Meštrovićev spomenik u Bristu, 1960)

ISPRAVCI
(ERRATA CORRIGE)

Strana	Redak	Piše	Treba pisati
2	15	Trandenik	Tradenik
19	27	Dvorskog	Dvarskog
20	11	Gvare	Dvare
38	19	Aldobrandija	Aldobrandinija
56	30	tri naša biskupa	četiri naša biskupa
109	31	(Sl. 25—26)	(Sl. 25—27)
109	39	*Provincijal*	*Eksprovincijal*
144	22	Sv. Sveti	Svi Sveti
162	16	opstanak i	opstanak samostana i
171	25	predvodili lekcije	prevodili lekcije
193	9	Neka ne nastane	Neka se nastane
237	42	1370 V. gore b 1357. i 1358.	1364 GOSPA SINJSKA, VI, 202—203.

Također treba prema rednom broju umetnuti ove izostavljene bilješke:

203 *Stanojević*, n. dj., 61, 69, 95.
723 Monografije, 447.
900 I M III-23.
1414 *Đurđev B.*, O uticaju turske vladavine na razvitak naših naroda, GODIŠNJAK IST. DRUŠTVA, II, Sar., 1950, 58.

MAKARSKA BISKUPIJA
(XVI – XVII st.)

- Mjesto
- Mjesto s crkvom
- Samostan (prebivalište)
- Porušeni samostan
- Sjedište biskupije
- Pravoslavni manastir
- Sjedište kadiluka
- Utvrda
- ( ) Mlađa mjesta i župe
- Granica današnje makar. biskupije i Biokovsko – neretvanskog područja
- Stara granica biskupije
- Vjerojatna granica biskupije

Ljubuša
POLJE
ISKUPIJA
Blidinje jezero
Neretva
Bjelašnica
Rakitno
Tribistovo
Drežnica
Drežanka
(1661)
Čabulja
(Posušje)
Vinjani
Raška Gora
Gradac
Gorica
Svetigora
Kočerin
(Široki Brijeg)
Drinovci
Rasno
Polog
MOSTAR
Velež
Podvelež
Mostarsko blato
Tihaljina
Jasenica
Grljevići
Hamzići
Bročno
Buna
avojane
Orah
Veljaci
Čitluk
Buna
Ljubuški
Vrgorac
Vina
Međugorje
Žitomislić
Dusina
Hardomilje
Studenci
enik
Jezero
Zaostrog
Matica
Trebižat
Počitelj
Podaca
GORSKA ŽUPA
Brist
Lapčanj
(Gradac)
Borovci
BISKUPIJA
FRAGUSTIN
Baćina
Vid
Poca
METKOVIĆI
Gabela
Sedislam
(Ploče)
Doljani
Neretva
Norin
MRKANJSKA
(OPUZEN)
OSINJ
TREBINJSKO
Dobranje
ZAŽABLJE
Slivno
Vidonje
Smrdangrad
SKA BISKUPIJA
(Neum-Klek)
D. Gradac